

Inštitut za novejšo zgodovino
Ljubljana 2007

Mojca Šorn

ŽIVLJENJE
LJUBLJANČANOV
MED DRUGO
SVETOVNO
VOJNO

ZBIRKA

RAZPOZNAVANJA/RECOGNITIONES 6

Mojca Šorn

ŽIVLJENJE LJUBLJANČANOV MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Urednik:

doc. dr. Žarko Lazarevič

Tehnična urednica:

Marta Rendla

Izdal in založil:

Inštitut za novejšo zgodovino

Za založnika:

prof. dr. Jerca Vodušek Starič

Recenzenta:

prof. dr. Božo Repe, prof. dr. Stane Granda

Lektorica:

Mojca Šorli Ahačič

Oblikovalec:

Andrej Verbič

Prevod povzetka:

Gregor Medvešček, Rachel Novšak

Računalniški prelom:

Uroš Čuden, MEDIT d.o.o.

Tisk:

Grafika-M s.p.

Izid knjige je podprla: Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4Ljubljana)*1941/1945"

ŠORN, Mojca

Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno / Mojca Šorn ;
[prevod povzetka Gregor Medvešček, Rachel Novšak]. - Ljubljana :
Inštitut za novejšo zgodovino, 2007. - (Zbirka Razpoznavanja =
Recognitiones ; 6)

ISBN 978-961-6386-12-8

236081920

Pregled vsebine

PREDGOVOR	11
LJUBLJANA IN NJENI PREBIVALCI	15
<i>Leto 1935 in osnovanje t. i. velike Ljubljane</i>	17
<i>Poskus preobrazbe iz "dolge vasi" v mesto</i>	19
<i>Ljubljana v številkah</i>	23
<i>Struktura prebivalstva</i>	25
<i>Begunci</i>	28
PRELOMNICE V ČASU DRUGE SVETOVNE VOJNE	31
<i>Začetek druge svetovne vojne</i>	34
<i>Začetek vojne na domačih tleh</i>	37
<i>Okupacija in razkosanje Ljubljane</i>	40
<i>Ljubljana za žico</i>	45
<i>Kapitulacija Italije in nemška okupacija</i>	50
<i>Nevarnost iz zraka in bombardiranje mesta</i>	54

<i>Osvoboditev mesta in odstranitev žice 26. maja 1945</i>	55
UPRAVA	59
<i>Pokrajinska uprava</i>	61
<i>Mestna uprava</i>	67
ORGANIZACIJA IN ZAŠČITA PREBIVALSTVA PRED ZRAČNIMI NAPADI	71
<i>Organizacija protizračne obrambe v 30. letih 20. stoletja</i>	73
<i>Protiletalska zaščita v času vojne</i>	83
PRESKRBA	97
<i>Preskrba s hrano</i>	99
<i>Preskrba z ostalimi (osnovnimi) življenjskimi potrebščinami</i>	201
<i>Gospodinjska opravila</i>	244
PROMET, TRGOVINA IN DRUGE STORITVE	257
<i>Mestni promet</i>	259
<i>Trgovine</i>	267
<i>Česalnice in brivnice</i>	269
<i>Hoteli, restavracije, kavarne in gostilne</i>	271
<i>Pošta, telegraf, telefon</i>	273
SOCIALNE USTANOVE IN SOCIALNO SKRBBSTVO	277
<i>Socialno ogroženi</i>	279

<i>Mestna zastavljalnica</i>	282
<i>Pokrajinski podporni zavod/Pokrajinski podporni odbor v Ljubljani</i>	285
<i>Ljubljanski podporni odbor</i>	289
<i>“Zimska pomoč”</i>	295
<i>“Socialna pomoč”</i>	299
<i>Odbor za preskrbo povratnikov in pribežnikov</i>	301
<i>Rdeči križ Slovenije</i>	304
<i>Ostale socialne ustanove</i>	312
ZDRAVSTVO	319
<i>Ljubljanske bolnišnice in zdravstveni zavodi</i>	324
<i>Zdravstvene razmere v Ljubljani</i>	335
ŠOLSTVO	345
<i>Šolstvo v letih pred okupacijo</i>	349
<i>Šolstvo od aprila do junija 1941</i>	356
<i>Šolsko leto 1941/1942</i>	362
<i>Šolsko leto 1942/1943</i>	367
<i>Šolsko leto 1943/1944</i>	369
<i>Zadnje šolsko leto pod okupacijo</i>	376
KULTURA	379
<i>Ljubljana je obnemela</i>	383

<i>Gledališče</i>	386
<i>Koncerti</i>	395
<i>Umetniške razstave</i>	398
<i>Tisk</i>	399
<i>Knjižnice in knjigarne</i>	401
<i>Radio</i>	404
PROSTI ČAS	411
<i>Kinematografi</i>	414
<i>Športno udejstvovanje</i>	419
<i>Sprehodi in promenada</i>	426
<i>Otroška igra</i>	430
PRAZNIKI IN PRAZNOVANJA	433
<i>Pust(ovanje)</i>	435
<i>Velika noč</i>	436
<i>Vsi sveti in ljubljanska pokopališča</i>	438
<i>Miklavž(evanje)</i>	440
<i>Božič(ni večer)</i>	442
<i>Silvestrovo</i>	444
<i>God in rojstni dan</i>	446
<i>Nedeljska maša, procesije in romanja</i>	447

POVZETEK	451
SUMMARY	459
VIRI IN LITERATURA	469
SEZNAM FOTOGRAFIJ	489
OSEBNO KAZALO	491

Predgovor

Pred nekaj leti sem v arhivu naletela na pismo Ljubljančanke, datirano z 19. januarjem 1945, ki se glasi: "Iskrena hvala za recepte, toda zdaj bolj malo pečem v roru, le toliko kurimo, da si skuhamo, ker štejemo polenčka, da ja enega preveč ne pokurimo, sobe pa imamo kot "Frigidare" mrzle, no pa saj to je zdravo, kot pravijo. Po mestu so že skoro vse lesene ograje izginile. /.../. Najlepša Vam hvala za poslano ajdovo in koruzno moko. Ob dobrih žgancih se Vas bomo hvaležni spominjali".¹ Ta droben dokument in njegovo obširno zgodbo sem postavila v širši okvir v doktorski disertaciji z naslovom *Življenje Ljubljančanov med nemško okupacijo*, nadgradnja začetega dela pa je pričujoča monografija, ki odgovori na vprašanje, kako sta druga svetovna vojna in okupacija vplivali na Ljubljano in vsakodnevno življenje v njej.

Vsakodnevno življenje sestavlja več komponent, zato je monografija razdeljena na posamezne tematske sklope. V uvodu predstavi Ljubljano, ki se je med obema svetovnima vojnama razvila v nesporno prestolnico, ter njene prebivalce in oriše prelomnice, ki so na te ljudi in na to mesto vplivale in jih zaznamovale od začetka do konca druge svetovne vojne. Jedro naloge tvori več vsebinsko oblikovanih poglavij, ki odstirajo širši kontekst upravnega, socialnega, gospodarskega (pri čemer

---

¹ Zgodovinski arhiv Ljubljana (dalje ZAL), LJU 439, Zbirka Ciril Ulčar (dalje LJU 439), t. e. 3, ovoj 30, pismo za Anico Celjar, 19. 1. 1945.

se osredotočam predvsem na preskrbo), zdravstvenega, prosvetnega, kulturnega in družabnega življenja v prestolnici. Vsi tematski sklopi so predstavljeni kronološko in segajo v čas pred začetkom vojne v Sloveniji, obravnavajo italijansko in nato nemško okupacijo.

Vsakodnevno življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno doslej kompleksno še ni bilo znanstveno obravnavano. O Ljubljani in njenih prebivalcih je sicer napisanih kar nekaj strokovnih in znanstvenih del, vendar večina njih obravnava politično in vojaško tematiko. Pomanjkanje ustrezne literature me pri delu ni oviralo, saj sem načrtovala, da bo eden izmed temeljev monografije arhivsko gradivo, ki je predvsem za obdobje nemške okupacije relativno skromno. Veliko gradiva je bilo namreč med vojno oziroma ob koncu vojne uničenega, nekaj pa ga je poražen okupator odpeljal s seboj. Tako ni ohranjenega skoraj nič gradiva iz urada vrhovnega komisarja za operacijsko cono Jadransko primorje, ohranjeno in pomembno za pričujočo monografijo pa je gradivo oddelkov pokrajinske uprave in nekaterih pokrajinskih uradov, "ki skupaj z gradivom iz italijanske okupacije pomeni nedeljivo celoto".² To gradivo, ki je razdrobljeno v več fondov, hrani predvsem Arhiv Republike Slovenije. V pomoč za poglavje o gospodarstvu oziroma preskrbi mi je bilo gradivo šefa pokrajinske uprave v Ljubljani, predvsem fond Kmetijski oddelek 1941–1945 in fond Oddelek za trgovino, obrt in industrijo 1941–1945, fond Pokrajinski prehranjevalni zavod Prevod 1941–1944 in Mestni preskrbovalni urad Ljubljana, fond Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani 1850–1948 in fond Urad za kontrolo cen v Ljubljani 1940–1945. Za ostale tematske sklope pričujoče monografije sem uporabila podatke iz fonda Pokrajinski podporni zavod v Ljubljani, fonda Zdravniška zbornica za Slovenijo in preostalo gradivo šefa pokrajinske uprave v Ljubljani, predvsem fond Prosvetni oddelek 1941–1945. Ohranjenih je tudi nekaj tekočih metrov gradiva tedanje ljubljanske mestne občine, ki

---

² Ferenc, Tone: Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1980, št. 1–2, str. 55 (dalje Ferenc: Okupacijska civilna uprava, Prispevki).

se nahaja v Zgodovinskem arhivu Ljubljana. Za sklop splošne varnosti in preskrbe prebivalcev Ljubljane sem podatke črpala iz fondov Mestna elektrarna Ljubljana, Mestna občina ljubljanska (Tajništvo), Mesto Ljubljana, (Splošna mestna registratura in Predsedstvena registratura), za sklop socialne politike iz fondov Dnevna zavetišča za revno šolsko mladino v Ljubljani in Socialno politični urad. V nalogi sem uporabila tudi podatke drugih fondov, predvsem fonda Mestni fizikat za poglavje o zdravstvu in fonda Kulturni oddelek za poglavje o kulturi. Da pa so v pričujočem besedilu "spregovorili" mnogi Ljubljančani in Ljubljančanke, kar je delno tudi namen monografije, je zaslužen gospod Ciril Ulčar, ki je dolga leta vestno zbiral raznovrstno gradivo, ustvarjeno med drugo svetovno vojno, in ga izročil Zgodovinskemu arhivu Ljubljana.

Poleg delu v arhivu sem se posvetila brskanju po zapuščini, ki je zbrana v arhivski zbirki Muzeja novejše zgodovine v Ljubljani in arhivski ter dokumentacijski zbirki Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani. Nadalje sem pregledala veliko tiskanih virov, časopisja in revij, pri čemer sem ugotovila, da periodika v glavnem ni bila niti eksaktna niti zgovorna. Od začetka vojne jo je namreč pestila cenzura, kasneje še varčevanje s papirjem in posledično zmanjševanje njenega obsega. V pomoč mi niso bili niti kronisti, saj so se v večini ovili v molk: "Pa kaj hočemo, v divjem diru dogodkov hitro pozabljammo najvažnejše dneve, ki bi morda v drugi dobi dali kronistom dela za celo leto. /.../. Vojna poročila beremo vsak dan sproti; ugibamo, kaj bo jutri, in si mislimo, saj nam ni treba pisati dnevnikov: vse, kar bo važnega, bomo že zvedeli. Ob takih mislih se nam kar čez noč izgublajo iz spomina dogodki, ki so se nam spočetka zdeli res važni in ki so tudi bili dogodki odločilnih, zgodovinskih dni."³ V časopisih in revijah so me najbolj pritegnila pisma bralcev in mali oglasi, ki neposredno prikažejo človekov vsakdan in njegovo stisko v času vojne. Slednje je razbrati tudi iz ustrezne spominske literature, predvsem pa iz osebnih dnevnikov in ohranjene

---

³ Pečar, Janez: V Ljubljani 8. in 9. septembra 1943. V: Slovenčev koledar, 1944, str. 51 (dalje Pečar: V Ljubljani).

medvojnne korespondence. Pomemben del pričujočega kolaža življenja v prestolnici med drugo svetovno vojno so tudi izjave posameznih informatorjev. Izseki njihovih življenjskih zgodb dajo tekstu poseben čar in težo, ne-nazadnje predstavijo nov obraz našega glavnega mesta: "Tudi Ljubljana je enkrat, osebosten produkt pogojev časa, svoje zgodovine in prostora, svojega položaja in njegovega značilnega okolja, pa nič manj zrcalo duš svojega prebivalstva."⁴

Gradivo, ki sem ga pregledala in uporabila pri pisanju monografije, je tako kvalitativno kot tudi kvantitativno neuravnoteženo. Kljub njegovi analizi in trudu po čim boljši interpretaciji, je to do neke mere razvidno iz besedila. Največ prostora sem namreč namenila vprašanju preskrbe prebivalcev Ljubljane v času druge svetovne vojne. Za to pa se nisem odločila le zaradi narave zbranih virov, temveč tudi zaradi prepričanja, da je bila prav preskrba z najnujnejšimi življenjskimi potrebščinami eden od osnovnih temeljev za preživetje: "Kuharski problemi [so] danes stvar za sebe in zavzemajo skoro 100% vseh skrbi."⁵

Na raziskovalni poti od porajanja ideje do izida monografije mi je z nasveti, podatki, pogovori in spodbudnimi besedami pomagalo več ljudi. Na tem mestu bi se zato rada zahvalila vsem, tako informatorjem kot tudi stanovskim kolegom in prijateljem. Zahvala gre tudi mentorju pri doktorski disertaciji in recenzentu knjige, prof. dr. Božu Repetu ter recenzentu prof. dr. Stanetu Grandi. Hvala tudi uredniku doc. dr. Žarku Lazareviću, da je pričujoče delo uvrstil v knjižno zbirko Inštituta za novejšo zgodovino Razpoznavanja / Recognitiones, in Javni agenciji za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije za dodeljeno subvencijo.

Mojca Šorn
V Ljubljani, dne 8. septembra 2007

---

⁴ Stele, France: Ljubljana. Ljubljana 1940, str. 7.

⁵ ZAL, LJU 439, t. e. 3, ovoj 30, pismo Dolžanovih, 22. 9. 1944.

Ljubljana in njeni prebivalci

Leto 1935 in osnovanje t. i. velike Ljubljane

V času med prvo in drugo svetovno vojno je Ljubljana doživela znaten razvoj. Prav to je veljalo tudi za določene primestne dele glavnega mesta takratne Dravske banovine.⁶ Z živahnim sodelovanjem Ljubljane z bližnjim podeželjem se je prostor med mestom in predmestji vedno bolj krčil. Septembra 1935 je tako prišlo do zlitja oziroma uradne priključitve nekaterih predmestij k mestu Ljubljana.⁷ Na predlog ministrstva za notranje zadeve in na podlagi zakona o mestnih občinah je bila priključitev oznanjena v uradnem listu.⁸ Mestni občini Ljubljana je bilo priključenega kar nekaj ozemlja:⁹

1. Cela občina Moste, se pravi katastrska občina Moste z vasmi Moste in Selo in katastrska občina Vodmat z vasjo Vodmat.¹⁰
2. Cela občina Šiška,¹¹ torej katastrska občina Dravlje z vasmi Dravlje, Kamna Gorica, Zapuže in katastr-

---

⁶ Več o Dravski banovini v op. 158.

⁷ Kremenšek, Slavko: Uvod v etnološko preučevanje Ljubljane novejšje dobe. Ljubljana 1980, str. 17.

⁸ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine (dalje Sl. list), št. 77, 25. 9. 1935, str. 719, čl. 525 oz. ukaz o priključitvi ozemelj sosednih občin mestni občini Ljubljana.

⁹ Kronika slovenskih mest, 1935, št. 3, str. 244–245, Rojstvo velike Ljubljane.

¹⁰ V Mostah je živel delavsko kmečki proletariat, v Zeleni jami pa železničarski proletariat. Več o tem: Spomini na revolucionarno gibanje in upor v proletarskih Mostah. Ljubljana (1980). O Mostah tudi: Slovenski dom, št. 222, 26. 9. 1941, str. 3, Moste so bile nekoč skromna vas.

¹¹ Več o Šiški: Slovenski dom, št. 214, 17. 9. 1941, str. 2, Šiška je doživela sijajen razvoj. O Zeleni jami: Kragl, Viktor: Zelena jama. V: Kronika slovenskih mest, 1940, št. 3, str. 158–165.

ska občina Zgornja Šiška z vasmí Koseze in Zgornja Šiška.

3. Cela občina Vič, namreč katastrska občina Vič z vasmí Glince, Rožna dolina in Vič.¹²
4. Južni del občine Ježica, h kateremu je spadal del katastrske občine Ježica z delom vasi Kleče in Savlje ter katastrske občine Stožice z delom vasi Jarše, Stožice in Tomačevo.
5. Jugozahodni del občine Polje, to je katastrska občina Šmartno ob Savi z delom vasi Obrije in Šmartno ter Slape.¹³
6. Del občine Dobrunje, natančneje del katastrske občine Štepanja vas z vasjo Štepanja vas.

Ta priključitev Ljubljane ni obogatila le z ozemljem, pač pa tudi z več kot 22.000 prebivalci,¹⁴ zato je pomenila temelj za novo, t. i. Veliko Ljubljano.¹⁵

---

¹² Več o Viču: Beg, Ante: Črtice o bivši občini Vič. V: Kronika slovenskih mest, 1940, št. 1, str. 26–31.

¹³ Splošni pregled Dravske banovine. Priredil Državni statistični urad v Zagrebu. Ljubljana 1939, str. 89–91 (dalje Splošni pregled).

¹⁴ Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955. Ljubljana 1965, str. 7 (dalje Gradivo o razvoju Ljubljane). V predelih, ki so bili leta 1935 priključeni k Ljubljani, je leta 1931 prebivalo 19.285 oseb, štiri leta kasneje pa 22.459. Tudi v: Prebivalstvo Ljubljane v letu 1945, Statistični odsek MOL (dalje Prebivalstvo Ljubljane) in Splošni pregled, str. 91.

¹⁵ O tem tudi: Kronika slovenskih mest, 1935, št. 3, str. 244–245; Lešnjak, Pavle in Šmicberger, Djuro: Uporni Bežigrad. Delavsko gibanje in narodnoosvobodilni boj v občini Ljubljana – Bežigrad. Ljubljana 1989, str. 16.

Poskus preobrazbe iz “dolge vasi” v mesto

Priključitev je “veliki Ljubljani” v sklopu enotnega urbanističnega razvoja obetala tudi razširitev električnega omrežja in cestne razsvetljave, nenazadnje tudi prometno povezavo med mestom in dotedanjo okolico. Tramvajске proge so premaknile svoje končne postaje na Vič in Rakovnik, do samostana karmeličank na Zaloški cesti ter do pokopališča pri Sv. Križu. Tramvajsko omrežje se je tako znatno razširilo. Uporabna dolžina tramvajskega omrežja, ki je do leta 1931 merila 5.200 metrov, se je do leta 1937 podaljšala na 15.575 metrov, do leta 1938 pa se je dolžina omrežja podaljšala na 17.667 metrov. Širilo se je tudi vodovodno omrežje. S tekočo vodo so bila obogatena gospodinjstva na Prulah in Mirju, za Bežigradom, v Spodnji Šiški in Rožni dolini. Na mestni vodovod je bilo priključeno tudi novo omrežje na Kodeljevem in v Mostah. Leta 1939 je dolžina vodovodnih cevi znašala 173.510 metrov, število hišnih priključkov pa 5844.¹⁶ V predmestjih, ki do takrat v glavnem niso imela urejene kanalizacije, so odgovorni začeli reševati tudi ta problem. V letu 1940 je dolžina ljubljanske kanalizacije znašala 99 km in 799 m, ob koncu vojne pa 103 km.¹⁷ Na področju nove velike Ljubljane je bilo poleg naštetih potrebno rešiti še mno-

---

¹⁶ ZAL, LJU 708, Mesto Ljubljana, Mestni fizikat (dalje LJU 708), t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis mesta Ljubljane za leto 1939, str. 99 (dalje Statistični letopis).
¹⁷ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 20, Letno poročilo o zdravstvenih prilikah v Ljubljani 1944, str. 30.

ge druge urbanistične probleme, tako da je bila mestna uprava prisiljena razmišljati o izdelavi povsem novega regulacijskega načrta prestolnice. Uresničitev dela teh zamisli je bila zaupana mestnemu stavbnemu uradu pod vodstvom Matka Prelovška. Ljubljana je "sproščeno, a usmerjeno "rasla" v resnično Veliko Ljubljano, ki je ne samo v razraščajočem se središču, temveč tudi v primestnih predelih že dobila prve skromne poteze načrtne urejenosti in moderne pozidave."¹⁸ Da je v letih pred drugo svetovno vojno Ljubljana postajala vse lepša, je poskrbel tudi arhitekt Jože Plečnik: "V celotnem modernem mestnem črtežu se povsod opaža vodstvo najpomembnejšega arhitekta, ki ga ima sedanja Slovenija, /.../ profesorja Plečnika."¹⁹ V letih pred vojno je veliko časa in znanja vložil v ureditev Žal in glavne tržnice. Izpeljal je obnovitev cerkve sv. Jerneja v Šiški, prav tako pa njene širše okolice s potjo na Bellevue. V istem času so bili urejeni še park na Ambroževem trgu, sprehajališče na Gradu in razgledišča na Šancah. Na Mirju je bil lepše podobe deležen rimski zid in park vzdolž njega, prav tako pa park ob ostankih srednjeveškega mestnega obzidja na Vegovi ulici, ki je postal nekakšno počivališče slovenskih književnikov. Umetniški pridih so prestolnici dajali Narodna galerija s svojimi umetninami, razstavnimi predmeti v paviljonu slikarja Jakopiča in še mnoge druge kulturne ustanove s svojim programom. Ljubljana pa se je nenazadnje lahko pohvalila tudi z univerzo in akademijo znanosti in umetnosti.

V obdobju pred drugo svetovno vojno se je povečal tudi interes za ureditev javnih komunikacij. Leta 1940 je bilo v Ljubljani 968 cest, njihova dolžina je znašala 410 km,²⁰ v letu 1944 pa že nad 450 km.²¹ Nekaj cest je bilo tlakovanih, skoraj 94% pa je bilo peščenih. Kljub temu je bilo mesto čisto, za kar je uspešno poskrbel odsek za cestno nadzorstvo in mestno pristavo:²² "Vsakdo bi namreč pričakoval, da bo glede na število težkih

---

¹⁸ Korošec, Branko: Ljubljana skozi stoletja. Mesto na načrtih, projektih in v stvarnosti. Ljubljana 1991, str. 159-171.

¹⁹ Kronika slovenskih mest, 1940, št. 1, str. 48, Nemški glas o sodobni Ljubljani.

²⁰ Slovenčev koledar 1942, str. 48, Ljubljana v številkah.

²¹ Slovenski narod, št. 31, 31. 7. 1944, str. 5, Nad 450 km cest v Ljubljani.

²² Ta odsek je bil ustanovljen 6. 12. 1937.

Kongresni trg pred okupacijo, v ospredju spomenik jugoslovanskega kralja Aleksandra Karađorđevića. Muzej novejšje zgodovine Slovenije (dalje MNZS)

konj in promet z njimi Ljubljana pač podobna kmečkemu dvorišču in zrak osmraten s konjskimi in drugimi iztrebki, pa temu ni bilo tako.”²³ Omenjeni odsek je bil dolžan poskrbeti za posipanje cest, trgov in pločnikov, za čiščenje in škropljenje le-teh ter za odvoz snega in smeti. Za škropljenje javnih površin je uporabljal 10 avtomobilov, za valjanje 5 valjarjev, smeti izpred hiš pa so njegovi uslužbenci pobirali in odvažali z 8 avtomobili. Sneg so odvažali s konjsko vprego, saj bi bili stroški, če bi to počeli z avtomobili, previsoki. Nekaj let pred vojno se je rodila ideja, da bi v mestnih parkih in po trgih po zgledu večjih inozemskih mest našlo svoj prostor pod soncem 21 košev iz perforirane pločevine, se pravi košev za smeti. Zamisel je bila udejanjena šele tik pred začetkom vojne, ko so ljubljanske glavne ulice in trgi zaradi namestitve omenjenih koškov postali še bolj snažni. Predpisom uredbe o varstvu čistoče in higijene v Ljubljani, ki je izšla leta 1936, so v glavnem odgovarjala tudi dvorišča v mestnem jedru. S tem pa se niso mo-

²³ Weber, Tomaž: 150 zgodb Ljubljančana (1910–2002). Ljubljana 2004, str. 243 in 244 (dalje Weber: 150 zgodb).

gli pohvaliti na periferiji, kjer je bilo zabeleženih še več nezavarovanih gnojnih jam, slabo opremljenih stranišč in nehigienskih hlevov. Za nadzorovanje in urejanje teh zadev je skrbel leta 1938 ustanovljen asanacijski odbor, ki pa zaradi pomanjkanja denarnih sredstev ni žel večjih uspehov.²⁴

Manjši spodrseljaji v času pred in med drugo svetovno vojno Ljubljane niso spravili ob dober glas, veljala je za čisto in urejeno mesto: "Ljubljana je čisto mesto. Sistematična zdravstvena propaganda, uradni ukrepi, predvsem pa prirojena ljubezen do snažnosti je sloves mesta v letih po zadnji svetovni vojni še povečala",²⁵ vendar ni izkazovala obraza povprečne evropske prestolnice. Kljub relativno številnim gradnjam (finalizacija del na ljubljanski glavni tržnici, dograditev Narodne in univerzitetne knjižnice, Moderne galerije idr.) in obnovam, ki so potekale tudi med vojno, sicer v zmanjšanem obsegu zaradi prerazporeditve sredstev mestnega proračuna,²⁶ so travniki in njive zavzemali več kot polovico mestne površine.²⁷ "Med košnjo zadiši po Ljubljani tako močno in prijetno po senu, da resno podvomim v mestni značaj naše prestolnice. /.../. Ali so ljubljanski prebivalci pristni meščani ali le kmetje, ki stanujejo v mestu? To vprašanje si je najbrž zastavil že marsikdo, zlasti letos, ko se pečamo tako vneto skoraj s samimi kmetijskimi zadevami. /.../. Da je Ljubljana res kmečka, bi lahko sklepali že po tem, da skoraj polovica mestne občine odpade na travnike, in sicer 44.02%."²⁸ In prav te njive in ti travniki so morda v času vojne pred lakoto, boleznijo, morda celo smrtjo, rešili marsikaterega Ljubljančana.

²⁴ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 17, Letno poročilo 1940, str. 31.

²⁵ Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS), Oddelek II, Neuvrščeno gradivo "Prevod", Relazione annua 1941, Il sanamento in ZAL, LJU 708, Mesto Ljubljana, Mestni fizikat, t. e. 3, a. e. 18, Relazione annua 1941.

²⁶ Gl. npr.: ZAL, COD III, Rokopisne knjige, t. e. 127, a. e. 98, Javne občinske seje 1941, 1942, Zapisnik pete redne javne seje mestnega sveta ljubljanskega, str. 135sl.

²⁷ Brez priključenih okoliških občin je Ljubljana leta 1939 glede na vrsto zemljišča izkazovala sledečo podobo: stavbišča so zavzemala 13 ha mestnega sveta, ceste in trgi 178 ha, vrtovi 29 ha, travniki 117 ha, njive 36 ha, gozdovi 37 ha itd. V: Trgovski list, št. 142, 22. 12. 1939, str. 3, Ljubljana v številkah. O vrstah zemljišča: Melik, Anton: Slovenija. Geografski opis. Ljubljana 1963.

²⁸ Slovenski narod, št. 135, 15. 6. 1942, str. 4, Ko diši po senu v Ljubljani.

Ljubljana v številkah

Ljubljana je leta 1931 štela 59.765 prebivalcev, leta 1939 pa že 79.050 prebivalcev²⁹ in 17.317 gospodinjstev na 17 katastrskih občinah,³⁰ ki so se raztezale na 6538 km² ozemlja.³¹ Konec leta 1940 je bilo v Ljubljani 6795 stanovanjskih zgradb, od teh 3815 pritličnih, 2201 enonadstropnih, kar 454 dvonadstropnih in 232 trinadstropnih, štirinadstropnih 57 ter 24 še višjih zgradb. Stanovanj je bilo 21.959, 1577 garsonjer, 7861 enosobnih, 7128 dvosobnih, 3332 trisobnih, kar 1146 štirisobnih ter 915 še večjih stanovanj. Že oziroma le 4925 stanovanj je imelo kopalnico.³²

Kmalu po okupaciji je prestolnica štela 88.695 prebivalcev.³³ Do srede leta 1941 je ta številka zelo poskočila, predvsem zaradi priseljevanja beguncev z nemškega okupacijskega ozemlja, delno pa tudi zaradi priključitve

---

²⁹ Gradivo o razvoju Ljubljane, str. 7; Statistički godišnjak 1938–1939, knjiga IX. Beograd 1939, str. 25; Vrišer, Igor: Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane. Ljubljana 1956, str. 29 (dalje Vrišer: Razvoj prebivalstva); Splošni pregled, str. 10; Ferenc, Tone: Štetje prebivalstva Ljubljanske in Reške pokrajine 1941. leta. V: Gestrinov zbornik. Ljubljana 1999, 485–495 (dalje Ferenc, Štetje prebivalstva). Na str. 491 Ferenc predstavi podatek, da je 31. 3. 1931 mesto Ljubljana štelo 79.586 prebivalcev, okraj Ljubljana pa 59.931. V: Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 367 pa je zapisano, da je Ljubljana štela po ljudskem štetju iz leta 1931 59.768 prebivalcev.

³⁰ Te občine so bile: Brinje, Dravljje, Gradišče, Kapucinsko predmestje, Karlovska predmestje, Krakovsko predmestje, Ljubljana-mesto, Moste, Poljansko predmestje, Spodnja Šiška, Svetega Petra predmestje I. del, Sv. Petra predmestje II. del, Štepanja vas, Trnovsko predmestje, Vodmat, Vič, Zgornja Šiška.

³¹ Splošni pregled, str. 10.

³² Slovenčev koledar 1942, str. 48, Ljubljana v številkah.

³³ Gradivo o razvoju Ljubljane, str. 7.

vasi Dolnice, Kamna Gorica, Glince in Podutik 2. julija 1941 k Ljubljani.³⁴ Po podatkih ljudskega štetja z dne 31. julija 1941 je Ljubljana po enih podatkih štela 92.142 prebivalcev³⁵ oziroma 91.612 prebivalcev in 27.691 gospodinjev,³⁶ po drugih podatkih pa 92.523 prebivalcev, 42.325 moških in 50.198 žensk.³⁷ Bivali so na 6885 km²³⁸ v 22.551 stanovanjih in v 6.916 hišah.³⁹

Na tem mestu, ko je govora o moških in ženskah, naj navedem še število tistih, ki so se med vojno odločili, da v prestolnici začnejo svoje skupno življenje. Prvi dve leti vojne sta zabeležili visoko število porok, leto 1939 1000 in leto 1940 1072. V letu 1941 je bilo zabeleženih 1231 porok, kar pomeni največ od konca prve svetovne vojne. V drugem, tretjem in četrtem letu okupacije se je za poroko odločilo manj parov, vendar so številke še vedno relativno visoke: leta 1942 se je v Ljubljani poročilo 621 parov, leto kasneje 576 in leta 1944 644 parov.⁴⁰

---

³⁴ ZAL, COD III, Rokopisne knjige, t. e. 127, a. e. 98, Javne občinske seje 1941, 1942, Zapisnik pete redne javne seje mestnega sveta ljubljanskega, 29. 8. 1941, str. 135. O priključitvi teh vasi k Ljubljani tudi Gradivo o razvoju Ljubljane, str. 7.

³⁵ Letopis ljubljanske škofije za leto 1944 po stanju dne 15. 9. 1944. Ljubljana 1944, str. 6.

³⁶ Prebivalstvo Slovenije 1931 in 1941. Demografska statistika. Statistični urad Slovenije, zvezek I, Ljubljana 1945, str. 8 in Ferenc: Štetje prebivalstva, str. 491.

³⁷ Leta 1939 je bilo v Ljubljani 87.401 prebivalcev, leta 1940 88.048, leta 1941 93.635, leta 1942 93.392, leta 1943 95.041, leta 1944 pa je Ljubljana štela 92.500 prebivalcev. V: Prebivalstvo Ljubljane, str. 7.

³⁸ Slovenec, št. 35, 12. 2. 1942, str. 3, V Ljubljani živi nad 100.000 ljudi.

³⁹ Slovenec koledar 1944, str. 62, Ljubljana pred sto leti in sedaj. Podatke je uredništvu posredoval statistični odsek ljubljanskega mestnega poglavarstva; Domovina in kmetski list, št. 47, 25. 11. 1943, str. 5 in 6, Ko je Ljubljana štela le 16.000 prebivalcev. Med okupacijo je bilo v Ljubljani z obnovo in zidavo pridobljenih znatno manj stanovanj kot v letih poprej, saj je proračun mestne občine ljubljanske v korist socialnega skrbstva močno okrnil gradbena in obnovevna dela, tako je bilo vprašanje pomanjkanja stanovanj rešeno šele po osvoboditvi. Leta 1941 je bilo v mestu z zidavo in obnovo tako pridobljenih 547 stanovanj, leta 1942 76, leta 1943 97, leta 1944 pa le 44.

⁴⁰ Slovenec, št. 114, 1. 5. 1941, str. 4, Ljubljana; Slovenec, št. 35, 14. 2. 1945, str. 2, Vsakdanja Ljubljana po kronistovih zapiskih. Gibanje prebivalstva l. 1944.

Struktura prebivalcev

Kot že omenjeno, je Ljubljana kljub trudu župana Jure Adlešiča in njegovih mož ob začetku druge svetovne vojne vizualno spominjala na “dolgo vas”. *Stoji, stoji Ljubljanca, Ljubljanca dolga vas* ni bila samo pesem, temveč dejansko stanje.⁴¹ Vaški značaj je izkazovalo predvsem Krakovo, delno pa tudi Trnovo in Šiška. Celo v strogem centru so med pristnimi meščanskimi hišami stale prave kmečke hiše. Najlepša prispodoba sožitja “velemesta” z vasjo je bil prav gotovo pogled v smeri takrat mogočne kmetije Figovec in dalje proti Nebotičniku, najvišji stavbi predvojne Jugoslavije.

Točnih podatkov, koliko Ljubljančanov se je v letih pred drugo svetovno vojno ukvarjalo s kmetijstvom, ni, saj je večina, poleg kmetijske, opravljala tudi druge (postranske) dejavnosti ali pa imela redne službe. Iz podatkov popisa prebivalstva iz leta 1931 je tako razvidno, da si je s poljedelstvom, živinorejo in gozdarstvom denar služilo le 743 Ljubljančanov, iz statističnih podatkov iz leta 1939 pa je razvidno, da je ta številka padla na 590.⁴² 10.152 oseb je bilo zaposlenih v obrti in industriji, 7.216 v trgovini in prometu, v javnih službah, svobodnih poklicih in vojski 8.335, 8.855 oseb pa je bilo brez poklica oziroma je bilo uvrščenih v razdelek “ostalo” (rentniki, dninarji idr.).⁴³ Ti podatki jasno kažejo, da

---

⁴¹ Vojskovič, Marija: Hiša št. 15. Ljubljana 1988, str. 85 (dalje Vojskovič: Hiša).

⁴² ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 6.

⁴³ Iz neuradnih podatkov popisa prebivalstva iz leta 1931 je torej razvidno, da je bila

je bila prestolnica kljub (do neke mere) podeželskemu videzu povsem upravičena do naziva upravnega središča takratne banovine.

Eden izmed problemov glavnega mesta je bila tudi brezposelnost. Oseb brez službe je bilo predvsem veliko v letih od 1931 do 1933.⁴⁴ Prizadetim je iz zagate pomagala Javna borza dela, pa tudi banska uprava ter mestna občina, ki sta izvedli več javnih del.⁴⁵ Brezposelnost je bila močno prisotna prav tako po začetku druge svetovne vojne, saj je ta terjala negativne posledice tudi v slovenski industriji in obrti. Borza dela, ki je po okupaciji uvedla načelo obvezne prijave brezposelnih, je 30. junija 1941 beležila 8244 brezposelnih. Ta številka sicer velja za Ljubljansko pokrajino, vendar je več kot 90% iskalcev službe bivalo v Ljubljani. Januarja 1942 je Borza dela beležila 5099 brezposelnih,⁴⁶ januarja 1943 1455, decembra istega leta pa 799. V letu 1943 se je na Borzo prijavilo 14.223 nezaposlenih, od teh jih je službo dobilo 12.540.⁴⁷ Po podatkih Borze dela se je za večino brezposelnih kot pozitiven tudi v času okupacije izkazal program javnih del, v okvir katerega je spadala gradnja cest in javnih poslopij tako v prestolnici kot tudi v t. i. Ljubljanski pokrajini. V Ljubljani je bilo v okviru omejenega programa storjeno relativno veliko. Med drugim je bila dokončana vseučiliška knjižnica in posamezne zgradbe, ki so spadale v sklop ljubljanske bolnišnice. Mnogi brezposelni so našli zaposlitev pri regulaciji Ljubljanske, izsuševanju zamočvirjene zemlje, nenazadnje tudi pri poljskih opravilih na t. i. vojnih vrtovih.⁴⁸ Po

---

35.301 oseba zaposlena, vzdrževanih oseb je bilo 24.464. O podatkih popisa: Trgovski list, št. 142, 22. 12. 1939, str. 3, Ljubljana v številkah; Statistički godišnjak 1938–1939, knjiga IX. Beograd 1939, str. 25 in Kronika slovenskih mest, 1939, št. 1, str. 48–49. Drugačni podatki so v: Trgovski list, št. 142, 22. 12. 1939, str. 3, Ljubljana v številkah, ki pa niso točni: s kmetijstvom, živinorejo in gozdarstvom naj bi se leta 1931 v Ljubljani ukvarjalo 753 oseb (+ 807 vzdrževanih), z industrijo in obrtjo 9616 oseb (+ 6251 vzdrževanih), v svobodnih poklicih in vojski naj bi bilo zaposlenih 7386 oseb (+ 5353 vzdrževanih), ostalih pa naj bi bilo 8338 (+ 4921 vzdrževanih oseb).

⁴⁴ Valant, Milan: Ljubljana od 1895 do 1941. Ljubljana 1977, str. 34.

⁴⁵ Arhiv Srbije i Crne gore (dalje ASCG), fond 38, Centralni presburo predsedništva ministarskog Saveta (dalje fond 38), f. 4, št. 16, Pov. br. 104.

⁴⁶ Trgovski list, št. 79, 28. 9. 1943, str. 1, Poročilo Borze dela za leto 1942.

⁴⁷ Trgovski list, št. 7, 14. 2. 1945, str. 3, Delovanje Borze dela.

⁴⁸ Tudi: Slovenec, št. 24, 30. 1. 1942, str. 2, Gospodarstvo. Javna dela v Ljubljanski pokrajini.

teh službah so predvsem radi posegali vojni begunci, stanujoči v Ljubljani.

Prebivalci Ljubljane, ki so bili v večini slovenske narodnosti, se niso razlikovali le glede na poklic, temveč tudi glede na socialno strukturo, na izobrazbo in dohodke ter versko pripadnost.⁴⁹ S teh vidikov pa prikaz obravnavane populacije v obravnavanem obdobju zaradi neobstajanja podatkov ni mogoč. Glede na statistiko iz leta 1939, ki razkriva delne podatke o veroizpovedi Ljubljčanov, se lahko upravičeno sklepa, da so bili v večini katoličani.⁵⁰

---

⁴⁹ Žagar, Janja: Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno. Ljubljana 1994, str. 17 (dalje Žagar, Oblačilna kultura).

⁵⁰ Statistika podaja zgolj podatke o veroizpovedi učencev in dijakov ljubljanskih šol. V: ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 65sl.

Begunci

Ko govorimo o prebivalcih Ljubljane v času druge svetovne vojne, ne smemo pozabiti na vojne begunce. Ti so tvorili znaten delež medvojne mestne skupnosti. Ocene kažejo, da je do poletja 1941 v Ljubljano pribežalo okrog 13.000 beguncev,⁵¹ predvsem s slovenskih pokrajin, okupiranih od nemškega okupatorja. Poleg službe so si morali najti domovanja, kar pa ni bila lahka naloga: “Kako bom dobil stanovanje, ker je polovica Maribora v Ljubljani?? Vse je pribežalo semkaj iz strahu pred Nemci.”⁵² Naval na proste sobe in stanovanja je bil res velik: “Včeraj je bil v časopisu inserat, da se odda stanovanje v Bohoričevi ulici 11. Ker sem pozno zvečer dobil časopis v roke nisem šel vprašat tisti večer ampak šele danes zjutraj ob 7 uri po novem času. Povedali so mi, da je bilo že včeraj zvečer tamkaj nič manj kot – 30 samih “mirnih strank” – prosilcev. Skoraj sem obupal, da dobim kje kako stanovanje za svojo družinico.”⁵³

Po kapitulaciji Italije je Ljubljano preplavilo še nekaj tisoč taboriščnih povratnikov in beguncev iz Ljubljanske pokrajine. Vsem beguncem, ki so ostali v mestu (konec

---

⁵¹ V Ljubljansko pokrajino je pribežalo 21.546 oseb, od tega v Ljubljano 13.887. V: Slovenska narodna pomoč v okupirani Ljubljani med 1941–1945. Ur.: Kikelj, Tone idr. Ljubljana 1995, str. 44 (dalje Slovenska narodna pomoč). Število prijavljenih beguncev je bilo seveda nižje: konec maja 1941 je v Ljubljani bivalo 2.096 prijavljenih beguncev, konec junija 5.357, konec julija 7.314, konec avgusta 8.623, konec septembra 9.867 in konec oktobra 11.173. V: ARS, AS 1752, Slovenski Rdeči križ v Ljubljani (dalje AS 1752), šk. 1, mapa 17, ovoj 1 a, Poročilo, str. 5.

⁵² Dnevnik družine Kogej, datum vpisa 20. 5. 1941, osebni arhiv avtorice.

⁵³ Prav tam, datum vpisa 21. 5. 1941.

oktobra 1944 jih je bilo v mestu prijavljenih 11.173⁵⁴), so oblasti pomagale po najboljših močeh. Z različnimi ukrepi so poskušale k sodelovanju pritegniti tudi domačine. Vsi posestniki nepremičnin so bili dolžni mestni občini sporočiti podatke o svojih stanovanjih. Oblasti je zanimalo, kje se posamezno stanovanje nahaja, število in stanje vseh prostorov idr. Hišni gospodarji so morali ljubljansko županstvo obvestiti o vseh prostorih, ki bi se jih dalo urediti za začasno bivanje. Uradniki mestnega županstva so si imeli pravico ogledati prve in druge prostore ter prazne oziroma premalo zasedene oddati osebam brez stanovanja.⁵⁵ V prvih mesecih leta 1945 so se brez stanovanja znašle tudi nekatere družine, ki so bile žrtve bombardiranja. Mestno županstvo je vztrajno apeliralo na Ljubljančane, naj beguncem in ostalim žrtvam vojne odstopijo kakršne koli prostore, v katerih bi se dalo vsaj skromno bivati: "Naj se vžive v stisko in gorje nesrečnežev, ki so kar čez noč ostali brez strehe in naj jim bo to v opomin, da bodo prej ali slej morda sami morali trkati na tuja vrata in prositi zavetja."⁵⁶ Tiste, ki ne bi bili pripravljene pomagati, je čakala kazen.

Večina ljudi, ki je v Ljubljani med drugo svetovno vojno našla zavetišče, se je prav gotovo strinjala z Ivanom Cankarjem, ki je prestolnico kaj rad pohvalil: "Mnogo in mnogovrstnih težav in nadlog je izkusil slovenski narod, ož, in jih bo še več; za tolažbo in povračilo v teh hudih časih pa mu je bog dodelil Ljubljano."⁵⁷ Kako je Ljubljani oziroma njenim prebivalcem uspelo sprejeti in pomagati preživeti toliko beguncem, se v svojih objavljenih spominih povsem upravičeno sprašuje eden izmed tistih, ki so v medvojni prestolnici našli svoj drugi dom.⁵⁸

Zaradi medvojnega dotoka beguncev v Ljubljano in zaradi nekoliko povečanih mestnih mej, v prestolnici v času vojne ni bilo zaznati večjega zastoja v rasti

⁵⁴ ARS, AS 1752, šk. 1, mapa 17, ovoj 1, a, Poročilo, str. 5.

⁵⁵ Slovenski narod, št. 236, 21. 10. 1943, str. 2, Ureditev oddajanja stanovanj; Jutro, št. 238, 22. 10. 1943, str. 2, Uradni razglasi. Ureditev oddajanja stanovanj.

⁵⁶ Slovenec, št. 68, 25. 3. 1945, str. 2, Oddajte stanovanja oškodovancem letalskih napadov.

⁵⁷ Cankar, Ivan: Kurent. Ljubljana 1976, str. 38 in 39.

⁵⁸ Milač, Metod: Kdo solze naše posuši. Doživetja slovenskega dijaka med drugo svetovno vojno. Celje 2003, str. 56 (dalje Milač, Kdo solze naše posuši).

prebivalstva.⁵⁹ Po popisu z dne 15. julija 1945 je štela 96.865 prebivalcev, 4.209 pa je bilo odsotnih.⁶⁰ Po vojni se je število prebivalcev predvsem zaradi gospodarske in upravne politike hitro višalo (konec leta 1945 je v Ljubljani, ki se je raztezala na 15.015 km², tako živelo več kot 102.070 oseb oziroma 28.059 družin, in to v 27.860 stanovanjih in 9811 hišah).⁶¹

---

⁵⁹ O nataliteti v poglavju Zdravstvo.

⁶⁰ Več o tem: Petrovič, Mateja: Ljubljana v času obnove 1945–1947. Diplomaska naloga. Ljubljana 1994, str. 17 (dalje Petrovič: Ljubljana v času obnove).

⁶¹ Več o tem: Vrišer, Razvoj prebivalstva, str. 34; Gradivo o razvoju Ljubljane, str. 7 in 11. Gl. tudi: ZAL, LJU 466, MLO Ljubljana, Tajništvo, t. e. 69, ovoj 238, stat. št. 102/II/46.

Prelomnice v času druge svetovne vojne

Vsaka prelomnica, ki jo je sprožil vojni čas od jeseni 1939 do spomladi 1945, še posebej od aprila 1941, je neusmiljeno posegla v življenje prebivalcev Slovenije: "Spremembe, ki jih je prinesla okupacija v življenje ljudi, so se čutile na vsakem koraku. Spremenjen je bil upravno politični sistem, gospodarstvo je začelo takoj služiti potrebam okupatorjevega vojnega stroja, okupatorjevi potujčevalni ukrepi so Slovencem odvzeli vsakršno človeško dostojanstvo, ogrožena sta bila osebna varnost in življenje ljudi".⁶²

V času druge svetovne vojne so tako tudi Ljubljanci doživeli več negativnih prelomnic, edina dobrodošla je bila zadnja – osvoboditev mesta.

---

⁶² Žnidarič, Marjan: Vpliv okupacije na življenje Slovencev leta 1941. V: Prispevki za novejšo zgodovino. Slovenci in leto 1941, 2001, št. 2, str. 191–200, tu str. 192.

Začetek druge svetovne vojne

Novica o začetku druge svetovne vojne je odjeknila prav med vsemi Ljubljanci in mnogi od njih so se njene usodnosti tudi zavedali: "Prav med razgovore in živahno dopisovanje, ki naj bi preprečili grozeči vojni spopad, so davi prišle prve vesti o prvih oboroženih spopadih na nemško-poljski meji. Tako je okrog pol 10 izšla 2. izdaja "Slovenskega doma", ki je prinesel prve vesti, po katerih so se spopadi na nemško-poljski meji začeli nekaj po 9. uri. Razumljivo je, da so raznašalci in razprodajalci "Slovenskega doma" imeli dober dan in da jim je občinstvo sproti iztrgalo izvode iz rok. Posebno zanimiv pa je bil davi živilski trg. Z bliskovito naglico so se razširile po živilskem trgu prve vesti o grozeči vojni in komaj se je prikazal raznašalec na trg, že ga je obkolila truma gospodinj in služkinj. /.../. Polagoma se je potolažila tudi ženska radovednost na živilskem trgu, ki je v zadnjih dveh dopoldanskih urah dobil kaj čudno lice. Prodajalke in branjevke so stale ob svojih na prodaj razstavljenih pridelkih in sadežih in brale. Nasproti njim pa so stale gospodinje s košarami in mrežami v rokah in tudi brale. Tako se je torej izkazal na živilskem trgu včerajšnji petek, ki bo po vse videzu postal najbrž usoden dan za Evropo."⁶³

Še preden je bila Slovenija neposredno ogrožena, je bilo v glavnem mestu čutiti napetost in strah: "Zavladala je vojna psihoza. Na vsakem koraku so jo ljudje čutili,

---

⁶³ Slovenec, št. 200, 2. 9. 1939, str. 6, Včerajšnji dan v Ljubljani.

čeprav je meščansko časopisje skušalo vplivati pomirjevalno. /.../. Toda bralci niso prezrli vojnih poročil iz vzhodne Afrike in Sredozemlja, kot tudi o vse bolj grozečih napadih italijanskega topništva v Albaniji in o tem, da se nemške čete pripravljajo na vkorakanje v Bolgarijo. Vse pogostejša so v časnikih tudi navodila, kako naj se ljudje pripravijo za primer vojne: o pravilnem nošenju in hranjenju plinske maske; o zmanjšanju števila potniških vlakov in o tem, da morajo imeti potniki razen osebne izkaznice še posebno dovoljenje za potovanje.⁶⁴ V želji po ohranitvi javnega miru in reda, še posebej v smislu varovanja popolne nevtralnosti, je ban Marko Natlačen izdal odredbo, ki je prepovedovala "sprejemati oddajo inozemskih radijskih postaj na odprtih prostorih in v javnih lokalih (gostilnah, kavarnah, bifejih itd.) kakor tudi v zasebnih stanovanjih pri odprtih oknih", nadalje je prepovedovala "nošenje krojev, oblek, emblemov, znakov, zastav in podobno, kar bi moglo služiti za propagando v korist ali škodo katere koli vojskujoče se države", prepovedana pa je bila tudi "uporaba simboličnih kretenj, znamenj in slik ter prepevanje pesmi in igranje godb, ki bi bile po svoji predstavi ali vsebini primerne za propagando v korist ali škodo katere koli vojskujoče se države."⁶⁵ Mnogi posamezniki so se zatopili v svoje misli in se spraševali, kakšna bo prihodnost: "Vedno so nam govorili, da je bila 1. svetovna vojna zadnja vseh vojn. Zdaj pa je bila tu nova vojna. Kako velika, jako dolga, kako uničujoča, kako strašna, /.../. Kdaj in kje se bo končala? Se bo končala že čez nekaj dni?"⁶⁶ Kljub temu pa so poskušali ohraniti ustaljen življenjski ritem. Še v zadnjih dneh leta 1940 je Ljubljana kazala relativno vesel obraz. Odredba oblasti, ki je "z ozirom na resnost položaja sedanjega časa" avgusta 1940 omejila čas trajanja javnih prireditev, vsem Ljubljančanom ni uspela izbiti iz glav misli na rajanje. Plesnih prireditev, ki so bile dovoljene le od 31. decembra 1940 do 25. februarja 1941 (pustni torek), in to od 20. do 2. ure, so se

⁶⁴ ARS, AS 1287, Zbirka stara Ljubljana, Jaka Rozman (dalje AS 1287), šk. 6, ovoj 2, str. 24.

⁶⁵ Sl. list, št. 79, 4. 10. 1939, str. 703, Naredba bana Dravske banovine o ohranitvi javnega miru in reda posebno radi varovanja popolne nevtralnosti.

⁶⁶ Milač: Kdo solze naše posuši, str. 35.

zabave željni množično udeleževali. Okrnjeno ponudbo so želeli izkoristiti v celoti: "Pravijo, da so bili plesi v dvoranh zelo dobro obiskani, pa tudi v restavracijah in kavarnah je bilo polno veselih ljudi. Vsaj za nekaj ur so Ljubljancani pozabili na težave, ki so jih trle."⁶⁷

Težavnejši položaj so širši javnosti naznanile številne odredbe, ki jih je oblast nanizala od prvega dne leta 1941.⁶⁸ Te odredbe, "s katerimi nam je oblast grenila življenje,"⁶⁹ so namreč pomenile privajanje na vojne razmere, ki so bile od konca marca 1941 že vsakodnevna stvarnost: "Po cesti je vse živo odhajajočih, avtomobilov in vozil vse vrste. Vendar vlada red in mir. Ljudje so itak pripravljeni na najslabše. Šla sem kupit priprave za prvo pomoč."⁷⁰

---

⁶⁷ Pavlin, Miran: Ljubljana 1941. Pričevanja fotoreporterja. Ljubljana 2004, str. 14 (dalje Pavlin, Ljubljana 1941).

⁶⁸ Prvi dan leta 1941 je izšla odredba o peki t. i. enotnega kruha. Banska uprava pa je mdr. razglasila tudi ustavev šolskega pouka. Učenci so prejeli letna spričevala z datumom 1. 4. 1941.

⁶⁹ Pavlin, Ljubljana 1941, str. 14 in 15.

⁷⁰ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 1. 4. 1941.

Začetek vojne na domačih tleh

Oglušujoči krik: vojna! je prestrašil tiste, ki se jim je zdelo možno, da vojna vihra lahko doseže tudi slovenske kraje, še bolj pa tiste, ki na to sploh niso računali: "Torej se je zgodilo, kar se ne more zgoditi!"⁷¹

Veliko mašno oblečenih Ljubljančanov se je 6. aprila 1941 nič hudega sluteč napotilo do svojih farnih cerkva, saj se je obetala lepa cvetna nedelja. Na poti jih je ujela vojna: "Na cvetno nedeljo sem šel z Giselo /.../ na žegnanje k Šentjakobu. Mislil sem, da bo vse tako kot nekoč. /.../. Ampak takrat je zatulila sirena. Kar naenkrat so se visoko gor, skoraj prilepljena na nebo prikazala letala, majhni križi... Prva jata. Druga. Tretja... /.../. Njihov hrup je odmeval v cerkvi kakor brnenje ob mehu orgel... vsi so gledali v poslikani strop, s katerega se je na verigi zibal lesteneč... v okna, ki so žvenketala, kot da je za njimi vesoljni potop. Sirene so tulile kar naprej. Vsi smo ostali v cerkvi... In v isti uri je zagrmelo nebo nad Beogradom."⁷² Dejstvo, kaj se je zgodilo, je kmalu kljuvalo v mislih prav vseh: "Preživljamo zadnje ure svobode. Kdor ne doživi tega ne more pojmit kaj se to pravi."⁷³ Dogodki ki so sledili, so posegli tako v intimno sfero kot tudi v zunanjo podobo Ljubljane. Mlad Ljubljančan je v začetku aprila 1941 v svoj dnevnik zapisal: "Ljubljana doživlja vojno psihozo. /.../.

⁷¹ Mihelič, Mira: April. Ljubljana 1959, str. 99 (dalje Mihelič, April).

⁷² Kovačič, Lojze: Prišleki. Ljubljana 1984, str. 227 (dalje Kovačič: Prišleki).

⁷³ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 9. 4. 1941.

Uprava Narodnega gledališča v Ljubljani javlja, da bo sta Drama in Opera do nadaljnjega zaprti. S kažipotov na ljubljanskih cestnih križiščih so sneli tablice z imeni krajev, v želji, da bi sovražnik pri morebitnem pohodu skozi Ljubljano zgrešil pot ... Dopoldne je bil letalski napad na radijski oddajnik v Domžalah. Radio Ljubljana je utihnil. /.../. V središču mesta srečuješ obraze, ki jih še nikoli nisi videl. Njih pogledi so grozljivi. Ne veš, kaj ti preti. Raje se s hitrimi koraki odmakneš. Vojni psihozi ljudstva se je pridružila še psihoza roparskih napadov. /.../ Danes se sprašujemo: kdo bo zasedel Ljubljano, Nemci ali Italijani?"⁷⁴ Odgovor na vprašanje, kdo od napadalcev bo prvi v mestu, so Ljubljančani dobili 11. aprila:⁷⁵ "Zvečer so ulice oživele ... ljudje so šli gledat, kdo bo prišel ... Italijani ali Nemci ... /.../ ... ljudje so stali ob zidu, vežah, med vrati trgovin, za primer, če bi naenkrat začelo pokati ... /.../ ... Ko se je oglasil ropot, so vsi stopili ven: ... motorji! Niso bili Nemci. Italijani na motornih kolesih s prikolicami so vozili v dolgi vrsti po Tyrševi od železniške postaje."⁷⁶ Za prebivalce prestolnice je prihod okupatorskih enot pomenil precejšen šok: "Iz notranjske smeri se je pripeljala v mesto kolona motornih koles z bersaljeri. Krčevito, skoraj z nekim strahom se sklanjajo nad volane, medtem ko jim z jeklenih čelad vihrajo temna petelinja peresa. Množica, iz katere so se prej vzdigali od vsepovsod vznemirjeni glasovi in se v trepetajočem svetlem zraku spajali v nekakšno skupno brenčanje, podobno brenčanju velikih preplašenih čmrljev, nenadoma utihne. S tem kakor iz trušča iztrganim molkom, ki deluje grozljiveje od vsega drugega, se zgrinjajo ljudje na robove pločnikov. Nemara je nenadni prihod tujih čet brez vsakršnega boja še hujši pretres za mesto kot nenapovedana vojna. Množica se nemo preri-va po pločnikih, prepadene oči strmijo v prepadene oči. Obrazi izražajo začudenje in muko doslej neznanega sramu. Zmagovalci, ki jim ni bilo treba nikogar premagati, vpijejo kmalu svoja povelja v italijanščini s prvega

---

⁷⁴ Pavlin, Ljubljana 1941, str. 88 in 89.

⁷⁵ Ljubljana je bila zasedena pred kapitulacijo jugoslovanske vojske (17. 4. 1941).

⁷⁶ Kovacic: Prišleki, str. 230 in 231. O imenih in lokaciji ljubljanskih ulic, cest in trgov med vojno gl.: Informatore-Informator. Ljubljana 1941.

mostu, ne mine dolgo, pa so vsi mostovi zastraženi po njihovih enotah, naglo zagospodarijo po vsem mestu in se postavijo za njegove zaščitnike.”⁷⁷

---

⁷⁷ Mihelič, April, str. 163.

Okupacija in razkosanje Ljubljane⁷⁸

Italijani so priredili “triumfalen pohod po nesvobodnem mestu. V zadnji svetlobi dneva zavihra italijanska trobojnica z gradu, ki obvladuje hiše in ulice pod seboj kot čredo, ki je molče, vdano polegla okrog pastirja.”⁷⁹ Te težke trenutke je vsak posameznik doživljal po svoje. Na to kažejo tudi zapisi prič. Nekdo je spremljal italijansko godbo, ki je šla “skozi Mestni trg in od Napoleonovega spomenika nazaj do Kazine. Igrali so Giovinezza ... Tamburmajor je metal svojo palico s srebrno bunko do prvih nadstropij ... Ljudje so stali v špalirju, se smejali, veselo presenečeni ploskali.”⁸⁰ Nekomu drugemu se je zdela Ljubljana bolj zadržana: “Ob 4h popoldne pa je nenadno počila vest, da so prišli Italijani. Nihče ni verjel, toda bilo je res. /.../. Ulice so bile polne ljudi, ki so mirno in radovedno gledali došlece.”⁸¹ Podobno se spominja tudi prebivalec Bežigrada: “Ko sem zagledal tri italijanske vojake, ki so se sprehajali po ulici, sploh nisem mogel verjeti, da se okupacija lahko začne tako preprosto. /.../. Prebivalstvo jih ni pozdravljalo ali se

---

⁷⁸ Izseki iz načina življenja med italijansko okupacijo v: Tršan, Lojz: Življenje v okupirani Ljubljani (feljton). V: Delo, št. 178–182, 2. 8. 1990 – 7. 8. 1990. O prvih tednih okupacije Ljubljane je zanimiv izsek iz dnevnika italijanskega vojaka, gl.: Semi, Francesco: Bojna komedija ali “osvojitve Ljubljane”. V: Tovariš, 1966, št. 13–20.

⁷⁹ Mihelič, April, str. 164. Več o odnosu italijanskega okupatorja do lastne zastave: Čamerlik, Anton: Spomini na sodne zapore. Pričevanje upravnika ljubljanskih sodnih zaporov v letih 1941–1942. Ljubljana 1980, str. 108sl.

⁸⁰ Kovačič, Prišleki, str. 232.

⁸¹ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 15. 4. 1941 (za 11. 4. 1941).

*Italijanska vojaška parada na današnji
Prešernovi cesti. MNZS*

kakor koli povezovalo z njimi. Samo strmeli smo v te nenavadne ljudi in njihove uniforme.”⁸² Spet tretjemu pa se je prestolnica zdela skoraj povsem prazna: “Po pločnikih so postavali predvsem otroci, nikjer pa ni bilo videti odraslih prebivalcev Ljubljane.”⁸³

General divizije “Isonzo” Federico Romero je ob prihodu v mesto Ljubljančanom obljubil, da bo italijanski okupator upošteval in spoštoval lastnino, šege in navade domačinov, hkrati pa zapovedal, da nihče ne sme biti do njega žaljiv ali napadalen. Zahteval je izročitev vsega orožja in določil policijsko uro. Do junija je bilo prepovedano potovanje iz kraja v kraj vsem, ki niso upravičili svoje potrebe prehoda.⁸⁴ Na italijanskem okupacijskem območju je začel veljati italijanski čas, se pravi, da je bilo potrebno kazalce premakniti za eno uro naprej.⁸⁵ Jeseni 1941 so začeli veljati tudi italijanski prazniki.⁸⁶

⁸² Milač, Kdo solze naše posuši, str. 53.

⁸³ Hribernik, Rudolf: Opredelitev. Ljubljana 1980, str. 52.

⁸⁴ Slovenčev koledar 1942, str. 33, Zgodovinski dogodki v Sloveniji; Slovenski dom, št. 136, 17. 6. 1941, str. 2, Potovanje po Ljubljanski pokrajini – svobodno.

⁸⁵ Pavlin, Ljubljana 1941, str. 104.

⁸⁶ Sl. list, št. 76, 20. 9. 1941, str. 529 in 530, Seznam državnih praznikov, prazničnih dni in narodnih praznikov.

Kongresni trg po odstranitvi spomenika kralja Aleksandra Karađorđevića, 26. 7. 1941. Foto: Miran Pavlin, MNZS

Italijanske okupacijske oblasti so poskrbele, da se je kar najbolj spremenila tudi zunanja podoba mesta. To so dosegle s preimenovanjem ulic,⁸⁷ odstranjevanjem spomenikov,⁸⁸ ki so simbolizirali Kraljevino Jugoslavijo, z uvajanjem dvojezičnih napisov itn.⁸⁹ Podobo mesta so spremenili tudi prebivalci Ljubljane, ko so se na pobudo Osvobodilne fronte konec leta 1941 in v začetku leta 1942 odločili za (enourno) demonstrativno odsotnost z ulic.⁹⁰

---

⁸⁷ 15. 1. 1943 je tedanji župan Leon Rupnik sklenil ustanoviti posebno komisijo za izdelavo predlogov za preimenovanje cest, ulic in trgov prestolnice: "Imenovana komisija bo jemala v obzir za svoje predloge: a.) na dogodke in osebe, zares velikega zgodovinskega ali kulturnega pomena za slovensko ljudstvo in mesto Ljubljana ne glede na narodnost oseb; b.) na dogodke in osebe iz zgodovine Italije, najpomembnejše za evropsko kulturo in civilizacijo, predvsem pa na osebe italijanske narodnosti, ki so zaslužne za ureditev mesta in Ljubljanske pokrajine." V: ZAL, COD III, Rokopisne knjige, t. e. 127, a. e. 99, str. 47.

⁸⁸ Konec julija 1941 so odstranili kip kralja Petra pred mestno hišo in kip kralja Aleksandra na Kongresnem trgu. Civilni komisar Emilio Grazioli, ki je obljubil, da bosta oba kipa prenesena v Narodni muzej, se dane besede ni držal; oba kipa sta bila razžagana.

⁸⁹ Godeša, Bojan: Z vsako prelomnico je Ljubljane več. Glavni dogodki v razvoju mesta. V: Ljubljana mesto kulture. Ljubljana 1997, str. 187 (dalje Godeša, Z vsako prelomnico).

⁹⁰ O t. i. tihih akcijah Vrščaj Zima: Tihe akcije. V: Junaška Ljubljana 1941–1945, 1. knjiga. Ljubljana 1985, str. 292–299.

Ročnih ur in budilk pa ni bilo potrebno usklajevati vsem Ljubljancem, saj Italijani niso zasedli vsega mesta. Severno predmestje, ki je bilo poljedeljsko-kmetijsko pomembno za mesto, so zasedli Nemci.⁹¹ S tem je bila Ljubljana odsekana od naravnega zaledja, kar jo je skoraj "stalo glave". V mestu so ostali sedeži manjših podjetij in razni denarni ter zavarovalni zavodi, glavnina industrijskih objektov in podružnic pa je bila locirana izven italijanskega okupacijskega področja in je pripadla nemškemu okupatorju. To je bilo krivo, da je imela Ljubljana težave z oskrbo svojih prebivalcev z elektriko in kurjavo, svojih obratov pa s surovinami in energijo.⁹² Težave v preskrbi mesta so se pokazale kaj kmalu, vendar se je marsikateremu Ljubljancu kljub kruljenju v želodcu zdelo pomembneje, da so Nemci ostali onkraj Save. Misel na njihovo bližino je kljuvala v mislih vse do kapitulacije Italije: "... onstran Save in na Karavankah je bil fantom, nevidno nas je sesal vase."⁹³ Zloveščim nameram nemškega okupatorja se je izognilo tudi veliko Gorenjcev in Štajercev, ki so se odločili za življenje v prestolnici: "Vse dere v Ljubljano, kjer se – spričo manj sistematičnega fašizma – obeta modus vivendi."⁹⁴ Po okupaciji torej "Ljubljana ni bila samo Ljubljana Ljubljancem."⁹⁵

Kljub začetni italijanski politiki, ki si je prislužila celo neke vrste simpatijo, so se ljudje zaskrbljeno spraševali po svoji usodi: "Nič ne vemo kaj bo z uradništvom, upravo, šolo. /.../. Ženske se oblačijo, kot bi bile na razstavi. Italijani se do prebivalstva obnašajo dostojno kolikor vem",⁹⁶ in le vprašanje časa je bilo, kdaj se bodo stvari obrnile na slabše: "Proglašena je "provinca Ljubljana", ki naj bi bila priključena Italiji kot avtonomna pokrajina. Univerza in šole so zopet odprte. /.../.

⁹¹ Najprej je meja tekla po Savi, vendar je nemški okupator mejo prestavil na ljubljansko stran reke. Za prehod čez mejo pa je bilo potrebno imeti prepustnico obeh okupatorjev. Poleg mejnega prehoda na mostu preko Save med Ježico in Črnučami je bil tudi mejni prehod na Celovski cesti.

⁹² Godeša, Z vsako prelomnico, str. 187.

⁹³ Jurčec, Ruda: Skozi luči in sence (1914–1958), 3. del (1935–1941). Buenos Aires 1969, str. 375 (dalje Jurčec: Skozi luči).

⁹⁴ Kraigher, Nada: Pet temnih svetlih let. Maribor 1963, str. 14.

⁹⁵ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 3. 5. 1941, str. 374.

⁹⁶ Prav tam, datum vpisa 15. 4. 1941 (za 14. 4. 1941).

Mejni blok pri Šentvidu nad Ljubljano, kjer je bila tudi nemško-italijanska meja. Foto: Jakob Prešeren, MNZS

Šole ostanejo slovenske, le v srednjih se poučuje italijanščina /.../. Vse to je za nas dovolj ugodno, vendar pa vemo, da je to le protest proti Nemcem. Koliko časa bo to držalo ne vemo. Vendar smo Bogu hvaležni za to mesto.”⁹⁷

Življenje Ljubljančanov se je začelo spreminjati, teža dni je kaj kmalu vtisnila svoj pečat: “Sedaj smo nekako ločeni od sveta. Radio se je pokvaril in ga zato ne poslušamo. Drugih postaj se sploh ne sliši, sicer pa je itak že vse pod cenzuro, vse se laže sebi v prid, tako da ne moreš verjeti nikomur več niti besede. Kaj se godi po svetu ne vemo. Kar je v časopisih ni vredno brati. /.../. Giblješ se kot žival v kletki. Hodiš po živila, če kaj dobiš in domov. To je dan za dnem. Zadnjič sem šla izjemoma v opero k Traviati.”⁹⁸

⁹⁷ Prav tam, datum vpisa 4. 5. 1941.

⁹⁸ Prav tam, datum vpisa 10. 5. 1941.

Ljubljana za žico⁹⁹

“Ljubljana. Ne današnja, v ponesnaženem zraku po snažnem življenju hlipajoča Ljubljana. Včerajšnja. Domača, na pol podeželska, mirno dihajoča, bela Ljubljana”¹⁰⁰ je v začetku leta 1942 postala neke vrste taborišče. Takrat je Mussolini razglasil Ljubljansko pokrajino za vojaško področje, njeno glavno mesto pa je nameraval “paziti” kot punčico svojega očesa. Poveljnik XI. armadnega zbora general Mario Robotti je “ukazal zgraditi okoli Ljubljane obrambni pas, ki bi branil mesto pred partizanskimi napadi in morebitnem upor v mestu ter z njim pretrgal tudi vezi Ljubljane kot središča upora s partizanskimi enotami in organizacijo OF na celotnem slovenskem ozemlju.”¹⁰¹

Zjutraj 19. februarja 1942 je začelo več tisoč vojakov okrog Ljubljane v zemljo zabijati kole. Ti so bili opora za bodočo žico, s katero so 23. februarja 1942 obkrožili mesto.¹⁰² Prestolnica je bila tako odrezana še od preostalega zaledja, saj je žica od ljubljanskega okrožja ločila Barje, Polje, Kozarje, Savlje in Ježico. Ljubljanci, katerim je bil izhod iz mesta prepovedan, so postali

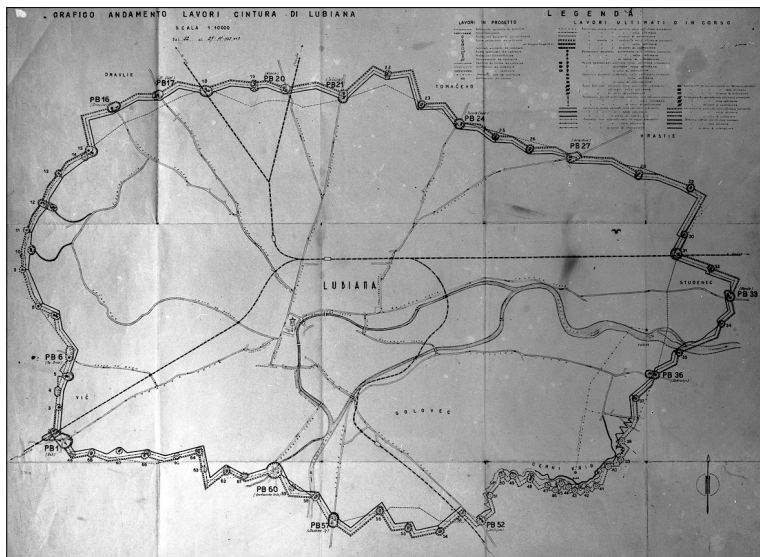
---

⁹⁹ O Ljubljani za žico: Čepe, Marica: Ljubljana za bodočo žico. V: Iz boja junaške Ljubljane. Ljubljana 1972, str. 30–33 (dalje Čepe: Ljubljana za bodočo žico); ista: Ljubljana v osvobodilnem boju. V: Kronika XII, 2. zvezek, 1964, str. 90–91. O tem tudi: Slovenčev koledar 1943, str. 22, Leto dni življenja Ljubljanske pokrajine; Lukež Niko, Kos Janez: Ljubljana 1170 dni v žični zapor, 1942–1945. Ljubljana 2002 (dalje Lukež, Kos, Ljubljana 1170 dni).

¹⁰⁰ Torkar, Igor: Meditacije o mojem času. Ljubljana 1989, str. 12.

¹⁰¹ Lukež, Kos: Ljubljana 1170 dni, str. 12.

¹⁰² Prav tam, str. 14.

Grafičen prikaz obžičene Ljubljane. MNZS

prepuščeni na milost in nemilost lastni iznajdljivosti po preživetju: "Pozabila sem povedati, da imamo že skoro 1 teden zaporo v Ljubljani. Proti Šiški, Viču in drugod okoli so potegnili žično mejo čez katero ne sme nihče brez posebnega dovoljenja."¹⁰³ Prve dni se je na prehodih v mesto, t. i. blokih, trlo ljudi. Okoličani, zaposleni v mestu, so zamujali v tovarne in urade, ljubljanske gospodinje in njihovi lačni otroci so na tržnici zaman čakali na branjevke, šolske klopi so bile pol prazne.¹⁰⁴ Nihče ni smel ne v mesto ne iz njega, dokler ni zaprosil in tudi dobil potne dovolilnice (lasciapassare). Za prihod in izhod iz mesta so jo morale imeti vse osebe, starejše od 14 let:¹⁰⁵ "Ko so /.../ Italijani obdali Ljubljano z bunkerji in žičnimi ovirami, smo se začeli čutiti kot v koncentracijskem taborišču. Iz Ljubljane je bilo mogoče priti samo s posebno italijansko prepustnico lasciapas-

¹⁰³ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 27. 2. 1942.

¹⁰⁴ O tem tudi: Čepe: Ljubljana za bodočo žico, str. 33.

¹⁰⁵ Bollettino Ufficiale per la provincia di Lubiana/Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine (dalje Sl. list), št. 11, 7. 2. 1942, str. 70, Uvedba potne dovolilnice za občino Ljubljana.

sare.”¹⁰⁶ Viri pa kažejo, da si je dalo tudi v času vojne pomagati z zvezami: “Lasciapassare sem dobila v soboto ob 10. zvečer po nekem gospodu iz policije, katerega sem pred kratkim spoznala, če mi ne bi on pomagal, sploh še ne bi mogla potovati.”¹⁰⁷

Italijanski okupator je v tako zastraženem mestu od konca februarja 1942 do konca decembra istega leta izvajal čistke in aretacije¹⁰⁸ ter veliko prebivalcev deportiral v internacijo,¹⁰⁹ veliko pa jih je končalo v številnih ljubljanskih zaporih.¹¹⁰ Začetna naklonjenost Italijanom in njihovi kulturi je začela kopneti. Življenje za žico je okupator še dodatno okrnil.¹¹¹ S februarjem 1942 je bilo prepovedano smučanje: “Kdor se zaloti pri smučanju ali zunaj svojega stanovanja kakor koli opremljen s smučmi, se takoj zapre in se kaznuje.”¹¹² Konec julija 1942 je bila naknadno izdana še odredba o obvezni oddaji smuči in “k njim pripadajoči pribor kakor tudi kolce (smučarske palice)” vojaškemu skladišču na Kodeljevem.¹¹³ Smuči in smučarska oprema je bila zaplenjena v korist vzhodne fronte.¹¹⁴ Konec marca 1942 je izšla odredba, ki je s 1. aprilom v Ljubljani prepovedovala vožnjo s kolesi in “bicikle prevažati (prenašati) ali jih kakor koli voditi.”¹¹⁵ Ljubljanski pokrajini pa je bilo prizaneseno vsaj v toliko, da so se s kolesi lahko vozili tisti, ki so zaprosili in tudi dobili posebne dovolilnice.¹¹⁶

¹⁰⁶ Weber: 150 zgodb, str. 108.

¹⁰⁷ Pismo, naslovljeno na Martino Pogačar, 1. 7. 1943, osebni arhiv avtorice.

¹⁰⁸ O tem: Lukež, Kos: Ljubljana 1170 dni, str. 17sl.; Ljubljana-mesto heroj: zbor jugoslovanskih pionirjev: 40-letni jubilej OF, vstaje slovenskega naroda in ustanovitve poveljstva slovenskih partizanskih čet. Ljubljana 1981.

¹⁰⁹ Internacije. Zločini italijanskega okupatorja v “Ljubljanski pokrajini”, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo. Ljubljana 1946, str. 11 do 15sl. (dalje Internacije). Do začetka leta 1943 je bilo preverjenih 44.000 Ljubljančanov in 5400 interniranih.

¹¹⁰ V Ljubljani so bili zapori v treh vojašnicah, na sodišču, na policiji, v prisilnih delavnicah, na sedežu XI. armadnega zbora, v šestih šolskih poslopih, v splošni bolnišnici pa je bil od ostalih ločeni jetniški oddelek. Gl.: Lukež, Kos: Ljubljana 1170 dni, str. 20. O okupatorskih zaporih Guštin, Damijan: Za zapahi. Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945. Ljubljana 2006.

¹¹¹ O tem tudi: Čepič, Zdenko, Guštin, Damijan, Ivanič, Martin: Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni. Ljubljana 2005, str. 260sl. (dalje Čepič, Guštin, Ivanič: Podobe).

¹¹² Sl. list, št. 12, 11. 2. 1942, str. 76, Prepoved zasebnega smučarstva.

¹¹³ Sl. list, št. 59, 25. 7. 1942, str. 463–464, Obvezna oddaja smuči.

¹¹⁴ Weber: 150 zgodb, str. 107.

¹¹⁵ Sl. list, št. 24, 25. 3. 1942, str. 149 in 150, Predpisi za kolesarski promet.

¹¹⁶ Prav tam.

Prevoz v racijah zajetih moških v vojašnico. MNZS

Po prepovedi uporabe “biciklov” se je utrnila ideja in sprožil plaz uporabe “triciklov”: “Neki obrtnik mi je ob mojem kolesu pritržil še majhen zabojček in eno kolo s sestrinega vozila. Tako sem imela tricikel.”¹¹⁷ In: “Dovoljeno pa je bilo voziti tricikle, s katerimi so mlekarice vozile ob jutrih mleko v mesto. Moj oče, ki je bil iznajdljiv človek, je svojemu dvokolesu dodal še tretje kolo in se mirne duše vozil mimo italijanskih straž.”¹¹⁸ Konec junija 1942 je bila prepovedana tudi uporaba triciklov oziroma tovornih vozil na nožni pogon. V Ljubljani so tudi to vrsto vozil lahko uporabljali le tisti, ki so dobili posebno dovolilnico.¹¹⁹ Konec marca 1942 je bila javno-

¹¹⁷ Gerlovič, Alenka: Ko je bila Ljubljana najlepše mesto na svetu (II). V: Ljubljana. Glasilo mestne občine Ljubljana, št. 4, 5, maj 2005, str. 24.

¹¹⁸ Žagar, France: Vojna, kaj pa je to?. Ljubljana 2005, str. 40 in 41 (dalje Žagar: Vojna).

¹¹⁹ Sl. list, št. 50, 24. 6. 1942, str. 389 in 390, Raztegnitev predpisov za kolesarski promet na tricikle.

sti predstavljena uredba, ki je določala obvezno oddajo radijskih sprejemnikov.¹²⁰ Od aprila istega leta pa je bilo prepovedano čez noč sprejemati obiske, ki so imeli v mestu svoje stanovanje ali sobo. Podatke o prenočevanju oseb, ki niso bivale v Ljubljani, so bili ljudje dolžni posredovati policiji.¹²¹ Prvi dan junija je sledila odredba, ki je prepovedovala medkrajevni telefonski promet in prejevanje telegramov. Poleti pa je bila prepovedana prodaja nahrbtnikov¹²² in izdelava ter prodaja težkih moških čevljev. Ves čas italijanske okupacije je v veljavi ostala tudi predvojna prepoved plesnih prireditev.¹²³ To in še marsikatero drugo prepoved so Ljubljanci pogumno kršili. Kršitelji okupatorjevih odredb v glavnem niso bili javno grajani, zgražajočihotic v dnevnem časopisju so bili deležni predvsem nasprotniki tistih, ki so bili prepričani, da vojni čas ni čas zabave: "Ko sem zadnjo nedeljo hodil po Šiški, pa se mi je zdelo le že nekoliko preveč, kar uganjajo naši ljudje po bližnji mestni okolici – ponekod tudi v središču Ljubljane – v času, ko bi bilo na mestu vse prej, kakor pa brezskrbno veseljačenje v zvezi s popivanjem in plesom."¹²⁴

Obžičenje prestolnice in vsi ukrepi italijanskega okupatorja, ki so sledili, so še dodatno negativno vplivali tako na prebivalce Ljubljane kot tudi zunanjo podobo mesta: "Ljubljana je med poletjem spremenila svoje lice. Oton Župančič je rekel, da ni več domača. Ni več avtomobilov, ne kolesarjev in triciklov, mrtva in brez prometa. /.../. Pozna se skoraj 10.000 mladih moških, ki so v Gonarsu in Trevisu."¹²⁵

---

¹²⁰ Sl. list, št. 26, 1. 4. 1942, str. 159 in 160, Obvezna oddaja radijskih sprejemnikov in odstranitev radijskih anten.

¹²¹ Sl. list, št. 31, 18. 4. 1942, str. 183 in 184, Predpisi o prenočevanju v zasebnih hišah.

¹²² Sl. list, št. 68, 25. 8. 1943, str. 371 in 372, Prepoved prodaje in zapora nahrbtnikov.

¹²³ V času okupacije je veljala celo leto, tudi v času praznikov.

¹²⁴ Slovenski dom, št. 12, 25. 3. 1944, str. 2, Pisma nam in vam (Pisma bralcev).

¹²⁵ Šnuderl, Makso: Dnevnik 1941–1945. V okupirani Ljubljani I. del. Maribor 1993, str. 321 (dalje Šnuderl: Dnevnik).

Kapitulacija Italije in nemška okupacija

V Ljubljani je konec poletja 1943 vladal navidezen mir, v ljudeh pa sta rasla negotovost in strah pred morebitnim prihodom Nemcev. 8. septembra 1943 je v topel in miren večer udaril strel z Gradu. Mnogi Ljubljanci sprva niso vedeli, da je oznanil kapitulacijo Italije. Ljudski glas z veselo novico se je hitro širil po mestu. Vsi, ki so podatek želeli preveriti, so s svojih radijskih sprejemnikov neučakani ščipali plombe. Razočaranje je bilo veliko, saj so bili pri vseh aparatih odklopljeni kratki in dolgi valovi, lovili so le srednje valove. Vendar se je okoli 11. ure zvečer oglasila ljubljanska postaja z direktnim prenosom iz Rima. Napovedovalec je prebral sporočilo o kapitulaciji Italije. Veselje je bilo veliko: "Velik dogodek in veselje je bilo, ko je Italija kapitulirala. Vsi smo mislili, da je vojna že končana."¹²⁶ Tisto noč je bilo v Ljubljani moč srečati več veselih družb, ki so polne lažnega optimizma nazdravljale koncu vojne,¹²⁷ čeprav je večina verjetno vedela ali vsaj slutila, da "Nemci ne bodo kar tako prepustili strateško pomembnega ozemlja, ki jim je zagotavljalo pristop do toplega morja. Ko bo Italija kapitulirala, bodo pokrajino gotovo vojaško zasedli."¹²⁸

V Ljubljani je bil sedež XI. italijanske armade, ki ji je poveljeval general Gastone Gambaro. Poveljnika ob

---

¹²⁶ Mencelj, Pavel: *Ilegalčki. Vojna Ljubljana 1941–1945*, 2. del, str. 32.

¹²⁷ Pečar: *V Ljubljani*, str. 51.

¹²⁸ Prašnički, Martin: *Prikrivana resnica. Zgodba o Martinu Davorinu Petroviču in malo zgodovine za nevedne*. Maribor 1999, str. 100.

zlomu Italije ni bilo v mestu, kljub temu se je po oglašnih deskah in zidovih pojavil njegov razglas o "alarmnem stanju". Določil je policijsko uro od osmih zvečer do šestih zjutraj, prepovedal shajanja in zborovanja vsake vrste in gibanje ljudi v skupinah več kot treh oseb. S takojšnjo ustrelitvijo je zagrozil vsem, ki bi kakorkoli nasprotovali oblasti ali vojski, vsem, ki bi imeli pri sebi orožje, strelivo ali razstrelivo oziroma tistim, ki bi skušali krasti ali ropati.

Prve dni septembra 1943, natančneje 9. septembra, je dokaj številčno italijansko posadko v Ljubljani (12.000 oseb¹²⁹) razorožil nemški bataljon planinskih lovcev, ki ga je vodil major Neuschitzer. V Ljubljano sta prispeli še 2. in 3. motorizirana orožniška četa "Alpenland" in kasneje še del III. bataljona 19. esesovskega policijskega polka. Proti koncu septembra 1943 so tako vse nemške vojaške in policijske enote v Ljubljani šteje približno 1600 oseb. Kljub temu da gradivo 71. nemške pehotne divizije ni ohranjeno in zato ni mogoče v rekonstruirati poteka razorožitve,¹³⁰ sledeči opis Ljubljancanke oriše, kaj se je dogajalo v mestu na ta prelomni dan: "Ti kar natanko popišem, kako smo mi preživeli polom. /.../. Drugi dan se je začel veliki teater. Zjutraj plakati naj se občinstvo zadrži mirno in policijska ura ob osmih, /.../. Potem sva šla z očkom ob pol desetih po mestu na kontrolo, pred belgijsko kasarno je stalo 8 Nemcev, ki je stražilo vse vojake in oficirje v kasarni zaprte, kolodvor /.../ dva Nemca in pred Mikličem je bil glavni štab pred hotelom pa kakih 5 mandeljcev, ki so vsakega Italijana bodisi oficirja bodisi vojaka ali karabinerja razorožili, če ni hotel dati takoj orožja pa so ga oklofutali. Moram ti povedat, da so se nam pošteno smilili Italijani. /.../, celo sodnijo so zasedli dva oficirja, dva vojaka in 3 gestapovci, jetniki so obupano kričali naj jih spuste, pa je bilo že prepozno, /.../ Potem sva šla pred kazino, tam je bil pa ves Kongresni trg kot kaka trdnjava, Nemci so jo vahtali s kanoni in tanki, pa ni

---

¹²⁹ Pečar: V Ljubljani, str. 51.

¹³⁰ Ferenc, Tone: Nemški okupator v Ljubljani. V: Ljubljana v ilegali IV. Do zloma okupatorjev. Ljubljana 1970, str. 187–229, tu 204 in 205 (dalje Ferenc: Nemški okupator).

bilo potrebno, ker se nihče ni upiral in ves čas ni padel en strel. /.../. Popoldne pa se nam je nudil strašno žalosten prizor, ko so Nemci gnali Italijane peš čez mesto v Št. Vid v ujetništvo, bilo jih je okrog 3000 in povem ti, da je bilo pozabljeno vse gorje, ki so nam ga prizadejali, res so se nam smilili.”¹³¹

Ljubljancani so bili presenečeni, ker se nemški vojaki po prihodu v mesto do 11. septembra niso ukvarjali z bloki in si na to temo še leta po vojni zastavljali vprašanja. Ne glede na vzrok odprtih blokov, so situacijo mnogi maksimalno izkoristili: “Po dolgem času so Ljubljancani lahko v lepem sončnem vremenu šli mimo barikad ob blokkih, ne da bi jih kdo pobaral, od kod in kam. Joj, to je bilo veselje!”¹³²

Po nemški zasedbi glavnega mesta je postalo jasno, da vojne še ne bo konec. Ljubljancani svoje potrnosti niso mogli skrivati: “Nad Ljubljano je ležala gosta megla na obup meječe potrnosti, negotovosti in nejasnosti. Konca vojne torej še ni...!”¹³³ Večina se je bala za svojo usodo. Sem ter tja so švigala vprašanja in ugibanja: kaj bo z Ljubljano? Kaj bo z Ljubljansko pokrajino; jo bodo priključili k rajhu kot so Štajersko in Gorenjsko? Kaj bo z begunci? “Kdor bi Ljubljano takrat rešil te more, ki je ležala na prebivalstvu, bi mu Ljubljancani – obljubili do neba segajoč spomenik hvaležnosti.”¹³⁴ Načrti novega okupatorja k sreči niso dolgo ostali skriti. Ljubljancani so si glasno oddahnili, ko so izvedeli, da Ljubljanska pokrajina ne bo priključena k rajhu in da bodo prebivalci Ljubljanske pokrajine, vključno z begunci, smeli ostati na svojih domovih. Ljudi so pozitivno presenetili tudi odloki nemške uprave, ki so poskrbeli za razveljavitev več prepovedi, ki jih je uzakonil italijanski visoki komisar (š 3. junijem 1944 je bila ponovno dovoljena vožnja s kolesi,¹³⁵ od začetka februarja 1945 pa je bilo dovoljeno tudi smučanje.¹³⁶) Še naprej pa je v veljavi ostala

¹³¹ Pismo, naslovljeno na Martino Pogačar, 22. 9. 1943, osebni arhiv avtorice.

¹³² Pečar: V Ljubljani, str. 54.

¹³³ Kociper, Stanko: Kar sem živel. Ljubljana 1996, str. 53 (dalje Kociper: Kar sem živel).

¹³⁴ Prav tam, str. 54.

¹³⁵ Sl. list, št. 42, 7. 6. 1944, str. 143, Naredba o ukinitvi prepovedi omejitve vožnje z bicikli in tricikli.

¹³⁶ Sl. list, št. 10, 3. 2. 1945, 49, Naredba o dovolitvi zasebnega smučanja.

policijska ura, ki so se je ljudje nekako navadili: "Popolnoma smo se vživeli v tirnice dnevnega reda, kakršne nam je ustvarjala. Kino, gledališče, večerni sprehodi, obiski kavarn, gostiln buffetov, vse se je moralo končati vsaj do pol osmih. Zadnji tramvajski vozovi so bili nabiti z ljudmi, tako da so mnogi kar viseli iz njih. Vendar je budno oko postave ob križpotjih to navadno blagohotno spregledalo. /.../. Evo, kakšna je bila slika vsako nedeljo zvečer ob $\frac{3}{4}$ na 8 pred Figovcem. Dolga vrsta tramvajskih voz je čakala na zadnji pohod proti remizi. Ljudje so se nervozno gnetli v vozove, se prerivali s komolci in si stopali na kurja očesa. Dokler so bili še zunaj voza, so bili nervozni, da niso notri. Ko so bili v vozu, so bili nervozni, da se voz nikamor ne pomakne. /.../. Malo pred osmo ste lahko srečali še poslednje skoraj bežeče pešce, ki so pogledovali na uro in merili razdaljo do doma."¹³⁷ Ljudje so lažje zadihali, ko se je spomladi 1944 policijska ura z 20. ure premaknila na 22. uro.

Kljub temu da se nemški vojaki v življenje Ljubljancev niso vmešavali, so se jih ljudje v glavnem bali: "Italijani so bili plašljivi, Nemcev sem se pa bal – bili so monolitni vojaki."¹³⁸ In: Italijani so bili "živahni, zgovorni. Vsaj meni so se zdeli taki. Radi so imeli otroke. V šolski torbi sem nosil ilustrirano italijansko knjigo. Stražar je hotel, da berem iz nje. /.../. Nemcev sem se zmeraj bolj bal kot Italijanov."¹³⁹

---

¹³⁷ Slovenec, št. 61, 15. 3. 1944, str. 2, Večerne idile po novi policijski uri.

¹³⁸ Brate, Tadej: Tramvaj pripoveduje. Zgodbe ljubljanskega tramvaja. Ljubljana 2001, str. 49 (dalje Brate: Tramvaj).

¹³⁹ Žagar: Vojna, str. 146 in 147.

Nevarnost iz zraka in bombardiranje mesta

Kot posebno prelomnico je potrebno izpostaviti obdobje od konca leta 1943 do spomladi leta 1945, ko je možnost bombardiranja Ljubljane predstavljala posebno dimenzijo nevarnosti in tudi strahu. V tem času se je večina prebivalcev prestolnice v popolnosti zavedala resnosti položaja. Pozabila je na nedavno radovednost ("Mi smo še vedno radovedni in kadar se vidijo avijoni, nas ne zdrži notri."¹⁴⁰) in raje pazila na svoje življenje v zakloniščih. 9. marca 1945 so na Ljubljano res padle bombe. Ko je bilo nevarnosti konec, so bili skoraj vsi ljubljanski prebivalci hvaležni svoji previdnosti.

---

¹⁴⁰ Pismo, naslovljeno na Martino Pogačar, 1. 3. 1944, osebni arhiv avtorice.

Osvoboditev mesta in odstranitev žice 26. maja 1945

Nemci so se pripravljali na odhod iz okupiranega mesta že nekaj mesecev pred koncem vojne: "Nemci se še nadalje pripravljajo za odhod. Večino svojih stvari so že poslali naprej. Pred par dnevi so ponoči odvozili, da ne bi videli ljudje, iz hotela Slon vso prtljago tam nastanjenih Nemcev. Po lazaretih imajo tudi že vse pospravljeno. Deloma so tudi od tu že odposlali."¹⁴¹ V začetku maja 1945 so končno odšli: "Skozi Ljubljano so se začeli pomikati številni vojaški oddelki, dolge kolone begunskih domobranskih družin na vozovih, motorna vozila in vojaška vprežna vozila."¹⁴² Devetega maja navezgodaj zjutraj so se oglasile sirene, nekaj ur kasneje so jim pritegnili cerkveni zvonovi: "Vsa Ljubljana je bila na nogah. Tisoči so razobešali zastave, krasili okna z venci in cvetjem, od okna do okna je šel klic: "Svoboda! Svoboda!" Že pred sedmo uro so bile ulice polne presrečnih ljudi, ki so nosili polne roke daril, zastavic in cvetja."¹⁴³ Pozdravljali so partizane, ki so vkorakali v mesto. Ko so borci Ljubljanske brigade na mestni hiši izobesili slovensko zastavo, je bilo v zraku čutiti olajšanje. Za večino je bilo vojne konec.

Po osvoboditvi je politična oblast v mestu pripadla

---

¹⁴¹ ARS, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS (dalje AS 1931), šk. 370, 12769-12989 (XXVIII - 2), II 0201045.

¹⁴² Svoboda in pomlad v Ljubljani, 9. maj 1945-9. maj 1995. Ur. Kos, Janez in Mrvič, Stane. Ljubljana 1995, str. 24sl. (Svoboda in pomlad).

¹⁴³ Čepe, Marica: Ljubljana v zadnjih mesecih vojne. V: Ljubljana v ilegali IV. Ljubljana 1970, str. 544.

Prihod partizanov v Ljubljano, 9. 5. 1945.

Foto: Maksimilijan Zupančič, MNZS

Osvobodilni fronti. Vojaška in civilna uprava je bila deljena Komandi mesta Ljubljane,¹⁴⁴ ki se je nastanila v Kazini. Za komandanta je bil imenovan Jože Borštnar,¹⁴⁵ ki je izdal najpomembnejše ukrepe. Civilno prebivalstvo je pozval, naj ostane mirno na svojih domovih, in mu zagotovil “varnost življenja in osebne lastnine”. Odredil je, da morajo vsi javni in zasebni uslužbenci nadaljevati delo na svojih delovnih mestih, gostinski obrati, mesnice in pekarnice so morali poslovati ves dan, prav tako so morali z delom nadaljevati vsi industrijski in prometni obrati. Podpolkovnik Borštnar je nadalje prepovedal uničevanje arhivskega gradiva, začasno pa je ustavil telefonski, pisemski in telegrafski promet, s posebnimi dovolilnicami je omejil potovanje izven mesta ter odredil policijsko uro, ki je najprej veljala od 20 ure do 6 ure, junija pa le še od polnoči do 4 ure.¹⁴⁶ Prepovedana je bila vožnja z motornimi vozili oziroma ukazana je bila oddaja le-teh vojaškim oblastem. Mobilizirani so bili vojaški

¹⁴⁴ Več o tem: Petrovič: Ljubljana v času obnove, str. 4sl.

¹⁴⁵ Na čelu mestne komande je bil do eksplozije razstreliva na ljubljanskem kolodvoru (8.–9. 6. 1945), potem ga je zamenjal Ivan Leskovšek.

¹⁴⁶ Slovenski poročevalec, št. 2, 10. 5. 1945, str. 4, Prebivalstvu Ljubljane; Svoboda in pomlad, str. 24sl.

zdravniki do 50. leta starosti in moški letnikov od 1899 do 1927. Mobilizacije so bili oproščeni le tisti, ki so bili na svojih službenih mestih za državo nepogrešljivi.

Pravo svobodo so Ljubljančani začutili šele 26. maja 1945, na dan prihoda Josipa Broza v prestolnico, ko je žica nekajletnim zapornikom odprla svoja vrata: "V soboto se je prav tako bliskovito kakor vest o prihodu našega maršala Tita razširila v Ljubljani novica, da so vsi bloki odprti in da je mogoče prekoračiti "ljubljske meje" brez dovolilnic in propustnic. /.../. Ljubljanski bloki so se na stežaj odprli in skozi se je že v soboto, še bolj pa v nedeljo začela valiti reka skoraj tri leta "interniranih" Ljubljančanov. Staro in mlado je drlo čez bloke v ljubljansko okolico."¹⁴⁷

---

¹⁴⁷ Ljudska pravica, št. 29, 29. 5. 1945, str. 4, Blokov ni več.

UPRAVA

Pokrajinska uprava

Po okupaciji in razdelitvi Slovenije v prvi polovici aprila 1941, je del Slovenije z Ljubljano pripadel Italiji. Vojaška uprava je bila v tem delu razmeroma zelo kratka. Mussolini kot vrhovni poveljnik italijanskih oboroženih sil je namreč že nekaj dni po okupaciji (18. aprila 1941) upravo zasedenega slovenskega ozemlja zaupal t. i. civilnemu komisarju Emiliju Grazioliju,¹⁴⁸ iz zasedenega ozemlja (Dolenjske, Notranjske in mesta Ljubljane) pa izoblikoval pokrajinsko upravno enoto. Poimenoval jo je Ljubljanska pokrajina (Provincia di Lubiana).¹⁴⁹ Ljubljana je postala glavni sedež okupatorjeve oblasti v pokrajini, njen župan pa je ostal dr. Jure Adlešič, ki je bil iz vrst Slovenske ljudske stranke na to mesto postavljen leta 1935.¹⁵⁰ Župan je bil do 3. junija 1942, ko ga je zamenjal general Leon Rupnik. Ljubljančanka je zamenjavo komentirala: "Dobili smo pa župana biv. gener. Rupnika. Ni mi znan. Menim, da se je Adlešič oddahnil."¹⁵¹

Italijanski civilni komisar Grazioli,¹⁵² ki se je po priključitvi Ljubljanske pokrajine k Italiji¹⁵³ (3. maja 1941)

¹⁴⁸ Grazioli je bil podrejen poveljstvu 2. italijanske armade na Sušku.

¹⁴⁹ Ferenc, Tone: Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo. V: Arhivi, II, št. 1–2, 1979, str. 47 (dalje Ferenc: Okupacijska civilna uprava, Arhivi).

¹⁵⁰ Melik, Vasilij: Nekateri strani razvoja Ljubljane 1848–1941. V: Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Kronika, 1984, str. 201–211, tu 211.

¹⁵¹ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 6. 6. 1942.

¹⁵² V letu 1943 sta ga nasledila Giuseppe Lombrassa in kasneje Riccardo Moizo.

¹⁵³ O tem tudi: Godeša, Bojan: Priključitev Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji. V: Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995. Ljubljana 1996, str. 14 in 15; Zgodovina Slovencev. Ljubljana 1979, str. 247; Vahen, Damjan: Ljubljana: Kratek pregled

preimenoval v visokega komisarja, je postopoma uvajal fašistični red. Na fašistični korporacijski sistem je preusmeril vse organizacije,¹⁵⁴ od delavskih organizacij do kmečkih in obrtnih društev. Razpustil je visokošolska društva in ustanovil Fašistično univerzitetno mladino – Gioventù Universitaria Fascista (GUF), športna društva je združil v Italijanskem narodnem olimpijskem odboru – Comitato Olimpico Nazionale Italiano (CONI), šolske otroke pa si je želel v prihodnosti videti v Italijanski liktorski mladini Ljubljane – Gioventù Italiana del Littorio di Lubiana (GILL).¹⁵⁵

Dotedanjo upravno-politično razdelitev je italijanski okupator pustil skoraj nedotaknjeno.¹⁵⁶ Visoki komisar¹⁵⁷ je v upravnem aparatu, za katerega je bila določena dvojezičnost, obdržal vse oddelke bivše kraljevske banske uprave in večino njihovih načelnikov.¹⁵⁸ V

življenja in naseljevanja ljudi v ožji ljubljanski kotlini od prazgodovine do začetka druge svetovne vojne. Ljubljana 1995, str. 67.

¹⁵⁴ Internacije, str. 8.

¹⁵⁵ Prav tam, str. 8sl.

¹⁵⁶ Ferenc: Okupacijska civilna uprava, Arhivi, str. 48, 49. Več o upravi v Ljubljanski pokrajini isti: Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941–1942. Maribor 1987, str. 37–55 (dalje Ferenc: Fašisti).

¹⁵⁷ Visokemu komisarju je bil podrejen urad, ki se je imenoval Visoki komisariat za Ljubljansko pokrajino. V njegovem okviru so delovali sledeči uradi: Urad za zamenjavo valute, Tiskovni urad, Statistični urad, Zakladni urad, Izseleniški urad in kolonizacijski urad, Turistični urad, Urad za zakonodajo, Vojaški urad Visokega komisariata, Urad za civilno motorizacijo in turizem, Pokrajinski prehranjevalni urad, Urad za kontrolo cen, Komisija za agrarne operacije, Poklicna svetovalnica Ljubljanske pokrajine, Urad za gospodarstvene zadeve. V: Informatore-Informator. Ljubljana 1941, str. 29.

¹⁵⁸ Leta 1929 sta bili ljubljanska in mariborska oblast združeni v upravno enoto, imenovano Dravska banovina. Banovina je po eni strani označevala ozemlje določene upravne enote, po drugi strani pa je predstavljala samoupravno telo in pravno osebo. Na celu banovine je bil ban, banska uprava pa je bila razdeljena na osem oddelkov in več odsekov: občji oddelek s tajništvom in personalnim odsekom, upravni oddelek s splošno upravnim odsekom, odsekom za javno varnost in odsekom za samouprave, kmetijski oddelek z odsekom za poljedelstvo in živinorejo, odsekom za veterinarstvo, odsekom za agrarno-pravne posle ter gozdarski odsek, prosvetni oddelek z odsekom za osnovni pouk ter odsekom za srednji in strokovni pouk, tehnični oddelek z odsekom za mostove in železnice, hidrotehničnim odsekom in odsekom za arhitektonske in elektrostrojne posle, oddelek za socialno politiko in narodno zdravje z odsekom za socialno politiko in odsekom za zdravstvo, finančni oddelek z odsekom za banovinske davščine, odsekom za proračun in obračun ter odsekom računovodstva, oddelek za trgovino, obrt in industrijo z odsekom za rudarstvo. O Dravski banovini in njeni upravi: Kološa, Vladimir: Banska uprava Dravske banovine in njeno gradivo. V: Arhivi, II, št. 1–2. Ljubljana 1979, str. 41–47; isti: Banski svet Dravske banovine 1931–1941. Ljubljana 1980; Perovšek, Jure: Dravska banovina in banski svet. V: Slovenska novejša zgodovina, I. del. Ljubljana 2005, str. 327–332; Trstenjak, Dragotin: Uprava v Sloveniji. V: Spominski zbornik Slovenije ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939, str. 109–129 (dalje Spominski

vseh osmih oddelkih so za izvajanje pravnih predpisov v italijanskem duhu skrbeli novo imenovani italijanski "strokovnjaki". V novih uradih, ki so se oblikovali zaradi vojnih razmer in fašističnega družbenega sistema, pa so kot vodje nastopali samo Italijani.¹⁵⁹ Izključno italijanski je bil tudi kabinet visokega komisarja. Ob boku je Grazioliju stal sosvet ali konzulta kot posvetovalni organ. Sebi v pomoč ga je visoki komisar sestavil iz 14 slovenskih gospodarskih, političnih in kulturnih veljakov. Sosvet je deloval do novembra 1941. Spomladi 1943 je bil obnovljen, vendar le formalno, saj se dejansko ni sestel niti enkrat.

Okupirano ozemlje in prebivalstvo je do januarja 1942 italijanski okupator skušal obvladovati v glavnem z vojsko, red in mir je poskušal varovati tudi s štirimi vejami policije (karabinjerji, policija, finančna straža in obmejna milica). Od začetka leta 1942 je to nalogo izvajala izključno vojska.¹⁶⁰ Italijanski okupator je pustil delovati dotedanja sodišča za civilno pravdne in nepolitične kazenske zadeve. Politične kazenske zadeve je obravnavalo vojaško vojno sodišče 2. armade na Sušku, ki je v začetku novembra 1941 dovolilo ustanovitev odseka tega sodišča v Ljubljani.

Kmalu po italijanski kapitulaciji, dne 10. septembra 1943, je nemški okupator ustanovil operacijsko cono "Jadransko primorje" (Adriatisches Küstenland),¹⁶¹ ki je bila sestavljena iz Furlanije, Gorice, Trsta, Reke, Kvarnerja in Ljubljanske pokrajine. Na tem območju je imel vrhovno oblast najprej "poveljnik nemške vojske v Sloveniji", komandant okrepljene 71. pehotne divizije generalmajor Wilhelm Raapke, ki je 10. septembra 1943 Slovence z razglasom obvestil o zlomu Italije in o tem, da je Hitler Sloveniji namenil "svoje varstvo". Sprva

---

zbornik). Natančneje o osmih oddelkih italijanske uprave: Informatore-Informator, Ljubljana 1941, str. 29–31.

¹⁵⁹ Teh uradov je bilo več: Kabinetni urad za slovensko osebje, Urad za izselitev Nemcev, Urad za izmenjavo valut, Ekonomski urad, Urad za selitev in kolonizacijo, Urad za civilno motorizacijo, Urad za protiletalsko zaščito, Urad za zaplembo imovine upornikov, Pokrajinski podporni urad in Inšpektorat bolnic. V: Ferenc: Okupacijska civilna uprava, Prispevki, str. 45.

¹⁶⁰ Čepič, Guštin, Ivanič: Podobe, str. 43.

¹⁶¹ O tem tudi: Stuhlpfarrer, Karl: Die Operationszonen "Alpenforland" und "Adriatisches Küstenland" 1943–1945, zvezek 7. Dunaj 1969.

je ukazal, da morajo v veljavi ostati vsi dotedanji ukrepi oziroma prepovedi, npr. policijska ura, prepoved vožnje s kolesi itd. Za vrhovnega komisarja cone "Jadransko primorje" je Hitler imenoval dr. Friedricha Rainerja. Ta si je svoj urad z več kot 10 oddelki za posamezne upravne zadeve uredil v Trstu in upravo prevzel 1. oktobra 1943. Z izjemo vojaške, je imel celokupno državno oblast na operacijskem področju "Jadransko primorje" v svojih rokah. V pokrajinah so dotedanji upravni organi, t. i. prefekture (z novo postavljenimi italijanskimi prefekti), delovali dalje.¹⁶² Nekoliko drugače je bilo v Ljubljani, kjer je 20. septembra 1943 dr. Rainer izdal odredbo o izvajanju javne uprave v Ljubljanski pokrajini in na čelo pokrajinske uprave postavil dotedanjega župana glavnega mesta, Leva Rupnika.¹⁶³ Rupnik ni nosil naziva prefekt, temveč predsednik ali prezident.¹⁶⁴ 22. septembra 1943 je Rainerjev zastopnik dr. Ferdinand Wolsegger v ljubljanski vladni palači Leva Rupnika namestil za šefa pokrajinske uprave. Prezidentu Rupniku, ki je bil slovenske narodnosti, in prefektom, ki so bili italijanske, je Rainer ob bok postavil t. i. nemške svetovalce. Njihova naloga je bila koordinirati poslovanje celotne civilne javne oblasti z navodili vrhovnega komisarja Rainerja.¹⁶⁵ V Ljubljani je nemški svetovalec postal policijski general Erwin Rösener. V glavnem se je ukvarjal s političnimi vprašanji, za upravna vprašanja pa je kot upravni svetovalec skrbel dr. Hermann Doujak.

Pokrajinska uprava, na čelu katere je bil prezident Rupnik, je bila v strukturnem pogledu nadaljevanje predvojnne banske uprave. Rupnikov formalni zastopnik je postal dr. Stanko Majcen, nekdanji Natlačenov podban,¹⁶⁶

---

¹⁶² Službeni list šefa pokrajinske uprave v Ljubljani (dalje Sl. list), št. 86, 27. 10. 1943, str. 419, Naredba o izvrševanju javne oblasti po Vrhovnem komisarju na operacijskem ozemlju "Jadransko primorje".

¹⁶³ ARS, AS 1912, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Informacijski oddelek, 1943–1945 (dalje AS 1912), šk. 92, III, II 0238672 in II 0238673, Izdajanje naredb po šefu pokrajinske uprave v Ljubljani – pooblastilo vrhovnega komisarja, 17. 4. 1944.

¹⁶⁴ Sl. list, št. 86, 27. 10. 1943, str. 420–421, Naredba o upravljanju Ljubljanske pokrajine.

¹⁶⁵ Sl. list, št. 91, 13. 11. 1943, str. 444 in 445, Naredba o postavitvi nemških svetovalcev v pokrajinah.

¹⁶⁶ Tega je kmalu zamenjal dr. Josip Hubad. V: Ferenc, Tone: Ustanovitev operacijske cone "Jadransko primorje" in pokrajinske uprave za Ljubljansko pokrajino. V: Slovenska novejša zgodovina, 1. del. Ljubljana 2005, str. 691.

prezidentov osebni tajnik je postal Renato Podhorski, tajnik Janko Kregar in dr. Stanko Kociper zasebni tajnik. Šef sekretariata je bil Vladimir Suša. Urad pokrajinske uprave je obdržal predvojne oddelke, tem pa je dodal še nekaj novih, tako da je imel tri več kot urad visokega komisarja oziroma predvojna banska uprava. Oddelke so vodili slovenski uradniki (I. dr. Lovro Bogataj, II. dr. Josip Hubad, III. Anton Podgornik, IV. dr. Lovro Sušnik, V. Franc Rueh, VI. Anton Kosi, VII. Dr. Filip Orel, VI-II. dr. Alojz Trstenjak, IX. dr. Ivan Bizjak, X. dr. Ludvik Puš in XI. Mežan). Večina njih je bila na teh položajih že pod italijanskim okupatorjem.¹⁶⁷ Izven omenjenih oddelkov sta bila Urad za obnovo v vojni porušenih domov oziroma Urad za delovno službo in obnovo¹⁶⁸ (načelnik podpolkovnik Miroslav Petelin) in Vojaški urad (načelnik podpolkovnik Emanuel Šuflaj). Pokrajinska uprava števila institucij ni bistveno povečala, saj je odpravila nekaj tistih uradov, ki jih je vzpostavil italijanski okupator, npr. Urad za kolonizacijo in Urad za vojno proizvodnjo. Iz časa italijanske okupacije je ohranila nekaj zavodov, npr. Zavod za upravljanje imovine, zaplenjene upornikom, Pokrajinski podporni zavod in Pokrajinski prehranjevalni zavod.

Na nivoju vrhovnega komisarja in nemških svetovalcev je bil uraden jezik nemški, v prefekturah italijanski, v pokrajinski upravi v Ljubljanski pokrajini pa slovenski. Pri tem je vrhovni komisar zahteval, da morajo biti v Ljubljanski pokrajini vse uradne table oziroma označbe, stampiljke in uradne tiskovine dvojezične, nemško-slovenske. Na grbu pokrajine je (namesto dotedanjšega italijanskega) pristal kranjski orel, vzet iz grba nekdanje vojvodine Kranjske.¹⁶⁹ Ulice, ki so bile v času italijanske okupacije preimenovane in so nosile v glavnem imena italijanskih mož, so bile pod nemškim okupatorjem ponovno preimenovane, pri čemer je nekaj od teh dobilo svoja predvojna imena.¹⁷⁰

Pod nemško okupacijo je Rupnikova pokrajinska

¹⁶⁷ Ferenc: Okupacijska civilna uprava, Prispevki, str. 50.

¹⁶⁸ ARS, AS 1876, Policijski varnostni zbor v Ljubljani (dalje AS 1876), f. 70, I, 1.

¹⁶⁹ ZAL, LJU 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, Reg. I (dalje LJU 489), f. 2400, I, str. 60.

¹⁷⁰ ZAL, LJU 489, f. 2400, IIA/6.

uprava v določeni meri odstranila sledove italijanske okupacije pokrajine in poudarjala njen slovenski značaj. Kljub temu je šlo za okrnjeno pokrajinsko avtonomijo v sklopu nemške nacistične oblasti, saj so bili tako šef pokrajinske uprave kot tudi vsi uradi odvisni od nemških svetovalcev.¹⁷¹

---

¹⁷¹ Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955. Ljubljana 1995, str. 65.

Mestna uprava

Mestna uprava, na čelu katere je bil ljubljanski župan, je bila med vojno taka kot pred njo.¹⁷² Sestavljala sta jo vodstvo mestnih uradov s predsednikom in podpredsednikom mestne občine ter direktorjem mestnih uradov, in mestno poglavarstvo, sestavljeno iz enajstih oddelkov. Ti so bili:

- I. oddelek oziroma občini oddelek s predsedstvom in tajništvom, šolskim in kulturnim odsekom, statističnim odsekom, gasilskim odsekom, personalnim odsekom ter odsekom za telesno vzgojo.
- II. oddelek oziroma obrtni oddelek.
- III. oddelek s fizikatom, socialnim uradom ter tržnim in veterinarskim uradom.
- IV. oddelek oziroma vojaški urad.
- V. oddelek oziroma gospodarski oddelek z odsekom za upravo nepremičnin/immovine, s pravnim odsekom, referatom za nabavke, kmetijskim referatom in referatom za upravo mestnih nasadov.
- VI. oddelek oziroma tehnični oddelek z regulacijskim odsekom, odsekom za gradbeno policijo, odsekom za ceste, odsekom za cestno nadzorstvo, odsekom za vodovod, odsekom za kanale in vodne zgradbe, konstrukcijskim odsekom, odsekom za strojništvo in pravnim odsekom.
- VII. oddelek oziroma finančni oddelek s finančno

---

¹⁷² Splošni pregled, str. 90sl.

pravnim odsekom, računovodstvom, blagajno, izvršilnim odsekom.

- VII/T oddelek oziroma trošarinski oddelek z upravnim odsekom, kontrolnim odsekom ter linijskimi trošarinskimi odseki.
- VIII. oddelek oziroma domovinski oddelek.
- IX. oddelek oziroma mestni pomožni uradi z vložiščem, odpravništvom in registraturo.
- X. oddelek oziroma kontrolni oddelek.
- XI. oddelek oziroma zaščitni oddelek ali urad. Sestavljen je bil iz oddelka splošne zaščite z odsekom za evakuacijo in oddaljevanje, odsekom za zaščito otrok, odsekom za zdravstveno kemično službo, odsekom za podpore, odsekom za prehrano ter oddelka tehnične zaščite z odsekom za gasilsko službo, odsekom za gradbeno nadzorstvo javnih in zasebnih zaklonišč, odsekom za tehnične posle nastanitve evakuirancev, odsekom za odstranjevanje ruševin in vzdrževanje prometa ter obnavljalno službo, odsekom za preskrbo mesta z vodo, odsekom za obveščevalno službo ter odsekom za projektiranje in izvršitev javnih zaklonišč in zaklonov v mestnih hišah ter za maskiranje.

V sklopu mestnega poglavarstva sta bila dva pomembna urada, in to Urad za aprovizacijo in pobijanje draginje¹⁷³ ter Preskrbovalni urad mestne občine Ljubljanske oziroma Mestni preskrbovalni urad Ljubljana, ki je pod pristojnostjo Banovinskega oziroma Pokrajinskega prehranjevalnega zavoda skrbel za preskrbo Ljubljančanov. Ljubljana se je lahko pohvalila z nekaj mestnimi podjetji:¹⁷⁴ Mestno elektrarno, Mestno plinaro, Mestnim vodovodom, Mestno klavnico,¹⁷⁵ električno cestno železnico, Mestnim pogrebnim zavodom. In mestnimi zavodi: žensko realno gimnazijo, Mladiko, Mestno zastavljalnico, Delavskim domom.¹⁷⁶

¹⁷³ V: Informatore-Informator. Ljubljana 1941, str. 39 je Urad za aprovizacijo in pobijanje draginje zabeležen kot XII. oddelek mestnega poglavarstva.

¹⁷⁴ Več o tem: Spominski zbornik, str. 632, Ljubljanska mestna podjetja.

¹⁷⁵ Po podatkih Preveda je bila klavnica zelo moderna, njena dnevna kapaciteta je bila 200 goved, 400 drobnice ali telet in 400 prašičev. V: ARS, AS, Oddelek II, Neurejeno gradivo Preveda, Relazione annua. 1941.

¹⁷⁶ ZAL, LJU 609, Mesto Ljubljana, Statistični urad (dalje LJU 609), t. e. 2, ovoj 102, št. 207–208; Pet let dela za Ljubljano. Ljubljana 1940, str. 35sl. in 157.

Mestna uprava se je spremenila šele po osvoboditvi,¹⁷⁷ ko je oblast mestne občine prevzel mestni terenski odbor Osvobodilne fronte.¹⁷⁸

---

¹⁷⁷ ZAL, LJU 501, Mesto Ljubljana, Zaščitni urad (dalje LJU 501), t. e. 29, Okrožnice oddelka XI/1945, št. 82/1945.

¹⁷⁸ Prav tam, šk. 29, Okrožnice oddelka XI, 1945, št. 76/45.

Mestni odbor OF je postavil sledeče mestne urade: centralni odsek (tajništvo, personalni referat, vložišče in registratura, odpravništvo, statistični referat, pravni referat), cdsek za notranje zadeve (obči referat, domobranski referat, posredovalni urad, gasilski referat, referat za narodno milico), prosvetni odsek (šolski referat, kulturni referat, referat za telesno vzgojo), finančni odsek (finančni referat, izvršilni referat, trošarinski referat, gospodarski referat), obrtni odsek, odsek za trgovino in preskrbo (trgovinski referat, preskrbovalni referat, kmetijski in gozdni referat, mestna vrtnarija), socialno-politični odsek (socialno-politični referat, stanovanjski referat), zdravstveni odsek (fizikat, veterinarski in tržni referat), odsek za gradnjo in obnovo (regulacijski referat, referat za gradbeno nadzorstvo, referat za ceste, referat za cestno nadzorstvo in mestno pristavo, referat za kanale in vodne zgradbe, konstrukcijski referat, referat za strojništvo in pravni referat), vojaški odsek in odsek za upravo razlaščene imovine, v: ZAL, LJU 501, t. e. 29, Okrožnice oddelka XI, 1945, št. 82/1945.

Organizacija in
zaščita prebivalstva
pred zračnimi napadi

Organizacija protizračne obrambe v 30. letih 20. stoletja

Odbor za zaščito mesta

Od konca prve svetovne vojne so se evropske države zavedale, "da bo strategija v kaki prihodnji vojni imela dokaj drugačno obliko, kakor smo je bili vajeni v dosedanjih vojnah. Po event. sovražnem napadu ali spopadu ne bodo prizadeti samo vojaki v bojni črti, temveč bo v veliki nevarnosti tudi civilno prebivalstvo v zaledju, zlasti prebivalstvo večjih mest, industrijskih krajev ter naselbin ob važnih prometnih napravah in železniških križiščih. Ako bi torej prišlo do nove vojne, je treba računati s tem, da bo sovražnik skušal s pomočjo aviatičnega napada povzročiti tudi med prebivalstvom v ozadju zmedo in škodo s tem, da bo spuščal iz zraka brizantne, užigalne in plinske bombe nad človeška bivališča in skladišča raznih življenjskih in vojaških potrebščin."¹⁷⁹ Takšno razmišljanje in zgled mnogih evropskih držav sta v začetku tridesetih let prejšnjega stoletja tudi Jugoslavijo pripeljala do odločitve, da bo na morebiten vojaški spopad oziroma na "obrambo pred neprijateljskimi napadi" poleg vojske pripravljala tudi civilno prebivalstvo. V Ljubljani je bil tako 1. marca 1933 osnovan "Odbor za zaščito mesta proti neprijateljskim napadom iz zraka", krajše "Odbor za zaščito mesta" (OZAM).¹⁸⁰ V odboru, ki je deloval po smernicah

¹⁷⁹ ZAL, LJU 501, t. e. 4, ovoj 1933, Pov. Št. 18/33.

¹⁸⁰ ZAL, LJU 501, t. e. 4, ovoj 1933.

zakona o državni brambi, ki ga je izdalo vojno ministrstvo, so bili, ob sodelovanju s komando Dravske divizije v Ljubljani, udeleženi skoraj vsi oddelki mestne uprave, zlasti mestni fizikat, gradbeni urad, gasilski urad in prostovoljno gasilstvo, reševalna postaja in Rdeči križ. Ta odbor je proučeval vsa vprašanja v zvezi z obrambo mesta v primeru zračnega napada, organiziral je zaščitno službo v tehničnem, zdravstvenem, socialnem in gospodarskem smislu. V ta namen je OZAM priredil informativna predavanja za širše kroge občinstva, v reševalnih in gasilskih organizacijah pa praktične vaje v nujenju prve pomoči, uporabljanju plinskih mask, o maskiranju pomembnih objektov itd.¹⁸¹ Že konec leta 1933 je organiziral prvi "poizkus sovražnega napada iz zraka."¹⁸² V naslednjih letih (1935, 1936 in 1938) si je sledilo kar nekaj podobnih vaj.¹⁸³ Slovenski narod je o vaji iz oktobra leta 1935 poročal takole: "Ljubljancani so morali zopet zavzeti stališče in zopet je prišlo njihovo mirno življenje malo iz tira. Vendar jih napovedi o "zračnih" napadih (slovenščina se neprestano bogati!) niso več tako vznemirile, kakor predlanskim. Zadnje čase se pač vsi pogovarjamo o vojni vsak dan kakor o vremenu. /.../. S takimi napadi, kakor smo ga doživeli v soboto, si dotični, ki so ga aranžirali, pač ne bodo pridobili ugleda. Ljudje bodo pač dobili čudne pojme o vsem. Celo uro je moral počivati promet. Največ dela so imeli stražniki, ki so zapisovali neposlušne pasante."¹⁸⁴ Na ta članek se je odzval predsednik OZAM-a, divizijski general Petar J. Nedeljković, ki je od odgovornih urednikov zahteval demantiranje zapisanega. Trdil je, da vsebina novice ne odgovarja resnici in da med nepoučene le seje dvome o delu mestnih odborov. Hkrati pa se je obrnil na bansko upravo ter prosil za odredbo cenzure, ki bi v bodoče preprečila objavo podobnih člankov.¹⁸⁵ O uspešnosti vaj

---

¹⁸¹ ZAL, LJU 501, t. e. 4, ovoj 1933, Pov. št. 18/33; prav tam, ovoj 1934, Pov. št. 87/34.

¹⁸² ZAL, LJU 501, t. e. 4, ovoj 1933, Pov. št. 113/33.

¹⁸³ Na te vaje so se civilisti lahko pripravljali mdr. tudi s pomočjo publikacije Vazdušna odbrana: list za pouk stanovništva protiv vazdušnih napada, ki je izhajala od leta 1936 do leta 1941.

¹⁸⁴ Slovenski narod, št. 239, 21. 10. 1935, str. 4, Kako je bila Ljubljana "napadena".

¹⁸⁵ ZAL, LJU 501, t. e. 4, ovoj 1935, Pov. št. 94.

“letalskega napada in pasivne obrambe”, ki so sledile v naslednjih letih, so dvom izražali tudi odgovorni sami. OZAM je v pisanju komandantu Dravske divizijske oblasti v Ljubljani pisal: “Podpisani odbor je na seji načelnikov komisij in strokovnjakov dne 19. junija t. l. [1936, op. av.] obravnaval vprašanje vsakoletnih vaj o napadih iz zraka, ki so se izvajale z sodelovanjem vojne aviacije v jesenski dobi. Te vaje pa niso pokazale dosedaj onega efekta tako v propagandnem kakor v poučnem pogledu, kot jim je bilo namen, ker so vse ekipe nastopale z zelo pomanjkljivo opremo, nekatere celo brez vsake opreme. /.../. Javnost takih vaj ne jemlje resno, na ta način je propagandni efekt negativen, moštvo ekip pa se pri tem nič ne nauči /.../. Zato je bilo /.../ sklenjeno, da se naprosi naslov za intervencijo na merodajnem mestu v Beogradu, da bi se vaje o napadih iz zraka v dosedanji obliki ne vršile vse dotlej, dokler ne bo mogoče nabaviti dovoljno količino opreme in sredstev za pasivno obrambo.”¹⁸⁶ Pohvalno pri teh vajah je bilo vsaj to, da se je za kemijske in sanitetne službe izurilo približno 1000 dijakov srednjih šol in 250 samarijank Rdečega križa, s pasivno obrambo pa se je seznanilo tudi mnogo ljubljanskih zdravnikov in farmacevtov.¹⁸⁷

Uredba o zaščiti pred zračnimi napadi in uredba o državni mobilizaciji

Minister za vojsko in mornarico je leta 1939 nanizal več zaščitnih ukrepov, ki so se tikali prebivalcev predvojne Jugoslavije. 15. aprila 1939 je v Službenih novinah Kraljevine Jugoslavije izšla uredba o zaščiti prebivalstva v vojnem času,¹⁸⁸ 6. maja 1939 pa je bila uredba osrednje vlade o zaščiti pred zračnimi napadi objavljena tudi v slovenskem uradnem listu. Namen uredbe je bil, da obrani in zaščiti prebivalstvo in njegovo imovino pred učinkom sovražnih napadalnih sredstev iz zraka.

¹⁸⁶ ZAL, LJU 501, t. e. 4, ovoj 1936, Pov. št. 51/36.

¹⁸⁷ ZAL, LJU 501, t. e. 4, ovoj 1939, Pov. št. 40.

¹⁸⁸ Službene novine Kraljevine Jugoslavije (dalje Sl. novine), št. 84, 15. 4. 1939, str. 435–449, Uredba o zaščiti od vazdušnog napada.

Obrambo pred zračnimi napadi je delila na teritorialno zračno obrambo kot aktivno obrambo in na zaščito prebivalstva in njegove imovine pred zračnimi napadi kot pasivno obrambo. Uredba je nadalje velevala, da mora biti zračna zaščita sestavljena iz kemijske, zdravstvene in tehnične službe ter iz organizacije drugih pomožnih služb, se pravi propagande, tečajev in vaj. Predvidevala pa je tudi evakuacijo prebivalstva. Pripravljalna dela za zaščito države in prebivalstva pred zračnimi napadi so bila zaupana posameznim banskim upravam, v Sloveniji Banovinskemu odboru za zaščito pred zračnimi napadi, organizacija aktivne zračne obrambe pa poveljnikom teritorialne zračne obrambe. V krajih z nastanjenimi vojaškimi enotami je bil poveljnik vojaška oseba, v krajih brez vojaštva pa so poveljniki zračne obrambe lahko postali civilisti.¹⁸⁹ Na osnovi uredbe o zaščiti pred zračnimi napadi je bil spisan pravilnik o zaščiti pred zračnimi napadi.¹⁹⁰ V začetku decembra, natančneje 4. decembra 1939, je bila izdana tudi uredba o državni mobilizaciji.¹⁹¹ Mobilizacijski načrti posameznih ministrstev so predvideli ustanovitev t. i. direktij, ki bi v primeru vojne sodelovale pri odpravljanju določenih motenj. Ministrstvo za gradbene zadeve je tako oblikovalo Direkcijo za zaščito stavb pred napadi iz zraka, ministrstvo za notranje zadeve pa je ustanovilo Direkcijo za zaščito prebivalstva pred napadi iz zraka.¹⁹²

XI. zaščitni urad

Na področju mesta Ljubljane je bila za reševanje mnogih široko zastavljenih nalog v okviru zaščite prebivalcev še nadalje zadolžena mestna občina. V smislu smernic uredbe o zaščiti pred zračnimi napadi je septembra 1939 ustanovila XI. zaščitni urad pri ljubljanskem mestnem poglavarstvu. Ta urad je bil zadolžen za

---

¹⁸⁹ Sl. list, št. 36, 6. 5. 1939, str. 381–393. Uredba o zaščiti pred zračnimi napadi.

¹⁹⁰ Sl. list, št. 37, 10. 5. 1939, 398–403, Pravilnik o zaščiti pred zračnimi napadi.

¹⁹¹ Sl. list, št. 104, 30. 12. 1939, str. 969–975, čl. 662 oziroma uredba o državni mobilizaciji.

¹⁹² Trgovski list, št. 138, 13. 12. 1939, str. 2, Organizacija gospodarstva v vojni. Uredba o državni mobilizaciji.

zaščito pred napadi iz zraka, njegova naloga pa je bila tudi preskrba rezervne hrane in organizacija podpore družinam oseb, ki so morale na vojaške vaje. Ta urad se je delil na dva oddelka, oddelek za splošno zaščito in oddelek za tehnično zaščito. Prvi oddelek je bil razdeljen na šest odsekov – splošni in propagandni odsek, odsek za evakuacijo, odsek za zaščito otrok, odsek za zdravstveno in kemično službo, odsek za prehrano in odsek za podpore. Tudi drugi oddelek se je delil na šest odsekov – odsek za gradbeni nadzor javnih in zasebnih zaklonišč, odsek za tehnične zadeve pri nastanitvi evakuirancev, odsek za odstranitev ruševin in vzdrževanje prometa, odsek za preskrbo mesta z vodo, odsek za obveščevalno službo, odsek za projektiranje in izdelavo javnih zaklonišč ter naknadno oblikovan odsek za gasilsko službo. Mesto je bilo razdeljeno na 11 rajonov z zdravstvenimi, gasilskimi in tehničnimi ekipami. Zaščitni urad je od konca leta 1939 organiziral in vodil dnevne in nočne zaščitne vaje.¹⁹³ Nadebudni posamezniki pa so se lahko tudi samoizobraževali, saj so 20. februarja 1941 v Mestnem domu odprli “pravo zaščitno šolo”, ki ji je bila priključena tudi stalna zaščitna razstava “in z njo imamo že tudi osnovan pravi zaščitni muzej”.¹⁹⁴ Pri učenju je bil koristen tudi “Pravilnik o zaščiti pred napadi iz zraka”, ki ga je izdalo mestno poglavarstvo. Knjižica je stala 1 dinar, brezplačno pa so jo delili po šolah in med najrevnejšimi Ljubljancani. Kmalu nato (spomladi 1940) je izšla brošura “Letalski napad ... Varujmo se! – 72? in odgovorov o zaščiti”.

Vprašanje evakuacije

Izselitev odraslih

Na osnovi uradnih določb sta se ban Natlačen in komandant IV. armijske oblasti strinjala, da bo za me-

---

¹⁹³ Pet let dela za Ljubljano. Ljubljana 1940, str. 157–160.

¹⁹⁴ ZAL, COD III, Rokopisne knjige, t. e. 127, a. e. 98, Javne občinske seje 1941, 1942, Zapisnik prve redne javne seje mestnega sveta ljubljanskega, 7. 2. 1941, str. 4.

sto Ljubljana potrebna evakuacija v širšem obsegu. Mesto naj bi zapustili vsi, ne samo otroci, z izjemo tistih, ki so bili zaradi narave svoje službe vezani na bivanje v mestu. Prebivalstvo, ki je razpolagalo z zadostnimi sredstvi, naj bi bilo dolžno samo skrbeti za svojo preselitev, za preselitev siromašnih pa bi bila dolžna poskrbeti država.¹⁹⁵ Evakuacija naj bi potekala v bližino mesta, v kraje, ki bi jih dosegli peš, saj je prevoz z železnico in avtobusom v vojnem času "nevarno početje". V poštev je prišlo ozemlje vzhodno od Ljubljane v smeri do Litije in od tam vzdolž reke Save do ustja reke Mirne ter ob reki Mirni do občine Mirna in dalje mimo Trebnjega do Višnje gore.¹⁹⁶ Iz Polšnika je poleti 1939 prispela sledeča ponudba: "... za izseljevanje mestnega prebivalstva občina Polšnik priporoča naš kraj, da bi se v tuk. kraju taka zaklonišča zgradila za morebitno izselitev prebivalstva iz Ljubljane. Tukaj je sicer gorski kraj vendar pa po svojem terenu odgovarja za varnost proti zračnimi napadi."¹⁹⁷ Evakuacija državnih in zasebnih ustanov ni bila predvidena, predvideno je bilo samo zavarovanje pomembnih arhivov in dragocenih predmetov umetniške oziroma zgodovinske vrednosti.¹⁹⁸

Načrt širše evakuacije ni bil izpeljan, saj so bili odrasli Ljubljančani obvezniki vojaških formacij in pomožnih vojaških formacij, prav tako so bile tudi Ljubljančanke obveznice pasivne zaščite.¹⁹⁹

Unija za zaščito otrok

Oblasti so na prvem mestu želele zaščititi otroke, pri čemer jim je ob strani stala Jugoslovanska Unija za zaščito otrok, ki je leta 1939 izdelala načrt za organizacijo zaščite otrok v primeru vojne. Ta načrt je po natančni preučitvi potrdilo ministrstvo vojske in mornarice in 20.

¹⁹⁵ ZAL, LJU 501, t. e. 4, ovoj 1933, Pov. št. 110/33.

¹⁹⁶ ZAL, LJU 501, t. e. 4, ovoj 1937, Pov. št. 48/37.

¹⁹⁷ ZAL, LJU 501, t. e. 7, mapa 58300/39-1054, ovoj Priporočilo kraja Polšnik za evakuacijo.

¹⁹⁸ ARS, AS 350, Višje državno tožilstvo v Ljubljani 1918-1945 (dalje AS 350), šk. 51, ovoj Zračni napadi, 15-4117/40.

¹⁹⁹ ZAL, LJU 501, t. e. 4, ovoj 1939, brez številke (datum odposlanega dopisa 27. 9. 1939).

junija 1939 izdalo pravilnik o zaščiti otrok pred napadi iz zraka. Splošna skrb za zaščito je spadala v pristojnosti države (ministrstva za socialno politiko in narodno zdravje), direktno izvajanje zaščite otrok v vojnem času pa je bilo poverjeno državi, banovinam, splošnim upravnim oblastem, občinam, strokovnim organizacijam in zasebni iniciativi. Sodelovanje med temi naj bi nadzorovala in koordinirala Unija za zaščito otrok kot centralna in najizrazitejša organizacija. Osrednja uprava Unije za zaščito otrok je bila hkrati dolžna sodelovati tudi z ministrstvom za vojsko in mornarico, ministrstvom za socialno politiko in narodno zdravje, ministrstvom za notranje zadeve in prometnim ministrstvom.²⁰⁰

Zaščito otrok v vojnem času so izvajali že v času prve svetovne vojne, tako da so se lahko učili na praktičnih primerih. Zaščito je bilo potrebno prilagoditi le v toliko, v kolikor je to zahteval nov način vojskovanja, ki je v večjo nevarnost postavljal zaledje in s tem civilno prebivalstvo. Zaradi modernejšega načina vojskovanja sta bila tako izdelana dva načrta zaščite. Prvi načrt se je ukvarjal z zaščito otrok pred nenadnimi napadi iz zraka in kot edino primerno sredstvo obrambe navedel zaklonišče. Drugi načrt pa se je ukvarjal s primerom posrednega napada na določeno področje. Kot edino uspešno sredstvo v tem primeru je navajal izselitev iz napadene ga oziroma ogroženega področja. Večina je menila, da je edina pravilna zaščita otrok v vojnem času njihova pravočasna izselitev: "Izselitev otrok pa zahteva ogromne priprave, sredstva, osebja in kar najpreciznejšo organizacijo. Ta princip se je osvojil tudi pri nas in tvori del tako zvane pasivne obrambe prebivalstva. /.../. Zato morajo biti sredstva, sodelavci in pomagači že v naprej pripravljeni, prebivalstvo pa točno poučeno in kolikor mogoče izvežbano, da se onemogoči panika."²⁰¹ Za izseljevanje bi prišli v poštev prvenstveno otroci iz otroških domov, otroci bolnih staršev, bolni otroci, dojenčki, predšolski otroci in tisti, ki med vojno ne bi imeli ob sebi svojih staršev ali skrbnikov. Podatke o nepreskr-

²⁰⁰ Zaščita otrok in mladine. Izdaja Jugoslovanska Unija za zaščito otrok, sekcija za Dravsko banovino, II, št. 1-2, 1940, str. 1 (dalje Zaščita otrok).

²⁰¹ Prav tam, str. 2.

bljenih otrocih je Jugoslovanski Uniji za zaščito otrok posredovalo ministrstvo za socialno politiko in ljudsko zdravje. Z Unijo so sodelovali banovinski in krajevni odbori. Skupaj so na primer iskali in določili kraje za zavežišča. Poleg osebja, zaposlenega v teh odborih, je z Unijo sodelovalo še drugo usposobljeno osebje, ki je delovalo v središcih za zbiranje otrok, pri odpošiljanju oziroma prevozu otrok v nova začasna domovanja in končno v otroških domovih. V večjih mestih naj bi krajevni odbori sodelovali z ustanovami, ki so služile zašiti mater in otrok: bolnišnicami za nosečnice oziroma porodnišnicami, okrevališči za matere oziroma dojenčke, domovi narodnega zdravja, zdravstvenimi postajami, posvetovalnicami za pravno zaščito otrok, posvetovalnicami za izbiro poklica, okrevališči, letovišči, zdravilišči za otroke, otroškimi bolnicami itn.

Zaščita ljubljanskih otrok v primeru vojne

Do leta 1940 je bilo v takratni Dravski banovini ustanovljenih nekaj manj kot 20 krajevnih odborov Jugoslovanske Unije, žal ne tudi v Ljubljani. Ljubljanska mestna občina je kljub temu sodelovala z Jugoslovansko Unijo. Naloge, ki jih je drugje opravljala Unija, so bile v Ljubljani zaupane mestnemu poglavarstvu in XI. zašitnemu uradu, predvsem odseku za zaščito otrok. Odseku je ob strani stal posvetovalni organ. Delo je bilo razdeljeno na pet komisij – za organizacijo in izselitev, za prevoz, za naselitev, za prehrano, za propagando in pouk. Komisija za organizacijo in izselitev je od statističnega urada prejela podatke, da je v Ljubljani živel okrog 18.000 otrok. Prizadevala si je, da bi matere otrok, predvidenih za izselitev, lahko odpotovale z njimi. Izkazalo se je, da bi to lahko storile le matere z dojenčki in predšolskimi otroki, saj so bile ostale fizično sposobne osebe ženskega spola, starejše od 17 let, obveznice pomožnih vojaških formacij oziroma pasivne zašite (zdravstvene in sanitetne enote).²⁰² Za evakuacijo je bilo tako predvidenih

²⁰² ZAL, LJU 501, t. e. 4, ovoj 1939, brez številke (datum odposlanega dopisa 27. 9. 1939).

13.298 mater in otrok.²⁰³ Pri tem je komisija računala, da bo morala s pomožnim osebjem vred poskrbeti za okoli 20.000 oseb. Načrti in predvidevanja so pokazali, da bi izselitev tolikšnega števila oseb v oddaljenosti predvidenih največ 70 km²⁰⁴ trajala od 4 do 5 dni. Komisija je otroška zavetišča imaginarno postavila v kraje, ki ne bi bili izpostavljeni zračnim napadom in ki bi bili daleč od industrijskih obratov. Izbrane točke naj bi bili manjši kraji v bližini gozda, po možnosti malo višje ležeči, z obilico tekoče vode. Jasno je bilo, da ne bodo mogli postaviti novih zavetišč za vse otroke, zato so si prizadevali kot začasna domovanja pripraviti razne prazne ali nezasedene zgradbe, ki ne bi bile tarče zračnih napadov (letovišča, samostani, planinski domovi). Starši so vse informacije v zvezi z načrtovano evakuacijo dobili pri referentih v šolskih posredovalnicah, ki so bile organizirane zgolj v ta namen.

Tik pred izbruhom vojne na naših tleh je mnoge starše grabila panika ob misli, da bi se morali ločiti od svojih otrok, zato so ponižno prosili in celo grozili, naj smejo otroci ostati z njimi. Starši z zakonom niso bili obvezani oddati svojih otrok, vendar so oblasti apelirale na njihov zdrav razum in upale, da se bodo odločili raje nekaj časa preživeti brez njih kot pa jih za večno izgubiti.²⁰⁵

Na vojne razmere so pripravljali tudi otroke in mladino. V vseh razredih srednjih, učiteljskih, meščanskih in sorodnih šol so že v šolskem letu 1939/1940 priredili občasna enourna predavanja o zaščiti pred napadi iz zraka. "Za mladino srednjih šol je bil obvezen ogled vojaških vaj protiletalske obrambe pred vhodom v Tivoli (sedaj Moderna galerija), kjer so vojaki pokazali delovanje najnovejših protiletalskih težkih strojnic češke proizvodnje in pa demonstracije najnovejših dvosedežnih lovsko bombniških letal tipa Bristol Blenheim na tedanjem letališču v Polju."²⁰⁶ Šolski učitelji pa so morali poskrbeti tudi za dobro fizično pripravljenost

²⁰³ ZAL, LJU 501, t. e. 16, ovoj Priprava rezervne hrane za primer evakuacije otrok.

²⁰⁴ ZAL, LJU 501, t. e. 7, mapa 5830/39-226.

²⁰⁵ Zaščita otrok, str. 6sl. O evakuaciji otrok tudi v: Ženski svet, november 1939, str. 238sl., Javni dogodki, ki morajo zanimati tudi žene.

²⁰⁶ Pisna izjava: Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

svojih varovancev: "Da bi bila šolska mladina izvežbana v raznih spretnostih, ki bi ji koristile v primeru vojne, odreja kraljevska banska uprava, naj se pouk telovadbe v vseh vrstah šol v mejah veljavnega učnega programa prilagodi posebnim razmeram in pripravi mladine za primer vojne. V ta namen pošilja 12 različnih vaj, ki naj se uporabljajo za vse vrste šol, tako za deške kot dekliške. /.../. Vaje so mišljene kot gimnastične vaje, pri katerih je navajati in učiti otroke, kako naj premagajo razne ovire, ki jih sicer niso vajeni."²⁰⁷

Načrtov za evakuacijo pa pristojni organi niso realizirali. Ljubljanski otroci in mladina so med vojno ostali na svojih domovih.²⁰⁸

---

²⁰⁷ ARS, AS 72, Kraljeva banska uprava Dravske banovine, Prosvetni oddelek IV (dalje AS 72), f. 1-2/1941 (3001-), ovoj 3288-41.

²⁰⁸ Ustni vir: Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

Protiletalska zaščita v času vojne

Organizacija

V času italijanske okupacije je bila organizacija in delovanje protiletalske obrambe zaupana ministrstvu za notranje zadeve. To ministrstvo je ustanovilo Glavno ravnateljstvo za protiletalsko zračno službo.²⁰⁹ V Ljubljanski pokrajini je deloval Pokrajinski odbor za protiletalsko zaščito.²¹⁰ Na nižjem nivoju so bili organizirani krajevni odbori za zaščito pred napadi iz zraka. Na čelu posameznega je bil krajevni vodja, ki je sodeloval z županom oziroma občinskim komisarjem.²¹¹ Vsi organi protiletalske zaščite so izvajali svoje delo s pomočjo alarma, zatemnitve, zaklonišč, notranje zaščite in obrambe poslopij, zdravniške pomoči, prve pomoči in protipožarne obrambe, z odstranjevanjem ruševin, postavljanjem opor ter z obnavljanjem prog in drugih naprav. S tem se je v Ljubljani še nadalje ukvarjal XI. zaščitni urad. Sodeloval je z vsemi ustreznimi instancami, deloval pa je tudi med ljudmi. Poskušal jim je predstaviti svoje delo in dolžnosti posameznika. Spod-

---

²⁰⁹ Sl. list, št. 7, 23. 1. 1943, str. 25–27, Predpisi o organizaciji protiletalske obrambne službe in nekaterih drugih, s sedanjim vojnim stanjem združenih služb v pristojnosti ministrstva za notranje posele.

²¹⁰ Sl. list, št. 15, 20. 2. 1943, str. 83 in 84, Sprememba sestave Pokrajinskega odbora za protiletalsko zaščito.

²¹¹ ZAL, LJU 501, t. e. 28, ovoj Odbor za zaščito mesta in strokovni pododbori, Pov. II/4, št. 4061/1. Tudi v: Sl. list, št. 30, 14. 4. 1945, str. 145–148.

bujal jih je k izvajanju zatamnitev, upoštevanju alarma in urejanju zaklonišč.

Leta 1943 je ljubljanski župan Leon Rupnik izdal "Splošna navodila glede organizacije hišne zaščite pred letalskimi napadi v mestni občini ljubljanski". Ta navodila so bila dopolnilo vsem prejšnjim predpisom o protiletalski zaščiti. Mesto Ljubljana je bilo razdeljeno na "ožji²¹² in širši nevarnostni okoliš". Prvi je bil razdeljen na 14 okrajev, v njem je bila organizacija hišne zaščite obvezna. Drugi je bil razdeljen na 7 okrajev, v njem je bila ureditev hišne protiletalske zaščite le priporočana. Za javne urade, zavode, šole, industrijska podjetja pa so veljali posebni predpisi, ki niso bili odvisni od okoliša.

Zaščita prebivalstva in stavb

Zatamnitev

Zatamnitev zasebnih in javnih prostorov ter prevoznih sredstev je bila uradno določena ves čas vojne. Vsa okna stanovanj in lokalov so morala biti v času obvezne zatamnitev zastrta s papirjem, kartonom, blagom, ali s čim drugim. Važno je bilo le, da svetloba ni prodirala na ulico. Kljub jasnim predpisom je bilo v času vojne upravi policije prijavljenih veliko kršitev oziroma neupoštevanj obvezne zatamnitev.²¹³ Prebivalci so smeli prevozna sredstva ponoči uporabljati le, če so jih pravilno opremili. Tovorni avtomobili, avtobusi, motorna kolesa, prikolice in priklopni vozovi so morali imeti svetilke zastrte s prevleko iz povoščenega platna oziroma popolnoma

---

²¹² Meje tega okoliša so potekale od mostu sv. Jakoba po Zoisovi, Aškerčevi, Tržaški cesti do Oražnovne ulice, po tej do železniške proge Ljubljana-Trst in ob njej do ulice 3. maja. Po Lattermanovem drevoredu do Gosposvetske ceste, potem proti Šiški do cerkve sv. Jerneja, dalje po Vodnikovi cesti in Na jami, nato do Celovške ceste in preko nje do Aleševčeve in Černetove ulice. Od tam do Janševe ulice in ulice Sv. Marka, po Vodovodni cesti, Posavskega ulici do Ciril Metodove ceste. Od tam do Ptujске ulice, nato po Boroveljski, Ipavčevi, Celjski, Prekmurski, Albanski in Robbovi ulici, Vilharjevi in Šmartinski cesti do Hrovatove ulice. Od tam do Zvezne, Tovarniške in Gnidovčeve ulice, pa dalje Ob železnici, po Zakotnikovi in Marenčičevi ulici ter do Ljubljanice. Ob njej do Klunove in Povšetove ulice in do dolenske železniške proge ter ob progi do Grubarjevega prekopa. Ob Gruberjeven kanalu do Ljubljanice in ob njej nazaj do mostu sv. Jakoba.

²¹³ ARS, AS 1876, f. 79, I, 1, št. 5.

neprosojnega blaga. V blagu je smela biti 8 cm široka in 2 cm visoka reža, pri čemer je moralo biti svetlobno žarišče zatemnjeno. Motorna vozila so morala biti zaradi boljše vidljivosti prepleskana z 10 cm širokim pasom bele barve. Oznake so morale biti na zunanjem robu sprednjih in zadnjih blatnikov, pa tudi vzdolž zgornjega dela bokov motornega okovja. Kolesa so morala imeti svetilke zastrte s ploščico iz kartona oziroma iz druge neprosojne snovi. Reža za svetlobo je smela biti na sprednji svetilki široka 3 cm in visoka 1 cm, pri čemer je moralo biti svetlobno žarišče zatemnjeno. Vozovi, ki jih je vlekla živina, so morali biti opremljeni s svetilkami z modro svetlobo.²¹⁴ Čas zatemnitve se je spreminjal glede na letne čase, spremembe so bile zabeležene v uradnem listu.

Alarm

Zaščitni urad je prebivalce seznanil tudi z alarmom, ki je naznanjal nevarnost za zračni napad. Do konca vojne so se Ljubljancani daljšega tuljenja alarmnih siren z zavijanjem brez prekinitve več kot naposlušali. Ponoči je alarmu sledila še takojšnja prekinitev javne razsvetljave. Ljudje naj bi ohranili mirno kri in se čim prej skrili v dobro pripravljena zaklonišča. Med zračnim alarmom civilistom prosto gibanje ni bilo dovoljeno. To je bilo dovoljeno le osebam z dovolilnicami odbora za protiletalsko zaščito in vojski.²¹⁵

Privatna zaklonišča

Vsaka stavba oziroma skupina stavb je morala imeti ustrezno zaklonišče. Tako zaklonišče je moralo biti dovolj prostorno in odporno proti drobcem, požarom in ruševinam. Zaklonišča so morala biti v kleti, kjer pa to

---

²¹⁴ Trgovski list, št. 84, 8. 8. 1941, str. 2, Promet z vozili med zatemnitvijo.

²¹⁵ Norme sulla protezione antiaerea. Navodila za protiletalsko zaščito. Pokrajinski odbor za protiletalsko zaščito. Ljubljana 1943, str. 1–35 (dalje Norme sulla protezione) in Sl. list, št. 72, 8. 9. 1943, str. 386–387, Pravila za zadržanje civilnega prebivalstva ob nočnem in dnevnem "letalskem alarmu".

res ni bilo mogoče, so morali zaklonišča urediti v pritličju in na sredini stavbe. Izogibati so se morali prostoru s plinsko napeljavo, pa tudi prostorov, v katerih so bili parni kotli in podobno. Zaklonišče oziroma njegova okna in vrata so morala biti zavarovana tako, da jih bombni drobcji niso prebili. Zaščiteni so morali biti tudi pred ognjem. Ljubljansko mestno poglavarstvo je ljudem priskočilo na pomoč in ob cestah in ulicah postavilo lesene ograde, polne drobnega peska, "ki naj se ga občani brezplačno poslužijo, da svoje hiše in stanovanja čim bolj zavarujejo proti nevarnosti požara pri morebitnih letalskih napadih, /.../. Poraba tega brezplačnega peska za kakršne koli druge namene je prepovedana ter bo vsakdo strogo kaznovan, če bo zasleden pri zlorabi peska."²¹⁶ Pred odprtiniami so zato nasuli zemljo in jo dobro steptali, lahko pa so zemljo ali pesek nasuli v zaboje in vreče ter jih postavili na omenjene kraje. Mnogi so odprtine zadelali z lesenimi tramovi. Zaklonišče je moralo biti zavarovano tudi proti plinom. Vse luknje, razpoke, ključavnice so morali zamašiti in prelepiti s papirjem. Steklo na oknih in vratih so morali zavarovati z lepenko ali deskami ter jih prav tako prelepiti s papirjem. Priporočljiva je bila tudi dodatna utrditev stropov z lesenimi stebri. Zaklonišče je moralo imeti najmanj en zasilni izhod. Vsako zaklonišče naj bi bilo opremljeno z normalno električno razsvetljavo, pa tudi svetilko na olje in rezervnimi svečami, s klopmi, s suhimi stranišči (vedro s pokrovom in peskom), s peskom, z vodo v emajliranih vedrih, lopatami, lomilkami in krampi ter sanitetnim materialom. Na hiši je morala biti na zunanjem zidu, se pravi ob cesti, narisana velika puščica rdeče barve, ki je kazala, da je v hiši zaklonišče. Pri vходу je morala viseti bela tabla, ki je z rdečimi črkami R. C. – H. Z.²¹⁷ potrjevala, da je v stavbi (hišno) zaklonišče, pripisana pa je bila tudi njegova kapaciteta. Označbe, ki so ljudi usmerjale do zaklonišča, so morale biti tudi v hiši. Oblasti so ljudem svetovale, da naj bi v času zatišja iskali predmete, potrebne za samoobrambo. Za primer

---

²¹⁶ Slovenski dom, št. 229, 12. 10. 1943, str. 2, Brezplačen pesek za zaščito pred požari.

²¹⁷ Rifugio casa – hišno zaklonišče.

alarma naj bi imeli vedno pripravljenih več stvari: vodo in pesek ter torbe z oblačili, odejami, žepnimi svetilkami, živili, termovkami, otroškimi igračkami, dokumenti, denarjem, vrednostnimi in manjšimi umetniškimi predmeti. Med zračnim alarmom naj bi ohranili mir. Zaprli naj bi vse plinske ventile, zaklenili stanovanja in s pripravljenimi torbami odšli v zaklonišče. Ubogati so morali navodila čuvaja zračne obrambe ter se do šibkejših, starih in bolnih obnašati tovariško. Po končani nevarnosti so se lahko vrnili v stanovanja in jih prezračili. Luči so lahko prižgali šele, ko so okna zopet zaprli in jih zatemnili.²¹⁸

Policijska uprava je Ljubljance svarila, naj v primeru napada ne zgubijo glave. V mestu naj bi v vseh razmerah vladal red in disciplina. Za kršilce predpisov so bile določene kazni: "Kdor bi izrabil zatemnitev ali pa letalski napad in bi plenil ali sploh zagrešil prestopke zoper tujo lastnino v poslopih, prostorih, vozilih vseh vrst (tudi železniških vagonih), poškodovanih od bomb ali pa na premoženju, ki je spravljeno na prosto iz prizadetih poslopij, ga čaka najhujša kazen, v posebnih primerih pa smrt."²¹⁹

Javna zaklonišča

Ta zaklonišča so bila namenjena prebivalcem, ki bi jih alarm presenetil izven svojih domov.²²⁰ Vse norme, ki so veljale za privatna zaklonišča, so bile upoštevane tudi pri urejanju oziroma gradnji javnih zaklonišč. Leta 1943 je bilo v mestu urejenih več javnih zaklonišč: na magistratu za 400 oseb, v mestnem domu za 2000 oseb, v kresiji za 400 oseb, veliko zaklonišče je bilo tudi pred sodno palačo. V pripravi so bila še skupinska zaklonišča v hotelu Metropol za 1000 oseb, v palači Bata za 560 oseb, v hotelu Slon za 420 oseb. Z gradbenimi deli za zaklonišče je poleti 1943 mestna občina začela

²¹⁸ Muzej novejšje zgodovine Slovenije (dalje MNZS), a. š. 84, mapa KNP 9423: Luftschutz-Mappe.

²¹⁹ Slovenec, št. 57, 11. 3. 1945, str. 2, Ljubljana sočustvuje z žrtvami letalskega terorja.

²²⁰ Norme sulla protezione, str. 7.

Zaklonišča pred sodnijo, 22. 4. 1945. Foto: Jakob Prešeren, MNZS

tudi na Kongresnem trgu. Ker pa so gradbeni delavci že 11. julija 1943 naleteli na rimski grob, bronast novc cesarja Gracijana in še na nekaj drugih pomembnosti, so se gradbena dela za zaklonišče zaradi nadaljnjih izkopavanj seveda zavlekla.²²¹ Junija 1944 so začeli tudi z gradnjo ravnih zaklonišč pod Gradom ob Karlovški cesti²²² in v hribu pod Bellevuem: “S tem bodo tudi Šiškarji dobili obširno in skoroda popolnoma varno javno zaklonišče. V njem bo prostora za 700 ljudi.”²²³

Čuvaji zračne obrambe

Za zaščito stavb in prebivalcev so bili zadolženi čuvaji zračne obrambe. Ti so s pomočjo namestnika in z nekaj prostovoljci delovali kot zaščitno osebje. Od tre-

²²¹ ZAL, LJU 489, f. 2, ovoj 42.

²²² ARS, AS 73, Kraljeva banska uprava Dravske banovine, Tehnični oddelek VI – 1 (dalje AS 73), f. 1, ovoj 1.

²²³ Slovenec, št. 158, 13. 7. 1944, str. 4, Ljubljanska javna zaklonišča so prav dobra.

nutka poziva k zračni obrambi so jim bile podrejene vse osebe, ki so se nahajale v njihovem okolišu, celo mimo-idoči. Čuvaji so imeli praktično enake pristojnosti kot policija. Imeli so več nalog. V miru so morali sestaviti spisek oseb, ki so bile pod njihovo pristojnostjo, seznam orodja, ki ga je posamezna skupnost imela na razpolago, podrejene pa so morali s tem orodjem naučiti tudi rokovati. Stanovalce so morali opozarjati na izvrševanje vseh določil zakona o zračni obrambi. Urediti so morali vse označbe, ki so kazale pot v zaklonišča, nabaviti vse potrebno za zaklonišča, skrbeti za zatemnitev in podobno. Ob pozivu k zračni obrambi so morali čuvaji sklicati vse stanovalce in pregledati njihovo opremo, ugotoviti, če so zaklonišča ustrezno pripravljena in tako dalje. Pri letalskem alarmu so morali nemudoma sprožiti hišni alarm, pospremiti vse stanovalce v zaklonišča, tam pa poskrbeti za “pravilno obnašanje” v zakloniščih, za snažnost in zračnost v prostorih. V primeru, da se je zgodila kakšna škoda, so morali takoj aktivirati organe samoobrambe in odstraniti nastalo škodo. Po končani nevarnosti so se prepričali, da zrak ni okužen z bojnimi plini, nato pa so pregledali okoliške ceste in bližnje zgradbe ter zabeležili vse poškodbe in seznam oddali višji instanci zračne obrambe.

Gasilski in tehnični oddelki

Na terenu so bili organizirani oddelki zračne obrambe, vsak je imel enoto za požarno obrambo. V miru so člani te enote pripravljali potrebno gasilsko orodje in skrbeli zanj, ob pozivu zračne obrambe so razdelili gasilsko orodje in posode z vodo ter peskom po nadstropjih ljubljanskih stavb, preverjali so podstrešja in odstranjevali gorljiv material. V nevarnosti so morali uspešno gasiti ogenj, po nevarnosti pa odstraniti vse poškodbe. Pomagali so jim “zaščitni prostovoljci”, oddelki za hitro pomoč in tudi vojaški protipožarni oddelki. Za njimi so na delo stopili tehnični oddelki oz. t. i. tehnične čete za prvo pomoč. Te čete so bile pod pristojnostjo tehnične službe visokega komisariata, zadolžene pa so bile za odstranjevanje ruševin, postavljanje opor ter morebitno

obnavljanje železniških prog. V primeru zračnega napada so bile praktično nenadomestljive, zato je razumljiva skrb: "Lahko bi se pripetilo, da bi za odstranitev ruševin, za postavitev opornikov in za razna podobna dela v slučaju zračnega napada, ne zadostovale "tehnične čete za prvo pomoč", ki so organizirane od tuk. mestne občine in da bi bilo v tem primeru potrebno poskrbeti za zasebno delovno moč. V takem primeru bodo vse ali samo nekatere izmed gornjih tvrdk [poveljniku gasilcev, odgovornemu v sklopu policijskega ravnateljstva idr., op. av.] pozvane, da sestavijo tukajšnjemu inšpektoratu na razpolago čete svojih delavcev, s potrebno opremo in pod vodstvom izučениh oseb, /.../. Tvrdeke se bodo morale brez nadaljnega odzvatih vabilu, stroški pa gredo na breme tuk. Uprave oziroma mestne občine."²²⁴

Postaje za prvo pomoč

V Ljubljani so bile urejene tudi rajonske postaje za hitro zdravniško pomoč. V večini primerov so bile v podzemskih prostorih železobetonskih zgradb, med drugim v mestnem domu na Krekovem trgu, kresiji, učiteljišču na Resljevi cesti, šolski polikliniki na Aškerčevi ulici, Marijanišču na Poljanski cesti, meščanski šoli v Mostah, kasneje v otroškem zavetišču v Pokopališki ulici, gimnaziji za Bežigradom, kasneje v Baragovem semenišču, ambulantni državne železnice, šoli v Zgornji Šiški in meščanski šoli na Viču, kasneje pa v otroškem zavetišču. Postaji za prvo pomoč sta bili še pri Usenik na Dolenjski cesti in na Resljevi cesti pri Volku.²²⁵ Na čelu vsake postaje je bil šef, ki je poveljeval svojemu namestniku, zdravniku in pomožnemu osebju. Vsi skupaj so bili dolžni skrbeti za ustrezno nego ranjencev oziroma poskrbeti za prevoz težje poškodovanih v bolnišnico. Šefi postaj so bili nadalje zadolženi za nadzor in izpopolnjevanje zalog zdravil in sanitetnega materiala. Nadzo-

²²⁴ ARS, AS 73, f. 1, ovoj 2: Gradnja zaklonišč v dobi 1943–1945, št. 1298, Splošna navodila.

²²⁵ Prav tam, št. 208/316–44, Zapisnik, 14. 7. 1944.

rovati pa so morali tudi neoporečnost ležišč, ležalnikov, nosil oziroma celotnega inventarja.

Okrožnica, ki sta jo v prvi polovili leta 1944 podpisala šef mestne zdravstvene protiletalske zaščite dr. Mavricij Rus in policijski svetnik Stanko Kos, je bila namenjena vsem šefom zdravstvenih postaj, njihovim namestnikom in pa zdravnikom ter pomožnemu osebju. Zapisala sta: "Iz poteka dosedanjih vojnih dogodkov je razvidno, da preti tudi Ljubljani nevarnost zračnih napadov. Naša dolžnost je, da ukrenemo vse in vsak po svoji zmožnosti, da se ubranimo najhujšega."²²⁶ Dolžnost vsakega je bila, da je čim hitreje prišel na svojo rajonsko reševalno postajo, "ne pa, da bi se še nadalje dogajali primeri, da je v neposredni bližini zdravstvene postaje stanujoče osebje prišlo na postajo po ovinkih po preteku pol ure, ali z izgovorom, češ, da je morala doma še kositi ali opraviti kak drug v takem času nevažen, vsekakor odložljiv posel."²²⁷ Okrožnica je osebje torej pozivala k večji odgovornosti, med drugim tudi zato, ker "občinstvo, ki opazuje tako pozno in brezbržno prihajanje članov na zdravstveno rajonsko postajo, nima o čutu dolžnosti takih oseb dobrega vtisa in kritizira radi posameznikov celotno organizacijo zdravstvene zaščite."²²⁸ Po prihodu na postajo se je moralo osebje vpisati na preženčno listo. Med alarmom se je moralo zadrževati v rajonski postaji, nikakor ni smelo postopati ob javnih prometnih cestah, saj bi s tem someščanom dajalo "slab vzgled in dokaz nediscipliniranosti." Ob napadu so bili iz zaklonišč na teren dolžni iti poleg "samarijanskega osebja" oziroma "zasilnih pomočnic"²²⁹ tudi vsi zdravniki z izjemo dežurnih in sanitetnega osebja, ki je bilo v zasilni bolnici določeno za operativno delo in je tako čakalo morebitne ranjence.²³⁰ Te ekipe so bile

---

²²⁶ MNZS, a. š. 84, mapa KNP 9423: Načrti in navodila protiletalske zaščite v Ljubljani 1943–1945, Okrožnica, 20. 4. 1944.

²²⁷ Prav tam.

²²⁸ Prav tam.

²²⁹ V mirnem času so morale Ljubljančane spodbujati k nabavi sanitetnega materiala in ureditvi domače lekarne, v času alarma pa so skrbele za bolne in stare v zakloniščih.

²³⁰ MNZS, a. š. 84, mapa KNP 9423: Načrti in navodila protiletalske zaščite v Ljubljani 1943–1945, Okrožnica, 20. 4. 1944.

dolžne ranjencem nuditi prvo pomoč in skrbeti za njih do izročitve v zdravniško oskrbo.

Krizna zbirališča

Zaradi vse večje nevarnosti iz zraka so odgovorni organizirali t. i. krizna zbirališča. Poleg socialnih zavodov in dijaških domov so bile za začasno bivanje predvidene tudi dvorane za javne prireditve in druga ustrezna javna poslopja. V njih bi se po bombardiranju lahko zatekli vsi oškodovanci, ki bi ostali brez strehe nad glavo, in tam prijavili povzročeno materialno škodo. Mestno županstvo je poskrbelo, da bi bili vsi deležni vsakodnevnih toplih obrokov. Poleg rednih obrokov v bližnjih gostiščih, zajtrka, kosila in večerje, so bila v zbirališčih predvidena posamezna okrepčila in priboljški: čaj, žganje in cigarete za odrasle, bomboni in malinovec za mladino. Žganje je bilo predvideno kot dodatek k čaju, "v slučaju potrebe pa tudi kot samostojno okrepčilo." Ta okrepčila naj bi delili brez nakazil in obračuna.

Ker so bili oškodovanci upravičeni le do kratkotrajnega (petdnevnega) bivanja v zbirališču, je bilo predvideno, da bi si s pomočjo mestnih organov poiskali nadomestno prebivališče. Prezydent Rupnik je v razglasu iz konca septembra 1943 kot nadomestna bivališča za morebitne oškodovance določil tudi "le delno zasedena privatna stanovanja – tudi proti volji lastnika – po nujnosti ali potrebi in po presoji županstva."²³¹ Oškodovanci so bili nadalje upravičeni tako do nadomestila za izgubljene živilske in druge nakaznice, ki jih je izdajal Mestni preskrbovalni urad, kot tudi do denarne podpore in podpore v materialu. Za delitev podpor v gotovini je bila zadolžena Socialna pomoč, za delitev podpor v blagu pa sta bila pooblaščen Socialna pomoč in Rdeči križ.²³² Za vse ostale formalnosti je moral poskrbeti XI. zaščitni urad.

---

²³¹ ARS, AS 350, f. 51, Zračni napadi, št. 251/43, Naredba o ureditvi protiletalske zaščite.

²³² ARS, AS 1893, Pokrajinski podporni zavod v Ljubljani (dalje AS 1893), f. 98, I, 5a, Zapisnik IV. seje ljubljanskega podpornega odbora, 17. 7. 1944.

Odnos Ljubljančanov do alarmov

Kot že omenjeno, so 6. aprila 1941 letala okupatorjev zastrla nebo nad Ljubljano. Po prvem šoku "Človek je nezmožen misliti zbrano ker ima podzavest vedno uprto le v to, kdaj zasliši ropot letal. /.../. Spimo napol oblečeni",²³³ večina Ljubljančanov alarmov ni jemala preveč resno. Nekdo, ki je v Nemčiji doživel bombardiranje, je ljubljansko javnost nagovoril z odprtim pismom v časopisu: "Jaz in z menoj vred vsi, ki so kdajkoli in kjerkoli doživeli letalski napad, se ne moremo dovolj načuditi lahkomišelnosti Ljubljančanov, ki se ob letalskem alarmu ponašajo tako, kakor da gre za redko zabavo, ki je človek ne sme zamuditi. /.../. Pri zadnjem letalskem alarmu sem opazoval ljudi, ki so se le skrajno neradi pokorili navodilom varnostnih organov in odšli v javno zaklonišče. /.../. Prav tako sem videl ljudi, ki so se, namesto da bi se ob znaku siren podali v hišno zaklonišče, nastavljali na oknih in se zvedavo ozirali proti nebu in z zaničljivim posmehom opazovali one, ki so hiteli v zaklonišča. /.../. Zato pa vsem Ljubljančanom, resno svetujem: ob letalskem alarmu brezpogojno v zaklonišče! Kdor tega ne stori in se ne zmeni za navodila in svarila, se zločinsko igra s svojim življenjem!"²³⁴

Od konca leta 1943 je nevarnost zračnih napadov postajala iz dneva v dan večja, Ljubljančani pa vse bolj osveščeni: "Odkar je Italija kapitulirala, so Angloamerikanci kar naprej preletavali mesto ... treba je bilo samo pogledati v oblake, v katera so udarjala njihova krila! /.../ vsak dan ... dve, tri, štiri ure alarmnega stanja ... nazadnje le nastopijo trenutki, ko te ta stalni, grozeči, kotalikajoči se ringelšpil ... grmenje "trdnjav" nad hišami ... to neumno brundanje naredi žalostnega ... ja ... ko postaneš otožen, pobit ... živčen, ker nimaš dovolj razvedrila! /.../ Sirene! ... Piskanje! ... in nato salve! ... Sedeli smo tako med vrečami peska in s tramovi podpr-

²³³ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 7. 4. 1941.

²³⁴ Slovenski narod, št. 10, 6. 3. 1944, str. 3, Ne bodite lahkomišeln!

tim stropom kleti dve, tri, štiri ure in se naveličani drug drugega dolgočasili.”²³⁵

Bombardiranje Ljubljane in pomoč oškodovancem

“Vse do pomladi leta 1945 so se letalski napadi na Ljubljano omejevali le na strmoglavo bombardiranje kurilnice, ki je stala severno od sedanje železniške proge in segala od Tyrševe ceste do glavne železniške postaje in pa na bombardiranje letališča v Polju in vsakodnevne jutranje napade zavezniških in partizanskih letal na vlakovne kompozicije izven Ljubljane”.²³⁶ V začetku leta 1945 pa se je krog nevarnosti začel ožiti. Živčna vojna se je dotaknila prav vsakega: “Alarmi so sedaj 10 dni skozi vsak dan in to že ob 10. dopoldne in trajajo navadno do 3. ali 4. popoldne. To nam je šlo že popreje na živce ali sedaj pa tembolj, ker se krog bombardiranja vedno bolj in bolj oži.”²³⁷

Dne 9. marca 1945 so ameriški bombniki svoj tovor odvrkli nad Mirjem: “Nenadoma se je ločila od glavnine manjša skupina kakih 12 letal in poletela navzdol, hip za tem je zabobnelo in v smeri proti Viču se je dvignil cel venec dimnih oblakov, ki so jih povzročile bombne eksplozije. Ljubljana je bombardirana. Nekaj minut zatem sva kot prava ljubljanska firbca drvela skozi središče mesta /.../ proti Viču. /.../ še pred gostilno Lovec naju je sredi ceste, ki je bila tlakovana z granitnimi kockami, zaustavil ogromen bombni krater, iz katerega je brizgala voda. Na nasprotni strani pa so vsaj 5 metrov visoko štrlele prelomljene tramvajске tračnice.”²³⁸ Na kraj nesreče je odhitelo mnogo ljudi: “Ko so sirene sporočile Ljubljanjani, da je prestala nevarnost, je seveda velik del Ljubljančanov odhitel na kraj nesreče. Morda je večino tja gnala le radovednost. Toda priznati moramo, da so

---

²³⁵ Kovačič: Prišleki, str. 401.

²³⁶ Weber: 150 zgodb, str. 109.

²³⁷ Pismo, naslovljeno na Martino Pogačar, 16. 3. 1945, osebni arhiv avtorice.

²³⁸ Weber: 150 zgodb, str. 109.

ob pogledu na ruševine tudi "firbci" radi poprijeli in pomagali odkopavati ruševine."²³⁹

Ljubljancani so v tragediji oziroma za njenimi posledicami izgubili 54 someščanov.²⁴⁰ Večina preživelih se je odela v tančico žalovanja: "Občutek je sedaj grozen, ker človek pozna mnogo ljudi. Ljubljana je majhna in je to tem huje. Vse je sedaj še pod vtisom te žalosti, žalne svečanosti, žalne maše, Ljubljana v črnem in vse res vse (enkrat brez politike) sočustvuje z ubogimi žrtvami. /.../. Doma životarimo, očka je /.../ bolj siten, ker mu gredo večni alarmi na živce, zvečer se pa tudi ne more dovolj potolažit, ker z vinom je že zelo slabo, revica je Pavla, ki se kljub stalni zdravstveni oskrbi ne more in ne more popraviti, grozen strah ima pred bombardiranjem, tako se trese, in to seveda je zopet en minus za njeno zdravje."²⁴¹ Kljub žalosti je mnoge premagala radovednost, človekova lastnost, ki nikoli in nikdar ne počiva. Gnala jih je na novo izletniško točko: "Mirje je zdaj zamenjalo Katarino, Golovec, Rožnik, Tivoli ... Ob nedeljah je postalo zelo živahno. Gremo na Mirje! je postalo geslo Ljubljancanov."²⁴²

Po bombardiranju Ljubljane je prezident Rupnik izdal odredbo o najnujnejši pomoči oškodovancem. Za organizacijo postopka pri reševanju prošenj prizadetih v bombnem napadu na Ljubljano je konec aprila 1945 pooblastil upravo Pokrajinskega podpornega odbora, ta pa posamezne pristojne občinske podporne odbore. Škodo na terenu je ugotavljala komisija, sestavljena iz predstavnika občinskega podpornega odbora ter dveh tehnikov Urada za vzpostavitev v vojni poškodovanih na-

²³⁹ Slovenec, št. 57, 11. 3. 1945, str. 2, Ljubljana sočustvuje z žrtvami letalskega terorja.

²⁴⁰ Baza podatkov "Seznam žrtev druge svetovne vojne in zaradi nje (1941–1946)", ki jo je pripravila raziskovalna skupina Inštituta za novejšo zgodovino: Tadeja Tomiňek Čehulić, Mojca Šorn, Dunja Dobaja in Marta Rendla v sodelovanju z raziskovalci Inštituta za novejšo zgodovino: Vida Deželak – Barič, Jerca Vodušek – Starič, Jure Gašparič, Bojan Godeša, Damijan Guštin, Boris Mlakar, Peter Vodopivec, stanje na dan 28. 8. 2007. Raziskavo so v okviru raziskovalnega projekta "Konkurenčnost Slovenije 2001–2006" in "Konkurenčnost Slovenije 2006–2013" omogočili Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Ministrstvo za pravosodje in Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Iz lastnih sredstev jo financira tudi Inštitut za novejšo zgodovino.

²⁴¹ Pismo, naslovljeno na Martino Pogačar, 16. 3. 1945, osebni arhiv avtorice.

²⁴² Matičič, Nada: Moja hoja z očetom. Ljubljana 1987, str. 113 (dalje Matičič: Moja hoja).

*Vila v Groharjevi 14 na Mirju po bombardiranju, marec 1945.
Foto: Jakob Prešeren, MNZS*

selbin.²⁴³ Komisija se je odločila, da bo pomoč namenila le osebam, ki same niso bile sposobne nositi stroškov popravil. V sodelovanju z upravo policije in Združenjem denarnih in zavarovalnih zavodov za Ljubljansko pokrajino, je na podlagi podatkov o premoženjskih razmerah posameznih žrtev sestavila seznam upravičenih prosilcev. V začetku maja 1945 je Rupnik pozval Pokrajinski podporni odbor, naj začne z izplačevanjem gotovinskih podpor do največjega zneska 20.000 lir.²⁴⁴

---

²⁴³ ARS, AS 1893, f. 99, I, 35, Pov. 35/18 – T/w.

²⁴⁴ Prav tam, št. 209/3.

PRESKRBA

Preskrba s hrano

Preskrba s hrano 1939–1941

Evropske države so se zaradi strahu pred nemško politiko in morebitnim vojaškim napadom ter slabih izkušenj iz prve svetovne vojne, ko so bile pomanjkljivo preskrbljene z živežem, v drugi polovici 30. let 20. stoletja začele organizirano pripravljati na vojne razmere.²⁴⁵ Vojno gospodarstvo²⁴⁶ je postalo predmet resnega proučevanja strokovnjakov, z zakoni so poskušali že vnaprej urediti vse potrebno za čim manj moteno preskrbo prebivalstva. Kljub optimističnim načrtom sta bila v evropskih državah močno ovirana uvoz in izvoz, prekinjeni so bili mnogi prometni tokovi. Posledica tega je bilo zmanjševanje obsega proizvodnje in posledična rast cen. Povečala se je špekulacija, svoje pa so prispevale tudi množice prestrašenih potrošnikov, ki so praznile trgovine in množice zaskrbljenih varčevalcev, ki so tiščale na kljuge bank. Tem težavam ni ubežala niti Jugoslavija, ki je bila v mnogih pogledih močno navezana na evropske

---

²⁴⁵ Pri tem je bila predvsem uspešna Nemčija. Nacistična propaganda je dosegla, da so prebivalci namesto rdečega mesa jedli ribe, porabili so manj uvoženega žita in več doma pridelanega krompirja, odrekli so se celo dražjim živilom, npr. jedilnim maščobam (poraba teh je od prve polovice 30. let 20. stoletja do leta 1940 padla za 15%), pojedli pa so več cenejše hrane, npr. marmelade. V primerjavi z drugimi državami je bila nemška predvojna prehrana izredno skromna. O tem: Abelshauser, Werner: *Germany: guns, butter, and economic miracles*. V: *The economics of World War II. Six great powers in international comparison*, ur. Harrison, Mark. Cambridge 1998, str. 122–176, tu 147sl. O pripravah na vojne razmere tudi: Shirer, William: *Vzpon in padec tretjega rajha*. Ljubljana 1969.

²⁴⁶ Žebot, Ciril: *Vojno gospodarstvo*. V: *Slovenec*, št. 221, 27. 9. 1939, str. 4.

države:²⁴⁷ “V letu 1938. so bili že vidni znaki, ki so kazali izboljšanje tudi našemu kmetijstvu. To izboljšanje naj bi prišlo v prihodnjih letih, če bi živeli v normalnih razmerah. Živeli pa smo vso preteklo pomlad in poletje pod stalnim pritiskom dogodkov izven naše države. Četudi mi nismo neposredno prizadeti, se vendar ne bomo mogli ubraniti vplivom, ki jih tako velika vojna mora imeti tudi za naše kmetijsko gospodarstvo.”²⁴⁸

Tudi v Jugoslaviji je bila že pred začetkom druge svetovne vojne posebna skrb usmerjena v preskrbo prebivalstva. Tako je bila 27. julija 1939 izdana uredba o rezervi hrane. Za nabavo zaloga hrane za vojsko je pooblastila ministra za vojsko in mornarico, za zaloge hrane za civilno prebivalstvo pa je bil odgovoren minister za kmetijstvo. Najprej so bile določene količine obvezne rezervne hrane za glavna mesta banovin in mesto Beograd, naknadno za ostala večja mesta. Uredba je točno navedla proizvode, ki so bili določeni kot rezervna hrana, potrebno količino le-te ter njeno hrambo.²⁴⁹ Minister za finance je ustanovil Sklad za državno rezervno hrano, vendar so bile kljub temu občine v večini primerov dolžne sredstva za nabavo zaloga, njihovo hrambo in dopolnjevanje preskrbeti same. Ta naloga je za večino bivših jugoslovanskih občin predstavljala ogromen finančni zalogaj, zato nič čudnega, če ni bila povsod v celoti izpeljana.²⁵⁰ V Sloveniji so oblasti občinam dodatno naročile, naj kot kratkoročna posojila koristijo lastne t. i. stavbne fonde, ki so jih ustvarjale za ureditev lokalne infrastrukture.²⁵¹

Vlada Kraljevine Jugoslavije je še pred začetkom druge svetovne vojne v sklopu poljedeljskega ministrstva ustanovila Direkcijo za proučevanje in organizacijo

---

²⁴⁷ Več o tem: Himmelreich, Bojan: Organizacija prehrane v Celju v času vojne. Primerjava med prvo in drugo svetovno vojno. Magistrsko delo. Celje, 1999, str. 101–103.

²⁴⁸ ARS, AS 77, Banski svet Dravske banovine 1930–1941 (dalje AS 77), f. 14, Poslovno poročilo Kmetijskega oddelka kraljevske banske uprave Dravske banovine za XII. redno zasedanje, str. 4.

²⁴⁹ ZAL, LJU 501, t. e. 7, ovoj 58300/39–98, št. 548/1–39.

²⁵⁰ Slovenec, št. 181, 10. 8. 1939, str. 4, Občinske finance in uredba o rezervi hrane.

²⁵¹ Himmelreich, Bojan: Namesto žemlje črni kruh. Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn. Celje 2001, str. 157 (dalje Himmelreich: Namesto žemlje).

kmetijstva v svrhu prehrane ali DIPORIS v Beogradu, kasneje pa še podobni direkciji, t. i. POGOD za Hrvatsko in Banovinski prehranjevalni zavod, t. i. PREVOD za Slovenijo.²⁵² Te ustanove so vodile evidenco zalog, spremljale potrebe po posameznih živilih, nabavljale življenjsko pomembne potrebščine in jih delile med potrošnike. Kasneje so uvedle racionirano preskrbo in nadzorovale njeno izvajanje.²⁵³

Vojna v Evropi, pomanjkanje doma

Tudi slovensko gospodarstvo je bilo konec 30. let 20. stoletja v znamenju ugodne konjunktore, čeprav je že bilo zaznati posledice negotovega zunanje-političnega položaja v Evropi, od septembra 1939 pa posledice vojne. Te so vrgle senco tudi na naše gospodarstvo. Najprej je prišlo do motenj in omejitve v prometu s tujino,²⁵⁴ v ospredje je stopilo pomanjkanje kolonialnega blaga in naknadna porast njegovih cen. Najbolj so bili na udaru luksuzni predmeti, npr. ananas, pistacije, dateljni, granatna jabolka, banane, pinjole, kokosovi orehi, kaviar, močne alkoholne pijače, več vrst bombonov, čokolada in njeni nadomestki, boljši siri, voščeno blago, svilene, pol-svilene tkanine, žamet, vsa konfekcija iz na-

---

²⁵² To se je zgodilo po razglasitvi državne mobilizacije 4. 12. 1939. V: Sl. list, št. 104, 30. 12. 1939, str. 969–975, čl. 662 oziroma uredba o državni mobilizaciji. Na vojno so se morali pripravljati civilisti, vojaški obvezniki, razna podjetja idr. institucije, pa tudi država sama. Ministrstva so začela ustanavljati razne direkcije, ki bi v primeru vojne stale ob strani ministrstvom in jim pomagale pri odpravljanju motenj. Kmetijsko ministrstvo je ustanovilo Direkcijo za prehrano in kmetijske surovine, gozdarsko rudarsko ministrstvo je oblikovalo Direkcijo gozdarsko rudarskih surovin in ministrstvo za trgovino direkcije za industrijo, za notranjo trgovino in za zunanjo trgovino. Ministrstvo za gradbene zadeve je ustanovilo Direkcijo za zaščitne stavbe pred napadi iz zraka in ministrstvo za notranje zadeve Direkcijo za zaščito prebivalstva pred napadi iz zraka. V: Trgovski list, št. 138, 13. 12. 1939, str. 2, Organizacija gospodarstva v vojni. Uredba o državni mobilizaciji.

²⁵³ ARS, AS 77, f. 15, 1. seja XIII. zasedanja, 17. 2. 1941, str. 51 in 52.

²⁵⁴ ARS, AS 77, f. 14, Stenografski zapisnik 1. seje 12. rednega zasedanja banskega sveta Dravske banovine in Ljubljani, 12. 2. 1940, str. 55, 56 in 59. Slovenija je pred vojno trgovala v glavnem s srednjeevropskimi državami, pa tudi zahodnoevropskimi, Anglijo, Nizozemsko in Belgijo. V: Trgovski tovariš, 1940, št. 5–6, str. 121–126, Naš gospodarski položaj. Po začetku druge svetovne vojne, ko je postala evropska trgovina okrnjena, je Slovenija podpisala več novih trgovinskih sporazumov. Poleg Nemčije in Italije je sodelovala tudi s češkim protektoratom, Slovaško, Madžarsko, Romunijo, Bolgarijo in Grčijo. Še naprej pa je ostala zelo navezana na matično državo, predvsem Hrvaško. V: Trgovski tovariš, 1940, št. 9–10, str. 210–215.

šteti materialov, pasarski izdelki in gumbi, predmeti za umetni ogenj, lepotilna sredstva, dragi kamni, noži, britve, vozički, sani, glasbeni instrumenti, žepne ure, otroške igrače idr.²⁵⁵ Kmalu so se začele porajati tudi skrbi v zvezi z domačimi proizvodi, v glavnem kmetijskimi. S podatki o njihovih zalogah oblasti v glavnem niso razpolagale, verjele pa so, da v povprečju krijejo zgolj potrebe od ene do druge letine. Poleg te resnice je bilo zaskrbljujoče predvsem to, da je bilo v letu 1939 "vreme za kmetijsko proizvodnjo dolgo časa neugodno. Zaradi tega so zgodnji in poletni sadeži slabo obrodili. Poleg tega so v primeri z lanskim letom zakasnili, tako da so tudi s te strani nastopile motnje. Na razpolago so nam v prvi vrsti manjše količine pšenice kot lansko leto."²⁵⁶ Razen dejstva, da država ni razpolagala z zalogami, je njeno nemoteno preskrbo očitno ogrožala tudi slaba letina, že omenjena obveznost pripravljanja zalog, v določeni meri tudi povečana prehranjevalna raven potrošnikov – moških, ki so bili predvsem od konca leta 1939 vse pogosteje klicani na vojaške vaje, nenazadnje pa so na motnje v preskrbi vplivale časopisne vesti o možni dolgotrajni vojni, ki so psihozo prebivalstva še povečale. Vse to je namreč po eni strani spodbudilo povečano povpraševanje po osnovnih življenjskih potrebščinah ter nakupovanje in kopičenje le teh, kar je vodilo v pomanjkanje, po drugi strani pa njihovo dražitev.

Draginja in boj proti njej

Kmalu se je izkristaliziral problem visokih oziroma previsokih cen. Draginja je zavzela največje dimenzije. Niso se dvignile samo cene kolonialnega in špecerijskega blaga, manufakture, usnja, gradbenega materiala in pogonskih sredstev – za kar 20 do 30%, dvignile so se tudi cene vsej ostali najpotrebnejši človeški in živalski

---

²⁵⁵ Trgovski list, št. 118, 20. 10. 1939, str. 3, Seznam luksuznih predmetov; prav tam, št. 121, 27. 10. 1939, str. 3, Seznam luksuznih predmetov; prav tam, št. 123, 3. 11. 1939, str. 4, Seznam luksuznih predmetov.

²⁵⁶ ARS, AS 208, Urad za kontrolo cen v Ljubljani 1940–1945 (dalje AS 208), f. 1, Kontrola cen I, ponatis iz Trgovskega tovariša, 1940, št. 9/10, str. 8 in 9, Ustalitev cen je potrebna.

hrani: kruhu, mesu, mleku in mlečnim izdelkom, fižolu, jajcem, maslu, slanini, krompirju ter kurivu, pa tudi senu in ostali krmi – za 20 do 50%.²⁵⁷ Odgovornim je postalo jasno, da bodo morali ukrepati: “Kakor je torej neko povišanje cen radi nastalih izjemnih razmer razumljivo in utemeljeno, je bilo za pobijanje neutemeljenih in pretiranih pojavov povišanja cen neobhodno potrebno podvzeti odgovarjajoče mere že radi tega, da se onemogoči brezvestna špekulacija in pomiri nadaljnja vznemirjenost prebivalcev, zlasti pa nameščencev, delavcev in kmetov kot predstavnikov številčno najmočnejših, po draginji neposredno prizadetih slojev – konsumentov.”²⁵⁸ Z namenom zajeziiti brezglavo in nenadzorovano rast cen, je bila konec septembra 1939 v Službenem listu kraljevske banske uprave Dravske banovine objavljena uredba z zakonsko močjo o pobijanju draginje in brezvestne špekulacije.²⁵⁹ Uredba je uravnavala cene osnovnih življenjskih potrebščin: hrane, obleke, obutve ter kurjave in razsvetljave. Uredba je prepovedovala tudi kopičenje ostalega blaga, saj odsotnost določenih proizvodov v prometu le zviša njihovo ceno, in prekupčevanje. Za vse kraje z več kot 5000 prebivalci je bila predvidena ustanovitev odborov za pobijanje draginje in špekulacije. Odbore so sestavljali predstavniki prodajnih in nabavnih zadrug, trgovcev, proizvajalcev, industrijalcev, obrtnikov in stanovanjskih najemnikov. Kmalu nato, 23. oktobra 1939, je bil konstituiran tudi odbor za pobijanje draginje v Ljubljani. Za njegovega načelnika je bil imenovan inšpektor Vekoslav Rigler. Odbor je imel značaj posvetovalnega organa, z upravnimi oblastmi je sodeloval pri natančnem izvajanju predpisov uredbe o pobijanju draginje in brezvestne špekulacije. Njegova naloga je bila odkrivanje nepravilnosti v smislu

---

²⁵⁷ ARS, AS 77, f. 14, Poslovno poročilo za 12. redno zasedanje banskega sveta Dravske banovine, str. 87. Tudi v: prav tam, f. 14, Stenografski zapisnik 1. seje 12. rednega zasedanja banskega sveta Dravske banovine, 12. 2. 1940, str. 51 in 52.

²⁵⁸ ARS, AS 77, f. 14, Poslovno poročilo za 12. redno zasedanje banskega sveta Dravske banovine, str. 87.

²⁵⁹ O tej uredbi tudi: Sodobnost. Neodvisna slovenska revija, 1940, str. 181–187; Pol leta nove gospodarske politike v Jugoslaviji; Nedog, Alenka: Protidraginjske akcije v Sloveniji leta 1940. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1974, št. 1–2, str. 137–156 (dalje Nedog: Protidraginjske akcije). V tem članku je izpostavljen problem protidraginjskih akcij oziroma že kar protidraginjskega gibanja.

te uredbe in prijavljanje kršiteljev pristojnim oblastem. Člani odbora so sodelovali tudi s terenskimi nadzornimi organi, ki so od prodajalcev zahtevali, da so v prodaji ponudili vse življenjske potrebščine, ki so jih imeli na voljo, poleg tega pa so bdeli nad njihovimi cenami.²⁶⁰

Nevarnejši od trgovcev, ki so bili tako in tako pod kontrolo oblasti, so bili t. i. verižniki:²⁶¹ "Vojni čas sproži špekulacijo, pojavijo se ljudje, ki hočejo hitro veliko zaslužiti. V zadnji svetovni vojni so to imenovali verižništvo oziroma verižnike. Trgovci niso nevarni, ker so pod kontrolo javnosti, svojih organizacij in oblasti. Cene zvišajo le, če ne bi mogli zaloge popolnjevati po starih cenah – za potrebe obnove. Verižniki pa hočejo dobiti v roke čim večje množine blaga in jih držati tako dolgo, da bi pri tem zaslužili 50 ali 100%."²⁶² Takratno časopisje je poudarjalo in svarilo, da verižniki oziroma t. i. medtrgovci na poti blaga od proizvajalca do potrošnika nimajo nobene ekonomske funkcije, pač pa se v ta razdeljevalni proces vključujejo zgolj zaradi lastnih interesov po dobičku, seveda v škodo narodnemu gospodarstvu.²⁶³

Kljub uredbi o pobijanju draginje so cene v Sloveniji in Ljubljani močno poskočile. Po podatkih Delavske zbornice so se od začetka septembra do prve polovice decembra 1939 življenjski stroški dvignili za 12,1%, dohodki so se v istem času dvignili za 8%. Konec marca 1940 so beležili že 25% zvišanje cen, dohodki so se dvignili le za 15,5%. V prvi polovici avgusta 1940 so bile cene višje za 31,5%, dohodki za 25%. V obdobju od začetka septembra 1939 do srede oktobra 1940 so se cene dvignile za 42%, dohodki pa za 35%.²⁶⁴ Najbolj so se podražila živila. Njihove cene so bile v primerjavi z decembrom 1939 konec leta 1940 sledeče:²⁶⁵

---

²⁶⁰ ZAL, LJU 501, t. e. 8, ovoj Izvrševanje uredbe o pobijanju draginje in brezvestne špekulacije, št. 58, 300–1021.

²⁶¹ Predvojno časopisje je ločilo dve vrsti verižnikov. Eni so se ukvarjali z nakupom in prodajo valut, drugi z nakupom in prodajo blaga.

²⁶² Slovenec, št. 273, 28. 11. 1939, str. 4, Kako bo s cenami moke in pšenice. Kje je nevarnost za konzumenta.

²⁶³ Trgovski list, 17. 1. 1941, št. 7, str. 4, Kaj je verižna trgovina?

²⁶⁴ Nedog: Protidruginjske akcije, str. 140–141.

²⁶⁵ O tem tudi: Slovenski narod, 6. 12. 1939, št. 285, str. 4, Živilski trg; prav tam, št. 289, 17. 12. 1940, str. 3, Živilske cene pred božičem.

	december 1939	december 1940
govedina	12–14 din/kg	13–18 din/kg
teletina	14–16 din/kg	14–20 din/kg
svinjina	18–20 din/kg	18–24 din/kg
maslo	28–34 din/kg	40–44 din/kg
jajca	1,25 din/kos	1,75 din/kos
jabolka	6 din/kg	12–14 din/kg
oreh. jedrca	24–25 din/kg	42–48 din/kg
rozine	10–18 din/kg	26–33 din/kg
sladkor	15,5 din/kg	18 din/kg
riž	10–14 din/kg	12–18 din/kg
čaj	190 din/kg	300–500 din/kg

Na osnovi celotnega prehrabnega cenika je Slovenec decembra 1940 izračunal: "Cene so v enem letu narasle skoraj za 56%."²⁶⁶ Podražitev so doživele veliko ostrih kritik in že februar 1940 je prinesel novo uredbo, uredbo o kontroli cen.²⁶⁷ Pod nadzor so spadali kruh, moka, otrobi, domače testenine, riž, kava, čaj, jedilno olje, mast, sveže meso, uvoženo špecerijsko blago, milo, sveče vseh vrst, parafin, kurjava, več vrst tekstilnega blaga in poljedeljsko orodje. Uvozniki, trgovci na debelo in proizvajalci so morali po določilih te uredbe vsako zvišanje cen navedenih predmetov prijaviti banski upravi oziroma Referatu za kontrolo cen, ki je povišanje odobril ali zavrnil. Kadar pa so pristojne oblasti ugotovile, da je povišanje cen neupravičeno, so določile maksimalne cene, ki so bile edine veljavne in so jih morali upoštevati vsi trgovci.²⁶⁸ Glavni tajnik Kmetijske zbornice je uredbo o pobijanju draginje in uredbo o kontroli cen komentiral: "Sicer smo dobili uredbo o pobijanju draginje, a jasno je, da ta draginje ne more preprečiti. Vlada je izdala uredbo o kontroli cen – ta je potrebna, zahtevati je le, da ne bi izvodenela zaradi nezadostne organizacije."²⁶⁹

²⁶⁶ Slovenec, št. 280, 5. 12. 1940, str. 4, Stroški za prehrano v Ljubljani.

²⁶⁷ Več o izvedbi te uredbe: ZAL, LJU 501, t. e. 9, Komisija za preskrbo prebivalstva z življenjskimi potrebščinami, št. VIII 1971/24.

²⁶⁸ ARS, AS 208, f. 1, Kontrola cen I, Predlog za reorganizacijo referata za kontrolo cen pri banski upravi Dravske banovine; ZAL, LJU 501, t. e. 12, ovoj Uredba o kontroli cen, št. 1597/3. Tudi v: Sodobnost. Neodvisna slovenska revija, 1940, str. 181–187, Pol leta nove gospodarske politike v Jugoslaviji.

²⁶⁹ Slovenec, št. 9, 24. 4. 1940, str. 4, Položaj našega kmetijstva.

Oblasti so se zavedale, da se določbe in predpise lahko enostavno ignorira, zato je ministrski svet izdal uredbo o nadziranju izvrševanja uredbe o pobijanju draginje in brezvestne špekulacije in uredbe o kontroli cen. Za ta nadzor so bili poleg kontrolnih organov zadolženi še vsi organi občinskih upravnih oblasti, državnih krajevnih policijskih oblasti, orožništvo, organi finančne kontrole, trošarinski uslužbenci ter tržni nadzorniki.²⁷⁰ Vsem kršilcem uredbe o pobijanju draginje in brezvestne špekulacije ter uredbe o kontroli cen je uredba namenila zaporno kazen in denarno globo.

Omejitve v preskrbi

Spomladi leta 1940 so Slovencem poleg draginje življenje grenili še hudo pomanjkanje in potrebne omejitve. V tem času se je med drugim zelo povečala poraba mesa. Znatno delež je odpadel na moške, ki so bili na obveznih vojaških vajah²⁷¹: "Konzumirali so dnevno večje količine mesa, katerega so prej mogoče trošili enkrat na teden."²⁷² Meseca maja 1940 je bila tako predpisana uredba o varčevanju z mesom. Določila je dva dneva v tednu, torek in petek, za brezmesna dneva. Na ta dneva mesarji niso smeli prodajati mesa, v gostinskih lokalih pa je bilo prepovedano streči mesne jedi. Oblasti pri pisanju te uredbe niso bile povsem brezčutne, saj je bilo v mesnicah oziroma v gostinskih lokalih meso drobnice, perutnine in divjačine na ceniku vse dni v tednu. V zvezi z določbo o brezmesnih dnevih so oblasti naknadno sprejele celo nekaj olajšav: "Če pade cerkveni praznik na brezmesni dan, se lahko na ta dan prodaja in uživa meso, zato pa je potem sobota brezmesni dan. V krajih, kjer zaradi sejma na brezmesni dan prodajajo meso, mora potem v soboto, ponedeljek ali torek slediti

---

²⁷⁰ Sl. list, št. 40, 18. 5. 1940, str. 533–534.

²⁷¹ Povečano potrošnje mesa s strani vojske izraža tudi uredba osrednje vlade, ki je predpisala, da smejo javne klavnice za potrebe vojske delovati kadar koli, s čimer je revidirala uredbo o odpiranju in zapiranju klavnic iz leta 1929. V: Sl. list, št. 83, 18. 10. 1939, str. 773, Uredba o delu javnih klavnic.

²⁷² ARS, AS 208, f. 1, Kontrola cen I: ponatis iz Trgovskega tovariša, 1940, št. 9/10, str. 9, Ustalitev cen je potrebna.

brezmesni dan kot nadomestilo.”²⁷³ Ta olajšava je ostala v navadi tudi med vojno.

Reakcije ljudi na to določbo so bile različne, vredni pozornosti pa sta sledeči: “Kakor da bi zopet zašli v ono nesrečno dobo nesposobnega eksperimentiranja, takšni predlogi in takšne vesti se širijo v naši javnosti. Tako je neki velem odkril rešilno misel, da bi še mi uvedli brezmesne dneve, ker bi potem mogli izvažati več živine. Po tej logiki bi bilo res najbolje, da bi sploh nehali jesti in piti, ker bi potem mogli še znatno več izvoziti vseh mogočih pridelkov.”²⁷⁴ “Danes bodo seveda mnogi izmed onih, ki vodijo našo trgovinsko politiko, dejali, da sedaj ni drugega izhoda, kakor omejitve domače potrošnje mesa. Mi /.../. O tem upravičeno dvomimo, toda če bi tudi bilo tako, to one gospode nikakor ne opravičuje, ker so več mesecev zavestno dopuščali prekomeren izvoz in so morali vedeti, da bo to nekega dne povzročilo pomanjkanje živil.”²⁷⁵

Uvajanje vojnega gospodarstva

Kljub trudu se je v letu 1940 gospodarski položaj nezadržno zaostroval. To je bilo nenazadnje razbrati tudi iz poletnih demonstracij, na katerih je okoli 1000 oseb, ki so se zbrale pred ljubljansko mestno hišo, zahtevalo: “Dol z draginjo, dajte nam kruha”.²⁷⁶ Potrebna je bila vsestranska aktivna intervencija. Pojavile so se zamisli, da bi slovenske občine odprle aprovizacijske prodajalne z najnujnejšimi potrebščinami. Ljubljanski župan dr. Juro Adlešič se s temi idejami ni strinjal: “Sicer pa, kaj more eno mesto samo storiti napram splošnemu pojavu v državi in v Evropi? /.../. Informiral sem se pri strokovnjakih in so bili vsi mnenja, da mestna aprovizacija pri današnjih razmerah ne bi imela nika kršnega pomena. Živila se morajo prosto kupovati na trgu. Pri tem bo imela občina neprimerno večjo režijo

²⁷³ Jutro, št. 188, 14. 10. 1940, str. 5, Preložitev brezmesnih dni, ki padejo na praznik ali sejemski dan.

²⁷⁴ Trgovski list, št. 131, 22. 11. 1939, str. 1, Brezmesni dan.

²⁷⁵ Nova doba, št. 17, 19. 4. 1940, str. 2, Uvedba brezmesnih dni.

²⁷⁶ ASCG, fond 38, f. 4, št. 16, Pov. br. 446.

kakor zasebni trgovci in ne bi mogla držati niti takih cen, kot jih imajo trgovci. Vse to ne glede na okolnosti, da nima občina niti izvežbanega personala niti prodajalcev niti skladišč niti prakse, kar bi vse to stalo ogromne vsote.²⁷⁷ Ban Dravske banovine dr. Marko Natlačen je na problem gledal iz širše perspektive, očitno se je zavedal, da je nastopil čas za uvajanje t. i. dirigitiranega gospodarstva.²⁷⁸ V začetku septembra 1940 je v Ljubljano povabil Franceta Snoja in mu zaupal organizacijo prehrane v Sloveniji. Zaradi potrebe po omejitvi porabe življenjskih potrebščin, potrebe po stabilizaciji cen z določitvijo maksimalnih višin ter seveda bojazni, da se bo gospodarski položaj še slabšal, se je oktobra istega leta Snój odločil za ustanovitev osrednjega prehranjevalnega zavoda za Slovenijo. Ban Natlačen je tako izdal odredbo o ustanovitvi Banovinskega prehranjevalnega zavoda za Slovenijo v Ljubljani, ki se je krajše imenoval Prevod. Od njegove ustanovitve 5. oktobra 1940 ga je do aprila 1941 vodil sam France Snój.²⁷⁹

Z ustanovitvijo zavoda se je opustilo načelo popolne svobode gospodarskega udejstvovanja in bilo uvedeno "uravnavano" gospodarstvo. Naloga zavoda je bila skrb za enotno organizacijo in izvedbo poslov za preskrbo prebivalstva z življenjskimi potrebščinami. V tej grobi shemi opisa del in nalog so se skrivale tudi druge dolžnosti: vodenje evidenc zalog, nabava in nadziranje razdeljevanja blaga, splošna kontrola racioniranja. Prevod je moral skrbno zasledovati gibanje cen in delo prodajalcev, bil je tudi borec proti črni borzi. Njegovi uslužbenci so se strinjali: "Črna borza podpira samo bogataše, verižnike in sleparje! /.../ Prevod pa skrbi za ves narod!"²⁸⁰ Zavod je moral tudi organizirati in izvajati preskrbovalne akcije za obnovo rezerv živil glede na zahteve uredbe o rezervi hrane. Zaradi vsega tega je kasneje, ko se je vojna začela tudi na slovenskih tleh,

²⁷⁷ Jutro, št. 220, 20. 9. 1940, str. 7, O prehrani ljubljanskega prebivalstva.

²⁷⁸ O dirigitiranem gospodarstvu: Gosar, Andrej: Gospodarstvo po načrtu, njegove naloge in problemi. Zbirka študij št. 1. Socialno ekonomski inštitut v Ljubljani, Ljubljana 1938.

²⁷⁹ ARS, AS 1931, šk. 570, XXVIII (1-4), 12730-12750, II 40954. O Prevodu tudi: Himmelreich: Namesto žemlje, str. 155sl.

²⁸⁰ MNZS, a. š. 84, ovoj Socialna pomoč: znamke Prevoda.

Prevod v zvezi s preskrbo prebivalcev odigral pomembno vlogo.

Kljub optimističnim novicam v dnevnem časopisju je tako postalo dirigirano gospodarstvo stvarnost že konec leta 1940. Prvi ukrepi so se nanašali na pšenico, saj se je zaradi slabe letine (v Jugoslaviji je bilo pridelanih kar 100.000 vagonov pšenice manj kakor leto prej) močno povečalo povpraševanje po njej. Oblasti so z odredbo skušale uravnovati promet s pšenico in koruzo, določile so njune najvišje cene pri producentu, zahtevale so popis vseh zalog, uvedle pa so tudi prisilni odkup v korist glavnih preskrbovalnih ustanov.²⁸¹ Za izdelovanje kruha so dovolile uporabljati le 70% enotne pšenične moke, ostalih 30% se je moralo nadomestiti s koruzno presejano moko.²⁸²

Uvedba živilskih nakaznic

Kmalu je sledila sprememba na slabše: "Veselju in brezbriznosti, katero je ustvarilo družabno razpoloženje Silvestrove noči, je sledila trpka resničnost časa, v katerem smo živeli."²⁸³ Že prvi dan leta 1941 je prinesel nove ukrepe. Ban Dravske banovine je izdal predpis, ki je veleval peko še skromnejšega, t. i. enotnega oziroma ljudskega kruha. Kruh je moral biti narejen iz 40% enotne presejane pšenične moke ter iz 60% koruzne.²⁸⁴ Peki so zagotavljali, da bo enoten kruh zelo okusen. Podoben naj bi bil pol-belemu kruhu, vendar za odtenek temnejši.²⁸⁵ Bel kruh in bele žemljice so tako več let živeli le v spominih.

V istem času so oblasti začele razmišljati o uvedbi živilskih nakaznic: "Živilska nakaznica je potrebna vedno, ko postane svobodna prehrana iz tega ali onega vzroka nezanesljiva. Zagotovi in prepreči nepotrebno

²⁸¹ ARS, AS 77, f. 15, 1. seja XIII. zasedanja, 17. 2. 1941, str. 51-52.

²⁸² Sl. list, 14. 12. 1940, št. 100, str. 1021 in 1022.

²⁸³ Pavlin: Ljubljana 1941, str. 16.

²⁸⁴ ARS, AS 77, f. 15, 1. seja XIII. zasedanja, 17. 2. 1941, str. 32-34. Gl. tudi: Trgovski list, št. 1, 1. 1. 1941, str. 8: Nove določbe o peki in kruhu.

²⁸⁵ Domovina, št. 36, 5. 9. 1940, str. 2, Peki pravijo, da bo enotni kruh zelo okusen.

in neprijetno čakanje v dolgih vrstah pred trgovinami ter nesocialno kopičenje nujnih prehranjevalnih sredstev.”²⁸⁶ O uvedbi nakaznic so razmišljali predvsem v zvezi s pšenico in pšenično moko. Uvoz pšenice in pšenične moke, ki je bil od decembra 1940 do srede januarja 1941 oslavljen, je po 20. januarju 1941 začasno povsem izostal. Nadaljnje možnosti uvoza pšenice iz tujine in predvsem “slovenske žitnice” Vojvodine so postale uganka.²⁸⁷ Po evidencah je imela banovina prvi dan leta 1941 v zalogi le 1.100 vagonov pšenice,²⁸⁸ zato je ban izdal odredbo o oskrbovanju s pšenico in pšenično moko. Ta je pomenila prvi korak k racioniranju prodaje pšenične moke.²⁸⁹ 20. januarja 1941 je banska uprava izdala uredbo o nakaznicah za moko in kruh in s 1. februarjem 1941 so bile v Dravski banovini kot prvi banovini takratne Jugoslavije uvedene karte oziroma nakaznice za kruh in moko. V kategorijo kruha in moke so spadale še testenine in drugi izdelki iz pšenice in ržene moke. Vsa ta živila se je smelo prodajati samo na uradne nakaznice. Do živilskih kart so imele pravico osebe brez zemlje oziroma osebe, ki so imele v lasti le toliko zemlje, da zanjo niso bile obvezane plačevati državnega zemljiškega davka. Odraslim so vsak mesec pripadali 4 kg pšenične moke, otrokom pa 2 kg (do 6 let) oziroma 3 kg (od 6 do 14 let). Delavci, ki so opravljali težka fizična dela, so bili deležni 5 kg moke.²⁹⁰ V uporabi so bile tudi

---

²⁸⁶ Vodnikova pratika 1944. Ljubljana 1944, str. 48, Zgodovina živilskih nakaznic. O živilskih nakaznicah v Ljubljani med prvo svetovno vojno: Slovenski dom, št. 179, 6. 8. 1941, str. 3, Živilske nakaznice v letih 1914–1918.

²⁸⁷ Trgovski list, št. 9, 22. 1. 1941, str. 1, Preskrba Slovenije z živili.

²⁸⁸ ARS, AS 77, f. 15, 1. seja XIII. zasedanja, 17. 2. 1941, str. 32–34. Iz slednjega zapisnika je razviden račun, ki dokazuje, da je Slovenija mesečno potrebovala 600 vagonov pšenične moke, za prvih sedem mesecev torej 4200 vagonov. Oblasti so upale, da jim bo kljub moteni trgovini k že omenjeni rezervi uspelo pristeli še 1000 uvoženih vagonov pšenice. To bi pomenilo 2100 vagonov pšenice ali 1680 vagonov pšenične moke, kakor koli – le 40% potrebnih količin.

²⁸⁹ Zgolj kot zanimivost naj navedem, da so po določilu, ki ga je izdal banovinski prehranjevalni zavod v Ljubljani (18. 2. 1941), smeli mlinarji iz pšenice mleti tudi čisto belo moko, ki so jo uporabljali za hostije. V: Ljubljanski škofijski list, št. 2–3, 8. 3. 1941, str. 31, Razne objave.

²⁹⁰ Nakaznica za odraslo osebo je določala en kilogram moke oziroma testenin ali 3,33 kg enotnega kruha na teden. Mesečna količina je torej znašala za odraslo osebo 4 kg pšenične moke ali 13,32 kg kruha. Otroci, mlajši od 6 let, so na svoje nakaznice prejeli mesečno 2 kg moke ali 6,66 kg kruha, otroci stari od 6 do 14 let pa so na svoje nakaznice prejeli 3 kg moke ali 10 kg kruha. Fizični delavci so prejeli dodatek v višini enega kilograma moke ali 3,33 kg kruha na mesec, v: Trgovski list,

krušne nakaznice za tujce, ki pa so jih izdajali za vsak dan posebej.²⁹¹

Dan pred uvedbo nakaznic, 31. januarja 1941, je Ljubljčan zapisal v svoj dnevnik: "Danes ni le zadnji dan meseca, temveč tudi zadnji dan, ko si lahko nabavimo kruh brez krušnih kart. Ljudje so navalili na pekarno. Gospodinje so živčne in zbegane: gnetejo se pred prodajalnami kruha, kakor da bi bila povečana količina kupljenega kruha dalj časa sveža."²⁹² Ljudje so se "počasi privadili oziroma so se morali privaditi na nakaznice za kruh in moko in na količino živil, ki jih nudijo te nakaznice. Težko pa se je privaditi na koruzni kruh: zunaj trda skorja, znotraj je koruzni kruh vlažen. Ta pekarski proizvod je podoben pečeni polenti v obliki kruha."²⁹³ Kruh kljub predhodnim zagotovitvam pekov očitno ni bil dober: "Kruh ni več kruh, na katerega smo bili navajeni. Ljubljčanji se upravičeno pritožujejo nad kakovostjo enotnega kruha, /.../. Pravijo, da je kakor beton in da razpada. Po kakovosti se zelo malo razlikuje od koruznih hlebčkov, katerim pravijo ljudje 'pečena polenta'". S tem se je strinjalo več potrošnikov: "...ampak kruh, /.../, ta je bil zanič. Kot razkuhana moka, popečena koruza. Hlebček se je razlomil po brazdi. In ko si ga prinesel domov, so v cekarju ostale same grude lepljive polente."²⁹⁴ Nekateri so ga primerjali kar z navadnim blatom.²⁹⁵

Ob uvedbi krušnih kart so se morali potrošniki odločiti, ali bodo kupovali moko in kruh pekli sami ali bodo kruh kupovali pri pekih. Proizvodnja kruha v pekarnah je v mestu padla kar za 75%. Iz tega podatka se da sklepati, da so ljudje v večini kupovali moko in si kruh zamesili sami.²⁹⁶

št. 1, 1. 1. 1941, str. 8, Banova odredba o prodaji moke. O tem tudi: Himmelreich: Namesto žemlje, str. 146sl.

²⁹¹ Sl. list, št. 7, 22. 1. 1941, str. 58–59, Naredba, s katero se uvajajo uradne nakaznice za kruh ali moko.

²⁹² Pavlin: Ljubljana 1941, str. 24.

²⁹³ Prav tam, str. 27.

²⁹⁴ Kovačič: Prišleki, str. 233.

²⁹⁵ Mihelič: April, str. 18.

²⁹⁶ Himmelreich: Namesto žemlje, str. 147.

Preskrba Slovenije zagotovljena?

Tik pred napadom sil Osi na Jugoslavijo je predsednik Preveda Franc Snaj zagotavljal, da ima Slovenija za primer vojne velike zaloge živil, od riža do fižola in masti.²⁹⁷ Tudi preskrba s sladkorjem se mu ni zdela kritična. Slovenija je po napovedih trgovcev in železnic potrebovala 915 vagonov sladkorja, saj je mesečna poraba tega živila znašala 102 vagona.²⁹⁸ To količino pa naj bi po vseh zagotovilih Prevod tudi dobil. Mesečna potrošnja jedilnega olja v Sloveniji je znašala 17–18 vagonov. To količino je Zagreb Prevodu zagotavljal tudi za vnaprej. Prevod je na Hrvaškem nabavil tudi 230 vagonov bučnih koščic, saj je računal na povečano proizvodnjo bučnega olja. V začetku leta 1941 je bil med državo in veletrgovci dosežen sporazum, s katerim so se trgovci obvezali, da bodo preskrbeli 10 vagonov masti, Prevod pa jih je kupil 15. Preskrba Slovenije z mastjo naj bi bila tako vsaj delno zagotovljena,²⁹⁹ saj Slovenci v letih pred vojno tega živila niso porabili več kot 120 vagonov na leto.³⁰⁰ Prevod je zagotavljal, da je več kakor 100% pokrita tudi potreba po soli, iz Italije je namreč prispela večja pošiljka te kloridne snovi. Oblasti so vedele, da je veliko soli tudi v privatnih zalogah. V obdobju neposredno pred začetkom druge svetovne vojne so ljudje na slovenskih tleh pokupili 212 vagonov soli več kot običajno.³⁰¹

Konec januarja 1941 je bilo ustanovljeno Ministrstvo za prehrano in preskrbo. V njegovo pristojnost je na prvem mestu spadala skrb za oskrbo prebivalstva s hrano in drugimi življenjskimi potrebščinami. To ministrstvo je bilo pooblaščen za izdajanje ukrepov za ustvarjanje zalog in rezerv v državi in za kontrolo cen ter zatiranje špekulacije. V to novoustanovljeno ministrstvo je iz kmetijskega ministrstva prešla Direkcija za proučevanje in organizacijo kmetijstva zaradi prehrane,

---

²⁹⁷ Slovenec, 13. 3. 1941, št. 60, str. 7, Za preskrbo Ljubljane s prehrano in kurivom.

²⁹⁸ Poraba sladkorja se je v letih 1940/1941 povečala, leta 1939 so Slovenci potrošili povprečno le 97 vagonov sladkorja na mesec, v: ARS, AS 77, f. 15, 1. seja XIII. zasedanja, 17. 2. 1941, str. 32–34.

²⁹⁹ Trgovski list, št. 9, 22. 1. 1941, str. 1 in 2, Preskrba Slovenije z živili.

³⁰⁰ ARS, AS 77, f. 15, 1. seja XIII. zasedanja, 17. 2. 1941, str. 32–34.

³⁰¹ Prav tam.

iz sestave trgovskega ministrstva pa urad za kontrolo cen in centrala za kurivo.³⁰² Glede na to, da so bile praktično vse obljube o zadostnih zalogah prehrambenih pridelkov in izdelkov že izrečene, racioniranje najnujnejših jestvin v teku, prebivalstvo pa še zdaleč ne zavarovano pred visokimi in še naraščajočimi cenami, je novoustanovljeno ministrstvo marca 1941 kot zadnji državni organ pred izbruhom vojne na naših tleh posegel v gospodarstvo. Izdalo je odredbo o cenah. Ta je prepovedala kakršno koli zvišanje cen v notranjem prometu do avgusta 1941. Kaotične razmere ob začetku vojne pričajo, da se teh načel v praksi ni upoštevalo.

Ljubljana v luči preskrbe in potrošnje v letih 1939 in 1940

V Ljubljani je za preskrbo prebivalstva poleg Prevoda pod njegovim okriljem kot njegova izpostava od vsega začetka deloval Preskrbovalni urad mestne občine ljubljanske oziroma Mestni preskrbovalni urad. Deloval je kot preskrbovalna oblast prve stopnje. V začetku je bil zadolžen za prevzem blaga, delil je živilske nakaznice, skrbel za izdajo oblačilnih in bolniških nakaznic, prav tako za nakazovanje kuriva in petroleja, nakazoval je blago gostinskim obratom, izdajal je nakazila "zavodarem" (dijakom, ki so bivali v zavodih), šolskim kuhinjam itd., delil je knjižice za meso. Mestni preskrbovalni urad je skrbel tudi za nakazovanje moke, riža, testenin ter maščob, sladkorja, mila in ostalih racioniranih živil ter za vodstvo vseh lokalnih skladišč pomembnih živil, vendar le do decembra 1942, ko je to delovanje prišlo v delokrog Prevoda. Pri preskrbi Ljubljančanov je sodeloval tudi XI. zaščitni urad, ki ga je septembra 1939 ustanovilo mestno poglavarstvo. Urad je imel oddelek za splošno in oddelek za tehnično zaščito. Vsak oddelek je imel šest odsekov, eden izmed odsekov oddelka za splošno

---

³⁰² Trgovski list, št. 8, 20. 1. 1941, str. 1, Ministrstvo za prehrano in oskrbo ustanovljeno; ARS, AS 77, f. 15, 1. seja XIII. zasedanja, 17. 2. 1941.

zaščito je bil tudi odsek³⁰³ oziroma odbor za prehrano, katerega prva seja je potekala 22. septembra 1939 pod predsedstvom Josipa Bahovca.³⁰⁴

Mestna občina ljubljanska se je očitno zavedala resnosti položaja. Uredbo o rezervah hrane je vzela zelo dobesedno in zaprosila za kratkoročni 5 milijonski menični kredit pri Mestni hranilnici ljubljanski,³⁰⁵ pri Državni hipotekarni banki pa je zaprosila za 20 milijonov.³⁰⁶ Cena približne zaloge živil, s katerimi bi morala razpolagati, je namreč znašala slabih 17 milijonov din, dodatna 2 milijona pa bi bilo treba odšteti za zalogo mesnih izdelkov ter konzerviranega sadja ter zelenjave.³⁰⁷

Ljubljančani v zadnjih dveh letih pred začetkom vojne na domačih tleh, kljub moteni preskrbi in že očitnemu pomanjkanju določenih živil ter kljub visokim cenam, lakote še niso trpeli. To je razvidno iz tabele,³⁰⁸ ki kaže, koliko so v tem času potrošili:

	leto 1939	leto 1940
klavne živine nad 350 kg žive teže	7047 glav	6639 glav
drobnica nad 12 kg žive teže	732 glav	1799 glav ³⁰⁹
drobnica pod 12 kg žive teže	2835 glav	3142 glav
mast	77.105 kg	72.300 kg
drobovina	10.650 kg	45.594 kg
purani	8000 kosov	4000 kosov
ribe	44.500 kg	37.900 kg
domače sadje	3,195.657 kg	1,993.398 kg
južno sadje	19.627 kg	27.517 kg
krompir, zelje, repa	6,270.000 kg	6,600.300 kg
suh fižol, grah, leča	621.000 kg	505.920 kg
žito, otrobi, krmilna moka	3,861.630 kg	3,268.469 kg
moka iz žita	10,111.776 kg	9,474.339 kg

³⁰³ Ferenc, Tone: Problem rezervne hrane za Ljubljano ob začetku 2. svetovne vojne. V: Vilfanov zbornik, Ljubljana 1999, str. 630–631.

³⁰⁴ ZAL, LJU COD VIII, Zbirka rokopisnih knjig, t. e. 116, a. e. 37, ovoj 56.

³⁰⁵ ZAL, LJU 501, t. e. 7, ovoj 58300/109, Mestna hranilnica ljubljanska.

³⁰⁶ ZAL, LJU 501, t. e. 7, ovoj 58300/109, št. 58.300–161/39.

³⁰⁷ ZAL, LJU COD VIII, Zbirka rokopisnih knjig, t. e. 116, a. E. 37, ovoj 52, Pov. Preds. No. 371/39.

³⁰⁸ Trgovski list, št. 13, 31. 1. 1941, str. 3, Prehrana Ljubljane v luči trošarinske politike.

³⁰⁹ Zaradi uvedbe brezmesnih dni je potrošnja drobnice močno poskočila.

	leto 1939	leto 1940
riž	468.400 kg	248.000 kg
olje	465.736 l	334.201 l
milo	398.000 kg	313.000 kg
sladkor	1,641.342 kg	1,809.994 kg
surova kava in čaj	75.359 kg	61.299 kg
pražena kava in etikiran čaj	13.826 kg	19.935 kg
sveže mleko in sir	6, 402.913 kg	6,648.000 kg
vino v sodih	4,000.000 l	4,145.580 l
vino v steklenicah	20.800 l	25.044 l
vermut, "biseri"	24.750 l	29.462 l
pivo	1,119.617 l	1,339.309 l

Preskrba s hrano med italijansko okupacijo (april 1941–februar 1942)

Nered in pomanjkanje zalog

Tik pred zasedbo Ljubljane, 10. aprila 1941, je Prevod razposlal obrazce in zahteval takojšen popis zalog živil: "Popisati se imajo živila pri zalogah trgovcev in proizvajalcev, všteti kmetovalcev, skladišč, aprovizacij in zadrug. Popis morajo občine izvršiti v 24 urah, sreska načelstva in mestna poglavarstva pa imajo zbrano gradivo predložiti v nadaljnjih 48 urah banski upravi, oddelku VIII."³¹⁰ Ban pa je s posebno okrožnico oznanil, da je navijanje cen prepovedano in kaznivo. Z denarno in zaporno kaznijo je zagrozil vsem trgovcem, ki bi blago prodajali po cenah, ki bi bile višje od tistih, določenih 15. marca 1941.

O neredu, ki je vladal v Ljubljani v prvih dneh aprila 1941, obstaja več zapisov: "No, ljudje so že od jutranjih ur po trgovinah in se zalagajo z vsem mogočim, /.../. Pač pa so ljudje navalili na vojaška skladišča z živili, ki jih je vojska zapustila. Vsepovsod je bilo srečavati vozičke, cize in celo otroške vozičke, težko naložene z moko in drugim blagom, da, pri postaji so menda plenilci skladišča kar do kolen gazili po najboljši pšenični moki in se obmetavali s stotinami jajc, ker so med njimi izbruhnili

³¹⁰ ARS, AS 208, f. 1, Kontrola cen: Popis zalog živil, april 1941.

Plenjenje skladišča sladkorja za Bežigradom, 11. 4. 1941.

Foto: Miran Pavlin, MNZS

razni spori.”³¹¹ Podobno se spominja tudi nekdanji vojak jugoslovanske kraljevske vojske: “Pričakoval sem pove-lje, kaj in koliko moramo naložiti na vozove; mislil sem, da bodo skladiščniki izdajali robo po spiskih, pa ni bilo tako. Vsakdo je jemal, kar je hotel, kolikor je hotel, kar je mislil, da se bolj spleča vzeti. Pravcata zmešnjava. Ob skladišču so stali civilisti /.../ in nas opazovali. Hitro so ugotovili, da ni nobenega reda, pa so se pomešali med nas, kakor da so nam prišli pomagat. Ker jim tega ni nihče prepovedal, saj jim tudi nihče ni prepovedal vstopiti v skladišče, so ga začeli prazniti. Tekmovali so med seboj, kdo bo prej in več odnesel.”³¹²

Mestna občina ljubljanska je objavila razglas, s ka-

³¹¹ Mihelič: April, str. 151.

³¹² Kožuh, Jože: Domovina je ena. Ljubljana 1979, str. 8. O plenjenju tudi: Pavlin: Ljubljana 1941, str. 92; Milač: Kdo solze naše posuši, str. 48sl.

terim je pozivala vse, ki so si na nepošten način prisvojili kakršno koli blago, naj ga vrnejo. Vendar ta zahteva ni padla na plodna tla. Blago, ki je ostalo na svojem mestu, pa je v vojni psihozi kupovala večina tistih, ki je imela denar,³¹³ po okupaciji so ljubljanske trgovine uspešno praznili tudi italijanski in nemški oficirji: "Za našo okupacijo je v tem trenutku značilen naskok na trgovine in na pošto. Po trgovinah oficirji hitijo z nakupovanjem dragocenih srebrnih lisic, kožuhov, blaga, usnja in usnjenih izdelkov. /.../. Tudi trgovine s hrano in drogerije so polne vojaških slug, ki kupujejo kavo za svoje oficirje. Le-ti bodo kavo poslali v Italijo, kjer bo imela trikratno ceno."³¹⁴

Kmalu se je izkazalo, da besede predsednika Prevođa niso držale, v prestolnici je primanjkovalo vseh vrst živil. Po navedbah italijanskih oblasti je bilo na območju Ljubljane in Ljubljanske pokrajine v trgovinah in skladiščih le toliko prehrabnenih artiklov, da so zadostovali za 15 dnevno porabo. Tudi če podatek ni resničen, je gotovo, da so morali Italijani za preskrbo Ljubljanske pokrajine dovažati prehrabnene artikle iz drugih pokrajin.³¹⁵ Slab gospodarski položaj Slovenije je Italijane presenetil in jim naložil kar nekaj dodatnega dela.³¹⁶

Navajanje na poslovanje z Italijo

V prvih tednih vojne se je v zvezi s preskrbo na italijanskem okupacijskem področju še posebno slabo pisalo Ljubljančanom. Zaradi posledic vojaških operacij je bilo mesto odrezano od pokrajine in celo od svojega zaledja. Prebivalci so morali do junija, ko je bil železniški

---

³¹³ Za pripravo zalog hrane in drugih pomembnih življenjskih potrebščin so vsi državni uslužbenci, ki so želeli, prejeli izplačilo mesečnih plač za dva meseca vnaprej (maj in junij). V: ZAL, COD III, Rokopisne knjige, t. e. 127, a. e. 98, str. 152; ustni vir: Tomaž Weber, izjava pri avtorici; Jutro, št. 87, 12. 4. 1941, str. 3, Kako je Ljubljana pričakala velike noči.

³¹⁴ Semi, Francesco: Bojna komedija ali "osvojitev Ljubljane". V: Tovariš, št. 19, 12. 5. 1966, str. 59.

³¹⁵ ARS, AS 1790, Okrajno glavarstvo Črnomelj, f. 144, III, II. obletnica ustanovitve Ljubljanske pokrajine; Slovenska narodna pomoč, str. 60.

³¹⁶ Nič manj skrbi s preskrbo ni imela nacistična okupacijska uprava v Mariboru. O tem: Žnidarič, Marjan: Do pekla in nazaj. Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945. Maribor 1997, str. 146sl.

Plenjenje skladišča sladkorja za Bežigradom, 11. 4. 1941.

Foto: Miran Pavlin, MNZS

promet ponovno vzpostavljen, živeti od skromnih zalog.

Ljubljana je v času pred vojno trgovsko sodelovala največ s srednjeevropskimi državami, v glavnem Avstrijo, Češkoslovaško in Nemčijo, pa tudi nekaterimi zahodnoevropskimi. Po okupaciji je postalo jasno, da bo morala trgovsko delovanje usmeriti na Italijo. Tega trgovci niso bili najbolj veseli, saj je imela ljubljanska trgovina z italijanskim trgovom le redke stike. Tako ni poznala niti italijanskega načina poslovanja niti njihovih kontrolnih predpisov, ki jih je fašistični režim uvedel že v času pred vojno.³¹⁷ Kaj kmalu se je morala prilagoditi, saj je prihodnji dve leti in pol trgovsko največ poslovala z Italijo,³¹⁸

³¹⁷ Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva. Beograd 1951, str. 46 (dalje Razvoj ljubljanske trgovine).

³¹⁸ Za uvoz in izvoz je bil pristojen Urad za menjavo in valute v Ljubljani, ki je deloval do kapitulacije Italije.

precej manj z Nemčijo in le za vzorec z nekaterimi drugimi državami (Romunijo, Hrvaško, Srbijo).³¹⁹ Nek satiričen list iz časa italijanske okupacije je zabeležil, da je Ljubljana izvažala dinarje, tobak in čevlje, uvažala pa svinje in zastave.³²⁰

Uvedba lire

Še konec aprila 1941 je bilo v javnih občilih sporočeno, da so bankovci Narodne banke po 50 dinarjev, ki imajo datum 1. december 1931, bankovci po 20 din z datumom 6. september 1936 in bankovci po 10 din, z datumom 22. september 1939, zakonito plačilno sredstvo.³²¹ Italijanski okupator se je podvizal in kmalu kot edino veljavno plačilno sredstvo uvedel liro, saj je hotel Ljubljansko pokrajino najhitreje in temeljito vključil v svoj gospodarski sistem.³²² 2. junija 1941 je bila objavljena kraljeva odredba kraljevine Italije, ki je določala, da bo od 17. junija 1941 v Ljubljanski pokrajini edino zakonito plačilno sredstvo italijanska lira. V začetku je veljalo razmerje 100 dinarjev za 30 italijanskih lir, po uvedbi civilne uprave se je tečaj dinarja zvišal od 30 lir na 38 lir za 100 din.³²³ Po nekaterih podatkih je bila ta menjava za 15% oziroma 22% v škodo dinarja.³²⁴ Dinarje so smeli prebivalci zamenjati v lire v času od 19. do 26. junija 1941 v posebnih poslovalnicah "Banca di Italia". Ob tem so morali priložiti prošnjo z navedenim imenom in priimkom prosilca, imenom njegovega očeta,

---

³¹⁹ ARS, AS 207, Urad za menjavo in valute v Ljubljani (dalje AS 207), f. 1, št. 1982 (Ufficio Regionale per assicurazioni operaie): Pregled zunanje trgovine za mesec junij 1941.

³²⁰ ARS, AS 1902, Zbirka tiskov nasprotnikov narodnoosvobodilnega boja in tiskov politične sredine (dalje AS 1902), šk. 21, ovoj 1a: Pogovori z Italijani, št. 1a.

³²¹ Trgovski list, št. 41, 19. 4. 1941, str. 1, Bankovci po 10, 20 in 50 din zakonito plačilno sredstvo.

³²² Lazarevič, Žarko: Menjava dinarjev za okupatorske valute. V: Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995. Ljubljana 1996, str. 16.

³²³ Med drugim gl. tudi: Razvoj ljubljanske trgovine, str. 47, Narodni gospodar. Glasilo zadrudne zveze v Ljubljani, 15. 7. 1941, št. 7, str. 69 in ARS, AS 1625, Pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva (urad Maribor), t. e. 4, izrezek članka iz Berliner Börsen Zeitung, 20. 6. 1941.

³²⁴ Ferenc, Tone: Gospodarstvo pod okupacijo. Italijansko zasedbeno območje. V: Slovenska novejša zgodovina, I. del. Ljubljana 2005, str. 600 (dalje Ferenc: Gospodarstvo pod okupacijo).

bivališče in poklic. Navesti so morali tudi podatek, koliko bankovcev in koliko denarja so želeli zamenjati. Menjava je bila dovoljena le osebam, ki so stalno bivale na priključenem italijanskem okupacijskem področju.³²⁵ V Ljubljani so delovale tri menjalne komisije. Poslovala so na finančnem ravnateljstvu, na davčni upravi in na finančnem oddelku. Komisijo so sestavljali po trije uradniki, ki jih je zbrala Banka Italija. Pregledovali so dinarje in izplačevali lire, ki so jih v Ljubljano pripeljali s tovornjaki v pločevinastih zabojih. Menjavo so začeli z večjim denarjem. Prve dni so menjali tisoč dinarske bankovce, končali so s kovanci.³²⁶

Menjava dinarjev v lire ni potekala gladko: "Deorganizacija, da je joj! Včeraj so se topli za prijavnice na finančni direkciji. Danes že ob sedmih tam, a že tisoč ljudi. /.../. Na vrsti so oni, ki so včeraj dobili številke,"³²⁷ je pa vsekakor razgibala ljubljansko življenje: "Zamenjava denarja je razgibala ljubljansko življenje ter je potisnila za nekaj dni v pozabo vse druge dogodke in skrbi. Prvo vprašanje je povsod pri vsakem srečanju: 'Kdaj greš menjat denar?'"³²⁸ Podobnih pogovorov pa se niso udeležili vsi Ljubljančani, saj je v mestu veliko denarja ostalo nezamenjanega.³²⁹

Pokrajinski prehranjevalni zavod in Mestni preskrbovalni urad

Po oblikovanju Ljubljanske pokrajine se je okupator lotil tudi urejanja gospodarskih zadev. Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je dovolil nadaljnje delovanje oddelka za trgovino, obrt in industrijo bivše banske uprave, kmalu pa je ustanovil tudi svoj urad za gospodarske zadeve, v katerem so delovali italijanski uradniki. Še v letu 1942 je delovala Zbornica za trgovino in

³²⁵ Trgovski list, št. 66, 18. 6. 1941, str. 1, Zamenjava dinarjev v italijanske lire.

³²⁶ Slovenski dom, št. 48, 1. 7. 1941, str. 2, Zamenjava dinarjev v lire končana.

³²⁷ Snuderl: Dnevnik, str. 101.

³²⁸ Slovenec, št. 143, 20. 6. 1941, str. 3, Prvi dan zamenjave denarja v Ljubljani.

³²⁹ Guštin, Damijan: Finančni viri in denarništvo narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem 1941–1945. V: Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije. Ljubljana 1987, str. 86.

Vrste ob zamenjavi dinarjev v lire, junij 1941. Foto: Jakob Prešeren, MNZS

industrijo (področje obrti je bilo iz zbornice izločeno še pred okupacijo), njeno delovanje pa je bilo najprej omejeno le na tehnično pomoč novoustanovljenemu italijanskemu uradu, kasneje pa je bila vključena v Pokrajinski svet za korporacije. Po ustanovitvi treh pokrajinskih zvez – za delavce, delodajalce in za svobodne poklice ter umetnike – in nekaterih združenj za nameščence, je visoki komisar 2. maja 1942 ustanovil še Pokrajinski svet (za) korporacij(e).³³⁰ Na čelo vseh gospodarskih organizacij je postavil komisarje in italijanske eksperte. Njihova naloga je bila preusmeriti ustroj in delovanje po načelih korporativne organizacije gospodarstva, ki je bila razvita v Italiji.³³¹ Pri tem je visoki komisar Emilio

³³⁰ Ferenc: *Gospodarstvo pod okupacijo*, str. 598. Podrobneje o tem: Slovenčev koledar 1943, str. 92–93, Sindikalno-korporativna ureditev v Ljubljanski pokrajini.

³³¹ V upanju na čim višjo produkcijo so se zavzemali za uvedbo korporativnih gospodarskih organizacij, ki bi temeljile na skupnem delovanju delodajalcev in delojemalcev. O tem: Šorn, Mojca: *Idejni in politični nazori Rupnikovega kroga*. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2003, št. 1, str. 72. O sindikalno-korporativni ureditvi v Ljubljanski pokrajini: Slovenčev koledar 1943, str. 92sl.

Grazioli dovolil nadaljnji obstoj in delovanje Prevoda, ki pa se ni več imenoval Banovinski prehranjevalni zavod temveč Pokrajinski prehranjevalni zavod.³³² Tudi Prevodu so bili dodeljeni italijanski častniki, ki so sodelovali z uslužbenci zavoda, v končni fazi pa odločali o vseh pomembnejših vprašanjih.³³³ Na čelu Pokrajinskega prehranjevalnega zavoda je bil italijanski podpolkovnik Carl Strada.³³⁴ Prevodove naloge so bile iste kot ob ustanovitvi, preučevanje potreb prebivalstva in izpeljava pravilne preskrbe prebivalstva s hrano, kurivom in razsvetljavo.³³⁵ Z okrožnico, spisano v Rimu februarja 1942, je bil spremenjen le ustroj Prevoda. Zavod je bil zaradi lažjega delovanja razdeljen na odseke za splošne zadeve (uprava, osebje, ekonomat, blagajna, nadzor nad nižjimi organi oziroma krajevnimi izpostavami/uradi prehranjevalnega zavoda), prevoze (železnica, ladje, avtomobili, vprežna živina), statistiko, racionizacijo, cene, žita in žitne proizvode, olje in hranilne maščobe, meso in jajca, mleko in sir, krmila, konzervirane izdelke, kolonialno blago.³³⁶

---

³³² V času italijanske okupacije se je imenoval tudi Prehranjevalni zavod Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino.

³³³ Ferenc: Fašisti, str. 33.

³³⁴ Prav tam, str. 72.

³³⁵ V Italiji je področje preskrbe spadalo v pristojnost Ministrstva za poljedelstvo in gozdove, ravnateljstvo za prehrano.

³³⁶ ARS, AS 1897, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Sekretariat, 1943–1945 (dalje AS 1897), f. 93, II, 97766, št. 1213/1, 9. 2. 1942. Poleti 1943 je v sestavi Prevoda prišlo do novih sprememb, urad je bil sestavljen iz:

- I. oddelka, ki je bil razdeljen na tri odseke. Prvi odsek, ki so ga tvorili italijanski uslužbenci, je skrbel za splošne zadeve, prav tako drugi odsek, ki je bil sestavljen iz slovenskega osebja. Tretji odsek se je ukvarjal s pravnimi zadevami.
- II. oddelka, ki se je ukvarjal z nakaznicami. Prvi odsek je skrbel za razdeljevanje živilskih nakaznic in bonov, drugi odsek je pregledoval živilske odrezke za Ljubljano in Ljubljansko pokrajino. Tretji odsek je skrbel za splošno kontrolo.
- III. oddelka, ki se je ukvarjal s trgovskimi zadevami. Prvi odsek se je ukvarjal s splošnimi trgovskimi zadevami, drugi odsek je skrbel za skladišča, tretji pa za razdeljevanje osnovnih potrebščin v Ljubljani.
- IV. oddelka, ki je skrbel za poljske pridelke in živinorejo. Prvi odsek se je osredotočil na živinorejo in meso, drugi odsek se je ukvarjal s krmili, tretji s preskrbo mleka in mlečnih izdelkov, četrti odsek se je usmeril v zbiranje poljskih pridelkov, zadnji pa je skrbel za sadje, zelenjavo in vino.
- V. oddelka, ki je vodil knjigovodstvo, blagajno in ekonomat.

Vseh nameščenecv Prevoda je bilo 1. 9. 1943 211, od tega 184 pogodbenih uradnikov in uradnic, 10 dnevničarjev – uradnikov in uradnic, 8 služiteljev, 3 šoferji, 6 snažilk, pristeti je treba še 39 delavcev v skladiščih. Točno leto kasneje je bilo v Prevodu zaposlenih 255 oseb, od tega 196 uradnikov in uradnic, 9 dnevničarjev – uradnikov in uradnic, 7 služiteljev, 4 šoferji, 7 snažilk, 2 nočna čuvaja. V skladiščih pa je delalo 54 delavcev, v: ARS, AS 1897, f. 93, II, II 0238721.

Pod okriljem Pokrajinskega prehranjevalnega zavoda je naprej deloval tudi Mestni preskrbovalni urad (Ljubljana),³³⁷ ki je v sestavi mestnega poglavarstva Ljubljana do maja 1945 skrbel za preskrbo Ljubljančanov. Imel je svoj protokol in registraturo, razdeljen je bil na sledeče odseke in referate:

- blagovni odsek, ki je prevzemal blago in likvidiral njegove račune ter nadziral skladišča,
- odsek za delitev živilskih nakaznic,
- oblačilni odsek, ki je skrbel za izdajo oblačilnih nakaznic,
- bolniški odsek, ki je izdajal bolniška nakazila,
- odsek za kurivo,
- računovodstvi,
- referat za nakazovanje blaga restavracijam,
- poseben referat za izdajanje nakazil zavodarjem, šolskim kuhinjam, organom javne varnosti, konzulatom, poklicnim gasilcem, krvodajalcem,
- referat za meso, ki je potrošnikom delil posebne knjižice, s katerimi so pri mesarju lahko kupili meso,
- referat za petrolej.³³⁸

---

³³⁷ Mestni preskrbovalni urad je zaposloval več kot 150 oseb in verjetno so bile vse precej delavne, saj podatki kažejo, da je urad npr. leta 1942 napisal 1,140.409 osnovnih živilskih nakaznic, 137.597 nakaznic za dodatke ročnim delavcem, 77.024 nakaznic za dodatke fizičnim delavcem in 536 nakaznic za dodatke težakom, razdeljenih je bilo 125.558 dodatkov sladkorja za otroke, 3.695 dodatkov za A mladinsko karto, 6.505 za B mladinsko karto in 11.972 za C mladinsko karto ter 80.816 nakaznic za krompir. Skupaj torej 1,584.112 živilskih nakaznic. Od 1. 11. 1942 do 31. 12. 1943 je urad razdelil 82.977 oblačilnih kart, 3.060 nakazil za zavode, 4.963 posebnih nakazil, 3.225 nakaznic za petrolej, 16.375 nakaznic za kurivo, 16.907 nakazil za bolnike in 2.575 nakazil za meso. V: Jutro, št. 11, 15. 1. 1943, str. 2, Obsežno delo ljubljanskega mestnega preskrbovalnega urada.

³³⁸ ZAL, LJU 490, Mesto Ljubljana, Predsedstvena registratura, Reg. II (dalje LJU 490), f. 52, ovoj 1, Zapisnik I. seje uprave Preskrbovalnega odbora mestne občine ljubljanske, 7. 1. 1943. Do 16. 12. 1942 sta obstajala tudi odsek za nakazovanje moke, riža in testenin ter odsek za nakazovanje maščob, sladkorja, mila in ostalih racioniranih živil. Oba je prevzel Prevod, hkrati pa tudi vsa skladišča racioniranih živil.

Racioniranje živil

Kruh in moka

Prva dva meseca okupacije sta bila, predvsem kar se tiče preskrbe s kruhom, kritična: "Povpraševanje po kruhu je bilo v tistem času zelo veliko, njegova kakovost pa zelo slaba; krajevna pekarna se je odprla vsak dan ob sedmih in to samo za kratek čas. Za hlebec kruha smo morali v vrsto že ob petih zjutraj."³³⁹ Kritičen položaj v zvezi s preskrbo s kruhom je razbrati tudi iz oglasov posameznih gostiln, ki so svoje goste svarile pred nepopolno gostinsko ponudbo: "Gostilni v Zgornjem in Spodnjem Rožniku prosita cenjene goste, da naj prinesejo kruh s seboj".³⁴⁰ Konec meseca maja 1941 pa je prišlo v Ljubljani do dodatnega vznemirjenja. Italijanska civilna uprava namreč še vedno ni razdelila nakažnic za kruh.³⁴¹ Visoki komisar je obljubil, da bodo prazna skladišča mestnega preskrbovalnega urada kmalu napolnjena z italijanskim blagom in da bo posameznik namesto 4 kg moke na mesec prejel kar 8 kg, pekel pa naj bi se tudi izvrsten kruh.³⁴² Italijanska uprava je glede peke kruha dejansko določila nove predpise: peki so smeli kruh izdelovati iz moke, ki je bila v razmerju 30% koruzne in 70% pšenične ali ržene moke.³⁴³ Prepovedano je bilo izdelovanje kruha iz same pšenične moke, prav tako je bilo prepovedano izdelovanje kruha s primesjo jajc, sladkorja, mleka, olja, masla ali masti. Kmalu je bila prepovedana izdelava in prodaja piškotov in slaščičarskih izdelkov, ki so bili pripravljene iz žitne moke, z maščobami in jajci ter smetano.

Več od obljub je okupacijska oblast pokazala junija 1941, ko je racionirala krušno moko, testenine in riž. Posamezniku je bilo mesečno dodeljenih 1 kg riža in 7,5 kg kruha ali 6 kg krušne moke po izbiri.³⁴⁴ Živilske naka-

³³⁹ Milač: Kdo solze naše posuši, str. 55sl.

³⁴⁰ Pavlin: Ljubljana, str. 136.

³⁴¹ Ferenc: Fašisti, str. 34.

³⁴² Slovenski narod, št. 102, 5. 5. 1941, str. 2, Preskrba Ljubljane s kruhom.

³⁴³ Na Spodnjem Štajerskem je bil delež koruzne moke pri enotnem kruhu le 20%. V: Himmelreich: Namesto žemlje, str. 189.

³⁴⁴ Najvažnejši predpisi o prehrani v Ljubljanski pokrajini. Pokrajinski prehranjevalni zavod. Ljubljana 1942, str. 41, Racioniranje kruha, krušne moke, testenin in

znice so bile do oktobra 1941 za vse Ljubljance enotne – rumene barve. Od takrat dalje so bile rumene barve le navadne živilske nakaznice za osebe, ki niso opravljale fizičnega dela, nakaznice za osebe, ki so se ukvarjale z ročnim delom so bile od jeseni 1941 rdeče barve, nakaznice za fizične delavce pa so bile zelene barve. Zaradi lažjega nadzorovanja so bile živilske karte vseh ostalih občin Ljubljanske pokrajine svetlo modre barve. S temi nakaznicami ni bilo moč nakupovati pri ljubljanskih trgovcih, Ljubljanci pa niso mogli kupovati na deželi. Edino gostinski lokali po vsej Ljubljanski pokrajini so smeli sprejemati odrezke kart ne glede na barvo.³⁴⁵

Maščobe in sladkor

Po okupaciji so se pokazale motnje v preskrbi z maščobami, kar je uvidel tudi sosvet z visokim komisarjem na čelu. Sestal se je sicer le petkrat, vendar je na svojih sejah obravnaval tudi vprašanja v zvezi s preskrbo in oblikoval odloke o normalizaciji le te. Na četrti seji se je poglobil v preskrbo z maščobami in ugotovil, da bo 18 vagonov maščob zaloge za prebivalce Ljubljanske pokrajine verjetno zadoščalo le za nekaj mesecev. Člani sosveta so se strinjali, da bi lahko vsaj nekajmesečno potrebo po maščobah krili iz domačih zalog. Pri tem so računali, da se bodo kmetje usmerili na vzrejo prašičev, težkih nad 140 kg. Vse živali, ki bi te teže ne dosegle, bi bili kmetje dolžni oddati zavodom, ki bi poskrbeli za pujsje in mast. Zastavljenih ciljev niso začeli niti uresničevati, ko je bila stiska že tako huda, da je sredi julija 1941 sledilo racioniranje jedilnih tolšč: masti, slanine, olja in surovega masla. Posameznik je na mesec lahko kupil 200 g masti, 100 g slanine in 100 g jedilnega olja. Istočasno je bilo tudi določeno, da sme posameznik na mesec kupiti le 0,7 kg sladkorja.

---

riža. Na Spodnjem Štajerskem so osebe nad 10 letom starosti prejele tedensko 2,25 kg enotnega kruha. Konec leta 1941 je spremembo pri delitvi predstavljala nova starostna skupina (od 10 do 20 let). Ta je prejela največ kruha, 10,4 kg mesečno. V: Himmelreich: Namesto žemlje, str. 189 in 199.

³⁴⁵ Sl. list, št. 29, 18. 6. 1941, str. 383, Naredbe Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino.

Meso

Problem preskrbe z mesom je ostal stvarnost tudi po okupaciji. Mesarji so se pritoževali nad določbo, ki je prepovedovala dvig cen in tožili, da mesa po starih cenah ne morejo več prodajati, ker jim je enostavno primanjkovalo denarja za nakup živine. Meso je zato mnogo kje zginilo s pultov: "Zadnje čase je naprodaj zelo malo svežega mesa, kakor da so vsak dan v veljavi predpisi o brezmesnih dneh."³⁴⁶ Tako je bila poletja 1941 omejena tudi potrošnja mesa. Ljubljancani so morali meso kupovati pri točno določenih mesarjih. Ti so morali za svoje stranke preskrbeli knjižice, v katere so vpisovali količino mesa in datum prodaje. Brez teh knjižic nakup mesa ni bil mogoč.³⁴⁷ Visoki komisar je izdal tudi predpise o klanju živine ter določil delež za njeno obvezno oddajo, avgusta 1941 pa je sledila uvedba "mesnih dni". Goveje meso so mesarji prodajali ob sobotah, nedeljah in ponedeljkih, ob torkih so prodajali svinjino, ovčetine in konjsko meso, ob torkih, sredah in četrtekah gnjati, tlačenske ipd., vse dni v tednu pa so smeli prodajati drobovje, divjačino in kunčje meso. Ta razpored se je z marcem 1943 nekoliko spremenil,³⁴⁸ saj so mesarji meso prodajali le takrat, kadar so ga dobili.

Novo določbe so se zrcalile tudi v ponudbi gostinskih lokalov. Dnevni jedilnik je ponujal le meso, ki je smelo tisti dan ležati na pultu. V gostilnah so bili obedi stalno ceno določeni že vnaprej: juha, glavna jed, sadje. Glavna jed je bila sestavljena iz priloge in mesa ali ribe ali jajc ali narezka. Mesni obrok brez kosti ni smel biti težji od 100 g, s kostmi pa ne težji od 150 g. Namesto klasičnega obroka si je gost lahko privoščil sirovo ploščo. Marca 1942 je v veljavo stopila celo odredba, ki je določala, da morajo gostinski obrati ob sobotah zvečer ter za kosilo in večerjo ob nedeljah nuditi enoten obed. Ta je bil sestavljen iz testenin, sočivja ali druge zelenjave

³⁴⁶ Slovenski narod, št. 79, 7. 4. 1941, str. 3, Gibanje živilskih cen v Ljubljani.

³⁴⁷ ARS, AS 213, Pokrajinski prehranjevalni zavod Prevod 1941–1944 (dalje AS 213), f. 3, ovoj Okrožnice 1941, Okrožnica, 5. 7. 1941.

³⁴⁸ Sl. list, št. 19, 7. 3. 1942, str. 126–127, Uvedba enotnega obroda v gostinskih obratih in ureditev prodaje in potrošnje mesa.

ter sadja. Meso, ribe, jajca in sir so bili črtani z jedilnih listov.³⁴⁹

Jedilni list je mnogokrat zamolčal situacijo v kuhinji. Sredi leta 1943 je prebivalec Ljubljane v svoj dnevnik zapisal: "Jedli smo prav dobre klobase in izpili liter vina. V gostilni se vse dobi, sicer mnogo stane, a dobi se šunka, telečja, svinjska pečenka, piščanci itd."³⁵⁰

Mleko

Vse od ustanovitve Ljubljanske pokrajine je bila preskrba Ljubljane z mlekom domena visokega komisariata, saj so ljubljanski živinorejci krili le 1/3 porabe mleka, 2/3 so morali uvažati. Pred aprilom 1941 je mesto dobivalo mleko z Gorenjske, po okupaciji pa naj bi ga nadomestilo mleko iz Notranjske in Dolenjske. Zaradi slabših prometnih zvez dolenske in notranjske mlekarne z gorenjskimi niso mogle tekmovati, zato so mleko večinoma predelovale v mlečne izdelke. To je bil eden izmed razlogov, da Ljubljana ni dobila dovolj mleka. Na tretji seji pokrajinskega sosveta je visoki komisar pooblastil dr. Moserja, da je navezal stik z nemškimi oblastmi na Bledu in jim predstavil problem pomanjkanja mleka v Ljubljani. Graziolijev pooblaščenec je prejel zagotovilo, da bodo z Gorenjske vsak dan poslali v Ljubljano 7.200 litrov mleka. Kljub obljubam je bil strah pred pomanjkanjem mleka neprestano navzoč, zato je 1. decembra 1941 stopila v veljavo odredba, ki je postavila celotno proizvodnjo kravjega mleka pod zaporo in na razpolago Pokrajinskemu prehranjevalnemu zavodu.³⁵¹ Tega dne je izšla tudi odločba, ki je gostinskim lokalom prepovedovala strežbo pijač, ki bi vsebovale mleko. Edina izjema je bil kapučino, vendar količina mleka ni smela presegati polovice skupne količine pijače. Kmalu nato, aprila 1942, je sledila racionirana prodaja mleka. Dojenčki do enega leta so bili upravičeni do enega litra

³⁴⁹ Sl. list, št. 19, 7. 3. 1942, str. 126, Uvedba enotnega obeda v gostinskih obratih in ureditev prodaje in potrošnje mesa. O cenah teh obedov gl.: Sl. list, št. 21, 14. 3. 1942, str. 137–138, Cene enotnemu obedu v gostinskih lokalih.

³⁵⁰ Šnuderl: Dnevnik, str. 498.

³⁵¹ Slovenski narod, št. 271, 24. 11. 1941, str. 2, Kravje mleko za prehrano.

mleka dnevno, otroci od 2 do 7 let do pol litra, otroci od 8 do 10 let do četrta litra in osebe, starejše od 60 let, bolniki in nosečnice, do pol litra. Kljub temu urad za razdeljevanje mleka ni mogel vedno zagotoviti teh količin, tako da je obroke nižal, večkrat pa mleko dodelil le dojenčkom.

V jeseni 1942 so oblasti k zbiranju in oddaji mleka za potrebe Ljubljčanov poskusile pritegniti tudi podeželje, ki naj bi v svojih zbiralnicah nabralo 1.000 do 2.000 litrov mleka. Zaradi naravnega upada produkcije in zaradi prevelike finančne obremenitve organizacije zbiranja na deželi, je v Ljubljano dnevno prispelo le toliko mleka, da so ga do aprila 1943 vsak dan dobivali samo otroci do 3 let ter zdravstveni zavodi, ostali upravičenci pa le vsak drugi ali tretji dan. Ob kontroli hlevov so odgovorni ugotovili, da se je večina posestnikov, predvsem večjih, izmikala oddaji mleka, zato so sklicali več sestankov s proizvajalci. Na teh sestankih so razlagali uredbo o oddaji mleka in prikazovali težak položaj prehrane v Ljubljani, vendar večjega razumevanja niso dosegli.³⁵²

Jajca

Otežena je bila tudi trgovska režija za prodajo jajc, saj v Ljubljanski pokrajini trgovina z jajci na veliko ni bila razvita. Pred vojno je v Ljubljano večino jajc prispele s Hrvaške in štajerskega dela Slovenije, ta trgovina pa je po okupaciji zamrla. V Ljubljanski pokrajini se nihče ni ukvarjal niti s trgovino z jajci na drobno. Posamezni špeceristi ali pa mlekarne in sirarne so jajca sicer prodajali, vendar jih niso kupovali od grosistov, pač pa direktno od kmetov.³⁵³ Zaradi splošnega pomanjkanja jajc v času vojne je prebivalstvo za njih ponujalo kakršno koli ceno, zato so bila pod kontrolo Prevoda – na tržnici jih je zavod prodajal na lastni stojnici.³⁵⁴

³⁵² Na Spodnjem Štajerskem so nakaznice za mast in mleko uvedli aprila 1942. V: Himmelreich: Namesto žemlje, str. 201.

³⁵³ ARS, AS 208, f. 1–8744, mapa Kontrola cen – jajca, št. 175.

³⁵⁴ ARS, AS 208, f. 1, Kontrola cen: Jajca, št. 175. Na Spodnjem Štajerskem so oblasti januarja 1942 uvedle nakaznice za jajca. V: Himmelreich: Namesto žemlje, str. 200.

Krompir

Že pred vojno je Dravska banovina pridelala pre malo krompirja oziroma tako malo, da je bila skoraj na zadnjem mestu v konkurenci evropskih držav. Na 55.000 ha je bilo pridelanih namreč le nekaj več kot 34.500 vagonov krompirja. Od tega je bilo za prodajo namenjenih le okoli 8.000 vagonov krompirja.³⁵⁵

V času vojne se je povpraševanje po krompirju še povečalo. Kmetice so ga na tržnico dovažale neredno in v manjših količinah. Mestni preskrbovalni urad je imel namen krompir uvažati s Hrvaške, vendar dogovor ni bil sklenjen. Visoki komisar je zato konec oktobra 1941 predpisal obvezno prijavo in izročitev krompirja, ljubljanski preskrbovalni urad pa je izvajal racionirano preskrbo tega živila. Posamezna družina je bila upravičena do nakupa le 10 kg krompirja na teden. Nakup je bil mogoč le s posebnimi knjižicami, podobnimi kot za meso.

Odgovornih pa ni skrbela le slaba letina te zelene kulturne rastline: "Vzrok tej naši zadregi je dvojen: prvič je bila letošnja letina krompirja pod povprečnostjo, ker je bilo vreme poleti za krompir neugodno, naša najbolj znana vrsta krompirja oneida pa je popolnoma degenerirana ter jo bo treba prihodnje leto nadomestiti z drugo, svežo vrsto, dalje so bili letos zajedalci preštevilni, toda kljub temu bi naša pokrajina še vedno pridelala dovolj krompirja za vse prebivalstvo, ako se ne bi pridružil naravnim nezgodam še drugi važni vzrok pomanjkanja krompirja, namreč prekupčevalstvo."³⁵⁶

Razmere na glavni ljubljanski tržnici

Razmere so se relativno (kmalu) normalizirale le na glavni ljubljanski živilski tržnici. Ljubljancani so tržnico obiskovali prav tako pogosto in v nič manjšem številu

---

³⁵⁵ Mikuž, Franc: Stročnice in okopavine. Referat na III. seji agrarno-tehničnega odseka (poljedeljski pododsek). V: Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva. Poročilo o kmetijski anketi, del II. Ljubljana 1939, str. 194sl.

³⁵⁶ Slovenski dom, št. 246, 24. 10. 1941, str. 2, Izkaznice za krompir.

kot pred vojno. Edina opazna razlika je bila, da so se za nakupe odločali bolj zgodaj, da ne bi ostali praznih rok.

Tretjo soboto v aprilu 1941 je bila tržnica že kar dobro založena. Ljubljana je zelenjavo dobivala iz bližnje okolice ter Dolenjske. Branjevke so prodajale domače pridelke: zelje v glavah, cvetačo, kolerabo, fižol, korenje itd. Niso pa pridelale toliko, da bi nasitile vse Ljubljance, zato je mesto poskrbelo za uvoz zelenjave iz Italije, iz zaledja Trsta in Gorice, predvsem cvetače, paradižnika in čebule. To uvoženo blago, ki je po začetku vojne skoraj nadomestilo dalmatinsko, so kasneje prodajali na posebnih stojnicah. Ob sredah in sobotah so na eni sami stojnici prodajali tudi kislo zelje in kislo repo. Prodajalci zelja so zaradi velikega povpraševanja po njihovem izdelku kisanje opravljali v naglici, vendar so neskončne procesije, ki so na Vodnikovem trgu stale v vrsti za zelje in repo, potrdile, da jih slaba kvaliteta te zelenjave ne moti. Vrstile so se le pritožbe, ki so se nanašale na čakalno dobo pred to stojnico. V začetku okupacije je na tržnici primanjkovalo rib. Vrvež, značilen za predvojno ribjo tržnico, je zamrl.³⁵⁷ Prazne so bile tudi stojnice, na katerih so le par tednov prej ponujali eksotično uvoženo sadje. Na tržnici so imeli svoje mesto tudi rejci malih živali, ki so prodajali perutnino in kunce. Ljubljanci so jih kupovali v skrajni sili ali pa za posebne praznike, saj so bile živali zelo slabo pitane. Spomladi so se Ljubljanci zelo razveselili žabjih krakov, ki so jih kljub visoki ceni – liro za par – pokupili v nekaj minutah. Le redko so na tržnici prodajali polže. Njihova cena je ostala stabilna, saj povpraševanja po njih ni bilo niti takrat, ko je bila stiska z mesom najhujša. Kuharski recepti, ki so vabili k pripravi polžev kot pečenke, polžev v solati in polžje paštete, gospodinje niso prepričali. Več interesa so kupci pokazali za gobe. Za te sadeže so časopisni članki poudarjali, da so dober nadomestek za meso. Zastrupitve z njimi se ni bilo treba bati, saj je vse gobe pregledal tržni inšpektor.

---

³⁵⁷ Proti poletju se je ribja tržnica vsaj za silo postavila na noge. Podjetje Riba je ribe, ki so bile sicer v trenutku razprodane, večkrat pripeljalo s Suška ali iz Trsta. V začetku maja je bil kilogram sardelic vreden 28 din, kilogram postrvi 44 din, kilogram zobatcev pa 48 din. Trgovski list, št. 54, 19. 5. 1941, str. 2, Na ljubljanskem živilskem trgu.

Cene blagu na tržnici je po pooblastilu visokega komisariata določal mestni tržni urad v sporazumu s prodajalci in zastopniki potrošnikov. Na skupnih sestankih so cenik, ki je veljal od ponedeljka do ponedeljka, spreminjali ali le potrdili starega.

Uradne cene v letu 1941

Od maja 1941 pa do novembra istega leta so cene na drobno poskočile takole:³⁵⁸

leto 1941	maj	november
kruh iz enotne moke	v kosih do 100 g: 5.80 din = 1.75 lir/kg v kosih od 100 do 200 g: 5.40 din = 1.60 lir/kg	v kosih do 100 g: 2.40 lir/kg v kosih od 100 do 200 g: 2.25 lir/kg
testenine iz bele moke	17.50 din = 5.25 lir/kg	
koruzna moka	4.75 din = 1.40 lir/kg	1.70 lir/kg
riž	15.20 din = 4.55 lir/kg	3.50 lir/kg
fižol: – nizka vrsta 1a	9.50 din = 2.85 lir/kg	4.60 lir/kg
– nizka vrsta 2a	8.50 din = 2.55 lir/kg	
– visoka vrsta	10 din = 3 lire/kg	5.20 lir/kg
krompir	2.50 din = 0.75 lir/kg	1.30 lir/kg
čajno maslo	60 din = 18 lir/kg	
navadno maslo	54 din = 16.20 lir/kg	28.60 lir/kg
slanina: – sveža	31 din = 9.30 lir/kg	11.80 lir/kg
– prekajena	40 din = 12 lir/kg	15.20 lir/kg
mast	37 din = 11.10 lir/kg	15.20 lir/kg
mleko	3.50 din = 1.05 lir/l	1.60 lir/l
sir (ementaler)	47 din = 14.10 lir/kg	23.45 lir/kg
sladkor: – sipa	18.50 din = 5.55 lir/kg	7.80 lir/kg
– kocke	20.50 din = 6.15 lir/kg	7.90 lir/kg
milo: – s 50% kisline	25.85 din = 7.75 lir/kg	9.80 lir/kg
– s 40% kisline	22.25 din = 6.70 lir/kg	8.45 lir/kg
enotna pšenična moka	1.65 lir/kg	2.50 lir/kg
testenine iz enotne moke	4.10 lir/kg	
jajca	0.65 lir/kos (junij)	1.75 lir/kos
jedilno olje	7.60 lir/l	9.60 lir/l

³⁵⁸ ARS, AS 202, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Oddelek za TOI 1941–1945 (dalje AS 202), f. 27, št. 1116/1, Cenik.

Razvidno je, da so se v letu 1941 dvignile cene vseh artiklov z izjemo riža, povprečni odstotek poviška do konca tega leta je tako znašal nekaj nad 43%. Maksimalna porast cen je očitna pri jajcih. Za eno jajce je bilo proti koncu leta potrebno odšteti kar 170% več kot spomladi. Cene mesu so se od maja 1941 do januarja 1942 spremenile takole:

	maj 1941 ³⁵⁹	januar 1942 ³⁶⁰
volovsko – prednji del	6 lir/kg	8.10 lir/kg
– zadnji del	6.60 lir/kg	8.90 lir/kg
kravje – prednji del	5.70 lir/kg	6.90 lir/kg
– zadnji del	5.10 lir/kg	7.70 lir/kg
goveji jezik	7.20 lir/kg	9.10 lir/kg
goveja pljuča	2.40 lir/kg	3.10 lir/kg
goveje srce, vranica, jetra	5.40 lir/kg	6.90 lir/kg
goveje ledvice, možgani	6 lir/kg	7.60 lir/kg
goveji vampi	3 lire/kg	3.80 lir/kg
telečje – prednji del	6.60 lir/kg	9 lir/kg
– zadnji del	7.50 lir/kg	11 lir/kg
telečja pljuča in srce	5.40 lir/kg	9.50 lir/kg
telečja jetra	7.80 lir/kg	12 lir/kg
telečji možgani	3 lire/kg	4.50 lir/kg
svinjski – prednji del	8.40 lir/kg	10.65 lir/kg
– zadnji del	9.30 lir/kg	11.80 lir/kg
hrenovke	10.80 lir/kg	14.25 lir/kg
kranjske klobase	14.40 lir/kg	18.25 lir/kg
prekajena šunka	12 lir/kg	15.20 lir/kg
kuhana šunka	22.50 lir/kg	22.50 lir/kg

V tabeli je izpostavljenih le nekaj vrst mesa, iz celotnega cenika pa je razvidno, da so se cene mesa leta 1941 povišale za skoraj 34%,³⁶¹ leta 1942 pa za 59%.³⁶²

Morda Ljubljčanov vsaj spomladi 1942 relativno visoke cene mesa niso preveč razburile. Razlog za to je bilo veselje ob odprtju nove mesarske tržnice, ki se še danes razprostira ob Ljubljani od t. i. kresije do

³⁵⁹ ARS, AS 202, f. 27, št. 1119, Cenik za meso (za leto 1941).

³⁶⁰ Prav tam, Cenik za meso (za leto 1942).

³⁶¹ ARS, AS 202, f. 27, št. 1119, Cenik za meso (za leto 1941).

³⁶² Prav tam, Statistika o gibanju cen.

Zmajskega mosta in pomeni uresničenje dela velikega projekta arhitekta Jožeta Plečnika. Mesarske "tržnice" se razprostirajo v dolžini 226 metrov. Zgrajene so v dveh etažah; v zgornji je bila prodajna dvorana, spodnja etaža pa je bila namenjena mesarskim shrambam.³⁶³

Potrošnja prebivalcev Ljubljane v letu 1941

Prodajne omejitve in racioniranje najvažnejših živil so v letu 1941 poskušali porabo pridelkov in izdelkov znižati. Podatki kažejo, da količine vseh porabljenih živil niso bile drastično nižje kot pred vojno. Potrošnja nekaterih živil (npr. riža in testenin) je celo zelo poskočila. To pa ni nič nenavadnega, saj so Ljubljančani svoj način prehrane prilagodili vojnim razmeram. Kupovali so lažje dosegljiva in cenejša živila. Pri tem ne smemo pozabiti, da je bila potrošnja Ljubljane od aprila 1941 zaradi mnogih beguncev, ki so se zatekli v glavno mesto, avtomatično večja.

Blago, ki je bilo po statistiki Mestnega trošarinskega urada prodano v Ljubljani v letu 1941, zaradi preglednejše slike primerjam z blagom, prodanim v letih 1940 in 1939: leta 1941 je bili v Ljubljani prodani še 1096 zaklanih odojkov, 6348 prašičev žive teže do 75 kg in 21.124 prašičev z večjo težo od 75 kg. Nadalje je bilo prodanih 1600 glav divjačine, 4700 domačih zajcev, nad 116.000 glav perutnine, 6,360.000 jajc, 269.702 kg suhega sadja, 276.280 kg sadne mezge. Močno se je skrčila poraba toaletnega mila. Leta 1940 so ga Ljubljančani porabili okoli 45.000 kg, leta 1941 pa le še 17.800 kg.³⁶⁴

Po neuradnih podatkih so Ljubljančani v letu 1941 potrošili precej več, če upoštevamo hrano, s katero so jim pomagali sorodniki in kmetje iz okolice: "Teta Ivanka nam je priskrbela dva čebra masti. Zakopali smo ju v sneg, da bi ju skrili pred klovni [italijanskim okupatorjem, op. av.]."³⁶⁵

³⁶³ Trgovski list, št. 27, 3. 4. 1942, str. 4, Mestne tržnice – odprte.

³⁶⁴ Prav tam.

³⁶⁵ Matičič: Moja hoja, str. 108.

	leto 1939 ³⁶⁶	leto 1940 ³⁶⁷	leto 1941 ³⁶⁸
klavne živine nad 350 kg žive teže	7047 glav	6639 glav	6863 kg
drobnica nad 12 kg žive teže	732 glav	1799 glav ³⁶⁹	1860 kg
drobnica pod 12 kg žive teže	2835 glav	3142 glav	1237 glav
mast-vseh vrst	77.105 kg	102.000 kg ³⁸⁰	328.258
drobovina	10.650 kg	45.594 kg	
purani	8000 živali	4000 živali	1915 živali
ribe	44.500 kg	37.900 kg	44.653 kg
domače sadje	3.195.657 kg	1.993.398 kg	1.350.000 kg
južno sadje	19.627 kg	27.517 kg	
krompir, zelje, repa	6.270.000 kg	6.600.300 kg	7.850.000 kg
suh fižol, grah, leča	621.000 kg	505.920 kg	809.772 kg
žito, otrobi, krmilna moka	3.861.630 kg	3.268.469 kg	3.800.000 kg
moka iz žita	10.111.776 kg	9.474.339 kg	8.120.000 kg
riž	468.400 kg	248.000 kg	955.778 kg
testenine		80.000 kg	498.200 kg
olje	465.736 l	334.201 l	
milo	398.000 kg	313.000 kg	192.035 kg
sladkor	1.641.342 kg	1.809.994 kg	1.400.000 kg
surova kava in čaj	75.359 kg	61.299 kg	31.631 kg
pražena kava in etlikiran čaj	13.826 kg	19.935 kg	4.183 kg
sveže mleko in sir	6.402.913 kg	6.648.000 kg	
vino v sodih	4.000.000 l	4.145.580 l	3.180.000 l
vino v steklenicah	20.800 l	25.044 l	
vermut, "biseri"	24.750 l	29.462 l	66.000 l
pivo	1.119.617 l	1.339.309 l	2.350.000 l

³⁶⁶ Trgovski list, št. 13, 31. 1. 1941, str. 3, Prehrana Ljubljane v luči trošarinske politike.

³⁶⁷ Prav tam. O tem tudi: Trgovski list, št. 13, 31. 1. 1941, str. 3, Prehrana Ljubljane v luči trošarinske politike.

³⁶⁸ Trgovski list, št. 6, 20. 1. 1942, str. 2, Prehrana Ljubljane v luči trošarinske politike.

³⁶⁹ Zaradi uvedbe brezmesnih dni je potrošnja drobnice močni poskočila.

³⁷⁰ Trgovski list, št. 6, 20. 1. 1942, str. 2, Prehrana Ljubljane v luči trošarinske politike.

Mesto za žico (februar 1942–september 1943)

“V mesto ne pride noben živež”

Po izolaciji Ljubljane z žico februarja 1942 so se razmere v mestu poslabšale: “V mesto ne pride noben živež in je zato silno težko dobiti živež. Cene so strahšne.”³⁷¹ Mesto je bilo v celoti odsekano od svojega zaledja in praktično izolirano. Okoličani, ki so do takrat zalagali živilski trg, so v novih razmerah prihajali le do t. i. blokov. Tam se je razvil nekakšen nadomestni trg: “Danes sem nastopila dopust in sicer bom ostala kar doma, ker so še vedno meje zaprte. Mleka že 10 dni nimam, ker ne more teta v Ljubljano. Zato sem šla danes zjutraj z go. Koren že ob 5.15 od doma na mejo na Dunajsko cesto. Trdno sem bila prepričana, da bom kaj dobila, pa ni bilo nič. Vsaka mlekarica, ki je prišla čez mejo, je imela samo za svoje stranke in sicer tudi 2–3 l za eno stranko, a drugi reveži pa niso dobili nič. Največ je stalo otrok, 6–10 let starih, ki so prišli tudi tako zgodaj kakor jaz, odhajali pa so s praznimi steklenicami šele ob 9h. Ne bom šla nikoli več, videla sem, da so nekateri še bolj potrebni kakor jaz. Ženske bi se kmalu kar steple pri vozičku. Ja, sedaj pa že vem, kako se pravi med vojno živeti.”³⁷²

Zagotovljeni obroki hrane vse manjši

Posledice obžičenja in vojne so bile za prebivalce Ljubljane iz leta v leto hujše. Čedalje več živil oziroma osnovnih življenjskih potrebščin so Ljubljančani dobili le na nakaznice, količine tega blaga pa so se praktično iz meseca v mesec spreminjale – nižale.³⁷³ V začetku leta 1943 je na navadno živilsko nakaznico posameznik prejel dnevno 150 g kruha ali 130 g krušne moke, me-

³⁷¹ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 31. 3. 1942.

³⁷² Dnevnik družine Kogej, datum vpisa 27. 8. 1942, osebni arhiv avtorice.

³⁷³ Prim. z razmerami v NDH: Matković, Hrvoje: Povijest Nezavisne Države Hrvatske. Zagreb 2002, str. 113–125 (dalje Matković: Povijest).

sečno pa 1 kg riža, 1 kg testenin, 0,5 kg sladkorja, 100 g slanine, 200 g masla, 1 dcl olja in 10 dag mila. Tudi sol so od prvega dne leta 1943 delili na nakaznice, njen mesečni delež je znašal 0,6 kg na osebo. Nakaznice za fizične delavce so se od tedaj naprej delile na:

- živilske nakaznice SD I za ročne delavce, ki so prejeli dnevno dodatnih 150 g kruha ali 130 g krušne moke ali 225 koruzne moke,
- živilske nakaznice SD I+II za fizične delavce, ki so prejeli dnevno dodatno 250 g kruha ali 215 g krušne moke ali 375 g koruzne moke, mesečno pa 300 g riža in 300 g testenin,
- živilske nakaznice SD X+I+II za težake, ki so dobili dnevno dodatno 350 g kruha ali 297,5 g krušne moke ali 525 g koruzne moke ter mesečno 300 g riža in 300 g testenin.

Od aprila 1942 so bile v obtoku tudi nakaznice za nosečnice in bolnike.³⁷⁴ Odredba, ki je leta 1941 uvedla uradne nakaznice za kruh in moko, je otroke razdelila v dve starostni skupini, do 6 let in od 6 do 14 let. Prosvetni oddelek je od vsega začetka opozarjal in apeliral, da bi bilo bolje, če bi prva starostna skupina združevala otroke do 10. leta, saj ti še ne potrebujejo toliko hrane kot najstniki. Druga skupina, otroci nad 10 let, naj bi prejeli več, po možnosti skoraj toliko kot odrasli,³⁷⁵ saj: "Znano pa je, da ravno mladina do 14. leta, ki se neprestano giblje in je v polni rasti, potrebuje predvsem hrano z ogljikovimi hidrati. /.../. Če ima močnate hrane premalo, je to v škodo njegovemu razvoju in zdravju. Pomanjkanje kruha v času razvoja se mu lahko pozna vse življenje."³⁷⁶ Utemeljena prošnja je očitno zalegla. Otroci mlajši od treh let so na nakaznico GMa januarja 1943 dobili mesečno 0,5 kg riža, 0,5 kg testenin in 0,5 kg sladkorja. Živilska nakaznica GMB je bila dodeljena otrokom od 3. do 9. leta. Na to je posameznik v začetku leta 1943 prejemal mesečno 100 g sladkorja in 1 kg marmelade. Mladina od 9. do 18. leta pa je na na-

³⁷⁴ Slovenski narod, št. 16, 16. 4. 1945, str. 2, Lanski dodatki racioniranih živil za bolnike.

³⁷⁵ ARS, AS 72, f. 3-1-2/1941 (3001-), ovoj 3743-41.

³⁷⁶ Prav tam.

kaznico GMc mesečno prejela 100 g sladkorja in 1 kg marmelade ter dnevno 50 g kruha ali 42.5 g krušne moke oziroma 75 g koruzne moke. Od marca 1943 dalje so bili otroci, ki so obiskovali šolske kuhinje Gill-a, dobrodelnih zavodov in materinskih ustanov, poleg vseh racioniranih živil dnevno upravičeni do dodatnih 50 g kruha, 50 g testenin ali riža, 5 g maščob, 15 g fižola, 50 g krompirja, 100 g mleka (če je bilo na razpolago) in do 5 g sira za ribanje. Poleg teh živil je bilo vsaki šolski kuhinji odobrenih tudi 300 g mila mesečno.³⁷⁷

Očitno pa tudi večja količina hrane lačnih želodcev ni pomirila, saj so se otroci dnevno dobesedno "bojevali" za vsakdanji kruh. Nekateri so bili plen: "S to malico pa sem si nakopal same težave. Bil sem med redkimi sošolci, ki so imeli malico. /.../. Spustil sem se v boj za svojo malico. /.../. Zato sem nehal nositi malico v šolo, saj je tako nisem mogel v miru pojesti in še tepen sem bil zaradi nje."³⁷⁸ Drugi so bili plenilci: "Skrivala ali zaklepala je kruh, da bi ga prekmalu ne zmanjkalo. Ni pa bilo pri hiši toliko pohištva, da ne bi mogel po nekajminutnem iskanju odkriti, kje je kruh skrit. /.../. Novo presenečenje zame pa je bilo, ko sem ugotavljal, da je kruh zaklenjen, babica pa hrani ključ v svojem predpasniku. Tudi to me ni ustavilo. Ključavnice so bile slabe. Toliko časa sem bezal, da so se vratca vdala in odprla. Tako sem se vztrajno bojeval za svoj vsakdanji kruh. Navadil sem se narediti tudi 'vitrih', to je roparski ključ iz žice ali pločevine, s katerim je mogoče odpirati navadne ključavnice."³⁷⁹

Že nekaj mesecev kasneje so bile oblasti prisiljene zmanjšati racionirane obroke. Meseca maja 1943 je prehranjevalni zavod za Ljubljansko pokrajino določil, da so osebe z navadnimi živilskimi nakaznicami deležne le 124 g moke na dan. Prevod je zmanjšal tudi dotedanjo količino testenin, na navadno nakaznico je oseba prejela le še 0,8 kg testenin na mesec. Posameznik pa je bil deležen več riža, na navadno nakaznico 1,2 kg. Junija

³⁷⁷ ARS, AS 202, f. 51, 3357/44, okrožnica št. III/36.

³⁷⁸ Žagar: Vojna, str. 77.

³⁷⁹ Prav tam, str. 90 in 91.

1943 je sledilo še znižanje mesečne količine soli in to za 100 g.³⁸⁰

Poskus stabilizacije cen

Uradniki italijanske civilne uprave so vseskozi zagotavljali, da bodo preprečili rast cen oziroma da bodo poskrbeli za boljše plače. Zavedali so se namreč, da ljudje drugače ne bodo mogli preživeti. Glede na to, da plače Ljubljčanov v vsem tem obdobju še zdaleč niso rasle vzporedno s cenami je jasno, da je bil boj za preživetje za večino težak in trd kljub temu da je bil od konca leta 1942 opazen celo skromen rezultat stabilizacije cen. To nam pokaže primerjava maksimalnih cen januar–november 1942:³⁸¹

leto 1942	januar	november
kruh iz enotne moke	v kosih od 100 do 200 g: 2.25 lir/kg v kosih 200 do 500 g: 2.20 lir/kg	2.40 lir/kg 2.30 lir/kg
enotna moka	2.50 lir/kg	2.70 lir/kg
testenine iz enotne moke	4.15 lir/kg	4.15 lir/kg
koruzna moka	1.70 lir/kg	2.20 lir /kg
riž	3.50 lir/kg	3.15 lir/kg
fižol: – nizke vrste	4.60 lir/kg	6 lir/kg
– visoke vrste	5.20 lir/kg	6.90 lir/kg
jedilno olje /olivno/	9.60 lir/l	15.80 lir/l
surovo maslo	28.60 lir/kg	28.90 lir/kg
slanina	12.80 lir/kg	19 lir/kg
mast	15.20 lir/kg	18 lir/kg
mleko	1.60 lir/l	2.20 lir/l
sladkor: – sipa	7.80 lir/kg	7.90 lir/kg
– kocke	7.90 lir/kg	8 lir/kg
jajca	1.75 lir/kos	2 liri/kos
krompir	1.30 lir/kg	1.75 lir/kg

³⁸⁰ Sl. list, št. 43, 29. 5. 1943, str. 245, Določitev osebnega mesečnega obroka jedilne soli za prehrano.

³⁸¹ ARS, AS 202, f. 27, 1117/1, Maksimalni cenik.

leto 1942	januar	november
kava: – figova	15 lir/kg	17.40 lir/kg
– žitna	11.70 lir/kg	12.10 lir/kg
– ržena	8.48 lir/kg	10.70 lir/kg
– cikorija	14 lir/kg	17.30 lir/kg
sir (ementaler)	23.45 lir/kg	29.90 lir/kg
milo, 23–27% kisline	4.30 lir/kg	4.50 lir/kg

Povprečni povisek cen leta 1942 je znašal dobrih 23%.³⁸² V primerjavi s porastom cen v letu 1941 (dobrih 43%) je bil ta za leto 1942 nižji za okoli 20%.³⁸³ Bolj spodbudni so podatki o cenah za leto 1943³⁸⁴:

leto 1943	uradne cene
kruh	iz enotne moke v kosih po 400 g 2.30 lir/kg iz enotne moke v kosih od 400 do 1000 g 2.20 lir/kg
testenine	3.90 lir/kg
pšenična enotna moka	2.70 lir/kg
koruzna enotna moka	2.20 lir/kg
riž	2.70 lir/kg
fižol	6 lir/kg
olje	14.70 lir/l
slanina	19 lir/kg
mast	17 lir/kg
maslo	28.40 lir/kg
mleko	2.50 lir/l
sladkor – sipa	8.25 lir/kg
– kocke	8.35 lir/kg
milo	4.10 lir/kg
govedina	od 11.50 do 13 lir/kg
goveja drobovina	od 3.50 do 13 lir/kg
teletina	od 14 do 16 lir/kg
telečja drobovina	od 5 do 18 lir/kg
svinjina	od 8 do 22 lir/kg
salame in klobase	od 1.75 lir/kg (hrenovke), 6.10 lir/kg (kranjske) do 42.30 lir/kg (sušena gnjat)

³⁸² ARS, AS 202, f. 27, št. 1101/1.

³⁸³ ARS, AS 202, f. 27, št. 1117/1, Statistika o gibanju cen.

³⁸⁴ Sl. list, št. 30, 14. 4. 1943, str. 181 in 182, Maksimalni cenik št. 9; Sl. list, št. 60, 28. 7. 1943, str. 334, Cenik za meso in goveji drob št. 3.

Iz sledečega citata, ki je zgolj za lažjo orientacijo, pa so razvidne tudi črnoborzjanske cene, veljavne poleti 1943: "Ne živimo slabo, razen masti in olja. Meso se dobi pod roko po 32 lir, bela moka čez 40 lir [enotna moka, ki je bila regularno v prodaji, je stala poleti 1943 manj kot 3 lire za kg, op. av.], a je ne kupujemo, ker imamo še lansko zalogo."³⁸⁵ Nakup olja pa je preglavice povzročal tudi premožnejšim, saj je njegova cena ne črni borzi leta 1943 dosegla 1.500 lir za liter.³⁸⁶

Preskrba s hrano med nemško okupacijo

Kmetijstvo

V obravnavanem obdobju je Ljubljana res spominjala na "dolgo vas", saj so glede na vrsto zemljišča travniki in njive zavzemali več kot polovico mestnega sveta,³⁸⁷ kljub temu pa kmetijstvo ni bilo kaj prida razvito; v letih pred drugo svetovno vojno je bilo namreč zaoostalo širom Slovenije. Kmet je svoj položaj vse pre malo opazoval iz ekonomsko podjetniškega stališča, širša javnost pa ga je videla kot pridnega in ponižnega delavca in ne kot gospodarja in podjetnika: "Velika napaka in nesreča je, da drugi in tudi kmetovalec sam v tako izrazito agrarni, izvozni državi, kakor je naša, ne uvidevajo velikanskega in odločilnega pomena kmetijstva za gospodarsko, socialno, kulturno in politično življenje. /.../. Naše kmetijstvo pa je ostalo posebno glede načina gospodarnega obratovanja brez nasvetov, brez prave smeri svojemu delu in brez zaščite agrarnih interesov /.../ in so kmetovalci polagoma zalezli v položaj nekih miloščinarjev."³⁸⁸

---

³⁸⁵ Šnuderl: Dnevnik, str. 413.

³⁸⁶ Tršan, Lojz: Življenje v okupirani Ljubljani. V: Delo, št. 180, 4. 8. 1990, str. 4.

³⁸⁷ Podrobneje o tem v op. 27.

³⁸⁸ Vodnikova pratika 1939. Ljubljana 1939, str. 85–87, Naše kmetijstvo danes in jutri.

Kmečka poverjeništa, Kmetijska zbornica in Osrednji prehranjevalni in kmetijski urad

V Jugoslaviji so že od leta 1937 delovale kmetijske zbornice, a le kot posvetovalen organ. Z uvedbo korporativnega reda po italijanskem vzorcu je Kmetijska zbornica za Ljubljansko pokrajino leta 1942 postala združenje kmetovalcev v okviru Pokrajinske zveze delodajalcev, še vedno pa ni bila avtonomno telo. V času nemške okupacije je januarja 1944 vrhovni komisar Friedrich Rainer ustanovil pokrajinska, okrajna in občinska kmečka poverjeništa za Ljubljansko pokrajino. Ta naj bi skrbela za pospeševanje kmetijstva in gozdarstva ter za strokovno, socialno, npravstveno in kulturno vzgojo kmečkega prebivalstva.³⁸⁹

Kmečko poverjenišstvo za Ljubljano očitno ni delovalo dovolj uspešno, saj je bila v začetku marca 1944 sprejeta odredba o zapori vseh živil in krmil v Ljubljanski pokrajini. Živilom in krmilom, ki še niso bila podvržena omejitvam, vendar so v začetku leta 1944 presejala z racioniranjem odmerjene oziroma dovoljene količine, je Prevod prepovedal prosto razpolaganje. Edino on je smel razpolagati z racioniranimi in kontingiranimi živili.³⁹⁰ Sredi meseca marca 1944 pa je stopila v veljavo še naredba, ki je Kmetijski zbornici za Ljubljansko pokrajino predpisala avtonomno delovanje. Poleg Prevoda naj bi pomagala kmečkim poverjeništvom pri njegovem delu. Zbornica je bila podrejena neposredno šefu pokrajinske uprave. Njeno področje delovanja je bilo mnogo širše kot pred tem, saj ni bila več le stanovsko zastopstvo, temveč je pridobila pristojnosti, ki jih je do takrat imel le kmetijski oddelek pokrajinske uprave. V Kmetijski zbornici so bili zastopani vsi sloji prebivalstva. Oživiljena zbornica je bila zadolžena za spremljanje potreb kmetijstva in gospodarstva na vseh področjih, od naselitve kmetov, do skrbi za obratna sredstva. Zadolžena je bila za nadzor nad gospodarskim in socialnim stanjem

---

³⁸⁹ Naredba o ustanovitvi kmečkega poverjeništa za Ljubljansko pokrajino. Ljubljana 1944.

³⁹⁰ ARS, AS 1886, Mestni preskrbovalni urad Ljubljana (dalje AS 1886), f. 66, Okrožnica št. II/13.

prebivalstva ter za oblikovanje in podajanje zakonov in drugih predpisov, ki so zadevali koristi kmetijstva in gozdarstva.³⁹¹

Nadaljnje izkušnje so pokazale tudi potrebo po ustanovitvi centralnega organa, ki bi edini izdajal odredbe, potrebne za zagotovitev prehrane. Tako je julija 1944 Rainer odredil še ustanovitev Osrednjega prehranjevalnega in kmetijskega urada za Okupacijsko cono Jadransko primorje. Temu sta bila podrejena prehrana in kmetijsko gospodarstvo celotnega okupacijskega območja Jadransko primorje.

Obdelovalne površine in pridelek

V vojnem času se je v ljubljanski mestni občini zelo povečala površina njiv koruze. Leta 1939 je obsegala 60 ha, leta 1940 62 ha, leta 1941 61 ha in leta 1942 130 ha. Ljubljanske pšenične njive pa so leta 1939 merile 146 ha, leta 1940 152 ha, leta 1941 114 ha in leta 1942 136 ha. Površina, namenjena za pšenico, se je sicer zmanjšala, vendar po vsej verjetnosti zaradi rahle preusmeritve kmetovanja. V vojnem času je vsaka družina želela sama pridelati kar največ raznovrstnejših pridelkov zase, za živino, pa tudi za prodajo. Povpraševanje na ljubljanskem trgu je kmetovalce očitno prepričalo, da se najbolj splača pridelovati vsakega malo. Največje je bilo povpraševanje po krompirju, zato so se najbolj povečale površine, posajene s krompirjem. Površine, namenjene zgodnjemu krompirju, so leta 1939 znašale 80 ha, leta 1940 125 ha, leta 1941 430 ha in leta 1942 500 ha. Očitne so bile tudi tendence po čim večji pridelavi fižola. Leta 1939 je površina namenjena fižolu merila 36 ha, leta 1940 32 ha, leta 1941 76 ha, leta 1942 pa 80 ha. Povečala se je tudi pridelovalna površina zelja in raznih vrst vrtnin. Opazno je zmanjšanje obdelovalnih površin solate, in sicer iz 8 ha leta 1939 na 3 ha leta 1942. Skoraj nespremenjena pa je ostala površina

---

³⁹¹ Naredba o ustanovitvi Kmetijske zbornice za Ljubljansko pokrajino, Ljubljana 1944, str. 5 in 6, člen 3.

travnikov.³⁹² Še o pridelku: na ozemlju mestne občine ljubljanske je bilo v letu 1943 pridelanih 118.800 kg pšenice (leta 1942 161.600 kg), 130.000 kg koruze (leta 1942 150.000 kg), ajde 7.000 kg (leta 1942 13.400 kg), 315.000 kg zgodnjega krompirja (leta 1942 445.000 kg), poznega krompirja 1,872.500 kg (leta 1942 2,150.000 kg), fižola 20.000 kg (leta 1942 20.000 kg), 10.000 kg paprike, 50.000 kg paradižnika idr.³⁹³

Poskus sodelovanja z Ljubljansko pokrajino

Kljub na prvi pogled spodbudnim številkam kmetijstvo in živinoreja v Ljubljani nista bila razvita do te mere, da bi se prebivalci lahko samooskrbovali oziroma s pridelki in izdelki v polni meri preskrbeli someščane. V zadostni meri pa glavnemu mestu ni mogla pomagati niti Ljubljanska pokrajina, saj je bil donos njiv že v mirnem času premajhen.³⁹⁴

Mestni preskrbovalni urad, ki je bil dolžen skrbeti za nabavo in razdeljevanje živil in kurjave med grosiste in trgovce na območju Ljubljane, je kljub vsemu poskušal sodelovati s kmetovalci iz vse pokrajine. V času nemške okupacije je moral namreč vsak mesec razdeliti živež med 230 trgovcev in zadrug, 120 mlekarn itn. Potrebe Ljubljane so bile velike, zato so bili vsi poljedelci in živinorejci s področja Ljubljanske pokrajine Prevodu dolžni oddajati maslo, pšenico, rž, ječmen, koruzo, stročnice, krompir, oljnice, jajca in fižol. V teku vojne so se mnogi naučili, kako se izogniti obvezni oddaji oziroma kako izročiti čim manj. Prevod in Kmetijska zbornica sta zato obljubila nagrade tistim kmetovalcem, ki so v celoti izpolnili svojo dolžnost pridelovanja in oddajanja. Bolj ko

---

³⁹² Slovenski narod, št. 246, 8. 11. 1943, str. 3, V Ljubljani pridelujemo vse poljske pridelke.

³⁹³ Slovenec, št. 126, 3. 6. 1944, str. 3, Koliko je lani Ljubljana pridelala?

³⁹⁴ Za primerjavo: V Nemčiji je bil donos na 1 ha zemlje 21,6 stota pšenice, 17,3 stota rži, 160 stotov krompirja, v Ljubljanski pokrajini le 9,7 stota pšenice, 8,4 stota rži in 59,7 stota krompirja. V Nemčiji je bilo na 100 ha zemlje 12,7 konjev, 75,7 goveda, 96,8 svinj in 16,2 ovc, v Ljubljanski pokrajini pa 6,2 konjev, 44,8 goveda, 36,2 svinj in 4,1 ovc, v: Trgovski list, št. 86, 24. 10. 1944, str. 1, Kmetijstvo v Ljubljanski pokrajini.

se je bližal konec vojne, večje so bile nagrade. To to je kazalo na očitno stisko v preskrbi.

Nagrade uspešnim kmetovalcem

Od začetka septembra 1944 so za nagradne premije določili sol, sladkor, cigarete, vžigalice, kvas, olje in milo, čeprav s slednjimi tremi niso bili najbolj radodarni. Olje je na primer prejel le tisti, ki je Prevodu izročil 100 kg oljnic, saj so bile potrebe po njih še posebej velike³⁹⁵:

	sol	sladkor	cigarete	vžigalice	kvas	olje	nilo
1 kg masla	600 g	300 g	25 kosov	2 šk.	50 g	-	100 g
100 kg pšenice	5.000 g	2.000 g	150 kosov	4 šk.			
100 kg rži	4.600 g	1.800 g	135 kosov	4 šk.			
100 kg ječmena	3.800 g	1.500 g	115 kosov	3 šk.			
100 kg koruze	3.400 g	1.300 g	100 kosov	3 šk.			
100 kg stročnic	6.000 g	3.000 g	200 kosov	6 šk.	600 g		
100 kg krompirja	1.000 g	500 g	30 kosov	2 šk.			
100 kg oljnic	5.000 g	2.500 g	250 kosov	20 šk.	500 g	2 l	
100 kosov jajc	2.000 g	500 g	20 kosov	5 šk.	400 g		200 g ³⁹⁶

³⁹⁵ Po besedah informatorja Franceta Žagarja (izjava pri avtorici) se je prezident Ru-pnik zavzemal za plodnejše pridelovanje oljaric in z razglasom pozval vse kmetovalce in vrtnarje, naj sejejo čim več sončnic, buč ali drugih oljnih rastlin: "Pridelovanje oljnih rastlin je združeno za kmetovalca z znatnimi gospodarskimi koristmi. Predvsem je olje izmed vseh vrst maščob človeku najprikladnejša, najlažje prebavljiva in za marsikoga, ki nima zdravega želodca, zlasti pa za one, ki bolehajo na vnetju žolčnega mehurja, edina maščoba, ki jo smejo uživati. Pridelovanje rastlinske maščobe je dalje cenejše kakor pa pridelovanje svinjske masti, ker moramo pitati prašiča z dragimi krmili, ki jih je treba najprej pridelati na njivi. Danes, ko kmetovalcu tako zelo manjka tečnih krmil, je posebno ugodno tudi to, da dobi ob oddaji semena oljne tropine, ki so najboljše in najizdatnejše tečno krmilo za molzno živino." V: ARS, AS 197, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Kmetijski oddelek 1941–1945 (dalje AS 197), f. 15, št. 120/3.

³⁹⁶ ARS, AS 1886, f. 70, XII, 5537–45, št. II/74.

Spomladi 1945 so nagrade obljubili tudi tistim, ki so prodajali na ljubljanski tržnici. Prvemu, ki bi na ljubljansko tržnico naenkrat prinesel 10 kg špinače, je bilo za nagrado obljubljenih 50 kg apnenega solitra. Drugemu in tretjemu vrtičkarju, ki bi na tržnico prinesla prav toliko špinače kot prvi, je bilo obljubljenih po 30 kg apnenega solitra, vsakemu od naslednjih šestih dobaviteljev pa je bilo obljubljenih 15 kg amonijevega sulfata. Za najbolj urne trgovce s kolerabo sta bili predvideni dve nagradi po 15 kg amonijevega sulfata in 8 nagrad po 10 kg amonijevega sulfata. Prvim prodajalcem korenja pa je bilo obljubljenih 10 nagrad po 10 kg apnenega solitra, prav toliko tudi za grah v stroku. Seveda je bila minimalna količina kolerabe, korenja in graha, ki je prišla v poštev za nagrado, 10 kg.³⁹⁷

Živinoreja

V Ljubljani živinoreja praktično ni bila razvita, "saj je bilo še leta 1939–1940 na celem področju mesta komaj dva para volov."³⁹⁸ Malo bolj so razveseljivi podatki o živini z območja Ljubljanske pokrajine, saj govorijo o 77.302 glavah goveda, 11.249 konjev in 54.953 prašičev.³⁹⁹ Številke so sicer iz časa pred drugo svetovno vojno, ker pa živinoreja v vojnih letih ni napredovala, niso zastarele oziroma nerealne. Slabše je bila razvita predvojna kozjereja. Leta 1939 je bilo v Ljubljanski pokrajini le 2621 kozličkov mlajših od 12 mesecev in 7783 koz in kozlov nad 1 letom.⁴⁰⁰ Večjega napredka kozjereja ni dosegla niti v vojnem obdobju, čeprav si je kar nekaj ljubljancev s kozjim mlekom in mesom lajšalo stisko.

³⁹⁷ Slovenec, št. 91, 22. 4. 1945, str. 2, Z zelenjavo na trg!

³⁹⁸ ARS, AS 1886, f. 66, Poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943.

³⁹⁹ Deutsche Adria Zeitung, št. 107, 30. 4. 1944, str. 5, Die Viehzucht in der Provinz Laibach.

⁴⁰⁰ Mali gospodar, št. 5, 15. 5. 1940, str. 95, Kozjereja v Sloveniji.

Obvezna prijava in oddaja živine ter nagrade uspešnim živinorejcem

Odredba o obvezni oddaji določenega števila živine, v glavnem konjev in krav, ki je v veljavo stopila v času italijanske okupacije, je ostala v veljavi do konca vojne.⁴⁰¹ Od julija 1944 dalje pa je ljudi bremenila še odredba o prijavi vse živine in celo čebeljih panjev. Pokrajinskemu prehranjevalnemu zavodu je bilo potrebno prijaviti vse spremembe, tj. nakupe živine, skotitve, prodajo, pogin idr. Kljub ostrim ukazom in izvajanju le-teh ter kljub obljubljenim nagradam, namenjenim uspešnim živinorejcem, do večjega sodelovanja med podeželjem in oblastmi ni prišlo. Kmetje so Prevodu najraje oddajali le živali, ki so jih najlažje pogrešali. Tako so se najpogosteje odrekli starih živali. Nagrade, ki so bile v letu 1945 namenjene uspešnim živinorejcem, so bile sledeče:⁴⁰²

	sol	sladkor	cigarete	vžigalice	kvas	olje	milo
1 kg slanine	600 g	300 g	25 kosov	2 šk.	50 g	-	100 g
prašič žive teže do: 79 kg	-	-	-	-	-	-	-
80-89 kg	6000 g	2000 g	200 kosov	2. šk.	-	-	2000 g
90-99 kg	12000 g	4000 g	400 kosov	4 šk.	-	-	-

Poskus osnovanja govedoreje in prašičereje v prestolnici in odredba o klanju prašičev

V času vojne se je pokazala potreba ljubljanske mestne občine po konjih, saj so jih zaradi pomanjkanja bencina vse bolj potrebovali za prevoz hrane, odvoz smeti idr. Občina se je trudila ustanoviti tudi lastno govedorejo znotraj bloka, a vsa zemlja na tem območju je bila izrabljena v poljedeljske namene, tako ne bi bilo mogoče pridelovati za živino potrebne krme. Primanjkljaj le-te je Prevod poskušal pokriti iz uvoza iz Italije.

⁴⁰¹ Ferenc, Tone: Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien (1941-1945). V: Österreichische Osthefte, 31. Dunaj 1989, št. 1, str. 74 in 75.

⁴⁰² ARS, AS 1886, f. 70, XII, 5537-45, št. II/74.

Poleti 1944 so v Ljubljano uvozili nekaj več kot 600 pujskov iz Nemčije. Oddani so bili po maksimalni ceni kmetom v Ljubljani in bližnji okolici, ki naj bi jih "opitali za splošne naše potrebe."⁴⁰³ Prevod je pujse, ko so dopolnili ali presegle 120 kg, odkupil po maksimalni ceni. Vsak rejec je za pitanje enega pujsa prejel 250 kg žita in 50 kg beljakovinstih močenih krmil, oboje po maksimalni ceni. Ostalo krmo je moral priskrbeti sam. Pogin prašiča je moral rejec opravičiti z izkazom živinozdravnika.⁴⁰⁴ Pri prašičereji so pomagale javne kuhinje, ki so s kuhinjskimi odpadki in pomijami debelile pujse.⁴⁰⁵

Konec oktobra 1944 je izšla odredba o klanju prašičev za domačo porabo. Določala je, da so vsi prašiči namenjeni za zakol pod zaporo in na razpolago le Pokrajinskemu prehranjevalnemu zavodu. Lastniki prašičev so bili upravičeni samo do tistih živali, ki so bile namenjene za porabo v družinah, rejskih skupnostih, verskih redih in konviktih. Ena sama oseba ni imela pravice do zakola, družine oziroma skupnosti z največ petimi člani so smele zaklati na leto enega prašiča. Posamezne družine oziroma rejske skupnosti, ki so štejele več kot dvajset članov, na leto niso smele zaklati več kot štirih prašičev. V verskih redih in konviktih je bilo šest oseb upravičenih do zakola enega prašiča letno.⁴⁰⁶ Rejci so morali prošnjo za zakol poslati Prevodu, ki je zahtevo pretehtal, jo odobril ali zavrnil. Ob dovoljenem zakolu enega prašiča je bilo potrebno oddati pri dveh družinskih članih 18 kg slanine, pri treh družinskih članih 12 kg, pri štirih članih 6 kg, družine z več kot štirimi družinskimi člani so bile oddaje slanine opravičene. Ob dovoljenem zakolu dveh prašičev je bilo družini s šestimi člani potrebno oddati 24 kg slanine, družini s sedmimi člani 18 kg, z osmimi člani 12 kg, z devetimi člani 6 kg. Družine z več kot devetimi družinskimi člani so bile oddaje slanine oproščene. Ob dovoljenem zakolu treh prašičev je bila družina z enajstimi člani dolžna oddati 24 kg slanine, družina z dvanajstimi člani 18 kg, družina

---

⁴⁰³ ARS, AS 197, f. 16, III/808/1.

⁴⁰⁴ Prav tam.

⁴⁰⁵ ARS, AS 197, f. 16, št. 19, 459/44, II.

⁴⁰⁶ ARS, AS 1886, f. 37, ovoj XII.

s 13 družinskimi člani 12 kg, družina s 14 člani 6 kg, družina s petnajstimi družinskimi člani pa je bila oddaje oproščena. Ob dovoljenem zakolu štirih prašičev je bilo pri 16 družinskih članih potrebno oddati 24 kg slanine, pri 17 članih 18 kg, pri 18 članih 12 kg, pri 19 članih 6 kg, družine z več kot 20 člani so bile obvezne oddaje slanine oproščene.⁴⁰⁷ Mnogokrat so rejce opominjali, naj ne koljejo premalo pitanih živali. Osebe, ki se teh opominov niso držale, 12 mesecev niso bile upravičene do živilske nakaznice za trde maščobe in meso, Prevodu pa so morale v roku dveh dni po klanju oddati točno določeno količino ohlajene slanine.⁴⁰⁸ Poleg dovolilnice za zakol je vsak prosilec prejel tudi nakazilo za 5 kg soli za vsakega prašiča.⁴⁰⁹ Od decembra 1944 pa so sol prejeli le tisti rejci, ki so ob zakolu oddali tudi kožo.⁴¹⁰ Kljub strogim pravilom so nekateri klali "na črno". Ker so se bali, da bi žival pri tem delala hrup, ki bi sosede in še koga opozoril na prepovedano klanje, so prašiča pokončali z električno in nato v miru opravili svoje delo.⁴¹¹

Tisti, ki niso klali v zvezi s predpisi, so večino mesa prodali na črni borzi. Sem in tja so policijske enote "prodajalce" odkrile in zasegle njihovo robo. Prehranjevalni zavod pa je ugotovil, da ga okrajni preskrbovalni odbori in občinski preskrbovalni uradi širom Ljubljanske pokrajine mnogokrat niso obvestili o zaseženem mesu, ki so jim ga izročali policijski organi, in so z njim samovoljno razpolagali. Zaseženo meso so torej razprodajali brez dovoljenja Prevoda, čeprav je bil on edini pristojen za to. Tega mesa Prevod tudi ni mogel upoštevati pri tedenskem nakazovanju mesa, saj ni vedel, kateri mesarji so ga prejeli v prodajo. Pri vsem tem se je zavedal, da je prodaja tega mesa potekala mimo uradno določenih cen, se pravi po veliko višjih. Omenjene odbore in urade je tako ponovno spomnil, da so zaseženo blago dolžni dosledno izročati komisionarjem Prevoda, ki so

⁴⁰⁷ Jutro, št. 252, 3. 11. 1944, str. 3, Klanje prašičev za domačo porabo.

⁴⁰⁸ ARS, AS 1886, f. 63, Okrožnica št. II/87, 2. 11. 1944.

⁴⁰⁹ Jutro, št. 254, 11. 11. 1943, str. 2, Navodila za klanje prašičev.

⁴¹⁰ ARS, AS 1886, f. 61, Okrožnica št. II/103, 11. 12. 1944.

⁴¹¹ Ustni vir: France Žagar, izjava pri avtorici.

bili edini pristojni za urejanje hrambe in razdeljevanja zaseženega mesa.⁴¹²

Kam so šli vsi kosmatinci?

V času vojne so Ljubljančani nevede jedli tudi meso domačih ljubljencev. To so v letu 1944 odkrili detektivni kriminalističnega oddelka policijske uprave, ko so naleteli na tajno klavnico. Na prvi pogled za vojni čas morda nič nenavadnega, vendar so se v njej ukvarjali s klanjem psov. Pred tem se je v Ljubljani že dolgo govorilo o krajah pasemskih psov, vendar so bile pristojne oblasti prepričane, da nekakšna tolpa te živali preprodaja v zameno za denar ali hrano. Po razkritju klavnice in umazanih poslov v njej je prišlo na dan tudi dejstvo, da so prevaranti pasje meso prodajali na črni borzi – kot kozličkovo, telečje ali zajčje. Lastnikom psov so za spomin ostale vsaj kože njihovih ljubljencev:⁴¹³ “Policija je ugotovila, da je bilo ukradenih v celoti 42 psov in sta od teh ostala živa le dva. Za kože, ki so na razpolago, se je doslej prijavilo le 20 lastnikov. Drugi naj se podvzajajo, ker bodo kože na policiji le še dva dni. Potem bo imelo zadnjo besedo sodišče.”⁴¹⁴

Proizvodnja in razdeljevanje mleka

Še tik pred vojno je veljalo: “Naše slovensko mlekarstvo propada!”⁴¹⁵ Čeprav bi morale mlekarstvo v okolici glavnega mesta igrati pomembno vlogo, so bile na tem območju aktivne le štiri mlekarske zadruge, ki so predelale komaj 11% v ljubljanskem srezu proizvedenega mleka.⁴¹⁶ Ostalo mleko so v Ljubljano, ki je dnevno

⁴¹² ARS, AS 213, f. 2, ovoj Okrožnica Prehranjevalnega zavoda o zaplembi mesa.

⁴¹³ Slovenec, št. 122, 28. 5. 1944, str. 4, Pasja klavnica v mestu odkrita; Jutro, št. 122, 28. 5. 1944, str. 4, Ljubljančani so veliki sladokusci.

⁴¹⁴ Jutro, št. 127, 4. 6. 1944, str. 5, Ustanovitelj pasje klavnice je pobegnil. Bolj natančno o tem, kako so klali pse: Jutro, št. 195, 26. 8. 1944, str. 3, Kako so kradli in klali pse.

⁴¹⁵ Slovenski mlekarski list. Glasilo Zveze mlekarskih zadrug v Ljubljani, 1. 1. 1937, št. 1.

⁴¹⁶ Erpič, Jože: Razvoj našega mlekarstva. Referat na V. seji agrarno-tehničnega

porabila 25.000 litrov, vozili privatniki in ga tam sami prodajali. Po okupaciji je Ljubljana izgubila svoje prvenstveno preskrbovalno zaledje – Gorenjsko. V zvezi s preskrbo mleka je tedaj Ljubljana lahko računala le na obrobne občine vrhniškega okoliša in Dolenjske. Notrantska zaradi slabih prometnih povezav z Ljubljano po okupaciji ni prišla v poštev, čeprav je s tega področja leta 1940 v mesto prihajalo dnevno kar okoli 14.000 litrov mleka. Pričakovati ni bilo niti mleka živine s področja mesta samega, saj je bila ta premalo krmljena že leta 1941, sploh na Ježici in v Polju, kjer je večina travnikov ostala na nemškem okupacijskem področju. Tako je bilo upravičeno računati na hudo pomanjkanje te hranljive tekočine, zato je visoki komisar konec novembra 1941 izdal uredbo, s katero je poveril Pokrajinskemu prehranjevalnemu zavodu urejanje trgovine z mlekom ter mlečnimi izdelki.

Mnogi Ljubljančani so se posluževali t. i. dvotirnega sistema preskrbe z mlekom, se pravi, da so ga kupovali v mestnih mlekarnah in tudi od privatnih dobaviteljev. Z obžičenjem mesta je bil mlekaričam otežen vstop v Ljubljano, kar je pomenilo dodatno stisko. Kupci in prodajalci so se znašli tako, da so sklepali posle kar ob blokkih. To pa ni bilo najprijetnejše, “kajti trgovanje na bloku je zavzemalo vedno bolj grozeče obsege, tako za finančne zmogljivosti vsake gospodinje kot za moralno zdravje in poštenje našega ženstva, ki je bilo s strani vojaštva večkrat žaljeno v svojem čutu sramežljivosti.”⁴¹⁷

Zaradi obžičenja mesta in vse slabših prometnih zvez z Dolenjsko je v Ljubljano prispelo vse manj mleka. Prevodu ni preostalo drugega in je s 1. aprilom 1942 mleko podvrgel racionirani prodaji. Dojenčki do enega leta so bili upravičeni do enega litra mleka dnevno, otroci od 2 do 7 let do pol litra, otroci od 8 do 10 let do četrtega litra in osebe, starejše od 60 let, bolniki in nosečnice do pol litra. Kljub temu urad za razdeljevanje mleka ni mogel vedno zagotoviti teh količin, tako da je obroke nižal, večkrat pa mleko dodelil le dojenčkom.

---

odseka (poljedeljski pododsek). V: Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva. Poročilo o kmetijski anketi, II. del. Ljubljana 1939, str. 299.

⁴¹⁷ ARS, AS 197, f. 15, Ia-71/6.

V začetku septembra 1942 je Prevod šel korak dalje. Vso produkcijo mleka je postavil pod zaporo, pri čemer si je pridržal pravico do razporejanja razpoložljivih količin. Po določbah zavoda je bil vsak posestnik dolžan oddati tri litre od prve krave in po štiri od vsake naslednje. Računali so, da bi bilo na ta način Ljubljani mogoče zagotoviti okrog 14.000 litrov mleka,⁴¹⁸ preostalih 1000 litrov, namenjenih zdravstvenim zavodom, pa je po meddržavnem dogovoru vsak dan pošiljala kranjska Mlekarska zadruga. Začetni rezultati niso prinesli zelenega, saj nabirka ni dosegla niti tretjine pričakovanih količin. Sledilo je kaznovanje najhujših saboterjev, naknadno pa je bil izdelan tudi natančen popis živine s področja Ljubljanske pokrajine. To posredovanje je prineslo vsaj delen rezultat, dobava mleka v glavno mesto se je dvignila na 6000 litrov dnevno. V tem času se je izboljšala tudi organizacija razdeljevanja mleka v mestu, postavili so 60 mestnih razdeljevalnic v sklopu že obstoječih 114 mlekarskih trgovin. S tem je postala konec leta 1942 dostava mleka hitrejša in točnejša, čakanje v vrstah je bilo odpravljeno. Neljubo poslabšanje položaja je sledilo že februarja 1943. Zaradi naravnega upada produkcije in zaradi prevelikih finančnih stroškov vzpostavitve in vzdrževanja celotne organizacije zbiranja na deželi, je v Ljubljano v začetku leta 1943 prispelo le toliko mleka, da so ga do aprila vsak dan dobivali samo otroci do 3 let ter zdravstveni zavodi, ostali upravičenci pa le vsak drugi ali tretji dan. Ob kontroli hlevov so uradniki odseka za mleko ugotovili, da se je mnogo posestnikov, predvsem večjih, vse preveč izmikalo oddaji mleka, zato so sklicali več sestankov s proizvajalci. Na teh sestankih so razlagali uredbo o oddaji mleka in predočili težak položaj prehrane v Ljubljani. Na srečanjih so določili tudi vaške zaupnike, ki so bili zadolženi za urejanje in nadziranje oddaje mleka. Vsa ta prizadevanja niso padla na plodna tla. Kmetje so mleko še naprej prodajali neupravičenim kupcem ali pa ga

---

⁴¹⁸ Pred vojno je bilo vsak dan v Ljubljano pripeljanih 20.000 litrov mleka, mesto samo pa ga je pridobilo nad 7.500 litrov! V: Slovenski mlekarski list. Glasilo Zveze mlekarskih zadrug v Ljubljani, št. 4, 1. 4. 1937, str. 49, Ljubljanski mlečni trg in naše kmetijstvo.

predelovali v maslo, za obvezno oddajo se več ali manj niso zmenili.

Po 8. septembru 1943 je nastopila še večja kriza, saj je Ljubljana ostala navezana v glavnem le na okoliške občine. Očitno je bila potrebna reorganizacija mlekarstva. Proizvajalci občin Ljubljana mesto, Polje, Rudnik, Ježica, Dobrunje, Dobrova, Brezovica, Log in Vrhnika so bili na osnovi naredbe o oskrbovanju Ljubljancev z mlekom obvezani zbiralnicam Prevoda oddajati vse mleko, ki ni bilo namenjeno njihovi osebni potrebi (za vsakega družinskega člana se je smelo vsak dan obdržati $\frac{1}{2}$ l mleka⁴¹⁹) oziroma, ki ni bilo namenjeno upravičeni prodaji. Proizvajalci so mleko lahko oddajali direktno v zbiralnice, ki so jih vodili kmetje, trgovci ali za to najeti privatniki, lahko pa so ga izročili pooblaščenim voznikom Prevoda. Zbiralnice in vozniki so količino oddanega mleka proizvajalcev vpisovali v "zbiralne" knjižice. Te so vsakih deset dni preverjali uradniki Prevoda. Proizvajalci so morali mleko na ta način oddajati do konca vojne.

Zaradi še vedno ne dobrega rezultata je marca 1944 stopila v veljavo odredba o kaznovanju kršiteljev predpisov v zvezi s proizvodnjo in razdeljevanjem mleka. Prepovedano je bilo prevažati oziroma prenašati mleko iz kraja v kraj, če za to ni bilo izdano posebno dovoljenje Prevoda. Za vsak liter, ki ga je kršilec prenašal na črno, je moral plačati 100 lir kazni. Blago, s posodo vred, je bilo zaplenjeno. Kazni so grozile tudi vsem, ki so oddajali pokvarjeno ali ponarejeno mleko.⁴²⁰ Kakovost mleka je bila namreč predpisana z zakonskimi predpisi, zato jo je stalno nadziral mestni tržni urad, ki je zahteval, da je imelo mleko dovolj maščob in da je bilo zdravo. Za posneto mleko je veljalo tisto mleko, ki je imelo manj od 2,5% maščobe. Ljubljanski mestni tržni urad je za mejo določil 2,8% maščobe.⁴²¹

Prevod je avgusta 1944 sprejel predpise, po katerih so morali proizvajalci mleka v mlekerskem letu oddati

---

⁴¹⁹ ARS, AS 197, f. 15, 251/1.

⁴²⁰ ARS, AS 197, f. 15, Sprememba predpisov za oskrbovanje z mlekom za prehrano.

⁴²¹ Pred vojno je bila meja 3%.

pri eni kravi najmanj 250 l mleka, pri dveh kravah 900 l mleka, pri treh 1.500 l, pri vsaki nadaljnji kravi pa 1.200 l mleka več. Proizvajalci so imeli možnost, da so namesto 25 l mleka oddali 1 kg presnega masla, ki je vsebovalo najmanj 80% mlečne maščobe in največ 18% vode. Namesto presnega masla so lahko oddajali tudi topljeno maslo – 1 kg namesto 32 l mleka.⁴²²

Od poletja 1944 dalje so se pritožbe zaradi nezadostne dobave mleka in njegove slabe kvalitete kar vrstile. Mlekarski odsek je posebnemu sodišču za javno varnost prijavil vse živinorejce, ki naj bi kršili predpise v zvezi z mešanjem mleka z vodo in z oddajo mleka Prevodu. Po pregledu njihovih krav je sodišče ugotovilo, da so bile pritožbe v mnogih primerih neutemeljene. Kvaliteta kravjega mleka je namreč na splošno zelo padla.⁴²³ Krivdo za slabo mleko so iskali v prevelikem izrabljanju krav molznic za razna poljska dela. Strokovnjaki so kmetom zato svetovali, naj teh živali ne bi priganjali k delu. Krivce za premalo mleka pa so našli v tistih teličkih, ki so jih kmetje predolgo puščali pri materah. Konec poletja 1944 je izšla odločba, s katero je bilo za vsako tele, ki ga je čakal zakol, dovoljeno največ 25 dnevno sesanje. Teletu, ki je bilo namenjeno za rejo, so sesanje dovolili 9 tednov. Zaradi slabe krme oziroma njenega pomanjkanja, problem slabega mleka in njegovega pomanjkanja ni bil niti rešen niti rešljiv.⁴²⁴

Na kvaliteto mleka vpliva tudi molža, zato je Prevod za to početje izdal natančna navodila in apeliral na "kmečke gospodinje", naj jih upoštevajo. Te naj bi si pred molžo dobro umile roke, kravi pa vime. Po molži naj bi odnesle mleko iz hleva in ga precedile skozi platno v primerno posodo. To posodo naj bi pokrile in v hladnem ter zračnem prostoru postavile v mrzlo vodo, ki naj bi jo večkrat zamenjale. Gospodinjam, ki so imele v bližini doma potok ali studenec, je bilo delo olajšano. Mleko, namenjeno Prevodu, naj bi v dobro očiščeno mlekarsko posodo nalile tik pred odhodom v zbiralnico.

⁴²² Slovenski dom, št. 31, 5. 8. 1944, str. 4, Kako bo urejena preskrba z mlekom.

⁴²³ Slovenec, št. 17, 23. 1. 1945, str. 3, Sodne razprave o slabem mleku.

⁴²⁴ Deutsche Zeitung, št. 56, 9. 3. 1944, str. 3, Ernährungswirtschaft im Adriatischen Küstenland.

Prevod jim je nadalje svetoval, naj oddajajo predvsem jutranje mleko. Navodila za rokovanje z mlekom so pre- jeli tudi zbiralci in prevozniki mleka. Z zbiranjem mleka naj bi začeli v ranih jutranjih urah, za jutranje mleko naj bi uporabljali druge vrče kot za večerno. V zbiralnih- cah naj bi imeli mleko na hladnem, od časa do časa naj bi vrče poškopili s hladno vodo, mleko pa premešali. Prevod jim je priporočal, naj v 50 litrski vrč primešajo 3 žlice oksigena, ki zavira kisanje mleka.⁴²⁵ Mleko, ki ga je razdeljeval Prevod, je imelo ob dostavi normalno oziroma dopustno kislinsko stopnjo in je bilo ustrezno ohlajeno, tako je bil razvoj glivic zadržan vsaj za nekaj ur. Kljub temu pa je svetoval potrošnikom, naj ga doma takoj prekuhajo, pri čemer naj uporabijo za nožev konicico sode ali sladkorja.⁴²⁶

Tisti, ki so gojili koze oziroma pivci kozjega mleka, so bili na boljšem. Zaradi močne arome se da kozje mleko namreč brez problema mešati z vodo: “/.../ so tamkaj gojili tri koze in nam vsak dan odstopili pol litra kozjega mleka, ki nam je dajal, pomešan z enako količino vode, kakšen liter te dragocene tekočine na dan.”⁴²⁷

*Poskus samopreskrbe*⁴²⁸

Reja malih živali

Reja malih živali je bila razširjena že v času prve svetovne vojne. “Pomanjkanje mesa v vsaki vojni narekuje malemu človeku vedno znova potrebo po reji malih živali”,⁴²⁹ tako je njena pomembnost nezadržno rasla tudi med drugo svetovno vojno:⁴³⁰ “Umna reja malih živali daje izdatno materialno pomoč socialno šibkejšim slojem naroda, obenem pa se z rejo malih živali znatno

⁴²⁵ Več o uporabi oksigena za konzerviranje mleka: ZAL, LJU 489, f. 2407, II B, leto 1943, Dodajanje s kisikom pomešane vode hranilnemu mleku.

⁴²⁶ ARS, AS 202, f. 76, II 442/21.

⁴²⁷ Weber: 150 zgodb, str. 193.

⁴²⁸ Leta 1939 je nemška stopnja samopreskrbe dosegla nad 80%. V: Šorn, Mojca: Preskrba tretjega rajha. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2002, št. 1, str. 91.

⁴²⁹ Velika pratika za prestopno leto 1944, str. 63.

⁴³⁰ O tem tudi: ARS, AS 1886, f. 66, Jahresbericht über die gesundheitliche Verhältnisse in Laibach 1943, str. 77sl.

intenzivira proizvodnja ljudske prehrane ter tako poveča vrednost našega narodnega gospodarstva.”⁴³¹ Oblasti so se zavedale, da prebivalstvo z rejo malih živali lahko vsaj delno poskrbi za svojo prehrano in jo izboljša, pri čemer se mu ni treba obračati na črni trg, zato so to dejavnost podpirale in rejcem poskušale pomagati. V dnevnem časopisju iz vojnih let naletimo na mnogo nasvetov, naslovljenih na rejce, naj si sami na cenejši način zagotovijo meso, ki bi jim nadomestilo teletino in govedino: “Največkrat samo tarnamo in se pritožujemo nad draginjo, pomanjkanjem živali itd., namesto da bi tudi sami kaj storili za omiljenje težkih časov. Že več let se razna rejška društva in tudi oblasti trudijo organizirati zlasti med nižjimi sloji rejo malih živali, ki bi lahko donasala malemu človeku precejšnjo korist”.⁴³² V ospredje je bila postavljena zlasti reja domačih kuncev, ki se je splačala zaradi mesa (samica težke pasme kuncev povrže letno tudi do 18 mladičev, tj. tudi do 70 kg odličnega mesa), volne, krzna in kože: “Ako bomo v bodoče rejo ovnačev pomnožili, bo vsekakor v prid ne le posamezniku, ampak tudi skupnosti. Dobili bomo več mesa in tudi enakih kožic, ki bodo v ceni poskočile, saj je znano, da ima le večja količina enake robe na trgu ugodnejšo ceno. Ker pa goji danes vsak rejec živali druge pasme, niso kožice v barvi, kakovosti in velikosti enake in so zato skoro brez vrednosti. Trg zahteva le enotno blago v čim večji količini.”⁴³³ Gospodarsko pomembna kuncja pasma je bila poleg ovnača tudi angora. Oskrbovanje in nega teh živali se je zdela preprosta in poceni. Kunce je lahko gojil vsak, ki jim je imel možnost ponuditi dnevno nekaj malega zelenjave in ki je imel toliko prostora, da je lahko postavil nekaj kletk, za prvo silo celo iz starih zabojev. S časom se je pokazalo, da je bil marsikateri zajec prikrajšan za osnovno skrb: “Med današnjimi priložnostnimi rejci, ki so se oprijeli reje kuncev iz bojazni pred pomanjkanjem mesa, se je razvila pravcata tekma, kdo bo imel več kuncev. Pri njih je glavno le število živa-

---

⁴³¹ ARS, AS 77, f. 14, Poslovno poročilo Kmetijskega oddelka kraljevske banske uprave Dravske banovine za XII. redno zasedanje, str. 14.

⁴³² Mali gospodar, št. 1, 15. 1. 1941, str. 11–12, Kako je in kako bi moralo biti?

⁴³³ Prav tam.

li, dočim so kletke in nega postranskega pomena. Živali natrpajo v dve ali tri kletke ali celo zaboje. Kazen ne izostane. Bolezen in številni pogin so dnevne pritožbe teh 'zabojčkarjev'.⁴³⁴ Nekateri so zaradi pomanjkanja prostora živali redili kar na podstrešjih.⁴³⁵ Drugi pa so se za svoje živalce potrudili mnogo bolj. To je razvidno iz pogovora dveh mladih lastnikov zajcev, ki ga je zapisal očividec: "Kaj jim pa daješ?" "Kruh kakor ti." /.../. "Jaz jim dajem korenja in trave, ne pa kruha." "Kam pa potem daš kruh, kar ga takole naprosiš pri ljudeh?" "Doma ga pojemo." /.../. Povem kar naravnost, da se mi res ne zdi prav, če takšni "rejci malih živali" oziroma njihovi starši – saj brez njihove vednosti tega otroci gotovo ne delajo – na tak način izkoriščajo stisko današnjih dni ter trgajo ljudem že tako in tako pičlo mero kruha od ust, in to ne zase, pač pa za – zajce."⁴³⁶

Strokovna društva za pomoč rejcem

V Ljubljani sta že pred vojno delovali dve organizaciji, Mali gospodar in Žegoza – Železničarska (splošna) gospodarska zadruga v Ljubljani, ki sta se do leta 1944 ukvarjali s trgovskimi posli, od poletja istega leta pa sta svojo dejavnost skoncentrirali na pomoč rejcem malih živali. Društvo Mali gospodar je bilo ustanovljeno že leta 1939 na pobudo kmetijskega oddelka kraljeve banske uprave in na željo mnogih rejcev. Društvo je imelo svoj prvi redni občni zbor 14. januarja 1940. S strani banske uprave je bilo uradno priznано kot edini zastopnik vseh rejcev malih živali v Sloveniji.⁴³⁷ Mali gospodar se je omejil na dajanje strokovnih nasvetov za rejo, organizacijo tečajev in zastopanje koristi rejcev pri oblasteh. Člani tega društva so nekaj časa prejemale list "Mali gospodar", ki zaradi varčevanja s papirjem žal ni dolgo izhajal.

Najtežja naloga rejcev je bila priskrbeti krmo za ži-

⁴³⁴ Mali gospodar, št. 1, 1. 1. 1942, str. 3, Za vsakega nekaj.

⁴³⁵ Valant, Milan: Kraj Šmarje pri Jelšah. Ljubljancani od aprila 1941 dalje (krajevna zgodovina). Ljubljana 1988, str. 8.

⁴³⁶ Slovenski dom, št. 10, 11. 3. 1944, str. 4, Pisma nam in vam (Pisma bralcev).

⁴³⁷ Mali gospodar, št. 1, januar 1940, str. 1, Na pravi poti smo!

vali in pri tem opravilu jim je društvo izdatno priskočilo na pomoč. V letu 1941 jo je društvo nabavilo in med svoje člane razdelilo 32.000 kg. Posvarilo jih je, naj s to krmo pitajo le živali plemensko razmnoževalnega pomena in ne tistih, ki so jih gojili za zakol.⁴³⁸ Društvo je skrbelo tudi za izučitev članov v reji. Organiziralo je več tečajev o perutninarstvu. Strokovnjaki so sicer svarili pred požrešnostjo kokoši,⁴³⁹ vendar se je kasneje, sploh pred prazniki, večkrat pokazalo, koliko so te živali vredne, saj so jim domači namenili vso skrb: "Naše ljube kokodajse, ki nas bodo za Veliko noč (seveda kurjerejce) založile s pirhi, /.../, so pred prazniki pod stalnim in poostrenim nadzorstvom. Lastniki skrbno pazijo in zasledujejo sleherni korak svojih dragocenih pernatih rejenk. Bajе nekateri celo prenočujejo v kurnikih ali pa spe putke ponoči pod njihovimi posteljami, to pa zato, da uboge kokodajse ne bi prišle v nepoštene roke prijateljev brezplačne kurje pečenke, ki se zlasti pred velikimi prazniki kaj radi udejstvujejo."⁴⁴⁰ Društvo je spodbujalo tudi rejo golobov, ovc in predvsem koz. Slednje so obravnavali kot krave malega človeka.⁴⁴¹ Razširiti je želelo celo rejo morskih prašičkov, hkrati pa se je zavzemalo za razvoj čebelarstva.

Prvi občni zbor Železničarske zadruga je potekal 18. aprila 1936. Takrat je bil določen delokrog društva. Namen je bil vzbujati in širiti zanimanje za rejo domačih živali ter športno-ljubiteljsko rejo sobnih in športnih živali. Društvo je imelo namen pospeševati vrtnarstvo in sadjarstvo ter gojenje oziroma zbiranje zelišč in gozdnih sadežev. S strokovnimi nasveti je zadruga hotela pomagati pri rejskih in ostalih gospodarskih zadevah, s strokovno literaturo je širila izobrazbo članov, prav tako z organiziranjem predavanj, tečajev, razstav in ekskurzij. Članom je želela pomagati s čim ugodnejšo nabavo oziroma od-

---

⁴³⁸ Mali gospodar, št. 1, 1. 1. 1942, str. 2–4, Za vsakega nekaj.

⁴³⁹ Domovina in kmetski list, št. 27, 10. 7. 1941, str. 5, Kdor ima malo zemlje, naj ne goji kokoši. Le kot primer: "Pričele so se borovnice, o rdečih jagodah pa ni sledu. Kar jih ima Majdi na svojem vrtičku, pa pravi, da še te požrejo putke." V: Pismo, naslovljeno na Martino Pogačar, 22. 6. 1944, osebni arhiv avtorice.

⁴⁴⁰ Slovenski narod, št. 13, 26. 3. 1945, str. 4, Ljubljana se pripravlja na Veliko noč.

⁴⁴¹ ARS, AS 77, f. 14, Poslovno poročilo Kmetijskega oddelka kraljevske banske uprave Dravske banovine za XII. redno zasedanje, str. 30.

kupom plemenskih živali, krme, zdravil, semen in sadik ter z zatiranjem in zdravljenjem živalskih in rastlinskih boleznih in zajedavcev, z urejanjem hlevov in vzrejališč, drevesnic, sadovnjakov in vrtov. Leta 1939 je društvo odprlo vrata tudi rejcem izven železničarskih vrst.

Od začetka okupacije je zadruga kmetom pospešeno delila prepotrebno krmo. Podatki kažejo, da je samo od začetka leta 1944 do poletja istega leta Žegoza v Ljubljani s krmili (riževo zdrobljenko, otrobi in pokvarjeno moko) oskrbovala lastnike 80.128 malih živali, med drugim lastnike 661 koz, 36.870 kuncev in 42.067 perutnine.⁴⁴² Marca 1944 je Žegoza v Poljanah pri Šentvidu odprla valilnico. Vsak petek so se stranke, ki so želela svoja jajca zaupati v umetno valjenje, oglasile v prostorih zadruge na Gallusovem nabrežju v Ljubljani. Uslužbenci zadruge so jajca pregledali in neoporečna sprejeli v valjenje. Vsako jajce so opremili s svojo številko, nanj se je podpisal tudi lastnik. Tako je bilo zagotovljeno, da vsaka stranka dobi piščance in race, ki so se izlegli iz njihovih jajc. Pristojbina za valjenje enega jajca je znašala 3 lire. Valilnica je v povprečju v valjenje prejela približno 2.500 jajc na mesec.

V letu 1943 je bilo v mestu 76.320 kunčjih repov in 55.872 kljunov,⁴⁴³ kar kaže, da so bili Ljubljančani kar dobri rejci. Toda kljub pomoči društev je bilo prijavljenih čedalje več posegov Ljubljančanov na okoliških travnikih in pašnikih. Mnogi so tako menili, da je reja malih živali prekoračila svoj naravni okvir: "Gotovo lahko trdimo, da so se vprav zaradi pretirane reje malih živali pri nas tako razpasle poljske tatvine. Marsikdo bo ugovarjal, da se malenkost trave ali detelje, nekaj krompirčkov ali prgišče klasja, kmetu, ki ima posajeno celo njivo, vendar ne more tako poznati. Res bi se ne poznalo, če bi šlo za eno prgišče, toda v resnici gre za stotine prgišč in to da že cele mernike."⁴⁴⁴

Vsekakor pa so domače živali dale Ljubljani nek nov videz: "Pred kratkim sem prišel v Ljubljano in prenočil v Kolodvorski ulici. V jutranjih urah se je kakor v

⁴⁴² Slovenec, št. 169, 26. 7. 1944, str. 3, Reja malih živali v Ljubljani.

⁴⁴³ Slovenski dom, št. 16, 21. 1. 1943, str. 2, V Ljubljani je 76.320 kunčjih repov.

⁴⁴⁴ Slovenec, št. 218, 26. 9. 1943, str. 2, Reja malih živali – z druge strani.

sanjah prikrala v sobo tista lepa jutranja petelinova melodija, /.../. Nisem vedel, ali sanjam, ko pa sem prisluhnil pozornejše, sem slišal “kikiriki” /.../ – tam v lepem predelu našega mesta – blizu postaje. Še dopoldne sem to omenil tovarišu s Kongresnega trga. ‘Hm, veš, nič posebnega, jaz zdaj ne potrebujem več budilke, ker imamo v ulici kar 3 peteline, da ne govorim o kurah!’⁴⁴⁵

Obdelava vrtov in vrtičkov

Že takoj po okupaciji so javna občila v duhu samopreskrbe vse lastnike vrtov in vrtičkov spodbujala k njihovi obdelavi češ: “Tudi na takih vrtičih lahko pride-lamo marsikaj za kuhinjo.”⁴⁴⁶ Tisti, ki niso imeli lastne zemlje, so svoje vrtičkarske sposobnosti preizkušali na najetih površinah. Za manj premožne in za družine z velikim številom družinskih članov pa je poskrbela mestna občina in jim brezplačno ali pa proti majhni odškodnini dala v najem njive, vrtove in tudi travnike. Najemnine so znašale okoli 100 lir mesečno, v glavnem še manj.⁴⁴⁷ Zemljišča, ki jih je občina razdelila, so se nahajala v vseh ljubljanskih predelih. Prebivalci bežigradske delavske stanovanjske kolonije so dobili v ugoden najem 40 vrtov po 250 m² ob Linhartovi cesti, ob cestah v Trnovem, na Barju ter v Šiški pa je Ljubljančane razveselilo kar okrog 500 razdeljenih vrtičkov. Poceni je mestna občina oddala tudi 69 parcel na Rakovi jelši, ob Cesti dveh cesarjev (v t. i. Sibiriji) pa je vsaka družina prejela v obdelavo 80 m². Nadalje je bilo razdeljenih 14 vrtov velikosti od 250 do 300 m² ob Gradaščici med trnovskim mostom in mostom v Kolezijo. Mnogi Ljubljančani so imeli svoje njive tudi izven bloka, za prevoz poljskih pridelkov v mesto pa so potrebovali dovolilnice, ki jih je izdajal Mestni gospodarski urad. Kontrolni organi na bloku so dovolilnico pri prvem prevozu odvzeli in jo hranili pri sebi. Pri vsakem prevozu so v ta dokument bele-

⁴⁴⁵ Slovenski dom, št. 144, 27. 6. 1942, str. 3, Kikiriki – v jutranjih urah po Ljubljani doni.

⁴⁴⁶ Slovenec, št. 87, 16. 4. 1941, str. 3, Ljubljana. Tudi na majhnem vrtiču rodi zemlja.

⁴⁴⁷ ZAL, LJU 489, f. 2396, II A/13, str. 321–322.

žili uvožene pridelke. Ko je bila dovolilnica polna, so jo predložili Prevodu.⁴⁴⁸ Novi kmetovalci so morali Prevodu prijaviti tudi vsak poseg na zemlji, saj so jim drugače grozile kazni, celo odvzem živilske nakaznice.

Želja po čim boljšem pridelku in trud za dosego le-tega ("Za majhen vrliček za Figovcem pa smo z otroki vsako jutro nabrali v leseno smetišnico konjskih fig od mimoidočih mul in konj"⁴⁴⁹) pa nista bila vedno dovolj. Mestna občina je predvsem v zadnjih dveh letih vojne prirejala v vseh delih Ljubljane zelenjadarske tečaje, ki so bili dobro obiskani.⁴⁵⁰ Priskrbela in razdelila je večje količine semen in umetnih gnojil. Mestna vrtnarija je na predlog mestne občine vsako leto v toplih gredah vzgojila okoli 10.000 sadik (paradižnika, paprike, zelja, ohrovta ipd.) in jih razdelila po znižani ceni revnejšim odjemalcem. Ljubljančani so spoznali, da so se motili, ko so pred vojno oštevali kmeta, češ: vse mu "samo zrase, pa zahteva za to še denar."⁴⁵¹ Prve znojne kaplje na čelih meščanov so rodile spoštovanje do kmetov, ki so si končno "prislužili" naziv gospod. Prvi sadovi kmečkega dela pa so meščanom na obraz pričarali nasmeh in s ponosom so govorili: "Ta je pa domač! Sami smo ga pridelali!" Tako se ti rada pohvalita pri kosilu meščanski oče ali gospa mama.⁴⁵²

Zaradi poljedeljskega in vrtnarskega neznanja ter pomanjkanja umetnih gnojil in semen, Ljubljančani večjih rezultatov niso dosegli. Za neuspeh so bili delno krivi tudi brezdelneži, ki so pridelke drugih le "pobirali".

Vojni vrtovi

Poleg osebnih vrtov so se na mestni ravni razvijali vojni vrtovi, za katere je bila posredno odgovorna mestna občina, za njih pa je skrbela mestna vrtnarija, ki jih je

---

⁴⁴⁸ ARS, AS 213, f. 1, Navodila za preskrbovalno službo, ovoj julij 1944.

⁴⁴⁹ Tozon, Mirjam: Rože in trnje. Moje življenje. Celje 2005, str. 189 (dalje Tozon: Rože in trnje).

⁴⁵⁰ Slovenski dom, št. 46, 26. 2. 1943, str. 2, Veliko zanimanje za zelenjadarske tečaje.

⁴⁵¹ Slovenski narod, št. 247, 15. 11. 1943, str. 6, Ljubljančani so postali kmetovalci.

⁴⁵² Slovenski dom, št. 158, 12. 7. 1941, str. 2, Ta je pa domač!

obdelovala predvsem zato, da je z zelenjavo in krompirjem zalagala kuhinje Delavskega doma, Mestnega zavetišča ter drugih mestnih socialnih ustanov.⁴⁵³

Največji vojni vrt je bil Tivoli z 8.000 m² obdelanih površin, na katerih so poleg krompirja gojili še oves. Na Kongresnem trgu so na 5.000 m² gojili le krompir.⁴⁵⁴ Pridelek ni bil vedno najboljši, a nekateri so menili, da to niti ni edini namen: "Če že Kongresni trg ne da posebno obilnega pridelka, je vsaj za dober zgled in za sodoben okras našemu mestu, ki se je letos še prav posebno potrudilo pri obdelavi plodne zemlje, kolikor je ima na razpolago."⁴⁵⁵ Večji vojni vrtovi so bili tudi na Koleziji, v Mostah⁴⁵⁶ in Trnovem, širom po mestu pa je bilo razdrobljenih še več manjših. Zgledno so bili obdelani tudi tisti pred Narodnim muzejem in ob operi, za katere so skrbeli kar gledališčniki sami.

Največji problem obdelovalcev vojnih vrtov je bilo pomanjkanje naravnega gnoja in umetnih gnojil, pa tudi semen: "Da bi se v glavnem krile potrebe pridelovalcev povrtnine in obdelovalcev vojnih vrtov naše občine, bi potrebovali ca. 5 vagonov kalijeve soli in 3 vagone amonijevega sulfata. Do sedaj pa se je razdelilo le okrog 1 vagon umetnih gnojil. Ker ni pričakovati dovoza zelenjadnih semen od zunaj, priporoča odbor merodajnim faktorjem, da podpirajo domače semenogojce, ki vzgajajo dobro zelenjadno seme, z nagradami ali pa s podporo pri odkupu njihovih dobrih semen potom Vrtnarskega in sadjarskega društva."⁴⁵⁷

Brezobzirnežev, ki niso spoštovali trdega dela, ni manjkalo niti v težkih vojnih časih: "Posamezni brezobzirneži hodijo vsekrižem po obdelanih površinah, ali iz lenobe, da si skrajšajo pot, ali iz čisto navadne zlobe ali pa namenom, da se okoristijo s sadeži, travo, zelenjavo itd."⁴⁵⁸ Policijske enote so tako za varovanje vojnih vrtov določile nekaj paznikov, ki so dokaj uspešno lovili in kaznovali prestopnike.

⁴⁵³ ARS, AS 197, f. 16, št. 19, 459/44, I.

⁴⁵⁴ ZAL, LJU 489, f. 2396, ovoj IIA/13, str. 419–421.

⁴⁵⁵ Jutro, št. 90, 21. 4. 1945, str. 4, Iz Ljubljane. Kmetovanje sredi Ljubljane.

⁴⁵⁶ ZAL, LJU 489, f. 2396, II A/13, str. 419–421.

⁴⁵⁷ ARS, AS 197, f. 16, št. 19, 459/44, I.

⁴⁵⁸ ARS, AS 1876, f. 70, II, 1, št. 125/8.

Vsi tisti, ki niso okopavali svojih vrtov, so zelenjavo, sadje in druga živila kupovali v trgovinah in na tržnicah.

Tržnice

V Ljubljani je bil najbolj obiskan glavni oziroma Vodnikov trg, ki so mu pripadali vsi sosednji trgi in nabrežja. Slabše obiskana sta bili tržnici v Šiški in v Mostah, trg pri sv. Jakobu pa je praktično životaril, "tako sta ob navadnih dnevih le po ena ali dve branjevki na tem trgu, nekoliko več jih je ob sobotah in tržnih dnevih."⁴⁵⁹ V nadaljevanju sledi oris dogajanja na glavni tržnici, podatki za rekonstruiranje življenja na drugih trgih so preskopi.

Red mora biti

Do leta 1901 je imel vlogo tržnega prostora Mestni trg (okoli Robbovega vodnjaka), ko pa je tam mimo pripeljal prvi tramvaj, se je tržnica premaknila proti Vodnikovemu trgu.⁴⁶⁰ Tržni red iz leta 1939 je dovoljeval prodajo mesa od ranega jutra do 12. ure, ostalega blaga pa do 13. ure. Ob nedeljah in prazničnih dneh so morali prodajalci trgovanje zaključiti že ob 9. uri.⁴⁶¹ Ljubljanski župan je v začetku leta 1943 z odobritvijo visokega komisariata na predlog tržno-veterinarskega oddelka podal spremembo oziroma dopolnitev pravilnika za tržne dneve ljubljanske mestne občine. Tržni promet se je še nadalje začel zgodaj zjutraj in ob delavnikih trajal do 13. ure, prodaja mesa in mesnih izdelkov pa je bila dovoljena uro manj. Novost, ki je razveselila mnogo Ljubljančanov, je bila: "Prodajanje pod tržno lopo na Pogacarjevem trgu in v stalnih prodajalnicah v stebriščih mesarskih stojnic je dovoljeno od 6.30 do 19. ure nepre-

⁴⁵⁹ Slovenec, št. 246a, 25. 10. 1942, str. 2, Trije mali ljubljanski živilski trgi.

⁴⁶⁰ Kranjec, Barbara in Dimnik, Milena: Ljubljanski živilski trg in njegova struktura. V. Geografski obzornik, 1991, št. 1, str. 27.

⁴⁶¹ Židov, Nena: Ljubljanski živilski trg. Odsev prostora in časa (1920–1940). Ljubljana 1994, str. 40 (dalje Židov: Ljubljanski živilski trg).

trgoma.”⁴⁶² Prodaja in nakup sta se lahko vršila samo na tržnem prostoru. Poslovanje izven tržnega prostora se je štelu za črno borzo, ki so jo pristojni organi preganjali in kaznovali.

Aprila 1941 je na tržnici prišlo do korenite spremembe: “Pred drugo svetovno vojno so prodajalci merili prodajno blago na različne načine. Najpogosteje so merili na kose, litre, kilograme, merice, šopke, vence, kuhinjske žlice, zajemalke, “na roko” in pest, včasih pa so izhajali tudi iz denarne enote. /.../. Brez tehtnic so bile tako številne Trnovčanke in Krakovčanke kakor tudi kmečke prodajalke. Uporaba tehtnic je bila obvezna šele ob italijanski okupaciji.”⁴⁶³ Izdana je bila uredba, ki je določala, da morajo do 18. aprila 1941 vsi prodajalke in prodajalci kupiti tehtnico in jo najkasneje takrat tudi začnejo uporabljati.⁴⁶⁴

V času pred vojno je veljalo: “Prodajalci so se morali na trgu dostojno obnašati. Glasno ponujanje blaga in vabljenje kupcev je bilo sicer prepovedano, vendar se mnogi prodajalci tega niso držali. Predvsem mestne branjevke ter Trnovčanke in Krakovčanke so glasno vabile kupce. /.../. Včasih so bile prodajalke že kar vsiljive in cukale kupovalce za rokav.”⁴⁶⁵ To se je po aprilu 1941 obrnilo na glavo. Kupci so se prerivali okrog prodajalcev in jih cukali za rokave, saj je bilo na tržnici znatno manj prodajalcev in manj živil. Kljub temu pa je veljalo: “Gneča cekarjev, jerbasov, vreč in vozičkov. Pozdravljanje z ene strani na drugo.”⁴⁶⁶

Kupci

Etnološke raziskave so pokazale, da delavske družine in družine nižjih uradnikov na tržnici v glavnem niso kupovale, saj jim ponujeni pridelki zaradi visokih cen

---

⁴⁶² ARS, AS 202, f. 27, št. 8877/43 in št. 1232.

⁴⁶³ Židov: Ljubljanski živilski trg, str. 75.

⁴⁶⁴ Jutro, št. 90, 16. 4. 1941, str. 3, Na ljubljanskem živilskem trgu se ne sme več prodajati na merice.

⁴⁶⁵ Židov: Ljubljanski živilski trg, str. 74.

⁴⁶⁶ Suchy, Josip: Ljubljanski tipi. Satiričnopsihološki obrazi. Ljubljana 1924, str. 105 (dalje Suchy: Ljubljanski tipi).

niso bili dostopni. Raje so se posvetili domačim vrtovom in najetim njivam, na katerih so pridelovali zelenjavo. Domači vrt jim je nudil tudi sezonsko sadje.⁴⁶⁷

Kupci na živilskem trgu so bili v glavnem srednji in višji sloj prebivalstva. Tudi kadar je grozilo pomanjkanje, so se premožnejši znašli. Od vrtnarjev so kupovali sadike raznih solat in druge zelenjave, čeprav je zavoj stal 3 lire: "Nekatere petične gospodinje, ki nimajo sicer gredic, so v svoji iznajdljivosti kupovale te kot prvo solato. Kupile so po več zabojev, da bodo lahko domačim postregle s prvo domačo solato."⁴⁶⁸ Iz sadik narejena solata je stala kar nekaj deset lir na kg.

Mnogo Ljubljancev je trg obiskovalo šele po koncu "uradnih ur", saj so upali, da bodo zastoj prišli do kakršnega koli priboljška: "Nekega popoldneva, po nalive, ko so branjevci pospravljali svoje reči in odhajali domov, sem šel na živilski trg, da bi pobral vse, kar je količkaj užitnega ostalo za njimi ... tu pa tam sem si našel še kako dobro jabolko ali do polovice zdravo zelnato glavo."⁴⁶⁹

Prodajalci in njihova ponudba

Tržnico so v glavnem zalagali okoliški kmetje in do božiča, ko jim je zmanjkalo robe, Trnovčanke in Krakovčanke. Nekaj blaga je bilo tudi uvoženega, predvsem z Gorenjske. Pomanjkanje zelenjave je bilo očitno predvsem pozimi. Ljubljancev sta iz stiske mnogokrat pomagala kislja repa in kislja zelje, ki sta šla dobro v promet. Ženske in otroci, ki so se ukvarjali z nabiranjem in prodajo gozdnih sadežev, so na tržnico nosili jagode, maline, brusnice in borovnice, pa tudi gobe in kostanj.⁴⁷⁰ Sem in tja je na tržnico prispela tudi pošiljka domačih ali celo uvoženih jabolk. Ogromno je bilo povpraševanje po krompirju, nič manjše pa njegovo pomanjkanje: "Vsak mesec enkrat so pripeljali krompir.

⁴⁶⁷ Židov, Nena: Ljubljanski živilski trg in prehrana meščanov v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. V: Traditiones 25, 1996, str. 229-237, tu 230.

⁴⁶⁸ ARS, AS 202, f. 51, 3081/44.

⁴⁶⁹ Kovačič: Prišleki, str. 263.

⁴⁷⁰ Židov: Ljubljanski živilski trg, str. 115.

Ob štirih si moral vstati, če si hotel biti ob petih, ko je bilo konec policijske ure, pri barakah na tržnici, kjer so ga delili ... Ponavadi sem čakal za hišnimi vrati, da je na šentjakobu odbilo pet, potem sem se pognal v dir proti tržnici. Kup dirjajočih fantov in punc, stopicajočih starčic in možakarjev s cekarji in bisagami je bilo že na poti k tržnici. Če sem dobro tekel in pametno prehiteval druge, sem bil v štirih minutah tam. A na trgu, /.../ je stala pred vsako izmed treh barak že debela množica najmanj petstotih ljudi. Od kje so se vzeli? So prespali po vežah okoliških hiš? Ali pa so imeli nočne prepustnice? Ob šestih so šele začeli tehtati. Na vsako osebo je prišlo pol kilograma. /.../. Nisi mogel preveriti ne vage, ne prebirati ... čeprav je bilo vmes dosti gomoljev črnih, zmrzjenih, stolčenih, puhlih ali že v cvetju.⁴⁷¹ Tudi meso je bilo na tržnici prava redkost, prav tako ribe. V letu 1944 so oblasti vse bolj pozivale k zaščiti sladkovodnih rib: "Z uničevanjem rib v vseh naših rekah in potokih se godi velika škoda ne samo lastnikom in zakupnikom ribolova, marveč tudi narodnemu premoženju, zlasti glede na prehrano. Ljubljana, ta najbogatejša ribja voda v pokrajini, je bila leta 1942 zastrupljena od Ljubljane navzdol, kar je onemogočilo zamišljeno dobavo letnih 15.000 kg rib za prehrano Ljubljane. Pred in po tem času so vojaki raznih enot na razne načine uničevali ribe v vseh vodotokih pokrajine brez izjeme. Civilno prebivalstvo, zlasti mladina, je z brezvestnim sodelovanjem pri uničevanju to škodo še povečalo."⁴⁷² Prezident Rupnik je pozval občine, naj javno opozorijo vse kršitelje zakona o sladkovodnem ribolovu iz leta 1937. Kazen naj bi doletela vse osebe, ki bi lovile ribe brez "ribolovnice", tiste, ki bi ribe pobijali z bombami (t. i. "paradajzaricami"⁴⁷³), dinamitom, električno itd., tiste, ki bi nelegalno ujete ribe prodajali, pa tudi tiste, ki bi onesnaževali vode.⁴⁷⁴

V dolgih čakalnih vrstah pa so kupci vse prepogosto doživeli kaj neprijetnega: "Postal sem pozoren nad neobičajno gnečo okoli majhne stojnice, ki je menda

---

⁴⁷¹ Prav tam, str. 306 in 307.

⁴⁷² ARS, AS 1876, f. 70, I, 5, III/4, št. 237/1.

⁴⁷³ Ustni vir: France Žagar, izjava pri avtorici.

⁴⁷⁴ ARS, AS 1876, f. 70, I, 5, III/4, št. 237/1.

služila bolj kot kakšna ograja, da ne bi ljudje preblizu silili oziroma predaleč segali, /.../. Postavil sem se tudi jaz v vrsto, in ko sem bil že precej blizu in sem upal, da bom vsak čas prišel na vrsto, je prodajalec očitvidno spoznal, da ne more nič več dajati vsakemu po toliko, kolikor bi si želel, pač pa samo še po eno ribo. Ker sem bil tudi z eno zadovoljen – mimogrede povedano, zdela se mi je takšna prodajalčeva odločitev povsem pravilna in pravična – sem še vedno vztrajal v vrsti /.../. Prodajalec se je, kakor da bi se bil zavedel svoje krivde, da je bil prej do nekaterih le nekoliko preveč postrežljiv, iznebil le-te: "Veste, najprej moram dati tistim, ki jih (ribe) vedno vzamejo, veste?"⁴⁷⁵ Ljubljancane je mnogokrat tako nesramno in nepravično obnašanje prodajalcev še bolj zmotilo in prizadelo kot pomanjkanje živil samo. V dnevnem časopisju so se pritožbe na račun "stalnih" strank kar vrstile: "Prideš na trg in povprašaš po kolerabi, špinaci, solati ... Včasih ti postrežejo, često pa dobiš tale, hudo neprijeten odgovor: 'Prodajam samo za svoje stranke.'"

Proti koncu vojne je bila tržnica čedalje manj pisana, njeni obiskovalci pa čedalje manj zadovoljni in siti: "Težko je dobiti nov krompir – ker vsaka branjevka ga sme pripeljati le do 5 kg – in potem veš, da ga malokdo dobi. Maščobe pravijo, da ni dobiti, zelenjava pride samo domača na trg, uvožene nobene. Sadje – samo s težko mujo borovnice /.../. Še fižola ne dobiš, če nimaš protekcije pri kaki branjevki. Edino zelja in ohrovtja je za enkrat dovolj /.../. Naši želodci so kakor vrt, samo zeleno plava notri, pomešano z makaroni v vsaki obliki. Janez pravi, da po vojni ne pogleda več makaronov – tudi jaz sem njegovega mnenja, edino Majdi jih ima še rada."⁴⁷⁶

---

⁴⁷⁵ Slovenski dom, št. 11, 18. 3. 1944, str. 4, Pisma nam in vam (Pisma bralcev).

⁴⁷⁶ Pismo, naslovljeno na Martino Pogačar, 20. 7. 1944, osebni arhiv avtorice.

Ljubljanska tržnica, junij 1941. Foto: Jakob Prešeren, MNZS

Uradne cene na glavnem ljubljanskem trgu v letih 1943–1945 in primerjava cen za leta 1939–1945

Maksimalni ceniki za živila na ljubljanskem trgu so do konca vojne javnost obveščali, kakšno je stanje na tržnici. Nekaj tednov pred koncem vojne je bilo (v primerjavi z letom 1943) sledeče:

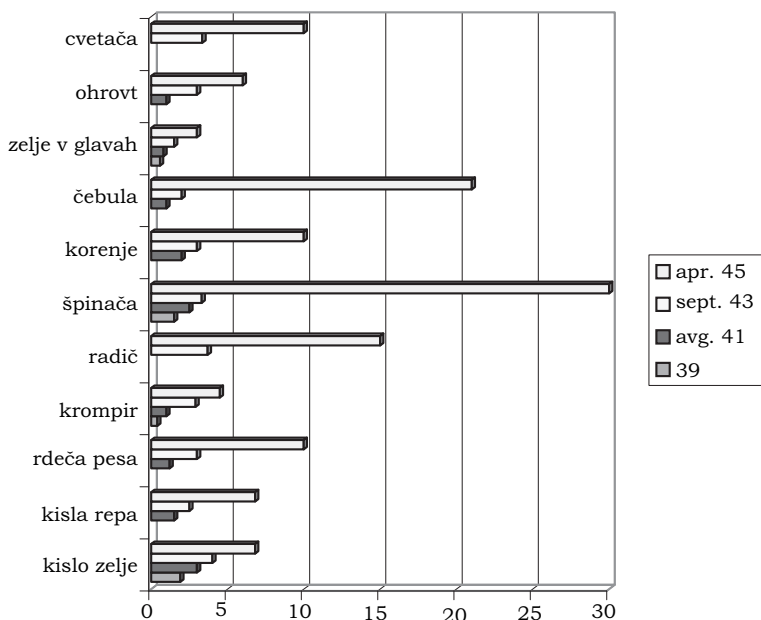
	leto 1943⁴⁷⁷	leto 1945⁴⁷⁸
kislo zelje	4 lire/kg	6.80 lir/kg
kisla repa	2.50 lir/kg	6.80 lir/kg
rdeča pesa	3 lire/kg	10 lir/kg
krompir	2.90 lir/kg	4.50 lir/kg
radič	3.70 lir/kg	15 lir/kg

⁴⁷⁷ Trgovski list, št. 76, 21. 9. 1943, str. 2, Najvišje cene na ljubljanskem živilskem trgu.

⁴⁷⁸ Jutro, št. 90, 21. 4. 1945, str. 2, Najvišje cene na ljubljanskem živilskem trgu.

	leto 1943	leto 1945
špinača	3.30 lir/kg	30 lir/kg
korenje	3 lire/kg	10 lir/kg
čebula	2 liri/kg	21 lir/kg
zelje v glavah	1.50 lir/kg	3 lire/kg
ohrovt	3 lire/kg	6 lir/kg
cvetača	3.35 lir/kg	10 lir/kg

Cena zelenjave v Ljubljani v lirah (1939-1945)

Te cene so veljale le za zelenjavo, pridelano v Ljubljanski pokrajini, bile pa so odvisne od sezone in od letine zelenjave.⁴⁷⁹ Cene blaga, ki je prispelo iz Nemčije in nemškega okupacijskega področja, v glavnem z Gorenjske, je pri vsaki pošiljki sproti odobril šef pokrajinske uprave.

⁴⁷⁹ Pred uvedbo maksimiranja cen so na vrednost blaga vplivali tudi prazniki.

Lira in denarne nakaznice

V času nemške okupacije je v veljavi ostalo pravo, ki so ga vpeljale italijanske oblasti, celo lira je ostala edino veljavno plačilno sredstvo. Obračunski tečaj je bil 1 RM (nemška marka) = 10 lir.⁴⁸⁰ Tehnične in prometne ovire so bile delni krivec, da je poleti 1944 v Ljubljanski pokrajini začelo primanjkovati gotovine.⁴⁸¹ Pomanjkanje denarja je bilo tako hudo, da so posamezni ljubljanski trgovci nekaj časa izdajali celo lasten zasilni denar.⁴⁸² Šef pokrajinske uprave je novembra 1944 Hranilnici Ljubljanske pokrajine odredil, da mora v promet poslati denarne nakaznice po 1000, 500, 100 in 50 lir, pa tudi drobiž po 10, 5, 2, 1 in 0.50 lire. Denarne nakaznice so bile enakovredno plačilno sredstvo liri: "Z denarnimi nakaznicami torej vsakdo lahko pravno veljavno poravnava svoje obveznosti v gostilni, trgovini, pri davčni upravi, občini, zavarovalnici, pri denarnih zavodih, sodišču itd."⁴⁸³ Denarne nakaznice, ki so jih imenovali Rupnikove lire ali tudi slovenske lire,⁴⁸⁴ so bile veljavno plačilno sredstvo le v Ljubljanski pokrajini, zato je za vsa plačila izven meje skrbela Hranilnica Ljubljanske pokrajine.⁴⁸⁵

---

⁴⁸⁰ Sl. list, št. 86, 27. 10. 1943, str. 421, Naredba o liri kot zakonitem plačilnem sredstvu. Tudi v: Jutro, št. 244, 29. 10. 1943, str. 4, Naredba o liri kot zakonitem plačilnem sredstvu.

⁴⁸¹ Italija se je od kapitulacije dalje borila z visoko inflacijo, začelo ji je primanjkovati gotovine in zato so jo prenehali pošiljati v Ljubljansko pokrajino.

⁴⁸² Pančur, Andrej: Ena država, en denar? Zelo kratka, vendar toliko bolj burna zgodovina enotnih državnih valut na Slovenskem. V: Zgodovina za vse, št. 2, 2006, str. 39.

⁴⁸³ Jutro, št. 285, 13. 12. 1944, str. 2, Denarne nakaznice in drobiž Ljubljanske pokrajine.

⁴⁸⁴ O Rupnikovih lirah: Jelinčič, Zmago: Rupnikove lire. Rupnik lira. Ljubljana 1996, tu str. 22 (dalje Jelinčič: Rupnikove lire).

⁴⁸⁵ Po osvoboditvi je edino veljavno plačilno sredstvo postal dinar. O menjavi lir v dinarje: Princič, Jože: Zamenjava denarja. V: Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995. Ljubljana 1996, str. 112; Jelinčič: Rupnikove lire, str. 22, prim. tudi: Uradni list Slovenskega narodno osvobodilnega sveta in Narodne vlade v Sloveniji, I/II, št. 6, 6. 6. 1945, str. 1, čl. 71, Odredba o razpustu komisije za nadzorstvo pri izdajanju denarnih nakaznic Hranilnice Ljubljanske pokrajine.

Organizacija preskrbe⁴⁸⁶

Prevod, Pokrajinski gospodarski svet ter Osrednji prehranjevalni in kmetijski urad

Po italijanski kapitulaciji so dalje poslovali tudi vsi uradi. Prezident Rupnik je kot vodja pokrajinske uprave odredil: "vsi ukrepi o racioniranem gospodarstvu ostanejo v veljavi".⁴⁸⁷ Živiljenjske potrebščine so bile tako še nadalje racionirane in so jih smeli potrošniki kupovati le z nakaznicami, prav tako so v veljavi ostale kazni za morebitne kršitelje.⁴⁸⁸ Za vse to je še nadalje skrbel Prevod, vendar brez uradov, ki jih je ustanovil visoki komisar. Pokrajinska uprava je odpravila Pokrajinski svet (za korporacij(e) in ni želela obnoviti bivše Zbornice za trgovino, (obrt) in industrijo. Z njunim osebjem je ustanovila Pokrajinski gospodarski svet. V jeseni 1944 so oblasti za zagotovitev prehrane na okupacijskem področju Jadransko primorje postavile celotno področje prehrane in kmetijstva pod enotno vodstvo. Ustanovljen je bil Osrednji prehranjevalni in kmetijski urad s sedežem v Trstu.⁴⁸⁹

Nemške oblasti so po kapitulaciji Italije nekoliko pomirile prebivalce Ljubljane, ki so bili v hudih skrbah zaradi nezadostne preskrbe. V začetku oktobra 1943 so namreč Ljubljančanom zagotovile najpotrebnejša živila. Pri tem jim je na pomoč priskočila gorenjska civilna uprava, ki se je strinjala, da Ljubljano založi z živili iz njihovih skladišč. Iz Domžal so Prevodu tako pripeljali 14 tovornih avtomobilov moke oziroma 150.000 kg pšenične, ržene in krušne moke. Iz Kranja je prispelo 70 ton krompirja.⁴⁹⁰ Večino kontingentov racioniranih živil so od septembra 1943 nove oblasti nakazovale iz italijanskih virov in zalog, ki so si jih po kapitulaciji Italije

⁴⁸⁶ Zanimiva je primerjava s preskrbo v Beogradu. O tem: Nikolić, Kosta: Strah i nada u Srbiji 1941–1944. Svakodnevni život pod okupacijom. Beograd 2002, posebno 97–147.

⁴⁸⁷ Ferenc, Tone: Razmere v Sloveniji 1943. Gospodarstvo pod nemško okupacijo v Ljubljanski pokrajini in na Primorskem. V: Slovenska novejša zgodovina, I. del. Ljubljana 2005, str. 696.

⁴⁸⁸ ARS, AS 1886, f. 44, II, Uredba polkovnika in poveljnika Örtla.

⁴⁸⁹ Sl. list, št. 60, 9. 8. 1944, str. 187, Naredba o ustanovitvi Osrednjega prehranjevalnega in kmetijskega urada (Ufficio centrale per l'alimentazione e agricoltura) za operacijsko ozemlje "Jadransko primorje".

⁴⁹⁰ Trgovski list, št. 82, 12. 10. 1943, str. 2, Preskrba Ljubljane zagotovljena.

prisvojile v obmejnih predelih, čeprav je bilo v začetku nekaj težav: "Ugotovilo se je namreč, da je nastopila po 8. septembru v trgovskih krogih velika dezorientacija ter so se mnogi zadovoljili s pasivnim čakanjem in z izgovori italijanskih dobaviteljev, da obstoja prepoved izvoza in da vsled tega ne morejo naročila izvršiti."⁴⁹¹ Vesti o izvoznih prepovedih so bile neutemeljene. Pokrajinski gospodarski svet je vsem posameznikom in družbam, ki so imeli v Italiji naročeno oziroma nekateri že plačano blago, priporočal, da zaradi prometnih omejitev in ukinitve poštno-paketnega prometa, osebno prevzamejo blago in ga sami prepeljejo v Ljubljano. Uvozniki blaga v Ljubljansko pokrajino so prošnje preko Pokrajinskega gospodarskega sveta naslavljali na nemškega svetovalca za gospodarstvo v Ljubljani.

Ljubljana je v letih 1944 in 1945 uvažala zgolj iz Nemčije in njenih okupiranih področij ter Italije. Cestni in železniški blagovni promet so na mejah nadzorovale carinske oblasti, se pravi: cariniki in finančni stražniki.⁴⁹² Proti koncu vojne so bili tudi ti nakupi močno okrnjeni, saj je bil železniški, pa tudi cestni promet zaradi pogostih zračnih napadov povsem blokiran.⁴⁹³

Poskus stabilizacije cen in rušilci dirigiranega gospodarstva

Cene so tudi pod nemško okupacijo vztrajno rasle. Oblast je poskušala vse slabši gospodarski položaj rešiti tako, da je proti koncu leta 1943 za približno tretjino linearno dvignila plače v Ljubljanski pokrajini.⁴⁹⁴ Ta ukrep je ostal brez vidnejšega učinka, saj plače naraščajočih cen niso mogle ujeti.⁴⁹⁵ Rainer je kljub temu želel

⁴⁹¹ ARS, AS 202, f. 69, št. 5.849.

⁴⁹² ARS, AS 202, f. 69, št. 639/1–44, Uravnavna blagovnega prometa.

⁴⁹³ Razvoj ljubljanske trgovine, str. 48.

⁴⁹⁴ Indeks življenjskih stroškov se je v Nemčiji od leta 1939 do leta 1944 dvignil zgolj za 11,2%. V istem času so se plače (industrijskih delavcev) dvignile le za 2–3%. V: Hausmeyer, Karl-Heinrich in Caesar, Rolf: Kriegswirtschaft und Inflation (1936–1948). V: Währung und Wirtschaft in Deutschland 1876–1975. Frankfurt am Main, 1976, str. 367–429, tu 414–416.

⁴⁹⁵ Lazarevič, Žarko: Dohodki prebivalstva med vojno. V: Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995. Ljubljana 1996, str. 18.

zagotoviti preskrbo z vsaj osnovnim blagom in zajezi cene, zato je marca 1944 odredil, da morajo življenjsko važnim potrebščinam cene določati zgolj komisarji za cene, ki jih je tudi osebno imenoval. Zahteval je, da morajo cene blaga in storitev ustrezati načelom vojnega gospodarstva. Tega so pogosto kršili oderuhi in črnoborzcjanci, zato so bile za njih predpisane še posebej stroge kazni.⁴⁹⁶ Najprej so bila za presojanje ter kaznovanje prestopkov oziroma kršitev protidraginjskih ukrepov pristojna okrožna sodišča s sodnikom-posameznikom in okrajna sodišča. Prvi je obravnaval v glavnem verižnike in "navijalce" cen, okrajna sodišča pa so obravnavala manjše kršitve raznih protidraginjskih uredb. Na osnovi uredbe vrhovnega komisarja o izvrševanju sodstva na operacijskem ozemlju Jadransko primorje z dne 19. oktobra 1943, pa je bilo poleti 1944 v Ljubljani ustanovljeno posebno sodišče za javno varnost, ki je poslovalo na okrožnem sodišču.⁴⁹⁷ To sodišče, ki sta ga sestavljala tričlanski senat in sodnik-posameznik, je lahko proti verižnikom, "navijalcem" cen in ostalim kršilcem protidraginjskih uredb izreklo zaporno kazen do 5 let, denarne kazni pa v neomejeni višini.

Čim boljše možnosti za preživetje prebivalcev Ljubljane je še nadalje iskal in jih poskušal realizirati tudi Prevod. Kljub temu da je nadzoroval izpeljavo odredbe iz julija 1944, ki je dovolila uvoz racioniranih živil v Ljubljano le z njihovim dovoljenjem, črne borze ni uspel omejiti, kaj šele zatreti. Prevod je zaskrbljeno razglašal, da črnoborzcjanci Ljubljančanom iz dneva v dan bolj škodijo:⁴⁹⁸ "Poleg drugih nadlog nas je vojna osrečila tudi s črno borzo in njenima zvestima pajdašicama prekupčevanjem in verižništvom. Skraja so cvetele te smrdljive cvetke le v temi in so uganjale svoje nečedno početje po zakotnih krčmah in kavarnicah. Roka pravice je večkrat trdo zgrabila v te vrste in dela pokoro za varnimi zapahi še danes marsikdo ter premišlja o svojih grdobijah.

---

⁴⁹⁶ Jutro, št. 74, 31. 3. 1944, str. 2, Naredba proti navijanju cen.

⁴⁹⁷ Sl. list, št. 45, 17. 6. 1944, str. 149, Izvršilne določbe k naredbi Visokega komisarja z dne 19. oktobra 1943 o kazenskosodnem zasledovanju črne borze.

⁴⁹⁸ V češkem protektoratu so časopisi črnoborzcjance označili za "Hyänen der inneren Front" (hijene notranje fronte). V: Brandes, Detlef: Die Tschechen unter deutschem Protektorat, I. München in Dunaj 1969, st. 226 (dalje Brandes: Die Tschechen, I).

/.../. Na obsojenčevo mesto sta planila dva, po moškem je nadaljevala ženska isto umazano obrt. Tako se je samo še podražilo blago, češ riziko se je zvišal. Zdelo se je, da bijejo oblastva blazen boj z nepokončljivim zmajem, kateremu zraste namesto ene odsekane glave kar sedem mlajših in požrešnejših glav. Po razsulu Badoglieve vojske in po begu njegovih podkupljivih oblastnikov, ko so imela oblastva drugod polne roke dela, pa se je ta golazen ne le upala na svetlo, temveč so se celo javno pri belem dnevu sklepale kupčije in se na debelo tvorilo in se javno prodajalo prepovedano blago, kakor da ni več zakonov, ne oblastev. Ko glas vpijočega v puščavi so se izgubili uradni opomini. /.../. Naravnost vam povemo: tudi črni borzi bije dvanajsta ura! Kakor so nam zaupali na najpristojnejšem mestu, je tisti dan pred vami, ko bo potrkala trda in neizprosna roka pravice na vsaka in tudi vaša vrata in terjala od vsakogar obračun.⁴⁹⁹ Toda, kjer je vojna – tam je črna borza. Proti njej se ni dalo bojevati ne s prepovedmi ne z grožnjami. In dlje kot je vojna trajala, bolj se je črna borza bohotila. Klecnila je tik pred osvoboditvijo.⁵⁰⁰

Prehrana v letu 1943

Živilske nakaznice in izredna nakazila

Pod nemško okupacijo so v veljavi ostali vsi ukrepi v zvezi s preskrbo, ki so bili sprejeti že pred vojno in v času italijanske okupacije našega ozemlja. Se pravi, osnovne življenjske potrebščine so bile nadalje racionirane, njihovo prodajanje je potekalo s pomočjo naka-

⁴⁹⁹ Trgovski list, št. 96, 30. 11. 1943, str. 2, Tudi črni borzi bije dvanajsta ura.

⁵⁰⁰ S črno borzo so se ukvarjali moški in ženske, stari in mladi. V Mostah so na primer trije mladoletniki vlomili v več trgovin in naropano blago, vredno 40.000 lir, prodajali "pod roko". V: Slovenec, št. 152, 6. 7. 1944, Vsakdanja Ljubljana po kronistovih zapiskih. Vlomi v Mostah. S črno borzo se niso ukvarjali samo zaslužkarji, temveč očitno tudi osebe, ki jim je bilo dolgčas: "In ker imam dovolj časa, sem odprla črno borzo in sicer z volno. Znajdla sem neko gospo, katera prodaja še staro lepo volno in ima tudi precej barv, tako hodim za druge iskat /.../, seveda jim potem dražje prodam, tako da sem okrog 300 lir zaslužila. /.../. Vidiš takole si malo pomagam." V: Pismo, naslovljeno na Martino Pogačar, 23. 11. 1943, osebni arhiv avtorice.

znic.⁵⁰¹ Živilske nakaznice je bilo dovoljeno izdati le osebam, ki so dokazale, da stalno živijo v Ljubljani. Osebe, ki so se v Ljubljano priselile, so morale predložiti uradno potrdilo, ki je izkazovalo, da so se v bivšem kraju odjavile in da tam ne dobivajo živilskih nakaznic. Zaradi previdnostnih ukrepov so morale osebe, starejše od 14 let, na mestnem uradu nakaznice za prehrano dvigovati osebno. Oblasti so poostrele kontrolo nad cenami ter še naprej preganjale in kaznovale kršilce vseh predpisanih uredb.

Na področjih, ki so bila od začetka vojne pod nemškim okupatorjem, je bil kontingent racioniranih živil višji kot na ozemlju, okupiranem od italijanskega okupatorja. Prehrabena osnova je bila v Ljubljani za polovico slabša kot na Gorenjskem in Koroškem.⁵⁰² Po kapitulaciji Italije in po zasedbi Ljubljane so nemške oblasti odredile in izvedle ponoven popis zalog življenjsko pomembnih potrebščin. Te so se izkazale za borne, zato se obroki racioniranih živil niso povečali v tolikšni meri, kot so si nove oblasti želele.⁵⁰³ Tako so na navadno živilsko nakaznico upravičenci konec leta 1943 prejeli dnevno 150 g kruha ali 124 g krušne moke ali 225 g koruzne moke, mesečno pa 2000 g živil za juho (riž ali testenine, vendar na posameznika največ 400 g testenin, ostalo riža), 400 g maščob (slanina, maslo, mast ali olje), 500 g sladkorja, 500 g soli, 100 g pralnega mila in 100 g toaletnega mila. Dnevno je posameznik torej poleg 150 g kruha zaužil 13,3 g maščob, 16,6 g sladkorja in prav toliko soli, 124 g moke in dobrih 66 g riža ali testenin.⁵⁰⁴ Kljub slabim izgledom pa primerjava pokaže, da je posameznik konec leta 1943 na živilsko

---

⁵⁰¹ ARS, AS 1886, f. 44, II, Uredba polkovnika in poveljnika Örtla, Ljubljana 13. 9. 1943.

⁵⁰² ARS, AS 1893, f. 86, I, T 50, št. 569/43–6, Die öffentlichen Küchen in Laibach.

⁵⁰³ Razvoj ljubljanske trgovine, str. 48.

⁵⁰⁴ ARS, AS 1886, f. 66, Jahresbericht über die gesundheitliche Verhältnisse in Laibach 1943, str. 77. Za primerjavo: v Nemčiji so v začetku vojne oblasti določile, da naj bi odrasla oseba zaužila 2.400 kalorij na dan, pozimi 1944/1945 je bila dnevno deležna le še količine živil, katerih energetska vrednost je znašala približno 1.670 kalorij. V: Corni, Gustavo in Gies, Horst: Brot, Butter, Kanonen. Die Ernährungswirtschaft in Deutschland unter der Diktatur Hitlers. Berlin, 1997, str. 581. O hranilih, prejetih na živilske nakaznice gl.: Himmelreich: Namesto zemlje, str. 201sl., še posebej tabelo na str. 209.

nakaznico prejel toliko racioniranih živil kot v začetku leta 1943.⁵⁰⁵

prva polovica leta 1943	dnevna količina živil	kalorije
kruh	150 g	348 kalorij
riž	33,3 g	116,22 kalorij
testenine	33,3 g	122,54 kalorij
maščobe	13,3	118,50 kalorij
sladkor	16,6 g	66,4 kalorij
skupaj	246,5 g	771,66 kalorij

konec leta 1943	dnevna količina živil	kalorije
kruh	150 g	348 kalorij
riž	53 g	184,97 kalorij
testenine	13,3 g	48,94 kalorij
maščobe	13,3 g	118,50 kalorij
sladkor	16,6 g	66,4 kalorij
skupaj	246,2 g	766,81 kalorij

Na dodatno nakaznico za delavce (SD) je posameznik prejel dnevno 100 g kruha ali 82,6 g krušne moke ali 150 g koruzne moke ter mesečno 600 g riža. Na posebno dodatno nakaznico za kruh (za zavodarje in nosečnice) je oseba prejela dnevno 150 g kruha ali 124 g krušne moke ali 225 g koruzne moke. Dodatna živilska nakaznica za otroke do 3 let (GMA) je omogočala mesečno nakup 1000 g riža, 750 g marmelade in 500 g sladkorja, dodatna živilska nakaznica za mladino od 3 do 18 let (GMb in GMc) pa nakup 500 g marmelade na mesec. Do nakupa 500 g marmelade so bile enkrat na mesec upravičene tudi osebe starejše od 65 let. Bolniki so na dodatno nakaznico za kruh dnevno prejeli 100 g kruha ali 82,6 g krušne ali 150 g koruzne moke, na dodatno nakaznico za meso pa dnevno 100 g mesa.⁵⁰⁶ Na posebne knjižice so en liter mleka redno prejeli le dojenčki, otroci od enega do dveh let so, če se je le dalo, prejeli pol litra mleka na dan, prav toliko tudi ose-

⁵⁰⁵ Dnevno količino živil pretvoril v kalorije: David Kumer, gostinski tehnik.

⁵⁰⁶ Dodatke so prejemale le osebe, ki so imele bolezen s posebnega seznama Mestnega preskrbovalnega urada iz leta 1942. Dodatkov so bili na prvem mestu upravičeni tuberkulozni bolniki, sledili so sladkorni bolniki, slabokrvne osebe in osebe z bolnimi jetri, osebe z Addisonovo boleznijo in še nekateri drugi.

be, starejše od 65 let, otroci do sedmih let so neredno prejeli 2 dcl na dan, osebe od 60 do 65 let pa so bile vsak mesec upravičene do pol kilograma kondenziranega mleka.⁵⁰⁷ Zaradi vse hujšega pomanjkanja krompirja so Ljubljancani namesto knjižic novembra 1943 dobili nakaznice za krompir.⁵⁰⁸ Oblasti so se namreč bale, da bi povsem izostal dovoz tudi tega izredno hranljivega živila, kar bi praktično pomenilo katastrofo: "Gospodinje, ki v svoji shrambi ne bi imela krompirja, si dandanes kar ne moremo misliti. Saj je krompir poleg kruha ena izmed tistih redkih jedi, ki se je zlepa ne prenamajemo. Radi ga imajo otroci in odrasli. /.../. V teh razburkanih časih je krompir tudi pri razvajeni gospodi tako obrajtan, da bi si marsikdo štel v čast, da bi ga znanec na cesti pozdravil: 'Dober dan vam voščim, gospod krompirjevec.'"⁵⁰⁹ Na nakaznice za krompir so proti koncu vojne delili testenine, pa tudi suhe stročnice. Te, še posebno grah, so med vojno postale zaželeno hranilo, saj so v časopisih poudarjali, da vsebujejo veliko rastlinskih beljakovin in da je ustrezno nadomestilo za meso.

S posre dovanjem Preвода je posameznik v letu 1943 prejel še nekaj izrednih oziroma posebnih nakazil. Odrasel človek je lahko kupil: 16 kg krompirja (povprečno 1,3 kg na mesec), manj kot 4 kg mesa (dobrih 30 dag na mesec), 12 dag prekajenega mesa v celem letu (1 dag na mesec), 45 dag klobas (manj kot 4 dag na mesec), le 7 dag konzerviranih rib v celem letu (dobrih 0,5 dag na mesec), 1 kg mehkega sira (9 dag na mesec), 700 dag trdega sira (6 dag na mesec), 2,8 kg fižola (dobrih 20 dag na mesec). Odrasli osebi je pripadlo še 70 dag marmelade (6 dag na mesec), prav toliko paradižnikove mezge in $\frac{1}{4}$ kg sladkorja (2 dag na dan) ter v mesecu decembru 1 kg graha. Otroci do 3 let so dodatno prejeli 12 kg riža oziroma testenin, 6 kg sladkorja, 9 kg marmelade, 8 kg jabolk, 1 kg kostanja, $\frac{3}{4}$ kg zdroba in 18 dag sladkorčkov. Otroci od 3 do 9 let so prejeli 30 dag sladkorja, 6 kg marmelade, 10 kg jabolk, 3 kg kostanja, $\frac{3}{4}$ kg zdroba,

---

⁵⁰⁷ ARS, AS 1886, f. 66, Jahresbericht über die gesundheitliche Verhältnisse in Laibach 1943, str. 77.

⁵⁰⁸ ARS, AS, 1886, f. 43, XII, Živilske nakaznice za november.

⁵⁰⁹ Kuncič, Mirko: Krompir in krompirjevci. V: Vrtec, 1941/1942, št. 1-2, str. 17.

18 dag sladkarij. Mladina od 9 do 18 let pa je bila deležna manj kot 30 dag kruha, 30 dag sladkorja, 6 kg marmelade, 9 kg jabolk, 3 kg kostanja, 18 dag sladkorčkov. Starejše od 60 let so oblasti razveselile z 2 kg jabolk, še pet let starejše pa s 3 kg marmelade.⁵¹⁰

Porast bolezni zaradi nezadostne prehrane

Ogrožena večina Ljubljancev

Leta 1943 je Ljubljana na živilske karte porabila 4,509.755.49 kg krušne moke in 1,380.562.30 kg koruzne, 630.011.58 kg testenin, 3,745.62 kg riža in 808.861.80 kg sladkorja, 62.554.10 kg masti in slanine, 180.643.71 kg masla, 224.321.50 kg olja, 365.213.78 kg fižola in graha, 210.224.85 kg sira, 305.076.70 kg marmelade, 14.694 kg sardin, 12.000 kg paradižnika, 185.854.35 kg mila.⁵¹¹ Številke kažejo, da prehrana Ljubljancev v letu 1943 ni bila preveč izdatna. To je bilo razvidno tudi iz poročila o zdravstvenih razmerah v Ljubljani v letu 1943, ki ga je kot predstavnik mestnega fizikata izdelal dr. Mauricij Rus. Ugotovil je, da je bila prehrana nezadostna. Glavni razlog je bilo pomanjkanje izdatnejših prehranskih proizvodov, saj živila, ki so jih ljudje prejeli na živilske nakaznice, niso bila dovolj kalorična. Mnogo otrok je bilo podhranjenih, tudi pri odraslih so se pojavile tipične posledice pomanjkanja – hujšanje, slabokrvnost, živčna izčrpanost, hitra utrujenost pri kakršnem koli delu, oslABLJENO srce, kožne bolezni, neredna oz. izostala menstruacija pri ženskah, čedalje več oseb je obbolelo za tuberkulozo.⁵¹²

Premožnejši Ljubljanci zaradi pomanjkljive prehrane problemov z zdravjem verjetno niso imeli. Poleg tržnice in trgovin so obiskovali tudi t. i. svobodni trg: "Kar smo dobivali živil na karte, še zdaleč ni zadosto-

⁵¹⁰ ARS, AS 1886, f. 66, Jahresbericht über die gesundheitliche Verhältnisse in Laibach 1943, str. 76 a in b.

⁵¹¹ Slovenec, 24. 5. 1944, št. 118, str. 3, Potrošnja racioniranih živil v Ljubljani.

⁵¹² Pirc, Ivo: Zdravje v Sloveniji, II. Zdravstvene prilike in delo higijenske organizacije v Sloveniji 1922–1936. Spomenica ob petnajstletnici higijenskega zavoda v Ljubljani. Ljubljana 1938, str. 595.

valo. Počasi sem morala začeti prodajati: servise, zlatino, kristal, blago. Kokosovi tepihi iz predsobe so bili prodani v hotel Union. Prodati sem morala dragocen srebrni pribor, /.../, stensko uro in še in še.⁵¹³ Poleg osnovnih živil so si nekateri lahko privoščili celo kakšno poslastico: "Drugi so mogoče jedli boljše ali slabše med svojimi štirimi stenami ... nekateri ljudje v hiši, branjevska družina, Salazniki sploh niso bili videti sestradani kot mi ... za zaprtimi vrati so se morali oškodovati za vodene makarone, oskrbovani z zalogo zelja in klobas ... preveč dobro je dišalo na stopnišče in balkone ... gotovo so se ukvarjali z različnimi rihtami, s kuho, vsepovsod je dišalo apetitno ... /.../ ... šunke s cmoki, polite z maslom, piške v žolici, sklede sadnih solat in pekače polne štrukljev ... Včasih si kar obstal in z nosom, ki je vohal in z ušesi, ki so slišala žvenketanje žlic in nožev ... žrl, jedel, pil ... so bili to prijatelji oficirjev, iz kasarniških ekonomij? ... črnoborzjanci? ..."⁵¹⁴ Hujših težav z lakoto niso imeli niti kmetje in polkmetje, drugače pa je bilo z nameščenci, predvsem nižjimi, in delavci. Ti si zaradi slabih dohodkov niso mogli privoščiti obiska "prepovedanega trga", saj so celo tržnico ogledovali bolj od daleč. Kar okoli 85% ljubljanskega prebivalstva se je tako moralo zadovoljiti z živili, ki so jih kupili zgolj na nakaznice.⁵¹⁵ V začetku leta 1944 je večina bančnih nameščencev prejela plače v višini od 1120 do 1556 lir, večina industrijskih nameščencev pa od 2057 do 2446 lir.⁵¹⁶ S tem so komaj pokrili osnovne življenjske stroške. Kupili so osnovna racionirana živila, pri čemer se jim je mnogokrat zdela previsoka tudi cena izrednih dodatkov,⁵¹⁷ plačali so stanovanjske stroške in stroške ogrevanja, če je kakšna lira ostala, so morda dopolnili garderobo.⁵¹⁸ V še hujšem položaju so bili delavci. Že v

---

⁵¹³ Tozon: Rože in trnje, str. 183.

⁵¹⁴ Kovačič: Prišleki, str. 382 in 383.

⁵¹⁵ ARS, AS 1893, f. 86, I, T 50, št. 569/43-6, Die öffentlichen Küchen in Laibach.

⁵¹⁶ Slovenski narod, št. 19, 8. 5. 1944, str. 3, Gibanje cen, mezd in zaposlitve v Ljubljanski pokrajini leta 1943.

⁵¹⁷ Tajnik ljubljanskega podpornega odbora je izračunal, da so znašali povprečni mesečni izdatki za nakup osnovnih živil in živil, ki so bila (občasno) na voljo kot izredni dodatki, več kot 200 lir na osebo, v: ARS, AS 1893, f. 99, I, 23/c, Zapisnik III. seje Ljubljanskega podpornega odbora.

⁵¹⁸ Slovenski dom, št. 17, 29. 4. 1944, str. 4, Pisma nam in vam (pisma bralcev).

času pred vojno so živeli težko: "54% delavcev s svojimi zaslužki ni moglo zadovoljivo pokrivati niti stroškov svojega osebnega življenjskega minimuma in je živelo v revščini; 12% delavcev je živetarilo na nivoju eksistenčnega minimuma, le 34% delavcev si je lahko s svojimi zaslužki omogočalo zadovoljiv življenjski standard, če jim ni bilo treba seveda vzdrževati družine. Eksistenčnega minimuma 4-članske delavske družine pa delavci v Sloveniji v dobi stare Jugoslavije z enim zaslužkom niso mogli pokrivati."⁵¹⁹ Njihove plače se v času vojne niso znatno izboljšale, vse višje cene pa so delavce in njihove družine pripeljale na rob preživetja: "Lačni smo bili in zmrzovali smo kot svizec pozimi..."⁵²⁰

Mnogi Ljubljčanji pa skromne količine živil niso porabili samo zase, temveč so del pošiljali tudi bližnjim, ki so bili v taboriščih.⁵²¹ Iz marsikaterega družinskega dnevnika⁵²² in pisma je razbrati odrekanje v korist svojih dragih ter neprestano ukvarjanje z zbiranjem živil in pošiljanjem paketov: "Danes smo ti poslali 10. paket. Ali si dobil 7., 8. in 9. paket ter 100 lir od 2.12?"⁵²³ In: "... mi pa sedaj pošljite tako paket in denar 200 lir. V paket denite prepečenec, pa kupite 1 kg sira parmezana, pa kako kilo marmelade, 1 kg sladkorja in bombone, kakšne kisle."⁵²⁴

---

⁵¹⁹ Kresal, France: Oris gospodarskega razvoja Slovenije in ekonomski položaj delavstva 1918–1941. V: Delavsko gibanje v Sloveniji 1918–1941. Murska Sobota 1974, str. 111.

⁵²⁰ Kovačič: Prišleki, str. 335. Podoben položaj je bil tudi v češkem protektoratu. Na živilske nakaznice je posameznik dobil toliko hrane, da je lahko le vegetiral. Še posebej kritična je bila preskrba z obleko in obutvijo. Več o tem: Brandes, Detlef: Die Tschechen unter deutschem Protektorat, II. München in Dunaj 1975, st. 59sl. (Brandes: Die Tschechen, II).

⁵²¹ Marca 1943 je visoki komisar Grazioli izdal odlok o prepovedi pošiljanja paketov v taborišče. To je sprožilo glasne proteste in zahteve po ukinitvi odloka, Grazioli pa je razlagal, da je mislil le dobro, ker ljudje z nakupovanjem za pakete podpirajo črno borzo in s tem sami sebi dvigajo cene.

⁵²² Tudi: Dnevnik družine Kogej, datumi vpisa mdr. 12. 5. 1942, 30. 5. 1942, 3. 6. 1942 in 11. 9. 1942, osebni arhiv avtorice.

⁵²³ Sporočilo, naslovljeno na Novak Marijana, taboriščnika v Padovi, osebni arhiv avtorice.

⁵²⁴ Fotokopija dopisnice neimenovanega taboriščnika, osebni arhiv avtorice.

Prehrana v letu 1944

Nove (osnovne) živilske nakaznice

Januarja 1944 so bile uvedene nove, tj. osnovne živilske nakaznice, kar je pomenilo, da posameznik za nakup racioniranih živil ni več potreboval različnih nakaznic, se pravi za vsako živilo svoje, temveč se je po nakupih odpravil le z eno. Ta je vsebovala odrezke za vsa racionirana živila. Na njej je bilo zapisano ime in priimek lastnika, njegov naslov, številka nakaznice, občinski pečat in županov podpis. Nakaznica je morala biti opremljena z lastnikovim avtogramom. Še vedno je bila sestavljena iz "stalnega dela" in odrezkov. Del z odrezki pa so sestavljali mesečni ali dnevni odrezki.⁵²⁵

Nemški svetovalec pri šefu pokrajinske uprave v Ljubljani je ugotovil, da trgovci oddajajo izrabljene odrezke živilskih kart preskrbovalnim uradom praktično ves naslednji mesec. Tako je bilo možno kupiti blago na odrezke preteklega meseca, čeprav je bilo to prepovedano. Tak način oddaje izrabljenih odrezkov je oviral kontrolo in sestavo bilanc o izdanih nakaznicah, o zalogi in o potrošnji, zato so izšla nova navodila za trgovce in potrošnike. Za Ljubljano so bila ta navodila objavljena v dnevnem časopisju 26. junija 1944. Javnost je bila opozorjena, da veljajo živilske nakaznice le za mesec, za katerega so bile izdane. Trgovci niso smeli prodajati živil na zastarane, se pravi neveljavne nakaznice. Trgovci so bili dolžni do 4. v mesecu preskrbovalnim uradom predložiti izrabljene odrezke živilskih kart. Odrezke, ki so na preskrbovalne urade prispeli prepozno, je obravnaval Prevod. Zamudniki so se morali sami obračati na preskrbovalni urad.⁵²⁶

Poleti 1944 je nemški svetovalec pri šefu pokrajinske uprave v Ljubljani ugotovil, da je velik del prebivalcev izven ljubljanskega bloka prejemal v glavnem iste količine živil kot tisti znotraj bloka. Zaradi zaporne črte so prebivalci Ljubljane razpolagali v glavnem le z živili,

⁵²⁵ Sl. list, št. 35, 2. 5. 1942, str. 257–260, Ureditev racioniranih živil.

⁵²⁶ ARS, AS 208, f. 1, Obrtniški maksimalni cenik, št. II/36, Okrožnica o oddaji in kontroli živilskih nakaznic, 1. 6. 1944.

ki so jih dobili na nakaznice. Osebe zunaj bloka so si lažje preskrbele zadostne količine živil, saj so pridelale relativno dovolj zelenjave in drugega, na karte pa so dobivale iste količine kot Ljubljančani. V začetku oktobra 1944 je zato začel veljati odlok, s katerim je v Ljubljani in v občinah, ki so spadale v njeno bližnjo okolico (Ježica, Polje, Dobrunje in Rudnik⁵²⁷), dodeljevanje hrane ostalo nespremenjeno, v ostalih občinah pa so živilske nakaznice prejeli le tisti, ki niso posedovali poljskih površin. Ostalim so prenehali dodeljevati odrezke za riž in testenine:⁵²⁸ "Pridelovalcem krušnih žit in članom njihovih družin, ki imajo kakršenkoli pridelek krušnih žit (pšenica, rž, ječmen, koruza, soržica, oves, ajda) se s 1. 8. 1944 ukinja izdajanje vseh živilskih nakaznic z odrezki za kruh, moko, riž ali testenine brez ozira ali je to osnovna ali dodatna nakaznica, ali otroška, za noseče žene ali pa bolniški dodatek."⁵²⁹

V letu 1944 je bilo torej v obtoku več (živilskih) nakaznic,⁵³⁰ ki so kategorije porabnikov ločevale na podlagi njihovega dela oziroma njihove starostne stopnje:

- 1.) osnovne – cele, ki so bile namenjene vsem upravičencem, ki niso imeli zalog racioniranih živil oziroma za tiste, ki niso bili pridelovalci,
- 2.) osnovne – brez odrezkov za maščobe, ki so bile namenjene vsem upravičencem – pridelovalcem maščob oziroma tistim, ki so zaklali prašiča,
- 3.) osnovne – brez odrezkov za moko in živila za juho, ki so jih bili deležni vsi upravičenci – pridelovalci krušna žita,
- 4.) osnovne – brez odrezkov za moko, živila za juho in trde maščobe. Te so bile namenjene vsem tistim, ki so pridelovali krušna žita in maščobe.

Še naprej so ostale v veljavi dodatne nakaznice za delavce:

---

⁵²⁷ Nemški svetovalec za prehrano je že v začetku svojega dela z odredbo določil, da v bližnjo okolico Ljubljane spadajo Ježica, Polje, Dobrunje in Rudnik, ostale občine pa v daljno okolico.

⁵²⁸ ARS, AS 1886, f. 61, Okrožnica št. II/81, 25. 9. 1944.

⁵²⁹ ARS, AS 197, f. 16, 989/1.

⁵³⁰ Za mesec maj 1944 so bile predvidene nove živilske nakaznice, ki naj bi veljale 28 dni (4 tedni), vendar je bilo v zadnjih dneh aprila odločeno, da v veljavi ostane sistem celomesečne delitve racioniranih živil. V: ARS, AS 1886, f. 61, št. II/22, 1. 5. 1944.

- 5.) dodatne za ročne delavce (RD),
- 6.) dodatne za "težke delavce" (TD),
- 7.) dodatne za "najtežje delavce" (NTD).⁵³¹

Med ročne delavce so, kot že pred tem, prištevali delavce, ki so opravljali ročna in pretežno ročna dela fizičnega značaja, strežnike, obrtnike, poljske delavce, perice, pismonoše, čevljarje, hišnike, pleskarje idr., med njimi tudi osebe, ki so imele nočno službo več kot 10 krat mesečno. Naknadno so te nakaznice dodelili tudi železniškim uslužbencem in železniškim delavcem ter natakarjem in kuharjem. Med "težke" delavce so prištevali osebe, ki so si kruh služile s težkimi telesnimi deli oziroma s povprečnimi telesnimi deli v težkih delovnih okoliščinah. Ti so bili npr. kurjači, čistilci kotlov, varilci, žagarji, zidarji idr. Med "najtežje" delavce so prištevali ljudi, ki so opravljali tako delo kot ročni in težki delavci skupaj in to trajno ter pod težkimi delovnimi pogoji, npr. zaposleni pod zemljo, lomilci kamenja, potapljači in še mnogi drugi.

Do konca vojne so veljale tudi sledeče nakaznice⁵³²:

- 8.) dodatne za nosečnice (ki so prekoračile 5. mesec nosečnosti) in zavodarje (dijake, ki so živeli zaradi študija v zavodih in podobnih ustanovah),
- 9.) dodatne za mladino od 0 do 3 let (DMA),
- 10.) dodatne za mladino od 3 do 9 let (DMb),
- 11.) dodatne za mladino od 9 do 18 let (DMc),
- 12.) dodatne za bolnike.

Izpostaviti je treba, da so institucionalizirane osebe (bolniki v bolnišnicah in sanatorijih ter tudi npr. zaporniki) morale živilske karte izročiti zavodu, v katerem so se nahajale oziroma so jih njihovi svojci vrnili pristojnemu preskrbovalnemu uradu. Uprave vseh zavodov so bile v stikih s pristojnimi preskrbovalnimi uradi. Posredovale so jim podatke o oskrbovanih osebah, živila za

⁵³¹ ARS, AS 213, f. 1, Navodila za preskrbovalno službo, str. 7.

⁵³² Omeniti je treba še nakaznice z odrezki za en dan in za sedem dni, ki jih je Mestni preskrbovalni urad začel izdajati aprila 1945. Namenjene so bile osebam, ki so se v Ljubljani zadrževale le začasno. Dnevni obroki posameznih živil (in tobaka) so bili isti kot na osnovni živilski nakaznici. Z "dopustniško" nakaznico se je potrošnik lahko hranil v gostinskih obratih, živila je smel tudi kupiti, a le pri pooblaščenih prodajalcih.

njih pa je ustanovam nakazoval Prevod. Svojci bolnih in zaprtih so bili opozorjeni, da že kupljena živila za institucionalizirano osebo shranijo za čas vrnitve domov, v nasprotnem primeru so bile zagrožene kazni, predvsem odvzem živilskih nakaznic svojcem bolnega ali zaprtega.⁵³³ Žal pa je bil "mali človek" ranljiv tudi v bolnišnici: "Vati ni ostal dolgo v bolnišnici, komaj deset dni /.../. V pisarni mi je sestra izročila njegovo živilsko nakaznico, vendar je mama čez nekaj dni ugotovila, da nas je bolnišnica opeharila ... dva krušna obroka, dve markici po 100 g kruha so odrezali preveč."⁵³⁴

Na tem mestu naj omenim še družinske nakaznice (na katere so delili drva, petrolej in vžigalice), vendar zgolj zato, ker so bile te v zadnjih mesecih vojne namenjene tudi nekaterim izrednim nakazilom živil:

13.) Družinske za 1–2 člana (A).

14.) Družinske za 3–6 članov (B).

15.) Družinske za nad 6 članov (C).

O nakaznicah, ki so Ljubljančanom omogočale nakup ostalih (osnovnih) življenjskih potrebščin pa nekoliko kasneje.

Izdatnejši racionirani obroki

Januarja 1944 je posameznik na osnovno živilsko nakaznico prejel podobne količine kot konec leta 1943, čeprav je očitna manjša količina maščob in večja količina kruha oziroma moke: dnevno 225 g kruha ali 186 g krušne moke, mesečno pa 1,5 kg testenin in 0,5 kg riža, 2 dcl olja in 200 g prašičje masti⁵³⁵ ali ocvirkov ali zaseke,⁵³⁶ 500 g sladkorja, 500 g soli, 100 g pralnega mila. Primerjava pokaže, da je posameznik pod italijansko okupacijo (začetek leta 1943) na živilsko nakaznico

⁵³³ ARS, AS 213, f. 1, Navodila za preskrbovalno službo, ovoj: avgust 1944 in prav tam, Navodila za preskrbovalno službo, str. 11.

⁵³⁴ Kovačič: Prišleki, str. 432.

⁵³⁵ Slovenec, št. 124, 1.6. 1944, str. 4, Slanina namesto olja.

⁵³⁶ Potrebno je poudariti, da se je količina maščob spreminjala glede na količino prejetega olja: "Seveda z maščobo je pa tudi pri nas sedaj bolj pičila. Ta mesec smo dobili pol dcl olja in 350 g zaseke na osebo." V: Pismo, naslovljeno na Martino Pogacar, 22. 6. 1944, osebni arhiv avtorice.

prejel manj racioniranih živil kot na osnovno nakaznico v začetku leta 1944.⁵³⁷

prva polovica leta 1943	dnevna količina živil	kalorije
kruh	150 g	348 kalorij
riž	33,3 g	116,22 kalorij
testenine	33,3 g	122,54 kalorij
maščobe	13,3 g	118,50 kalorij
sladkor	16,6 g	66,4 kalorij
skupaj	246,5 g	771,66 kalorij

začetek leta 1944	dnevna količina živil	kalorije
kruh	225 g	521 kalorij
riž	16,6 g	57,93 kalorij
testenine	50 g	184 kalorij
maščobe	7,2 g	59,4 kalorij
sladkor	16,6 g	66,4 kalorij
skupaj	315,4 g	888,73 kalorij

Posameznik je na dodatno živilsko nakaznico za ročne delavce (RD) prejel dnevno 100 g kruha ali 82,6 g moke, delavci pri težkih ročnih delih (TD) so prejeli dnevno 200 g kruha ali 165, 3 g krušne moke, delavci pri najtežjih delih (NTD) pa so dnevno dobili 300 g kruha ali 248 g krušne moke.⁵³⁸ Dodatna živilska nakaznica za otroke do treh let je določala 1000 g riža ali testenin in 500 g sladkorja mesečno. Posebna dodatna živilska nakaznica za kruh je določala dnevno 150 g kruha ali 124 g krušne moke, dodatna živilska nakaznica za kruh za bolnike pa 100 g kruha ali 82,6 g krušne moke na dan. Na dodatno živilsko nakaznico za meso za bolnike je bilo določenih dnevno 100 g mesa. Otroci, nosečnice, starejše osebe in bolniki so kot dodatek dobivali mleko: otroci do enega leta en liter mleka na dan, otroci od 2 do 4 let pol litra, otroci od 4–10 let 2 dcl, nosečnice pa pol litra. Osebe, rojene pred 1869, so vsak dan prejele 1

⁵³⁷ Dnevno količino živil pretvoril v kalorije: David Kumer, gostinski tehnik.

⁵³⁸ V češkem protektoratu so na primer rudarji na posebne nakaznice dobivali cigarete, alkohol in južno sadje. V: Brandes: Die Tschechen, II, str. 58.

dcl oziroma vsak drugi dan 2 dcl in bolniki 2 dcl mleka na dan, vendar le, kadar je bilo na razpolago.⁵³⁹

Izredni dodatki

Tudi v letu 1944 so Ljubljanci prejeli posebne dodatke. Verjetno zato, da bi slavili njegovo moč in dobroto, so za Hitlerjev rojstni dan, 20. aprila leta 1944, razdelili: 500 g marmelade, 100 g sadnega sirupa, 200 g paradižnikove mezge, 4 dcl žganja, 200 g trdega sira. Otroci do enega leta so prejeli 500 g medu, otroci do treh let 1 kg jabolk, delavci pri težkih delih 150 g klobas, delavci najtežjih del in nosečnice pa 250 g drobovine. Za božične praznike leta 1944 je Prevod razveselil otroke od 4 do 9 let z 259 g medu, starše dojenčkov do enega leta s 500 g pšeničnega zdroba, otroke od 2 do 3 let z 200 g ovsenih kosmičev, otroke od 4 do 9 let pa verjetno še bolj, saj jim je dodelil le 100 g kosmičev. Otroci od 4 do 14 let so prejeli eno jajce, vsa mladina do 18. leta je bila deležna 100 g bombonov, prav tako so vsi mladoletni in nosečnice prejeli 500 g sadnega soka. Nosečnice so prejele še 500 g pšeničnega zdroba, lastnice in lastniki tobačnih nakaznic $\frac{1}{2}$ litra vermuta, osebe starejše od 60 let pa 380 g (pločevinko) kondenziranega mleka. Prav vsi pa so se upravičeno razveselili 500 g graha in $\frac{1}{4}$ kg čebule.

Okrnjeni bolniški dodatki: bolni ogrožali zdrave

V letu 1944 se je nekoliko slabše pisalo bolnikom. Osnova, na kateri so dobivali bolniške dodatke, je bil seznam bolezni oz. bolezenskih skupin, ki so ga 16. aprila 1942 sestavili ljubljanski zdravniki. Na seznamu so bile sledeče bolezni: malarija, črevesne infekcije, pljučne tvorbe, vnetje rebrne mreže, "gastritične tvorbe", tvorbe na dvanajstniku, obolenje jeter, zlatenica, sladkorna bolezen, Addisonova bolezen, anemija, jetika. Tudi bol-

⁵³⁹ ARS, AS 197, f. 15. Iia-71/6; Jutro, št. 24, 30. 1. 1944, str. 2, Delitev racioniranih živil za februar.

niki, ki niso imeli bolezni s seznama, so imeli možnost dobiti posebne dodatke, če je osebni zdravnik menil, da jih bolnik potrebuje. V takem primeru je pacientu izstavil spričevalo, ki ga je preučil še pokrajinski zdravnik in podal končno odločitev.

Bolniške dodatke so upravičenci dobivali od spomladi 1942 do leta 1944, ko je prišlo do neljubih sprememb. Takrat je nemški svetovalec pri šefu pokrajinske uprave v Ljubljani z oddelka za kmetijstvo in gozdarstvo sporočil, da ne more več zagovarjati izdajanja posebnih (bolniških) dodatkov racioniranih živil članom zavetišč za starejše osebe, kakor tudi ne duševno bolnim v umobolnicah. Odredil je, da se s 1. julijem 1944 za vse te osebe preneha izdajanje dodatkov.⁵⁴⁰ Z istim dnem so začeli zaračunavati dodatke za bolnike v bolnišnicah in drugih ustanovah za vsak oskrbovalni dan in sicer: 10 g maščob, 40 g enotne moke, 15 g sladkorja, 50 g mesa.⁵⁴¹ Tudi otroci v otroških zavetiščih in domovih so bili prikrajšani za nekatere dodatke.⁵⁴²

Nemški svetovalec pri šefu pokrajinske uprave v Ljubljani se je zavzemal za skrčenje bolniških dodatkov vsem upravičencem, ne samo tistim, ki so bili nameščeni v zavodih in drugih zdravstvenih institucijah. Menil je, da so se bolniški dodatki "dodeljevali preveč širokogrudno. Pregledi so pokazali, da so bili izdani zdravniški dodatki večjemu številu oseb, katerim po predpisanih določilih ne pripadajo."⁵⁴³ Pri tem se je skliceval na podatke iz leta 1943, ki so pokazali, da je zaradi bolezni dodatek dobivalo kar 10.367 Ljubljančanov,⁵⁴⁴ pri čemer je bilo predloženih v tem letu mestnemu zdravstvenemu uradu 31.098 zdravniških spričeval za dodatek živil bolnikom.⁵⁴⁵ Podatki za prvo polovico leta 1944 razkrivajo še višjo številko oseb, ki so bile upravičene do bolniških dodatkov,⁵⁴⁶ vendar oblasti ni motilo le to, da so dodatke prejeli mnogi Ljubljančani, temveč tudi preobilnost

⁵⁴⁰ ARS, AS 202, f. 51, št. III/38.

⁵⁴¹ Prav tam, št. II/39.

⁵⁴² ARS, AS 197, f. 16, št. 958/1.

⁵⁴³ ARS, AS 202, f. 51, št. II/79.

⁵⁴⁴ ARS, AS 1886, f. 66, Poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943.

⁵⁴⁵ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 19, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943, str. 66.

⁵⁴⁶ Več o tem v poglavju Zdravstvo.

teh obrokov. V začetku leta 1944 so na primer jetični bolniki dobivali kot dodatke mesečno 800 g maščob ali 8 dcl olja, 1000 g testenin, riža ali moke, 1000 g sladkorja in dnevno 100 g kruha. obroki dodatkov za druge bolne so lahko dosegli največ 800 g maščob ali 8 dcl olja, 1000 g živil za juho in 1000 g sladkorja. Osebe, bolne na jetrih in osebe z zlatenico, so prejemale mesečno le živila za juho.

Tudi uslužbenci mestnega sindikata so v sodelovanju s Prevodom prišli do zaključka, da je treba bolniške dodatke znižati. Menili so, da so dodatki tako visoki, da bi lahko ogrozili prehrano zdravega dela ljubljanske populacije. Niso nasprotovali, ko je septembra 1944 nemški svetovalec pri šefu pokrajinske uprave v Ljubljani po posvetovanju z nekaterimi vodilnimi zdravniki izdal določbo o spremembi predpisov, ki so se nanašali na dodelitev racioniranih živil bolnikom. Večini bolnikov so dodatke znižali oziroma so jih prikrajšali na ta način, da so morali v zameno za dodatke Prevodu oddati 100 g maščob, diabetiki pa so mu morali v zameno za 50 g mesa prepustiti 1000 g kruha na mesec, v zameno za 250 g maščob pa 500 g sladkorja iz redne racionirane prodaje. Nespremenjena so ostala le določila, ki so veljala za tuberkulozne bolnike in umetno hranjene otroke do 12 mesecev.⁵⁴⁷ Od septembra 1944 dalje so tuberkuloznim bolnikom in umetno hranjenim otrokom zdravniška spričevala za dodatek racioniranih živil veljala 4 mesece, ostali bolniki so morali slabo zdravstveno stanje dokazovati s spričevali vsaka dva meseca.⁵⁴⁸

Zaradi novih pravil so bili prikrajšani tudi krvodajalci. Do sprememb so prejeli enkratni dodatek 500 g testenin, 400 g maščob in 2700 g mesa. V letu 1944 se je količina slednjega znižala na 750 g.⁵⁴⁹

Številke kažejo, da so organi oblasti v jeseni in pozimi 1944 spremembe predpisov izvajali dosledno, saj je konec avgusta 1944 bolniške dodatke prejemale le še 10.201 oseb, konec septembra 9998, konec oktobra

⁵⁴⁷ Umetno hranjeni otroci do enega leta so mesečno prejeli 500 g sladkorja.

⁵⁴⁸ ARS, AS 1886, f. 70, XII, 2/15978–44.

⁵⁴⁹ ARS, AS 213, Navodila za Preskrbovalno službo, str. 23.

9138, konec novembra 7675 in konec decembra 1944 le še 7346 oseb.⁵⁵⁰

*Leto 1945 v znamenju lakote*⁵⁵¹

Konec leta 1944 in v začetku leta 1945 nakupi v Italiji in drugih državah niso bili več mogoči, ker je bil železniški promet zaradi stalnih zračnih napadov skoraj popolnoma ohromel.⁵⁵² Tako je v začetku leta 1945 Ljubljani grozilo, da bo ostala vezana samo na hrano, ki bi jo uspela pridelati sama oziroma na hrano, ki bi jo uspela uvoziti iz bližnje okolice.⁵⁵³ "Resnica je da se tu [v Ljubljani, op. av.] zelo težko pride do kake stvari, ker se iz mesta sploh ne moremo nikamor premakniti, iz dežele pa nihče ne pride noter."⁵⁵⁴ Ljudje so se zavedali kritičnosti položaja,⁵⁵⁵ med Ljubljančani je večina pogovorov tekla samo še o preskrbi: "... kljub velikemu dogajanju v svetu bi se lahko reklo, da je poglavitna

---

⁵⁵⁰ Slovenski narod, št. 16, 16. 4. 1945, str. 2, Lanski dodatki racioniranih živil za bolnike.

⁵⁵¹ Racionirana preskrba je ostala stvarnost vse do začetka leta 1948. O tem: ARS, AS 1931, šk. 570, 12769–12989 (XXVIII–2), "Naš promet" – A 351873; Mohorič, Ivan: Zgodovina železnic na Slovenskem. Ljubljana 1968, str. 489; Svoboda in pomlad, str. 60; Ljudska pravica, št. 18, 16. 5. 1945, str. 6, Obroki hrane se bodo zvišali in prav tam, št. 50, 21. 6. 1945, str. 4, Obvestila. Dodatne živilske nakaznice; Slovenski poročevalec, št. 20, 16. 5. 1945, str. 5, Obroki hrane se bodo zvišali in prav tam št. 27, 23. 5. 1945, str. 6, Mali oglasi; Petrovič: Ljubljana v času obnove, str. 42; Trgovina in preskrba. O delu Ministrstva za trgovino in preskrbo Narodne vlade Slovenije od osvoboditve do danes. Ljubljana, 1945, str. 7–9 in 16sl. (dalje Trgovina in preskrba); Razvoj ljubljanske trgovine, str. 49. Kljub temu da je racionirana preskrba krojila življenje Ljubljančanov še skoraj tri leta po končani vojni je moč trditi, da se je po drugi svetovni vojni gospodarski položaj stabiliziral hitreje kot po prvi. O tem mdr. tudi: ARS, AS 1931, šk. 569, 13480–14039, Snoj Franc, XXIX–1, ovoj Sestavki-govori, št. 13508; Pismo, naslovljeno na Martino Pogačar, 1. 8. 1945, osebni arhiv avtorice; Fratianni, Michele in Spinelli, Franco: A monetary history of Italy. Cambridge 1997, str. 158–190. O denarnih in gospodarskih reformah v drugi polovici 40. let 20. stoletja tudi: Wehler, Hans-Ulrich: Deutsche Gesellschaftsgeschichte. Vom Beginn des Ersten Weltkriegs bis zur Gründung der beiden deutschen Staaten 1914–1949. München 2003, str. 971–972.

⁵⁵² Razvoj ljubljanske trgovine, str. 48.

⁵⁵³ Iz črnega humorja Ljubljančanov se da razbrati, da je hrane primanjkovalo tudi v okolici prestolnice: "Ljubljančan pride na deželo in vpraša starko: 'Kaj vi ste stara mama? – Pa res še niste videti tako stari!' Ženica odgovori: 'Kar nič se ne trudite, nimamo niti jajc niti kur naprodaj!'" V: Slovenčev koledar 1944, str. 230.

⁵⁵⁴ ZAL, LJU 439, t. e. 3, ovoj 30, pismo za Celjar Anico, 20. 10. 1944.

⁵⁵⁵ Podobno usodo so doživljali prebivalci večine mest večine evropskih držav, vpletenih v drugo svetovno vojno. Za položaj na Hrvaškem oziroma v NDH prim.: Matković: Povijest, str. 107sl.

Vrsta za kruh pred pekarno v Gradišču. Foto: Miran Pavlin, MNZS

skrb Ljubljančanov uravnavana venomer v preskrbo z najvažnejšimi živilskimi potrebščinami. Okrog tega se sučejo vsi pogovori.”⁵⁵⁶ Zalog ni bilo več, lakota pa je postajala čedalje hujša: “Sploh gre vse že bolj h kraju, samo apetit pa vedno večji.”⁵⁵⁷ Zgovorna slika razmer je bila glavna tržnica: “Sedaj se pričinja tržni vrvež na Vodnikovem trgu že prav zgodaj, konča se pa že ob prvih dopoldanskih urah. Vsak dan je na dnevnem redu prodaja kislega zelja, odnosno kisle repe. V sredo je bilo na trgu mnogo regrada, /.../, mnogo svežih kopriv.”⁵⁵⁸ Čedalje manj in čedalje manjši so bili tudi paketi, namenjeni v Ljubljano, ki so hvaležne prejemnike brezmejno razveselili: “Kar strmimo, ko smo dobili toliko moke in

⁵⁵⁶ Slovenski narod, št. 9, 26. 2. 1945, str. 4, Ljubljana pred pomladjo.

⁵⁵⁷ Pismo, naslovljeno na Martino Pogačar, 16. 3. 1945, osebni arhiv avtorice.

⁵⁵⁸ Slovenec, št. 88, 19. 4. 1945, str. 2, Vsakdanja Ljubljana. Živilski trg med tednom.

drugih dobrot od Vaju. Le to naju skrbi, da ste vi radi nas prikrajšani, saj imata ravno tako otroke in vem predobro, kako težko se danes preskrbi take reči. Zelo, zelo smo Vam hvaležni, zdaj bomo pa vsak mesec malo dodajali k moki, ki jo dobivamo na karte pa bo šlo, tako da nam hvala Bogu, kruha ne bo primanjkovalo.”⁵⁵⁹

Še skromnejši obroki hrane

Vse več artiklov je bilo racioniranih, zagotovljeni obroki hrane so se močno zmanjšali.⁵⁶⁰ Od 1. decembra 1944 do konca vojne je posameznik prejemal mesečno le še 250 g sladkorja, 250 g soli, 125 g kavnega nadomestka⁵⁶¹ in 75 g mila. Vse hujše je bilo pomanjkanje maščob. Posameznik je bil enkrat na mesec upravičen le do 1 dcl olja in 150 g maščob (v glavnem le zaseke). Z zadnjim dnem januarja 1945 je prišlo do novosti pri peki kruha – spremenjeno je bilo razmerje med krušno in koruzno moko. Namesto razmerja 1:1,5 je bilo določeno razmerje 1:1. S tem sta bili enotna in koruzna moka po vrednosti izenačeni.⁵⁶² Kupce kruha je marca 1945 čakala še eno neljubo presenečenje. Zmanjšan je bil dnevni obrok kruha: “Z ozirom na izredno težke prometne razmere se po nalogu višje oblasti s 16. marcem t.l. določajo dnevni obroki kruha, ki so bili v veljavi za časa italijanske uprave”.⁵⁶³ Posameznik je bil tako dnevno upravičen le še do 150 g kruha oziroma 124 g moke. Ob nakupu moke je bil potrošnik upravičen tudi do 1 g kvasa. S 1. aprilom 1945 pa je bil znižan tudi obrok živil za juho. Potrošniki so na mesec prejeli namesto 3 kg le še 2 kg živil za juho, in sicer namesto testenin 1 kg zelenjave (graha ali fižola) in 1 kg riža.⁵⁶⁴

V letu 1945 so ročni delavci dnevno prejeli dodatno le še 100 g kruha oziroma 82,6 g moke, delavci pri težkih delih 200 g kruha oziroma 165,33 g moke (ta

⁵⁵⁹ ZAL, LJU 439, t. e. 3, ovoj 30, pismo Celjar Anici in Jožetu, 29. 12. 1944.

⁵⁶⁰ Trgovina in preskrba, str. 3.

⁵⁶¹ ARS, AS 1876, f. 83, I, 2, 64648.

⁵⁶² ARS, AS 1876, f. 83, II-442/12.

⁵⁶³ ARS, AS 1876, f. 83, II-442/22.

⁵⁶⁴ ARS, AS 202, f. 76, II-442/25.

dodatek se je tik pred osvoboditvijo znižal na 150 g⁵⁶⁵), delavci pri najtežjih delih 300 g kruha oziroma 248 g moke, za nosečnice in bolnike pa so obroki kruha oziroma moke ostali nespremenjeni (150 g).⁵⁶⁶ Te količine se do konca vojne niso spreminjale.

Zadnje mesece vojne je zmanjkovalo tudi mleka. Konec decembra 1944 naj bi otroci mlajši od enega leta dobivali 1 liter mleka dnevno, otroci od 2 do 3 let pol litra, od 4 do 9 let 3 dcl, nosečnice od 5. meseca pa pol litra. Osebe nad 75 let naj bi trikrat na teden prejele 2 dcl mleka, mladina od 10 do 14 let pa naj bi od začetka novembra 1944 prejela vsak teden trikrat pol litra mleka. Tudi bolniki naj bi bili deležni te krepcilne pijače, trikrat na teden naj bi prejeli od 2 do 4 dcl mleka.⁵⁶⁷ Stiska z mlekom pa je bila v tem času že tako velika, da so dobivali pravo mleko le otroci in nosečnice, vsi ostali opravičenci so prejeli posneto mleko.

Leta 1945 so bili izredno skromni tudi izredni dodatki oziroma velikonočni dodatek. 25. marca 1945 je Prevod mladini in starim omogočil nakup pol litra kondenziranega mleka, vsem Ljubljčanom pa dve jajci.⁵⁶⁸

Primerjava pokaže, da je posameznik v letu 1945 na osnovno nakaznico prejel znatno manj racioniranih živil kot na živilsko nakaznico v letu 1941:⁵⁶⁹

leto 1941	dnevna količina živil	kalorije
kruh	250 g	580 kalorij
riž	33,3 g	116,22 kalorij
testenine	33,3 g	122,54 kalorij
mast	7,3 g	65,04 kalorij
slanina	3,3 g	23,43 kalorij
olje	3,3 ml	29,7 kalorij
sladkor	23,3 g	93,2 kalorij
skupaj	353,8 g	1030,13 kalorij

⁵⁶⁵ ARS, AS 1876, f. 83, I, 2, 64648.

⁵⁶⁶ ARS, AS 202, f. 76, II-442/22.

⁵⁶⁷ Slovenski narod, št. 16, 16. 4. 1945, str. 2, Lanski dodatki racioniranih živil za bolnike.

⁵⁶⁸ Ljubljana v letu 1945. Ob štiridesetletnici svobode in petdesetletnici Mestnega muzeja Ljubljana. Ljubljana 1985, str. 71 (dalje Ljubljana v letu 1945).

⁵⁶⁹ Dnevno količino živil pretvoril v kalorije: David Kumer, gostinski tehnik.

leto 1945	dnevna količina živil	kalorije
kruh	150 g	348 kalorij
riž	33,3 g	116,22 kalorij
zelenjava (grah ali fižol)	33,3 g	103,23 kalorij
maščobe	5,33 g	74,2 kalorij
sladkor	8,3 g	33,2 kalorij
skupaj	230,23 g	674,85 kalorij

Uradne cene in cene na črnem trgu

V jeseni 1944 je pokrajinska uprava dovolila Prevodu, da je v prodaji na drobno postavil nove cene.⁵⁷⁰ Večina od njih je verjetno veljala do maja 1945,⁵⁷¹ saj v uradnem listu ali časopisih novih maksimalnih cenikov ni zaslediti:

konec leta 1944	uradne cene
kruh	v kosih od 100 do 400 g po 3 lire/kg v kosih od 400 do 1000 g pa 2.80 lir/kg ⁵⁷²
enotna krušna moka	3 lire/kg
koruzna moka	2.50 lir/kg
testenine	4.80 lir/kg
sladkor	18 lir/kg
semensko olje	36.25 lir/l
riž	4.30 lir/kg
jajce	6 lir/kos ⁵⁷³

⁵⁷⁰ Jutro, št. 202, 3. 9. 1944, str. 2, Nove prodajne cene.

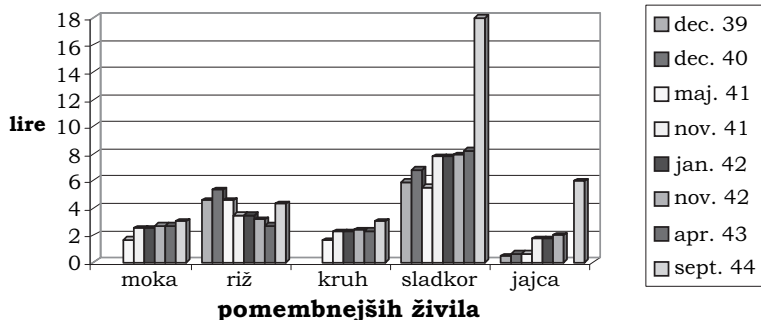
⁵⁷¹ Maksimalni cenik za meso in mesne izdelke je bil v uradnem listu zadnjič objavljen 28. 7. 1943. Težko verjetno, da so te cene ostale nespremenjene do maja 1945.

⁵⁷² Jutro, št. 210, 14. 9. 1944, str. 2, Nove cene kruhu.

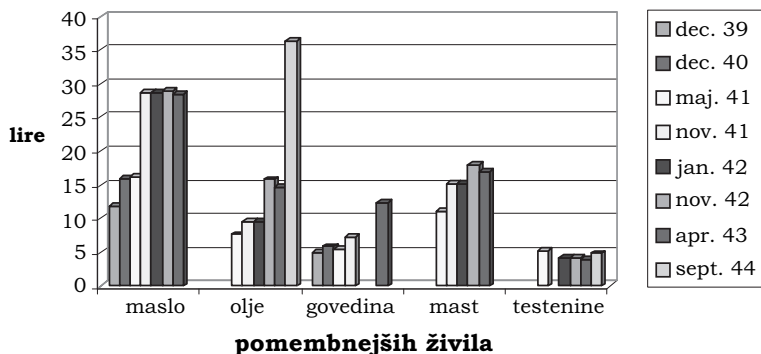
⁵⁷³ ARS, AS 208, f. 1, 218/7.

Spodnja grafikonka prikazujeta večkrat omenjeno dražitev cen pomembnejših živil v Ljubljani med drugo svetovno vojno:

Cena pomembnejših živil v Ljubljani (1939-1945) I.

Cena pomembnejših živil v Ljubljani (1939-1945) II.

V primerjavi z uradnimi cenami lahko trdim, da so bile cene na črnem trgu v letih 1944 in 1945 skoraj desetkrat višje. Za kilogram govedine je bilo potrebno odšteti 100 lir, za kilogram masla 340–350 lir, za mast je bilo potrebno odšteti 450 lir/kg, za sladkor 130–150 lir/kg, za belo moko 70/kg, cena jajca pa je dosegla že 10 lir.⁵⁷⁴

⁵⁷⁴ Slovensko dom, št. 26, 1. 7. 1944, str. 4, Pisma nam in vam (Pisma bralcev). Za primerjavo s cenami na črnem trgu v letu 1943 gl. op. 385.

Nove kuharske knjige in novi recepti

V najtežjih trenutkih so se oglasila javna občila. Po eni strani so prebivalce pozivala k varčevanju s hrano, saj drugega izhoda niso videla,⁵⁷⁵ po drugi strani pa so širila propagando o t. i. zdravi prehrani. Prvi in najpomembnejši napotek se je glasil: jej skromno in malo. Avtorji člankov so ob tem poudarjali, da je pripisovanje pretirane pomembnosti vitaminom in besedičenje o tem le modna muha. Mirili so Ljubljancane, da zdrava domača hrana, predvsem solata in sadje, povsem zadošča potrebam človeškega organizma, saj vsebuje vse potrebne vitamine. Niso videli potrebe, da bi človek v trgovini zahteval "pol kilograma vitaminov", svetovali so, naj se raje poda v gozd po pest borovnic ali pa zaužije šipkovo jagodo, ki je sposobna najdlje obdržati svojo bogato zalogo vitamina C. Meso, jajca, riž, testenine so uvrstili med nezdravo hrano. Sklep je bil jasan: draga in razkošna hrana ni vedno najbolj zdrava.⁵⁷⁶

V časopisih so se pojavili recepti, ustrezni skrčeni ponudbi, saj kuharske knjige iz predvojnih let niso bile več primeren gastronomski vodič. Dober in praktičen nasvet, ki so ga posredovale gospodinje, so uredniki celo plačali.⁵⁷⁷ Ti recepti so učili iznajdljivosti, kako iz skromne zaloge kuhati pestro hrano. Posebno dobrodošli so bili taki nasveti pozimi in spomladi, ko je primanjkovalo sveže zelenjave, pa tudi ob večjih praznikih: "Za prehrano v tistem času je bila značilna iznajdljivost pri odkrivanju nadomestkov za razna živila in pri pripravi določene vrste hrane."⁵⁷⁸

Največ, kar so si povprečni Ljubljanci lahko privoščili za večje praznike, je bila skromna potica. Ob navadnih dnevih pa je bil jedilnik približno sledeč: za zajtrk bela kava in žganci ali bela kava in kruh. Za kosilo fižol, repa, zelje, krompir ali pa makaroni ter solata. Za večerjo so največkrat pogreli ostanke od kosila, pojedli pa so tudi dosti riža in zdroba.⁵⁷⁹

⁵⁷⁵ Deutsche Adria Zeitung, št. 90, 1. 4. 1945, str. 5, Sparen und Durchhalten.

⁵⁷⁶ Slovenec, št. 93, 23. 4. 1944, str. 3, Pretirano besedičenje o vitaminih.

⁵⁷⁷ Družinski teden, št. 46, 13. 11. 1941, str. 6, Kotiček za praktične gospodinje.

⁵⁷⁸ Dular, Andrej: Prehrana med NOB v Metliki. V: Borec, 1983, št. 10, str. 658.

⁵⁷⁹ Življenje v Ljubljani 1930–1950. Etnološka raziskovalna delavnica 1991. Zbornik

Javne in šolske kuhinje

Zaradi izjemne stiske s kurivom pa si mnogi skromne hrane, ki so jo uspeli pridobiti, niso mogli skuhati. Prisiljeni so bili zahajati v menze oziroma gostilne. V javnih obratih so bili obroki poenoteni, zato je bilo potrebno predložiti sledeče odrezke živilskih nakaznic: ½ dnevnega odrezka za živila za juho, ½ dnevnega odrezka za maščobe, 1 odrezek za meso, če je bilo na jedilniku. Isto število in vrsto odrezkov je bilo potrebno predložiti za večerjo. Stalni abonenti so za postrežbo s kosilom in večerjo tekom celega meseca morali oddati 4 odrezke za nabavo moke, ki je služila za kuho, 30 (31) odrezkov za živila za juho, 30 (31) odrezkov za maščobe, 2 odrezka za sladkor, 2 odrezka za sol in vse odrezke za meso. Gost, ki je v gostinskem obratu tudi zajtrkoval, je moral oddati še 6 odrezkov za sladkor.⁵⁸⁰

Nekateri otroci so se prehranjevali v šolskih kuhinjah. Delovanje mnogih je do konca leta 1943 zamrlo, zato je predsednik pokrajinske uprave izrazil željo in potrebo po "oživotvorjenju" takih kuhinj. Želel je, da bi se v njih prehranjevali vsaj najrevnejši otroci. Teh naj bi bilo po takratnih ocenah okoli 1.200. Ob pripravah je pooblaščen oddelek za socialno politiko in ljudsko zdravje ugotovil, da manjka posoda in pribor za vse šolske kuhinje in vrtce, saj je Gill po kapitulaciji Italije vse to odpeljal s seboj. Predvsem pereč je bil problem preskrbe s kuhinjsko posodo, ki je bila v vojnem času silno draga oziroma je ni bilo naprodaj. Na pomoč je priskočila mestna občina. Kot lastnica predvojnih počitniških kolonij je poskrbela, da je vsa posoda iz počitniških domov dobro služila v ljubljanskih šolskih kuhinjah.⁵⁸¹

---

raziskovalnih nalog učencev osnovnih šol v občini Ljubljana – Center. Ljubljana 1991, str. 43.

⁵⁸⁰ ARS, AS 213, f. 1, Navodila za preskrbovalno službo, str. 11.

⁵⁸¹ ARS, AS 197, f. 13, 1142/1, št. 3726/1.

Kvaliteta hrane vse slabša

“Legalne” hrane v času vojne v Ljubljani ni bilo veliko, vendar je bila vsaj v začetku relativno dobra, zdrava in kvalitetna. Vsa leta vojne je kvaliteto hrane, ki so jo uživali Ljubljančani, nadziral tržni urad. Septembra 1943 je na primer njegovo osebje pregledalo 412 vzorcev živil. Največ vzorcev, kar 331, jih je odpadlo na preiskavo mleka. Izkazalo se je, da je bilo 233 vzorcev zadovoljivih, razdeljenih je bilo 55 opominov, zabeleženih je bilo tudi 45 neprimernih vzorcev mleka. Tudi naključno pobrani vzorci masti, olja, masla in drugih živil so bili večinoma neoporečni.⁵⁸² Nekoliko drugače je bilo s kruhom. Tržni uradniki so kvaliteto tega živila kontrolirali zelo redno. Ocenjevali so ga kot dobrega, neoporečnega in dovolj slanega, čeprav se s to trditvijo nekaj mesecev pred koncem vojne Ljubljančani niso strinjali. Na račun slabega kruha so podali cel kup pritožb, predvsem se jim je zdel premalo slan. Prevod se je spraševal, če je krivda na njegovi strani, saj je v začetku leta 1945 pekom znižal množino soli na 60 dag za 100 kg moke. To domnevo je hitro ovrgel, saj ga je mestni tržni urad obvestil, da je pred znižanjem kontingenta soli izvedel poskusno peko in zaključil, da je kruh, pečen v novo določenem razmerju soli in moke, dovolj slan. Inšpekcija je na osnovi podanih prijav opravila več analiz, ki so pokazale, da so peki v testo dajali mnogo manj soli, kot je bilo določeno. V vzorcu kruha nekega neimenovanega peka so našli le 5,14 dag soli na 100 kg moke! Sol je očitno namesto v testo romala na črni trg. Tam je bila zelo dobrodošla, saj so oblasti v letu 1945 z določbo zmanjšale tudi mesečni prejemek soli posameznika, in to kar za polovico, iz 500 g na 250 g.

Zaradi takšnih in podobnih nepravilnosti je 25. marca 1945 šef pokrajinske uprave z odredbo ustanovil “osrednjo preskuševalnico”. Njeni uslužbenci so imeli najširša pooblastila, se pravi nemotene ogleda obratov, vpoglede v računske knjige, poskušanje hrane. Dolžni so bili nadzorovati prehranske izdelke vseh ustanov

---

⁵⁸² ZAL, LJU 489, f. 2307, II B, leto 1943, Mesečno statistično poročilo o nadzorstvu nad živili.

in obratov za kmetijsko gospodarstvo in prehranjevanje. O vseh nepravilnostih, ki so jih odkrili, naj so se tikale uporabe surovin, tehnike delovnega postopka, obdelovanja zemlje, oddaje pridelkov, so morali poročati neposredno šefu pokrajinske uprave. Prezident Rupnik je upal, da bodo ti ukrepi vsaj nekoliko zaježili zaskrbljujoče slabšanje prehrabnih razmer v Ljubljanski pokrajini.⁵⁸³

Še zadnji klici na pomoč

Javna občila so v zadnjih mesecih vojne objavila še več pozivov pridelovalcem, dostavljavcem in prevoznikom živil. Želela so jim predstaviti položaj v mestu in jim razložiti, da je preživetje Ljubljančanov v njihovih rokah. Javnost je upala, da se bodo ljubljanski (pol)kmetje in okoliški kmetje potrudili v dobro skupnosti in zbrano hrano z dežele pripeljali lačnim Ljubljančanom.

Prevod in Kmetijska zbornica sta izdala vrsto ukrepov, ki naj bi pripomogla k zvišanju produkcije najpomembnejših živil za preskrbo domačega trga. Tudi oni so apelirali na kmete, ki so še imeli možnost za obdelovanje, da bi do skrajnosti izkoristili vsak košček svoje zemlje. Jasno so bili izraženi namigi, naj preorjejo tudi travnike in pašnike ter na novo pridobljenih površinah gojijo prepotrebno zelenjavo, predvsem krompir. Opevali so njegove hranilne snovi, njegov visok odstotek škroba in beljakovin. Zaradi precejšnje izrojenosti krompirja so računali na saditev krompirjevega semena, ki je v začetku leta 1945 prispelo iz Nemčije. To seme naj bi bilo rodovitnejše in odpornejše proti boleznim.

Zaradi splošnega pomanjkanja maščob so pozivali k čim večji setvi oljnih rastlin, v prvi vrsti sončnic, pa tudi buč, jare repice in jarega lanu. Slednji je bil zaželen tudi zaradi prediva. V mislih so imeli tudi pridelavo pomembnega nadomestka za meso, fižola. Ob vsem tem so se živo zavedali pomanjkanja orodja kmetijskih strojev in

---

⁵⁸³ Sl. list, št. 24, 24. 3. 1945, str. 114–116, Odredba o ustanovitvi osrednje preskuševalnice za zavarovanje prehrane prebivalstva in Slovenec, št. 68, 25. 3. 1945, str. 4, Ustanovitev osrednje preskuševalnice za zavarovanje prehrane prebivalstva.

umetnih gnojil, predvsem pa pomanjkanja vprežne živine in delovnih moči. Kmetijska zbornica je ljubljanskim pridelovalcem zelenjave in zlasti tistim, ki so se ukvarjali z vzrejo sadik, omogočila izostanek iz delovne službe. Delo najuspešnejših je nagrajevala z naturalijami.

Konec črne borze

Tudi črna borza, ki je bila najbolj živahna med Ljubljano in Gorenjsko, je v letu 1945 klecnila. Dotok črno-borzjanskega mesa, moke in mleka ter mlečnih izdelkov v Ljubljano, ki so jo pred vojno tujci imenovali "kvišku strmeče mesto",⁵⁸⁴ proti koncu vojne pa domačini vse pogosteje kar Revnograd,⁵⁸⁵ je nekaj tednov pred koncem vojne povsem izostal. Večino krivde za to je bilo pripisati vesplošnemu pomanjkanju živil, nekaj malega krivde za to pa je nosila tudi oblast, ki je verižnikom in vsem drugim podobnim prestopnikom vse večkrat stopila na prste.⁵⁸⁶ Organi oblasti so namreč pod drobnogled vzeli vse trgovske in obrtne obrate ter gostinske lokale. Vsi so morali svoje obrate voditi v skladu s predpisi. Oblasti so še posebej pazile, da pristojne osebe lokalov niso samovoljno zapirale. Kdor je hotel zapreti trgovino ali gostilno, je moral predložiti prošnjo in vse izkaze, oblasti pa so vlogo skrbno pretehtale in ugotovile ali je dejansko upravičena ali ni. Vse preveč jih je namreč skrbelo, da bi abonenti ostali brez hrane.⁵⁸⁷ Če je bilo pri kontroli ugotovljenih več kršitev, je sledila zaplemba blaga, denarne kazni in večkrat tudi zaporne: "Cvetličarne v mestu so bile prilikom kontrole radi neoznačenja cen prija-

⁵⁸⁴ Kronika slovenskih mest, 1940, št. 1, str. 48, Nemški glas o sodobni Ljubljani.

⁵⁸⁵ Dnevnik družine Kogej, osebni arhiv avtorice.

⁵⁸⁶ "Dan bil je siv. Ogoljufal i on je Prevod

na par volov.

Napil se je. Čez blok v temni noči

sam gre domov.

Hm, pravijo, da ni baš varno iti

tukaj čez!

Verižnikom da včasih kdo posveti

izza teh dreves."

V: ARS, AS 1887 Zbirka NOB tiska – periodika, t. e. 33, Bodeča neža, I, december 1943, št. 7.

⁵⁸⁷ ARS, AS 202, f. 27, št. 5775/1.

vljene in kaznovane na občutne denarne globe. Lastniki pekarn in njihovi raznašalci so bili zasačeni, ko so pekli in dostavljali žemlje pogostinskim obratom. Pecivo je bilo zaplenjeno, krivci pa so bili kaznovani. Tihotapstvo z mesom in mesnimi izdelki čez bloke v mesto je vsled poostrene kontrole znatno popustilo in se kot posledica tega pozna v gostilnah in restavracijah, ker lastniki teh obratov nimajo ponudb oziroma dotoka surovin. /.../. Tihotapstvo z živili po železnici je vsled blokade na kolodvorih nazadovalo. Nekaterim osebam, ki so ponovno potovale v Trst in donašale živila v Ljubljano, so bila odvzeta potna dovoljenja radi suma kupčevanja z živili na črni borzi. /.../. Tihotapstvo z mlekom čez bloke je vkljub največjemu pomanjkanju padlo na najnižjo stopnjo in to radi stalne kontrole organov Prevoda in Domobrancev na mestnih blokkih.⁵⁸⁸

Prekrški in kazni

Odgovorne instance so v zvezi s preprečevanjem črne borze svoje delo opravljale relativno vestno. Največ obtožb so podale zaradi neopremljenosti živil in drugih artiklov s cenami, "navijanja" cen, kopičenja artiklov oziroma zaradi utaje nakupa ali zalog. Večina kršiteljev je kot razlog za prestop ek navajala hude vojne razmere in dejstvo, da so brez dohodkov. Veliko trgovcev pa se je zagovarjalo podobno kot ljubljanska trgovka, ki je v prošnji za opustitev kazni navedla, da je primanjkljaj blaga, ki je bil zabeležen ob kontroli, pripisati tatvinam, ki so se že večkrat zgodile v njeni trgovini. Obdolženki je v danem trenutku primanjkovalo kar 273 kg enotne moke, 15 kg riža, 12 kg maščob, 37 kg sladkorja in slab kilogram mila.⁵⁸⁹

Skoraj vse prošnje, v katerih so obdolženci prosili za opustitev ali zmanjšanje denarne kazni oziroma za obročno odplačevanje, so bile zavrnjene, večina kršiteljev je morala plačati globo v celoti. Izrečenih je bilo tudi več zapornih kazni. Prav vsem kršiteljem pa so obla-

⁵⁸⁸ ARS, AS 202, f. 39, št. 613/4 in ARS, AS 202, f. 74, 4021/44, št. 613/5.

⁵⁸⁹ ARS, AS 202, f. 76, II., št. 5775/1, 732/1.

sti za določen čas zaprle lokal (v glavnem od 10 do 30 dni).

Da niti zločin niti kazen nista počivala, kažejo podatki za mesec marec 1944. Takrat je bilo z denarno globo kaznovanih 129 raznih prestopkov (to je skupaj zneslo 178.600 lir). Osem primerov je bilo izročenih v obravnavo državnemu tožilstvu, trije pa okrajnemu glavarstvu v Ljubljani. V štirih primerih je bila izvedena zapora obrata (v dveh primerih za 30 dni, v dveh pa za 10 dni). Ena oseba je bila kaznovana z denarno globo, zaporo lokala in osebnim zaporom (60 dni). Poleg izrečenih kazni so v vseh primerih zaplenili blago, in sicer 185 kg svinjskega mesa, 102 kg telečjega mesa, 60 kg govedine, 81 kg slanine, 12 kg drobovine, 1,20 kg samlame, 3 kose kože, 1370 žemelj, 163 kg jabolk, 75 kg soli, 70 jajc, 14 kg ječmena in kar 1900 kosov cigaret Morava.⁵⁹⁰ Konec leta 1944 se je razkrinkani gostilničar branil takole: "Vinko, gostilničar v vzhodnem delu mesta /.../ je bil obtožen, da je skrival meso, ki so ga našli kontrolni organi v njegovi kleti pod sodom. Bilo je tam 10 kg mesa. Ta gostilničar Vinko se je izmotaval na vse načine, da meso ni bilo njegovo, da so ga dali shraniti neki drugi ljudje, ki so rekli, da pridejo prihodnji dan na gostijo. /.../. Zaradi skrivanja mesa je bil Vinko obsojen na 840 lir denarne kazni ali na 14 dni zapore."⁵⁹¹

V mesecu januarju 1945 so za draginjske prekrške izrekli naslednje kazni: za 28 kršitev zaradi neoznačenih cen in prodaje raznega blaga po neodobrenih oziroma pretiranih cenah. Vse osebe so morale plačati globo, nihče ni bil kaznovan z zaporno kaznijo. V 8 primerih so ugotovili tihotapstvo z mesom oziroma prodajo na črni borzi. Dva kršilca sta bila priperta, ostali so plačali le globo. 7 oseb je bilo kaznovanih zaradi posesti, nakupa in nedovoljene prodaje racioniranega blaga. Vse je doletela denarna kazen. Ena oseba je plačala globo zaradi nepravilnega razdeljevanja mleka, dve pa zaradi prodaje vina s premalo odstotki alkohola.⁵⁹²

---

⁵⁹⁰ ARS, AS 202, f. 39, št. 613/4.

⁵⁹¹ Slovenec, št. 238, 17. 10. 1944, str. 3, Vsakdanja Ljubljana po kronistovih zapiskih.

⁵⁹² ARS, AS 202, f. 76, II., št. 1136/2.

Preskrba z ostalimi (osnovnimi) življenjskimi potrebščinami

Večina ljubljanskih gospodinjstev je za ogrevanje in kuho uporabljala premog in drva. Kuhinjski štedilniki so veljali za "idealne naprave, ker so iz enega energetskega vira zaradi svoje konstrukcije omogočale kuhanje na plošči, peko kruha, potic in vsega mogočega v pečici (roru, kot smo rekli), ogrevale so prostor in kakih 20 litrov vode v lepem bakrenem kotličku z medeninasto pipico za izpuščanje vroče vode v primeru potrebe (kuhanje, pranje posode itd.)."⁵⁹³ V času vojne in pomanjkanja kuriva pa je verjetno več lastnikov kuhinjskih štedilnikov začelo dvomiti, da so to res idealne naprave.

Vojna in njene posledice so na slovensko gospodarstvo vplivale že v letu 1939. V Ljubljani so se kljub uredbi o pobijanju draginje in špekulacije močno podražile tudi osnovne življenjske potrebščine, med drugim kurjava in razsvetljava za 3,5%.⁵⁹⁴ Kljub podražitvi premoga in drv so Ljubljanci v letih 1939 in 1940⁵⁹⁵ porabili še relativno precej kuriva, v letu 1941⁵⁹⁶ pa že nekoliko manj, saj so se takoj po okupaciji Slovenije pokazale težave pri nabavi oziroma prevozu premoga in drv v glavno mesto. Ljubljana je zato dobila manj kuriva, kot ga je bila navajena porabiti pred vojno:

---

⁵⁹³ Weber: 150 zgodb, str. 221.

⁵⁹⁴ Slovenec, št. 288, 17. 12. 1939, str. 4, Cene na drobno v Ljubljani.

⁵⁹⁵ Trgovski list, št. 13, 31. 1. 1941, str. 3, Prehrana Ljubljane v luči trošarinske politike.

⁵⁹⁶ Trgovski list, št. 6, 20. 1. 1942, str. 2, Prehrana Ljubljane v luči trošarinske politike.

leto	1939	1940	1941
mehka drva	23.820 m ³	22.417 m ³	13.531 m ³
trda drva	109.922 m ³	120.369 m ³	107.676 m ³
premog	53.249 ton	80.738 ton	ca. 70.000 ton

Povpraševanje po kurivu se je med vojno močno dvignilo, sorazmerno s tem pa je rasla tudi cena. Meseca maja 1941 je moral kupec za 100 kg premoga plačati 47 din oziroma 14,10 lir, za kubični meter mehkih drv pa 110 din oziroma 33 lir. Konec istega leta je moral Ljubljčan za kubični meter mehkih drv odšteti že kar 41,80 lir,⁵⁹⁷ v letu 1942 pa je bilo treba za 100 kg premoga odšteti že dobrih 10 lir več.⁵⁹⁸

Premog

Pomanjkanje premoga in njegova omejena prodaja

Pošiljke premoga iz Trbovelj v Ljubljansko pokrajino in Ljubljano so po okupaciji postale neredne in redke. Krivdo je pripisati motnjam v dovozu in pa odvajanju premoga za potrebe železnice, saj je njena poraba v primerjavi s predvojnim obdobjem poskočila za 50%. Italijanske oblasti so se odločile, da si bo Ljubljanska pokrajina pomagala sama. Pristojni so naredili načrt za povečanje proizvodnje kurilnih sredstev na tem področju. Najpomembnejšo vlogo je imel kočevski premogovnik, ki je bil od leta 1890 v posesti Trboveljske premogokopne družbe. Njegova povprečna dnevna proizvodnja je dosegla 364 ton rjavega premoga s 3400 do 4500 kalorijami.⁵⁹⁹ V letu 1941 je njegova proizvodnja dosegla 117.000 ton, od leta 1940 se je povečala za 12,5%. Strokovnjaki so domnevali, da bi se s tehnično izpopolnitvijo njegova povprečna dnevna proizvodnja lahko dvignila

⁵⁹⁷ ARS, AS 202, f. 27, št. 1116/1, Cenik. Tudi v: Sl. list, št. 92, 15. 11. 1941, str. 661–664, tu 662, Maksimalni cenik št. 4.

⁵⁹⁸ Sl. list, št. 70, 2. 9. 1942, str. 555 in 556, Maksimalni cenik št. 3 za premog.

⁵⁹⁹ Vrednost trboveljskega premoga je štela 4000–4900 kalorij. Iz te primerjave je razvidno, da je bil kočevski premog v prvi vrsti poraben za hišno kurjavo.

na 50 vagonov, kar bi predstavljalo povečanje za 40%.⁶⁰⁰ V začetku vojne so oblasti kazale čedalje večje zanimanje za premogovnik Krmelj, ki je bil do jeseni 1941 pod upravo nemškega okupatorja,⁶⁰¹ in po obnovitvi črnomeljskega rudnika, rudnika Otočec, rudnika v Brezovici pri Mirni ter rudnika črnega premoga Orle.

Po obžičenju Ljubljane februarja 1942 je bil oviran tudi dovoz premoga iz rudnikov Ljubljanske pokrajine, zato je zaradi slabih izgledov septembra 1942 izšla odredba, ki je urejala proizvodnjo, trgovino in porabo rudninskega kuriva, se pravi premoga, koksa in lignita. Omejena je bila poraba kuriva za industrijske namene in poraba kuriva za potrebe civilnega prebivalstva.⁶⁰² Do italijanske kapitulacije so iz Trbovelj dovažali 8100 ton premoga, iz Šentjanža na Dolenjskem 3500 ton in iz Kočevja 3000 ton. Seštevek pokaže, da je v tem obdobju skrčena potreba Ljubljanske pokrajine znašala 14.600 ton premoga mesečno.

Po nemški okupaciji Ljubljanske pokrajine je pokrajinski gospodarski svet opozoril, da se je v normalnih okoliščinah v Ljubljanski pokrajini porabilo 18.000 ton premoga na mesec, zato je od nemških oblasti terjal povišan kontingent premoga. Iz Trbovelj naj bi namesto 8000 ton dovažali 10.000 ton premoga vsak mesec. Odgovorni so na to zahtevo sicer pristali, vendar je zaradi zastoja v dovozu, ki se je v letu 1943 po septembrskih dogodkih še okrepil, niso nikoli izpolnili.⁶⁰³ Iz Zasavja je v Ljubljansko pokrajino in tudi Ljubljano prihajal le del obljubljenega premoga, v glavnem za industrijske obrate. Pokrajinski gospodarski svet je skušal stopiti v stik z velenjskim rudnikom in od tam dobiti po 2500 ton premoga mesečno, vendar je propadel tudi ta poskus.⁶⁰⁴ Da pa je bila mera skrbi polna, so čedalje večkrat izostale tudi pošiljke premoga iz rudnikov v Šentjanžu (Krmelj) in Kočevju.⁶⁰⁵ Pokrajinski gospodarski svet v Ljubljani je v duhu, da bi zagotovil čim pravičnejšo porazdelitev

---

⁶⁰⁰ Trgovski list, št. 20, 10. 3. 1942, str. 1, Proizvodnja premoga v Kočevju.

⁶⁰¹ Ferenc: Fašisti, str. 35.

⁶⁰² Sl. list, št. 70, 2. 9. 1942, str. 545–548.

⁶⁰³ ARS, AS 202, f. 39, 5363/43, št. 5048.

⁶⁰⁴ Trgovski list, št. 45, 2. 6. 1944, str. 1, Čim bolj varčujte z gorivom!

⁶⁰⁵ ZAL, LJU 501, t. e. 29, Okrožnice: Okrožnice iz leta 1943, št. 5.259.

kuriva, pripravil "razdelilni" načrt, po katerem so industrijskim obratom in potrošnikom delili premog. Oktobra 1943 je to nalogo prevzel Prometni zavod za premog. Zavod je Kemični tovarni Moste, Akcijski družbi za kemično industrijo, Mestni elektrarni, Mestnemu vodovodu ter Združenim papirnicam Vevče, Goričane in Medvode premog dovažal direktno, preostanek pa je ob prisotnosti zastopnika urada za premog delil med potrošnike po predvidenem načrtu.⁶⁰⁶ Potrošniki so kurivo dobivali sproti (ne na zalogo) in v sorazmernih delih. Prednost pri nakupu so imeli tisti, ki so bili brez zalog.⁶⁰⁷

Zaradi pomanjkanja črnega in rjavega premoga so Ljubljčanji za ogrevanje uporabljali visoko kalorični šlezjski premog in tudi koks. Zaščitni oddelek Mestne občine ljubljanske, ljubljanska Mestna plinarna in dnevno časopisje so opozarjali, da to kurivo vsebuje mnogo več ogljika kot domači premog in da za popolno izgorevanje potrebuje več zraka. Vratca na peči oziroma štedilniku so morala biti zato vedno odprta, prodajalci pa so kupcem šlezjskega premoga in koksa svetovali, naj zaradi lažjega izgorevanja peči ne naložijo preveč. Ljudje so se teh dveh napotkov kaj radi držali. Zavedali so se, da v nasprotnem primeru ne bi izkoristili vse kurilne vrednosti kuriva, s sajami bi zamašili kanale peči, zaradi pregretosti bi peči lahko utrpeli celo trajne okvare.⁶⁰⁸ Nezgorele kosce premoga ali koksa, ki so po kurjenju ostali v peči, so skrbno zbrali, jih zdrobili na velikost oreha ter poškopili z vodo. Naslednji dan so z njimi podkurili. Tisti, ki so imeli več denarja in manj potrpljenja, so koks kupovali pri Ljubljanski mestni plinarni, ki ga je za potrebe mesta pridobivala kot stranski produkt.⁶⁰⁹

Ljubljčanji so se v času vojne očitno navadili na odprta vratca peči, mnogi jih niso zaprli niti takrat, ko so po srečnem naključju prejeli in v peč naložili domači premog. Ogljikov monoksid, ki ga ob slabem izgoreva-

---

⁶⁰⁶ ARS, AS 202, f. 69, brez številke, Uradni zaznamek.

⁶⁰⁷ ARS, AS 202, f. 39, št. 12.

⁶⁰⁸ ZAL, LJU 501, t. e. 29, Okrožnice, Okrožnice iz leta 1944, št. 1033/44; prav tam, šk. 31, Okrožnice oddelka XI, 1944, št. 1033/44 in prav tam, šk. 31, Okrožnice XI. oddelka, 1944, št. 1033/44.

⁶⁰⁹ Slovenčev koledar 1944, str. 200, Reklama Ljubljanske mestne plinarne.

nju oddaja črni premog, se je tako širil po okolici in iskal žrtve. V kroniko medvojnih nesreč je zabeležil kar nekaj zastrupitev s strupenim plinom, zahteval pa je tudi smrtne žrtve: "V sobi neke nove hiše sta bila okoli 7 zjutraj najdena Ivan B. v popolnem nezavestnem stanju, njegova zaročenka Franciška N. pa mrtva. Prvi je ležal na tleh, druga v postelji. Z reševalnim avtom so Ivana B. hitro prepeljali na interni oddelek splošne bolnišnice, kjer se je zdravnikom posrečilo ga ohraniti pri življenju. Mrtvo zaročenko Franciško N. pa so prepeljali z mrtvaškim vozom na Žale."⁶¹⁰

V začetku leta 1944 je jeknila novica o povsem ustavljeni dobavi debelejših vrst premoga, češ da so potrebne železnici.⁶¹¹ V Ljubljani marsikatera tovarna ni dobila (dovolj) premoga, skrb vzbujajoče pa je bilo dejstvo, da tudi mestna elektrarna ni prejela celotne nakazane količine premoga in je v sili celo načela obvezne rezerve. Brez premoga je ostala tudi mestna klavnica, ki je bila velikega pomena za ljubljansko prebivalstvo. Izredne razmere so vladale tudi v splošni bolnici. Ta je v zimskem času potrebovala dnevno 25 ton premoga, kar znaša 750 ton premoga na mesec, v prvem mesecu leta 1944 pa je, na primer, dobila le 257 ton. Še slabša je bila preskrba premoga za gospodinjstva.

Že poleti 1944 je Pokrajinski gospodarski svet javnost opozoril, da je uvoz premoga v Ljubljansko pokrajino v juniju 1944 padel do kritične točke. Ta mesec je v pokrajino od obljubljenih 10.000 ton iz zasavskih rudnikov prispelo znatno manj premoga. Od te količine je bilo 4681 ton premoga namenjenih za velike industrijske obrate, 1510 ton premoga za bolnišnice, pekarnе, javne zavode, javne kuhinje in gostinske obrate.⁶¹² Za gospodinjstva je na razpolago ostalo le še 850 ton premoga,⁶¹³ kar ni zadostovalo niti za minimalne potrebe: "Dnevno prihajajo v urad za kurivo neštete stranke, ki tožijo, da nimajo s čim niti kosila skuhati, da kurijo s starim pohištvom, plotovi itd., kar je povsem razumlji-

⁶¹⁰ Slovenec, št. 294, 23. 12. 1944, Bodite previdni pri kurjenju s premogom.

⁶¹¹ ARS, AS 202, f. 39, št. 622.

⁶¹² Prav tam, št. 7913.

⁶¹³ Prav tam, št. 563/5.

vo, ker že od avgusta dalje, torej polnih 5 mesecev, dobave premoga ne dosega minimalne potrošnje. Položaj se zaostruje, ker od julija naprej ni bilo rednega dovoza drv in je radi tega ogromna večina prebivalstva ostala povsem brez vsakega kuriva ravno v zimskih mesecih, ko je potrošnja kuriva največja.”⁶¹⁴

Prodaja premoga ustavljena

Nemški svetovalec za gospodarstvo pri pokrajinski upravi je izdal odredbo, s katero je z 11. oktobrom 1944 ustavil prodajo premoga za ogrevanje prostorov in za kuho. Ob tej priložnosti so bili Ljubljancani usmerjeni v preskrbo z drvmi. Gospodinjstva, pa tudi javne kuhinje in zavodi, so tako za ogrevanje in kuho uporabljali samo še drva.⁶¹⁵ Kasneje je v Ljubljano dejansko prispelo le 2125 ton drobnega industrijskega premoga, ki je bil dodeljen kemični tovarni Moste in mestni elektrarni v Ljubljani. Nekaj premoga je ostalo rezerviranega za bolnišnico, zdravstvene zavode in peke. Z 12. marcem 1945 so pošiljke trboveljskega premoga povsem izostale, z 21. marcem 1945 pa tudi pošiljke kočevskega premoga (zaradi zračnih napadov je prišlo do okvar na železniški progi⁶¹⁶). Nekaj dni kasneje je Pokrajinski gospodarski svet sporočil, da je nemški svetovalec za Ljubljansko pokrajino zaradi pomanjkanja premoga in koksa z 31. marcem 1945 zapovedal konec kurilne sezone.⁶¹⁷

Drva

Reševanje pomanjkanja z uvedbo nakaznic za drva

Drvarji so delovno sezono leta 1941 začeli šele poleti, ko se je večina gozdarskega osebja, ki je bila od jeseni

---

⁶¹⁴ ARS, AS 202, f. 39, št. 1132, str. 2.

⁶¹⁵ ZAL, LJU 501, t. e. 29, Okrožnice, Okrožnice iz leta 1944, št. 14487/44.

⁶¹⁶ ARS, AS 202, f. 28, Kurivo, št. 1044/45.

⁶¹⁷ ARS, AS 202, f. 64, 1304/45, št. 1574/1.

1940 v vojaški službi, vrnila na domove.⁶¹⁸ Zaradi zamude pri delu in ovir pri prevozu so oblasti preventivno ukrepale, saj so se bale, da bi v zimskih mesecih prišlo do pomanjkanja drv. V Službenem listu so tako junija 1941 izšli predpisi, ki so prebivalce pozivali k individualnemu zbiranju drv in oglja, hkrati pa je bil prepovedan izvoz rastlinskega kuriva.⁶¹⁹

V času italijanske okupacije je bila za oskrbo Ljubljane z drvmi zadolžena gozdna milica. Njeno delo je do februarja 1942, ko je bila Ljubljana obžičena, potekalo precej nemoteno. Po ograditvi Ljubljane z žično ograjo je bila otežena predvsem individualna oskrba prebivalcev s kurivom, zato je gozdni milici na pomoč priskočil ljubljanski preskrbovalni urad. Opravil je več komisijskih ogledov okoliških gozdovih in od posameznih posestnikov zahteval obvezno oddajo drv, vendar jih je kljub trudu v mesto prispelo premalo. Ta so bila z uredbo visokega komisarja z dne 2. septembra 1942 racionirana v višini, ki jo je določil Pokrajinski svet korporacij sporazumno z vodstvom gozdne milice. Potrošniki so drva za obdobje od 1. oktobra do 31. decembra 1942 dobili na podlagi seznamov pri trgovcih. S 1. januarjem 1943 pa so bile razdeljene posebne nakaznice, s katerimi so Ljubljančani kupovali drva vse do konca vojne.⁶²⁰

Po italijanski kapitulaciji je prezident pokrajinske uprave v Ljubljani vse posle, ki so se nanašali na preskrbo pokrajine z lesom in drvmi in ki jih je pred kapitulacijo Italije izvrševala gozdna milica, poveril Ravnateljstvu državnih gozdov. Delo je temeljilo po smernicah oziroma izvrševanju predpisov in odredb, ki jih je za vojno gospodarstvo izdala bivša italijanska oblast v pokrajini. Po prevzemu poslov so odgovorni ugotavljali, da je širša okolica Ljubljane, v kolikor je bila dostopna, premogla kar nekaj gozdov, katerih les je bil namenjen predvsem privatni porabi. Težavneje je bilo to, da Rav-

⁶¹⁸ V Italijo, Nemčijo, na Madžarsko in v Švico je bilo v letu 1941 iz ljubljanske pokrajine izvoženega ogromno lesa, samo v Italijo 176.154 ton. V letu 1942 so zaradi nemirnih razmer izvozili pol manj lesa kot leto prej. Gl.: Ferenc: Gospodarstvo pod okupacijo, str. 598.

⁶¹⁹ Sl. list, 7. 6. 1941, št. 46, str. 363, Predpisi za proizvodnjo in prodajo rastlinskega kuriva v ljubljanski pokrajini.

⁶²⁰ ZAL, LJU 490, f. 52, II, ovoj 1, Zapisnik I. seje uprave preskrbovalnega odbora mestne občine ljubljanske, 7. 1. 1943.

nateljstvo državnih gozdov ni imelo na voljo zadostnega in primernege osebja, ki bi se ukvarjalo z gozdarskimi deli. Nekdanja italijanska gozdna milica je razpolagala s številnim, tudi oboroženim osebjem, ki ga je dodatno ščitila še vojaška oborožena sila. Milica je imela na razpolago tudi precej tehničnih sredstev, ki jih je uporabljala pri službi (npr. telefon, telegraf, avto, kolesa). Ravnateljstvo oziroma njegov operativni odsek z dvema stalnima strokovnima uradnikoma in štirimi ali petimi najetimi uslužbenci vsega tega ni imelo.⁶²¹

Stiska od konca leta 1943 vse hujša

Dovoz drv v Ljubljano, v glavnem z Dolenjske, je v septembru 1943 izostal: "Še mnogo težji je položaj glede drv, kjer je vsak dovoz po progah dolenjskih železnic, od koder se je doslej Ljubljana redno oskrbovala /.../, nemogoč. Mestna skladišča pa so svoje zaloge drv prilično izčrpala že z razdeljevanjem drv na odrezke za tekoči mesec."⁶²² Vzrok za tako stanje nista bila le oviran prevoz in pomanjkanje delovne moči, pač pa tudi prepoved hoje po gozdovih in predvsem okupatorjevo načrtno požiganje gozdov.⁶²³ Ljubljčanji so stisko s kurivom pričakovali, zato so že v poletnih mesecih leta 1943 delali zalogo. Po Golovcu in Rožniku so nabirali suhljad in gozdove dobro očistili. Avtorji časopisnih člankov na temo preskrbe s kurivom so svetovali, naj ljudje kot nadomestno kurivo uporabijo tudi barjansko šoto, v skrajni sili pa tudi ježice plemenitega kostanja in kostanj sam.⁶²⁴ Med ljudmi se je začel širiti in nato tudi izvajati načrt za izdelavo posebne peči, ki je omogočala kurjenje z žaganjem.⁶²⁵ Ljubljčanji so bili poučeni, kako naj pri kurjenju čim bolj varčujejo. Najbolje je bilo drva nacepiti povsem na drobno, zraven pa vreči v peč nič več kot le za pest zmečkanega papirja. Zavedali so

⁶²¹ ARS, AS 202, f. 51, št. 682.

⁶²² ZAL, LJU 501, t. e. 29, Okrožnice, Okrožnice iz leta 1943, št. 5.259.

⁶²³ ARS, AS 1711, Notranjsko-ribniško okrožje (dalje AS 1711), šk. 725, II, 4, a, št. 53.

⁶²⁴ Slovenec, št. 238, 17. 10. 1944, str. 3, Nadomestki za premog in drva.

⁶²⁵ Ustni vir: France Žagar, izjava pri avtorici.

se, da bi preveč papirja zmanjšalo dovod zraka, kar bi gorenje le oviralo.⁶²⁶ Jasno je postalo, da si od prošnji in zahtev po varčevanju z drvni ni bilo dosti obetati. Količine kuriva, ki so bile na razpolago od jeseni 1943, so bile že tako zmanjšane, da so same po sebi jamčile, da bodo potrošniki prisiljeni varčevati.

Mestni preskrbovalni urad je kljub trudu v novembru 1943 za Ljubljano dobil le 320 m³ drv, potreba za kritje že razdeljenih nakaznic pa je znašala najmanj 6000 m³ drv. Komisar za preskrbo Ljubljane je v upanju, da bodo našli vsaj nekaj ustreznih dreves za posek, želel še enkrat pregledati mestne gozdove. Posebna strokovna komisija je po ogledu odobrila precejšen posek, predvsem v Tivolskem gozdu. Zavedala se je namreč, da bi v nasprotnem primeru porabniki to delo opravili sami. Kljub vsemu je nekatere Ljubljance zeblo že konec leta 1943: "Pri meni nič novega – zebe me zelo, kadar kuham in sem danes kurila kuhinjo – bom jo vsak drugi dan, drugače vidim, ne bo šlo."⁶²⁷

V začetku leta 1944 je mestni preskrbovalni urad v soglasju s Pokrajinskim svetom sklenil, da smejo delitelji kuriva od 15. januarja 1944 dalje oddajati drva samo za tekoče mesece,⁶²⁸ se pravi ne več na zalogo, 50 kg drv.⁶²⁹ To je razvidno tudi iz Rupnikovega pisma nemškemu svetovalcu pri šefu pokrajinske uprave, Friedrichu Jacklinu. V pismu mu je sporočil, da količina kuriva na nakaznicah ne bo več permanentno označena, temveč bo določena za vsak mesec posebej glede na to, koliko kuriva bo na razpolago.⁶³⁰ Nakaznice za premog in nakaznice za drva, ki so bile zaradi bolj uravnotežene delitve kuriva med prebivalce v veljavi še iz časa italijanske okupacije, so bile razdeljene v tri kategorije, označene s črkami A, B in C. Nakaznice A so veljale za eno- in dvočlanska gospodinjstva, nakaznice B so veljale za tri- do šestčlanske družine in nakaznice C so ve-

---

⁶²⁶ Jutro, št. 252, 9. 11. 1943, str. 3, Štedite s kurivom.

⁶²⁷ Pismo, naslovljeno na Martino Pogačar, 13. 11. 1943, osebni arhiv avtorice.

⁶²⁸ ARS, AS 1886, f. 43, Mestno poglavarstvo Ljubljana na trgovce s kurivom.

⁶²⁹ Trgovski list, št. 59, 21. 7. 1944, str. 1, Oddaja drv za domačinstva. Zaradi lažje predstave so količine drv, ki so bile namenjene gospodinjstvom, namesto s kubičnimi metri označene s kilogrami.

⁶³⁰ ARS, AS 202, f. 48, št. 2794/1.

ljale za družine, ki so šteje več kot šest članov. Podnajemniške begunske družine zaradi vse slabših razmer niso bile upravičene do lastnih nakaznic za kurivo. Kljub pritožbam in prošnjam se je za posamezno stanovanje do konca vojne smela izdati le ena skupna nakaznica za kurivo.⁶³¹ Kurivo so Ljubljčanani lahko kupili pri stalnem dobavitelju, drva pa so na odrezke lahko dvignili tudi v skladiščih mestne občine.⁶³²

Aprila in maja 1944 upravičenci na nakaznice niso prejeli nič drv. Kurili so stare zaboje, staro pohištvo, celo razsekane lesene ograje. Ljubljčanani so kurivo iskali tudi preko časopisnih oglasov. Za drva so eni ponujali precej denarja, drugi pa kar krznene plašče ali volno.⁶³³ Družine, ki si niso mogle priboriti nič lesenega, so se bile prisiljene hraniti v javnih kuhinjah. "Kljub suhljadi, ki sem jo nabiral, kjer se je le dalo... na gradu, Golovcu, pod Rožnikom ... vse lesene klopi tam so že pokradli, kakor že plotove ob Ljubljani ... smo morali štediti s kurjavo. Samo dva polena in tri lopatice premoga na dan ... proti večeru je vladal na podstrehi tak železen mraz, da smo bili vsi v suknjah, rutah, kučmah."⁶³⁴

Prezident Rupnik je konec pomladi 1944 Uradu za delovno službo in obnovo ukazal, naj priskoči na pomoč Ravnateljstvu državnih gozdov in mu ponudi dodatne delovne moči. Mestno županstvo je na razgovor poklicalo tesarske in zidarske mojstre, gradbenike in žagarje. Vsak podjetnik, ki je zaposloval večje število delavcev, je bil dolžan odstopiti določen odstotek svojih mož za izvrševanje posekov. Zaradi obljubljenega materialne motivacije, da bo vsak sodelujoči za nagrado prejel nekaj drv oziroma imel prednost pri delitvi na nakaznice, je bil pričakovan tudi prostovoljen odziv. Mestno županstvo je na glas razmišljalo o primernih mezdah in hrani za delavce, o potrebnem zvišanju cen drv, o prepotrebni zagotovitvi prevoznih sredstev.⁶³⁵ Za režijske sečnje so določili privatne gozdne parcele na področju Vrhnike, Dobrove, Dobrunj, Logatca, Verda, Grosupelj in celo

⁶³¹ ARS, AS 202, f. 28, Kurivo, št. 9119 in prav tam, f. 48, št. 4572.

⁶³² Slovenski dom, št. 98, 1. 4. 1943, str. 2, Razdelitev kuriva za l. 1943-44.

⁶³³ Jutro, št. 2, 4. 1. 1945, str. 5, Mali oglasi.

⁶³⁴ Kovačič: Prišleki, str. 391.

⁶³⁵ Tudi: ARS, AS 202, f. 28, Kurivo, št. 2-12226/44.

Kočevja.⁶³⁶ Že sam začetek teh sečenj so ovirale vsakodnevne težave. Mnogo delavcev ni začelo delati po načrtu, saj so bili vpeti tudi v druge obveznosti, dolgo časa so morali čakati na prepustnice za prehod čez blok in nato še več mesecev na dovolilnico za uporabo koles v službene namene. Zavlekla se je tudi nabava ustreznega orodja, saj ravnateljstvo do tedaj namreč ni imelo svoje opreme. Ko so bili osnovni pogoji za delo zagotovljeni, se je pokazala najhujša ovira – odpor gozdnih posestnikov proti sečnji. Bil je tako velik, da so delavci Ravnateljstva mogli posekati komaj okoli 10% predpisane količine.⁶³⁷

Kazalo je, da bodo hude motnje v preskrbi s kurivom tudi v zimi 1944/1945, zato je konec avgusta 1944 Pokrajinski gospodarski svet sestavil navodila za Ljubljance, ki so želeli drva uvoziti sami. Za izdajo t. i. prevoznice so morali vložiti pisno prošnjo. Poleg osebnih podatkov je moral uvoznik navesti ime in naslov dobavitelja ter količino in vrsto drv. Prošnji je bilo treba priložiti glavno nakaznico za kurivo. Šef pokrajinske uprave je dovolil posamezniku uvoz 5 m³, družini do štirih članov je izdal prevoznico za največ 12 m³, družini z več kot štirimi člani pa je izdal prevoznico za največ 18 m³ drv. Uvoz je bil dovoljen iz okolišev, ki jih Ravnateljstvo državnih gozdov ni kontroliralo, saj so mnoge kraje oziroma občine v Ljubljanski pokrajini pojmovali kot delovno področje Direkcije državnih gozdov. Za uvoz drv iz krajev, ki so sodili pod delovno področje te direkcije, so prevoznice izdali le osebam, ki so imele na teh območjih lasten gozd in so oddale Ravnateljstvu državnih gozdov predpisano količino drv.⁶³⁸ Kupec se je rad potrudil, ponavadi pa se je malo manj rad podvzival lastnik gozda oziroma prodajalec, saj ga je čakalo veliko formularjev. Vsak posestnik gozda je moral sečnjo drevov ter nameravani prevoz posekanega lesa za lastno uporabo ali prodajo prijaviti občini, v kateri je bil les posekan. V prijavi je moral zapisati svoje ime in bivališče, davčno občino in številko parcele ali pa domače ime gozda ter količino poseka. V prijavi je moral nadalje

⁶³⁶ ZAL, KOČ 1, Okrajno glavarstvo Kočevje, t. e. 4, a. e. 25, št. 587/1.

⁶³⁷ ARS, AS 202, f. 28, Kurivo, brez številke.

⁶³⁸ ARS, AS 1886, f. 70, št. 9095; ARS, AS 202, f. 28, Kurivo, brez številke.

navesti, ali je sečnjo izvršil na lastno pobudo ali po nalogu določenega organa. Oblasti je tudi zanimalo ime in bivališče kupca in ime tistega, ki je prevzel sekanje ali spravljanje iz gozda, še več: zanimalo jih je tudi ime in bivališče lastnika prevoznega sredstva in voznika, pri vpregi pa še lastnika prevozne živine. Ves les je moral biti pravilno ožigosan in opremljen s pravilno izvoznico. V nasprotnem primeru je smel in moral nadzorni organ les zapleniti skupaj s prevoznim sredstvom in vprežno živino. Zaplenjeni les, prevozna sredstva in živino je organ, ki je izvršil zaplembo, izročil v hrambo najbližji postaji policijskega zbora. Kadar so v teku kazenskega postopka ugotovili, kdo je lastnik zaplenjenega lesa, so mu ga vrnili, če ne, so zaplenjeni les prodali na javni dražbi. Nadzor nad uvozom in izvozom lesa so izvajali poleg organov, ki jih je postavila občina, še vsi organi javne varnosti, gozdarsko osebje v državni službi in zapriseženo čuvajsko osebje.⁶³⁹

Od aprila do novembra 1944 je gospodarski svet Ljubljancanom dodelil skupno po 200 kg drv na gospodinjstvo. To je seveda predstavljalo manj kot 1 kg dnevno in verjetno ni zadostovalo niti za podkuriti. Oblasti so računale, da se jim bo do konca decembra posrečilo v Ljubljano pripeljati toliko drv, da bi vsako gospodinjstvo v tem mesecu prejelo 150 kg drv, kar bi predstavljalo 5 kg dnevno.⁶⁴⁰ Ta račun pa se jim ni izšel. Zaradi neučinkovitosti Ravnateljstva državnih gozdov se je šef pokrajinske uprave v Ljubljani odločil za njegovo ukinitvev. Vse posle bivšega gozdnega ravnateljstva je z 31. decembrom 1944 prevzel samostojni gospodarski odsek pokrajinske uprave.⁶⁴¹

Dovoz drv v Ljubljano je meseca marca 1945 dosegel le 1667 ton, od tega se je 892 ton drv razdelilo še na januarski in februarški obrok, za marec je tako ostalo na razpolago le še 775 ton.⁶⁴² Domovi so postali hladni, prav tako tudi javne kuhinje in zavodi, pa tudi šole. Otroci so hodili k pouku kar v smučarskih kombi-

⁶³⁹ ARS, AS 202, f. 51, 3357/44, št. 682, Naredba o kontroli izvora in izvoza okroglega lesa (osnutek).

⁶⁴⁰ ARS, AS 202, f. 47, št. 10561.

⁶⁴¹ ZAL, LJU 501, t. e. 29, Okrožnice, Okrožnice iz leta 1944, št. 49274/44.

⁶⁴² ARS, AS 202, f. 28, Kurivo, št. 1112.

nezonih.⁶⁴³ Najprej draginja in nato še pomanjkanje drv sta večino Ljubljčanov zelo prizadela. Huda stiska je marsikoga spravila v skušnjava, saj je bilo v letih vojne podanih čedalje več pritožb zaradi gozdnih tatvin. Te so se širile v takem obsegu, "da so nekatere velike parcele posameznih gozdnih posestnikov skoro do golega posekane."⁶⁴⁴

Centralna kurjava

Ogrevanje je bilo moteno tudi v tistih stanovanjih, ki so bila opremljena z moderno centralno kurjavo, saj se je kurilna sezona pričela šele s 1. novembrom, zaključena pa je bila 15. aprila.⁶⁴⁵ V ogrevalni sezoni so smeli kotle v privatnih hišah zakuriti šele ob 9. uri zjutraj, zadnjič pa v njih naložiti ob 16. uri. Do večera so se stanovanja že ohladila in marsikoga je mráz prisilil pod pernico: "Ob 8 zv. kar pod odeje zlezemo, da se malo pogrejemo, ker imamo sobe vse zamrznene."⁶⁴⁶ Javni uradi so sicer zakurili že ob 7. uri zjutraj, vendar v kotle od 14. ure dalje niso smeli več nalagati.⁶⁴⁷

Ljubljčanani se niso mogli greti niti s termoforji, za katere so bili pripravljene veliko plačati. Ljubljanska pokrajina jih je vsa vojna leta prejela v zelo omejenem številu, konec leta 1942 jih je bilo na primer uvoženih samo 200. Polovica je bila namenjena bolnišnicam, klinikam in drugim zdravstvenim zavodom, četrtnina jih je bila namenjena v prodajo potrošnikom preko lekarn, naslednja četrtnina pa preko trgovcev, ki so imeli obrtno dovoljenje za prodajo zdravstvenih predmetov. Termoforje so smeli prodajati le osebam, ki so predložile zdravniško spričevalo, iz katerih je bila razvidna "posebna raba, za katero naj služijo."⁶⁴⁸

---

⁶⁴³ Pismo, naslovljeno na Martino Pogačar, 12. 1. 1945, osebni arhiv avtorice.

⁶⁴⁴ ARS, AS 202, f. 51, 3357/44, št. 3357/1.

⁶⁴⁵ Sl. list, št. 86, 28. 10. 1942, 643 in 644, Predpisi za ogrevanje.

⁶⁴⁶ ZAL, LJU 439, t. e. 3, ovoj 30, pismo Celjar Anici in Jožetu, 29. 12. 1944.

⁶⁴⁷ Sl. list, št. 8, 28. 1. 1942, str. 46–47, Predpisi za ogrevanje.

⁶⁴⁸ ARS, AS 202, f. 31, št. 1790.

Plin

Mestna plinarna

V času druge svetovne vojne za kuhanje in ogrevanje svojih domov niso vsi Ljubljanci uporabljali premoga in drv, saj je bilo že 1030 ljubljanskih gospodinjstev priključenih na plinsko napeljavo, dolžina omrežja pa je znašala nekaj manj kot 53 km.⁶⁴⁹ Ljubljanska mestna plinarna je imela svoje prostore ob Resljevi cesti: "Vsak, kdor se pripelje z vlakom v mesto vidi na velikem "plinovniku" napis: "KUHajte S PLINOM"! Ta napis skoraj vsakega opominja na plinarno in na nje glavni produkt, t.j. "svetilni plin", ki je vsestransko uporabljiv v gospodinjstvu, industriji in obrti".⁶⁵⁰

Ljubljanska plinarna je nemoteno obratovala do maja 1944. Takrat je začela s sanacijo in popravili peči za proizvodnjo plina, zato je plin pod normalnim pritiskom plinarna oddajala le od 6.30 do 7.30 zjutraj, od 9.30 do 12.30 dopoldne in od 18.30 do 20.30 zvečer.⁶⁵¹ V preostalem času uporaba plina ni bila mogoča, saj je bil njegov pritisk minimalen. Prepovedana je bila uporaba bojlerjev in plinskih peči za ogrevanje. Osebe, ki so imele poleg plinskega štedilnika še štedilnik na drva in premog, so odgovorni pozivali, naj uporabljajo raje slednjega. To je pri porabnikih plina izzvalo burno reakcijo: "Zaradi raznih popravil v naši plinarni je ta omejila dobavo plina za gospodinjstva. To je čisto razumljivo in nikomur niti na misel ne pride, da bi temu ugovarjal. Odločno pa moramo odjemalci mestne plinarne ugovarjati, ko nam ta svetuje, naj s plinom varčujemo in kuhamo rajši na navadnih štedilnikih. Vsa Ljubljana ve, da imetniki plinskih štedilnikov prejemo dosti manj drv in premoga kakor ostali meščani, ki nimajo plinskih napeljav v stanovanju. /.../. Če mestna plinarna želi, da njeni odjemalci varčujejo s plinom, naj pri pristojnih gospodarskih ustanovah najprej poskrbi, da bodo njeni

⁶⁴⁹ Le za informacijo: leta 1939 so ljubljanska gospodinjstva porabila 986.000 m³ plina, industrijski obrati pa 398.000 m³. V: Statistični letopis LRS, str. 170, tabela št. 206 (dalje Statistični letopis LRS).

⁶⁵⁰ Slovenčev koledar 1944, str. 200, Reklama Ljubljanske mestne plinarne.

⁶⁵¹ Slovenec, št. 104, 6. 5. 1944, str. 3, Omejitev porabe plina za poldrugi mesec.

odjemalci v času, ko bo trajala omejena dobava plina, dobili posebne dodatne količine kuriva za navadne štedilnike. Dokler se to ne bo zgodilo, so neumestni nasveti o kurjenju z drvni ter štednji s plinom.”⁶⁵²

Omejitev porabe plina

Prošnje plinarne po manjši porabi plina v gospodinjstvih očitno niso bile uslišane, zato je odredila omejitev porabe plina. Lastniki plinskega štedilnik so smeli doseči le 60% porabo plina iz leta 1943. Z redukcijami je plinarska začela šele februarja 1945, ko je začela večljati omejitev večerne dobave plina. Uporabnike je omejitev očitno zelo motila, saj so plinarno naprošali, da bi v večernih urah plin oddajala vsaj pol ure. Večina izmed njih je menila, da bi ta čas ravno zadostoval za gretje opoldne skuhane večerje.⁶⁵³ Vendar njihov predlog ni mogel biti uslišan.

Elektrika

Ljubljana brez lastne elektrike

V letu, ko se je začela druga svetovna vojna, je bila Dravska banovina najbolj elektrificiran del države.⁶⁵⁴ Električni tok so ji posredovale Kranjske deželne elektrarne, Elektrarna Fala in še nekatere druge. Večine teh, sploh najpomembnejših, pa aprila 1941 ni bilo na ozemlju, ki ga je zasedel italijanski okupator.⁶⁵⁵ Postalo je jasno, da sta Ljubljanska pokrajina in Ljubljana brez lastne elektrike. Pokrajina je morala okoli 92% elektrike uvažati iz NDH in območij, zasedenih od Nemcev.⁶⁵⁶ Lju-

⁶⁵² Slovenski dom, št. 21, 27. 5. 1944, str. 3, Pisma nam in vam (Pisma bralcev).

⁶⁵³ ZAL, LJU 118, Mestna elektrarna Ljubljana (dalje LJU 118), 4-14/2, VI, Zapisniki iz Združenih mestnih podjetij 8. seje upravnega odbora Združenih podjetij, 29. 3. 1945.

⁶⁵⁴ Podatki iz decembra 1945 kažejo, da je bilo v Ljubljani na električno napeljavo priključenih 6855 zgradb. V: Statistični letopis LRS, str. 358.

⁶⁵⁵ ARS, AS 77, f. 13, 1. seja X. rednega zasedanja banskega sveta Dravske banovine v Ljubljani, 13. 2. 1939, str. 21.

⁶⁵⁶ Ferenc: Fašisti, str. 36.

bljanska mestna elektrarna, katere direktor je bil ing. Stanislav Sonc, je tako dobivala električni tok iz Tacna, Velenja in preko transformacijske postaje v Črnučah.⁶⁵⁷ Obratovala pa je tudi ljubljanska kalorična centrala v Slomškovi ulici.⁶⁵⁸

Gradnja daljnovoda

Ljubljana je bila glede preskrbe z elektriko odvisna od nemške uprave še v letu 1943. Združena mestna podjetja za elektriko, plin, vodo in tramvaj⁶⁵⁹ so začela razmišljati o gradnji daljnovoda iz Vevč v Ljubljano, pri čemer bi uporabili električno centralo Vevških papirnic.⁶⁶⁰ Marca 1943 je visoki komisar odobril ustavitev obrata papirnice Vevče in ves tok tamkajšnje centrale zaukazal preusmeriti v Ljubljano za njene najnujnejše potrebe.⁶⁶¹ Papirnica je mestni elektrarni dajala približno 300 kW električne energije.⁶⁶² V sklopu Združenih papirnic sta bili še izpostavi v Goričanah in Medvodah s svojima električnima centralama. Tudi z njima je bil konec novembra 1944 sklenjen dogovor o dobavi električnega toka, tako je Ljubljana dnevno prejemale 1000 kW električne energije. Električni tok pa je prihajal tudi iz elektrarne Česenj v Tacnu.⁶⁶³

---

⁶⁵⁷ ZAL, LJU 118, 4-14/2, IV, Zapisnik 3. seje upravnega odbora mestne elektrarne, 19. 5. 1941.

⁶⁵⁸ ZAL, LJU 118, 4-14/2, IV, Zapisnik 4. seje upravnega odbora mestne elektrarne, 14. 7. 1941.

⁶⁵⁹ V letu 1943 je prišlo do ustanovitve Združenih (mestnih) podjetij za elektriko, plin, vodovod in tramvaj. Prva seja je potekala 8. 1. 1943. To podjetje je bilo ločeno od uprave mestne občine, vodilo je svoje knjigovodstvo in imelo poseben proračun. Naloga podjetja je bila, po sklepih mestne občine oskrbovati dobavo električne energije in plina, graditi in vzdrževati vodovodne naprave in obratovanje na tramvajskih progah. V: ZAL, LJU 118, 42-45/12, 43/1542.

⁶⁶⁰ ZAL, LJU 118, 4-14/2, V, Zapisniki iz združenih mestnih podjetij, Zapisnik 1. seje upravnega odbora Združenih mestnih podjetij, 10. 2. 1943.

⁶⁶¹ ZAL, LJU 118, 4-14/2, V, Zapisniki iz Združenih mestnih podjetij: 10. seja upravnega odbora Združenih podjetij, 5. 7. 1943.

⁶⁶² ZAL, LJU 118, 4-14/2, VI, Zapisniki iz Združenih mestnih podjetij: 18. seja upravnega odbora Združenih podjetij, 10. 7. 1944.

⁶⁶³ ZAL, LJU 118, 4-14/2, VI, Zapisniki iz Združenih mestnih podjetij: 30. seja upravnega odbora Združenih podjetij, 24. 10. 1944.

Omejitve potrošnje električnega toka

Kljub trudu je bilo pomanjkanje električnega toka še naprej pereče, zato je januarja 1944 prezident pokrajinske uprave Leon Rupnik z odredbo omejil njegovo porabo. V podjetjih, izjema so bila tista, ki so proizvajala predmete, pomembne za vojno proizvodnjo, in v zasebnih gospodinjstvih niso smeli porabiti električnega toka več kot 90% porabe leta 1943, če je poraba znašala več kot 10 kWh. Odredba je prepovedala obratovanje motorjev na električni pogon, omejila je uporabo najmodernejših električnih likalnikov in porabo električnega toka v frizerskih salonih. V primeru kršitve so bile določene ukinitve toka, denarne in celo zaporne kazni. Tudi javna občila so pozivala Ljubljance k varčevanju z elektriko pri razsvetljavi prostorov, pri gospodinjstvih opravilih in pri poslušanju radijskih aparatov.⁶⁶⁴ Ta ukrep je bil kljub predvidenim kaznim očitno nezadosten, saj je poleti 1944 Rupnik predpisal nove omejitve. Zahteval je dnevno nekajurno izklapljanje električnih motorjev v industrijskih in obrtnih podjetjih. Ob kritičnih dnevih pa je elektrarna smela ustaviti celo tramvajski promet med 8 in 12 uro.⁶⁶⁵ Ljubljana z okolico je kljub omejitvam še vedno porabila preveč električnega toka, zato ga je jeseni leta 1944 mestna elektrarna začela izklapljati. Porabniki so se zato pritoževali: "Najhujša je štednja z elektriko, po več večerov smo bili sedaj že brez luči, sedaj bo pa menda tako urejeno, da bo tri dni v tednu luč /.../ naj bo kakor že, samo da se ve računati točno, kdaj imaš svetlo ali ne."⁶⁶⁶ V začetku leta 1945 je mestna elektrarna tako uvedla razpored redukcij za posamezne predele mesta.⁶⁶⁷ Ljubljansko električno omrežje je razdelila na 25 glavnih transformatorskih postaj⁶⁶⁸ in obljubila, da

⁶⁶⁴ Slovenec, št. 60, 14. 3. 1944, str. 3, Varčuj z elektriko v gospodinjstvu.

⁶⁶⁵ Jutro, št. 181, 9. 8. 1944, str. 3, Omejitve uporabe električnega toka.

⁶⁶⁶ Pismo, naslovljeno na Pogačar Martino, osebni arhiv avtorice.

⁶⁶⁷ Slovenec, št. 8, 12. 1. 1945, str. 3, Oddaja električnega toka v Ljubljani.

⁶⁶⁸ Te so bile: Gruberjevo nabrežje, Trnovo-Žabjek, Tržaška podzemeljska, Vič-Rožna dolina, Zgornja in Spodnja Šiška-Koseze-Dravljje, Dolnice, Trata-Sekotex, Trubarjev park, Pokojninski zavod, Tromostovje, Zmajski most, centrala, Vodmat, klavnica, Moste, Indus, Stavbna družba, Ljubljanski dvor, Dunajska cesta, Ježica in Tomačevo, Luščilnica riža, Eka, bežigrajska šola, Lavrič na Dolenjski cesti in Barje. V: Slovenec, št. 14, 19. 1. 1945, str. 3, Kje bomo imeli Ljubljanci v petek luč.

bo v dnevnem časopisju odjemalce redno obveščala, katere transformatorske postaje bodo delovale na določen dan oziroma, kateri mestni bloki bodo imeli tok.

Ljubljancanov pa ni motila in jezila le tema sama, temveč tudi nezgode, ki so se dogajale zaradi nje. Na cestah in ulicah je prihajalo do neljubih trkov in padcev. Nekaj poškodovancev je potrebovalo celo bolniško pomoč. Marsikoga pa je enostavno žalostilo to, da "prijazne ulice postanejo naenkrat puste in temne, da je vsa Ljubljana zopet ena sama dolga vas."⁶⁶⁹ Številni posamezniki so javno predlagali, da bi bilo bolje, če bi elektrarna varčevala s tokom najprej čez dan. Nič pretresljivega se jim ni zdelo, če bi bila brez toka cela Ljubljana, v zameno pa so si želeli elektriko med 18 in 22 uro in zjutraj med 5 in 8 uro. Elektrarna te želje ni mogla izpolniti, saj ob teh konicah ne bi bila sposobna proizvesti tako velike količine električnega toka kot bi ga porabniki potrebovali. Vodna centrala v večernih urah pač ni mogla dati nič več toka kot čez dan.

Šef pokrajinske uprave Leon Rupnik je 10. januarja 1945 starim omejitvam dodal nove. Točno je določil mejo porabe električnega toka v privatnih stanovanjih. Določena je bila mesečna poraba po stanovanjih glede na število stanovalcev v njih. V stanovanjih, kjer sta bivali maksimalno dve osebi, se je smelo mesečno porabiti 60 kWh (na dan 2 kWh), v stanovanjih, kjer so bivale tri ali štiri osebe 90 kWh (na dan 3 kWh), v stanovanjih, v katerih so bivale več kot štiri osebe pa 120 kWh (na dan 4 kWh).⁶⁷⁰ Uporabljati je bilo dovoljeno le žarnice z največ 40 W.

Občila so redno pozivala Ljubljance, naj ugašajo luči, pa čeprav prostor zapustijo le za "kratek moment", saj več takih trenutkov konec meseca lahko obračunajo v urah. S svetilk naj bi odstranili barvna stekla, ki so v "času vojne nepotrebno razkošje", s svetilk in žarnic naj bi redno brisali prah. Dela, ki zahtevajo močno luč, naj bi opravili čez dan, zvečer pa kramljali v temi ali pa ob šibki luči. Prepovedano je bilo električno ogrevanje pro-

⁶⁶⁹ Trgovski list, št. 36, 28. 3. 1941, str. 6, Slabo razsvetljena Ljubljana.

⁶⁷⁰ Jutro, št. 9, 13. 1. 1945, str. 2, Izvršilne določbe o omejitvi potrošnje električnega toka.

storov. Ukinjena je bila celo prodaja električnih peči in kuhalnikov.⁶⁷¹ Prepovedana je bila uporaba električnih aparatov z izjemo kuhalnikov in likalnikov. Kljub temu so občila gospodinjam polagala na srce, da bi pri kuhanju uporabljale lonce s povsem ravnim dnom, njihov premer pa naj ne bi bil manjši od premera električne plošče. V loncih, ki niso v "prazno" spuščali nič odvečne toplote, naj bi hrano kuhale le v dveh prstih vode. Navse to so ženske prejemale tudi v zvezi z likanjem z električnimi likalniki. Najbolj ekonomičen se je zdel nasvet, češ, saj ni nič hudega, če brisače in posteljne garniture ostanejo malo zmečkane.

Zaradi varčevanja z elektriko je bil določen nov urnik za obratovanje trgovin.⁶⁷² Gostinski lokali, z izjemo okrepčevalnic, so morali biti med 16–19 uro zaprti. Okrnjen je bil tudi obratovalni čas frizerskih in brivskih obratov; brivci so svojo obrt opravljali od 7 do 12.30 in od 14 do 17.30, damske česalnice so smele stranke sprejemati le od 13 do 16 ure. V šolskih objektih je smela biti razsvetljava prižgana do 17. ure. Javna cestna razsvetljava je bila dovoljena le na prometnih križiščih in ob javnih zgradbah ter vojaških objektih.⁶⁷³ Tramvaj je vozil od 6. do 9.30. in od 12.30. do 16. ter od 19. do 20. Voziti je smel le s polovično hitrostjo.⁶⁷⁴ Tramvajski promet je bil 12. januarja 1945 "začasno ustavljen zaradi občutnega pomanjkanja električne energije",⁶⁷⁵ ponovno je stekel šele 2. februarja 1945.

Petrolej

V slovenskih gospodinjstvih so kot vir razsvetljave uporabljali tudi petrolej. Te vnetljive tekočine je na naših tleh občutno primanjkovalo že leta 1939.⁶⁷⁶ Uprava državnih monopolov v Beogradu, ki je bdela nad vsemi

⁶⁷¹ Prav tam.

⁶⁷² Ljubljana v letu 1945, str. 71 in 72.

⁶⁷³ Sl. list, št. 5, 17. 1. 1945, str. 27–29, Izvršilne določbe o omejitvi potrošnje električnega toka.

⁶⁷⁴ ZAL, LJU 489, f. 2402, III, str. 2.

⁶⁷⁵ Ljubljana v letu, str. 69.

⁶⁷⁶ ARS, AS 448, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani 1850–1948 (dalje AS 448), f. 240, št. 674/40.

t. i. državnimi monopoli, se pravi tudi nad petrolejem in bencinom, je javila, da je pomanjkanje posledica oviranega uvoza. Petrolej so namreč dovažali po vodi, tak transport pa je bil pozimi večkrat moten. Še večja ovira je bil način plačevanja. Petrolej je bilo potrebno plačevati z devizami, ki jih je Jugoslaviji primanjkovalo.⁶⁷⁷ Po začetku vojne se je izkazalo, da domačim uvoznikom pri nakupu ne bi pomagalo niti več deviz, saj petroleja enostavno tudi v tujini ni bilo na zalogi.⁶⁷⁸ Kljub temu je Uprava državnih monopolov računala, da bo ta problem kmalu vsaj delno rešen, ker je čakala na uvoz večjih, že obljubljenih, količin petroleja.⁶⁷⁹ V začetku leta je 1940 je pošiljka petroleja res prispela, vendar se načelnik Oddelka za trgovino, obrt in industrijo ni znebil črnih misli, saj prispеле količine niso zadoščale niti za kritje osnovnih potreb prebivalcev takratne Dravske banovine.⁶⁸⁰ Oblasti so ugotovljale, da je pomanjkanje petroleja sprožilo neenakomerno porazdelitev med potrošnike: "Po sedanjem stanju predpisov bi bilo treba preprečiti zgolj neenakomerno porazdelitev petroleja od trgovcev grosistov v srezkih mestih na detajliste konzumente. Poroča se, da se nekateri trgovci okoriščajo slučajnega prvenstva in deloma neenakomerno oddajajo blago detajlistom, deloma pa celo silijo na nakup drugega blaga, da ustrezajo kupcu tudi s petrolejem. Ker te razmere povzročajo poleg neugodnosti, da petroleja primanjkuje, še nevšečnosti pri razdelitvi, je poskrbeti z vsemi zakonitimi sredstvi, da se bo petrolej enakomerno oddajal prebivalstvu."⁶⁸¹

Omejitev porabe

Dne 13. novembra 1940 je ministrstvo za trgovino in industrijo naročilo omejitev uporabe petroleja za razsvetljavo. Priporočilo je, da se petrolej zamenja s sredstvi za razsvetljavo domače proizvodnje. Z dodatnim

---

⁶⁷⁷ Prav tam, št. 24475/40.

⁶⁷⁸ Prav tam, št. 1337, str. 2.

⁶⁷⁹ Prav tam, št. 1236/1940.

⁶⁸⁰ Prav tam, št. 1644/38.

⁶⁸¹ Prav tam.

razpisom z dne 14. decembra 1940 pa je odredilo, da naj občine za razsvetljavo namesto petrolejskih uporabljajo acetilenske luči:⁶⁸² “Kot sredstvo za razsvetljavo domačega izvora pride v prvi vrsti v poštev aceten, ki se pridobiva v znanih acetilenskih svetiljkah iz karbida. Karbida imamo zadostne količine v tuzemstvu na razpolago, a acetilenske svetiljke izdelujejo industrijska podjetja in obrtniške delavnice v dovoljenih količinah po sorazmerno nizkih cenah. Acetilska razsvetljava daje boljšo luč, a kar se cene tiče, ni dražja kot petrolejka.”⁶⁸³

Nakaznice za petrolej

Nakaznice za petrolej so bile uvedene 1. decembra 1940. Z racionirano prodajo so odgovorni po eni strani želeli zagotovi redno preskrbo prebivalstva s petrolejem, po drugi pa preprečiti nepotreben konzum in preveliko porabo te dragocene tekočine ter tako doseči čim večji prihranek.⁶⁸⁴ Nakaznice za petrolej so se delile na družinske za 1–2 člana (A), družinske za 3–6 članov (B), družinske za nad 6 članov (C). Na družinsko nakaznico A so proti plačilu delili pol litra petroleja, na družinsko nakaznico B en liter in na nakaznico C poldrugi liter mesečno. Poleg občinskega potrdila, da posameznik res biva na področju ljubljanske mestne občine, so si morali prosilci priskrbeti tudi potrdila mestne elektrarne, ki so zagotavljala, da v stanovanjih ne razpolagajo z električno razsvetljavo. Na podlagi teh dveh izkazov je trgovec smel stranki prodati točno določeno količino petroleja.⁶⁸⁵ Trgovcem je petrolej posredovalo mesto, ki ga je dobilo od države.

Mestni možje so vseskozi opozarjali: “Tema grozi tistim, ki nimajo v domovih električne razsvetljave. Ker je potrošnja petroleja omejena in je nakup tega goriva možen le s posebnimi nakaznicami, svetuje mestno

---

⁶⁸² Prav tam, št. 10524/4.

⁶⁸³ Prav tam, št. 24457/40.

⁶⁸⁴ Prav tam, št. 312/1–40.

⁶⁸⁵ Prav tam, št. 1793/1940.

poglavarstvo vsem prebivalcem, ki razsvetljujejo domove oziroma obrtne lokale s petrolejkami, da si nabavijo acetilenske luči. Ta nasvet narekuje previdnost, ker se lahko zgodi, da bo petroleja še manj na razpolago kot te dni.”⁶⁸⁶ Marsikdo je svarilo vzel resno, še posebej zato, ker je v Ljubljani že od leta 1940 primanjkovalo tudi sveč.⁶⁸⁷

Voda

Mestni vodovod

Med vojno je posebna pozornost veljala tudi preskrbi z vodo. Leta 1939 je bilo v Ljubljani na mestni vodovod priključenih 5844 hiš.⁶⁸⁸ Mestna vodarna je imela 5 črpalnih vodnjakov v Klečah, rezervni rezervoarji pa so bili na Tivolskem hribu. Dolžina razvodnih cevi je bila 173 km in 510 m. Na omrežje mestnega vodovoda, ki je bilo v dobrem stanju, je bilo priključenih 16 javnih vodnjakov. V Ljubljani je bilo poleg teh še okrog 1500 privatnih vodnjakov, vendar je bila voda polovice od teh oporečna.⁶⁸⁹ Da mora voda iz vodovoda ostati neoporečna, so se zavedale tudi oblasti: “Mestna vodarna v Klečah je bila do predkratkim zastražena po vojaški straži, ki jo je dala policijska uprava /.../. Vsled izrednih razmer, kakor tudi vsled dejstva, da poteka državna meja par 100 m za mestno vodarno v Klečah, je mestno poglavarstvo v Ljubljani mišljenja, da bi bilo potrebno še nadalje zastražiti mestno vodarno s stalno oboroženo stražo. Mestni vodovod je izključno navezan na dobavo vode iz mestne vodarne. Zdrava pitna voda pa je gotovo vitalne važnosti za vse mestno prebivalstvo.”⁶⁹⁰

---

⁶⁸⁶ Pavlin: Ljubljana 1941, str. 17.

⁶⁸⁷ ARS, AS 448, f. 240, št. 79/1940.

⁶⁸⁸ Statistični letopis LRS, str. 170 navaja podatek, da je bilo v Ljubljani leta 1939 na vodovodno omrežje priključenih 5514 hiš. Gospodinjstva so porabila 3,013.000 m³ vode, obrati industrije in obrti 401.000 m³, za t. i. javni namen pa je bilo porabljenih 30.000 m³ vode.

⁶⁸⁹ ZAL, LJU 501, t. e. 18, ovoj Mestni vodovod – vojno podjetje – I, XI. št. 15–4332/40; ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 99.

⁶⁹⁰ ZAL, LJU 501, t. e. 18, ovoj Mestni vodovod – vojno podjetje – III.

Varčevanje z vodo

Mestno županstvo je Ljubljancane že jeseni 1943 začelo opozarjati, da porabijo preveč vode. Odgovorni so pozvali k varčevanju z vodo na vsakem koraku: "V njih lastnem interesu jim znova svetujemo, naj sami pregledajo vse pipe, posebno pa straniščne rezervoarje, ki so večji del pokvarjeni tako, da se prav lahko opazi neprestano odtekajoča voda v straniščnih školjkah. /.../. Pri preskrbi s pitno vodo doslej meščani še niso bili prizadeti kot so pri elektriki in plinu, zato pa morajo tudi sami paziti ter se ravnati po teh navodilih, da do tega ne pride."⁶⁹¹

V letu 1944 je dolžina ljubljanskega vodovodnega omrežja znašala 184 km in 111 m, prišteto je tudi vodovodno omrežje, ki je segalo v občine Ježica, Rudnik in Šentvid.⁶⁹² Na vodovodno omrežje je bilo v Ljubljani priključenih 89% vseh stanovanjskih hiš.⁶⁹³ Voda mestnega vodovoda je bila po podatkih mestnega zdravstvenega urada v kemičnem, bakteriološkem in fizikalnem pogledu neoporečna. Povprečna poraba vode na dan je znašala 22.059 m³. Na dan in osebo se je porabilo povprečno 227 litrov vode, kar je bilo več kot v letih pred uvedbo varčevalnih ukrepov.⁶⁹⁴ Avgust mesec je tako prinesel prve varčevalne ukrepe. Industrijski objekti niso smeli menjavati vode v požarnih bazenih, privatnih kopalnih bazenov niso smeli polniti z vodo iz mestnega vodovoda, prepovedano je bilo uporabljanje kadi v javnih kopalniščih, dovoljeno je bilo samo tuširanje. Prepovedano je bilo škropljenje cest, zalivanje vrtov pa omejeno na minimum. Nekaj mesecev pred koncem vojne pa je izšla še ena odredba o omejitvi potrošnje vode. Od 13. januarja 1945 dalje so bili stanovalci hiš, ki so bile priključene na mestni vodovod, dolžni vsak večer ob 22. uri zapreti glavni vodovodni pretočni ventil in izpustiti iz vseh cevi

---

⁶⁹¹ Slovenec, št. 237, 15. 10. 1944, str. 5, Varčujte z vodo!

⁶⁹² V Ljubljani je bilo leta 1944 na razpolago še 1738 drugih virov pitne vode, od teh je bilo 920 vodnjakov z dobro vodo. Studencev je bilo 135, kapnic pa 66.

⁶⁹³ ZAL, LJU 489, f. 2402, II/B, str. 421 in 422, Poročilo oddelka za socialno politiko in narodno zdravje, marec 1944; Slovenec, št. 98, 29. 4. 1944, str. 3, Vince izpod skalce.

⁶⁹⁴ Jutro, št. 105, 7. 5. 1944, str. 3, Ljubljana ima prvovrstno pitno vodo.

vodo. Ventile so lahko odprli šele ob 5. uri zjutraj. Ta odredba pa se ni nanašala na industrijska podjetja in bolnišnice.⁶⁹⁵ Mestno županstvo v Ljubljani pa je hišne posestnike nagovarjalo: "Vabite se, da vsled nujno potrebnega varčevanja z vodo preskrbite v Vaši hiši, da se prejeti listki z napisom "Varčuj z vodo!" pritrldijo v vseh stanovanjih in lokalih nad vsako vodovodno pipo. Obenem Vas ponovno opozarjamo: Varčujte z vodo! Izmenjajte pomanjkljiva tesnila pri pipah in straniščnih rezervarjih, obenem pa pustite pregledati vse hišne vodovodne instalacije po poklicnih instalaterjih."⁶⁹⁶

Bencin

Že v času pred začetkom druge svetovne vojne je bila zaskrbljujoča tudi preskrba z bencinom kot pogonskim sredstvom. V začetku druge svetovne vojne so bile jugoslovanske potrebe po nafti pokrite z uvozom iz Romunije. Proti koncu leta 1939 pa je v uvozu nastal zastoj. Kriva ni bila le vojna vihra, temveč tudi varčevanje z devizami. V času vojne sta namreč nafta in bencin postala zelo iskana, zato ju je bilo potrebno plačevati s svobodnimi devizami. Te pa so bile v stiski potrebne za še pomembnejše stvari (npr. petrolej).

Omejitvev avtomobilskega prometa

Varčevanje z bencinom je na nek način pomenilo varčevanje z devizami. Tako sta konec novembra 1939 trgovinski minister in minister za finance podpisala uredbo o omejitvi prometa z motornimi vozili. Najbolj ustrezno varčevanje z bencinom tako z gospodarskega kot tudi s socialnega vidika je bila omejitev nedeljskega in prazničnega prometa potniških vozil. Omejitve so bile predpisane za vse zasebne potniške avtomobile od sobote od 14. ure do ponedeljka do 8. ure.⁶⁹⁷ Avtomobiliste

⁶⁹⁵ ZAL LJU 489, f. 2404, II A/16, str. 562.

⁶⁹⁶ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 22, Razglas hišnim posestnikom, 15. 12. 1944.

⁶⁹⁷ Poudariti je treba, da se je prepoved najprej nanašala le na vozila, ki so imela po-

so nadalje opozarjali, naj z bencinom varčujejo tudi čez teden: "Ko puščamo avtomobilistom svoboden promet v delavnikih, moramo nanje apelirati, da sami čim bolj omeje potrošnjo bencina. To je v sedanjih časih njihova dolžnost do države in naroda."⁶⁹⁸ Omejitve niso veljale za avtobuse in "taxi-avtomobile", za zdravnike, veterinarje in sanitetno službo na službenih poteh, za gasilce in tuje diplomatske zastopnike. "Avtomobili državnih in samoupravnih oblasti" pa so se smeli uporabljati samo še v službene namene. Prepovedan je bil tovorni promet na progah, ki so tekle paralelno z železnico, saj so menili, da je treba prvenstveno izkoristiti možnost prevoza po železnici. Kljub omejitvam je v Ljubljani bencina primanjkovalo. Mnogi so se spraševali, zakaj. Bencinski kartel je bil namreč zavezan, da bo preskrbel dovolj zalogo in te bi morale skupno s potrebami za vojsko znašati najmanj 5500 vagonov! Po Ljubljani se je šušljalo, da je bencina dovolj, ni pa dovoljen za prodajo: "Tako se trdi, da je samo v javnih skladiščih več polnih cistern bencina oz. tekočega goriva."⁶⁹⁹ Ljubljanska policija je sprožila preiskavo in ugotovila, da so zaloge bencina in drugih tekočih goriv znašale vsaj 20 cistern. Policija je zato zastopnike kartela strogo opomnila, da ne smejo omejevati prodaje bencina. S tem se je strinjala tudi banska uprava in naročila, da se mora bencin nemoteno prodajati taksistom in vsem osebam, katerih zaslužek je odvisen od motornega prometa. Decembra 1939 je bila prepovedana tudi uporaba zasebnih potniških avtomobilov in motociklov v medkrajevnem prometu, ki je potekal vzporedno z železniško ali avtobusno progo. Pri tem so bili taksiji zopet izvzeti. Hkrati pa je bila prepovedana tudi uporaba zasebnih avtomobilov in motociklov v krajevnem prometu od 21. ure do 7. ure. Uporaba potniških vozil ljubljanskih podjetij se je smela začeti ob 6. uri in je lahko trajala do 21.30. ure. Prepovedana je bila uporaba potniških avtomobilov in motociklov na prvi in drugi dan katoliškega in pravoslavnega božiča, prav tako pa

---

gon na tekoča goriva, se pravi na nafto in njene derivate. Promet vozil s pogonom na domača goriva (plin, oglje) je visoki komisar z odredbo omejil šele konec leta 1941.

⁶⁹⁸ Trgovski list, št. 133, 27. 11. 1939, str. 1, Trgovinski minister o omejitvah motornega prometa.

⁶⁹⁹ Trgovski list, št. 129, 17. 11. 1939, str. 1, V Ljubljani ni bencina.

uporaba potniških avtomobilov in avtobusov za prirejanje izletniških voženj. Taksiji, zdravniško, veterinarsko in sanitetno osebje tej zapovedi niso bili odgovorni.

Omejitev prodaje bencina in nafte

V začetku leta 1940 je izšla uredba, ki je omejevala prodajo bencina in nafte. Prodaja bencina in nafte je bila mogoča le na osnovi izkaznic, ki jih je izdajala uprava ljubljanske policije. Izdala ječasne izkaznice za dobavo bencina ali nafte na pismeno prošnjo interesentov in po izkazani potrebi, upoštevajoč prvenstveno interesente, ki so potrebovali tekoča goriva za izvrševanje svoje obrti.

Poraba bencina je od leta 1940 do leta 1941 znatno usahnila. Leta 1940 je bilo porabljenega še 1,14 milijonov kg bencina, leta 1941 pa le še 510.587 kg.⁷⁰⁰ Kljub temu je bilo omejitev motornega prometa vse več. Marca 1942 je izšla uredba, ki je prepovedovala promet "avtonajemščkov", promet "avtoizvoščkov" pa je bil dovoljen le v mejah občinskega ozemlja. Slednji so smeli izvajati nujne prevoze jetnikov, ranjencev, fizično in psihično bolnih oseb, a le v primeru, če na razpolago ni bilo drugih ustreznih prevoznih sredstev, npr. reševalnega avtomobila. Bencina se je voznikom smelo dodeliti le toliko kolikor je bilo neizogibno potrebno za točno določeno in odobreno vožnjo.⁷⁰¹

Leta 1945 je sledil še poslednji odlok, ki je prepovedal uporabo vseh avtomobilov na bencinski pogon na območju Ljubljane. Ustavili so se celo reševalni avtomobili. Zdravstvene pomoči potrebne Ljubljančane so v bolnišnice prevažali kar na konjskih vpregah.⁷⁰² V izjemnih primerih je vožnjo smel dovoliti le nemški svetovalec za Ljubljansko pokrajino.⁷⁰³

---

⁷⁰⁰ Trgovski list, št. 6, 10. 1. 1942, str. 2, Prehrana Ljubljane v luči trošarinske politike.

⁷⁰¹ Sl. list, št. 22, 18. 3. 1942, str. 139 in 140, Prometna omejitev za avtonajemške in avtoizvoške.

⁷⁰² ZAL, LJU 489, f. 2402, II/B, str. 421 in 422, Poročilo oddelka za socialno politiko in narodno zdravje, marec 1944.

⁷⁰³ Sl. list, št. 26, 31. 3. 1945, str. 126, Odredba o utesnitvi uporabe potniških avtomobilov na bencinski pogon.

Obleka in obutev

Večino tekstilnega blaga je Jugoslavija uvažala iz Velike Britanije in srednjeevropskih držav, zavidanja vrednih zalog ni imela. Tako je bilo pomanjkanje blaga v Sloveniji prisotno že takoj po začetku druge svetovne vojne. Zaradi oteženega trgovanja na Zahodu je jugoslovanska trgovina iskala nove, primernejše partnerje na Vzhodu. Luč upanja je posvetila v Turčiji, kjer se je odprla možnost za nabavo bombaža, ki ga je Turčija dobivala iz Rusije.⁷⁰⁴ Žal so ti načrti ostali neuresničeni.

Cene blagu so jeseni 1939 zelo poskočile: meter ro kavine je bil prej po 22–24 din, nove cene so se gibale med 30–33 din. Cena najcenejšega blaga – klota – je od 15–20 din poskočila na 55 din. Konec leta 1940 je bombaž stal 55 din, v začetku leta 1941 pa je njegova cena dosegla 110 din. Prav gotovo pa je bil najhujši problem pomanjkanje sukanca. Kot mnogo drugih problemov je tudi ta ostal nerešen do konca vojne. Ljudem ni preostalo drugega, kot da so si sukanec “delali” sami. Kupili so trakove in iz njih vlekli nitko po nitko.⁷⁰⁵

Nakaznice za tekstil, tekstilne izdelke in obutev

Zaradi pomanjkanja blaga in obutve ter čedalje višjih cen teh artiklov je v začetku oktobra 1941 (na podlagi pred tem narejenega seznama) stopil v veljavo predpis o racioniranju oblačilnih predmetov, tkanin vseh vrst in kakovosti, obutve, usnjenih in kožnih izdelkov.⁷⁰⁶ V prosti prodaji so ostala le oblačila za novorojenčke, čepice in slinčki za otroke, mašna oblačila, žalni narokavniki in trakovi, ovratniki, manšete in kravate, stezniki, podveze za nogavice in modrčki, nogavice za krčne žile, aseptične obveze in gaze, higienske serviete ter dežniki

⁷⁰⁴ Trgovski list, št. 103, 15. 9. 1939, str. 2, Trg s tekstilnimi izdelki.

⁷⁰⁵ Ustni vir: Justi Pleterski, izjava pri avtorici.

⁷⁰⁶ Sl. list, št. 82, 11. 10. 1941, str. 592–594, Predpisi o porazdeljevanju tekstilnih izdelkov, obutve in oblačilnih predmetov in Predpisi o prodaji oblačilnih izdelkov in drugih porabnih predmetov.

in njihove prevleke.⁷⁰⁷ Oblačilne nakaznice so začele veljati 10. novembra 1941. Ljubljanska občina jih je delila po istih predpisih kot je delila živilske karte. Edina razlika je bila ta, da niso delili oblačilnih nakaznic za dojenčke. Razdeljevanje oblačilnih kart je potekalo na 19 mestih. V času italijanske okupacije so za razdeljevanje tekstilnih izdelkov in obutve skrbeli uradi za gospodarske zadeve, oddelek za trgovino, obrt in industrijo ter svet za korporacije.⁷⁰⁸

Nakaznice so bile različnih barv: temno zelene nakaznice so prejeli moški od 15. leta, vijoličaste ženske od 15. leta, sivo zelene so bile namenjene dečkom od 5. do 14. leta, rumeno bele deklicam od 5. do 14. leta, zelene pa dečkom in deklicam od 12. mesecev do vključno 4. leta starosti.⁷⁰⁹ Vsaka izkaznica je imela tri vrste odrezkov. Prva vrsta je bila označena z arabskimi številkami in je poleg nakupa prejice za pletenje in kvačkanje omogočala še nakup tkanin, konfekcije, perila, metrskega blaga in obutve. Druga vrsta odrezkov je bila označena z rimskimi številkami in je veljala za nakup hišnega perila (od posteljnega perila do prtov in kuhinjskih krp), preprog, tapet, pa tudi usnjenih kovčkov in torb. Tretja vrsta odrezkov pa je bila označena s črkami in je omogočala nakup prejice za šivanje in krpanje.⁷¹⁰ Ob nakupu je trgovec z nakaznice kupca odrezal toliko točk, kolikor je bil vreden kupljen predmet glede na omenjeni seznam. Posameznik je v enem letu lahko porabil le določeno število točk. Ko mu je trgovec odstrigel zadnji kuponček z nakaznice, ni bil več upravičen do nakupa. Nakaznica za odrasle moške in ženske je štela 120 točk, le kot primer naj navedem, da je moška obleka stala 75 točk, čevlji 80 točk, kovček pa kar 100 točk.⁷¹¹ Mestno poglavarstvo je smelo na

---

⁷⁰⁷ Trgovski list, št. 111, 11. 11. 1941, str. 4, Seznam izdelkov, ki niso vezani na izkaznice. Sredi aprila 1942 je bila racionirana prodaja klobukov, čepic, rokavic in ovratnic, od 8. 11. 1943 pa so bile predpisane nabavnice za vrhnje in poklicne obleke, pa tudi za metrsko blago, potrebno za izdelavo takih oblačil. V: Sl. list, št. 31, 18. 4. 1942, str. 184 in 185, Določbe o prodaji klobukov, čepic, rokavic in ovratnic na izkaznice; ARS, AS 202, f. 48, št. 4534.

⁷⁰⁸ Ferenc: Gospodarstvo pod okupacijo, str. 599.

⁷⁰⁹ Sl. list, št. 90, 8. 11. 1941, str. 639–651, tu 639, Navodila za racionirano prodajo tekstilnih izdelkov.

⁷¹⁰ Prav tam, str. 639 in 640.

⁷¹¹ Prav tam, str. 646 in 650.

podlagi oklica in poročnega lista izdati nakupne bone tudi novoporočencem,⁷¹² vendar za točno določena oblačila in nekaj hišnega perila. Prav tako se je smelo izdati bone za nakup perila za novorojenčke (po 6. mesecu nosečnosti je morala bodoča mati oblastem predložiti zdravniško spričevalo). Jetnikom se nabavnega bona ni smelo izdati. Za nabavo bluz, brisač, rjuh in drugega potrebnega materiala v zdravstvene namene se je smelo bone izdajati le v primeru dokazane nujne potrebe. Delavci iz drugih pokrajin, ki so bili v Ljubljanski pokrajini le začasno zaposleni, so dobili osebne oblačilne izkaznice v domačih občinah. Pri nakupu je bil trgovec dolžan od kupca zahtevati osebni dokument in prodano blago vpisati v register.⁷¹³

Stiska je pri marsikomu prebudila čut za varovanje oblačil: "Cenjeni tovariš! Pred kakimi 3 tedni me je obvestila gdč. Francka, hišnica Cirilovega doma, da ima spravljene v knjižnici zavite v papir z mojim naslovom moje hlače. Danes sem se oglasil pri Francki in sva v spremstvu nekega tovariša odprla vrata knjižnice. Na naše presenečenje in ogorčenje pa smo morali ugotoviti, da so hlače z ostalim spravljenim perilom izginile. Po zagotovilu gdč. Francke so bile hlače do še nedavna na svojem mestu in si bil ti zadnji posestnik ključa od knjižnice. Do svoje lastnine hočem na vsak način zopet priti. Ker ne maram v naših vrstah škandala, te naprošam, da ukreneš do petka 7. t. m. do 4. pop. vse potrebno, da se bodo hlače nahajale na svojem mestu, oz. da deponiraš proti vrednosti lir 200.- pri gdč. Francki Križmanovi. V nasprotnem primeru bom stvar javil policiji."⁷¹⁴

"Nabavnice" za čevlje

Maja 1942 je izšel v Službenem listu maksimalni cenik za čevljarska ročna dela in določene so bile maksimalne cene za strojene ovčje in svinjske kože za obu-

⁷¹² Tudi v: Trgovski list, št. 18, 3. 3. 1942, str. 1, Pojasnila o prodaji oblačilnih predmetov in obutve.

⁷¹³ ARS, AS 202, f. 62, mapa 7944; Sl. list, št. 90, 8. 11. 1941, str. 639-651, Navodila za racionirano prodajo tekstilnih izdelkov.

⁷¹⁴ Pismo, naslovljeno na Žurc Jožeta, osebni arhiv avtorice.

tev.⁷¹⁵ S 7. novembrom 1943 je bilo prepovedano izdelovanje čevljev po meri: "Sedaj bodo prodajali le tipizirane čevlje, ki so pa čisto zanič in ob dežju dobesedno razpadejo",⁷¹⁶ izjema je bilo izdelovanje ortopedskih čevljev, izdelanih po zdravniškem receptu. Za izdelovanje konfekcijskih čevljev za prodajo je šef pokrajinske uprave izdal dovoljenje le zmožljivejšim obratom, predpisal je kakovost, obliko in mero čevljev ter dobavne in prevzemne pogoje. Čevlje so Ljubljanci dobili le s t. i. nabavnico, ki jo je izdal župan. Priložiti je bilo treba dokaz, da prosilec ni imel več od dveh parov čevljev.⁷¹⁷

Septembra 1944 pa je šef pokrajinske uprave z določbo odredil oprostitev zapore oziroma dovolil prosto prodajo vseh čevljev, ki niso bili izdelani iz usnja. Čevlje iz umetne gume, platna, lesa in drugih materialov so ljudje lahko kupovali v prosti prodaji: "Ves Stari trg je klopotal od z lesom podplatenih čevljev ... samo taka obutev, visoka ali nizka se je zdaj dobivala na točke v prodajalnah ... kravjega in svinjskega usnja je bilo komaj za oglavja ... podplati so bili iz lipovine, trdi, nepregibni ... samo visoki čevlji so imeli kdaj pa kdaj za mehki del stopal šarnirje iz usnja."⁷¹⁸

Nove (posebne) nakaznice za tekstilne izdelke

Predzadnje leto vojne tekstila in tekstilnih izdelkov ni bilo na voljo niti toliko, da bi zadostili racioniranim nakupom. Od 1. julija 1944 racioniranih tekstilnih izdelkov potrošniki tako niso mogli več dobiti na odrezke starih oblačilnih izkaznic, pač pa samo na posebne nakaznice, ki so jih odgovorni izdajali samo najbolj potrebnim posameznikom. Izkazalo se je, da teh ni bilo malo, zato je prezident Rupnik v jeseni sestavil seznam tekstilnih izdelkov, konfekcijskega in metrskega blaga,

⁷¹⁵ Sl. list za Ljubljansko pokrajino, št. 42, 27. 5. 1942, str. 326–329.

⁷¹⁶ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 14. 4. 1942.

⁷¹⁷ ARS, AS 202, f. 48, št. 4534, Ljubljana, 25. 3. 1944 in Sl. list, št. 88, 3. 11. 1943, str. 428–431, Naredba o izdelovanju in nakupu ter popravilu čevljev.

⁷¹⁸ Kovačić: Prišleki, str. 465.

za katere je menil, da so nujno potrebni za obvarovanje zdravja. Seznam je obsegal moške in ženske obleke, suknje, plašče, površnike, dežne plašče, pelerine, spodnje perilo (srajce, hlače, spodnje hlače), delovne obleke, moške in ženske pletenine, hišno perilo (brisače, posteljni-na ipd.) in tkanine na meter. Na osnovi tega seznama so bile oktobra 1944 vpeljane nove (posebne) oblačilne nakaznice, ki so naznanile spremenjeno ureditev preskrbe. Oblasti so želele pomagati predvsem bolj potrebnim, delavcem, kmetom, obrtnikom, manjšim podjetnikom in uradnikom z nizkimi prejemki, zato je posebne nakaznice na podlagi stroge presoje resnične potrebe posameznika izdajal sam ljubljanski župan. Pri tem so mu pomagali odbori, ustanovljeni prav v ta namen. Bolje stoječi Ljubljančani so morali svojo potrebo po novih oblačilih dokazati.⁷¹⁹ Nove oblačilne nakaznice so bile naslednje:

A. Oblačilne izkaznice za moške in ženske:

- a.) 40 točk oziroma odrezkov je bilo namenjenih nakupu moških in ženskih oblačil in perila, na primer kratkih hlač, bluz, pižam, kravat, kopalnih plaščev, klobukov, šalov, kožuhov, rokavic, robcev.
- b.) 20 točk oziroma odrezkov je bilo zagotovljenih za nakup prejice.
- c.) 4 točke oziroma odrezki so bili za nakup nogavic in kratkih nogavic.
- d.) 11 posebnih odrezkov pa je bilo za nakup tekstilnih izdelkov po posebni ponudbi, se pravi hišno perilo (zavese, prti in podobno) in predmeti za opremo (na primer preproge).

B. Oblačilne izkaznice za otroke od dopolnjenega 1 do dopolnjenega 15 leta:

- a.) 80 odrezkov oziroma točk je bilo namenjenih za tekstilne izdelke, kot so obleke, kratke hlače, krila, zimski plašči, jakne, dežni plašči, srajce, spodnje hlačke, pižame, šali, robci itn.
- b.) 20 odrezkov je bilo za prejico.
- c.) 6 odrezkov za nogavice in
- d.) 9 posebnih odrezkov.

C. oblačilne izkaznice za dojenčke do 1 leta:

---

⁷¹⁹ Trgovski list, št. 85, 20. 10. 1944, str. 1, Nabava oblačilnih predmetov.

- a.) 120 odrezkov je bilo namenjenih za tekstilne izdelke,
- b.) 4 točke za prejico.
- D. dodatne oblačilne izkaznice za nosečnice:
- a.) 30 odrezkov za vse tekstilne izdelke z izjemo nogavic. Nosečnici so jo izdali v njenem četrtem mesecu nosečnosti, prenehala je veljati po preteku treh mesecev od izdaje.⁷²⁰

S temi nakaznicami so Ljubljčanani lahko kupovali kjer koli v mestu. Ni bilo potrebe, da bi bili vezani na matično trgovino.⁷²¹

Maksimalni cenik za izdelovanje oblačil in perila

Prezident Rupnik je oktobra 1944 leta določil tudi maksimalni cenik za izdelovanje moških in ženskih oblačil in perila v Ljubljani. Obstajali so štirje cenovni razredi: I a, I, II, III. Najdražja krojaška usluga je bila izdelava moškega fraka I a razreda – 1026 lir, najcenejša pa je bila izdelava telovnika – 47 lir. Sakoji in hlače so bili dostopnejši. Izdelava hlač I a razreda je posameznika stala 155 lir, izdelava hlač I. razreda 128 lir, izdelava hlač II. razreda 108 lir in le 95 lir izdelava hlač III. cenovnega razreda. Ženske so morale največ denarja odšteti za izdelavo večerne obleke oziroma modernega plašča – 459 lir, izdelava bluz in kril je bila cenejša. Izdelava krila razreda I a je stala 95 lir, krila I. cenovnega razreda 74 lir, 61 lir so morale ženske odšteti za izdelavo krila II. razreda in le 47 lir za krilo III. razreda. Izdelovalci perila so smeli svoje izdelke vrednotiti le v dveh kategorijah. Za otroke do 10 let so bile cene nižje za 50%, za otroke od 10 do 15 let pa za 25%.⁷²² Na temu seznamu se je verjetno nabiral prah, saj so krojači in šivilje ostali skoraj brez dela: “Naše stranke so bile ma-

⁷²⁰ Sl. list, št. 69, 16. 9. 1944, str. 211–221, Izvršilne določbe št. 2. Tudi v: Slovenec, št. 213, 17. 9. 1944, str. 5, Prodaja tekstilnih izdelkov; Jutro, 20. 9. 1944, št. 215, str. 2, Nova naredba o oskrbi s tekstilnimi izdelki.

⁷²¹ Trgovski list, št. 85, 20. 10. 1944, str. 1, Nabava oblačilnih predmetov.

⁷²² Sl. list, št. 74, 4. 10. 1944. 335–337, Maksimalni cenik za dela krojačev, krojačic in izdelovalcev perila.

lošteviline ... kljub oglasom, da popravljamo, prenavljamo, predelujemo vse mogoče ... iz starih plašcev, kožic, predposteljnikov in predpražnikov iz krzna, iz telečnjakov, naslonkov iz jagenjčkov, iz kož domačih živali.”⁷²³

Prazne police

Položaj preskrbe z obleko pa je ostal kritičen kljub novi politiki: “Revni sloji občutijo vsak dan v večji meri pomanjkanje obleke in obuvala. Cene dnevno rastejo in v 2 mesecih so poskočile pri manufakturnem blagu najmanj za 80%. Le malo je ljudi, ki bi te cene zmogli. Ogromna večina prebivalstva se je morala popolnoma odreči vsaki nabavi nove obleke in obuvala. Trgovci pa so blago tudi poskrili, vsaj nekateri. Čuje se, da so nalašč zavlačevali dovoz manufakturnega blaga, da so svoje zaloge lahko držali ter dražili in na ta način zaslužili ogromne vsote. /.../. Podeželje je čisto izropano, Ljubljana je polna beguncev iz Dolenjske, Notranjske in drugih krajev, ki so skoraj goli in bos, ogromno je tudi domačih nižjih slojev, ki si ne morejo v sedanjih prilikah nabaviti najnujnejših oblačilnih predmetov. /.../. Za Ljubljano je potrebnih 9.000 metrov blaga za perilo in 20.000 odev, dalje je treba 10 tisoč metrov blaga za moške obleke, 2.000 metrov za ženske obleke, 3.000 metrov blaga za rjuhe /.../. Spričo obrazložene nujne potrebe po manufakturnem blagu in spričo dosedanje neprenosljivosti težkoč pri nabavi predlagam, da stori naslovni oddelek [VIII. oddelek pokrajinske uprave, op. av.] vse, da bo že nakupljeno blago v Italiji deblokirano, blago ki se nahaja pa že v Ljubljani, pa stavljeno pod oblastveno zaporo.”⁷²⁴

Še posebej kritična je bila v letu 1944 preskrba z obutvijo. Konec novembra omenjenega leta je bil z odredbo pokrajinske uprave določen kontingent otroških in ženskih čevljev za Ljubljano: “Ker je otročjih čevljev za vso Ljubljano določenih samo 59 parov, ženskih pa 87, ni treba pojasnjevati, kako težko stališče ima urad

⁷²³ Kovačič: Prišleki, str. 355.

⁷²⁴ ARS, AS 202, f. 48, Z.P. št. 51/2.

to pravično razdeliti, vpoštevaje, da je prošelj za otročje oz. ženske čevlje vloženih več tisoč.”⁷²⁵ Za Ljubljano ni bilo zagotovljenih prav nič več moških čevljev. Mestni preskrbovalni urad je bil konec leta 1944 stisnjen v kot: “Ker sem v resnici v nujni stiski in da bi v preobilici prošelj ne bil prezrt, si dovljujem svojo prošnjo utemeljiti z naslednjim: V Ljubljano sem prišel septembra 1940 ter nastopil službo v tedanji Hranilnici dravske banovine. Tu me je zatekla vojna brez zadostnih sredstev in daleč stran od staršev. Primerilo se mi je celo, da niti nisem prenesel vseh svojih stvari v Ljubljano, ki bi jih danes krvavo potreboval. /.../. Mesečni prejemki so mi komaj zadoščali za dnevne potrebe, tako da si v draginji, ki je rasla iz dneva v dan, nisem mogel kupiti ne perila ne obleke ne obutve, niti si nisem mogel zadostno popraviti starih stvari. Kajpak si ob pičlih dohodkih nisem mogel privoščiti na takozvani “črni borzi” ničesar. Danes sem pred tem, da obnosim zadnji par čevljev, ki mi že zamakajo.”⁷²⁶ Odgovor, naslovljen na fanta, se je glasil: “Prošnji /.../ se ni moglo ugoditi, radi premajhnega odobrenega števila čevljev.”⁷²⁷

Izhod v sili: “oblačilnica”, starinarnice in oglasi

“Socialna pomoč” je v sklopu Pokrajinskega podpornega odbora, ki je skrbel za socialno ogrožene Ljubljance, konec leta 1944 odprla t. i. oblačilnico oziroma nakupovalnico oblačil, perila, obutve, posteljnega perila idr. Do aprila 1945 je nakupovalnica odkupila 726 oblačilnih predmetov v znesku 223.415 lir, darovanih pa ji je bilo 1570 oblačilnih artiklov v vrednosti okrog 150.000 lir. Med tem blagom je marsikateri Ljubljčan za nizko ali vsaj ugodno ceno našel kaj zase. Mnogi so namesto v to trgovino zavili v starinarnice: “Uvedba nakaznic za oblačila jim je [starinarjem, op. av.] prinesla nekaj, česar so si želeli že dolgo. V uredbi je izrecno naglašeno,

⁷²⁵ ARS, AS 1886, f. 63, št. 2-17811/44.

⁷²⁶ ARS, AS 202, f. 44, 6046/44, Ljubljana, 17. 11. 1944.

⁷²⁷ ARS, AS 202, f. 44, 6046/44, št. 3839.

da smejo s staro obleko kupčevati samo za to koncesionirani trgovci, to pa so v Ljubljani samo oni, starinarji na Grudnovem nabrežju! Le še kakih šest, sedem jih je sedaj tam, /.../. Lepo razvrščene obleke vise tu, skoraj tako je tu, kakor v pravih modnih trgovinah. Le malo jih pride neposredno prodajat sem odložene obleke. Po večini opravijo to posredovalci. Kdo pa jih kupuje? Delavci, dijaki, nižji nastavljeni, saj cene niti niso preterane! In kar je glavno: tu je vse brez oblačilne izkaznice, /.../. Na razpolago pa je še vse: suknje, cele obleke, čevlji, perilo.⁷²⁸ Sodeč po virih pa ni nič manj Ljubljancanov svoje stiske reševalo s pomočjo časopisnih oglasov: kupovali so od otroških čevljev do salonarjev, menjali gojzarje za škornje in polvisoke čevlje za nizke.⁷²⁹ Tisti, ki so imeli denar in sorodnike ali prijatelje v tujini, so si lahko privoščili večje razkošje. Pisma s podobno vsebino so se verjetno kar vrstila: "Nada se ti tudi najprisrčnejše zahvaljuje za čevljičke. Prosi te, če ji lahko pošlješ še 3 pare. /.../. Ravno sedaj mi Nada telefonira, da bi rada /.../ tudi ene sandale, barve je popolnoma vse ene kakšne."⁷³⁰

Pomoč beguncem in drugim žrtvam vojne

Oblačilni odsek Mestnega preskrbovalnega urada Ljubljana je bil dolžan tudi za reševanje prošelj beguncev v zvezi z nabavo obleke in obutve. Od konca leta 1943 je general Rupnik temu odseku večkrat izrekel grajo, saj je bil prepričan, da posamezne prošnje rešuje prepočasi. Določil je, da morajo biti predvsem prošnje beguncev, katerih življenje je že dovolj prizadeto, rešene najkasneje v treh dneh po vložitvi.⁷³¹ V letu 1945 pa je od Mestnega preskrbovalnega urada nadalje zahteval, da je nakaznice za obleko in obutev preskrbel tudi vsem vojnim oškodovancem oziroma žrtvam bombardiranja. Slednje, ki so v letalskem napadu izgubile oblačila in

⁷²⁸ Slovenec, št. 36, 13. 2. 1942, str. 3, Ljubljanski starinarji v novih časih.

⁷²⁹ Tudi v: Jutro, št. 2, 4. 1. 1945, str. 5, Mali oglasi in prav tam, št. 67, 24. 3. 1945, str. 2, Mali oglasi.

⁷³⁰ Pismo, naslovljeno na Pogačar Martino, osebni arhiv avtorice.

⁷³¹ ARS, AS 1886, f. 66, št. 450/I, 4. 4. 1944.

obutev ter nabavne nakaznice, so smele zaprosili za nadomestilo. Oškodovanci so na sedežu oblačilnega oddelka Mestnega preskrbovalnega urada (na Ambroževem trgu) dobili nakazila za eno obleko in eno garnituro perila, oblačilne nakaznice pa so prejeli v Mestnem preskrbovalnem uradu (palača Bate, današnja Nama).⁷³²

Še tik pred koncem vojne je Mestni preskrbovalni urad neprestano naprošal Ljubljance, naj se odrečejo brezvestnosti in pri oskrbi z obleko in obutvijo ponudijo prednost beguncem in someščanom – žrtvam bombardiranja.

*Nasladila*⁷³³

Poleg alkohola, ki ni zgolj “navadna” pijača, saj je imel od nekdanj vlogo opoja in bega, so prebivalci Ljubljane med drugo svetovno vojno uživali tudi “dražljive eksote”.⁷³⁴ Najbolj priljubljeni so bili čaj, kava in tobak. Ta nasladila sicer niso spadala med osnovne življenjske potrebščine, priznati pa je treba, da so na več načinov zaznamovala (vsakdanje) življenje marsikaterega Ljubljančana.

Tobak (in vžigalice)

Od okoli leta 1700,⁷³⁵ ko so Ljubljanci vse bolj pogosto posegali po tobaku, je njegova poraba strmo rasla. V predvojnih letih so Ljubljanci porabili kar za 2 milijona lir tobaka na mesec. France Bevk je tik pred začetkom druge svetovne vojne zapisal: “Dandanes vse kadi in zaradi tega nihče nikogar ne preganja. /.../. Ka-

⁷³² ZAL, LJU 501, t. e. 27, ovoj: Preskrba prebivalstva s hrano in prenočišči po letalskem napadu/III, št. 8–151/45.

⁷³³ Slovar slovenskega knjižnega jezika, II. del. Ljubljana 1975, str. 990, geslo: nasladilo; Kulišer, Josif: Splošna gospodarska zgodovina srednjega in novega veka, II. Ljubljana 1959, str. 38sl. Nekateri avtorji namesto besede nasladila uporabljajo droge. V: Montanari, Massimo: Lakota in izobilje. Ljubljana 1998, str. 158–167.

⁷³⁴ Braudel, Fernand: Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV–XVIII stoletje. Strukture vsakdanjega življenja. Mogoče in nemogoče, I. Ljubljana 1988, str. 275.

⁷³⁵ Mal, Josip: Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris. Ljubljana 1957, str. 95.

dilci so torej lahko veseli, da žive v današnji dobi.”⁷³⁶ Proti koncu vojne se s to trditvijo ne bi strinjal noben kadilec.

V času italijanske okupacije je bilo v Ljubljani na voljo še več tobačnih izdelkov: smotke, smotkice, cigarete raznih znamk (Savoia, Serraglio, Macedonia Extra, Nazionali) in tobak raznih vrst. Za eno smotko je bilo potrebno odšteti od 1 do 4 lir, smotkice so bile cenejše, kos je stal le 0.40 lire. Cena ene cigarete se je glede na znamko gibala od 0.25 do 0.80 lir, cena tobaka pa od 125 do 230 lir/kg.⁷³⁷ Na voljo so bili tudi izdelki ljubljanske Tobačne tovarne, ki so bili cenejši od uvoženih. Tobak je stal od 40 do 150 lir/kg, smotka je glede na vrsto stala od 0.25 do 0.80 lire. Tobačna tovarna je proizvajala tudi več vrst cigaret (Drava, Ibar, Zeta, Morava, Neretva), njihova cena se je gibala od 0.13 do 0.24 lire za kos.⁷³⁸

Kljub temu da so ljubljanske trafikne avgusta 1943 prejele za kar 8 milijonov lir tobačnih izdelkov, so bili vsi razprodani. Del teh so Ljubljančani in vojaki pokadili sproti, del pa je bil verjetno namenjen zalogi. Septembra je bila kvota tobačnih izdelkov, ki so jo prejeli trafikanti, nižja za 20%. Ljudje so jih praktično razgrabili. Dolge vrste pred trafikami in zaprte trafike z napisom 'Tobak razprodan' so naznanile, da je čas za uvedbo nakaznic za tobak in tobačne izdelke. Konec decembra 1943 so nameščenci mestnega preskrbovalnega urada med trafikante razdelili prijavnice za izstavitev tobačnih nakaznic. Potencialne stranke so prijavnice izpolnile, trafikanti so jih vrnili mestnemu preskrbovalnemu uradu, kjer so jih razvrstili po abecedi ulic in priimkov in jih primerjali s kartoteko živilskih nakaznic. Ko so upravičenci dobili tobačne karte na dom, so se prijavili pri določenih trafikantih, ki so jih vpisali v seznam svojih odjemalcev. Nakaznice za tobak so uradno stopile v veljavo 1. januarja 1944. Kot omenjeno, so bile do njih

---

⁷³⁶ Bevk, France: Lepo vedenje. Gorica 1938, str. 46 in 47 (dalje Bevk: Lepo vedenje).

⁷³⁷ Sl. list, št. 34, 29. 4. 1942, str. 251 in 252, Sprememba prodajnega cenika tobačnih izdelkov za kajenje.

⁷³⁸ Sl. list, št. 89, 5. 11. 1941, str. 628–629, Sprememba prodajne cene tobačnih izdelkov.

upravičene le osebe, ki so prejemale živilske nakaznice “za nakup riža, testenin, kruha, mesa in maščob ali vsaj za dve od teh živil”⁷³⁹ in so tudi sicer izpolnjevale pogoje odredbe o potrošnji tobaka. Prejeli so jih torej nakazni nad 18 let in ženske med 22 in 55 letom.⁷⁴⁰ Moški so na en, to je dvodnevni odrezek, prejeli 20 g tobačnih izdelkov, ženske pa 10 g.⁷⁴¹ Tobak za njuhanje je bil vseskozi naprodaj brez nakaznic. Od poletja leta 1944 so moški prejeli dnevno 5 g tobačnih izdelkov, ženske pa 2,5 g.⁷⁴² Moškim je torej na odrezek tobačne nakaznice pripadalo 5 cigaret, ženskam pa 2 in pol cigareti na dan.⁷⁴³ Od druge polovice novembra 1944 pa do konca vojne so imeli ljubitelji “sladke” oziroma “božje travice”, kot so v tistih časih radi imenovali tobak, pravico le do dveh cigaret dnevno, ljubiteljice pa le do ene same cigarete dnevno.⁷⁴⁴ Od 1. decembra 1944 so bile do te ene same cigarete dnevno upravičene le tiste, ki so bile starejše od 25 let, se pravi vse ženske v starosti od 25 do 55 let.⁷⁴⁵ Odgovor na vprašanje, zakaj so bile ženske deležne manj tobaka kot moški, se delno skriva v predvojnih knjigah lepega vedenja. Bonton nežnejšemu spolu kajenja sicer ni prepovedoval, vendar: “Kvečjemu pravimo, da se za ženske ne spodobi.”⁷⁴⁶ Ženske naj bi kadile “le doma ali v zelo intimni družbi. In ne preveč.”⁷⁴⁷

Strastni kadilci so ves čas vojne iskali rešitev, ki bi vsaj delno omilila njihovo stisko. Za ene je rešilna bilka postal čaj z imenom Alpačaj. V drogerijah in lekarnah so rade volje potrdili, da je šel izvrstno v promet. Drugi so začeli zbirati ogorke: “... jaz sem moral obrati ne vem koliko cest in hodnikov, da sem nabral siroten kupček ogorkov, iz katerih sem /.../ komajda lahko zvil dve, tri svaljčice.”⁷⁴⁸ Ponosni lastniki vrtov pa

---

⁷³⁹ ARS, AS 202, f. 28, 161/44 “Tobak”, št. 4571/19. Več o tem: AS 213, Pokrajinski prehranjevalni zavod Prevod 1941–1944, Navodila za Preskrbovalno službo, str. 28–31.

⁷⁴⁰ Sl. list, št. 104, 29. 12. 1943, str. 478, 479, Naredba o potrošnji tobaka.

⁷⁴¹ Jutro, št. 5, 8. 1. 1944, str. 2, Razdeljevanje tobačnih izdelkov.

⁷⁴² ARS, AS 202, f. 28, 161/44, št. II/73.

⁷⁴³ Prav tam št. 4573/26.

⁷⁴⁴ Slovenec, št. 262, 15. 11. 1944, str. 3, Mešani pomenki o sladki travici.

⁷⁴⁵ ARS, AS 202, f. 28, št. II/95.

⁷⁴⁶ Bevk: Lepo vedenje, str. 46.

⁷⁴⁷ Prav tam, str. 47.

⁷⁴⁸ Kovačič: Prišleki, str. 433.

so zavihali rokave: "Tako je imel oče, ki je bil strasten kadilec, namesto maminih rož v vrtu nasajen tobak, ki ga je na vse načine obdeloval."⁷⁴⁹ Tobak se je kmalu uvrstil med glavne predmete prekupčevanja. Na črnem trgu je bilo 4000 cigaret znamke Morava vrednih srednje dobre krave!⁷⁵⁰

Z osvoboditvijo tegobe kadilcev niso bile nemudoma odpravljene. Šele proti koncu meseca julija 1945 so prišli vsaj delno na svoj račun. Vsak posameznik je prejel 4 g cigaret oziroma tobaka dnevno. "Božjo travico" so prejele tudi ženske mlajše od 25 in starejše od 55 leti, ki cigaret od 1. decembra 1944 niso dobivale.⁷⁵¹

Huda stiska je bila tudi zaradi pomanjkanja vžigalic. Teh niso uporabljali le kadilci, temveč so bile potrebne predvsem v gospodinjstvih. Večina Ljubljancev brez njih ne bi mogla niti kuhati niti ogrevati. Od leta 1944 so Ljubljanci zaželeni vžigalice lahko kupovali na družinske nakaznice. V Ljubljani sta bili na družinsko nakaznico A mesečno dodeljeni dve škatlici, na družinsko nakaznico B 4 škatlice in na družinsko nakaznico C 6 škatlic. Za eno škatlico je bilo potrebno odšteti 3 lire.⁷⁵² Oblasti so se zavedale, da so samski kadilci oziroma kadilke večino teh vžigalic porabili za kuhanje in kurjenje, zato so jim želele pomagati: "Zlasti kadilci samci so v velikih težavah, ker nimajo vžigalic, s katerimi bi si tobak prižigali. Prevod išče način, kako bi se to uredilo."⁷⁵³ Z mesecem septembrom 1944 so kadilci in kadilke začeli prejemati italijanske vžigalice "Cerrini" kar na tobačne nakaznice, moški po dve, ženske po eno škatlico mesečno.⁷⁵⁴ Vsem se to verjetno ni zdelo dovolj, saj je bilo v eni škatlici le 100 vžigalic.

Čeprav so pravila lepega vedenja velevala, da osebi, ki te prosi za ogenj, prižgeš vžigalico in mu jo izročiš, jih v času stiske "z ognjem" verjetno marsikdo ni upošteval. Varčevali so verjetno tudi tisti, ki so v predvojnih

⁷⁴⁹ Komovec, Peter: Pastir, nemški vojak in češki sin. Kranj – Hüttenberg – Jalo – Olomuc 1942–1948. Kranj 2003, str. 11.

⁷⁵⁰ Slovenec, št. 229, 9. 10. 1943, str. 2, Krava za 4000 cigaret.

⁷⁵¹ Ljudska pravica, št. 59, 1. 7. 1945, str. 8, Delitev racioniranih živil v mesecu juliju 1945 in Svoboda in pomlad, str. 60.

⁷⁵² ARS, AS 202, f. 76, št. II-442/9.

⁷⁵³ Slovenec, št. 75, 1. 4. 1944, str. 3, Za prehrano Ljubljane, okolice in pokrajine.

⁷⁵⁴ ARS, AS 1886, f. 70, XII, 2/15538-44.

časih prosilcu izročili kar celo škatlico vžigalic, čeprav so vedeli, da si “jo potem pogosto po pomoti vtakne v svoj žep.”⁷⁵⁵

Alkoholne pijače

“Ljubljančani uživajo relativno mnogo alkoholnih pijač”⁷⁵⁶:

leto	1939 ⁷⁵⁷	1940 ⁷⁵⁸	1941 ⁷⁵⁹
vino v sodih	4,000.000 l	4,145.580 l	3,180.000 l
vino v steklenicah	20.800 l	25.044 l	
vermut, “biseri”	24.750 l	29.462 l	66.000 l
pivo	1,119.617 l	1,339.309 l	2,350.000 l

Potrošnja vina se je v letu 1943 silno dvignila, dosegla je celo rekord desetletja. Ljubljančani so popili 4,735.601 liter navadnega vina v sodih. Do italijanske kapitulacije je bilo potrebno za liter takega vina odšteti 18 lir, potem so se cene dvignile celo do 30 lir za liter. V Ljubljani so v letu 1943 popili še 50.415 litrov boljših vin v steklenicah, 1171 penečih vin, 24.129 litrov likerjev in ruma ter 86.677 litrov raznega žganja. Vroče poletje je očitno terjalo svoje, saj je bilo popitih 1,506.957 litrov piva. Leta 1943 so tako Ljubljančani izdali okoli 120,500.000 lir za alkohol.⁷⁶⁰

Črni oblaki pa so se začeli zgrinjati tudi nad ljubi-

⁷⁵⁵ Bevk: Lepo vedenje, str. 47 in 48.

⁷⁵⁶ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 18, Relazione annua sullo stato sanitatio a Lubiana 1941-XIX-XX. Letno poročilo o zdravstvenih prilikah v Ljubljani 1941-XIX-XX., str. 10. Prav tam je zaslediti nekoliko drugačne podatke o potrošnji alkoholnih pijač v Ljubljani. Potrebno pa je poudariti, da so Ljubljančani popili tudi veliko brezalkoholnih pijač. Med mladimi je bila najpopularnejša t. i. “pokalica”, imenovana “krahlerle”. Pokalica je bila pijača iz sadnih sokov, sladkorja in ogljikove kisline, ki se je penila kot šampanjec. Ljubljančani so v začetku vojne (za kasnejša leta ni podatkov) popili tudi veliko mineralne vode in sadnih sokov, leta 1941 kar 30.000 litrov. V: Slovenec, št. 277, 1. 12. 1944, str. 3, Ljubljančani popijejo dosti brezalkoholnih pijač.

⁷⁵⁷ Trgovski list, št. 13, 31. 1. 1941, str. 3, Prehrana Ljubljane v luči trošarinske politike.

⁷⁵⁸ Prav tam; Trgovski list, št. 6, 20. 1. 1942, str. 2, Prehrana Ljubljane v luči trošarinske politike.

⁷⁵⁹ Trgovski list, št. 6, 20. 1. 1942, str. 2, Prehrana Ljubljane v luči trošarinske politike.

⁷⁶⁰ Slovenec, št. 35, 13. 2. 1944, str. 4, Čedni milijoni skozi grla Ljubljančanov.

telje dobre kapljice. Konec leta 1943 je prinesel motnje tudi v uvozu vina. Špekulanti so razpredli svoje mreže in začelo se je verižništvo z vinom. Na lastno pest so trgovci hodili na Goriško in Vipavsko, kjer so vino kupovali sorazmerno poceni, v Ljubljani pa so ga prodajali po izredno visokih cenah. Še dražje so bile buteljke, zato je kmalu prišlo do "rojstva ljubljanskih buteljk". Kljub temu da so smele buteljke in pletenke polniti le pooblaščen osebe,⁷⁶¹ so iznajdljivi gostilničarji pobrskali po kletih, poiskali prazne steklenice-buteljke, jih napolnili z namiznim vinom ter tako ustekleničeno žlahtno kapljico prodajali po precej višjih cenah. Večine odjemalcev ni prav nič motilo, da steklenice niso bile opremljene z nalepkami oziroma, da "kvaliteta" vina ni ustrezala nalepkam. Avtor članka, ki opisuje goljufijo z vinom, je verjel v brezmejno iznajdljivost trgovcev. Prepričan je bil, da bodo buteljke kmalu opremljene z domačimi napisi, zato je gostilničarjem predlagal nekaj imen: Žveplanka, Ljubljanska brozgica, Slana kapljica, Glavobolka, Zmešanka.⁷⁶² Privatnikom je konkurirala centralna vinarna,⁷⁶³ ki je obljubljala: "Hočete kupiti dobro vino? /.../. Centralna vinarna pazi na dober glas, ki si ga je v teku dolgoletnega poslovanja pridobila. Zato dobavlja odjemalcem le pristna popolnoma zanesljiva vina. Tudi danes morete pri Centralni vinarni še izbirati različne vrste vin, ki jih imamo v zalogi. Če želite vsak dan h kosilu kozarček vina, ga ne morate vzeti v sodu. Naročite ga /.../ v steklenicah in dobite po isti ceni kot v sodih."⁷⁶⁴

Zaradi izredno visokih cen vina, konec leta 1944 je moral Ljubljančan za liter vina odšteti že 100 lir, je njegova potrošnja v Ljubljani znatno padla. Za to pa ni bila kriva le visoka cena, temveč že omenjena slabša kvaliteta vina, "ki je bilo tudi glede vsebine alkohola v splošnem nedolžnejše. Bili so prijavljeni pogosti primeri bruhanja ter drugih slabosti tudi po uživanju zmernih količin vina, radi česar smatra mestni zdravstveni urad

⁷⁶¹ ARS, AS 208, f. 1, Kontrola cen I: Vina.

⁷⁶² Slovenski narod, št. 42, 23. 10. 1944, str. 5, Ljubljanske srajce nismo od muh.

⁷⁶³ Centralna vinarna je bila v Šiški na Frankopanski ulici.

⁷⁶⁴ Slovenčev koledar 1943, str. 180, Dober svet je zlata vreden!

za potrebno predlagati, da se ponovno oživotvori po pristojni oblasti sistematično nadzorstvo nad kvaliteto vina.⁷⁶⁵ V letu 1944 pa so skoraj nespremenjene ostale cene pivu, zato se je potrošnja tega dvignila. Leta 1944 so Ljubljanci tako popili 826.339 litrov vina manj kot v letu 1943, piva pa so popili 439.083 litrov več.⁷⁶⁶

Slabi časi na število obiskovalcev gostiln niso vplivali. Lokali so bili dobro obiskani: "Do svojih družabnih pomenkov pa pridejo Ljubljanci ob večernih urah, ko se odpro vrata gostiln. Potrpežljivo, kakor da bi se delila mast, čakajo za napovedano uro precejšnje gruče pred gostilniškimi vrati. Čim pa se vrata odpro, se napolnijo vsi gostilniški lokali, koder pač še premorejo kaj dobre pijače pa tudi kaj za pod zob. Kljub visokim cenam se še v Ljubljani vedno najde zadostno število pivcev, ki si za okrepcilo in razvedrilo privoščijo vsaj pol litra istrijana ali furlanca. Še zlasti ob sobotah in nedeljah so take gostilne oblegane in nudijo prav posebno zanimivo družabno sliko Ljubljane v šestem letu vojne."⁷⁶⁷

Sem in tja je skozi zobe tistih, ki so alkohol odklanjali, siknila obtožba ali zbadljivka, morda podobna tejle: "Vse blagoslove tebi, Ljubljana! /.../. Pozdravljena ti kraljica veselja, ti mati vseh sladkosti, ti botrica presernih ur – prestolnica veselega pijančevanja!"⁷⁶⁸

Kava

Slovenci hvalnic niso peli le vinu, temveč tudi kavi. Podatki o uvozu tega "strupenega" zrnja so na voljo le iz časa pred vojno. Poročil o tem, koliko je bilo uvožene ali porabljene prave kave, v času vojne niso izdajali.

Leta 1939 je bilo v Ljubljano uvoženih 75.400 kg surove in 13.800 kg pražene kave. Leto 1940 je dejansko pokazalo, da je Evropa v vojni, saj je v Ljubljano prispelo le 61.300 kg surove in 14.540 kg pražene kave.

---

⁷⁶⁵ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 19, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943, str. 28.

⁷⁶⁶ Slovenec, št. 9, 13. 1. 1945, str. 2, Ali postaja Ljubljana res bolj trezna?

⁷⁶⁷ Slovenski narod, št. 9, 26. 2. 1945, str. 4, Ljubljana pred pomladjo.

⁷⁶⁸ ARS, AS 1902, šk. 21, III, Skozi špranjo. Nespodoben list za spodobne meščane, št. 11, str. 2: Ljubljana – kloster vseh čednosti.

Leta 1941 je Ljubljana uvozila samo še 35.814 kg prave kave – surove, pražene in zmlete. Sorazmerno s pomanjkanjem je rasla tudi cena kave. Proti koncu vojne je bilo za kilogram kave potrebno odšteti 300 lir.

Zaradi pomanjkanja kave in njene visoke cene so gospodinje mešale pravo kavo s projo. Ko je zmanjkalo kave in začelo primanjkovati proje, so posegle po drugih kavnih nadomestkih, predvsem po cikoriji. To je tovarna Kolinska uvažala iz Hrvaške⁷⁶⁹ (konec avgusta 1944 na primer kar 25 ton⁷⁷⁰). Poleg cikorije sta postala iskana tudi pražena rž in ječmen. Predvojno prepričanje, da se iz sladku ne da sprazniti “prave” kave, so Ljubljančani kaj kmalu postavili na laž. Mnogi odvisniki od kave so verjeli, da se da napitek, podoben pravi kavi, pripraviti celo iz praženega koruznega zrnja.

---

⁷⁶⁹ ARS, AS 202, f. 77, ovoj št. 816.

⁷⁷⁰ Prav tam.

Gospodinjska opravila

Do začetka druge svetovne vojne je ženska opravljala trojno vlogo: vlogo žene, matere in gospodinje.⁷⁷¹ V času vojne pa je bila prisiljena opravljati še vlogo ekonoma in tako je dejansko podpirala štiri vogale doma.

Osebna higiena

Pomembna naloga gospodinje je bila vzdrževati red v domu. Na red se je v prvi vrsti navezovala snažnost. Gospodinja se je morala posvetiti osebni snažnosti, se pravi čistoči telesa in obleke vseh njenih družinskih članov. Vsak dan znova je morala nadzorovati svoje najbližje pri higienskih aktivnostih oziroma jih k njim nagovarjati. Čiščenje obraza, vratu, ušes, nohtov, zobovja, nog in tudi las. Žena in mati je zjutraj poskrbela, da so njeni družinski člani odšli od doma odeti v snažno obleko in prav tako perilo, saj je moralo tudi slednje biti "vsekdar čisto in snažno vsaj iz zdravstvenih ozirov; tudi tisto perilo, ki ni vidno, naj bo večkrat oprano."⁷⁷²

Hkrati je morala gospodinja paziti nase in natančno skrbeti za svoj izgled. Tudi doma naj bi ohranila "dostojnost v obleki in vedenju". Takratna moda je zahtevala

---

⁷⁷¹ Več o tem: Studen, Andrej: Ženska naj se drži kuhalnice. V: Pot na grmado. Historični seminar. Zbirka ZRC. Ljubljana 1994, str. 149–164.

⁷⁷² Urbanus: Knjiga o lepem vedenju. Ljubljana 1918, str. 46 in 47 (dalje Urbanus: Knjiga o lepem).

od vsake ženske, da je doma nosila posebno domačo obleko. Moderna domača obleka je morala biti narejena tako, da so jo nosile podnevi, pa tudi zvečer, če so prišli v goste dobri znanci. Domače obleke v bolj živahnih, svežih barvah naj bi jamčile, da so bile ženske tudi doma vedno kakor iz škatlice. Krojene so bile preprosto, nekoliko športno. Moderno je bilo zapenjanje spredaj z zaporo na poteg ali na gumbe.⁷⁷³ Za težja opravila pa so modni časopisi praktični gospodinji svetovali posebno domačo haljo, narejeno v ta namen, ali pa predelano staro obleko.

Čiščenje stanovanja

Vsakodnevno čiščenje

“Olikanost preproste gospodinje odseva ne le iz njene skrbno očedene in snažne obleke, ampak še bolj iz stanovanja in pohištva in pa od snage, ki jo opažamo v celi hiši.”⁷⁷⁴ Stanovanje naj bi bilo vedno čisto in urejeno. Pospravljanje je bilo “velevažen faktor za vsako gospodinjjo.”⁷⁷⁵ Mnoge matere so na red in snago poskušale navajati tudi svoje domače: “Ako imaš razvajenega moža, moraš pač za njim vedno pospravljati oziroma pustiti, da se za njim vse pospravi in uredi. Nikar pa ne razvajaj v tem oziru svojih otrok, pa naj si bo fant ali dekle; navadi jih, da držijo sami red in snago, ker si sicer le sužnja svojih otrok.”⁷⁷⁶ V vsakem primeru pa je večina gospodinj vsa hišna opravila postorila sama, seveda, če družina ni imela služkinje.

V času pred vojno se je gospodinja vsakodnevno ukvarjala z natančnim “dnevnim” čiščenjem, prezračila je spalnico in izprašila posteljno perilo. Nato je prezračila dnevno sobo, s ščetkami počistila preproge in jih

---

⁷⁷³ Gospodinja. Glasilo Zveze gospodinj, VIII, št. 1, str. 7, Domača obleka.

⁷⁷⁴ Urbanus: Knjiga o lepem, str. 16.

⁷⁷⁵ Pčeljnikov, Andrej: Gospodinjstvo in sodobna meščanska slovenska kuhinja. Maribor, 1938, str. 381.

⁷⁷⁶ Izgoršek, Amalija: Kako se lahko varčuje v gospodinjstvu. V: Kako lahko varčuješ v gospodarstvu in gospodinjstvu. Ljubljana 1937, str. 6.

zvila, skrtačila oblažinjeno pohištvo in ga pokrila, potem se je lotila pometanja. To je bilo očitno precej težko opravilo, saj mnogi članki namigujejo, da je le malo gospodinj, ki bi to počele pravilno oziroma temeljito – med pometanjem bi morale namreč večkrat metlo sprati v snažni vodi in jo ostresti do suhega, saj se je tako prepreči dvigovanje prahu.⁷⁷⁷ Po zaključenem delu v dnevni sobi se je gospodinja lahko vrnila v spalnico, jo pometla in se lotila urejanja omar. Bolj skrbne gospodinje so na vrata omar pritrdirile “inventarni list”, tako da ji družinski člani niso postavljali nepotrebnih vprašanj oziroma brezglavo premetavali stvari.

Tedensko in predpraznično čiščenje

Temeljitejšje je bilo tedensko čiščenje. Vsak teden so izteple preproge⁷⁷⁸ in odstranile pajčevine. Z mokro krpo so zbrisale vrata in okenske okvire ter s časopisnim papirjem očistile steklene površine. Pomile so tla v celem stanovanju in tudi v hodniku ter stopnišče. Kuhinjo so čistile temeljitejšje ob petkih ali sobotah. Kredenco, mizo in stole so umile z mlačno milnico, nato so se lotile štedilnika. Svetle kovinske dele so očistile s citrono ali peskom ter vročo vodo in nato zloščile s sidlom. Teden pred veliko nedeljo in teden pred božičem pa sta bila tedna dela in polletnega generalnega čiščenja. Še posebej za decembrski praznik je veljalo: “Brez čistega stanovanja ne more biti pravega Božiča”.⁷⁷⁹

Seveda so gospodinje tudi v vojnem času po teh napatkih skušale skrbeti za svoje stanovanje, vendar za preveliko natančnost ni bilo časa. Ker je bila preskrba z

---

⁷⁷⁷ Že pred drugo svetovno vojno so imele nekatere premožnejše ljubljanske družine sesalec – “srkalo za prah”. Z njim so čistile preproge in z blagom prevlečene površine, pa tudi stene, tla, zavese, posteljnino in celo oblačila: “Njegova edina slaba plat je, da je zdaj še drago in da ga lahko uporabljamo samo tam, kjer je v stanovanju napeljana elektrika. Preveliki nabavni stroški bi se pa lahko enakomerno razdelili, ako bi takšno pripravo več gospodinj v hiši kupilo skupaj in bi se potem vrstile pri uporabi.” V: *Žena in dom*, VII, št. 5, str. 200, *Gospodinjstvo in kuha*.

⁷⁷⁸ Marsikoga je motilo, ker so gospodinje posteljnino in preproge iztepile izven časa, ki ga je določal “hišni red za mesto”. Dovoljeval je, da se iztepanje vrši v poletnem času od 7 do 9 zjutraj, v zimskem pa od 8 do 10. V: *Slovenec*, št. 169, 28. 7. 1943, str. 3, *Drobna ljubljanska kronika*.

⁷⁷⁹ *Družinski tednik*, št. 51, 18. 12. 1941, str. 7, *Strast darovanja*.

osnovnimi življenjskimi potrebščinami močno motena, so gospodinje čedalje več časa in napora vlagale v iskanje hrane, obleke, obutve in kuriva.⁷⁸⁰ Iz leta v leto je vloga gospodinje kot ekonoma postajala pomembnejša: "Letos pa ne pojo iztepači po dvoriščih ljubljanskih hiš tako mogočno kakor prejšnja leta."⁷⁸¹ Tiste, ki so imele vrt ali najeto njivo, so čas raje namenile obdelavi zemlje: "Mnogo važnejša od svetlo pološčenih parketov in lepo nameščenih okrasnih blazin na kavču je naša ljuba zemljica."⁷⁸²

Nabava in priprava živil

Gospodinja kot ekonom

Ženska je v času vojne postala dodatno obremenjena, saj se je morala preizkusiti tudi kot ekonom: "Poglejte, mož ima hvala Bogu še vedno službo kakor v prejšnjih dobrih časih, in kar je glavno, tudi mesečno plačo. In ker se precej časa zaveda tudi on, da je danes treba delati v prvi vrsti za hrano, tudi nima več toliko "sej", kakor jih je imel včasih, in vsakega prvega v mesecu prinese domov vso plačo ter jo da meni. S tem pa se – čeprav tega namena nima – prav za prav iznebi tudi vseh skrbi, ne samo denarja, in tudi te prepusti meni."⁷⁸³

Res, ni bilo vse v denarju! Gospodinje so morale biti tudi iznajdljive in potrpežljive. V težko delo gospodinje-ekonomi nas prepriča odlomek iz gospodinjskega dnevnika neke Ljubljancanke: "20. decembra šla po krompir. Do prodajalne rabila 20 minut. Čakala 1 uro. Toda krompirja je zmanjkalo. Jutri dobe novo pošiljko. Šla domov in spet porabila 20 minut. – Popoldne nabavila pri svojem trgovcu grah in sadni sok, za čakanje in pot porabila 30 minut. Naslednji dan: Čakala na krom-

---

⁷⁸⁰ Več o tem: Frevert, Ute: *Frauen-Geschichte zwischen Bürgerlicher Verbesserung und Neuer Weiblichkeit*. Frankfurt am Main 1986.

⁷⁸¹ Slovenski narod, št. 13, 26. 3. 1945, str. 4, Ljubljana se pripravlja na Veliko noč.

⁷⁸² Prav tam.

⁷⁸³ Slovenski dom, št. 252, 11. 12. 1943, str. 2, Pisma nam in vam (pisma bralcev).

pir 2.15 ure. Preden sem prišla na vrsto so se oglasile alarmne sirene. Šla v zaklonišče, kjer sem čakala 2.30 ure. Za pot tja in nazaj rabila 40 minut. Popoldne sem vnovič čakala na krompir 1 uro in sem ga slednjič dočkala. Za pot spet porabila tja in nazaj 40 minut. Skupaj sem porabila za nabavo krompirja 7 ur in 55 minut časa. Popoldne sem čakala na vermut 45 minut. Za pot do prodajalne porabila 1 uro 10 minut časa. Tako sem za nabavo vermuta porabila 1 uro 55 minut časa. Naslednji dan šla po med za našo Pikico. Za pot do prodajalne porabila 45 minut časa. Čakala 2 uri. Nato spet pot domov 45 minut. Skupaj porabila za nabavo medu 3 ure 30 minut časa. Popoldne iskala po mlekarnah v mestu orehe, pšenični zdrob in ovsene kosmiče. Na mnogih krajih je bilo blago že razprodano. Zato sem za pot in nabavo teh živil porabila 3 ure 20 minut časa. V soboto sem iskala po mestu žganje. Toda bilo je že povsod razprodano. Le pri enem trgovcu je še čakala dolga vrsta ljudi na brinjevec. Čakala sem 1 uro in 15 minut, pa ga nisem dočkala, ker je žganja prej zmanjkalo. Za žganje, ki ga nisem dobila, sem porabila za pot in čakanje 4 ure in 15 minut časa. Tako sem za nabavo božičnih dodatkov, brez žganja, porabila 20 ur in 15 minut časa. Na palcu desne noge se mi je naredila velika ozeblina. Tudi kolena me močno srbe, ker so mi ozebla.”⁷⁸⁴

V čakalnih vrstah so bili najpogostejši pogovori o hrani. Čakajoči so si izmenjavali recepte, zaupali so si gospodinjske težave in podobno. Sledeč pogovor dveh čakajočih je bil objavljen v dnevnem časopisju, vprašanje je, ali je “reklama” v prid testenin naletela na plodna tla: “Mož ima težko karto in makaroni nam ostajajo. Kar nočejo nam več po grlu: naveličali smo se jih’, je tožila ena izmed čakajočih. ‘Makaroni so že odlična jed’, je ugovarjala druga, ‘samo na Kranjskem jih niste vajeni. Svoje ime so dobili makaroni prav zaradi svoje priljubljenosti. ‘Ma che cari – o kako imenitni’, je vzkliknil nek Italijan, ko so prišle te vrste testenin v promet.”⁷⁸⁵

⁷⁸⁴ Slovenski narod, št. 1, 2. 1. 1945, str. 5, Kako sem čakala.

⁷⁸⁵ Slovenec, št. 152, 6. 7. 1944, str. 4, Kuharska umetnost pri testeninah.

Pripravljanje toplih obrokov: varčevanje z živili in kurivom

Nabaviti živila in potem iz skromnih sestavin pripraviti oziroma skuhati okusno jed, je bila prava umešnost. Mnogo napotkov, kako naj to naredo, so ženske našle v revijah, tudi v novih, vojnemu času primerih kuharskih knjigah (npr. Kaj naj kuham danes in Najnujnejše znanje o sodobnem kuhanju). Recepti pa so se širili tudi od ust do ust: "Vsak listič, vsak olupek, vsako bilkico je treba izkoristiti. Če trebiš solato ne zavrzi niti enega velega lista, niti štorčka, ker je vse uporabno, kar ni gnilo. Te obrezke uporabimo lahko za juho ali vsaj kot pridatek k juhi. Nikar ne zavrži vode od krompirja, špinače, zelja, ampak uporabi jo za juhe. /.../. Težek problem povzroča vprašanje maščob, ki so silno drage, in jih je težko dobiti. Jedila brez zabele so neokusna. Skrbeti moramo, da popravimo okus z različnimi domačimi zelišči, ki jih dobimo lahko za malo denarja. Čebula, česen, majaron, timez, šetraj, drobnjak nam mnogo zboljšajo okus jedil, da laže pogrešamo zabelo.

Kurivo nam povzroča velike, težke skrbi. Štediti moramo z njim, kolikor se pač da, zlasti zdaj, ko ni treba kuriti zaradi toplote. Ne kurite brez potrebe, ampak vedno izkoristite vso toploto. Zato je treba imeti že vse pripravljeno in postavljeno na ognjišču, preden zakurimo. Opoldne moramo poskrbeti, da se z obedom pripravi večerja, ki jo zvečer samo na hitro pogrejemo ali prevremo."⁷⁸⁶ Med vojno so bili pogosti celo pozivi, ki so poskusili bralke in bralce prepričati v uživanje presne hrane, ki naj bi bila bolj zdrava od kuhane.

Mnoge gospodinje so se pri varčevanju s kurivom znašle po svoje. Uporabljati so začele zaboje za kuhanje. Z njim so baje kuhale bolj izdatno in okusno, pri tem pa privarčevale kurivo in čas. Izdelava zaboja je bila tako enostavna, da si ga je brez večjih stroškov lahko napravila vsaka družina sama. Vsak zaboj, ki se je dobro zapiral in je bil dobro izoliran po stenah in dnu, je bil dober. Izolirali so ga s slamo ali papirjem. Namesto

---

⁷⁸⁶ Zemljanova, Jerica: Nekaj nasvetov naši gospodinji. V: Gospodinja. Glasilo Zveze gospodinj, X, št. 5, str. 36.

zaboja so lahko uporabili tudi star lesen kovček ali pa košaro. Za kuhanje so gospodinje uporabljale tudi vreče za kuhanje. Delale so jih iz ostankov blaga in papirja (za izolacijo). Vreče so bile bolj uporabne kot zaboj, saj so zahtevale manj prostora, po uporabi pa so jih gospodinje zložile in spravile. Lonci, ki so bili namenjeni za kuhanje v zaboju ali vreči, so se morali dobro zapirati. Preden so dale jedila v zaboj ali vrečo, so jih zavrele (5–30 minut) na ognju ali plinu. Para in pa pritisk, ki nastaneta pri vretju, sta jedi v zaboju ali vreči skuhalo do konca.⁷⁸⁷

Pomivanje posode

Po obedu so gospodinje pripravile vse, kar so potrebovale za pomivanje, da niso skakale sem in tja in da se jim med tem ni ohlajala voda. Pripravile so tri sklede. V prvo skledo so vrgle nekoliko sode ali pa Persila, v drugi skledi so posodo splakovale, v tretjo skledo ali drugačno posodo pa so zlagale pomito posodo, da se je odtekla. Po pomivanju so s pepelom ali drugimi pripomočki: "šmirgljem", platnom, Wimom, odstranile morebitne madeže s pribora.⁷⁸⁸ V letih pred drugo svetovno vojno je gospodinjstva razveselila novost, saj so začeli izdelovati za pomivanje posode posebne mize, v katerih je bila vdolžna posoda za pomivanje in posoda za splakovanje, notranji del pokrova, ki je bil navadno obit s pločevino, pa je bil namenjen za odlaganje pomite posode. Ko so gospodinje pomile in pobrisale posodo, so ponavadi napravile nekoliko milnice, s katero so očistile pomivalne sklede oziroma posode. Nato so namilile mizo, kuhinjske stole in sploh vse, kar ni bilo popleskano in kar so čez dan zamazale, ter splaknile s čisto vodo. Ko se je ognjišče nekoliko ohladilo, so z njega z vlažnim časopisnim papirjem obrisale mokre in mastne madeže. Po kuhinji so pobrisale prah in zdrgnile predmete iz medenine in

---

⁷⁸⁷ Gospodinjski koledar 1943, str. 45 in 46, Najnujnejše znanje o sodobnem kuhanju. Zbirka času primernih receptov in navodilo za napravo in uporabo zaboja za kuhanje.

⁷⁸⁸ Vigred, XI, št. 11, str. 350, 351, Gospodinjstvo.

niklja, da so se bolj svetili. Paziti so morale, da je bila pečica znotraj vedno čista, sem in tja so osnažile tudi notranjost kotlička za vodo. Nazadnje so prišla na vrsto kuhinjska tla, ki so jih najprej pometle, nato pa obrisale z mokro cunjjo. Delo in čas pa so gospodinje prihranile, če so pomivale samo enkrat na dan, kar v vojnih časih ni pomenilo nič slabega.

Priprava zalog hrane za zimo

Pomembna je bila tudi priprava zaloge za zimo. Gospodinjam, ki so imele vrt, so svetovali, naj shranjujejo zalogo na prostem pod snežno odejo ter v zakopih ali jamnicah. V glavnem pa so ozimnico spravile v klet. Večino zelenjave so v kleti posadile, saj pesek zadržuje gnitje in ohranja rastline sveže. Krompir, ki so ga zložile v zaboj, so narahlo posule z živim apnom, ki vsrkava vlago in krompir tako ostane suh in ne gnije. V upanju, da bi kumare ostale čim dlje čvrste, so jih umile in dobro obrisane temeljito premazale z beljakom. Zeljnim in ohrovtovim glavam so prirezale kocene ter glave položile na deske.⁷⁸⁹ Vkuhavale so gozdno in vrtno sadje, ki so ga nabrale same, sušile so tudi gobe. Pozimi se v shrambah ljubljanskih gospodinj kaj več skoraj ni našlo.

Vzdrževanje oblačil in perila

Pomembna naloga gospodinje je bila vzdrževanje oblačil vseh družinskih članov; kaj rada se je pohvalila z omaro, polno čistega perila. Vzdrževanje oblačil je zajemalo “pranje in sušenje perila, škrobljenje, likanje, odstranjevanje madežev in nenazadnje tudi krpanje oblačil, če je bilo to potrebno.”⁷⁹⁰

---

⁷⁸⁹ Domovina, št. 42, 17. 10. 1940, str. 9, Shranjevanje zelenjave za zimo.

⁷⁹⁰ Lubej, Biserka in Šibila, Polona: Žeha. Raziskovalna naloga za 34. srečanje mladih zgodovinarjev, 2003, str. 8 (dalje Lubej, Šibila: Žeha). Gl. tudi: Žagar: Oblačilna kultura, str. 123sl.

Pranje in izdelava mila

Večina gospodinj se je “velike žehte”⁷⁹¹ bala skoraj tako kakor “živega rogača”.⁷⁹² Povsem razumljivo, saj jih je namesto pralnega stroja v pralnici čakal kotel za kuhanje perila, več čebrov, rebrasta deska za mencaenje perila in izplakovalna kad. Pralo se je na 14 dni, nekatere gospodinje celo vsak teden, običajno ob ponedeljkih. V delavskih družinah, kjer je bila zaposlena tudi žena, so prali čez vikende. Pranje perila je bilo že v obravnavanem času zelo pomembno, pri čemer pa ni bilo dovolj, da je bilo perilo lepo belo, temveč je bilo treba paziti, da se je pri pranju čim manj poškodovalo. Vsaka hiša je imela ponavadi skupno pralnico, “ki so jo stranke uporabljale po posebnem napisanem razporedu.”⁷⁹³ Pred začetkom pranja so gospodinje perilo ločile glede na barvo, kvaliteto in stopnjo umazanosti. Belo perilo so prale ločeno od barvastega, pri tem pa je bilo bolj umazano na dnu čebra oziroma škafa. Če je bilo le mogoče, so perilo zalile z deževnico, ki naj bi kot mehka voda hitreje topila umazanijo. Studenčnica je bila najslabša izbira, saj so morale to vodo umetno zmehčati z dodatkom boraksa. V vodo so dodale malo pralnega praška ali luga, nekoliko terpentina in salmiakovega cveta.⁷⁹⁴ Barvasto perilo so namočile posebej, le nekaj ur pred pranjem in v ne premočnem hladnem lugu, pobarvane tkanine so namakale v mlačni vodi, ki so ji prilile nekaj curkov kisa. Belo perilo so pustile namakati pol dneva, potem so ga mencale z rokami ali na perilniku, pri čemer so uporabljale milo. Izplaknjeno perilo so ponovno namilile in ga dale kuhati ali pariti /žehtati/. Slednji način je bil v času vojne stiske bolj priporočljiv, ker je bil cenejši. Za ta način pranja so gospodinje uporabile presejan pepel bukovih drv. Stresle so ga v kotel z vodo, v katerem so ga pustile vreti nekaj minut. Medtem so drugič zložile perilo v čeber

---

⁷⁹¹ Pranju perila so rekli “žehta”, saj so lesene čebre, v katerih so perilo prali, imenovali “žehtniki”. Lubej, Šibila: Žehta, str. 10.

⁷⁹² Prijatelj, marec 1941, št. 3, str. 105, Kadar se dekle moži.

⁷⁹³ Weber: 150 zgodb, str. 191.

⁷⁹⁴ Salmiak je vodna raztopina amoniaka, ki se je uporabljala kot čistilo za obleke in kovine.

in ga pokrile z rjuho. Vročo pepelnato vodo so zlivale skozi rjuho. Pepel je ostal na njej, skozi platno pa je na perilo tekel lug. Ko je bil čeber poln luga, so ga začele spodaj odtakati. Lug so prestregle, ga ponovno zavrele in ponovno vliale na perilo. To so ponovile od 6 do 12 krat, odvisno koliko in kako je bilo umazano perilo. Pri poslednjem parjenju so pustile lug v čeburu, katerega so pokrile z leseno pokrovko in pustile stati čez noč. Prihodnji dan so perilo splaknile in obesile. Gospodinje, ki niso imele pripravnega čebra, so perilo ponavadi kuhale. Kotle so do polovice nalile s hladno vodo, v kateri so raztopile 100–200 g milnega praška ali nekaj deset gramov boraksa, odvisno od perila. Pod kotlom so zakurile, ko je perilo zavrelo, so ga nad ognjem pustile še deset minut. Kuhano perilo so pustile v kotlu, da se je počasi ohlajalo, nato so ga izplaknile.

V začetku leta 1941 je bila racionirana tudi prodaja mila. Trgovci na drobno so smeli svoji stalni stranki prodati le en kilogram mila za pranje. Mnogi članki so zato spodbujali gospodinje, naj milo delajo same, vendar: “Gospodinja, ki pričakuje, da bo doma skuhala posebno izvrstno milo, bo razočarana. Vsekakor pa je mogoče skuhati takšno milo, ki ustreza za pranje perila in ne bo mnogo zaostajalo za milom, kakršno je danes v prodaji. In kar je najvažnejše – znatno cenejše bo.”⁷⁹⁵ Gospodinje so se tako preizkusile tudi kot izdelovalke mila. Receptov za kuhanje mila je bilo sicer več, eni so bili bolj, drugi manj preprosti. Med prve spada sledeči: gospodinja je 1 kg lužnega kamna, 5 kg loja, 12 litrov deževnice kuhala dve uri med neprestanim mešanjem. Kuhanemu milu je dodala pest soli, ga zlila v zabojčke, čez en dan pa ga je razrezala na kose in dala na prepih, da se je posušil.⁷⁹⁶ Bolj skromne gospodinje so milo poskušale nadomestiti z bukovim pepelom, praprotnim pepelom, krompirjem, otrobi ipd.

---

⁷⁹⁵ Mali gospodar, št. 2, 15. 2. 1941, str. 33, Milo si skuhamo sami.

⁷⁹⁶ Velika pratika za prestopno leto 1944, str. 96.

Sušenje, škrobljenje in likanje

Če so gospodinje le imele priložnost, so perilo tudi pozimi sušile na prostem, da pa perilo pri tem ni zmrznilo, so zadnji vodi pri splakovanju perila dodale nekaj pesti soli, roke pa so si umile v kisu in jih osušile. Tako jih ni zeblo v roke, ko so perilo obešale.⁷⁹⁷ Gospodinje so perilo ponavadi pobrale še nekoliko vlažno ter ga skrbno poravnale. Pred likanjem so poškrobile oziroma "poštirkale" vsa potrebna oblačila in dele le-teh, predvsem ovratnike in manšete moških srajc. Poškrobljeni deli oblačil so postali trdi in se tako niso hitro umazali, saj umazanija ni mogla prodreti med vlakna. Za škrobljenje so uporabljale pšenični, rižev ali krompirjev škrob. Zelo priljubljen je bil slednji, saj ga je vsaka gospodinja lahko pripravila sama. Opran in olupljen krompir so nastrgale in prelitega z mrzlo vodo odcedile. Vodo so pustile stati več ur, da se je škrob posedel na dno, nato so jo odlile, dolile čisto in ponovno pustile stati nekaj ur. Ta postopek so ponavljale toliko časa, da je bila voda čista, škrob pa bel. Na koncu so vodo odlile in škrob posušile na peči ali soncu. Perilo so namočile v škrob, ga ožele in poravnale. Zlikati so morale še mokrega. Pri tem opravilu so uporabljale likalnike na oglje, likalnike z železnimi vstavki, likalnike na špirit in plinske likalnike. Slednji so imeli več prednosti, med drugim tudi to, da se je lahko uravnavala temperatura. Tik pred drugo svetovno vojno so se v slovenskih gospodinjstvih pojavili tudi najmodernejši električni likalniki.

Pralnice in likalnice ter perice⁷⁹⁸

V teku vojne so ljubljanske gospodinje zaradi pomanjkanja mila, kurjave in tudi časa vse večkrat obiskale pralnico in likalnico. V Ljubljani jih je bilo več:

⁷⁹⁷ Mati in gospodinja, št. 5, str. 36, Koristne malenkosti.

⁷⁹⁸ O pericah Suchy, Josip: Ljubljanski tipi. Satiričnopsihološki obrazi. Ljubljana 1924, str. 156, Weber: 150 zgodb, str. 221 in Štrukelj, Pavla: Pranje perila v okolici Ljubljane. V: Slovenski etnograf, 1958, str. 131–154. O bizoviških pericah tudi: Stanonik, Marija: Bela Ljubljana. Zgodbe iz slovenske prestolnice. Ljubljana 2001, str. 224 in 225 (izpoved Mirjam Tozon); prav tam, str. 223 in 224.

največja, ki je imela svoje izpostave tudi v periferiji,⁷⁹⁹ je bila pralnica Reich na Poljanskem nasipu s kapaciteto 4.400 kg perila na teden, veliki sta bili tudi pralnica Sava v Trnovskem pristanu s kapaciteto 1.000 kg perila na teden in pralnica Šimenc v Kolodvorski ulici s kapaciteto 1.500 kg perila na teden. V mestu je bilo še več manjših pralnic.⁸⁰⁰ Vse pralnice in čistilnice so imele precej dela še posebno pred prazniki. Takrat je tja veliko ljudi prineslo čistiti in barvati stara, že obnošena oblačila, saj so si želeli vsaj nekaj "novega": "Gospodična, lepo prosim, da bo ta jopica do praznikov prebarvana, veste, moja hčerka nima kaj obleči."⁸⁰¹ Kemično čiščenje moške obleke je stalo od 162 do 180 lir, najdražje je bilo čiščenje plašča s podlogo – 186 lir, čiščenje hlač je bilo odvisno od materiala: od 41 do 78 lir, čiščenje telovnika od 32 do 37 lir. Za čiščenje ženske bluže, svilene ali volnene, je bilo potrebno odšteti 60 lir, za bombažno 30 lir, za čiščenje krila 75 lir, za jopice pa od 67 do 78 lir. Najdražje je bilo čiščenje kostima – od 143 do 164, svilenih in volnenih oblek – 120 lir, ter plaščev – od 125 do 140 lir.⁸⁰²

Zaradi pomanjkanja pralnih sredstev in kurjave pa med vojno ni zmanjkalo dela niti pericam iz okolice Ljubljane, ki so vsak ponedeljek med sedmo in osmo zjutraj s konji in vozovi v Ljubljano pripeljale oprano perilo. Zbrale so se na Poljanski cesti in od tam po mestu razvozile svoj tovor z ročnimi vozički.⁸⁰³ Vojne razmere in pomanjkanje pa pericam dobička niso jamčili: "Bizoviške perice, ki imajo sedaj zaradi vojnih prilik dokaj strank v Ljubljani, morajo biti zelo previdne in ne smejo puščati na ulicah svojih ročnih vozičkov brez nadzorstva. Kaj hitro se primeri, da jim perilo izgine z vozička in morajo potem same trpeti vso škodo ter perilo gospodinjam plačati. Nedavno sta bili zaznamovani dve tatvini perila na škodo dveh bizoviških peric. Neki perici je neznana

⁷⁹⁹ Kažipot po Ljubljani. Ur.: Vadnjal, Stane. Ljubljana 1939, str. 139 (dalje Kažipot).

⁸⁰⁰ ZAL, LJU 489, f. 2402, II/B, str. 421 in 422, Poročilo oddelka za socialno politiko in narodno zdravje, marec 1944.

⁸⁰¹ Slovenski narod, št. 13, 26. 3. 1945, str. 4, Ljubljana se pripravlja na Veliko noč.

⁸⁰² ARS, AS 208, f. 1, 218/7.

⁸⁰³ Slovenec, št. 111, 14. 5. 1942, str. 3, Krizi in težave ljubljanskih peric.

tatica izmaknila veliko culo raznega perila, med drugim šest lepih rjuh, v vrednosti nad 5000 lir, drugi perici pa je tatica odnesla tudi primerno veliko culo perila.”⁸⁰⁴

Naj na tem mestu omenim še krpanje in šivanje oblačil. Večina gospodinj je oblačila in perilo krpala sama. Nekatere so znale tudi šivati, vendar so se s tem opravičilo poleg krojačev in krojačic večinoma ukvarjale šivilje, ki so hodile od stanovanja do stanovanja in za denar izkazovale svojo spretnost. V času vojne se je njihova dejavnost zaradi pomanjkanja blaga in sukanca zožila skoraj samo na prekrojevale starejših oblačil.

---

⁸⁰⁴ Slovenec, št. 10, 14. 1. 1945, str. 4, Vsakdanja Ljubljana po kronistovih zapiskih. Tatvine perila se množe.

Promet, trgovine in
druge storitve

Mestni promet⁸⁰⁵

Postreščki in fijakarji – “izvoščki (s konji)”

V Ljubljani sta bili dve vrsti postreščkov. Eni so bili “koncesionirani” člani Prvega društva ljubljanskih postreščkov, ki so nosili modre čepice, drugi, “komisionarji”, ki jih je bilo med vojno prav toliko kot prvih – 30, pa so nosili rdeče čepice. Število prvih in drugih je bilo fiksno. Le v primeru, da je posamezen postrešček ostarel ali umrl, so stanovski kolegi dovolili podelitev koncesije novemu tovarišu. Prvi in drugi so imeli v mestu več postojank (pošta, Marijin trg, hotel Union in Pod trančo), od koder so s svojimi tricikli na zelene naslove prevažali razna sporočila,⁸⁰⁶ pošiljke in tovore. Poleg tega pa so bili komisionarji dolžni opravljati tudi službo nosačev na ljubljanskem glavnem kolodvoru.⁸⁰⁷

Precej dela so imeli tudi fijakarji: “Spominjam se, da je vrsta izvoščkov (fijakarjev) stala pred ljubljansko glavno železniško postajo, prav kot bi gledal današnje taksije, del njih pa je “bivakiral” na posebnem parkirišču za izvoščke pred sedanjim hotelom Slon. Institucija fijakarjev se je obdržala vse do vdora avtomobilizma po

---

⁸⁰⁵ V Ljubljani je bilo leta 1939 registriranih 22.817 koles, 658 osebnih avtomobilov, 519 motorjev in 211 tovornih avtomobilov. V: ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 97.

⁸⁰⁶ Zupančič, Bogo: Usode ljubljanskih stavb in ljudi. 25–48. Ljubljana 2006, str. 16.

⁸⁰⁷ Slovenec, št. 83, 11. 4. 1942, str. 3, Delo in življenje ljubljanskih postreščkov.

drugi svetovni vojni, vendar so poslednji še stali pred Slonom leta 1946.⁸⁰⁸

V letu 1945 je za prvih 10 minut vožnje izvošček računali 40 lir na osebo, za vsakih novih načetih 5 minut pa nadaljnjih 5 lir. Vožnja iz vseh predelov mesta v ljubljansko bolnico in mestne sanatorije v mestu je stala 80 lir. Čakalna tarifa je znašala za vsakih 15 minut 10 lir na osebo.⁸⁰⁹

Tramvaj

Ljubljanski tramvaj je prvo vožnjo po mestu opravil 6. septembra 1901.⁸¹⁰ Uporabna dolžina tramvajskega omrežja je do leta 1931 merila 5.200 metrov, do leta 1937 se je podaljšala na 15.575 metrov, leta 1938 pa je dolžina omrežja merila že 17.667 metrov. Pri tem je tudi ostalo. Vseh 48 ljubljanskih tramvajskih vozov je nudilo 1666 sedežev in stojišč.⁸¹¹ V letu 1943 je bilo v prometu 50 "motornih vozov". Ti so imeli 1706 sedežev in stojišč. Tramvajskih prikolic je bilo v prometu zelo malo, le 6. Te so imele skupno 207 sedežev in stojišč.⁸¹²

Po okupaciji se italijanska oblast v poslovanje tramvaja ni vtikala, čeprav so nove razmere terjale nekaj sprememb. Vsi tramvajski vozovi so morali biti opremljeni z dvojezičnimi napisi, posadke so morale znati vsaj malo italijansko, voznino pa je bilo seveda treba poravnati v lirah. V tramvajski promet je posegla tudi meja med Nemčijo in Italijo, ki je na robu Šiške presekala tramvajsko progo Ajdovščina – Šentvid. Zaradi pregledov na meji je v prometu na tej progi prihajalo do velikih zamud. Uprava mestne cestne električne železnice je odredila, da morajo potniki pred mejo izstopiti in preko nje iti peš. Od tam jih je naprej proti Gorenjski peljal tramvaj, ki je vozil iz severne strani. Od oktobra 1941 dalje je tramvaj vozil le do remize. Uprava je sklenila, da ga ne

---

⁸⁰⁸ Weber: 150 zgodb, str. 243 in 244.

⁸⁰⁹ ARS, AS 208, f. 1, 217/3, februar 1945; Slovenec, št. 41, 21. 2. 1945, str. 2, Najvišje cene za prevoznike.

⁸¹⁰ Brate: Tramvaj, str. 35.

⁸¹¹ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 98.

⁸¹² Slovenski narod, št. 29, 17. 7. 1944, str. 5, Tramvaj in kolesarji.

Ljubljanski tramvaj z dvojezičnim napisom, 9. 10. 1941.

Foto: Jakob Prešeren, MNZS

bo več pošiljala do meje. Od nove končne postaje do meje je bilo namreč le 265 metrov.⁸¹³ V tramvajski promet so posegli tudi zatemnitve in alarmi. V teh primerih so tudi za tramvaj veljali posebni predpisi. V času zatemnitve je smela na vozilu goreti le sprednja luč, dodatno zasenčena s ščitnikom. S ščitniki, izdelanimi iz temnega blaga, so bile opremljene tudi notranje luči. Skozi majhno odprtino je smel prodirati le tenak soj svetlobe, ki ga je sprevodnik potreboval pri izvrševanju svoje službe. Tako zatemnjeno vozilo je moralo voziti zelo počasi.⁸¹⁴ Po alarmu so morali šoferji vozove parkirati čim dlje enega od drugega, saj bi bila v primeru bombardiranja škoda tako manjša. Posadka in potniki so se morali od proge čim bolj oddaljiti oziroma poiskati zaklonišče. Nenazadnje pa je v poslovanje tramvaja ob koncu vojne zarezal še bombni napad. Takrat “jo je staknil” tudi tramvaj, poškodovana je bila namreč viška proga.⁸¹⁵

⁸¹³ ZAL, LJU 489, f. 2396, II A/13, str. 165 in 166.

⁸¹⁴ Brate: Tramvaj, str. 67.

⁸¹⁵ Prav tam, str. 66.

Pozimi je tramvaju in njegovim voznikom preglavice povzročal sneg. Kadar ga je bilo veliko, je promet ponavadi nekaj dni kar počival.⁸¹⁶ Tako je bilo tudi v začetku leta 1945: "Stric Tram, v ljubljanskem žargonu Trombolin, je že dva tedna na dopustu v hladni remizi ob Celovski cesti. Ne pritožujemo se Ljubljancani zaradi njegovega daljšega počitka, vendar želimo /.../, da bi se kaj kmalu pojavil na cestah in nas razveselil s svojim ropotom. /.../. Ljubljana je močno spremenila svoje lice, ko mora vse pešaćiti in koraćiti. /.../. Nad 40 let že vozi tramvaj po Ljubljani. Vsa ta leta še ni imel tako dolgega počitka kot letos."⁸¹⁷ Tramvaju so na pomoć priskoćili ljubljanski dijaki. Pod nadzorom profesorjev so tekmovali v spravljanju snega. Niso pa počistili zgolj tramvajskih prog, temveć tudi marsikatero cesto, ulico in trg.⁸¹⁸

Število potnikov je iz leta v leto naraščalo. Leta 1939 je ljubljanski tramvaj prodal 9,236.140 kart. Iz statistike mestnega tramvaja je razvidno, da se je vsak Ljubljancan v letu 1940 s t. i. cestno železnico v povprećju peljal 122 voženj, saj je bilo prodanih 11,117.000 kart.⁸¹⁹ V času italijanske okupacije, predvsem od aprila 1942, se je s tramvajem vozilo še več ljudi, saj so oblasti prepovedale vožnjo s kolesi. Leta 1943 je bilo tako prodanih 26,122.807 kart. V letih 1944 in 1945 ta številka verjetno ni zrasla, saj od junija 1944 prepoved kolesarjenja ni več veljala,⁸²⁰ vendar je gneća na tramvajih ostala dnevna stalnica: "Pri padcu s tramvaja je dobil pretres možganov sprevodnik cestne železnice Fran Juhant.' /.../. Njegove nesreće pa so bili v prvi vrsti krivi nedisciplinirani in brezobzirni mladi ljudje, ki so se natrпали v voz in se gnetli tudi po stopnišču."⁸²¹ Da bi lažje brzdali nevzgojene potnike, so leta 1943 oblasti izdale predpise o potniškem prometu na mestnem tramvaju. Prepovedano je bilo vstopanje in izstopanje skozi vrata voza, ki za to niso bila določena. Prepovedano je bilo izstopati in vstopati med vožnjo, stati na stopnicah ozi-

⁸¹⁶ Slovenec, št. 29, 7. 2. 1945, str. 2, Vsakdanja Ljubljana.

⁸¹⁷ Slovenec, št. 18, 24. 1. 1945, str. 3, Tramvaj po štiridesetih letih na – dopustu.

⁸¹⁸ Slovenec, št. 45, 25. 2. 1945, str. 4, Dijakom hvaležna Ljubljana.

⁸¹⁹ Slovenćev koledar 1942, str. 49, Ljubljana v številkah razpolaga.

⁸²⁰ Slovenski narod, št. 29, 17. 7. 1944, str. 5, Tramvaj in kolesarji.

⁸²¹ Slovenec, št. 141, 22. 6. 1944, str. 4, Tudi potniki sami.

roma se obešati po vozilu. Vse kršilce je čakalo plačilo kazni 50 lir.⁸²² Osebe, ki so zalotili z neveljavno vozovnico ali brez nje, so morale plačati kazen 2 liri. Znesek je moral prestopnik plačati sprevodniku ali sprevodnici na tramvaju, poleg tega pa kupiti veljavno vozovnico.⁸²³ Vsi potniki novih pravil niso upoštevali: "... kljub dvakratnem opominu [je, op. av.] vstopil v tramvaj spredaj, kar je prepovedano po cestnem polic. redu."⁸²⁴

V času vojne je cestna železnica uvedla novosti – mesečne karte in bloke tramvajskih vozovnic. Žal so jih prodajali samo na "tramvaj komandi" oziroma remizi. Ljubljancani so menili, da bi bilo za večino bolj pripravno, če bi te listke prodajali kar po trafikah.⁸²⁵ V letu 1945 je ena vožnja stala 1.50 lir, prav tako kos prtljage ali pes. Mesečni vozni listki za točno določeno progo so stali 90 lir, za vse proge 180 lir, dijaški vozni listki 40 lir, delavski tedenski vozni listki za 4 vožnje dnevno 13 lir in prav toliko bloki z 10 voznimi listki.⁸²⁶

Tramvaj je vozil še nekaj let po vojni, a: "Ko so 9. maja v mesto vkorakale partizanske čete, se je tramvaj spoštljivo ustavil, a že naslednji dan je bilo vse po starem."⁸²⁷

Automobili, motorna kolesa, taksiji in autobus

Konec tridesetih let 20. stoletja je bila Jugoslavija "vobče nedvomno še vedno v začetnem štadiju motorizacije."⁸²⁸ Skupna dolžina jugoslovanske cestne mreže je leta 1939 znašala 42.200 km, osebnih avtomobilov je bilo tega leta naštetih 15.751,⁸²⁹ motornih koles pa

⁸²² Viri kažejo, da so bili policijski organi dobrohotni in so pri očitnih kršitvah večkrat zamižali na eno oko ali celo pogledali stran. V: Slovenec, št. 61, 15. 3. 1944, str. 2, Večerne idile po novi policijski uri.

⁸²³ Sl. list, št. 15, 20. 2. 1943, str. 83, Sprememba predpisov o potniškem prometu na mestnem tramvaju.

⁸²⁴ ARS, AS 1876, f. 79, I, 1, št. 4.

⁸²⁵ Slovenski dom, št. 12, 25. 3. 1944, str. 2, Pisma nam in vam (pisma bralcev).

⁸²⁶ ARS, AS 208, f. 1, 218/7, marec 1945. Tudi v: Slovenec, št. 74, 1. 4. 1945, str. 6, Nova tramvajška tarifa.

⁸²⁷ Brate: Tramvaj, str. 67.

⁸²⁸ Trgovski tovariš, 1941, št. 1–2, str. 12, Motorizacija jugovzhodne Evrope.

⁸²⁹ Prav tam.

nekaj nad 5000. Nekoliko več prometa je bilo na slovenskih cestah, saj so leta 1938 v Sloveniji naštel 2780 osebnih avtomobilov in skoraj 3000 motornih koles.⁸³⁰ Omenjena prometna sredstva so počasi izginjala z ljubljanskih ulic (leta 1939 je bilo v Ljubljani registriranih 658 osebnih avtomobilov in 519 motornih koles), saj 15 bencinskih črpalk zaradi pomanjkanja bencina ni moglo opravljati svojih osnovnih nalog, znašle so se na robu "eksistenčne možnosti". Pomanjkanje bencina je že v letu 1939 pripeljalo do omejitev v prometu, v teku okupacije pa celo do popolne prepovedi.⁸³¹ Lastniki avtomobilov in člani njihovih družin so se morali pridružiti kolesarjem oziroma potnikom na tramvaju.

Ljubljana je pred vojno premogla tudi nekaj taksijev. Na vprašanje, koliko so bili zasedeni, nimam odgovora. Verjetno so se z njimi želeli peljati prav vsi Ljubljančani, pa niso imeli toliko denarja, kot ga je za posamezno vožnjo "zahteval" taksimeter, ki je za vsak prevožen kilometer računal šest dinarjev.⁸³² Prve omejitve v zvezi s porabo bencina taksistov niso prizadele. Mesto jih je zato rado "izrabilo" za kakšne izredne vožnje, večkrat so na pomoč priskočili celo reševalcem. A kritično pomanjkanje goriva je v letu 1945 ustavilo tudi njihove "konjičke".

Že pred vojno je proti Ježici vozil Magistrov avtobus. Pokrival je potrebe severnega dela Ljubljane, saj v ta del mesta tramvajška proga zaradi neustreznih cest ni bila speljana. Ko je avtobus iz "tehničnih razlogov" v začetku novembra 1941 prenehal voziti na svoji redni liniji, je nastal preplah. Mesto mu je preskrbelo oglje, tako da je 10 dni kasneje motor avtobusa zopet zaropotal. Vožnja je stala eno liro na osebo.⁸³³

Kolesarji

Ljubljana je bila že pred vojno znana kot mesto ko-

---

⁸³⁰ Spominski zbornik, str. 556.

⁸³¹ Več o omejitvah v prometu in o prodaji bencina v poglavju Preskrba.

⁸³² Naš rod, leto 1939/40, št. 4, str. 136.

⁸³³ ZAL, LJU 489, f. 2396, II A/13, str. 646–648.

lesarjev. Leta 1939 je bilo v mestu registriranih 22.817 koles.⁸³⁴ Vsak kolesar je potreboval prometno knjižico, v kateri je bila poleg njegovega imena kot lastnika prevoznega sredstva zapisana vrsta kolesa (moško ali žensko), ter znamka in tip.⁸³⁵ To pa še ni bila garancija, da je bil posameznik dober oziroma vzgojen kolesar. V medvojnem dnevnem časopisu je bilo, še posebej od junija 1944 dalje, ko je prenehala 26 mesečna prepoved kolesarjenja, objavljenih veliko pritožb zoper obnašanje ljubljanskih kolesarjev: "Nekateri kolesarji, zlasti mladina obojega spola, se absolutno ne zanimajo za objave policijske uprave, ki zadevajo kolesarski promet. Seveda se potem, ko jih stražnik prime, skušajo na vse načine izgovoriti in se celo prav po nepotrebnem razburjajo."⁸³⁶ V dveh poletnih mesecih leta 1944 je bilo na primer ovadenih kar 400 kolesarjev.⁸³⁷ Kot nekakšen dokaz trditve o nevezgjenosti kolesarjev oziroma njihovi slabi vožnji pa lahko štejejo tudi skoraj dnevna poročila o kolesarskih nesrečah: "Kronika zaznamuje vsak dan kako kolesarsko nesrečo."⁸³⁸

V želji po izboljšanju položaja je uprava policije javno priobčila sledeča glavna in bistvena določila "cestno-policijskega reda"⁸³⁹:

1. Na križiščih, kjer ureja promet stražnik:
  - a.) ako vidiš stražnika v prsa ali hrbet, ali če drži stražnik roko dvignjeno kvišku, je križišče zaprto in kolesar se mora ustaviti pred križiščem;
  - b.) ako vidiš stražnika v bok /.../, je križišče odprto. Ako zaviješ na desno ali na levo (to moraš storiti v velikem lok) vedi, da imajo prednost oni, ki vozijo od nasprotne strani.
2. Na križiščih, kjer ni stražnika, vozi v ali čez križišče

⁸³⁴ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 97.

⁸³⁵ ZAL, LJU 359, Zbirni fond Ljubljana (dalje LJU 359), t. e. 3, a. e. 32.

⁸³⁶ Slovenec, št. 153, 7. 7. 1944, str. 4, Vsakdanja Ljubljana po kronistovih zapisih.

⁸³⁷ Slovenec, št. 182, 10. 8. 1944, str. 4, Vsakdanja Ljubljana po kronistovih zapisih.

⁸³⁸ Slovenec, št. 150, 4. 7. 1944, str. 4, Vsakdanja Ljubljana po kronistovih zapisih. Kolesarski karamboli.

⁸³⁹ Slovenec, št. 165, 21. 7. 1944, str. 4, Najvažnejša prometna pravila za kolesarje.

le, če ni drugih vozil. Drugim vozilom moraš dati prednost!

3. Vozi skrajno desno ob svojem desnem robu ceste.
4. Vsa vozila prehitevaj levo, izvzemši tramvaj /.../.
5. Tramvaj prehitevaj desno. /.../.
6. Stoječi tramvaj ne smeš prehiteti.
7. Na ovinkih in križiščih se ne sme prehitevati.
8. Ko prehitevaš, zavij na levo že več metrov prej in ne šele tik za vozilom.
9. Brzina biciklista mora biti prilagodena ostalemu prometu in ne takšna, da se ne more v primeru potrebe bicikelj pravočasno ustaviti. Vsako dirkanje je brezpogojno prepovedano.
10. Prepovedana je vožnja s prostimi rokami.
11. Prepovedano je obešanje in privezovanje na druga vozila.
12. Prepovedano je jemati na kolo druge osebe, razen otroka izpod 7 let starega, če je na kolesu urejen primeren sedež, ki ne ovira vožnje.
13. Prepovedana je vožnja vštric, razen ob prehitevanju.
14. Prepovedano je na kolo jemati večje tovore, ki vozača ovirajo pri varnem upravljanju kolesa.
15. Igranje, šviganje, produciranje s kolesi po javnih cestah, /.../, je prepovedano. Za prekrške mladostnikov bodo klicani na odgovor starši.
16. Vožnja po hodnikih je prepovedana.
17. Pred izvozom iz hiš ali z zemljišč in pred uvozom vanje mora kolesar stopiti s kolesa.
18. Posebno disciplino in obzirnost morajo kolesarji uporabljati ob alarmih.

Citirana določila večjega uspeha niso prinesla, saj so se pritožbe zoper kolesarje še naprej vrstile iz dneva v dan.

Trgovine

Leta 1941 je bilo v Ljubljani 1358 trgovin: z mešanim blagom 352, s sadjem in zelenjavo 118, z mesom 148, s kruhom 71, z manufakturnim blagom 69, z usnjem in čevlji 66, z mlekem in mlečnimi izdelki 62. Nekaj manj je bilo prodajaln s slaščicami (55), s kmetijskimi pridelki (53), s tekstilnim blagom (45). V mestu je bilo tudi nekaj prodajaln z galanterijo, s papirjem in šolskimi potrebščinami.⁸⁴⁰ V medvojni Ljubljani je bilo tudi več deset trafik.⁸⁴¹ Vse trgovine z živili so bile snažne, opremljene s tekočo vodo, skratka, odgovarjale so higienskim predpisom. Vsi lastniki in uslužbenci so morali higienskim nadzornikom predložiti potrdila, da nimajo tuberkuloze oziroma kakšne druge nalezljive bolezni.⁸⁴² Do konca meseca junija 1943 so mestni zdravniki pregledali 1802 lastnika oziroma nameščenca omenjenih trgovin. Zabeležili so en težji primer tuberkuloze, en primer garij, 2 primera hujših kožnih izpuščajev. Te številke kažejo, da je bilo osebje teh snažnih in urejenih trgovin dokaj zdravo.⁸⁴³

Izložbe, ki so bile v času pred vojno bogato opremljene z bliščem in svetlobnimi reklamami: "Zadnje čase postajajo vedno lepše. Videti je, da trgovci kar tekmujejo drug z drugim, kdo bo imel lepše urejena in okrašema

⁸⁴⁰ Slovenčev koledar 1942, str. 48, Ljubljana v številkah.

⁸⁴¹ Kažipot, str. 148–149.

⁸⁴² ARS, AS, Oddelek II, Neurejeno gradivo Prevoda, Relazione annua. 1941.

⁸⁴³ ARS, AS 1886, f. 66, Jahresbericht über die gesundheitliche Verhältnisse in Laibach 1943, str. 89.

velikanska izložbena okna”,⁸⁴⁴ so v času vojne postale bolj skromne. Najpomembnejša reklamna predmeta sta postala listka, ki sta bila prilepljena oziroma postavljena ob posameznemu predmetu. Strankam sta sporočala ali ta predmet v trgovini prodajajo na nabavnico ali brez nje in njegovo ceno.

---

⁸⁴⁴ Slovenec, št. 197, 30. 8. 1939, str. 7, Izložbe ljubljanskih trgovin.

Česalnice in brivnice

Česalnice in brivnice so bile v “stari” Ljubljani družabni lokali.⁸⁴⁵ Družabnosti na ta način so si ljudje lahko privoščili v izobilju, saj je bilo v mestu nad 120 brivnic in česalnic. V glavnem so bile moderno urejene, imele so predpisane umivalnike s tekočo vodo. Le v 4 ali 5 obratih so imeli na umivalniku že toplo tekočo vodo, v vseh ostalih salonih so svoje delo opravljali z mrzlo vodo.⁸⁴⁶

Brivci so nudili razne usluge po različnih cenah: česanje za 1.30 lire oziroma 1 liro, pač odvisno od zahtevnosti naloge, britje brade za 2.50 in 2 liri, striženje brade za 5 in 4 lire, striženje las za 5 in 4 lire, umivanje las za 2.50 in 2 liri, masažo lasišča za 2.70 in 2 liri, masažo obraza za 8.80 in 6.60 lir, kodranje las za 3.50 in 2.50 lir, manikuro za 5.50 in 4.50 lir in barvanje las ali brade za 45 in 40 lir. Brivci so nudili tudi dnevne in tedenske abonmaje. Za storitve, opravljene na domu strank, so zaračunali 100% višje cene.

Tudi ženskam so frizerji nudili različne usluge po različnih cenah: prvo striženje za 10 in 8.80 lir, vsako naslednje striženje za 5 in 4.40 lir, umivanje las za 6 in 4.40 lir, železno ondulacijo za 6 in 4.40 lir, vodno ondulacijo za 10 in 7.70 lir, trajno ondulacijo za 66 in 45 lir,

---

⁸⁴⁵ Ustni vir: Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

⁸⁴⁶ ZAL, LJU 489, f. 2400, II A/4, str. 29.

beljenje las za 40 in 35 lir, barvanje las za 55 in 45 lir in oblikovanje modne pričeske za 30 in 20 lir.⁸⁴⁷

Brivske oziroma frizerske obratovalnice so bile leglo kršitev odredbe o delovnem času. Številni obrtniki se niso ozirali na določbo, hkrati pa so zaposlovali dodatno pomožno osebje. Več obratovalnic je poslovalo kar za zaprtimi vrati. To se je dogajalo zlasti ob sobotah in dnevih pred prazniki. Organi za javni red so budno pazili na morebitne kršitelje in jih izdatno kaznovali.⁸⁴⁸

---

⁸⁴⁷ Sl. list, št. 75/76, 22. 9. 1943, str. 391 in 392, Sprememba maksimalnih cen za brivske in frizerske obrate v ljubljanski občini.

⁸⁴⁸ ARS, AS 202, f. 27, št. 1707/41-5.

Hoteli, restavracije, kavarne in gostilne

V obravnavanem obdobju je bilo v Ljubljani odprtih osem hotelov: Slon,⁸⁴⁹ Union, Metropol ali Miklič, Štrukelj, Soča, Bellevue, Lloyd in Balkan. V mestu je bilo še 6 gostišč s prenočišči, ki so nudili od 1 do 14 sob. Ljubljana je tako razpolagala s 458 sobami in s 699 posteljami.⁸⁵⁰

Tujskoprometni svet za Ljubljano⁸⁵¹ se je v 30. letih 20. stoletja zavedal, da primanjkuje prireditev, ki bi poskrbele za večji obisk mesta, zato si je prizadeval domači in tuji javnosti kar se da podrobno predstaviti popularen velesejem, hkrati pa je poskrbel za nove atraktivnosti (Festival slovanskih plesov ipd.). Leta 1937 je bil pod okriljem turističnega odbora ustanovljen tudi Olepševalni odsek mesta Ljubljane, ki je skrbel za ureditev mestnih nasadov, parkov, za "olepševanje" trgov in ulic ipd. Glede na bilanco tujskega prometa se je trud izplačal. V obdobju od marca do avgusta 1938 je Ljubljana zabeležila obisk 10.758 tujih gostov in 18.024 gostov iz Jugoslavije, se pravi 28.782 gostov in 49.733 nočitev. Leto kasneje so v istem obdobju ljubljanski turistični delavci zabeležili obisk 33.196 gostov, 12.544 tujih in 20.652 domačih, ter 50.817 nočitev.⁸⁵² Ljubljanski hoteli in prenočišča so bili odprti tudi med vojno. Podatki

---

⁸⁴⁹ Več o tem: Andrejka, Rudolf: Zgodovina hotela Slona. Ljubljana 1938.

⁸⁵⁰ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 19, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943, str. 69.

⁸⁵¹ Leta 1940 je obhajal deseto obletnico svojega obstoja.

⁸⁵² ZAL, LJU COD VIII, t. e. 116, a. e. 37, ovoj 51.

za leto 1943 kažejo, da je v hotelih prenočevalo 16.595 oseb in v zasebnih sobah 10.011, vendar ni razvidno, koliko gostov je bilo civilnih oseb.⁸⁵³ Zaradi omejitev potovanja v Ljubljano oziroma po Ljubljanski pokrajini je bil njihov promet v mestu verjetno neznaten.⁸⁵⁴ V večini hotelskih sob so tako namesto turistov stanovale vojaške osebe: "Hotel "Slon" so si takoj ob začetku okupacije izbrali za stanovanje višji italijanski oficirji, predvsem iz divizije sardinskih grenadirjev. /.../. Hotel je postal prizorišče vohunstva, črne borze in prostitucije. /.../. Po zlomu fašistične Italije septembra 1943 so prišli stanovat v hotel gestapovci in SS-oficirji. Le-ti niso bili tako lahkomišelní kot Italijani, ki so imeli ročne bombe in drugo orožje kar po omarah in predalih, /.../. Tudi "invazija" počestnic je prenehala."⁸⁵⁵ Hotel Miklič pa je bil ves vojni čas sedež nemške tajne policije (Gestapa).

Med vojno je bilo nadalje v mestu še 6 restavracij, 18 kavarn, 231 gostiln in gostišč, 54 bufetov, 6 ljudskih kuhinj in 14 krčem⁸⁵⁶ Vsi ti lokali so bili relativno dobro obiskani.⁸⁵⁷

---

⁸⁵³ ARS, AS 202, f. 74, št. 4147/5, 332/44, 2. 6. 1944.

⁸⁵⁴ Prav tam.

⁸⁵⁵ Kronika revolucionarnih let 1941–1945 na terenu "Dušana Turka – Duleta". Ljubljana 1957, str. 86 in 87.

⁸⁵⁶ Trgovski list, št. 13, 28. 3. 1945, str. 3, Delo in težnje gostilničarske stanovske organizacije.

⁸⁵⁷ Nekoliko drugačni podatki so v: Slovenec, št. 44, 22. 2. 1942, str. 2, Ljubljana. Javni lokali v Ljubljani. V Ljubljani naj bi bilo leta 1941 7 hotelov, 9 restavracij, 12 ljudskih kuhinj, 15 kavarn, 239 gostiln, 49 bifejev in 16 krčem oziroma vinotočev.

Pošta, telegraf, telefon

Zaradi nepredvidljivih vojnih dogodkov sta glavna pošta in kolodvorska pošta po napadu na Slovenijo nemudoma zahtevali in si tudi zagotovili rezervne prostore za primer poškodovanja stavb v zračnem napadu.⁸⁵⁸ Do poškodb njunih stavb ni prišlo, tako je poštna uprava po zasedbi Ljubljane nemoteno delovala dalje in Ljubljanci so lahko obiskovali vseh enajst poštne izpostav.⁸⁵⁹

Notranji promet s pisemskimi pošiljkami in vrednostnimi pismi ter paketi je potekal tekoče. Promet z Italijo in Hrvaško je bil sprva nekoliko okrnjen, tja in nazaj so smele potovati le pisemske pošiljke. Do konca leta 1941 je bil urejen pisemski promet z nekaj državami, poštni promet z mnogimi pa je bil zaradi vojnih razmer nemogoč. Ljubljanci so smeli sprva pakete pošiljati le prejemnikom, ki so bivali v Ljubljanski pokrajini (najprej 10 kg, nato 25 kg), od druge polovice julija 1941 je bil dovoljen tudi paketni promet z italijanskimi pokrajinami, od decembra istega leta še s Hrvaško. Kasneje in počasneje so vzpostavljali paketni promet Ljubljanske pokrajine z drugimi državami. Posebni predpisi so veljali za pakete, ki so jih pošiljali vojnim ujetnikom, zapornikom in tudi civilnim internirancem. Ti predpisi so točno določali, kaj in koliko se sme v paketih pošiljati. V začetku maja 1941 je bila za vse poštne pošiljke uvede-

⁸⁵⁸ ZAL, LJU 501, t. e. 12, ovoj: Nastanitev pošt Ljubljana I in II.

⁸⁵⁹ Informatore-Informator, Ljubljana 1941, str. 45.

na cenzura. Prepovedano je bilo pošiljanje razglednic v tujino, uvedena pa je bila kontrola nad vsemi osebami, ki so v inozemstvo pošiljale dopisnice ali pisma. Do začetka junija so morale vse osebe s področja Ljubljanske pokrajine svoje telefonske pogovore predhodno najaviti oziroma zaprositi za dovoljenje. Pogovore z italijanskimi provincami in tujino je moral predhodno še vedno odobriti visoki civilni komisariat. Od julija 1941 dalje je bil dovoljen telegrafski promet z zavezniškimi in nevtralnimi državami. Sporočila so bila lahko napisana v slovenskem, italijanskem, hrvaškem, nemškem, portugalskem in črnogorskem jeziku. Kasneje je bila dovoljena tudi uporaba slovaškega jezika. Telegrafski promet so z leti omejevali. Zasebne brzojavke so v Ljubljani lahko pošiljali le na glavni pošti, pri čemer je uradnik od pošiljatelja zahteval legitimacijo.⁸⁶⁰

Jeseni leta 1942 so bili v uradnem listu izdani predpisi za pisemski poštni promet. Prepovedovali so uporabo šifer, tajne pisave, nevidnega črnila. V pismih je bilo prepovedano pošiljati znamke, koleke in podobno. Pisma, namenjena v tujino so morale stranke predložiti poštnemu uradniku, ki je pismo ustrezno opremil. V pisemske ovojnice je bilo prepovedano vlagati pokrajinske fotografije oziroma fotografije krajev in predmetov vojaškega ali industrijskega pomena. Prepovedano je bilo tudi pošiljanje tiskovin.⁸⁶¹

Po kapitulaciji Italije so vse pošte svoj promet vršile po določenih bivše jugoslovanske poštne uprave. Ljudje so smeli prejemati in pošiljati vse vrste pisemskih pošiljk, vrednostna pisma in poštne nakaznice (do 5000 lir) ter pakete do teže 25 kg. Dovoljeno je bilo pošiljanje in prejemanje navadnih in priporočenih pošiljk. Oktobra 1943 je prišlo do ukinitve pisemskega prometa s tujino in prepovedi poštnega in telefonskega prometa s tistimi kraji v Ljubljanski pokrajini, ki so jih zasedli partizani. Za pisemsko pošto je bila ponovno uvedena cenzura. Na pošto in v nabiralnike je bilo treba izročati

---

⁸⁶⁰ Povzeto po: Bezljaj Krevel, Ljudmila: Pošta, telegraf, telefon 1918–1950. Organizacija poštno-telegrafsko-telefonske dejavnosti v Sloveniji. Ljubljana 2004, str. 96–119 (dalje Bezljaj Krevel: Pošta).

⁸⁶¹ Sl. list, št. 83, 17. 10. 1942, str. 635, Predpisi za pisemski poštni promet.

odprta pisma. Paketni promet v Ljubljanski pokrajini pa je ostal nespremenjen. V italijanske pokrajine so smeli pošiljati samo pakete s farmacevtskimi in ortopedskimi pripomočki. Paketni promet s tujino pa je bil vzpostavljen šele v začetku leta 1944. Prost promet je bil kmalu okrnjen, poslovati se je smelo le z Nemčijo, Češko-Moravsko in Poljsko. Tako je ostalo do konca vojne. Pod nemško okupacijo je pakete za internirance, konfinirance in druge zapornike sprejemal samo Rdeči križ.⁸⁶²

*Poštna, brzojavna in telefonska tarife*⁸⁶³

Za navadna pisma do 15 g je bilo v krajevnem prometu potrebno odšteti 0.25 lir, v medkrajevnem 0.50 lir, za dopisnice v krajevnem prometu 0.15 lir, v medkrajevnem 0.30 lir. Za razglednice, na katerih je bil zgolj podpis pošiljatelja in datum, je bilo potrebno plačati 0.10 lir, za tiste z izrazi vljudnosti, napisanimi z največ petimi besedami v krajevnem prometu 0.15 lir, v medkrajevnem 0.20 lir. Razglednice z osebnim sporočilom so v krajevnem prometu stale 0.15 lir, v medkrajevnem 0.30 lir. Sorazmerno visoka je bila tudi cena pošiljanja posetnic z največ petimi besedami izražanja vljudnosti, kar 0.20 lir. "Ekspresnina" je poleg pristojbine terjala še 1.25 lir, "priporočnina" pa poleg navadne pristojbine od 0.30 lir do 1.25 lir. Cene poštnih paketov so bile sledeče: pošiljanje navadnih paketov od 1 kg do 10 kg je stalo od 2.50 lir do 12.50 lir, pošiljanje velikih paketov od 10 kg do 25 kg pa od 16 lir do 20 lir. Za pakete Rdečega križa je bila določena posebna pristojbina – 1.90 do 3.80 lir. Za navadne brzojavke do 10 besed je bilo potrebno odšteti 2 liri, za vsako nadaljnjo besedo 0.25 lire, za nujne brzojavke pa trikratno pristojbino navadne brzojavke. Telefonske pristojbine medkrajevnih telefonskih pogovorov v območju Ljubljanske pokrajine v prometu z drugimi pokrajinami Italije so bile sledeče:

⁸⁶² Povzeto po: Bezljaj Krevel: Pošta, str. 96–119.

⁸⁶³ Velika pratika za prestopno leto 1944, str. 36–44.

	od 7 do 21 ure	od 21 do 1 ure	od 1 do 7 ure
do 25 km	1.50 lire	1.20 lire	0.90 lire
od 25 km do 50 km	2 liri	1.60 lire	1.20 lire
od 50 km do 100 km	4 lire	3.20 lire	2.40 lir
od 100 km do 200 km	7 lir	5.60 lir	4.20 lir
od 200 km do 400 km	9 lir	7.20 lir	5.40 lir
od 400 km do 600 km	11 lir	8.80 lir	6.60 lir
od 600 km do 800 km	13 lir	10.40 lir	7.80 lir
od 800 km do 1000 km	16 lir	12.80 lir	9.60 lir
več od 1000 km	18 lir	14.40 lir	10.80 lir

Socialne ustanove in socialno skrbstvo

Socialno ogroženi

V Ljubljani je prebivalo precej socialno ogroženih ljudi, še posebej izstopajoč problem (že) predvojne Ljubljane pa so bili berači: "Berači so se namreč v Ljubljani tako zelo pomnožili, da so beračenje preganjale že prejšnje mestne uprave z raznimi kuponi in drugimi maloučinkovitimi leki. Beraška nadloga je postala vse hujša in predrznejša, saj je bila med berači večina delomrznih, za delo sposobnih ljudi."⁸⁶⁴ Ljubljanska mestna uprava je socialno skrbstvo prevzela v svoje roke leta 1935. Oblike socialne pomoči so bile raznotere, od denarne podpore in podpore v obliki hrane, kurjave ter obleke, pa do nastanitve v zavetiščih.⁸⁶⁵ Za tiste, ki so bili brez prebivališč in povečini tudi zaposlitve, je 9. decembra 1938 ljubljanska mestna občina odprla vrata nove mestne kuhinje, "prenočevalnice" in "dnevne ogrevalnice" v hiši na Poljanskem nasipu – bivši Cukrarni.⁸⁶⁶ Kasneje se je v več primerih pokazalo, da je bila Cukrarna pribežališče tudi za mnoge delomrznije in lenobe. Le malo je bilo tistih, ki so si poiskali zaposlitev in si s prisluženim denarjem olajšali življenje. Mestni socialni urad je pomagal tudi posameznikom in družinam, ki so živeli na robu bede, v glavnem v t. i. delavskih kolonijah na ljubljanskem Gradu (83 gospodinjev, 364 oseb), ob

---

⁸⁶⁴ Pet let dela za Ljubljano. Ljubljana 1940, str. 146.

⁸⁶⁵ Kresal, France: Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji. Ljubljana 1998, str. 56 (dalje Kresal: Zgodovina socialne).

⁸⁶⁶ ZAL, LJU 503, Socialno politični urad (dalje LJU 503), t. e. 141–180, a. e. 164.

Cesti dveh cesarjev oziroma Sibiriji (91 gospodinjestev, 383 oseb), ob dolenski železnici oziroma Galjevici⁸⁶⁷ (160 gospodinjestev, 635 oseb), za bežigrasjo šolo v t. i. Gramozni jami (50 gospodinjestev, 176 oseb), ob cesti na Brdo (14 gospodinjestev, 82 oseb), ob Černetovi ulici Mali dom in Skupni dom (12 barak, 59 družin in 208 oseb), ob Ižanski cesti na Livadi (dve baraki, 29 družin in 135 oseb) in v bližini klavnice na Poljanah (4 barake, 19 družin in 63 oseb).⁸⁶⁸ Bivanjske razmere v teh naseljih niso bile rožnate. Stanovanja so bila brez priključkov na vodovod, soseske so razpolagale le s skupnimi vodovodnimi pipami ali vodnjaki. Določene barake so bile brez stranišč, stanovalci so bili prisiljeni uporabljati skupna stranišča, pri čemer so bila le tista na Gradu povezana s kanalizacijo. Električno je imelo le nekaj gospodinjestev na Galjevici in Gradu, ostale delavske kolonije niso bile elektrificirane.⁸⁶⁹ Kljub pomoči mestnega socialnega urada so mnogi, predvsem brezposelni, že pred vojno občutili, kaj pomeni biti lačen. Na razne načine so se trudili, da bi prišli vsaj do toplega obroka: "Vsi so se preživljali predvsem s priložnostnim delom, na primer obdelavo vrtov, ki jih je imela vsaka, tudi večstanovajska hiša zunaj mestnega središča /.../, sekanjem drv in spravlom drv vsako jesen, posebno pa so bili veseli, če je pozimi zapadlo veliko snega in jih je mestna občina najela za kidanje snega. Spominjam se, da skoraj ni bilo dneva, ko ne bi potrkal kak revež na hišna vrata z vprašanjem, ali je treba kaj narediti na vrtu, nasekati drva ali jih prinesiti v stanovanje. Za plačilo ni želel predvsem denarja, ampak obrok tople hrane ali štruco kruha."⁸⁷⁰

V času vojne je težko živelo vse več prebivalcev Ljubljane. Mestna občina ljubljanska je uvidela, da mora sredstva, namenjena socialnemu skrbstvu znatno povešati. Postavka mestnega proračuna za socialno politiko

---

⁸⁶⁷ O Galjevici: Ravnik, Mojca: Galjevica. Ljubljana 1981, str. 31; Slovenec, št. 265, 18. 11. 1944, str. 3. Galjevica, otrok poveljne dobe.

⁸⁶⁸ Vogeljik, Adolf: Stanovanijske razmere v delavskih kolonijah na področju mesta Ljubljane. V: Kronika slovenskih mest, 1938, št. 1, str. 43–48.

⁸⁶⁹ Vogeljik, Adolf: Stanovanijske razmere v delavskih kolonijah na področju mesta Ljubljane. V: Kronika slovenskih mest, 1938, št. 2, str. 119–124 in isti, Donesek k stanovanijskemu vprašanju Ljubljane. V: Tehnika in gospodarstvo, V, 1939, str. 23–33.

⁸⁷⁰ Weber: 150 zgodb, str. 236 in 237.

za leto 1942 je tako izkazovala zvišanje za 1,171.565.96 lir oziroma za 34,39% glede na prvo leto okupacije.⁸⁷¹ Socialni urad mestne uprave je poskušal mrežo pomoči še razširiti in okrepiti, pri čemer so mu na pomoč prišli tudi posamezni privatniki ali skupine. Ogroženim osebam oziroma družinam so med vojno tako pomagala razna humanitarna društva in organizacije, od Pokrajinskega podpornega zavoda, Ljubljanskega podpornega odbora, Vincencijeve konference, Škofijske dobrodelne pisarne, Društva za varstvo deklet, do Rdečega križa, Slovenske narodne pomoči idr.

V času italijanske okupacije je bila dovoljena le dobrodelnost v sklopu fašističnih institucij oziroma pod njihovim nadzorom. Nemški okupator je pokrajinski upravi v socialnih zadevah pustil precej bolj proste roke.

---

⁸⁷¹ ZAL, COD III, Rokopisne knjige, t. e. 127, a. e. 98, str. 179.

Mestna zastavljavnica

Nekaterim socialno ogroženim Ljubljančanom je kot izhod v sili služila mestna zastavljavnica v Prečni ulici, ki je bila ustanovljena na začetku 20. stoletja. Organi oblasti so se zavedali težkega položaja revnejših ljudi, zato so njeno delovanje podpirali tudi v času vojne: "Po svojem bistvu zastavljavnica prav za prav ne sme biti gospodarska, ampak predvsem socialna ustanova, saj se je poslužujejo v prvi vrsti revnejši ljudje, ki si z njeno pomočjo pomagajo iz najobupnejših, pogosto relativno majhnih zadreg."⁸⁷² Mestna zastavljavnica, ki je imela svoja vrata odprta vsak delovnik od 7.30 do 13 in od 16 do 18,⁸⁷³ je bila vedno dobro obiskana,⁸⁷⁴ še posebej pa prvi dve leti okupacije. V letu 1943 je zastavljavnica zabeležila nekoliko manjši promet kot v letih pred tem, saj je bilo izdanih le 19.271 zastavnih listkov, leta 1942 pa 25.778.⁸⁷⁵ Na zastavljene predmete je bilo leta 1943 izplačanih 3,786.720 lir, v letu 1942 pa 4,968.500 lir. Mnogim je zastavljene predmete uspelo rešiti, leta 1943 20.014 strankam, leta 1942 pa 23.612. Leta 1943 so na dražbi zastavljene stvari, katerih vrednost je znašala 126.401 liro, prodali le 497 osebam. Leta 1942 so na dražbi prodali stvari, vredne 59.772 lir, 832 strank. Ce-

---

⁸⁷² Pet let dela za Ljubljano. Ljubljana 1940, str. 154.

⁸⁷³ ZAL, COD VI, Rokopisne knjige, t. e. 142, a. e. 21, str. 21.

⁸⁷⁴ ZAL, LJU 22, Pokrajinski podporni odbor za mesto Ljubljana (dalje LJU 22), f. 1.

⁸⁷⁵ Približno za slabo petino več kot v letih neposredno pred začetkom vojne.

lotni denarni promet mestne zastavljalnice je leta 1943 znašal 9,312.888 lir, leta 1942 pa 10,514.171 lir.⁸⁷⁶

Veliko število obiskovalcev zastavljalnice je pripisati zgolj boju za preživetje, nikakor ne morebitnemu prijetnemu vzdušju: "Vsi tisti potlačeni, zbegani ljudje, ki so tamkaj postajali, so mi vlivali tesnobo. Za svetlo pobarvano žičnato ograjo so sedeli uradniki in za nekim okencem je stal cenilec, ki me je spominjal na sivega mačka, ki mu gre rahlo na smeh. Kadar je kdo njegovi oceni spoštljivo ugovarjal, je tiho odgovoril: "Toliko – če hočete..." /.../. Ljudje so prinašali tjakaj vse, kar je bilo količkaj vrednega in tudi kar je bilo moč pogrešati od pomladi do zime in od zime do pomladi. /.../. Tudi dva prstana naše matere sta romala tja in nazaj, dokler nekega dne nista ostala tam. Vse se je trudilo preživeti, kakor je vedelo in znalo."⁸⁷⁷

Stranke, ki so dragocene predmete zastavljale ali dvigale, so to v času pred vojno počele neovirano, čeprav so pri tem uslužbenci zastavljalnice večkrat opazili kakšno goljufijo. Ko je italijanski okupator uvedel osebne legitimacije, so od strank zahtevali, da se pri dvigu legitimirajo.⁸⁷⁸ Mnogi obiskovalci zastavljalnice so se tem pravilom upirali: "Tekom dolgoletne dobe poslovanja mestne zastavljalnice v Ljubljani, je razvidno, da stranke, ki iščejo posojila v večini slučajev in iz različnih deloma razumljivih razlogov, ne povedo lastnega priimka, sklicujoč se pri tem na poslovnik, ki take primere tudi dovoljuje. /.../. Pri vsem tem pa je iz prakse razvidno, da so stranke, ki prinašajo prstane, uhane in slično v večini slučajev ene in iste, zavodu že znane. K temu pa bi bilo še pripomniti, da te stranke zastavljene dragocenosti, ki so tudi večinoma manjše vrednosti, ob prvi priliki dvigajo, da iste ob potrebi zopet zastavijo. /.../. Mnogo zastavljalcev niti osebno prinaša, niti dviguje predmete, pač pa iste donošajo ali dvigajo razni postreščki, služkinje, starejše ženske in tudi otroci. Mnogo teh oseb, zlasti starejših in otrok niti ne poseduje oseb-

---

⁸⁷⁶ Slovenec, št. 172, 30. 7. 1944, str. 4, Vsakdanja Ljubljana po kronistovih zapisih. Manjši promet v mestni zastavljalnici.

⁸⁷⁷ Vojskovič: Hiša, str. 90 in 91.

⁸⁷⁸ ARS, AS 202, f. 34, št. 4765/1.

ne izkaznice, mnogo jih je pa tudi, ki niti točno ne vedo, kako se pravilno glasi pošiljateljev naslov. /.../ celo stranke same odklanjajo podati svoje osebne podatke, meneč, da mestna zastavljalnica ni nikak anagrafski urad.”⁸⁷⁹

---

⁸⁷⁹ ARS, AS 202, f. 34, št. 28256/43.

Pokrajinski podporni zavod oziroma Pokrajinski podporni odbor v Ljubljani

17. decembra 1941 je bil pri visokem komisariatu ustanovljen Pokrajinski podporni zavod. Ustanovljen je bil z namenom, da bi preko krajevnih oziroma občinskih odborov podpiral družine in posameznike s področja celotne Ljubljanske pokrajine, ki so bili zaradi posledic vojne v posebno težavnih življenjskih razmerah.⁸⁸⁰ Visoki komisar Grazioli je v upravni odbor Pokrajinskega podpornega zavoda imenoval tri vodilne fašiste in zaupnico ženskega fašija, italijanskega pokrajinskega zdravnika ter vodjo Pokrajinskega prehranjevalnega zavoda. V upravni odbor je imenoval tudi štiri Slovence, med njimi ljubljanskega župana.⁸⁸¹ Ta sestava jasno kaže, da si je fašistična stranka trudila držati roko nad slovenskim socialnim skrbstvom. Karitativne akcije drugih organizacij oblast po oblikovanju podpornega zavoda ni omejevala, toda v praksi je bila mnogokrat poudarjena potreba po podreditvi vseh dobrodelnih organizacij novoustanovljenemu zavodu. Posledice je občutil predvsem Rdeči križ, ki je imel pred vojno svojo aktivnost zelo razvejano. Tudi ostala dobrodelna društva so svoje delo nadaljevala v omejenem obsegu, saj niso smela organizirati nobenih širših akcij za internirance in brezdomce.

---

⁸⁸⁰ ARS, AS 1893, f. 99, I, 43, št. 43/1945 in Slovenčev koledar 1943, str. 21, Leto dni življenja Ljubljanske pokrajine.

⁸⁸¹ Sl. list, št. 102, 20. 12. 1941, str. 721, Ustanovitev Pokrajinskega podpornega zavoda. O tem tudi: Ferenc Fašisti, str. 72. Več o nalogah upravnega odbora: Sl. list, št. 9, 31. 1. 1942, 55sl., Odobritev pravilnika za upravno in računovodstveno poslovanje Pokrajinskega podpornega zavoda.

Pokrajinski podporni zavod je z delom začel prvi dan leta 1942. Potrebna sredstva za svoje akcije je prejemal od italijanskega notranjega ministrstva, visokega komisariata, občin in prostovoljnih prispevkov. Pokrajinski podporni zavod je dobrodelnost izvajal preko občinskih podpornih odborov. Do italijanske kapitulacije je delovalo 82 takih odborov, med njimi ljubljanski odbor. Po nemški okupaciji so člani Pokrajinskega podpornega zavoda menili, da mora ta organizacija vztrajati tudi v novih razmerah. Hkrati pa so se strinjali, da se je v letih vojne pojavila potreba po enotni izvedbi socialnih ukrepov in s tem po ustanovitvi centralnega organa v sklopu pokrajinske uprave, ki bi tesno povezoval vsa dobrodelna društva in ustanove in bi jim dajal enotne smernice. V smislu odredbe vrhovnega komisarja za operacijsko področje "Jadransko primorje" je bil ustanovljen Pokrajinski podporni odbor za Ljubljansko pokrajino. Odboru je predsedoval šef pokrajinske uprave,⁸⁸² ki je tudi sestavil njegov upravni odbor. Tega so sestavljali predsednik in člani: ljubljanski župan, načelnik VI. oddelka pokrajinske uprave, šef zdravstvenega odseka pri VI. oddelku pokrajinske uprave, predsednik Pokrajinske zveze delodajalcev, predsednik Pokrajinske delavske zveze, predsednik Prehranjevalnega zavoda za Ljubljansko pokrajino, predsednik Ljubljanskega občinskega podpornega odbora, predstavnik Domobranske organizacije in 2–3 predstavniki dobrodelnih društev. Predsedniške posle Pokrajinskega podpornega odbora je 21. oktobra 1943 prevzel dr. Branko Alujevič,⁸⁸³ ki ga je 23. marca 1944 zamenjal dr. Stanko Majcen.⁸⁸⁴ Za svoje delo je Pokrajinski podporni odbor pomoč dobival s prispevki pokrajine, s prispevki občin, v izrednih primerih s prispevki vrhovnega komisarja, z darovi in z zbirkami.⁸⁸⁵ Še nadalje je deloval preko občinskih podpornih odborov. Njihovo

---

⁸⁸² ARS, AS 1893, f. 86, I, Odd. T, št. 33: Poročilo in predlogi (predsednika P.P.Z. dr. Branka Alujeviča), 2. 11. 1943.

⁸⁸³ ARS, AS 1893, f. 86, I, Odd. T, št. 1 in 1/5.

⁸⁸⁴ ARS, AS 1893, f. 97, II, št. 71/1, Zapisnik o primo-predaji predsedstva Pokrajinskega Podpornega zavoda.

⁸⁸⁵ ARS, AS 1893, f. 97, III, št. 149/II, Ustanovitev Pokrajinskega Podpornega Odbora in Okrajnih ter Občinskih Podpornih Odborov, november 1944; AS 1893, PPZ, f. 97, III, št. 149/I, VI. št. 3700/1, Ustanovitev centralnih podpornih odborov, 21. 7. 1944.

vo število se je s centralizacijo zmanjševalo, saj so se ti združevali, tako da jih je v začetku aprila 1944 delovalo le nekaj nad 20.⁸⁸⁶ Občinske podporne odbore je imenoval upravni odbor Pokrajinskega podpornega odbora, Ljubljanski občinski odbor, ki je neokrnjeno deloval dalje, pa šef pokrajinske uprave.⁸⁸⁷ Ti odbori so morali bdeti nad delovanjem vseh ostalih socialnih institucij, ki so smele svoje naloge izvrševati tudi v času nemške okupacije, hkrati pa so morali s podporami še nadalje skrbeti za vojne oškodovance.

(Centralna) kartoteka podpornikov in podpirancev pri Pokrajinskem podpornem odboru

Posamezni občinski podporni odbori so od samega začetka vodili kartoteke podpornikov in podpirancev oziroma vpisov v njihove "socialne knjižice". Te kartoteke so s svojimi podatki sčasoma odkrivale razne nepravilnosti. Več goljufij s strani prosilcev je zabeležila tudi kartoteka ljubljanskega odbora: "Največ podpirancev je prejelo podporo le pri eni, dveh ali treh socialnih ustanovah, kar ne kaže spričo majhnih podpor še na prosilčevo beraško nprav. Toda pri ugotovitvi, da je 105 podpirancev prejelo podporo pri štirih, 32 pri petih in 6 pri šestih ustanovah, moramo pa že misliti na to, da jim je prosjačenje poklic. Zato smatram, da bi bilo potrebno vključiti v informativno službo Socialne pomoči tudi ugotovitve premoženjskega stanja prosilcev, ki prejemaajo podpore pri več kakor treh socialnih ustanovah."⁸⁸⁸ Takih goljufij niso več želeli podpirati, zato je bila z reorganizacijo Pokrajinskega podpornega zavoda oziroma odbora in s centralizacijo podpornega sistema uvedena centralna kartoteka. Šef pisarne centralne kartoteke je bil tajnik Ljubljanskega podpornega odbora

---

⁸⁸⁶ ARS, AS 1893, f. 97, II, št. 77/1, Poročilo o delovanju Pokrajinskega Podpornega zavoda, 2. 4. 1944.

⁸⁸⁷ ARS, AS 1893, f. 86, I, Odd. T, Naredba o prilagoditvi Pokrajinskega Podpornega zavoda novemu položaju v pokrajini.

⁸⁸⁸ ARS, AS 1893, f. 98, I, 5a, Zapisnik IV. seje Ljubljanskega podpornega odbora, 13. 7. 1944, str. 5 in 6.

ra, za pomoč so bile redno zaposlene še tri uradnice. Pri delu jim je pomagalo 12 uradnic Socialne pomoči. Občinski podporni odbori in vse ostale socialne institucije so bili dolžni ves svoj material posredovati novoustanovljeni kartoteki,⁸⁸⁹ ki je do konca vojne kontrolirala vse podpirance v Ljubljanski pokrajini oziroma vse izdane podpore vseh podpornikov. Kartoteka je vestno beležila vse potrebne informacije in v najkrajšem času zasledila osebo, ki je do podpore poskušala priti v katerem koli drugem kraju takratne pokrajine, ki ni bil kraj njenega stalnega bivališča. Zaradi njenega uspešnega delovanja je od dobrodelnih društev podporo prejelo kar največ upravičenih oseb.

---

⁸⁸⁹ ARS, AS 1893, f. 98, II, 1b, Zapisnik druge seje Pokrajinskega podpornega odbora, 17. 11. 1944.

Ljubljanski podporni odbor

Ljubljana je imela le en podporni odbor – Ljubljanski podporni odbor. Do preoblikovanja (konec leta 1944) so odbor sestavljali predsednik Narte Velikonja, vodja pisarne, tajnik, blagajnik in dva odbornika.⁸⁹⁰ Naloga Ljubljanskega podpornega odbora je bila pomagati revnim osebam, ki so imele stalno bivališče v mestu, pa tudi osebam brez njega. Podpiranci (tudi tisti, ki so jih podpirale vse ostale institucije) so imeli posebne socialne knjižice, v katerih so bile zabeležene vse donacije, od prejetih nakaznic za živila, obleko in obutev ter v izjemnih primerih denarne podpore. Da takih izrednih primerov ni bilo malo, je razvidno iz razpredelnice izplačil podpor za prvo polovico leta 1944:⁸⁹¹

leto 1944	št. podpirancev	izplačane podpore
januar	3365	186.990 lir
februar	3206	235.449 lir
marec	3694	259.400 lir
april	3645	298.865 lir
maj	3599	288.970 lir
junij	3227	266.075 lir
skupaj	20.691	1,535.749 lir

⁸⁹⁰ ARS, AS 1893, f. 98, I, 2a, Zapisnik I. seje Ljubljanskega podpornega odbora, 3. 2. 1944.

⁸⁹¹ ARS, AS 1893, f. 98, I, 5a, Zapisnik IV. seje Ljubljanskega podpornega odbora, 13. 7. 1944, str. 4.

Ljubljanski podporni odbor je na svoji peti seji oziroma na prevzemni-prvi seji t. i. Ljubljanskega /mestnega oziroma občinskega/ podpornega odbora 13. decembra 1944 v duhu preoblikovanja formalno predal posle novo imenovanemu odboru v smislu določil odredbe šefa pokrajinske uprave. Predsednik novega odbora je postal vršilec dolžnosti ljubljanskega župana, Franc Jančigaj, za njegovega namestnika je bil postavljen dotedanji predsednik Narte Velikonja. Novi predsednik je menil, da je namen novo kreiranih podpornih odborov predvsem dvojen:

- a.) "da se izključi neupravičeno dvojno ali celo večkratno podpiranje prosilca,
- b.) da prejema vsak podpiranec *primerno* podporo od Ljubljanskega podpornega odbora."⁸⁹²

Odborniki so se strinjali, da je potreben pravilnik, po katerem bi določali, kdo je primeren za podporo in kolikšno. Ljubljanski podporni odbor pravilnika do takrat namreč ni imel, deloval je zgolj po ustnih normah. Glede na te je izplačeval podpore samskim prosilcem, zakoncem in družinskim članom. Pravilnik, ki ga je mestni podporni odbor sprejel, je podpore namenil vsem potrebnim in "vrednim" prosilcem, ki so imeli bivališče na ozemlju ljubljanske mestne občine. Odborniki so se odločili, da podpor v bonih ne bodo delili. Z njimi so poslovala le redka podjetja, zato so se bali, da podpiranci ne bi imeli možnost izbire. Vezani bi bili le na teh nekaj firm, čeprav morda s kvaliteto njihovega blaga ne bi bili zadovoljni. Odgovorni so menili, da bi zato "dajanje podpor v obliki bonov vplivalo, če že ne poniževalno, pa gotovo neprijetno."⁸⁹³ Pravilnik je tako določal izročanje nakaznic za nabavo obleke, perila in obutve oziroma izročanje teh življenjsko potrebnih predmetov ter izročanje denarnih podpor.⁸⁹⁴ Podpore v gotovini in nakaznicah za nakup živil so delili mesečno, izredne podpore pa le izjemoma v nujnih primerih (v primeru

---

⁸⁹² ARS, AS 1893, f. 99, I, 23a, Zapisnik I. /V./ seje Ljubljanskega podpornega odbora, 13. 12. 1944, str. 12 in 13.

⁸⁹³ ARS, AS 1893, f. 86, I, 8, Izplačevanje denarnih podpor, 25. 10. 1943.

⁸⁹⁴ ARS, AS 1893, f. 99, I, 24, Pravilnik za podeljevanje podpor po Ljubljanskem podpornem odboru, str. 1; ZAL, LJU 490, f. 52, II, 6, Pravilnik za podeljevanje podpor po Ljubljanskem podpornem odboru.

bolezni, smrti bližnjega ipd.) in ob izrednih priložnostih po odredbi nadzorne oblasti.⁸⁹⁵ S časom je odbor ukinil dodeljevanje nakaznic, saj je bilo z njimi storjenih preveč zlorab. Od leta 1944 je delil v glavnem le še denarno pomoč,⁸⁹⁶ hkrati pa se mnogokrat skliceval na drugi člen pravilnika, ki je navajal, da je zadostna podpora že sprejem posameznih prosilcev v zavetišča oziroma na hrano.

Odbor je s pomočjo svoje kartoteke, v katero je beležil vse podpornike in podpirance, budno spremljal vsakega posameznika. Preprečiti je želel vse nepravilnosti oziroma goljufije. Na podlagi informacij, ki so izkazovale možnost, da bi se podpiranec lahko vzdrževal iz lastnih sredstev, mu je ukinil materialno in finančno pomoč ter odpovedal stanovanje v zavetišču in možnost hranjenja v njegovih obednicah. Kljub strogim določilom in izvajanju le-teh, je bilo pomoči deležnih veliko ljudi tudi po preoblikovanju odbora. V decembru 1944 je Ljubljanski podporni odbor razdelil 1256 rednih podpor, in sicer 3608 podpirancem v znesku 341.001 lir in 1777 božičnic, in sicer 3610 osebam v znesku 361.050 lir. V letu 1944 pa je razdelil 17.257 podpor 47.321 osebam v znesku 3,617.071 lir.⁸⁹⁷ Podpiranci so bili pomoči verjetno veseli, ugotavljali pa so, da 300 lir,⁸⁹⁸ ki so jih mesečno prejeli od Ljubljanskega podpornega odbora, ne zadostuje za njihovo preživetje. Odborniki so 19. februarja 1945 sklicali sejo in iz zapisnika je razvidno, da so se strinjali s podpiranci, saj so Pokrajinskemu podpornemu odboru predložil predlog za odobritev zvišanja osnovne podpore na 400 lir. Izvršilni odbor Pokrajinskega podpornega odbora je predlog obravnaval na seji 15. februarja 1945, kjer je ugotovil, da je Ljubljanski podporni odbor v določanju višine podpor povsem avtonomen. Mestni odbor se s tem ni strinjal: "Ljubljanski podporni odbor sploh v ničemer ni avtonomen, saj

---

⁸⁹⁵ ARS, AS 1893, f. 99, I, 24, Pravilnik za podeljevanje podpor po Ljubljanskem podpornem odboru.

⁸⁹⁶ ARS, AS 1893, f. 99, I, 43, št. 43/1945.

⁸⁹⁷ ARS, AS 1893, f. 99, I, 23, d, Zapisnik IV. seje Ljubljanskega podpornega odbora, 19. 2. 1945, str. 5.

⁸⁹⁸ 300 lir mesečne podpore se jim je zdelo izrecno premalo, saj so morali podpiranci samo za racionirana živila plačati okoli 200 lir mesečno. Več o tem v poglavju Preskrba.

mora predlagati v odobrenje Pokrajinskemu podpornemu odboru proračun, obračun, sejne sklepe i.t.d. /.../ avtonomije v teh časih in prilikah ni želeti. Naj le Pokrajinski podporni odbor nosi vso odgovornost.”⁸⁹⁹ Pokrajinski podporni odbor je situacijo elegantno rešil, saj je za mesec februar 1945 Ljubljanskemu podpornemu odboru nakazal proračunski predujem v višini 1 milijona lir. Tako je bila za ta mesec dejansko zagotovljena podpora 400 lir za posameznega prosilca. Višina podpor je ostala fiksna do konca delovanja odbora.

Ljubljanski odbor prebivalcem Ljubljane ni pomagal le s preskrbovalnimi kartami in denarnimi podporami, temveč tudi s toplimi obroki. Na Poljanskem nasipu, v t. i. Cukrarni, je od leta 1942 vzdrževal kuhinjo za najrevnejše prebivalce mesta,⁹⁰⁰ svoje obednice pa je imel tudi v Trnovem (v Korunovi ulici) in v Šiški (na Celovški cesti). Podpiranci so bil upravi teh kuhinj dolžni oddati svojo redno živilsko nakaznico, saj so bile zaradi pomanjkanja in otežene nabave jedilnice navezane v glavnem na obroke hrane, pripravljene iz racioniranih živil. Odbor je sicer prejemal dodatna racionirana živila od prehranjevalnega zavoda Prevod (predvsem krompir, fižol, grah in testenine) in včasih blago, ki ga je zaplenila policija na črni borzi: “Tako, da zdaj jedo v Cukrarni često boljše ko meščani, kajti zaplembe so včasih zelo obsežne in se je zgodilo, da je bilo zaplenjeno že celo tele.”⁹⁰¹ Kljub temu ta količina v glavnem ni zadostovala trem dnevnim obrokom. Podpiranci so tako dobivali le dva obroka dnevno, kosilo in večerjo.

Zaradi splošnih razmer in naraščajočega števila beguncev in povratnikov iz taborišč, ki so se hranili v javnih kuhinjah, je stiska s hrano od konca leta 1943 postajala vse hujša.⁹⁰² Vse tri kuhinje Ljubljanskega podpornega odbora so si poskušale pomagati celo z ži-

---

⁸⁹⁹ ARS, AS 1893, f. 99, I, 23, d, Zapisnik IV. seje Ljubljanskega podpornega odbora, 19. 2. 1945, str. 2; ZAL, LJU 490, f. 52, mapa 2, ovoj 6.

⁹⁰⁰ Za “inteligente” (predvsem odrasle begunce) je poskrbela mestna uprava oziroma njen socialni urad. Prenočišče in hrano (za zajtrk kavo in kruh, za kosilo juho in dve prikuhi, za večerjo enolončnico oziroma kaj podobnega) jim je nudil v Delavskem domu.

⁹⁰¹ ARS, AS 1893, f. 97, II, št. 53, Zapisnik I. seje Ljubljanskega podpornega odbora, 3. 2. 1944, str. 2 in 3.

⁹⁰² ARS, AS 1893, f. 86, I, T 50, št. 50/3, Flüchtlings-Fürsorge.

Obed v podporni ustanovi. MNZS

vili, ki jim je pretekel rok trajanja oziroma, ki so bila že nagnita.⁹⁰³ To so počele dokaj uspešno, saj se je še v prvi polovici leta 1944 v njihovih prostorih hranilo precej oseb: v januarju 194, v februarju 192, v marcu 177, v aprilu 172, v maju 167 in v juniju 224 oseb.

V letu 1945 je postala preskrba ljubljanskih podpirancev s hrano kritična. Zaloge živil v Cukrarni in v ostalih obednicah so bile povsem izčrpane. Kazalo je že, da bodo s 1. marcem 1945 javne kuhinje zaprle svoja vrata, ko so se člani podpornega odbora domislili rešitve: "Da se vsaj nekoliko odpomore tem težkočam, je LPO⁹⁰⁴ vzel od Mestne občine v zakup okrog 6.500 m² zemljišča, namreč park ZVEZDO, v kolikor je za obdelovanje primeren, in kompleks v Trnovem. Ta zemljišča bomo posejali in posadili zlasti z zelenjavami in krompirjem."⁹⁰⁵ Trnovsko zemljišče je bilo poškodovano od bombardiranja, zato so morali najprej zasuti "lijake". Delo so opravili podpiranci iz Cukrarne, za pomoč pri nadaljnjih poljedeljskih delih se je ponudilo tudi 15 podpirank. Mestna občina je Ljubljanskemu podpornemu odboru pomagala po najboljših močeh: "Za oranje sveta bo dala Mestna

⁹⁰³ ARS, AS 1893, f. 86, I, T 41, št. 697/G.

⁹⁰⁴ Ljubljanski podporni odbor.

⁹⁰⁵ ARS, AS 1893, f. 99, I, 23 e, Zapisnik V. seje Ljubljanskega podpornega odbora, 10. 4. 1945, str. 2.

občina na razpolago plug, konje in hlapca. Orača nam bo oskrbela Kmečka pisarna. Mestna občina je obljubila tudi nekaj gnoja. – Na zemljišče bomo posadili v prvi vrsti – krompir. Semenski krompir nam je deloma – 400 kg – daroval nemški “Soziales Hilfswerk”, kakih 1.000 kg nam ga je pa obljubil gospodarski odsek Mestne občine.”⁹⁰⁶ Samopomoč sadov ni rodila dovolj hitro, zato je bilo do hrane v kuhinjah Ljubljanskega podpornega odbora upravičenih čedalje manj oseb, januarja 1945 še 182, aprila istega leta pa le še 118. Nove prosilce je Ljubljanski podporni odbor seveda odklanjal, saj kuhinja skoraj ni imela nič za v lonec: “Trenutno razpolagamo s fižolom in rižem ter z nekaj desetiniami kg kislega zelja in kisle repe. Če v kratkem ne bomo mogli nabaviti krompirja, zelenjave – nič drugega ne preostane, da se kuhinja v Cukrarni zapre, dokler ne bomo imeli lastnega pridelka z zemljišča, vzetega v zakup.”⁹⁰⁷

Cukrarna je nudila tudi dnevno zavetišče, t. i. ogrevalnico. Za bivanje v njej ni bilo potrebno predložiti posebnega dovoljenja, vinjenim pa je bil vstop prepovedan. Ženske v ogrevalnico niso smele, “dokler sedanja ogrevalnica ne dobi posebnega ženskega oddelka.”⁹⁰⁸ Brezposelne osebe, ki si niso mogle same priskrbeti prenočišča, so imele na voljo “prenočevalnico”. Odbor je revežem nudil prenočišča v Cukrarni, kjer so bile 4 spalnice, 3 ženske in 1 moška. V njih so prenočevali posamezniki in tudi cele družine. Prenočevanje je bilo časovno omejeno na en mesec oziroma v posebnih okoliščinah na dva meseca. V takih prostorih so se prenočevalci smeli zadrževati zgolj v nočnih urah. Uprava s stanovanjci Cukrarne oziroma z njihovim obnašanjem ni bila vedno zadovoljna, vendar o tem in še podrobneje o življenju v Cukrarni malo kasneje.

---

⁹⁰⁶ Prav tam, str. 5.

⁹⁰⁷ ZAL, LJU 490, t. e. 52, mapa 2, ovoj 6.

⁹⁰⁸ ZAL LJU 503, t. e. 181–224, ovoj 190 in 193, Pravilnik za delovanje odbora za Zimsko pomoč v Ljubljani.

“Zimska pomoč”

V letih tik pred drugo svetovno vojno je v Ljubljani v zimskih mesecih delovala t. i. Zimska pomoč, s pomočjo katere je mestna občina pomagala 150 ljubljanskim družinam.⁹⁰⁹ S svojimi prispevki so se k akciji priključili tudi razni skladi in cerkev. Njena predhodnica je bila “Pomožna akcija”, organizirana v začetku 30. let 20. stoletja. Tudi s to akcijo je Dravska banovina zbirala denar ter potrebno hrano in oblačila za pomoči potrebne. Viri kažejo, da je Zimska pomoč delovala tudi v zimskih mesecih v času italijanske okupacije. V začetku novembra 1941 je bil na magistratu sestanek odbora Zimske pomoči, ki ga je vodil župan dr. Jure Adlešič. Izkupiček nabiralne akcije, ki je sledila sestanku, je znašal 453.741.38 lir. S tem denarjem so celo leto podpirali 120 brezposelnih, ki so honorarno pomagali pri 17 različnih javnih delih, ki so potekala po mestu.⁹¹⁰ Konec leta 1943 je prinesel potrebo po širši nabiralni akciji, zato je novembra 1943 dr. Branko Alujevič sprožil pobudo za akcijo, ki naj bi bila zasnovana in izpeljana po zgledu in izkušnjah nemške “Winterhilfe” – Zimske pomoči.⁹¹¹ V okviru Pokrajinskega podpornega zavoda/odbora in ljubljanskega odbora, je bila ustanovljena posebna pi-

⁹⁰⁹ ZAL, LJU 359, t. e. 3, a. e. 30, Govor vršilca dolžnosti mestnega župana Franca Jančigaja po radiu, 27. 11. 1943 in Trgovski list, št. 10, 24. 1. 1941, str. 5, Darujte za Zimsko pomoč! Gl. tudi: Slovenska narodna pomoč, str. 61 in 62.

⁹¹⁰ ZAL, COD III, Rokopisne knjige, t. e. 127, a. e. 98, str. 152.

⁹¹¹ ARS, AS 1893, f. 86, I, Odd. T, št. 24/1, Gesuch um Reisebewillig.

sarna za Zimsko pomoč.⁹¹² Odbor za Zimsko pomoč je bil sestavljen iz predstavnikov vseh stanov iz ljubljanske občine, katere so delegirale stanovske korporacije. Ta odbor je vodil in nadzoroval vse posle Zimske pomoči. Kmalu je bil spisan tudi pravilnik za delovanje tega odbora.

Zimska pomoč je želela v zimskih mesecih (od 1. decembra do 31. marca) nuditi podporo vsem prebivalcem Ljubljane, ki niso imeli zaposlitve oziroma so bili brez sredstev ter vezani na socialno pomoč. Iz nabranih sredstev je odbor za Zimsko pomoč ogroženim obljubil in tudi nudil: zaslužek pri izvajanju javnih del,⁹¹³ prehrano v mestnih kuhinjah, prenočišča v mestnih "prenočevalnicah", dnevno zavetje v "ogrevalnicah", živila, obleko, obutev in plačevanje najemnin. V izjemnih okoliščinah je Zimska pomoč delila tudi denarne podpore. Pri dodeljevanju teh je bila zelo mačehovska, razdelila jih je le najbolj potrebnim in še to le od časa do časa. Podpora družinam, ki so štejele manj od pet nepreskrbljenih članov, ni smela biti višja kakor 50% zaslužka delavca oziroma nameščenca po uredbi o minimalnih mezdah; podpora družinam, ki so štejele več kakor pet nepreskrbljenih članov pa ne višja kakor 75% prejemkov po uredbi o minimalnih mezdah.

Sredstva je odbor Zimske pomoči zbiral iz podpor oblasti in ustanov ter samoprispevkov someščanov. Na Ljubljance so odgovorni apelirali preko časopisov in tudi radia: "Število bednih in revnih je vojna doba povečala, v zadnjem času pa to število strahotno pomnožila. Vzela jim je streho nad glavo, jih pregnala iz rodne hiše ter jih postavila domala gole na cesto. Naše mesto jih je gostoljubno sprejelo pod svojo streho",⁹¹⁴ v ta namen

⁹¹² ARS, AS 1893, f. 86, I, Odd. T, št. 735, Mesec dobrodelnosti. (Načrt za zimsko pomoč).

⁹¹³ Zaposlitev brezposelnih je izvrševal mestni socialno politični oddelek v sporazumu z mestnim tehničnim oddelkom. Zaposlitev pri javnih delih je bila začasna, dnevno je trajala 8 ur. V primeru zelo slabega vremena je bila mogoča prekinitve dela, zamujeni čas so delavci nadoknadili v prihodnjih dneh, vendar z največ 10 urno dnevno zaposlitvijo. Kar se tiče izostanka od dela in vedenja pri delu, so bili delovodje in šefi javnih del strogi. Nadzorni delavec je ob sodelovanju z delovodji ocenil delavce glede na vestnost, pridnost in fizično aktivnost z oceno dober (+) ali slab (-). Ocene in vsa druga poročila je moral posredovati socialno političnemu oddelku.

⁹¹⁴ ZAL, LJU 359, t. e. 3, a. e. 30, Govor vršilca dolžnosti mestnega župana Franca Jancigaja po radiu, 27. 11. 1943.

pa je odbor prirejal tudi javne nabirke in prireditve. Pomoč je poiskal celo pri učencih. Učitelji so jih napotili v določen rajon. Tam so od hiše do hiše pobirali denarne prispevke, pri tem pa so bile določene "hiše, v katerih smo po nalogu Zimske pomoči zahtevali največ (na primer na Trstenjakovi ulici za Bežigradom od veletrgovca Avšiča)".⁹¹⁵ Vpeljana je bila tudi "davščina". Od 25. decembra 1943 do 2. januarja 1944 so od posamezne prodane vstopnice vseh predstav državnega gledališča in vseh kino-podjetij v Ljubljani izročali 1 liro za dobre namene. Ta davščina se je stekala v blagajno Zimske pomoči. Zadnji dan decembra 1943 in prvi dan januarja 1944 pa so pobirali še poseben pribitek 0.50 lire od posamezne tramvajske vozovnice mestnega cestnega tramvaja. V teh dveh dnevih so pobirali od vsakega plačila posameznega obiskovalca gostinskih obratov znesek v višini 1 lire. Vsi imetniki radijskih sprejemnih aparatov so morali poleg radijske naročnine za mesec januar 1944 plačati dodaten prispevek 10 lir. V korist Zimske pomoči so morali prispevati tudi vsi lastniki in najemniki stanovanj, v katerih je prebivalo manj oseb kakor je bilo sob. V začetku leta 1944 so morali plačati "enkratni prispevek v višini 2% celotne kosmate najemnine, oziroma po davčnem oblastvu ugotovljene najemne vrednosti."⁹¹⁶

Poleg že naštetih nalog je konec leta 1943 člane Zimske pomoči doletela organizacija božičnice. Zimska pomoč je za ta dogodek namenila 125.000 lir. S skrajnimi naporji je bil pravočasno sestavljen seznam vseh obdarovancev. Darovanje je bilo progresivno, to se pravi: "velike družine niso prejele samo absolutno, temveč tudi relativno več ali tako, da je znesek, ki je odpadel na primer na 12. otroka, bil večji, kakor znesek, ki je prišel na 5. otroka po formuli: $x+y$ za 5. otroka, $x+2y$ za naslednjega ter smo s tem prvič uveljavili načelo, ki sledi iz demografske statistike, da je socialna dolžnost vsakega zakonskega para, da ima vsaj – po dr. Pirčevih

---

⁹¹⁵ Veletrgovec Avšič je bil brat partizanskega generala Jake Avšiča. Pisna izjava: Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

⁹¹⁶ Sl. list, št. 102, 22. 12. 1943, str. 471 in 472, Naredba o pobiranju prispevkov za "Zimsko pomoč".

– 3.3, – po Smuldersovih dognanjih – pa 4.2 otroka, da se more narod primerno množiti.”⁹¹⁷ Zimska pomoč je prijetne praznične trenutke namenila tudi prebivalcem Cukrarne, saj so jim božični večer polepšali z jaslicami in nekoliko boljšo večerjo,⁹¹⁸ med katero je pel zbor Marijanišnikov in učiteljišnic. Na božični dan je Cukrarno obiskal prezident Rupnik.

V času, ki je bil določen za obstoj in delovanje Zimske pomoči (od 1. decembra 1943 do 31. marca 1944), je ta obravnavala “9845 vlog za pomoč in izplačala 1425 denarnih podpor.”⁹¹⁹ Aprila 1944 je bila ukinjena. Na njeno mesto je kot pravna naslednica stopila “Socialna pomoč”.

---

⁹¹⁷ ARS, AS 1893, f. 97, II, št. 53, Zapisnik I. seje Ljubljanskega podpornega odbora, 3. 2. 1944, str. 2.

⁹¹⁸ Od januarja 1944 je za pripravo hrane v kuhinji Cukrarne skrbel red sester sv. Križa.

⁹¹⁹ Slovenska narodna pomoč, str. 96.

“Socialna pomoč”

V času delovanja Pokrajinskega podpornega zavoda je Zimska pomoč sicer delovala pod njegovim okriljem, vendar skoraj povsem samostojno. Po reorganizaciji in preimenovanju zavoda v Pokrajinski podporni odbor konec leta 1943 je ostala v njegovem sestavu, vendar je odbor od nje prevzel vse aktivne in pasivne naloge. Tako je morala tudi Socialna pomoč kot naslednica aprila 1944 ukinjene Zimske pomoči večino zbranih denarnih prispevkov odvajati Pokrajinskemu podpornemu odboru,⁹²⁰ sama je denarne podpore delila le redko in še to v nujnih primerih. Kljub manjšim pristojnostim se dela ni branila. Nadaljevala je z obsežnim socialnim delovanjem. Zbirala je prispevke v denarju in blagu ter skrbela za nemoteno izvajanje raznih nabiralnih akcij. V korist Socialne pomoči so bile organizirane tudi razne kulturne prireditve.⁹²¹

Pred božičem 1944 je Socialna pomoč v Ljubljani in na podeželju priredila stalno božično nabiralno akcijo za begunce. Nameščenci Socialne pomoči so s pomočjo prostovoljcev cel mesec nabirali material po hišah. V Ljubljani so uspeli nabrati večjo količino oblačil in drugih nujno potrebnih predmetov in 457.410 lir gotovine. Ljubljanski kinematografi so po nalogu oblasti zbirali božični “davek” od kino vstopnic in zabeležili izkupiček

⁹²⁰ ARS, AS 1893, f. 99, I, ovoj 43, št. 43/1945.

⁹²¹ Simfonični koncert (ki je bil na sporedu 6. 3. 1945) in po ena operna in dramska predstava ljubljanskih gledališčnikov.

85.436 lir. Trgovci in industrijalci so za to akcijo prispevali 8,151.744 lir, javni in zasebni uradniki 497.475 lir, Zveza svobodnih poklicev 50.959 lir, Združenje kmetovalcev 49.980 lir, razni uradi so skupaj prispevali 1,694.883 lir, na podeželju pa so nabrali 908.806 lir. Pod okriljem velike božične akcije se je zbralo za Socialno pomoč okoli 12 milijonov gotovine, živeža v skupni vrednosti okoli 150.000 lir in veliko oblačil. Slednje je Socialna pomoč dala na police trgovinice, ki jo je v začetku leta 1945 odprla v centru mesta in jo poimenovala "oblačilnica". V njej so našli kaj primerne zasebnejši Ljubljanci.

Socialna pomoč je leta 1945 organizirala tudi veliko nočno nabirko. V Ljubljani so njeni uslužbenci prispevke zbirali po stanovanjih (v denarju so nabrali 83.275 lir in veliko oblačil) in po ulicah (nabrali so 124.439 lir). V cerkvah se je za Socialno pomoč nabralo 66.922 lir. Kar precej gotovine pa so ji izročili ljubljanski kinematografi, ki so od 1. do 20. aprila 1945 v okviru velikonočne akcije ponovno pobirali prispevek, od vsake vstopnice 2 liri.

V letu 1945 je morala Socialna pomoč poleg siromakov in beguncev poskrbeti tudi za Ljubljance, ki jih je 9. marca 1945 kakor koli prizadelo bombardiranje mesta. Pri tem je bila precej samostojna, smela je razpolagati celo z lastnimi denarnimi sredstvi. Žrtvam letalskega napada je namenila 186.450 lir ter znatno podporo v oblačilih in odejah. Poskušala je priskrbeti najnujnejše pohištvo za tiste, ki so ostali brez vsega, za javne kuhinje pa je preskrbela krožnike, žlice in kozarce.⁹²²

---

⁹²² ARS, AS 1893, f. 98, II, 3c, Poročilo o dosedanjem delovanju Socialne pomoči v tekočem letu 1945.

Odbor za begunce in povratnike oziroma Odbor za preskrbo povratnikov in pribežnikov

Vojna in njene posledice so terjale ustanovitev še enega odbora. Ustanovljen je bil v Ljubljani na pobudo pokrajinske uprave s sklepom posebne konference, ki se je vršila 15. novembra 1943 v okviru VI. oddelka. Imenoval se je Odbor za preskrbo povratnikov in pribežnikov. Predsedstvo odbora je bilo zaupano predstavniku Pokrajinskega podpornega zavoda.⁹²³ V odboru so sodelovali predstavniki Rdečega križa, Škofijske dobrodельne pisarne, Pokrajinskega podpornega zavoda in Ljubljanskega podpornega odbora. Odbor je prevzel skrb za pribežnike iz posameznih krajev Ljubljanske pokrajine, kakor tudi za povratnike iz raznih taborišč ter kaznilnic, ki se zaradi izjemnih razmer niso mogli vrniti na svoje domove. S tem je razbremenil mestno občino, ki je prvotno skrbela za te vojne žrtve. Odbor je imel več nastanitvenih enot, kjer je konec leta 1943 prebivalo okoli 1000 oseb, konec januarja 1944 pa je bilo vseh oskrbovancev 1235, od tega je bilo 667 pribežnikov in 568 povratnikov. Večina je bila moških, žensk je bilo le 57. Med oskrbovanci je bilo 84 otrok in mladoletnikov do 18. leta starosti. Med povratniki so bili tudi pripadniki drugih narodnosti: 66 Srbov, 100 Črnogorcev, 12 Grkov in 2 Albanca.⁹²⁴ Nastanitveni centri so bili na sledečih lokacijah: na učiteljski na Resljevi cesti, v osnovni šoli na Ledini, ob

---

⁹²³ ARS, AS 1893, f. 97, I, 2/I, Poročilo o delu "Odbora za preskrbo povratnikov in pribežnikov", 27. 1. 1944.

⁹²⁴ Prav tam.

Streliški na Peruškovi ulici 6 (le za ženske in otroke), v bolnišnici v Kollmanovem gradu v Rožni dolini.⁹²⁵ V sodelovanju s Kmečko pisarno je odbor pri kmečkih posestnikih v Ljubljani in okolici nakupil zadostno količino slame, s podporo Škofijske dobrodelne pisarne, Slovenskega Rdečega križa, Ljubljanskega podpornega odbora in Pokrajinskega podpornega zavoda pa je preskrbel 630 slamnjač in 466 odej, kar pa nikakor ni ustrezalo številu povratnikov in pribežnikov. V okviru splošne higiene je bila za t. i. povratnike in pribežnike urejena zasilna pralnica in sušilnica v učiteljišču, dve begunki sta bili nastavljeni kot perici.⁹²⁶ Vsi oskrbovanci odbora so hrano prejeli v javnih kuhinjah. Konec januarja je menzo v Delavskem domu obiskovalo 654 oseb, Ljudsko kuhinjo 275, kuhinjo Delavske zveze 226, Železničarsko menzo pa 71 oseb. Dnevni stroški za posameznega oskrbovanca so znašali 6.15 lir, vendar so morali zaposleni stroške prehrane nositi sami. Javnim kuhinjam odbora je šel zelo na roko prehranjevalni zavod Prevod, kljub temu pa je bila hrana enolična, saj je bila vezana na racionirana živila. Poleg živil je ljudskim kuhinjam nagajalo tudi pomanjkanje posode in jedilnega pribora, vendar je odbor s pomočjo Škofijske dobrodelne pisarne organiziral nabiranje po hišah. Pereč je bil tudi problem preskrbe z obleko ter s perilom in obutvijo. V tej smeri so odboru pomagali Slovenski rdeči križ, Škofijska dobrodelna pisarna in Socialna pomoč. Odbor je moral nabrano blago ustrezno razkužiti. Za vse pribežnike in povratnike je bilo pomembno tudi zdravstveno skrbstvo. Zdravniško službo je za odbor najprej izvajal mestni fizikat. V času od 26. septembra 1943 do 4. januarja 1944 je tam zaposleni zdravnik opravil 826 pregledov, 281 bolnikov je napotil v bolnišnico. Pri pregledih je ugotovil 112 slučajev garij, 2 primera davice in 2 škrlatinke ter 1 primer paratifusa. Od 17. januarja 1944 dalje je za povratnike in begunce skrbela ambulanta, organizirana v osnovni šoli na Ledini. Ta bolniška postaja je razpola-

⁹²⁵ Slovenska narodna pomoč, str. 105.

⁹²⁶ ARS, AS 1893, f. 97, I, 2/I, Poročilo o delu "Odbora za preskrbo povratnikov in pribežnikov", 27. 1. 1944.

gala s primerno opremljeno ordinacijo ter posebno bolniško sobo, v kateri je stalo 18 postelj.⁹²⁷

Število v Ljubljani oskrbovanih beguncev in internirancev je zaradi vstopa posameznikov k domobrancem, prebega v partizane in odhoda mnogih na domove oziroma v privatno oskrbo, v teku leta 1944 močno padlo (aprila jih je bilo zabeleženih le okoli 750).⁹²⁸ Kljub temu je odbor deloval do osvoboditve.

---

⁹²⁷ Prav tam.

⁹²⁸ ARS, AS 1893, f. 97, II, št. 77/1, Poročilo o delovanju Pokrajinskega Podpornega Zavoda, 2. 4. 1944.

Rdeči križ (Slovenije)

Enotno humanitarno društvo Rdeči križ Kraljevine SHS je bilo ustanovljeno že leta 1921⁹²⁹ in je delovalo do leta 1941. V Dravski banovini je v tem obdobju deloval Rdeči križ Dravske banovine pod predsedstvom dr. Viljema Krejčija in zadnja leta pred vojno pod vodstvom dr. Otona Fetticha.

Po okupaciji je bil na nemškem zasedbenem ozemlju Rdeči križ razpuščen, v Ljubljanski pokrajini pa je z dovoljenjem visokega komisarja do jeseni leta 1941 deloval dalje. Njegove naloge so bile evakuacija, oskrbovanje in zdravljenje bolnikov in ranjencev, izvajanje protiletalske zaščite prebivalstva, razdeljevanje podpore in vodenje seznamov ujetnikov in internirancev.⁹³⁰ Dne 17. oktobra 1941 je bilo društvo Rdeči križ postavljeno pod nadzorstvo visokega komisariata in poverjeno italijanskemu nadzorniku.⁹³¹ Visoki komisar je temu z odločbo z dne 23. decembra 1941 poveril še izvedbo preureditve društva zaradi prilagoditve podobni instituciji v Kraljevini Italiji.⁹³² Zaradi velikih pristojnosti, ki jih je imel na polju socialne politike Pokrajinski podporni zavod, se je podporno delovanje Rdečega križa spremenilo oziroma

---

⁹²⁹ O tem: Hutař, Vera: Slovenski Rdeči križ (od septembra 1943 do septembra 1944). Novo mesto 2000, str. 14 (dalje Hutař: Slovenski Rdeči križ) .

⁹³⁰ Hutař: Slovenski Rdeči križ, str. 16 in 17.

⁹³¹ Sl. list, št. 86, 25. 10. 1941, str. 614, Postavitev društva rdeči križ pod nadzorstvo.

⁹³² Sl. list, št. 104, 27. 12. 1941, str. 747 in 748, Nadomestitev nadzornika za Rdeči križ.

zožilo. Z odredbo visokega komisarja je bil 6. februarja 1942 razpuščen njegov upravni odbor, uprava društva pa je bila poverjena izrednemu komisarju Antonu de Nakichu.⁹³³ Društvo je poslovalo dalje kot samostojni avtonomni odsek Italijanskega Rdečega križa v Ljubljani (Croce Rossa Italiana, sezione autonoma di Lubiana).⁹³⁴ Ta pa je za ljudi v stiski lahko poskrbel dosti slabše kot njegov predhodnik.

Po kapitulaciji Italije je predsednik pokrajinske uprave 28. septembra 1943 razveljavil določbo z dne 6. februarja 1942. Ponovno sta bila vzpostavljena upravni in nadzorni odbor društva, ki je poslovalo pod novim imenom Slovenski Rdeči križ v Ljubljani.⁹³⁵ Vsi oddelki in odseki društva so s polno paro nadaljevali svoje delo s poudarkom na reševanju internirancev, konfinirancev in zapornikov, pri čemer so organizirali pravo reševalno mrežo.⁹³⁶ Slovenski Rdeči križ je bil sicer delaven do osvoboditve, vendar od prve polovice septembra 1944 dalje, ko so bili zaradi suma sodelovanja z odporniškimi gibanjem aretirani vsi njegovi odborniki,⁹³⁷ o delovanju tega društva ni zaslediti omembe vrednih podatkov.⁹³⁸

---

⁹³³ Po njegovi smrti decembra 1942 je to mesto zasedel dr. Bucceri, tega pa je marca 1943 zamenjal dr. Cattaneo Unkas.

⁹³⁴ Sl. list, št. 12, 11. 2. 1942, str. 79 in 80, Imenovanje izrednega komisarja za društvo Rdeči križ.

⁹³⁵ Sl. list, št. 78, 29. 9. 1943, str. 397 in 398, Preimenovanje društva Rdeči križ v Ljubljani in vzpostavitev prejšnjega upravnega odbora. O tem tudi: Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva republike Slovenije, III, del. Ljubljana 1999, str. 28 in 29; Hutař: Slovenski Rdeči križ, str. 131sl. Iz tega je razvidno, da je bil maja 1944 v Drvarju na seji Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije ustanovljen Rdeči križ nove Jugoslavije in na pobudo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske 18. 6. 1944 Rdeči križ Slovenije oziroma njegov glavni odbor. Deloval je predvsem v smislu vojaške sanitete, zdravstveno varstvo pa je nudil tudi civilnemu prebivalstvu. Glavni odbor Rdečega križa Slovenije je po osvoboditvi svoj sedež prenesel iz Semiča v Ljubljano in skrbel za zdravstveno in socialno vzgojo ljudstva. Nekoliko drugače o tem: Žnidaršič, Ivica: O nastanku in razvoju mednarodne organizacije Rdečega križa. Rdeči križ pri nas. Ljubljana 1976, str. 73 in 74; Rdeči križ Slovenije 1944–1974. Ur.: Klanšek, Maks idr. Ljubljana 1974.

⁹³⁶ O tem: Hutař: Slovenski Rdeči križ.

⁹³⁷ Predsednik Fettich in še nekaj njegovih kolegov so umrli v koncentracijskem taborišču Dachau.

⁹³⁸ Slovenska narodna pomoč, str. 119.

*Sekcija za socialno pomoč*⁹³⁹

Rdeči križ je imel ob začetku vojne že dolgoletno izkušnjo, kako pomagati ljudem v stiski. Aprilski dogodki ga leta 1941 niso vrgli iz tira. Njegovi uslužbenci so pričakovali naval prebežnikov in niso se zmotili: "Koncem aprila in začetku maja so začeli prihajati iz krajev, zasedenih po nemški vojski, najrazličnejši begunci: očetje, matere, starke, starci, otroci, onemogli, hromi, bolni itd. Ravno tako so se pričeli vračati v Ljubljansko provinco oni, ki so izgubili eksistenco v Nezavisni državi Hrvatski in v Srbiji, kakor tudi iz krajev, zasedenih po madžarski vojski. Dolga vrsta je bila teh, ki so postali vsled dogodkov vojne brezdomci in ki so se zatekli v Ljubljansko pokrajino, v prvi vrsti v njeno središče Ljubljano."⁹⁴⁰ V želji, da bi tem beguncem čim bolj uspešno pomagali, je bila 10. maja 1941 v okviru Pokrajinskega odbora Rdečega križa osnovana Sekcija za socialno pomoč,⁹⁴¹ ki je začela delovati 12. maja 1941. Njen predsednik je bil dr. Oton Fettich,⁹⁴² nadzorstvo pa je vršil nadzorni odbor Pokrajinskega odbora Rdečega križa. Sekcija za socialno pomoč je zbirala sredstva s pomočjo Pokrajinskega odbora Rdečega križa in drugih organizacij. Sredstva so prihajala iz podpor pokrajinskih oblasti in občin, podpor in darov ustanov in zasebnikov, in to v denarju, blagu, hrani, kurivu ipd. Prepovedana so bile pisne prošnje Rdečega križa za denarne prispevke, pa naj so bile naslovljene na ustanove ali zasebnike. Prepovedane so bile tudi vse okrožnice za pobiranje denarnih prispevkov, ki so bile poslane stanovskim organizacijam: "Ta ukrep je potreben, ker je prebivalstvo izrazilo svojo nezadovoljnost zaradi trajnih in neprestanih pozivov, ki so

---

⁹³⁹ V besedilu podrobneje obravnavam delovanje Sekcije za socialno pomoč in njenih odsekov, saj se tiče prebivalcev medvojne Ljubljane, se pravi njenih beguncev.

⁹⁴⁰ ARS, AS 1752, šk. 1, mapa 17, ovoj 1, a, Poročilo.

⁹⁴¹ V istem času so začele begunce podpirati razne organizacije, tako da je v jeseni 1941 za njih skrbelo več kot deset ustanov, večina od teh je bila stanovskih.

⁹⁴² Njegove posle je po razpustu upravnega sveta Rdečega križa, ki ga je 6. 2. 1942 odredil visoki komisar, prevzel major de Nakich kot novi predsednik Pokrajinskega odbora Rdečega križa v Ljubljani, v: ARS, AS 1752, šk. 1, mapa 17, ovoj 1, b, dr. Oton Fettich, 10. 2. 1942 (obvestilo članom upravnega in nadzornega odbora PO RK).

jih razni organi Rdečega križa vršili na način, kakor da so skoraj obvezni.”⁹⁴³

Socialna sekcija pri Rdečem križu, ki je bila razdeljena v več odsekov, je nudila beguncem podporo v hrani, stanovanju in obleki. Pomagala jim je tudi z denarnimi podporami za stanovanje in hrano ter s podporami za potovanja. Zaradi lažjega dela je (registrirane) begunce razdelila v pet skupin. Delili so se na:

- tiste, ki so se prijavi samo zaradi zahtevane evidence, niso pa prosili za pomoč,
- tiste, ki so bili v tranzitu in so podporo potrebovali le za čas enega tedna,
- tiste, ki so potrebovali in prejeli stalno podporo,
- tiste, ki so podporo prejeli več kot sedem dni, pa je prenehala,
- tiste, ki so dobivali začasno podporo (dokler niso za njih poskrbele njihove strokovne podporne organizacije).

Kontrolni odsek

Zaradi velikega števila beguncev in lažjega nadzora le teh je visoki komisar od vsakega posameznika zahteval, da se je prijavil kontrolnemu odseku Sekcije za socialno pomoč pri Rdečem križu, kjer je izpolnil evidenčni list. Ta je vseboval več podatkov: ime, priimek, datum in kraj rojstva, pristojnost, stanovanje, zadnje zaposlitev, izgube premičnin in nepremičnin, hranilnih vlog ter denarja in navedbo o verodostojnosti podatkov. Vsak posameznik je prejel posebno izkaznico s potrdilom o prijavi. V primeru potrebe je prejel tudi nakaznico za prenočišče in bone za tople obroke v Delavskem domu in Delavski zbornici, dijaki pa so prejeli bone za menzo v internatu ali šolski kuhinji.

---

⁹⁴³ ARS, AS 1752, šk. 1, mapa 17, ovoj 1, b, št. 3209, Okrožnica.

Odsek za delo⁹⁴⁴

V Rdečem križu so se zavedali, da vsak človek potrebuje delo, tudi (ali pa morda še posebej) begunec. Prostih službenih mest je primanjkovalo že pred vojno, po okupaciji Slovenije pa uradi in podjetja zaradi pomanjkanja dela in surovin ter zaradi zadovoljivega števila lastnih uslužbencev niso mogla sprejeti novih moči. Naloga, ki si jo je zadala sekcija Rdečega križa, je tako predstavljala določen problem. Tega naj bi odpravil (ali vsaj omejil) novoustanovljen odsek, ki bi beguncem pomagal pri zaposlovanju: "V zavesti, da naša naloga ni izčrpana s tem, da nudimo priseljencem le hrano in stanovanje, ampak je potreba begunce po možnosti čimprej uvrstiti v krogotek gospodarskega življenja, smo ustanovili v to svrho poseben odsek, imenovan "odsek za delo", z nalogo, da posreduje zaposlitve številnim doseljencem in išče novih možnosti za nove zaposlitve."⁹⁴⁵ V zvezi s perečim vprašanjem zaposlovanja beguncev je Rdeči križ podal nekaj rešitev. Zavzemal se je za večja javna dela na področju Ljubljanske pokrajine, ki bi omogočila zaposlitev tako delavcem in obrtnikom kot tudi mlajšim zdravim intelektualcem. Dr. Fettich se je obrnil na visokega komisarja s prošnjo, naj bi se začeta vrtnarska dela in druga začasna dela na področju mestne občine ljubljanske nadaljevala. Sredstva, namenjena tem delom, so bila namreč že izrabljena, zato so se konec junija 1941 ustavila. S tem je ostalo brez dela tudi več beguncev. Brez dela je bilo tudi veliko število begunk-intelektualk, saj je bilo njim najti delo še posebej težko: "Zaradi njene šibkejšje konstitucije je le malo fizičnih del, ki bi prišla zanje v poštev. Zato bi bilo potrebno, da bi se oddajala vsa najlažja fizična dela, n. pr. lažja vrtnarska dela, samo begunkam intelektualkam. Poleg tega bo treba ustvariti zanje možnost za druge začasne zaposlitve. Tu bodo prišla v prvi vrsti v poštev pisarniška dela, ki se bodo odprla z javnimi deli."⁹⁴⁶ Odsek za delo je sodeloval z Borzo dela, to pa je rezultate

⁹⁴⁴ Tudi: Odsek za preskrbo dela beguncem.

⁹⁴⁵ ARS, AS 1752, šk. 1, mapa 17, ovoj 1, a, Poročilo, str. 10.

⁹⁴⁶ ARS, AS 1752, šk. 1, mapa 17, ovoj 1, č. št. D 232, Delo RK, str. 2 in 3.

izboljšalo. Ti namreč kažejo, da je do konca leta 1941 službo na ta način našlo nekaj več kot 500 beguncev. Vseh zaposlenih beguncev pa je bilo v istem obdobju okoli 850. Mnogim intelektualcem je namreč uspelo in so si službo priskrbeli sami.⁹⁴⁷

Stanovanjski odsek

V okviru Rdečega križa oziroma sekcije je bil osnovan tudi stanovanjski odsek, ki je beguncem pomagal iskati začasno streho nad glavo. Njegov predsednik je bil Maks Hočevar. Odsek je organiziral 22 prenočišč s 475 posteljami, 350 dijakov pa so razmestili po 17 internatih. Vsi begunci postelje v skupnih prenočiščih zaradi velike zasedenosti niso dobili, zato je odsek želel za podpirance preskrbeti tudi privatna stanovanja.

Rdeči križ si je prizadeval, da bi čim več beguncev preselil iz Ljubljane v okolico, saj bi bilo tam življenje lažje kot v mestu. Organiziral je tudi akcijo preselitve, ki je relativno uspela (v okolico Dobrepolja, Sodražice in Velikih Lašč je preselil 476 oseb), čeprav je glavnina beguncev ostala v prestolnici in do osvoboditve tako rekoč životarila iz dneva v dan.⁹⁴⁸

Prehranjevalni odsek⁹⁴⁹ in odsek za izdajo oblačil

V okviru Sekcije za socialno pomoč so organizirali prehranjevalni odsek, ki je moral poskrbeti, da begunci niso bili lačni. Tisti, ki so želeli, so se prehranjevali v javnih kuhinjah. Odsek je namreč organiziral prehrano v Delavskem domu, Delavski zbornici in Ljudski kuhinji. Ničesar ni želel prepustiti naključju, zato je sam mnogokrat organiziral zbiranje prostovoljno darovanih živil, ki so bila dobrodošla v vsaki menzi.⁹⁵⁰ Tisti, ki so

⁹⁴⁷ ARS, AS 1752, šk. 1, mapa 17, ovoj 1, a, Poročilo, str. 12.

⁹⁴⁸ Prav tam, str. 12 in 13.

⁹⁴⁹ Prehranjevalni odsek je imel dva pododseka, pododsek za nabavo živil in pododsek za oblačila. V: ARS, AS 1752, šk. 1, mapa 17, ovoj 1, b, št. 429, Pravilnik.

⁹⁵⁰ ARS, AS 1752, šk. 1, mapa 17, ovoj 1, a, Poročilo, str. 13 in 14.

želeli jesti doma skuhanu hrano, so dobivali denar za nakup živil. Begunska družina, ki je stanovala pri znanjih, sorodnikih ali v najetem stanovanju, pa ni imela sredstev za preživljanje, je dnevno prejela denarno podporo 5 lir za vsako odraslo osebo v družini oziroma 2.50 lire za osebo mlajšo od 6. let. Računali so, da odrasla oseba potrebuje 4 lire za hrano in 1 liro za "kruh" oziroma nujne potrebščine. Tudi oni, ki so prejeli hrano v naravi, so dobili dnevno 1 liro "za kruh".⁹⁵¹ Čim je begunec našel službo, mu podpora naj ne bi več pripadala. Odbor sekcije je v primerih, da delo beguncev ni bilo dobro plačano, posameznikom pomagal še naprej.⁹⁵² V zvezi s preskrbo ostalih najnujnejših potrebščin pa se je trudil odsek za izdajo oblačil. Beguncem je poskušal preskrbeti kar največ oblačil, obutve, pa tudi posteljnine, kocev itd.

Zdravstveni odsek

Ta odsek je organiziral in vodil zdravstveno službo med begunci. Vsak posameznik je moral opraviti zdravniški pregled. Za pregled in zdravstveno stanje beguncev so vsak dan od 11. do 12. ure dopoldne skrbeli trije zdravniki, ki so imeli ordinacijo kar v prostorih sekcije. Sekcija je posebno skrb posvetila obnemoglim osebam, nosečnicam ter otrokom. Za ljubljanske in begunske otroke je avgusta 1941 organizirala počitniško kolonijo. Septembra istega leta pa je bila kolonija na Rakitni organizirana samo za otroke–begunce. Za cel mesec je tja odpotovalo kar 72 otrok.⁹⁵³

Pod nemško upravo je na priprošnje Železniška direkcija v Ljubljani Rdečemu križu namenila v uporabo nekaj prostorov na železniški postaji. Tam je dr. Franta Mis organiziral in opremil ambulanto za prvo pomoč,

---

⁹⁵¹ Prav tam, str. 2 in 3.

⁹⁵² ARS, AS 1752, šk. 1, mapa 17, ovoj 1, d, Pravilnik o poslovanju Rdečega križa. Vse finančne naloge so v Socialni sekciji oziroma Sekciji za socialno pomoč opravljali uslužbenci t. i. finančnega odseka. Zbirali so denarna sredstva za podpirance in kontrolirali prejeme in izdatke. Skrbeli so tudi za redno desetdnevno izplačevanje podpor. Gl.: ARS, AS 1752, šk. 1, mapa 17, ovoj 1, a, Poročilo, str. 14.

⁹⁵³ V: ARS, AS 1752, šk. 1, mapa 17, ovoj 1, a, Poročilo.

ki je bila namenjena tako repatriirancem kot ostalim, potrebnim zdravniške pomoči. Ambulanta, ki je vračajoče internirance tudi pocrkjala z okrepčili in cigareti, je delovala do konca vojne.⁹⁵⁴

---

⁹⁵⁴ Hutař: Slovenski Rdeči križ, str. 144.

Ostale socialne ustanove

Socialno ogroženim osebam so poleg naštetih⁹⁵⁵ pomoč nudile tudi razne **cerkvene organizacije**:

1. Škofijska dobrodela pisarna je podpirala: 271 družin s 1107 člani z rednimi mesečnimi podporami, 71 posameznikov s prav tako rednimi mesečnimi podporami, 132 dijakov in dijakinj z rednimi mesečnimi podporami za hrano in stanovanje, včasih tudi za obleko in obutev, 85 študentov s hrano, nekatere od teh tudi s stanovanjem in obleko, 30 osirotelih otrok z vsem potrebnim, 918 družin s 3693 družinskimi člani z občasno denarno podporo in oblačili, 101 posameznika s ponovno podporo, približno 1000 beguncev z obleko in deloma hrano, pa tudi s prispevki za stanovanje, 270 oficirskih družin deloma z mesečno, ali pa tudi le z enkratno oziroma večkratno podporo.

2. Karitativna zveza je bila zamišljena kot ustanova, ki bi le idejno podpirala krščanske dobrodelne organizacije, kljub temu pa je v letu 1943 nudila podporo 44 samskim osebam in 67 družinam z 216 družinskimi člani.

3. Vincencijeve konference, ki jih je bilo 15, so redno podpirale 735 družin z 2503 družinskimi člani in 378 samskih oseb.

---

⁹⁵⁵ Na tem mestu bi izpostavila še podpore, ki jih je delil vojaški urad pokrajinske uprave: aktivnim častnikom, vojaškim uradnikom, podčastnikom in svojcem aktivnih vojnih ujetnikov, svojcem vojnih ujetnikov in rezervne vojske ter svojcem civilnih internirancev. V: Slovenec, št. 94, 25. 4. 1944, str. 3, Izplačevanje vojnih podpor.

4. Elizabetne konference, ki jih je bilo 9, pa so redno podpirale 261 družin z 836 družinskimi člani in 240 samskih oseb.

5. Društvo za varstvo deklet v Ljubljani je imelo v Slomškovi ulici zavetišče za "potujoče ženske" s 13 posteljami. V zavetišču pa je bilo vedno več oseb kot so nudile kapacitete. Gostje so bile vedno deležne tudi skromnega okrepčila.

6. Društvo slepih je od aprila 1943 dalje podpiralo devet družin slepih oseb z 52 družinskimi člani in 15 samskih oseb.⁹⁵⁶

Socialne institucije so delovale tudi izven uradnega socialnega sistema, zato je potrebno omeniti **karitativne institucije narodnoosvobodilnega gibanja**, predvsem najmočnejšo, to je Ljudsko pomoč, ki se je v letu 1943 preimenovala v Slovensko narodno pomoč.⁹⁵⁷ S sredstvi, ki jih je dobila od številnih Ljubljančanov,⁹⁵⁸ je lajšala življenje zapornikom in internirancem ter njihovim in partizanskim družinam, skrbela je za varnost in preskrbo otrok ilegalcev,⁹⁵⁹ aktivistov Osvobodilne fronte in partizanov.

Poleg naštetih socialnih ustanov je potrebno omeniti najvidnejša **zavetišča**:

- **za otroke**, ki jih je ustanovila in vzdrževala ljubljanska občina,⁹⁶⁰ vzgojno osebje pa je plačevala država: v Cukrarni (zavetišče pri sv. Petru⁹⁶¹), v

⁹⁵⁶ ARS, AS 1893, f. 98, III, 1, Zapisnik II. konference z zastopniki dobrodelnih društev, 20. 1. 1944.

⁹⁵⁷ O Ljudski pomoči oziroma Slovenski narodni pomoči: Lukež, Kos: Ljubljana 1170 dni, str. 39; Čepe, Marica: Skrb in varstvo za žrtve nasilja. V: Junaška Ljubljana 1941-1945, 2. knjiga. Ljubljana 1985, str. 220-241; Slovenska narodna pomoč; Deželak Barič, Vida: Slovenska narodna pomoč. V: Ilegalčki. Vojna Ljubljana 1941-1945 : iz zapuščine Ade Krivic, 1. knjiga. Ljubljana 2004, str. 279; Pacek, Sonja: Socialna politika s posebnim oziranjem na socialno skrbstvo v obdobju od leta 1940-1950 v Ljubljani: Rdeča pomoč, Ljudska pomoč, Slovenska narodna pomoč na območju občin Moste, Bežigrad in Center. Diplomski naloga. Ljubljana 1978.

⁹⁵⁸ Sredstva je dobila na osnovi odloka o narodnem davku in posojilu svobode, ki ga je izdal Slovenski narodnoosvobodilni odbor. O tem: Kos, Peter: Slovenska partizanska plačilna sredstva. Ljubljana 1977, str. 27sl.

⁹⁵⁹ O življenju otrok ilegalcev v: Ilegalčki. Vojna Ljubljana 1941-1945 : iz zapuščine Ade Krivic, 2 knjigi. Ljubljana 2004.

⁹⁶⁰ Zavetišča je vzdrževala mestna občina, le v času od začetka leta 1943 do kapitulacije Italije je za njih skrbel Šolski patronat Gilla. V tem obdobju so se zavetišča imenovala "pošole". V: ZAL, LJU 182, Dnevna zavetišča za revno šolsko mladino v Ljubljani, f. 1/ 1-18, ovoj 13/št. 93-94.

⁹⁶¹ ZAL, LJU 503, t. e. 102-140, ovoj 135, Ureditev poslovanja v mestnih otroških zavetiščih

Spodnji Šiški, v Trnovem, za Bežigradom (za dojenčke in otroke do šestih let⁹⁶²), v Mostah na III. državni meščanski šoli, pri sv. Florjanu in na Taboru. Ta zavetišča so bila namenjena otrokom od 2 do 14 let, katerih starši so bili zaposleni cel dan oziroma so imeli službo v popoldanskem času. V zavetišča so bili sprejeti tudi otroci bolnih staršev oziroma tistih, ki za otroke niso bili zmožni skrbeti. Le za lažjo orientacijo naj navedem podatek, da je ljubljanska mestna občina v letu 1937 skrbela za 2991 otrok, kar za 192 od teh v celoti.⁹⁶³ Zavetišča so bile ustanove, v katerih so otroci v izvenšolskem času dobivali “duševno in telesno vzgojo”: “Zavetišče naj ima značaj prijetnega družinskega doma, kjer pride otroška duša do razmaha. Z istim zaupanjem kot k materi naj prihaja otrok v zavetišče.”⁹⁶⁴ O vsakem otroku je vodstvo zavetišča vodilo osebno popisnico o njegovem vedenju in sposobnostih. Po učenju in pisanju domačih nalog so se otroci igrali družabne igre, radi so risali in brali knjige ter se ukvarjali z ročnimi deli. Kadar je bilo vreme primerno, so se igrali na odprtem dvorišču. Otroci so morali pomagali pri hišnih opravilih, deklice v kuhinji in pri postrežbi hrane, dečki pa pri kurjenju in nakupih živil.⁹⁶⁵ V zavetiščih so bile telesne kazni prepovedane. Vzgojiteljice naj bi z otroki ravnale ljubeznivo in naj bi jih klicale celo po krstnih imenih.

- **za odrasle:** Mestno zavetišče za onemogle v Japljevi ulici, ki je skrbelo za okoli 250 ljudi, zavetišče sv. Jožefa na Vidovdanski cesti, ki je skrbelo za okoli 300 onemoglih ter Josefinum – občinsko zavetišče na Poljanski cesti, ki je skrbelo za okoli 80 ljudi.⁹⁶⁶

---

⁹⁶² Prav tam.

⁹⁶³ Kronika slovenskih mest, 1938, št. 4, str. 238, Mladinsko skrbstvo in zdravstvo mesta Ljubljane.

⁹⁶⁴ Prav tam. O zavetišču za Bežigradom podrobneje Dobaja, Dunja: Rojstva v Ljubljani med drugo svetovno vojno s poudarkom na nezakonskih rojstvih ter skrb za matere in otroke. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2007, št. 1. Ljubljana, str. 146sl. (dalje Dobaja: Rojstva).

⁹⁶⁵ ZAL, LJU 503, t. e. 102–140, ovoj 135, Ureditev poslovanja v mestnih otroških zavetiščih.

⁹⁶⁶ Slovenski narod, št. 49, 11. 12. 1944, str. 5, Kratek obisk v ljubljanskih zavetiščih.

Deklica pri obedu v podporni ustanovi. MNZS

Poseben sloves pa je imela ljubljanska Cukrarna, ki je imela svoja vrata odprta od leta 1938. Zanj je bila odgovorna ljubljanska mestna občina. V času vojne je postajalo število lačnih ljudi vse večje, tako so morali odgovorni mestni veljaki okrepiti kapacitete javnih kuhinj. Dne 2. marca 1942 je tako v Cukrarni začela poslovati menza pokrajinske podporne ustanove. V ta namen je uporabljala njeno kuhinjo in njen inventar, eno shrambo za živila in obednico.⁹⁶⁷ V teku leta 1942 je sporazumno s predsednikom ljubljanske mestne občine Pokrajinski podporni zavod prevzel odgovornost nad celotnim zavodom. V Cukrarno so sprejemali le osebe, ki jih je poslal občinski odbor pokrajinske podporne ustanove ali pa ljubljanski mestni socialni urad in to na podlagi pismene nakaznice, na kateri je mestni fizikat potrdil, da oseba ni "zamrčesena" oziroma nalezljivo bolna. Oseba, ki si je želela prespati v Cukrarni, pa potrdila mestnega fizikata ni imela, je bila deležna predpisane "očiščevalne procedure".⁹⁶⁸ V Cukrarni je bil predpisan strog hišni red. Pred jedjo si je moral vsak umiti roke, v jedilnici so se

⁹⁶⁷ Prav tam, ovoj 167.

⁹⁶⁸ ZAL, LJU 503, t. e. 141–180, Socialno politični urad, ovoj 172.

morali vsi dostojno obnašati, nihče ni smel nositi pokrivala, pa tudi kajenje je bilo prepovedano. Stanovalci so morali biti v spalnicah (3 ženske in 1 moška spalnica) ob 21. uri, enajst ur kasneje so jih, seveda pospravljene, morali vsi zapustiti. Moškim je bilo prepovedano v žensko spalnico in obratno. Stanovalci Cukrarne so morali skrbeti za osebno higieno. Enkrat tedensko so se morali skopati, na hitro so se morali umiti dvakrat dnevno – pred in po spanju.⁹⁶⁹ Delavci socialnega skrbstva so stanovalce Cukrarne opisali takole: “Cukrarna je zbirališče brodolomcev, nezadovoljnežev in delomrznežev, ki jim moraš njihovo delomrznost pripisati tudi na račun živčnih motenj. Imaš dalje prav stare ljudi, nekoliko že zaradi starosti omejene, z različnimi telesnimi napakami: močijo se, ponesnažujejo se itd., imaš kvartalne pijance, imaš bebca, ki pa je naravnost v korist kuhinji, ker odvrne za dobrega hlapca, imaš bolešno tožljivko, ki jo zaradi tega sovražijo in ji otroci nagajajo, kjer morejo. Imaš ciganske družine in odrasle cigane. Skratka omnibus vseh brezdomec, ki prenašajo te nevšečnosti v Cukrarni nekaj že tudi zaradi lagodnosti, da ni treba iskati stanovanja”.⁹⁷⁰ Ta pisana družčina se predpisanega reda očitno ni držala, saj je bila uprava Cukrarne z njo na splošno nezadovoljna. Menila je, da je v zavodu poleg nereda, prepairov in prostitucije⁹⁷¹ vse preveč pijančevanja:⁹⁷² “Precej teh ljudi izkorišča ustanovo na ta način, da lastni zaslužek, s katerim bi lahko plačeval stanovanje, zapravi s pijančevanjem ali na drugi način”.⁹⁷³ Razmere v Cukrarni so tako zahtevale, da se je uprava po več neuspešnih poskusih in neuslišanih priprošnjah, domislila dobre rešitve. Za tridnevno prehrano so morali sposobni za delo delati en delavnik, za celotedensko prehrano pa dva delavnika. Vrsto dela je odredil

---

⁹⁶⁹ Prav tam.

⁹⁷⁰ ARS, AS 1893, f. 97, II, št. 53, Zapisnik I. seje Ljubljanskega podpornega odbora, 3. 2. 1944, str. 3 in 4.

⁹⁷¹ Prav tam.

⁹⁷² ZAL, LJU 503, t. e. 45–87, ovoj 86, Poročilo, 13. 4. 1944.

⁹⁷³ Prav tam.

socialno politični urad oziroma upravitelj Cukrarne. Kdor ni hotel delati ali se je delu izmikal, je izgubil pravico do prehrane in prenočišča. To pravico je izgubil tudi tisti, ki "zabavlja čez mestno kuhinjo in prenočišče, trosi neresnične vesti, ščuva druge, dela nered, prihaja vinjen v zavod in se s takimi dejanji izkaže nevednega podpore."⁹⁷⁴ Ta prijem, verjetno pa predvsem grožnja z deložacijo, sta očitno zalegla, saj se je po nekaterih podatkih disciplina v Cukrarni izboljšala:⁹⁷⁵ "Mir in red v spalnicah se je izdatno izboljšal, ker se je proti kršiteljem strožje nastopilo in se je zagrozilo z deložacijo vseh onih, ki bi se vkljub večkratnim opominom ne pokorili odredbam."⁹⁷⁶

---

⁹⁷⁴ ZAL, LJU 503, t. e. 141–180, ovoj 172.

⁹⁷⁵ ARS, AS 1893, f. 98, I, 5a, Zapisnik IV. seje Ljubljanskega podpornega odbora, 13. 7. 1944, str. 6 in 7.

⁹⁷⁶ Prav tam.

Zdravstvo

V Dravski banovini je bilo leta 1939 poleg ljubljanske bolnišnice še sedem banovinskih bolnišnic. V Mariboru in v Murski Soboti sta bili splošni bolnišnici, v Novem mestu je bila ženska bolnišnica, Celje, Brežice, Slovenj Gradec in Ptuj pa so razpolagali s t. i. javnimi bolnišnicami. Poleg teh je bilo le še nekaj manjših občinskih oziroma zasebnih bolnišnic.⁹⁷⁷ Ta podatek kaže, da je bil položaj zdravstva v banovini v 30. letih 20. stoletja kritičen, kar potrjuje tudi sledeči citat: "Prenapolnjenost bolniških prostorov so reševali na več načinov. V posamezne bolniške sobe so nameščali nove stalne in zasilne postelje, ki jih je bilo za tretjino preveč glede na velikost prostorov po takratnih normah (7,5 kvadratnega metra na bolnika). Pa tudi to ni bilo dovolj, omejevali so sprejem bolnikov in leta 1935 je bilo zavrženih prek 3.000 bolnikov. Mnogo bolnikov pa ni bilo mogoče odkloniti, čeprav so bile bolnišnične zmogljivosti že prenapolnjene, in začela se je navada, da so bili po nekaterih oddelkih po trije bolniki na dveh posteljah ali po dva na eni; neredko je bilo videti bolnike, ki so spali kar na nosilih ali na tleh. /.../. Težko stanje v bolnišnici je postajalo še težje zaradi nezadostnih finančnih sredstev, ki so kljub vsakoletnemu porastu števila bolnikov in oskrbnih dni ostajala enaka kot prejšnja leta ali pa celo manjša."⁹⁷⁸

---

⁹⁷⁷ Spominski zbornik, str. 490sl.

⁹⁷⁸ Kresal: Zgodovina socialne, str. 203sl.

Načrte za izboljšanje položaja v zdravstvu je onemogočil začetek druge svetovne vojne: "Skrb za blagor ljudstva nalaga banovini neizprosno dolžnost, da razširi svoje bolnišnice in jih modernizira do one višine, ki jo zahteva visoka zdravstvena kultura dravske banovine brez ozira na njeno veliko industrializacijo. Banovina je nameravala v izpolnitev te svoje naloge najeti večje investicijsko posojilo, ki bi se porabilo izključno za razširitev, modernizacijo in deloma tudi novo zgraditev banovinskih bolnišnic. Izredne razmere, v prvi vrsti pa zunanje politične prilike so prisilile kraljevsko bansko upravo, da k tem delom še ni mogla pristopiti in jih je morala odložiti na primernejši čas. Veliko, posebno premožnejših bolnikov išče zdravja in pomoči v sanatorijih ne le doma, temveč tudi za našimi mejami. Seveda to škoduje našim gospodarskim namenom, ker zunaj potrošeni denar se ne vrne več. Čim bodo naši zdravstveni zavodi preurejeni in modernizirani, bo večina izdatkov za zdravljenje v tujini odpadla, ker bo vsak našel doma pomoč in nego, ki jo je potreben."⁹⁷⁹ Kljub podatku da je marsikateri Slovenec iskal zdravniško pomoč v tujini, je obisk slovenskih zdravstvenih ustanov samo naraščal: v primerjavi s številom oskrbnih dni v letu 1939 se je število teh v letu 1940 dvignilo za več kot za 100.000.⁹⁸⁰

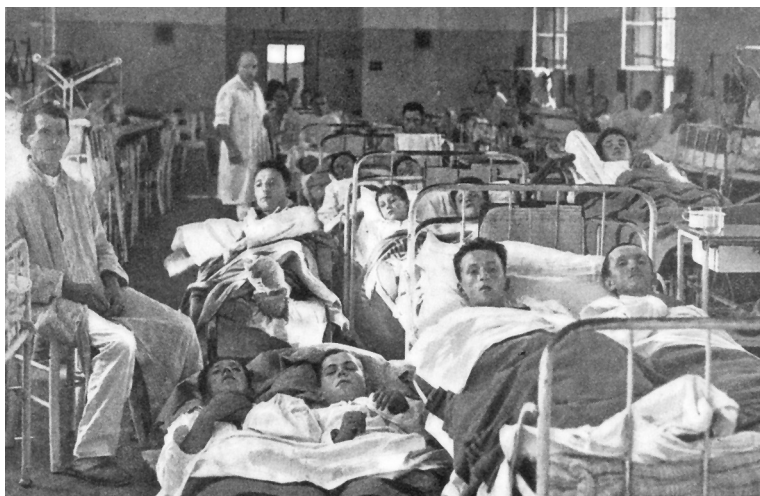
Nič boljše niso bile razmere v ljubljanskih zdravstvenih ustanovah, vključno z osrednjo oziroma Splošno bolnišnico v Ljubljani: "Že dolga leta, odkar je začelo primanjkovati prostorov za bolnike, morajo postavljati po sobah dolge vrste novih zasilnih postelj, v zadnjih letih pa so minuli tudi časi, ko je imel vsak bolnik svojo posteljo, četudi v natrpanem prostoru."⁹⁸¹ Poleg pomanjkanja prostora je bilo prisotno tudi pomanjkanje in zastarelost aparaturov ter nezadostno število zdravnikov in pomožnega osebja.⁹⁸² Od leta 1936 dalje je bilo ministrstvu za socialno politiko in narodno zdravje posredovanih več priporočil in prošenj "radi saniranja

⁹⁷⁹ ARS, AS 77, f. 14, Poslovno poročilo za 12. redno zasedanje banovinskega sveta Dravske banovine (4. seja, 15. 2. 1940), str. 90.

⁹⁸⁰ ARS, AS 77, f. 15, 5. seja, 21. 2. 1941, str. 10.

⁹⁸¹ Ljubljanska bolnica. Ljubljana 1935, str. 11.

⁹⁸² Prav tam, str. 22.

*Bolniška soba na kirurški kliniki. Ljubljanske bolnišnice
1786–1960*

teškog finansijskog stanja”⁹⁸³ v Splošni bolnišnici v Ljubljani, vendar so naleteli na gluha ušesa. “Čeprav je mnogo komisij ugotovilo nevzdržno stanje v ljubljanski bolnišnici in zahtevalo na pristojnih mestih nujno pomoč, te pomoči ni bilo od nikoder. /.../. Poleg prostora, instrumentarija in zdravil je občutno primanjkovalo tudi zdravstvenega kadra: strežnic, bolničark, sester in zdravnikov. Volonterji, ki so po več let brezplačno delali v bolnišnici, niso mogli biti nastavljeni, ker ni bilo na razpolago finančnih sredstev.”⁹⁸⁴

⁹⁸³ ASCG, fond 39, Ministerstvo socialne politike i narodnog zdravlja Kraljevine Jugoslavije 1919–1941 (dalje fond 39), f. 1, ovoj Ljubljana. Prevod: “Zaradi ureditve težkega finančnega položaja.”

⁹⁸⁴ Rijavec, Leopold: Ljubljanske bolnišnice 1786–1960. Prispevek k njihovi zgodovini, Ljubljana 1960, str. 52 (dalje Rijavec: Ljubljanske bolnišnice).

Ljubljanske bolnišnice in zdravstveni zavodi

V Ljubljani je bilo med drugo svetovno vojno več državnih (javnih) in nekaj zasebnih zdravstvenih zavodov. Več ljubljanskih zdravnikov je vršilo tudi privatno prakso, konec prvega leta okupacije v mestu 99, v Polju, Vevčah in na Ježici pa po en.⁹⁸⁵ Dežurna zdravniška služba je trajala od sobote oziroma od dneva pred praznikom od 20. ure do ponedeljka oziroma dneva po prazniku do 8. ure. Ime dežurnega zdravnika je bilo objavljeno v časopisnih novicah v soboto oziroma na dan pred praznikom. V Ljubljani je delovalo šestindvajset specialistov za zobne ter ustne bolezni in sedemindvajset dentistov.⁹⁸⁶ V prestolnici je bilo 15 lekarn,⁹⁸⁷ ki so redno opravljale tudi nočno dežurstvo. V času vojne pa so svoje delo opravljali tudi 4 živinozdravniki.

V Ljubljani popolne medicinske fakultete v času pred vojno in med njo ni bilo, delovalo pa je kar nekaj šol, kjer se je lahko šolalo zdravstveno osebje: Državna babiška šola pri ženski bolnišnici v Ljubljani, Državna šola za zaščitne sestre v Ljubljani, Strokovna šola za

---

⁹⁸⁵ ARS, AS 1218, Zdravniška zbornica za Slovenijo (dalje AS 1218), šk. 4, ovoj 1941, Zapisnik 10. seje upravnega odbora Zdravniške zbornice dne 5. decembra 1941. Jerina-Lah, Pavla navaja le 76 zdravniških privatnih ordinacij. V: Ljubljansko zdravstvo in OF. V: Borec, 546–547, 1996, str. 211 (dalje Jerina-Lah: Ljubljansko zdravstvo).

⁹⁸⁶ Vulikič, Velimir: Delovanje zobozdravstvenih delavcev. V: Borec 1941–1945. Usode. Ljubljana 1996, str. 217.

⁹⁸⁷ Informatore-Informator. Ljubljana 1941, str. 99. O oteženem delu uslužbencev lekarn med vojno: Perko, Marija: Delovanje Lekarniške zbornice, sekcije za Dravsko banovino v Ljubljani od ustanovitve leta 1931 do leta 1945. Diplomaska naloga. Ljubljana 1986, str. 89.

otroške negovalke pri državnem zavodu za zdravstveno zaščito mater in otrok ter banovinska strežniška šola.⁹⁸⁸

Sedaj pa nekaj podrobnosti o ljubljanskih državnih (javnih)⁹⁸⁹ in zasebnih zdravstvenih zavodih. **Splošna državna bolnica**, imenovana tudi **Obča državna bolnišnica** je bila zgrajena leta 1895 na Zaloški cesti številka 2. Ob otvoritvi je razpolagala s 568 posteljami, kar naj bi po takratnih normativih zadostovalo za okoli 10.000 bolnikov letno.⁹⁹⁰ Pod okrilje splošne bolnice so poleg interne in kirurške klinika spadali še urološki in ortopedski odsek, oddelek za notranje bolezni, oddelek za tuberkulozo, oddelek za bolezni ušes, grla in nosu, t. i. oddelek za kožne in venerične bolezni (dermatološki oddelek), oddelek za očesne bolezni, infekcijski oddelek, nevrološki oddelek, patološki inštitut⁹⁹¹ in rentgen. Splošna bolnišnica je v obravnavanem obdobju razpolagala z okoli 1000 posteljami, ki so bile vedno zasedene, saj je bolnišnica v letih pred drugo svetovno vojno beležila vse večji obisk, ki pa je po okupaciji in obžičenju Ljubljane nekoliko padel. Promet v splošni bolnišnici v Ljubljani je bil od leta 1937 do 1945⁹⁹² sledeč:

---

⁹⁸⁸ Splošni pregled, str. 41–42.

⁹⁸⁹ Leta 1943 je bil izdelan nov cenik "oskrbnin" za paciente javnih bolnišnic. V splošni bolnišnici in bolnišnici za ženske bolezni je bilo za bolnike III. oskrbovalnega razreda potrebno odšteti dnevno 20 lir, za bolnike II. razreda 40 lir dnevno in za bolnike I. razreda 60 lir oskrbnine dnevno. V bolnišnici za duševne bolezni na Studencu je moral bolnik III. oskrbovalnega razreda dnevno plačati 10 lir, bolnik II. razreda pa 20 lir. V zavodu za raziskovanje in zdravljenje novotvorb je moral posameznik plačati dnevno 25 oziroma 50 lir, odvisno od kakovosti nege. Za obsevanje z radijem in za rentgen so morali bolniki plačati dodatno. V: Sl. list, št. 7, 23. 1. 1943, str. 27 in 28, Sprememba pravilnika o bolničnih pristojbinah za zdravljenje v javnih bolnišnicah in bolničnih ambulancah v Ljubljanski pokrajini.

⁹⁹⁰ Kresal: Zgodovina socialne, str. 202.

⁹⁹¹ Podrobneje o tem: Ravnihar, Božena: Ljubljansko zdravstvo in OF. V: Borec, 1996, št. 548–550, str. 49.

⁹⁹² ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 51 (kjer je za leto 1939 navedenih 36.270 zdravljenih bolnikov) in 56 ter Rijavec: Ljubljanske bolnišnice, str. 48.

leto	št. postelj	št. bolnikov	št. oskrbnih dni
1937	934	30.985	333.173
1938	949	31.419	357.240
1939	949	34.500	342.004
1940	949	35.600	348.955
1941		15.431 ⁹⁹³ do 30. 6.	
1942	1045	21.880	329.284
1943		33.587 ⁹⁹⁴	
1944	1060	25.262	349.557
1945	1166	33.727	392.439

Državna bolnica za duševne bolezni na Studencu, ki je bila ustanovljena leta 1882 pod nazivom “Deželna blaznica na Studencu”,⁹⁹⁵ je tik pred začetkom druge svetovne vojne razpolagala z nekaj manj kot 900 posteljami; na lokaciji matične bolnišnice na Studencu je bilo 411 postelj, na dislocirani enoti na Poljanskem nasipu 329⁹⁹⁶ in v zavetišču sv. Jožefa 120. Do kapitulacije Italije so ostale razmere nespremenjene, jeseni leta 1943 pa so bolnišnico na Studencu preuredili v vojaški lazaret in tako večino duševno bolnih premestili v bivšo “žrebčarno” na Selu. Dislocirana bolnišnica na Poljanskem nasipu je nemškemu okupatorju služila za zapore, bolniki so bili zato s te lokacije preseljeni v šempetersko vojašnico. V svojih prostorih so do leta 1945 ostali edino bolniki, oskrbovani v zavetišču sv. Jožefa.⁹⁹⁷

V Ljubljani je bila tudi **Državna bolnica za ženske bolezni (in porodništvo)**⁹⁹⁸ oziroma t. i. ženska bolnišnica (do leta 1923 je bila v sklopu splošne bolnišnice kot ginekološko-porodniški oddelek) z več kot 200 posteljami. Del te bolnišnice je bil namenjen nosečnicam oziroma porodnicam in novorojenčkom, drugi oddelek ženske bolnišnice pa je bil namenjen zdravljenju žen-

⁹⁹³ Slovenec, št. 152, 1. 7. 1941, str. 4, Ljubljana. Po dostopnih podatkih je bil promet v splošni bolnišnici v prvih treh mesecih 1941 še normalen, padati je začel po okupaciji.

⁹⁹⁴ Ta številka se nanaša na oskrbovance vseh ljubljanskih zdravstvenih ustanov! V: ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 19, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943, str. 69.

⁹⁹⁵ Kresal: Zgodovina socialne, str. 204.

⁹⁹⁶ Spominski zbornik, str. 501.

⁹⁹⁷ Rijavec: Ljubljanske bolnišnice, str. 49.

⁹⁹⁸ O tej bolnišnici in o rojstvih v njej med drugo svetovno vojno: Dobaja: Rojstva, str. 131–149.

skih boleznih. Med bolnicami, ki so se zatekale na ta oddeleke, so prednjačile tiste, ki so potrebovale bolniško oskrbo zaradi splava oziroma zaradi posledice le tega. Veliko pa je bilo tudi število bolnic, obolelih za rakom. Vsako leto so v tej ustanovi zdravili okoli 2.000 žensk.

Zaradi naraščajočega števila obolelih za rakom je bil leta 1938 ustanovljen inštitut oziroma zavod za raziskovanje in zdravljenje raka, imenovan **Banovinski inštitut za raziskovanje in zdravljenje novotvorb v Ljubljani**. V delokrog inštituta je spadalo tako znanstveno raziskovanje novotvorb kot tudi zdravljenje bolnikov. Za raziskovanje so bili urejeni 4 laboratoriji: kemijski, klinični, kemobiološki in histopatološki. Bolnikom pa je bilo na tem inštitutu na voljo 30 postelj,⁹⁹⁹ le nekaj zdravnikov in manj kot 30 osebja. Bolniki, oboleli za rakom, so se lahko zdravili tudi ambulantno.¹⁰⁰⁰

V času vojne je postal vse bolj obiskan t. i. **protituberkulozni dispanzer Krajevne protituberkulozne lige v Ljubljani**,¹⁰⁰¹ ki je bil ustanovljen leta 1931.¹⁰⁰² Namenjen je bil predvsem ljudem brez zdravstvenega zavarovanja oziroma revnim. V prvih desetih letih svojega delovanja je dispanzer opravil 18.841 prvih pregledov posameznih oseb oziroma skoraj 40.000 vseh pregledov. V tem obdobju je bilo ugotovljenih 4629 primerov jetike. V času vojne so imeli uslužbenci te ustanove vse več dela, tako so se skupaj z oblastmi odločili, da je potrebno ustanoviti še en protituberkulozen dispanzer, ki je svoja vrata odprl v sklopu šolske poliklinike in je skrbel za zdravje ljubljanske mladine.

Uprava **otroške bolnišnice** je leta 1934 prišla pod upravo Obče državne bolnišnice in je bila njen oddelek ves čas predvojne Jugoslavije. V otroški bolnišnici so na 100 posteljah zdravili otroke do 14. leta starosti, z izjemo tistih, ki so zboleli za škrlatinko ali davico. Otroška bolnišnica oziroma otroški oddelek Obče državne bolnišnice se je od 20. let 20. stoletja boril z najrazličnejšimi težavami. Posloplje, v katerem se je bolnišnica

⁹⁹⁹ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16: Statistični letopis, str. 56.

¹⁰⁰⁰ Kresal: Zgodovina socialne, str. 209.

¹⁰⁰¹ ARS, AS, Oddelek II, Neurejeno gradivo Prevoda, Relazione annua. 1941; Jutro, št. 119, 25. 5. 1944, str. 3, V Ljubljani deluje 8 zdravstvenih zavodov.

¹⁰⁰² Slovenec, št. 30, 6. 2. 1942, str. 3, Enajsto leto boja zoper jetiko v Ljubljani.

nahajala, je bilo močno zastarelo, saj je bilo zgrajeno leta 1889, in ni več ustrezalo svojemu namenu: "Primanjkovalo je bolniških sob, ni bilo primerne kleti in tudi ne prepotrebne centralne kurjave. V posloplju ni bilo dnevni sob za male bolnike in rekonvalescente, bolnišnica je bila brez dežurne sobe, študijske sobe, brez prepotrebne laboratorija. /.../. Bolnišnica je morala dnevno tudi v najhujši zimi voziti svoje oskrbovančke v kočiji v različne oddelke splošne bolnišnice na specialne preglede, ker ni bilo za te preiskave v otroški bolnišnici potrebnih prostorov, rentgena in najpotrebnejšega instrumentarija."¹⁰⁰³ Kljub vsemu je osebje otroške bolnišnice delalo na vso moč, saj je število sprejemov bolnih otrok naraslo od 398 v letu 1920 na 2285 v letu 1940. O uspešnosti njihovega dela priča podatek, da je umrljivost v obravnavanem obdobju padla od 23% na 4%.

V okviru **Higienskega zavoda** oziroma **mestnega fizikata**, ki je deloval kot strokovni organ (banske) uprave za higienska vprašanja za celotno Dravsko banovino, je pomoč bolnim otrokom in nasvete njihovim staršem nudil tudi **Zavod za zdravstveno zaščito mater, dojenčkov in otrok**. Razpolagal je z okoli 50 posteljicami za hospitalizirane bolnike, ki so bili sprejeti zaradi socialne in zdravstvene zaščite, po večini otroci brez ali bolnih staršev.¹⁰⁰⁴ V okviru Higienskega zavoda je delovala tudi **otroška ambulanta**, ki je nepremožnim Ljubljancem pomoč nudila brezplačno (dnevno je zabeležila tudi do 80 obiskov), in **posvetovalnica za prehrano, nego in higieno dojenčkov in otrok** do šestega leta starosti, ki pa je bila brezplačna za vse obiskovalce (dnevno je zabeležila tudi do 100 obiskov).¹⁰⁰⁵ V sklopu Higienskega zavoda je deloval tudi **Dom za matere in dojenčke**, ki je nudil zdravstveno in socialno zaščito vsem dojenčkom do starosti enega leta.¹⁰⁰⁶ Pod okriljem Higienskega zavoda je deloval tudi **Oddelek za zdra-**

---

¹⁰⁰³ Logar, Ivan: Iz zgodovine otroške bolnišnice v Ljubljani. V: Priroda, človek in zdravje, 1956, št. 11–12, str. 180.

¹⁰⁰⁴ Slovenec, št. 85, 14. 4. 1942, str. 3, Skrb za zdravje dojenčkov se bogato porvne.

¹⁰⁰⁵ Informatore-Informator. Ljubljana 1941, str. 63.

¹⁰⁰⁶ O inštitucijah, ki so skrbele za matere in zdravje njihovih otrok: Dobaja: Rojstva, str. 140sl.

vstveno zaščito učencev oziroma Šolska poliklinika, ki je mlade paciente sprejemala na Aškerčevi cesti v splošni in okulistični ambulanti, v ambulanti za bolezni ušes, nosa in grla, v ambulanti za zobe in ustne bolezni¹⁰⁰⁷ ter v ambulanti za bolezni pljuč.¹⁰⁰⁸ Skrbela pa je tudi za redne letne šolske preglede.¹⁰⁰⁹

Higienski zavod pa je vodil tudi **ambulanto za odrasle socialno ogrožene**, ki je imela svoja vrata odprta vsak delavnik od 10 do 12, ter dezinfekcijski zavod, ki je ob delavnikih svoje delo opravljal od 8 do 12.

Septembra 1944 so v Ljubljani po nalogu šefa pokrajinske uprave pri Splošni bolnišnici ustanovili t. i. **Javno diabetično ambulanto**, ki jo je vodil primarij dr. Ljudevit Merčun. Namen te ambulante je bil strokovno upravičena in pravična razdelitev inzulina oziroma inzulinskih nakaznic tistim sladkornim bolnikom, ki so ga nujno potrebovali oziroma svetovanje in predpisovanje diet lažje obolelim diabetikom. Za storitve je premožen bolnik plačal 60 lir, za laboratorijski pregled pa 32 lir. Član bolniške blagajne in njegovi svojci so se morali izkazati s potrdilom bolniške blagajne, nepremožni pa so morali predložiti "ubožno spričevalo" davčnega urada.¹⁰¹⁰

V mestu je bilo tudi več (že omenjenih) **zavetišč**¹⁰¹¹ in **sanatorijev**:

- mestno zavetišče za o/b/nemogle v Japljevi ulici z 256 posteljami,¹⁰¹²
- občinsko zavetišče Josefinum na Poljanski cesti, ki je razpolagalo z nekaj deset posteljami,
- zavetišče sv. Jožefa na Vidovdanski cesti, ki je imelo na voljo 200 postelj,¹⁰¹³
- sanatorij Šlajmerjev dom (last Trgovskega bolniškega in podpornega društva); zgrajen je bil leta 1932,

¹⁰⁰⁷ Informatore-Informator. Ljubljana 1941, str. 67.

¹⁰⁰⁸ Pisna izjava: Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

¹⁰⁰⁹ Ustni vir: Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

¹⁰¹⁰ Slovenec, št. 199, 31. 8. 1944, str. 4, Preskrba insulina za sladkorno bolne. Gl. tudi: Slovenski dom, št. 35, 2. 9. 1944, str. 7, Preskrba insulina za sladkorno bolne.

¹⁰¹¹ Otroških zavetišč in zavetišča v Cukrarni na tem mestu ne omenjam, ker niso imela lastnih zdravniških služb.

¹⁰¹² ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 56. V: Spominski zbornik, str. 504 je zabeleženo, da je bilo v tej ustanovi 263 postelj.

¹⁰¹³ Spominski zbornik, str. 504.

sedem let kasneje pa je ob njem zrasel še prizidek, tako je dom razpolagal z 90 posteljami,¹⁰¹⁴

- sanatorij Leonišče; leta 1894 ga je ustanovila sestra Leopoldina Hoppe, prednica v Splošni bolnišnici v Ljubljani. Sanatorij je bil last Družbe usmiljenih sester svetega Vincencija Pavelskega, imel je 27 postelj,¹⁰¹⁵
- privatni sanatorij Emona s 7 posteljami.¹⁰¹⁶

Nenazadnje je potrebno omeniti tudi **Ljubljansko reševalno postajo**, ki je bila upravno in tehnično združena z gasilskim uradom pod okriljem mestnega fizikata. Njeno osebje je bilo zdravstveno primerno izšolano, reševalci pa so bili hkrati tudi gasilci. Postaja je premogla pet reševalnih avtomobilov, poseben avto je bil namenjen prevozu oseb z nalezljivimi boleznimi. Leta 1940 so uslužbenci reševalne postaje opravil 5071 prevozov in prepeljal 5115 bolnikov oziroma ponesrečencev. Po okupaciji so Italijani v Ljubljano pripeljali svoje poklicne gasilce in reševalce "misleč, da česa takega pri nas sploh nimamo. Ko so se prepričali o dobri organizaciji in uspešnosti naše gasilske in reševalne službe, so svojo opustili."¹⁰¹⁷

V letu 1941 so reševalci opravili 4409 prevozov. Med drugimi je prevoz potrebovalo 1262 oseb, ki so utrpeli "notranje bolezni", 618 poškodovanih ali zastrupljenih oseb, zaradi poroda je bilo prepeljanih 537 žensk in 48 zaradi splava. 196 oseb so z reševalnim vozilom prepeljali zaradi nalezljivih bolezni in 168 zaradi raznih krvavitev, 156 zaradi kile ali vnetja slepiča, 83 zaradi psihičnih težav, 76 zaradi kapi ter 28 zaradi poskusa samomora.¹⁰¹⁸ V letu 1942 so z reševalnim vozilom prepeljali 5641 oseb, leta 1943 pa na 6171 voznjah 6312 oseb.¹⁰¹⁹ Število prevozov z reševalnim vozilom je raslo

¹⁰¹⁴ Kronika slovenskih mest, 1940, št. 1, str. 6 in 7, Šlajmerjev dom. O tem tudi Kresal: Zgodovina socialne, str. 179.

¹⁰¹⁵ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 56. V: Spominski zbornik, str. 500 je zabeleženo, da je ta sanatorij razpolagal s 36 posteljami.

¹⁰¹⁶ Prav tam.

¹⁰¹⁷ Jerina – Lah: Ljubljansko zdravstvo, str. 5–278.

¹⁰¹⁸ ARS, AS, Oddelek II, Neurejeno gradivo Prevoda, Relazione annua. 1941.

¹⁰¹⁹ ARS, AS 1886, f. 66, Jahresbericht über die gesundheitliche Verhältnisse in Laibach 1943, str. 73; Jutro, št. 111, 14. 5. 1944, str. 3, Nekaj podatkov o delu mestnih ustanov.

predvsem zaradi tega, ker je bil omejen prevoz z avtomobili. Od začetka leta 1944 je bilo zaradi pomanjkanja bencina in omejitev v prometu število prevozov manjše kot prejšnja leta: 4391. Zadnje mesece omenjenega leta so z reševalnim avtomobilom smeli prevažati le bolnike, "katerim je zdraveči zdravnik lahko potrdil, da je radi smrtne nevarnosti potreben prevoz v bolnico."¹⁰²⁰ Reševalna postaja in mestni fizikat sta ljudem priporočala, "da naj se bolni prevažajo v bolnico s tramvajem, /.../ izvoščki, mesarskimi vozički /.../, otroke in mladino pa se je večkrat videlo, da se je dobro zavilo v odeje in so jih starši prepeljali na triciklji in biciklji." Bolnike je nekaj časa na nujne vožnje jemal reševalni voz na konjsko vprego,¹⁰²¹ vendar se je ta način izkazal za tehnično oporečnega in zelo dragega. Kljub temu je bila stiska tako huda, da so uslužbenci mestnega fizikata konec leta 1944 oziroma v začetku leta 1945 ponovno razmišljali o vozu na konjsko vprego kot reševalnem vozilu.¹⁰²²

Mestne oblasti so se v smislu higiene in zdravstva zavedale, da veliko ljudi v moščanskem, šišenskem in viškem okraju nima lastnih kopalnic, zato so težile k izgradnji čim več ljudskih kopalšč, ki bi bila uporabna tudi pozimi.¹⁰²³ Kljub željam je imela Ljubljana zaprtih kopalšč premalo. V mestu so bila naslednja **zaprta oziroma t. i. zimska kopaljšča:**

- mestno kopaljšče v Prečni ulici, ki je razpolagalo s petimi kopaljnimi banjami in 12 prhami, kar je pokrilo obisk 200 oseb dnevno,
- kopaljšče v mestni hiši na Jegličevi cesti (Tabor) je štelo osem kadi in 8 prh za približno 200 kopalcev na dan,
- javno kopaljšče Zavoda za socialno zavarovanje na Miklošičevi cesti je razpolagalo z 11 kadmi in 18 prhami, kar je pokrilo potrebo 300 kopalcev na dan,

¹⁰²⁰ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 20, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943, str. 32.

¹⁰²¹ ZAL, LJU 489, f. 2402, II/B, str. 421 in 422, Poročilo oddelka za socialno politiko in narodno zdravje, marec 1944.

¹⁰²² ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 20, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943, str. 32.

¹⁰²³ ARS, AS, Oddelek II, Neurejeno gradivo Prevoda, Relazione annua. 1941.

- kopališče v hotelu Slon na Frančiškanski ulici, ki je premoglo 15 kadi, 5 prh in mali plavalni bazen, vse skupaj za 200 oseb dnevno.

Pršnih kopališč, ki niso imela na voljo kopalnih kadi, je bilo v mestu več. Največje je bilo pri Mestni dezinfekcijski ustanovi na Vilharjevi ulici. Ta ustanova je razpolagala z 8 prhami za 100 obiskovalcev dnevno.¹⁰²⁴ Ostala pršna kopališča pa so se nahajala na Taboru, v Narodnem domu ter v sedmih šolskih poslopih v Ljubljani.

Odgovorni so se zavedali, da je higiena nujno potrebna prav za vsakega človeka, zato so pazili, da je bil obisk v kopališčih cenovno dostopen tudi manj premožnim. Da je bilo temu res tako, je razvidno iz cenika kopališča Slon iz začetka leta 1945. Za parno kopel je bilo potrebno odšteti 15 lir, za kadno kopel I. razreda 8 lir in II. razreda 6 lir, za pršno kopel I. razreda 6 lir in II. razreda 5 lir, za masažo 15 lir in za pedikuro 10 lir.¹⁰²⁵ Kadna kopel je trajala pol ure, parna kopel uro in pol ter pršna kopel 20 minut. Vstop v kopališče je bil prepovedan vsem osebam, ki so imele kožne ali druge vidne nalezljive bolezni, vinjenim osebam, v parno in pršno kopel vsem osebam mlajšim od 16 let, v kadno kopel brez spremstva staršev otrokom mlajšim od 14 let in psom.¹⁰²⁶ Večina javnih kopališč je bila odprtih od 9 do 12 in od 15 do 18. Zaposleni ljudje so imeli prav v teh terminih službo, zato so se pritoževali, da se ne morejo očediti. Uprava kopališč je odgovarjala, da razporeda ne bo spreminjala. Trdila je, da so za dolg odmor krive higienske norme. Kopališča so namreč temeljito počistili tudi čez dan, ne le po končanem obratovanju.¹⁰²⁷

V sklopu zdravstva je imela pomembno vlogo tudi dezinfekcija. Zaradi prenapolnjenosti stanovanj, pomanjkanja mila in perila je med vojno število "zamorčenih stanovanj" poskočilo. Na pomoč Ljubljančanom je tako priskočilo več dezinfekcijskih ustanov. V okviru

¹⁰²⁴ ZAL, LJU 489, f. 2402, II/B, str. 421 in 422, Poročilo oddelka za socialno politiko in narodno zdravje, marec 1944.

¹⁰²⁵ ARS, AS 208, f. 1, 217/4, februar 1945.

¹⁰²⁶ ZAL, LJU 489, f. 2399, II A/4, str. 597-607.

¹⁰²⁷ ZAL, LJU 489, f. 2396, 8II A/13, str. 495.

mestnega fizikata je delovala “**Mestna dezinfekcijska naprava**” na Vilharjevi cesti. Dnevno je opravila 100 depedikulacij (razuševanj oziroma odstranitev uši) s paro in 50 s cianovodikom, razkužila pa je tudi veliko ljudi in njihovih oblačil (leta 1944 je npr. okopala 14.306 oseb in razkužila 6818 oblek, odej in drugih tekstilij,¹⁰²⁸ v prvih mesecih leta 1945 pa je razkužila 5750 oseb in opravila dezinfekcijo vseh njihovih oblačil¹⁰²⁹). Mobilen dezinfekcijski parni kotel higienskega zavoda pa je dnevno opravil do 50 dezinfekcij. Aktivna sta bila tudi **dezinfekcijski odsek javne bolnice**, ki je dnevno opravil 20 depedikulacij s paro, in **Mestni dezinfekcijski in dezinfekcijski zavod pri mestnem zdravstvenem oddelku** na Krekovem trgu. V letu 1943 je slednji izpeljal 251 dezinfekcij in razkužitev prostorov v izmeri 31.999 m³:

leto 1943	skupaj	Prostornina m ³
prenočišča, zavetišča	9	1686
internati	7	2631
javne kuhinje in gostilne	3	418
privatna stanovanja	219	25251
prometna sredstva	1	113
pisarne, bolnica	8	1161
javne zgradbe	4	519
skupaj	251	31.999

V letu 1944 je Mestni dezinfekcijski in dezinfekcijski zavod dezinficiral 83 prostorov v izmeri 47.661m³. Kubatura razkuženih prostorov v letu 1944 je višja od tiste iz leta 1943 zaradi prvenstvenega razstenečenja javnih prostorov na škodo privatnih stanovanj.

V zvezi z nalezljivimi boleznimi in zatiranjem le teh je delovala tudi **dezinfekcijska kolona**. V letu 1944 je s formalinom in lizolom razkužila 874 prostorov s prostornino 135.161 m³, največ jih je bilo razkuženih zaradi davice. Proti mušji nadlegi pa je mestni zdravstveni urad prebivalcem Ljubljane, predvsem rejcem malih ži-

¹⁰²⁸ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 20, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943, str. 15.

¹⁰²⁹ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 21, Zdravstveno poročilo za leto 1945, str. 30.

vali, brezplačno delil preparat z imenom Muscocidin, ki se je baje dobro izkazal.¹⁰³⁰

Mnogim je v času vojne iz zadrege pomagala t. i. **domača lekarna**. Na razpolago je bilo več knjig, ki so učile osnove domačega zdravilstva.¹⁰³¹ Kljub temu da so bili recepti enostavni, so mnogokrat delovali proti zahrbtnim prehladom ali celo hujšim boleznim: "Zaradi padcev smo imeli otroci zmeraj obtolčena kolena. /.../. V kotu dvorišča je mati utrgala trpotčev list, ga potolkla z lesenim kladivom in ga pritisnila na rano. /.../. Kadar je kdo od nas dobil buško na čelu, so mu tiščale nanjo nož; pod njim se je kar topila. Zoper gliste so nam dajali popiti žlico olja z limono. /.../. Zoper zobobol je gospa Luna, ki je bila pol dohtarja, priporočala namakati noge v topli vodi, da gre kri iz glave v noge. Ali jih bliskovito potisniti v hladno vodo, da se kri ustraši. Naša mati je polagala na boleči zob nekaj zrn soli in ga včasih natarala s česnom. Kadar je mene bolel zob /.../, je prihitela gospa Breznik s stekleničko hrenovega "gajsta" in mi z njim namazala zob in dlesen. Od pekoče bolečine je vse otrpnilo. Zoper jetiko, ki je takrat strašno kosila, je bila najboljša pasja mast. /.../. V Štepanji vasi je menda živela ženska, ki jo je prodajala. Pa ne vsakomur. Zoper revmatizem je bila najboljša vroča opeka, ker bolezen nase vleče. In zoper glavobol rezine krompirja, položene na čelo in prevezane s črnim trakom. /.../. Od lekarniških zdravil se samo /.../ balzamu za kurja očesa ni bilo moč odreči."¹⁰³²

---

¹⁰³⁰ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 19, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943, str. 20.

¹⁰³¹ Gl. npr.: Šimec, Malka: Zdravstveni nasveti za družino in dom. Celje 1935.

¹⁰³² Vojskovič: Hiša, str. 37 in 38.

Zdravstvene razmere v Ljubljani

Zdravstvene razmere v letih 1939 in 1940

Leta 1939 so Ljubljančanke rodile 1112 otrok,¹⁰³³ umrlo pa je 863 prebivalcev Ljubljane. Največ, 171, jih je umrlo zaradi starosti, 133 jih je umrlo zaradi bolezni srca in ožilja, 109 pa zaradi raka in t. i. novotvorb. Za tuberkulozo je umrlo 77 oseb.¹⁰³⁴ Prvo leto vojne je bilo v ljubljanskih zdravstvenih ustanovah zdravljenih več kot 41.500 oseb,¹⁰³⁵ očitno je bilo naraslo število obolelih za davico in škrlatinko, prvih so zabeležili 242, drugih pa 131. "Ker je kazala posebno davica visoko število in da ne bi nastopila davica med deco v primeru evakuacije, je bilo v prošlem letu [v letu 1939, op. av.] odrejeno obvezno preventivno cepljenje proti davici."¹⁰³⁶ To je ostalo obvezno tudi vsa vojna leta. Prav tako je bila stalnica redno cepljenje proti ostalim nalezljivim boleznim: škrlatinki, ošpicam, črnim kozam,¹⁰³⁷ pa tudi tifusu in griži. Na zdravniških pregledih šolskih otrok pred okupacijo niso zabeležili posledic slabe prehrane.

Leta 1940 je bilo v Ljubljani rojenih 2473 otrok, od tega 74 mrtvorojenih. Ljubljančanke so rodile 1058

---

¹⁰³³ O rojstvih in nataliteti v Ljubljani med drugo svetovno vojno: Dobaja: Rojstva, str. 131–149.

¹⁰³⁴ O ostalih boleznih, ki so povzročile smrt med Ljubljančani v letu 1939: ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 22.

¹⁰³⁵ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 56.

¹⁰³⁶ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 17, Letno poročilo 1940, str. 12.

¹⁰³⁷ O cepljenjih proti nalezljivim boleznim med vojno: Dobaja: Rojstva, str. 142sl.

otrok. V prestolnici sta umrli 902 osebi, 442 moških in 460 žensk. Poleg domačinov so tega leta v prestolnici umrli še 604 nedomačini, 393 moških in 211 žensk. Največ Ljubljancov je umrlo zaradi ostarelosti, 244, zaradi bolezni srca in ožilja 117, novotvorbe in rak so terjale 100 življenj, tuberkuloza kot vzrok za smrt je bila še na petem mestu, saj je zaradi nje umrlo 62 oseb. Umrlo pa je 59 novorojenčkov, dvanajst več kot leta 1939.¹⁰³⁸

Zdravstvene razmere v letu 1941

Leta 1941 je bilo v Ljubljani rojenih 2148 otrok, od teh 57 mrtvih. Ljubljanke so rodile 1139 otrok (606 dečkov in 533 deklic), od teh je bilo 1060 zakonskih in 79 nezakonskih. Večina mater je rodila v porodnišnici.

Od stalnega prebivalstva je v letu 1941 v Ljubljani umrlo 1037 oseb,¹⁰³⁹ 509 moških in 528 žensk. Umrlo je tudi 422 nedomačinov, 241 moških in 181 žensk. Večina domačinov, 184, je umrla zaradi ostarelosti, 144 zaradi bolezni srca in ožilja, 127 za rakom, 111 zaradi živčnih in duševnih bolezni, 86 zaradi bolezni prebavnih organov, 81 zaradi tuberkuloze, 73 zaradi bolezni dihal. Nadalje je bilo zabeleženih 50 smrtnih nezgod, 47 bolezni novorojenčkov s smrtnim izidom, 32 samomorov. Umrlo je 26 oseb s "konstitucionalno boleznijo", 25 z različnimi nalezljivimi boleznimi, 13 z boleznimi sečnih organov, 13 s kožnimi boleznimi, 6 z boleznijo "organov za gibanje". S smrtjo se je končalo tudi 6 zapletov v času nosečnosti in življenje 5 oseb s spolnimi boleznimi ter 3 žensk z ginekološkimi težavami. V Ljubljani so se zgodili 4 uboju. Kot vzrok smrti ene osebe je naveden razlog "ostalo".¹⁰⁴⁰

---

¹⁰³⁸ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 17, Letno poročilo 1940, str. 9.

¹⁰³⁹ Višja številka umrljivosti v letu 1941 še ni posledica vojne, pač pa je vezana na pomnožitev ljubljanskega prebivalstva (begunci iz drugih slovenskih pokrajin).

¹⁰⁴⁰ ARS, AS, Oddelek II, Neurejeno gradivo Prevoda, Relazione annua. 1941.

Zdravstvene razmere v letih 1942 in 1943¹⁰⁴¹

Leto 1943 je zrcalilo vse slabše zdravstveno stanje Ljubljčanov. Tega leta so zabeležili zaskrbljujoč dvig števila obolelih za tuberkulozo in višjo umrljivost otrok do prvega leta ter starejših oseb. Do bolniških dodatkov je bilo upravičenih 10.367 oseb,¹⁰⁴² čeprav je mestnemu zdravstvenemu uradu zdravniška spričevala za bolniški dodatek predložila več kot 31.000 oseb! Tega leta se je v prestolnici rodilo tudi nekaj manj otrok, 1603, med temi 34 mrtvih. 90% porodov je bilo opravljenih v porodnišnici. Domačinke so rodile 1001 otroka (545 dečkov in 556 deklic), 935 je bilo zakonskih in 66 nezakonskih.¹⁰⁴³ Umrlo je 1099 oseb, 505 moških in 594 žensk,¹⁰⁴⁴ kar pomeni nekaj manj kot v letu 1942, ko je umrlo 1181 oseb.¹⁰⁴⁵ Te številke pa so do konca vojne ostale le približne, saj uslužbenci mestnega fizikata zaradi neobveščенosti oziroma nezmožnosti pridobitve uradnih dokazov o smrti niso mogli prišteti vseh stalnih prebivalcev Ljubljane, ki so umrli izven svojega kraja bivanja.¹⁰⁴⁶

Leta 1942 je večina Ljubljčanov umrla zaradi starosti. Smrtnost zaradi jetike v tem letu še ni očitna, čeprav je umrlo 130 oseb (v letu 1940 je zaradi jetike umrlo 62 oseb), leta 1943 pa je izražalo spremenjeno podobo: "Tuberkuloza je prvič v letih po zadnji svetovni vojni stopila na prvo mesto v razpredelnici smrtnih vzrokov."¹⁰⁴⁷ V letu 1943 je zaradi tuberkuloze umrlo 186 Ljubljčanov:¹⁰⁴⁸ 77 ali 41,4% moških in 109 ali 58,6% žensk, največ, 48, jih je bilo starejših od 60 let. Umrlijivost zaradi tuberkuloze je tako od leta 1940 do 1943 narasla za 300%. Pretežni del krivde za to je pripisati

¹⁰⁴¹ ARS, AS 1886, f. 66, Jahresbericht über die gesundheitliche Verhältnisse in Laibach 1943.

¹⁰⁴² ARS, AS 1886, f. 66, Poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani.

¹⁰⁴³ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 19, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943, str. 2.

¹⁰⁴⁴ V letu 1943 sta v Ljubljani umrla tudi 302 nedomačina (167 moških in 135 žensk).

¹⁰⁴⁵ Prebivalstvo Ljubljane, str. 22.

¹⁰⁴⁶ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 19, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943, str. 6.

¹⁰⁴⁷ Prav tam.

¹⁰⁴⁸ V Ljubljani je leta 1943 za tuberkulozo umrlo še 42 oseb iz drugih občin.

vojni oziroma njenim posledicam (predvsem nezadostni prehrani).¹⁰⁴⁹ Mestni zdravstveni urad se je zavedal, da živila, dodeljena na nakaznice, "niso zadostna za obstoj večine prebivalstva".¹⁰⁵⁰ V letu 1943 je veliko Ljubljancev umrlo tudi zaradi boleznih srca in ožilja, 185.¹⁰⁵¹ Od starosti je umrlo 156 Ljubljancev, za rakom 120 (23 manj kot v letu 1942, vendar so kljub temu tvorili 12,6% vseh umrlih v letu 1943): "Največkrat je nastopila bolezen v želodcu, maternici, črevesju, dihalih, spolovilih in ženskih prsih."¹⁰⁵² Zaradi živčnih in duševnih boleznih je umrlo 95 domačinov, zaradi boleznih dihal pa 70. Bolezni prebavil so terjale 63 življenj, nesreče 55 (19 oseb je umrlo zaradi "padca", kar 9 jih je povozil avto, 8 pa jih je utonilo). Vzrok 44 smrti so bile bolezni novorojenčkov, 35 pa bolezni sečnih organov. 24 smrtnih primerov je bilo "povezanih z vojno", 16 ljudi je umrlo zaradi boleznih okostja in 12 zaradi nalezljivih boleznih (v času vojne je največ Ljubljancev zbolelo za škrlatinko (leta 1943 183) in za davico (leta 1943 402¹⁰⁵³), drugih težkih nalezljivih boleznih pa Ljubljanci v času vojne niso utrpeli). Samomorov je bilo 10, smrtnih zapletov v času nosečnosti 6, spolnih boleznih s smrtnim izidom 6 (največ ljudi je obolelo za kapavico in sifilisom) in kožnih boleznih 5. Dva Ljubljanca sta umrla zaradi boleznih sklepov, dve Ljubljanki pri porodu, ena pa zaradi ginekoloških težav.¹⁰⁵⁴ Svojega prvega rojstnega dne ni dočakalo 64 otrok, kar je nekoliko višja številka od predvojne. Že dolga leta pa ni umrlo toliko starejših Ljubljancev, starejših od 80 let je umrlo kar 393, kar pomeni 35,8% vseh smrtnih primerov. To je prav gotovo pokazatelj, da so slednji poleg dojenčkov najtežje pre-

---

¹⁰⁴⁹ Več o boleznih, ki jih je spodbudilo pomanjkanje hrane: ARS, AS 1886, f. 66: Jahresbericht über die gesundheitliche Verhältnisse in Laibach 1943, str. 83sl.

¹⁰⁵⁰ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 19, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943, str. 62.

¹⁰⁵¹ Slovenec, št. 3, 5. 1. 1943, str. 2, Iz kronike ljubljanskih župnij v letu 1942; prav tam, št. 4, 6. 1. 1943, str. 2, Iz kronike ljubljanskih župnij v letu 1942.

¹⁰⁵² ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 19, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943, str. 32.

¹⁰⁵³ Prav tam, str. 12.

¹⁰⁵⁴ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 19, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943, str. 6.

našali vojne razmere in pomanjkanje.¹⁰⁵⁵ Umrljivost teh dveh rizičnih skupin, kot tudi obolelih za tuberkulozo, se je stopnjevala vsa leta vojne.

Zdravstvene razmere v letu 1944

V letu 1944 se je v Ljubljani rodilo 1780 otrok, od teh 36 mrtvih. Babice so javile 247 porodov, ženska bolnišnica pa 1501. Med rojenimi je bilo 1649 zakonskih in 99 nezakonskih otrok. Ljubljančanke so rodile 1318 otrok (709 dečkov in 609 deklic), med temi je bilo 1255 zakonskih in 63 nezakonskih:¹⁰⁵⁶ "Absolutno število rojstev je nenaravno poskočilo. Ta skok navidez sicer popravlja vitalno statistiko in ustvarja dojem mirnih časov, ko stremi zdrav narod za številnim potomstvom, vendar ni običajen pojav. Vzroki za to leže morebiti v tesnejšem sožitju v družinah, morebiti pa so izraz neuravnovešenosti posameznikov ali celote."¹⁰⁵⁷

V letu 1944 je umrlo 1326 Ljubljančanov, 622 moških in 708 žensk. Med drugimi je umrlo 85 otrok, mlajših od enega leta in 685 oseb, starejših od 60 let. Tuberkuloza je terjala življenje 237 oseb, bolezni srca in ožilja so bile krive za smrt 231 Ljubljančanov, ostarelost pa za smrt 197. Rak je pokosil 115 oseb, živčne in duševne bolezni 121, bolezni dihal 106 in bolezni prebavil 60. Umrlo je 49 novorojenčkov, zaradi bolezni sečnih organov pa 36 odraslih. Nesreče so terjale 34 smrtnih primerov, bolezni okostja 21 in nalezljive bolezni 23. Letno poročilo mestnega fizikata tudi razkriva, da je v letu 1944 za raznimi nalezljivimi boleznimi zbolelo 856 Ljubljančanov, predvsem za davico in škrlatinko. V tem letu so zabeležili tudi epidemijo ošpic in kar 1788 primerov garij. Samomorov je bilo v letu 1944 20, 9 ljudi je umrlo zaradi kožnih bolezni, 6 zaradi bolezni krvi, 4 zaradi spolnih bolezni, prav toliko zaradi bolezni sklepov in ginekoloških težav. Zaradi zapletov v času nosečnosti

---

¹⁰⁵⁵ Prav tam, str. 7.

¹⁰⁵⁶ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 20, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1944, str. 1, 2.

¹⁰⁵⁷ Prav tam, str. 6.

sta umrli dve Ljubljanki. Po podatkih javnih občil je “smrt v zvezi z vojno” doletela 37 oseb.¹⁰⁵⁸

Porast tuberkuloze. Provizorična bolnišnica v Kollmanovem gradu

Število umrlih za tuberkulozo je bilo vsako leto okupacije višje:

leto	umrli
1933	69
1934	67
1935	58
1936	75 ¹⁰⁵⁹
1937	79
1938	84
1939	77
1940	62
1941	81
1942	130
1943	186
1944	237
1945	265

Kot v letih poprej je bilo tudi v letu 1944 največje število smrti zaradi tuberkuloze opaziti pri osebah, starejših od 60 let (34), in pri otrocih do 15 let (8): “v zadnjih letih so bolj naglo izčrpali svoje telesne sile (morda tudi duševne) ter so ‘dozoreli’ hitreje. /.../. Socialne razmere se niso poslabšale tako zelo zaradi stanovanjske krize kakor zaradi sprememb v prehrani.”¹⁰⁶⁰ Leta 1944 so na t. i. protituberkuloznem dispanzerju opravili 14.939 preiskav, to je 7191 manj kot leto prej. Kljub vse pogostejšim alarmom in zato slabšim delovnim pogojem, so

¹⁰⁵⁸ Slovenski narod, št. 14, 3. 4. 1945, str. 3, Zdravje ljubljanskega prebivalstva.

¹⁰⁵⁹ Število umrlih za tuberkulozo je višje zaradi novih mestnih mej t. i. velike Ljubljane.

¹⁰⁶⁰ Domovina in kmetijski list, št. 19, 11. 5. 1944, str. 6, Je Ljubljana zdravo mesto?

leta 1944 na zdravljenju zadržali kar 453 oseb (leto prej 109).¹⁰⁶¹

Zaradi vse večjega števila tuberkuloznih bolnikov so morale oblasti poiskati nove nastanitvene lokacije, saj je prostora v ljubljanskih bolnišnicah primanjkovalo že tako ali tako. Prezident Rupnik, ki je z odlokom z dne 30. januarja 1944 predvidel Kollmanovo vilo v Rožni dolini za zasilno bolnišnico za ženske bolezni, je kasneje istega leta naknadno dovolil, da se tja začasno namesti jetične bolnike, ki so bili v oskrbi Odbora za begunce in povratnike oziroma Odbora za preskrbo povratnikov in pribežnikov.¹⁰⁶² Prvi bolniki so bili v bolnišnico Kollmanov grad na Večni poti št. 17 sprejeti 14. marca 1944. Sprejemali so bolnike samo z zaprtimi primeri tuberkuloze (saj provizorična bolnišnica ni imela na voljo izoliranih sob), pa tudi revmatike, astmatike idr. Bolnišnica je imela na voljo 50 postelj. V podprtiličju je bilo več prostorov: kuhinja, shramba, upravna pisarna, skladišče in pralnica, ki je služila kot zaklonišče. V visokem pritličju je bila jedilnica, ki je bila namenjena tudi za bogoslužna opravila, ordinacija, dve bolniški sobi in kopalnica. V prvem nadstropju so bile štiri bolniške sobe in kopalnica, v drugem nadstropju je bilo stanovanje upravitelja in dve mali sobi za hišno služinčad. V vseh nadstropjih so bila stranišča. Zdravniku dr. Jožetu Sekuli sta bili v pomoč postavljeni dve zaščitni sestri in en bolniški strežnik. Upravne posle sta vršila upravnik Franc Kadunc in ekonom dr. Konrad Hervatin. V bolnišnici so bile zaposlene še kuharica, kuharska pomočnica in perica. Za bolnike je bil predpisan natančen hišni red. Ob pol osmih so zajtrkovali, ob pol poldne kosili, ob šestih zvečer večerjali. V vmesnem času so se vršile zdravniške preiskave, bolniki so počivali, sprejemali obiske, se sprehajali v bolniškem parku. Za razvedrilo bolnikov je služila tudi hišna knjižnica, dva dnevnik in trije tedniki ter razne družabne igre in šah. Za prehrano bolnikov je bolnišnica prejela "posebna nakazila". Nekateri pacienti so bili upravičeni do dodatnih živil-

¹⁰⁶¹ Musek, Ludvik: Protituberkulozni dispanzer za najbolj pereči problem našega zdravstvenega skrbstva. V: Slovenski narod, št. 16, 16. 4. 1945, str. 2.

¹⁰⁶² ZAL, LJU 501, t. e. 32, ovoj Kollmanov grad, št. 22/4.

skih nakaznic za bolnike, za katere je uprava bolnišnice kupila tudi vse razpoložljive prehrabnene dodatke. Za katoliško in pravoslavno veliko noč so bolnike na primer postregli z malenkostjo šunke, "štruco" potice, pirhi, kompotom, pivom in vinom. Tudi za druge praznike je kuhinjsko osebje posameznemu oskrbovancu namenilo večji in izdatnejši obrok mesa.

Prehrabneni dodatki za bolnike

Meseca aprila 1942 je bil sestavljen seznam bolezni oz. bolezenskih skupin, na podlagi katerega so bili posamezni bolniki upravičeni do prehrabnenih dodatkov. Zdravniki so se odločili, da več hrane potrebujejo vse osebe z malarijo, črevesnimi infekcijami, pljučnimi tvorbami, z vnetjem rebrne mreže, gastritičnimi tvorbami, tvorbami na dvanajstniku, obolenjem jeter, zlatenico, sladkorno boleznijo, Addisonovo boleznijo, anemijo in jetiko. Tudi bolniki, ki niso imeli bolezni s seznama, so imeli možnost dobiti posebne dodatke. Prošnji za bolniško nakaznico so morali le priložiti verodostojno zdravnikovo priporočilo.

Leta 1943 je v Ljubljani dodatke dobivalo 10.367 oseb,¹⁰⁶³ čeprav je bilo mestnemu zdravstvenemu uradu predloženih več kot 31.000 zdravniških spričeval za bolniški dodatek! Zdravje Ljubljančanov so slabe življenjske razmere rapidno krhale, saj so zdravniki prve mesece leta 1944 kljub strogim pretresom zdravstvenega spričevala vsakega posameznega prosilca, mesečne bolniške dodatke dodelili kar 17.249 Ljubljančanom. Zaradi jetike je bilo izročenih 2997 zdravniških spričeval, zaradi anemije 2738, zaradi sladkorne bolezni 5914, zaradi zlatenice 921, zaradi gastritisa in bolezni dvanajsternika 3969, zaradi raka 116. Bolniške dodatke je prejemale tudi 129 rekonvalescentov po operativnih posegih in 565 bolnikov s srčnimi in živčnimi obolenji.¹⁰⁶⁴ Zaskrbljujoče je bilo dejstvo, da zdravniških spričeval

---

1063 ARS, AS 1886, f. 66, Poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani.

1064 Slovensko narod, št. 16, 16. 4. 1945, str. 2, Lanski dodatki racioniranih živil za bolnike.

niso predložili samo "mestni ubogi", delavci in otroci, marveč tudi veliko število drugih prebivalcev, predvsem iz uradniških in nameščenskih vrst.¹⁰⁶⁵ Ta podatek je ključnega značaja, saj zrcali posledice pomanjkanja in vojnih razmer med skoraj vsemi sloji ljubljanskega prebivalstva.

Organi oblasti so poleti 1944 zaradi vsesplošnega pomanjkanja začeli zmanjševati število upravičencev do bolniških dodatkov in dodatke same. Kljub temu da je mestni zdravstveni urad še naprej prejemal številne prošnje za prehrabene dodatke, številke kažejo, da so odgovorni nove predpise o dodeljevanju bolniških dodatkov izvajali dosledno, saj jih je konec avgusta 1944 prejemale le še 10.201 oseb, konec septembra 9998, konec oktobra 9138, konec novembra 7675 in konec decembra 1944 le še 7346 oseb.¹⁰⁶⁶

*Zdravstvene razmere v letu 1945*¹⁰⁶⁷

V letu 1945 je bilo v Ljubljani rojenih 2101 otrok, od tega 1513 domačinov: 785 dečkov in 728 deklic.¹⁰⁶⁸ Zdravstveni zavodi so prijavili 1850 porodov, babice pa 251.¹⁰⁶⁹ V mestu je umrlo 2505 ljudi, od tega 1733 domačinov, 854 moških in 859 žensk.¹⁰⁷⁰ Največ Ljubljančanov je umrlo zaradi tuberkuloze, 265, bolezn srca in ožilja so terjale 250 življenj, zaradi ostarelosti pa je umrlo 209 oseb. 187 oseb je podleglo živčnim in duševnim boleznim, raku 193 in boleznim dihal 137. Smrtnih nezgod se je v letu 1945 pripetilo 112, "smrti v zvezi z vojno" pa so zabeležili 99. 81 oseb je umrlo zaradi bolezni prebavil in 57 za posledicami nalezljivih bolezni (število obolelih za davico je bilo višje kot prejšnja leta—621, za škrlatniko je zbolelo 183 oseb, nekaj pa jih je zbolelo

---

¹⁰⁶⁵ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 19, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943, str. 66.

¹⁰⁶⁶ Prav tam.

¹⁰⁶⁷ Podatki so za celo leto 1945, saj iz zdravstvenega poročila niso razvidni podatki za posamezne mesece.

¹⁰⁶⁸ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 21, Zdravstveno poročilo za leto 1945, str. 14 in Prebivalstvo Ljubljane, str. 6.

¹⁰⁶⁹ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 21, Zdravstveno poročilo za leto 1945, str. 13.

¹⁰⁷⁰ Prav tam, str. 17.

za tifusom). V tem letu je umrlo tudi 66 novorojenčkov, zaradi posledic splava in bolezni v nosečnosti pa je umrlo 5 žensk. Bolezni sečnih organov so terjale 39 življenj, t. i. konstitucionalne bolezni 19, bolezni kože 12 in krvi 6 ter bolezni organov za gibanje 3. Zabeleženih je bilo 30 samomorov, 3 zastrupitve z alkoholom, 3 uboji, 7 vzrokov smrti pa ni bilo razjasnjenih. Otrok, starih manj kot eno leto, je umrlo 163, oseb, starejših od 60 let pa je umrlo 783.¹⁰⁷¹ Umrljivost so v letu 1945 terjale tako vojna kot tudi njene posledice: "Tisoči so se vrnili iz internacij, zaporov in vojne in posledice trpljenja med vojno se kažejo tudi v slabšem zdravstvenem stanju ljudi."¹⁰⁷²

Spodnja tabela prikazuje mortaliteto in nataliteto v Ljubljani med drugo svetovno vojno:

leto	število smrti	število rojstev
1939	863	1088
1940	902	1058
1941	1037	1139
1942	1081	1221
1943	1099	1001
1944	1326	1318
1945	1733	1513

¹⁰⁷¹ Prav tam, str. 18 in 20sl.

¹⁰⁷² Prebivalstvo Ljubljane, str. 21.

Šolstvo

Jugoslovansko osnovno šolstvo, s tem pa tudi osnovno šolstvo v Dravski banovini, je bilo urejeno z zakonom z dne 5. decembra 1929. Osnovna šola je obsegala prve štiri razrede, višja "ljudska" šola pa naslednje štiri. Osemletno šolanje je bilo obvezno. V šolo so bili lahko vpisani vsi otroci, ki so dopolnili sedem let. Nadpovprečno razviti otroci so smeli v šolo že s šestimi leti. Med t. i. ljudske šole so spadale tudi šole "za nezadostno razvito in defektno deco".¹⁰⁷³ Zakon je prepovedoval telesno kazen in uvajal razrede, oddelke in ocene, kot jih poznamo danes.¹⁰⁷⁴ Razred naj bi bil: "delovna zajednica" (občestvo), tj. zavestno sožitje enakih sodelavcev. Disciplina prihaja iz čuta skupnosti, ki se izoblikuje v delu, redu, prijateljstvu, medsebojni pomoči in veselju. Otroci spoznavajo, da se mora poedinec včleniti v življenje skupnosti, saj je plodno in koristno delo možno le tedaj, če vsakdo svoje interese podredi interesom skupnosti, t. j. občestva. Učitelj je vodnik zajednice, ki učencem pomaga, da si priborijo avtoriteto reda, učitelja pa spoštujejo iz ljubezni (ne iz strahu). Nediszipliniran učenec je v očeh tovarišev škodljivec, ki ogroža

---

¹⁰⁷³ Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969. Ur.: Vlado Schmidt idr. Ljubljana 1970, str. 158–160 (dalje Osnovna šola).

¹⁰⁷⁴ Vovko, Andrej: Šolstvo stare Jugoslavije. V: Pionir, 1980/1981, št. 8, str. 14sl (dalje Vovko: Šplstvo stare Jugoslavije).

vso zajednico. Učitelj je organizator, režiser, psiholog in – socialno čuteč človek.”¹⁰⁷⁵

Ljudsko šolstvo so vzdrževale občine, banovina in država. Občine so prispevale zemljišče in zgradbe. Banovina je plačevala vse potrebe šole. Država pa je plačevala učiteljstvo in skrbela za učiteljski naraščaj.¹⁰⁷⁶

Predvojna šola je imela eno večjo napako – šolanje je bilo zelo drago oziroma drage so bile šolske knjige: “Kadar se pojavi potreba po novi učni knjigi, se ne razpiše natečaj, pri katerem bi tekmovali najboljši pisci učnih knjig in bi se odobril in potrdil rokopis najboljšemu izmed najboljših, in sicer, kot edino dopuščena učna knjiga za nekaj let. Nasprotno, izdajanje učnih knjig je popolnoma svobodno, popolnoma svobodna pa je tudi uporaba učnih knjig na šolah; /.../. Posledica je, da se morajo vsako leto na novo kupovati knjige, da so na tej šoli uvedene te, na drugi šoli druge knjige, da je učna knjiga v nadprodukciji in da morajo starši to nadprodukcijo plačevati.”¹⁰⁷⁷ Mnogi so napake pri predvojnem šolstvu našli tudi druge. Zdelo se jim je, da pot, doseči dobro šolstvo, še ni končana: “Končno je docela upravičen očitek, da je sedanja ljudska šola literarna, brezbarvna, neživljenjska. /.../. Mi pa hočemo šolo, ki bo naš drugi dom, šolo z učnimi načrti, prilagojenimi krajevnimi potrebam, s knjigami, ki bodo govorile o nas, z duhom, ki bo črpal svoje sokove iz najgloblje ljudske duše, iz njegovega prepričanja in predanja.”¹⁰⁷⁸ Večje, predvsem pa trajnejše spremembe v tej smeri, je preprečil začetek druge svetovne vojne na naših tleh.

---

¹⁰⁷⁵ Vranc, Ernest: Šolski razred v preteklosti, sedanjosti in bodočnosti. V: Popotnik. Časopis za sodobno pedagogiko, letnik LX, 1938/1939, str. 46.

¹⁰⁷⁶ ARS, AS 77, f. 14, Poslovno poročilo Kmetijskega oddelka kraljevske banske uprave Dravske banovine za XII. redno zasedanje banskega sveta Dravske banovine, str. 33.

¹⁰⁷⁷ ARS, AS 77, f. 15, Poslovno poročilo Kmetijskega oddelka kraljevske banske uprave Dravske banovine za XII. redno zasedanje banskega sveta Dravske banovine, str. 36.

¹⁰⁷⁸ ARS, AS 77, f. 15, 1. seja XIII. zasedanja, 17. 2. 1941, str. 36.

Šolstvo v letih pred okupacijo¹⁰⁷⁹

Dravska banovina

Leta 1939 je bilo v Dravski banovini 871 ljudskih šol, 3 več kot leto poprej, in okoli 183.000 šoloobveznih otrok.¹⁰⁸⁰ Med šolami je bilo 11 zasebnih, 11 zasilnih, 6 “ambulantnih” in 6 posebnih (“gluhonemnica” v Ljubljani,¹⁰⁸¹ zavod za slepe otroke v Kočevju, pomožni šoli v Ljubljani in Mariboru, deško vzgojni zavod v Ljubljani in gozdna šola v Topolšici). Poleg ljudskih šol je bilo 55 otroških vrtcev (46 javnih in 9 zasebnih) in 21 zavetišč (11 javnih in 10 zasebnih).¹⁰⁸²

Teh 871 šol pa ni krilo vseh potreb. Po tedanjih izračunih naj bi primanjkovalo okrog 300 poslopij. Kljub prenatrpanosti nekaterih oddelkov je moral na posameznih šolah pouk potekati izmenično dopoldne in popoldne: “Tega zla ne bo mogoče zatreti v kratkem času, ker izvira iz slabega finančnega položaja občin, občina pa je finančno toliko močna, kolikor je močan njen davkoplačevalec. V času, kakršen je današnji, narodno gospo-

---

¹⁰⁷⁹ Pregled šolstva za čas pred 2. svetovno vojno. V: Spominski zbornik, str. 177–221.

¹⁰⁸⁰ ASCG, fond 37, Zbirka Milan Stojadinovič. (dalje fond 37), f. 46-299-300, št. 5844/I.

¹⁰⁸¹ Mencelj, Martin: Razvoj šolstva za duševno zaostalo in defektno deco pri Slovencih od 1918–1938. V: Popotnik. Časopis za sodobno pedagogiko, št. 1–2, 1938/1939, str. 53sl. navaja, da je bil ta zavod v pedagoškem in vseh ostalih pogledih na zavidljivi višini.

¹⁰⁸² ARS, AS 77, f. 13, 3. seja banskega sveta Dravske banovine, 14. 2. 1940, str. 4. Več o tem tudi: Osnovna šola, str. 160–170.

darstvo ne dovoljuje investicij velikega obsega, gradi se edinole tam, kjer to omogočajo gradbeni skladi, ki so se nabirali v letih prosperitete.”¹⁰⁸³

Občutno je bilo tudi pomanjkanje srednješolskih poslopij, ki jih je bila po zakonu dolžna graditi banovina, in to na zemljiščih, ki so jih dale občine.¹⁰⁸⁴ V banovini je bilo v letu 1939 43 državnih in 8 zasebnih meščanskih šol, 13.089 učencev in učenk je obiskovalo gimnazije, učiteljski sta bili le dve, v Mariboru in Ljubljani, bilo je tudi več strokovnih šol. V banovini je bilo 6 ljudskih univerz, ki so organizirala razna predavanja.¹⁰⁸⁵

V letu 1940 je bilo število vrtcev in šol v banovini za malenkost višje kot leto pred tem. Otroških vrtcev je bilo 61 (od teh 9 zasebnih) in zavetišč 22 (od teh 11 zasebnih).¹⁰⁸⁶ Ljudskih šol je bilo 875, od tega 13 zasebnih, 6 ambulantnih, 8 zasilnih in 6 specialnih.¹⁰⁸⁷

Ljubljana

Pred začetkom druge svetovne vojne je bilo v Ljubljani 8 javnih vrtcev z 12 oddelki in 5 zavetišč s 7 oddelki.¹⁰⁸⁸ Nosilci javnih vrtcev so bili država, banovina, mesto ali občina, nosilci privatnih pa razne ženske redovnice.¹⁰⁸⁹ Večina otroških vrtcev je bila locirana v ljudskih šolah. Pred tem so bili v privatnih hišah, vendar mestna občina previsokih najemnin, ki so jih lastniki hiš zaračunavali, ni bila pripravljena poravnati.

¹⁰⁸³ ARS, AS 77, f. 15, Zapisnik 1. seje XII. rednega zasedanja banskega sveta Dravske banovine, 12. 2. 1940.

¹⁰⁸⁴ ARS, AS 77, f. 14, Poslovno poročilo Kmetijskega oddelka kraljevske banske uprave Dravske banovine za XII. redno zasedanje banskega sveta Dravske banovine, str. 35.

¹⁰⁸⁵ ARS, AS 77, f. 13, 3. seja banskega sveta Dravske banovine, 14. 2. 1940, str. 17–22.

¹⁰⁸⁶ ARS, AS 77, f. 15, 3. seja XIII. rednega zasedanja banskega sveta Dravske banovine, 19. 2. 1941, str. 37–53.

¹⁰⁸⁷ Prav tam. V Ljudskih šolah je bilo v tem času že 183 šolskih kuhinj, v meščanskih pa 47.

¹⁰⁸⁸ Splošni pregled, str. 39 in 40. V mestu sta bili kmalu dozidani še 2 zavetišči, tako da je bilo vseh skupaj 7 s 16 oddelki. Ljubljana-okolica pa je premogla 2 vrtca z 2 oddelkoma in 1 zavetišče z 1 oddelkom. V: Pavlič, Slavica: Predšolske ustanove na Slovenskem 1834–1945. Ljubljana 1991, str. 121.

¹⁰⁸⁹ ARS, AS 199, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Prosvetni oddelek 1941–1945 (dalje AS 199), f. št. 851–1000, 1945, ovoj 956/1945, Bericht über die Kinderhorte in Laibach, 19. 2. 1945.

Ljudske šole

V Ljubljani je mestni svet leta 1936 določil šolske okoliše, ki so bili v veljavi za vse državne ljudske šole do konca vojne. Otroka so starši lahko vpisali tudi v šolo, ki je bila izven njihovega okoliša bivanja, vendar je moralo biti na želeni šoli dovolj vpisnega prostora. Dejstvo, da so otroci šolske okoliše lahko menjali, je potrjevalo tudi veliko število otrok, vpisanih na ljubljanske privatne oziroma zasebne ljudske šole.¹⁰⁹⁰ V Ljubljani je bilo prvih in drugih več kot 20 z nad 200 oddelki.¹⁰⁹¹ V to številko so vključene zasebne šole Lichtenturnov (Lichtenthurnov¹⁰⁹²) zavod za gojenke sester sv. Vincencija Pavelskega, Marijanišče (zasebna deška ljudska šola šolskih sester), notranja uršulinska ljudska šola in vadnica pri zasebnem dekliškem učiteljišču uršulink ter pomožna šola za otroke s posebnimi potrebami (t. i. gluhonemnica).¹⁰⁹³ Na ljubljanskih šolah je delovalo 12 šolskih kuhinj, in kar 11 od teh je svoja vrata odprlo v drugi polovici 30. let 20. stoletja. V šolskem letu 1937/1938 je v njih zajtrkovalo 549 otrok, kosilo 40 in malicalo 51.¹⁰⁹⁴

Leta 1939 je z odličnim uspehom razred končalo 1339 učencev, s prav dobrim 1797 in z dobrim 1623. 634 učencev razreda ni izdelalo.¹⁰⁹⁵

Srednje šole

V Ljubljani je bilo več srednjih šol:

- sedem gimnazij: državna klasična gimnazija, I, II, III, državna realna gimnazija, mestna ženska realna gimnazija, zasebna ženska realna gimnazija pri uršulinkah in škofijska gimnazija v Šentvidu nad Ljubljano. V začetku šolskega leta 1938/39 so gim-

¹⁰⁹⁰ ZAL, LJU 489, f. 2402, II/A/10, str. 219–221.

¹⁰⁹¹ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 62 in Slovenčev koledar 1942, str. 49, Ljubljana v številkah.

¹⁰⁹² Kladnik, Darinka: Ljubljanske metamorfoze. Ljubljana 1991, str. 112.

¹⁰⁹³ Splošni pregled, str. 39 in 40.

¹⁰⁹⁴ Kronika slovenskih mest, 1938, št. 4, str. 239, Mladinsko skrbstvo in zdravstvo mesta Ljubljane.

¹⁰⁹⁵ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 63.

nazije šteje 6587 dijakov, konec istega šolskega leta pa le še 6471. Na gimnazijah se je šolalo tudi nekaj deset "privatistov". 71 dijakov je bilo odličnih, 1716 prav dobrih, 3378 dobrih, 740 jih razreda ni izdelalo, 162 dijakov pa je izgubilo pravico do nadaljnjega šolanja.¹⁰⁹⁶

- dve učiteljski šoli: državna in zasebna pri uršulinkah. Na učiteljski se je v šolskem letu 1938/39 vpisalo 177 dijakov, do konca šolskega leta je v šolskih klopeh vztrajalo 174 dijakov. Z odliko jih je razred končalo 10, s prav dobrim izkazom 83, z dobrim 72, 9 jih letnika ni izdelalo.¹⁰⁹⁷
- več meščanskih šol: I in II državna deška in I ter II državna dekliška in I, II in III državna mešana meščanska šola. Zasebna dekliška meščanska šola je bila tudi v Lichtenturnu in pri uršulinkah. V letu 1939 je z odličnim uspehom končalo meščanske šole 137 dijakov, s prav dobrim 710, z dobrim 1140, 268 dijakov letnika ni naredilo, 68 dijakov pa je izgubilo pravico do nadaljnjega šolanja.¹⁰⁹⁸

V Ljubljani je bilo kar nekaj strokovnih šol: državna trgovska akademija, abiturienški tečaj na državni trgovski akademiji, državna tehnična srednja šola, državna 2-razredna trgovska šola, državni osrednji zavod za žensko domačo obrt, banovinska šola za glasbila, banovinska podkovska šola, zasebna 2-razredna trgovska šola zbornice za trgovino, obrt in industrijo (TOI), abiturienški tečaj zbornice za TOI, zasebna združna šola. Več je bilo tudi strokovnih obrtnih nadaljevalnih šol: za brivske, grafične, prehranske, mehanično-tehnične, gradbene, krojaško-šiviljske in vrtnarske obrti. V mestu sta bili tudi občja strokovna nadaljevalna šola ter gostinska in gremialna trgovska nadaljevalna šola. Več je bilo gospodinjskih šol: višja gospodinjska šola dr. Kreka v Šiški, Mestna gospodinjska šola "Mladika", zasebna gospodinjska šola za "gostilničarske" gospodinje, zasebna gospodinjska šola v Marijanišču. Več je bilo zdravstvenih šol: državna šola za zaščitne sestre, držav-

---

¹⁰⁹⁶ Prav tam, str. 66sl.

¹⁰⁹⁷ Prav tam.

¹⁰⁹⁸ Prav tam.

na babiška šola in državna strokovna šola za otroške negovalke.¹⁰⁹⁹ Mladi glasbeni talenti so se šolali v srednji glasbeni šoli državne glasbene akademije, v zasebni glasbeni šoli "Glasbene Matice",¹¹⁰⁰ ali pa v zasebni glasbeni šoli narodnega železničarskega društva "Sloga" in zasebni "orglarski šoli" Cecilijinega društva.

Univerza

Z Zakonom o vseučilišču kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev z dne 23. julija 1919 je Ljubljana dobila tudi univerzo.¹¹⁰¹ Na univerzo so se smeli vpisati le gimnazijski maturanti, od leta 1931 dalje pa pod točno določenimi pogoji še absolventi učiteljskih.¹¹⁰² Univerzo je sestavljalo več fakultet: teološka, pravna, filozofska, tehniška in nepopolna medicinska fakulteta.¹¹⁰³ Da bi slednja postala fakulteta v klasičnem smislu, so se je zavzemali mnogi, vendar niso bili uslišani vse do osvoboditve. Izrazito ogorčenje nad nepopolno univerzo so izražali predvsem študenti. Društvo medicincev v Ljubljani je marca 1940 na slovensko javnost in politične voditelje nasloвило spomenico: "Slovenski medicinci z obžalovanjem in ogorčenjem ponovno opozarjamo slovensko javnost, da naš narod še vedno – po 20 letih narodne države – nima svoje najvišje zdravstvene ustanove, nima popolne medicinske fakultete;

Opozarjamo na obupno stanje institutov sedanje medicinske fakultete v Ljubljani, ki je deloma še nastanjena v prosekturi ljubljanske bolnice, deloma pa v

---

¹⁰⁹⁹ Splošni pregled, str. 45sl.

¹¹⁰⁰ Ta glasbena šola je bila precej velika in je svoje kadre tudi uspešno poučevala. Najmlajši učenci so svojo učno pot začeli v t. i. "pripravljalnici", ki je obsegala 1. in 2. razred. Sledila je nižja šola (od 3. do 6. razreda), nato srednja šola (7. in 8. razred), na 4. stopnji oziroma v višji šoli pa so skrbeli za izobrazbo dijakov 9. in 10. razreda. V času vojne ta šola svojih vrat ni zaprla. Ukaželjni so lahko napredovali v solo petju, igranju klavirja, violine, violončela, flavte, klarineta, trombe, pozavne, orgel in spoznavanju splošne glasbene teorije, mladinskega petja, "ansambelske igre" idr. V: AS 1220, rodbinski fond Ravnihar Vladimir, f. 5, Letno poročilo za šolsko leto 1941–1942.

¹¹⁰¹ Prvo predavanje je potekalo 3. 12. 1919. V: Enciklopedija Slovenije, 14, Ljubljana 2000, str. 52.

¹¹⁰² Vovko: Šolstvo stare Jugoslavije, str. 14sl. Tudi v: Splošni pregled, str. 90sl.

¹¹⁰³ Večina študentov je študij nadaljevala na medicinski fakulteti v Zagrebu. Ustni vir: Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

edini lastni stavbi na Zaloški cesti, ki je bila zgrajena leta 1920 večinoma iz sredstev tedanje slovenske pokrajinske vlade in še sedaj ni popolnoma opremljena; opozarjamo ponovno na nevzdržne razmere v ljubljanski splošni bolnici;

Opozarjamo na pomanjkljivo zdravstveno organizacijo v Sloveniji in odločno protestiramo proti takemu izigravanju slovenskih narodnih zahtev in predvsem zahtev slovenskega delovnega ljudstva ter zahtevamo v imenu slovenskega naroda, za katerega zdravje bomo skrbeli, da se vprašanje slovenske medicinske fakultete in celotne zdravstvene organizacije v Sloveniji brez vsakršnega izgovarjanja nemudoma in temeljito reši.”¹¹⁰⁴

Na univerzi je v šolskem letu 1938/39 predavalo 53 rednih in 17 izrednih profesorjev, 15 univerzitetnih docentov, 13 privatnih docentov, 24 asistentov, 51 honorarnih učiteljev, 6 lektorjev. Glede na spol je profesorski zbor štel 171 moških in 7 žensk. V omenjenem šolskem letu je bilo na univerzo vpisanih 1590 rednih slušateljev in 364 slušateljic ter 6 izrednih slušateljev ter 6 slušateljic. Na Filozofski fakulteti je bilo vpisanih 222 študentov in 198 študentk, na Pravni fakulteti 572 študentov in 106 študentk, na Tehniški fakulteti 474 študentov in 26 študentk, na Teološki fakulteti 195 študentov in na Medicinski fakulteti 132 študentov in 40 študentk.¹¹⁰⁵

“Poklicna posvetovalnica”

Poklicno posvetovalnico je ustanovil ban dr. Marko Natlačen z uredbo, ki jo je podpisal 15. februarja 1938. Dostopni podatki pričajo, da je delovala pretežno za področje Ljubljane oziroma, da so jo obiskovali v glavnem mladi ljudje iz prestolnice. Po načelih psihoanalitike, medicine, ekonomije in sociologije so uslužbenci posvetovalnice pomagali mladim ljudem najti najprimernejše poklice. V posvetovalnico se je letno zateklo kar 500 do 600 oseb. Največje zanimanje so izkazali povpraševalci med 10 in 18 leti, čeprav so imeli odprta vrata vsi, ki so

¹¹⁰⁴ Rijavec: Ljubljanske bolnišnice, str. 66.

¹¹⁰⁵ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 80.

bili starejši od 6 in mlajši od 32 let, letno pa je svetovala 500 do 600 osebam. V posredovalnici so se še posebej zavzeli za nadarjene otroke, manj nadarjene otroke in gluhoneme.¹¹⁰⁶

---

¹¹⁰⁶ Slovenec, št. 25, 31. 1. 1942, str. 3, Usmerjajmo mladino v prave poklice! Kako pri nas deluje "Poklicna posvetovalnica".

Šolstvo od aprila do junija 1941

Ljubljanska pokrajina

Po začetku vojne je bilo v Ljubljanski pokrajini 9 krajev z 20 vrtci, 15 je bilo javnih in 5 privatnih. Od teh je bilo v Ljubljani 13 otroških vrtcev, 9 javnih in 4 zasebni. V Ljubljanski pokrajini je bilo 249 ljudskih šol, med njimi 6 zasebnih, tri ambulantne in pet specialnih, ter 11 meščanskih državnih šol, od tega sedem v Ljubljani (2 deški, 2 dekliški in tri mešane). Tri od teh niso bile državne (ženska realna gimnazija v liceju (ob koncu šolskega leta je prenehala delovati), uršulinska ženska realna gimnazija in škofijska klasična gimnazija v Šentvidu nad Ljubljano). V Ljubljanski pokrajini so bile še 4 zasebne meščanske šole, od tega dve v Ljubljani (pri uršulinkah in v Lichtenturnu) in dve učiteljski (državna učiteljska šola v Ljubljani in zasebna učiteljska šola uršulink) ter 9 državnih in dve zasebni srednji šoli. Strokovne šole so po okupaciji s svojim delom nadaljevale v glavnem le v Ljubljani. Teh je bilo še vedno več, od glasbenih, gospodinjskih, trgovskih, tehničnih, zdravstvenih idr. Univerza v Ljubljani je s svojimi petimi fakultetami brez večjih sprememb delovala do jeseni 1943. Ves čas je normalno delovala tudi državna glasbena akademija v Ljubljani.¹¹⁰⁷ V sklopu slednje je bila v letu 1941 ustanovljena štiriletna igral-

---

¹¹⁰⁷ Sušnik, Lovro: O šolstvu v Ljubljanski pokrajini. V: Zbornik Zimske pomoči 1944, str. 307–309 (dalje Sušnik: O šolstvu).

ska šola kot poseben oddelek te ustanove. "Načrtni ustroj šole je /.../ tale: I. letnik je določen za teoretično stvarino v dramski igri in tehniški govora, II. letnik za vzbujanje čustev na podlagi lirično-epično-dramskih pesnitev, III. letnik za vaje v doseganju skladnosti med izrazom telesa in govora v smislu zahtevane predloge in slednjič IV. letnik za izgraditev in oblikovanje različnih značajev."¹¹⁰⁸

V ljubljanskih šolah od aprila do junija 1941

Osnovne in srednje šole

Konec marca 1941, ko je Jugoslavija že brzela v vojno, je minister za prosveto izdal odredbo o takojšnji zaustavitvi pouka v vseh javnih in zasebnih šolah. Po začetku vojne na naših tleh je banska uprava razglasila izredne razmere in odredila, da morajo vse šole učenecem izdati letna spričevala. Tudi matura je odpadla. Namesto ocen maturitetnih izpitov so dijakom v spričevala, datirana s 1. aprilom 1941, zapisali kar zaključene letne ocene. Eden zadnjih ukrepov Natlačenove uprave je bil poziv za vrnitev v šolske klopi. 23. aprila je bil na vseh šolah pouk obnovljen, šolska vrata so se ponovno odprla na stežaj. Že izdana spričevala so morali učenci vrniti svojim ravnateljstvom:¹¹⁰⁹ "Nekaterim se je spet izmaknila 'zelena vejica'".¹¹¹⁰ Z obnovitvijo pouka šole niso imele večjih težav. Večina njih je s poukom nadaljevala v starih prostorih. Le prostore klasične gimnazije so zasedli karabinjerji. 13 razredov te gimnazije se je selilo v prostore I. moške realne gimnazije (realka) v Vegovi ulici. Pouk so imeli v popoldanskih urah. 4 razredi

¹¹⁰⁸ Slovenec, št. 148, 3. 7. 1943, str. 3, Igralska šola v Ljubljani.

¹¹⁰⁹ Škerl, Franc: Ljubljanske srednje šole v letih 1941–1945. Ljubljana 1964, str. 20 (dalje Škerl: Ljubljanske srednje šole). O šolstvu pod italijansko okupacijo tudi: Kobal, Nada: Slovensko šolstvo v Ljubljanski pokrajini 1941–1943. V: Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije, št. 1–2, Ljubljana 1985, str. 22–25.

¹¹¹⁰ Slovenski dom, št. 92, 23. 4. 1941, str. 2, Spet so se odprla šolska vrata.

so zatočišče našli v meščanski šoli pri uršulinkah, preostalih 9 razredov pa na uršulinski gimnaziji.¹¹¹¹

Še pred koncem šolskega leta se je na ljubljanske šole vpisalo mnogo učencev in dijakov, ki so pribežali v Ljubljano. Števila begunskih šolarjev in dijakov ni mogoče natančno ugotoviti, ker za to ni na razpolago posebnih zapiskov. Njihovo število bi bilo moč ugotoviti po vpisnicah od primera do primera. Begunski dijaki bi morali pri prepisu na novo šolo urediti marsikakšno birokratsko zadevo, a so bili, zaradi vojnih razmer in velikega sodelovanja finančne direkcije, vseh plačil vpisnin in šolnin oproščeni.¹¹¹² Begunček iz Celja se je v novih okoliščinah hitro znašel: "Upravitelj, razrednik in sošolci so me prijeli z veliko simpatijo: v meni so videli žrtev vojne, svojega vrstnika, ki je moral zapustiti dom."¹¹¹³ Tudi ostali učenci in dijaki-begunci so bili v nove vrste lepo sprejeti.

Po okupaciji so učitelji in profesorji začasno poučevali po starih predpisih in učnem načrtu.¹¹¹⁴ Kraljevi ukaz o ustanovitvi Ljubljanske pokrajine z dne 3. maja 1941 je v 6. členu določal, da bo poučevanje v ljudskih šolah v slovenskem jeziku.¹¹¹⁵ Za srednje in višje šole je bil predviden fakultativni pouk italijanskega jezika.¹¹¹⁶ Ker je ukaz odredil dvojezičnost vseh uradnih dokumentov, so bile uvedene tudi dvojezične tiskovine za spričevala, italijansko-slovenske. Do zaključka šolskega leta je obnovljeni pouk potekal mirno. Okupacijska oblast je v notranje življenje šol posegla le z razpisom z 21. maja 1941, ko je uvedla rimski pozdrav: "Vse učne osebe pozdravljajo po odredbi visokega komisarja v službi (predvsem v službi) z rimskim pozdravom. Is-

---

¹¹¹¹ Škerl: Ljubljanske srednje šole, str. 21. Pri tem je potrebno spomniti, da so Šentvid aprila 1941 okupirali Nemci. Ob tej priložnosti so odpravili slovensko ljudsko šolo in uvedli nemško. Škofijsko gimnazijo pa so zaprli.

¹¹¹² Škerl: Ljubljanske srednje šole, str. 22.

¹¹¹³ Gantar, Kajetan: Utrinki ugaslih sanj. Ljubljana 2005, str. 40.

¹¹¹⁴ Škerl: Ljubljanske srednje šole, str. 23.

¹¹¹⁵ Na t. i. Spodnji Štajerski je ves pouk potekal v nemščini, na madžarskem okupacijskem področju so bile vse šole pomadžarjene, "srečo" so imeli le gorenjski osnovnošolci, ki so imeli v nižjih razredih pouk v slovenščini.

¹¹¹⁶ Sušnik: O šolstvu, str. 311 in 312; Ciperle, Jože, Vovko, Andrej: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja. Ljubljana 1987, str. 82.

totako morajo učenci pozdravljati v šoli z rimskim pozdravom.”¹¹¹⁷

Solsko leto 1940/1941 je skoraj vsem osmošolcem na ljubljanskih gimnazijah (z izjemo deklet ženske mestne realne gimnazije) prihranilo nekaj energije in tudi živcev, saj je bila matura zaradi izrednih razmer odpovedana: “Letos je bilo osmošolcem na vseh ljubljanskih gimnazijah prihranjeno, kar jih je druga leta najbolj morilo – matura. Izredne razmere, v katerih smo živeli prve mesece letošnje pomladi, so prekinile delo na srednješolskih zavodih ter onemogočile dijakom pripravo za težak zrelostni izpit. Tako zapuščajo šolo z maturitetnimi izpričevali, za katere se ni bilo treba zadnje mesece šolskega leta noč in dan učiti. /.../. Pet ljubljanskih zavodov, ki so imeli osmi razred, je poslalo letos svoje gojence v svet brez zaključnega izpita, toda na šestem pa bodo vendar imeli matura. Je to ženska mestna realna gimnazija na Bleiweisovi cesti. /.../. Brez mature je dobilo letos v Ljubljani 646 osmošolcev in osmošolk zrelostna izpričevala. Od tega je 528 dijakov, in sicer na klasični 196, na I. državni realni 149, na II. državni realni 94, na IV. državni realni 89, dijakinj pa je na dekliški državni realni gimnaziji 118. Če prištejemo k tem še privatiste ter gojenke mestne realne gimnazije, ki morajo polagati matura, pa vidimo, da bo letos končalo v Ljubljani srednje šole nad 800 mladih ljudi [to je več kot v letih poprej-begunci, op. av.]. /.../. Prejšnja leta so osnovnošolci v prošnjah za maturitetni izpit navajali, kam se nameravajo po končani srednji šoli obrniti. Letos pa teh prošenj niso vlagali in zato tudi manjka zanimiva razpredelnica”.¹¹¹⁸ Na posameznih šolah je bila izvedena interna anketa, ki je pokazala, da se je 2/3 dijakov vpisala na vseučilišče. V letih pred vojno je bilo največje zanimanje za pravo, sedaj pa so bili na prvem mestu tehnični poklici, bogoslovje, filozofska fakulteta in medicina.¹¹¹⁹

¹¹¹⁷ Škerl: Ljubljanske srednje šole, str. 26; Ciperle, Jože: Okupatorjevo šolstvo. V: Pionir, 1980/1981, št. 9, str. 6sl.

¹¹¹⁸ Slovenec, št. 132, 7. 6. 1941, str. 3, Okoli 800 dijakov je v Ljubljani končalo gimnazijo.

¹¹¹⁹ Prav tam.

Univerza

Drugi dan aprila 1941 so se na univerzi začele velikonočne počitnice. Veliko profesorjev je bilo vpoklicanih na vojaške vaje,¹¹²⁰ zato so študenti množično dvigovali potrdila o opravljenih izpitih.¹¹²¹ Za primer, če bi prišlo do vojne in bi bili v njeni vihri arhivi uničeni, so si želeli zagotoviti uradno dokumentacijo o šolskem uspehu. Po okupaciji so na univerzi objavili razglas, ki je obveščal študente, "da se velikonočne počitnice do nadaljnjega 'podaljšajo'." Inskripcije so profesorji sicer dajali, a so morali študenti po podpise k njim na dom.¹¹²² Ljubljanska univerza je svoja vrata odprla 3. maja 1941. Predavanja so se začela dober teden kasneje, 12. maja, tedaj je bilo v semestru vpisanih 2197 slušateljev oziroma slušateljic.¹¹²³ "Kljub hitremu odprtju univerze, ki je bilo med prebivalstvom ugodno sprejeto, italijanske oblasti niso dovolile razširitve njene dejavnosti (podaljšanje študija z dveh na štiri leta), temveč so sklenile slovenske študente medicine napotiti na nadaljnji študij v Italijo."¹¹²⁴ Pozivale so jih, naj se vpišejo na vseučilišče v Padovi.¹¹²⁵

Univerza je bila odprta ves čas italijanske okupacije, vendar je bilo njeno delovanje, predvsem pa študenti, ki jih je bilo v zimskem semestru 1941/1942 2365, v letnem pa le še 1767,¹¹²⁶ pod budnim očesom okupatorskih oblasti.¹¹²⁷

---

¹¹²⁰ ZAL, LJU 493, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 31. 3. 1941.

¹¹²¹ Pavlin: Ljubljana 1941, str. 71.

¹¹²² Dopisnica, naslovljena na Žurc Jožeta, pošiljatelj Lenassi Marjan, 22. 4. 1941, osebni arhiv avtorice.

¹¹²³ Slovenec, št. 106, 6. 5. 1941, str. 3, Univerza oživljena.

¹¹²⁴ Godeša, Bojan: Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana 1995, str. 85 (dalje Godeša: Kdor ni z nami).

¹¹²⁵ Slovenec, št. 158, 8. 7. 1941, str. 3, Slovenski medicinci bodo lahko nadaljevali študije na Kr. vseučilišču v Padovi.

¹¹²⁶ Slovenec, št. 127, 4. 6. 1942, str. 3, Ljubljanska univerza se lepo razvija.

¹¹²⁷ Spomladi 1942 je bilo aktualno vprašanje, kako bo z delovanjem ljubljanske univerze v prihodnje. Po pogovorih so visoki komisar Grazioli, sekretar fašistične stranke Orlandini in podsekretar GUF v Rimu Antonio D' Este soglašali, "da lahko precej lažje nadzoruješ univerzitetno množico na univerzi kot pa zunaj nje." Junija 1942 so italijanske oblasti z množičnim interniranjem prvič posegle v vrste študentov. Naslednjic so to storile jeseni istega leta, ko so študentske vrste razredčile z omejevanjem vpisa kandidatom, ki niso bili rojeni v Ljubljanski pokrajini. V: Ferenc: Fašisti, str. 69.

Večina učencev, dijakov in študentov se počitnic ni veselila nič manj kot v letih pred vojno: "Počitnice je mladina v tem letu še doživljala za silo normalno. Italijanski fašistični pritisk se še ni prav čutil."¹¹²⁸

---

¹¹²⁸ Brajer, Metod: Spomini na čas, ki ga je vredno pomniti. Ljubljana 2003, str. 58 (dalje Brajer: Spomini).

Šolsko leto 1941/1942

Čas sprememb

Vpis učencev se je začel v začetku septembra 1941, pouk pa šele dober mesec kasneje. Dijaki klasične gimnazije, ki so jo zasedli karabinjerji, so s poukom v domačih prostorih začeli šele konec novembra. V šolskem letu 1941/1942 so bili sprejeti in izpeljani nekateri ukrepi, ki so slovensko šolstvo poskušali približati italijanskemu. Na čelo prosvetne uprave je bil postavljen t. i. italijanski ekspert oziroma poverjenik za osnovne in srednje šole. Za visoko šolstvo je bil odgovoren poseben strokovnjak. Italijanski poverjenik je usmerjal delo prosvetnega oddelka, hkrati pa preučil slovensko šolsko ureditev in poskrbel za primerne reforme. Opravljal je tudi posle "šolskega skrbnika" za ves italijanski učni in nadzorni kader, ki je prispel v Ljubljano. Skupina italijanskih šolnikov je štela okoli 100 oseb.¹¹²⁹

Z novim šolskim letom je visoki komisar z odredbo ukinil vse spominske dneve in šolske svečanosti, ki so bili do takrat stalnica v slovenskem šolskem sistemu in uvedel italijanske praznike.¹¹³⁰ Znižana je bila starostna doba za šolsko obveznost. Odlok z dne 18. septembra 1941 je določal, da so šoloobvezni vsi otroci, ki so napolnili šesto leto starosti. Italijanska oblast si je namreč

¹¹²⁹ Sušnik: O šolstvu, str. 311 in 312.

¹¹³⁰ Sl. list, št. 76, 20. 9. 1941, str. 529 in 530, Seznam državnih praznikov, prazničnih dni in narodnih praznikov.

želela izenačiti vse nove predpise z določili italijanske zakonodaje, ki je veljala za kraljevino.¹¹³¹ Ta sprememba je šla na nek način ljubljanskemu šolstvu na roko. Zaradi večjega števila šoloobveznih otrok je omogočila zaposlitev vsaj nekaterim učiteljem – beguncem. Konec pouka v ljudskih šolah je določal visoki komisar sproti.¹¹³² Na ljubljanskih meščanskih, učiteljskih in srednjih šolah pa so pouk zaključili 15. junija, spričevala so otroci prejeli 30. junija. Na realnih gimnazijah, državnih klasični gimnaziji in državnem učiteljsku so pouk zaključili 11. julija, spričevala so učitelji razdelili 31. julija.

Novi učni načrti

Organizacijska podoba ljubljanskega šolstva se ni bistveno razlikovala od predvojnega. V rabi sta ostala tako slovenski jezik kot tudi redke slovenske učne knjige,¹¹³³ ki pa so bile cenzurirane. Vsako leto sprti jih je morala pregledati posebna komisija pri šolskem komisarju, nato pa odobriti visoki komisariat.¹¹³⁴ Predelave ali vsaj spremembe so bile potrebne zlasti pri berilih, čitankah, atlasih, zemljepisnih in zgodovinskih učnih knjigah idr.¹¹³⁵ Segmente, ki cenzorjem niso ugajali, so morali učenci in dijaki prelepiti z drugim besedilom oziroma slikami. V povesti o Martinu Krpanu so morali na primer krajevno ime Koper zamenjati z italijansko inačico Capodistria.¹¹³⁶

V začetku oktobra je prosvetni oddelek sporočil novice o spremenjenem učnem načrtu, ki je posegel predvsem na področje jezikov. Nov učni načrt, ki je dirigiral pouk zgodovine in zemljepisa, pa je bil izdelan v začetku novembra 1941.¹¹³⁷ V ljudskih šolah je bila ukinjena srbohrvaščina, te ure so pripadle slovenščini in zgodovini.

¹¹³¹ Prav tam, str. 531, Znižanje starostne dobe za šolsko obveznost.

¹¹³² Sl. list, št. 43, 30. 5. 1942, str. 339, Konec pouka in izpiti na šolah pokrajine.

¹¹³³ Učenci in dijaki so v večini pisali po nareku, saj ni bilo šolskih knjig za marsikateri predmet. Redki ustrezni učbeniki pa so bili zelo dragi. Ustni vir: Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

¹¹³⁴ Sl. list, št. 37, 9. 5. 1942, str. 283, Določba o učnih knjigah

¹¹³⁵ V letu 1941 je izšlo 28 popravljenih izdaj, leto kasneje 6, v letu 1943 pa 7.

¹¹³⁶ Ustni vir: France Žagar, izjava pri avtorici.

¹¹³⁷ Škerl: Ljubljanske srednje šole, str. 44.

Pri zgodovini je bilo v učni načrt vključeno poučevanje fašizma, pri zemljepisu pa je bil poudarek na Italiji. Italijanščino so poučevali najprej neobvezno v višji ljudski šoli, v drugem polletju 1941/1942 pa je bil neobvezen pouk italijanščine uveden od drugega razreda dalje s tremi urami na teden. Tak pouk se je iz Ljubljane širil tudi po Ljubljanski pokrajini. Srbohrvaščina je bila ukinjena tudi v meščanskih in srednjih šolah ter učiteljskih. Namesto francoščine je bila uvedena italijanščina s tremi urami na teden, nemščina je kot obvezen predmet na urniku ostala še naprej.¹¹³⁸ Za italijanščino učni program ni bil izdan, učitelji so imeli pri poučevanju precej proste roke, zato so bili rezultati glede na njihove napore različni:¹¹³⁹ "Starejša ženska živahnega južnaškega značaja je vsakokrat rada prisluhnila recimo našemu vabilu k fotografiranju za spomin, k sprehodom v Tivoli, ali na rožnik zaradi italijanske konverzacije ali kakšnemu podobnemu izgovoru, s katerim smo se izognili pouku. Prav nič ni bilo pomembno, če smo pri tem zamudili druge ure pouka, saj smo bili z 'italijansko'".¹¹⁴⁰ Tudi v srednjih šolah naj bi z učnih programov zginila jugoslovanska zgodovina in zemljepis. Profesorji naj bi poučevali zemljepis in zgodovino Italije in dijake poglobljeno seznanili z italijansko kulturo. Učitelji in profesorji ljubljanskih šol se novih smernic v glavnem niso držali. Poučevali so po utečenih predvojnih učnih programih.¹¹⁴¹

Prav posebno vlogo je v šolah dobila telesna vzgoja, ki je bila do takrat na predmetnik uvrščena kot zadnja.¹¹⁴² Uvedeni sta bili dve, ponekod celo tri ure na teden. Nad telesno vzgojo v šolah in tudi zunanjimi (kulturnimi) prireditvami dijakov je bdela "Italijanska liktorska mladina v Ljubljani" (GILL), čeprav je bil sam vpis v to organizacijo v načelu prostovoljen.¹¹⁴³ Ta organizacija

---

¹¹³⁸ Pisna izjava: Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

¹¹³⁹ Sušnik: O šolstvu, str. 314 in 315.

¹¹⁴⁰ Brajer: Spomini, str. 64.

¹¹⁴¹ Ustni vir: Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

¹¹⁴² O pouku telesne vzgoje v letih 1919 do 1941 Stepišnik, Drago: Šolska telesna vzgoja do leta 1945. V: Razvoj šolske telesne vzgoje na Slovenskem (Ob 30-letnici dneva mladosti). Ljubljana 1978, str. 16–21 (dalje Stepišnik: Šolska telesna vzgoja).

¹¹⁴³ Sl. list, št. 15, 21. 2. 1942, str. 108, Ureditev telesne vzgoje v šolah pokrajine.

je imela v načrtu tudi brezplačno prehrano za dijake, izlete in počitniške kolonije.

Prostorska stiska

Vse več šolskih poslopij je zasedla italijanska vojska. Šole so se polnile tudi z begunci, ki so še po letu 1941 prihajali v Ljubljano. III. deška osnovna šola se je morala seliti iz svojega poslopja na Vrtači in prostore prepustiti italijanski osnovni šoli in gimnaziji. Ta petrazredna gimnazija (z ljudsko šolo) je bila ustanovljena oktobra 1941. Po italijanski kapitulaciji pa je z delovanjem prenehala sama po sebi.¹¹⁴⁴ Poleg klasične gimnazije so stisko s prostorom doživljale tudi druge srednje šole, II. gimnazija na Rakovniku in gimnazija na Poljanah ter III. ženska realna gimnazija:¹¹⁴⁵ "Vojne razmere so seveda šolsko delo močno ovirale, dasi je bilo spočetka v pokrajini po končani zasedbi sorazmerno mirno. Mnogo šol v Ljubljani kot tudi na deželi so namreč zasedle vojaške in podobne formacije. Po stanju 15. aprila 1943 npr. je bilo zasedenih 44 ljudskih šol, šest meščanskih in štiri srednje. Civilna, se pravi šolska uprava se je sicer prizadevala, da bi se šolska poslopja vrnila svojemu namenu ali se ne zasedla, vendar to ni veliko zaleгло. Tako marsikje dolge mesece ni bilo pouka, ali pa je bil ponekod zelo nereden ali vsaj skrčen. Zato je bil pouk v precej šolah podaljšan v čas velikih počitnic. /.../. Številna priprtja, internacije, potne omejitve i. dr. so prizadele precej učiteljstva in dijaštva, kar je tudi motilo redni potek šolskega dela."¹¹⁴⁶

Dijaški sejem

V začetku septembra je bilo na Bregu (med Čevljar-skim mostom in Novim trgom) vsako leto živahno. Tam

¹¹⁴⁴ Sušnik: O šolstvu, str. 311 in 312.

¹¹⁴⁵ Vovko, Andrej: Oris ljubljanskega šolstva od 1848 do 1945. V: Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Kronika, Ljubljana 1984, str. 277 (dalje Vovko: Oris).

¹¹⁴⁶ Sušnik: O šolstvu, str. 309.

se je odvijal dijaški sejem, ki je bil zaradi dragih novih šolskih knjig vedno dobro obiskan, še posebno v času vojne. Učenci in dijaki so prodajali, nakupovali in prekupčevali z rabljenimi šolskimi knjigami: "Zanimiv je pogled na to pestro družčino dijakov. V tej množici mladeničev in mladenk opaziš predvsem improvizirane trgovce s šolskimi knjigami. /.../. Na obrobem območju dijaškega sejma budno opazujejo najbližjo okolico, da bi odkrili svojo žrtev, mladega neizkušenega dijaka, ki pride v spremstvu svoje mamice prodajat knjige preteklega šolskega leta. Posreči se jim, da v tem primeru kupijo za malo denarja lepo ohranjene knjige in jih potem prodajo po tržni ceni s primernim dobičkom. Tudi "špehi", umazane in oguljene knjige, gredo v denar."¹¹⁴⁷ In še: "Prgišče zdravega glasnega življenja. /.../. Zgodovina! Za osmo, za sedmo, za ... Ne! Ne dam! Za pri moji duši. Rajši jo brcnem v Ljubljano /.../. Gospa, vzemite, pogledajte! Čisto "nova" je – samo ta dva lističa sta malo oguljena. /.../. Slišite vi, gospod! Vi niste bili in ne boste študent. S knjigami ne boste špekulirali. /.../. Prosim vas – tu je študentovski sejem. Kje se nahaja borza za spekulante pa ne vem! /.../. Študentovsko mravljišče je živo. Trguje na vse pretege."¹¹⁴⁸

---

¹¹⁴⁷ Pavlin: Ljubljana 1941, str. 222.

¹¹⁴⁸ Slovenski dom, št. 207, 13. 9. 1939, str. 2, Ob koncu dijaškega sejma.

Šolsko leto 1942/1943

Še več novosti

V drugi polovici septembra 1942 je visoki komisar z odredbo določil, da se šolsko leto začne 1. oktobra, se pravi mesec kasneje kakor do tedaj, in konča 28. junija. Sprejemni izpit za gimnazijo je bil leta 1942 samo jeseni, kasneje je bil ponovno v obeh rokih – pozno spomladanskemu in jesenskemu. Sprejemni izpit je bil poostren in razširjen. Pred tem so ga delali le iz slovenščine in računstva, po novem pa je poleg slovenščine, aritmetike in geometrije obsegal tudi risanje in poznavanje splošne izobrazbe (zgodovine, zemljepisa in narave). Maja 1943 je visoki komisar z odredbo ta izpit še poostril. Sprejemni izpit je obsegal pismen del in ustno preizkušnjo iz slovenščine, iz aritmetike in geometrije, geometričnega risanja, izpit iz zgodovine in zemljepisa in preizkus iz telovadbe. S temi določbami so želeli omejiti dotok v srednje šole oziroma dati možnost le boljšim učencem. Omejen je bil tudi sprejem na učiteljišča, saj je visoki komisar vsako leto dovolil le nekaj oddelkov prvega razreda. Po drugi strani pa so bila očitna prizadevanja za čim večji dotok učencev v obrtne poklice. Za doseg čim boljšega rezultata so bile že avgusta 1941 odpravljene starostne meje, ki so pred tem določale, kdaj se posameznik lahko vpiše v določeno strokovno šolo.

Šolski patronat

Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je junija 1942 ukazal ustanoviti "Šolski patronat" Ljubljanske pokrajine. Patronat, ki je bil ustanovljen tudi zaradi širjenja fašističnega duha na otroke, naj bi skrbel za čim uspešnejši pouk in v smislu tega brezplačno delil knjige, zvezke in ostale šolske potrebščine. Celokupno pomoč pri učenju naj bi nudil vsem otrokom, ki bi jo potrebovali in bili do nje tudi opravičeni. Patronat naj bi ustanavljal šolske kuhinje in razdeljeval obleke in obutev. Proste roke naj bi imel tudi pri ustanavljanju knjižnic in izvenšolskih delavnic. Šolski patronat je začel z delom v jeseni 1942. Upravljal ga je odbor, ki mu je predsedoval zvezni poveljnik Gilla.¹¹⁴⁹ Njegove pomoči so bile deležne sirote po obeh starših in otroci, ki so imeli še najmanj šest bratov in sester, bili mlajši od 16 let in materialno odvisni od svojih staršev. Upravičeni so bili do brezplačne hrane, knjig, pisalnih potrebščin, obutve, obleke, brezplačno so lahko obiskovali obšolske aktivnosti, upravičeni so bili celo do denarnih podpor.¹¹⁵⁰

---

¹¹⁴⁹ ZAL LJU 503, t. e. 181–224/160, Uvedba šolskega patronata; Sl. list, št. 50, 24. 6. 1942, str. 385–386, Uvedba šolskega patronata. Več o organizaciji Italijanske liktorske mladine/GILL-u: Ferenc: Fašisti, str. 65–67. Več o Pravilniku Šolskega patronata: Sl. list, št. 78, 30. 9. 1942, str. 603–606, Odobritev pravilnika Šolskega patronata.

¹¹⁵⁰ ZAL LJU 503, t. e. 181–224/160, Pravilnik Šolskega patronata Ljubljanske pokrajine.

Šolsko leto 1943/1944

“Hvalabogu je jeseni leta 1943 Italija kapitulirala in Italijani so iz naših krajev izginili kot kafra. Zaradi slabe ocene iz italijanščine sem se vseeno lahko vpisal v naslednji razred. Tam sem se pa začel učiti svoj drugi tuji jezik: nemščino.”¹¹⁵¹

Po italijanski kapitulaciji, ko se je že vedelo, da bo Ljubljansko pokrajino in njeno glavno mesto zasedel nemški okupator, so se ljudje zaskrbljeno spraševali, kaj bo s šolstvom. Močno so si oddahnili, ko so zvedeli, da nemški okupator namerava šolstvo pustiti slovensko. Kmalu so bile vzpostavljene celo šolske osnove iz časa pred italijansko okupacijo, predvsem kar se tiče telesne vzgoje¹¹⁵² in praznikov v šolah: “Z odredbo šefa pokrajinske uprave v Ljubljani z dne 22. oktobra 1943 /.../, veljajo glede verskih praznikov za šole predpisi, ki so bili v veljavi pred naredbo visokega komisarja z dne 19. septembra 1941.”¹¹⁵³

V strukturo in vsebinsko delo ljubljanskega šolstva tudi nemška okupacija ni prinesla večjih sprememb.¹¹⁵⁴

---

¹¹⁵¹ Žagar: Vojna, str. 29.

¹¹⁵² Kljub pripisovanju velikega pomena telesni vzgoji ta v času italijanske okupacije ni doživela znatnejšega razcveta, saj zaradi vojnih razmer in pomanjkanja materialnih sredstev ni bilo moč graditi novih telovadnic. V: Stepišnik: Šolska telesna vzgoja, str. 21.

¹¹⁵³ Ljubljanski škofijski list, št. 12, 31. 12. 1943, str. 99, Prazniki v šolah.

¹¹⁵⁴ Slovenski šolski muzej (dalje SŠM), Arhivska zbirka, šk. 83, Šolstvo v Ljubljani 1751–1955, ovoj Almanah Ljubljane ob desetletnici 1945–1955 – Šolstvo v Ljubljani, str. 2. Prim. razmere v šolstvu v češkem protektoratu: Brandes: Die Tschechen, I, st. 92sl.

Šolska spričevala pa so bila tudi v času nemške okupacije dvojezična, seveda v nemščini in slovenščini.¹¹⁵⁵ Izstopajoča je bila le Rupnikova odredba z dne 11. novembra 1943,¹¹⁵⁶ s katero so bila (zaradi vojnih potreb: novačenje v domobransko vojsko in delovno službo) ukinjena predavanja in vaje na univerzi.¹¹⁵⁷ To pa ni pomenilo, da je univerza zaprla svoja vrata. Izpiti in promocije so potekali dalje.¹¹⁵⁸

Učni načrti

Nemška oblast je pohitela z izdelavo učnih načrtov. Spremembe so se v glavnem tikale jezikov. Na t. i. srednjih šolah je z novim šolskim letom v ospredje namesto italijanščine stopila nemščina. Nemškemu jeziku so dodelili tri ure tedensko na vseh omenjenih šolah in to skoraj v vseh razredih. Nemščino so učili tudi slovenski učitelji.¹¹⁵⁹ Nemški svetovalec za prosveto dr. Koschier je menil, da je nemščina “zaradi stalnih kulturnih stikov tako udomačen jezik, da ga ni smatrati za izključno tujeja”.¹¹⁶⁰ V najvišjih dveh razredih je na urniku gimnazijcev ostala italijanščina s tremi urami tedensko, vendar naj bi se postopoma umaknila nemščini: “Zanimivo pa je, da smo kljub kapitulaciji Italije obdržali italijanski jezik vse do osme gimnazije, ko ga je izpodrinila ruščina.”¹¹⁶¹ Srbohrvaščine v šolah niso oživljali. Nekoliko so omejili tudi telesno vzgojo, v strokovnih šolah so jo kar odpravili. Namesto nje je bila uvedena nemščina.¹¹⁶² V šolskem letu 1943/1944 je sledila tudi uvedba protikomunističnih predavanj.¹¹⁶³ Rupnik kot šef pokrajinske uprave je 26. oktobra 1943 odredil, da je potrebno vsem urnikom na vseh šolah dodati obvezno šolsko uro za

---

¹¹⁵⁵ Ustni vir: France Žagar, izjava pri avtorici.

¹¹⁵⁶ Enciklopedija Slovenije, 14, u-we. Ljubljana 2000, str. 53.

¹¹⁵⁷ Slovenski študenti in Univerza 1941–1945, ur. Gestrin, Ferdo idr. Ljubljana 1999, str. 238 (dalje Slovenski študenti).

¹¹⁵⁸ Ustni vir: Tomaž Weber, izjava pri avtorici; Slovenski študenti, str. 239.

¹¹⁵⁹ Ustni vir: France Žagar, izjava pri avtorici.

¹¹⁶⁰ Vovko: Oris, str. 277.

¹¹⁶¹ Weber: 150 zgodb, str. 103.

¹¹⁶² Škerl: Ljubljanske srednje šole, str. 172.

¹¹⁶³ Sušnik: O šolstvu, str. 318.

protikomunistična predavanja: "Predmet smo vpisali v urnik s kratico PKP."¹¹⁶⁴ Za predavatelje je poskrbel novoustanovljeni "informativni urad". Predvojne želje šolnikov, "da se naše šole prilagode malo bolj praktičnemu življenju",¹¹⁶⁵ se tudi v času nemške okupacije niso uresničile. Mladi so morali na pouk strojepisja, stenografije in knjigovodstva počakati do konca vojne.

Otroci in mladina so še vedno po večini pisali zapiške po nareku. Knjige, ki so jih uporabljali pri pouku, so morale biti še nadalje cenzurirane. V času nemške okupacije je za to skrbelo Poverjeništvo za kulturo in prosveto pokrajinske uprave. Na vsako knjigo, ki se jim je zdelo primerna za pouk, so uradniki te institucije pritiskali svoj žig.¹¹⁶⁶

Položaj šolstva v času nemške okupacije v grobem oriše poročilo ene izmed ljubljanskih okoliških osnovnih šol, ki je bil značilen tudi za glavno mesto: "Pod nemškim okupatorjem se je poučevala tudi nemščina; ostali pouk pa je bil v materinščini. Uporabljale so se čitanke bivše jugoslovanske izdaje, gotovi teksti so bili iztrgani, gotovi pa prilagodeni zahtevi okupatorja."¹¹⁶⁷

Prostorska stiska vse večja Korepetitorij

V letu 1944 je bila prostorska stiska vse večja. Domobranska vojska je zasedla poslopje Srednje tehniške šole. Klasična gimnazija se je uspela preseliti v nedodelano poslopje uršulinske gimnazije v Šubičevi ulici. I. realna gimnazija se je morala preseliti za Bežigrad, dokler tudi tam pouk ni bil prekinjen. Pouk na II. gimnaziji se je v skrčenem obsegu nadaljeval v prostorih salezjanskega zavoda. III. in IV. gimnazija sta v letu 1944 v skrčenem obsegu obnovili pouk v prostorih uršulink, II. ženska gimnazija pa je gostovala v učilnicah trgo-

---

¹¹⁶⁴ Kovačič: Prišleki, str. 459.

¹¹⁶⁵ Trgovski list, št. 103, 15. 9. 1939, str. 4, Pred pričetkom šolskega leta. Več praktične naobrazbe učencem!

¹¹⁶⁶ Ustni vir: Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

¹¹⁶⁷ SŠM, Dokumentacijska zbirka Osnovne šole, mapa Bevke, Poročilo o šoli v teku domovinske vojne.

vskega doma, trgovske šole in učiteljišča, ki je bilo tudi samo utesnjeno:¹¹⁶⁸ "... ker je okupator zasedel vsa boljša šolska poslopja, je po več zavodov uporabljalo iste prostore, pouk je bil zato močno skrčen ali pa se je vršil le vsaki drugi dan, občutno so na šolsko delo vplivali pogosti zračni alarmi, ki jih je bilo zlasti v zadnjem letu okupacije vedno več."¹¹⁶⁹

Še posebej v zadnjih letih vojne, ko je bil na drugih ljubljanskih šolah pouk moten ali onemogočen, je bila zelo obiskana privatna gimnazija, imenovana korepetitorij (vadnica), ki je imela svoje prostore na Mestnem trgu 7. Njen učni program je bil enak kot na drugih gimnazijah. Profesorji so razlagali snov, dijake so tudi spraševali, ocenjevali pa so jih le z internimi ocenami. Premožnejši starši so svoje otroke vpisali v to šolo, saj so upali, da bodo nadoknadili snov in jo do konca šolskega leta tako utrdili, da jim bo uspelo delati in narediti regularne zaključne izpite:¹¹⁷⁰ "Dušan je v šesti gimnaziji, zdaj začasno ni pouka, pa se hodi privatno učiti vse predmete v korepetitorij."¹¹⁷¹

Tečaji italijanskega in nemškega jezika

V Ljubljani je bilo v času italijanske okupacije organiziranih več tečajev italijanskega jezika. Za bolj komodne in manj premožne so ljubljanski časopisi izdajali "Italijanščino v besedi in sliki"¹¹⁷² oziroma "Italijanščino brez učitelja".¹¹⁷³ Tečaju italijanščine pa so ukaželjni lahko prisluhnili tudi po radiu. Tečaje nemškega jezika je organizirala Nemška akademija oziroma njen Lektorat v Ljubljani že pred vojno.¹¹⁷⁴ Cilj te akademije in tečajev je bil, da bi se čim več ljudi čim bolje naučilo nemški jezik hkrati pa osvojilo osnove nemške kulture. Tečaji so bili več nivojski:

¹¹⁶⁸ Vovko: Oris, str. 277, 278.

¹¹⁶⁹ SSM, Arhivska zbirka, šk. 83, Šolstvo v Ljubljani 1751–1955, ovoj Almanah Ljubljane ob desetletnici 1945–1955 – Šolstvo v Ljubljani, str. 3.

¹¹⁷⁰ Ustni vir: Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

¹¹⁷¹ ZAL, LJU 439, t. e. 3, ovoj 30, pismo za Celjar Anico, brez datuma.

¹¹⁷² V: Družinski teden.

¹¹⁷³ V: Slovenec (začetek 1. 5. 1941).

¹¹⁷⁴ Jutro, št. 51, 1. 3. 1941, str. 3, Nova metoda poučevanja nemščine.

1. Nižji tečaj – za začetnike. Njegov namen je bil sledeč: “Potom sistematičnega obravnavanja izgovorjave, temeljne morfologije in prvih osnov sintakse je namen tečaja, dati začetniku trdno gramatikalno podlago. Tehnični del študija je izpopolnjen s številnimi pismenimi in ustmenimi vajami. Zgodovinske, zemljepisne, politične in književne vesti o Nemčiji.”¹¹⁷⁵
2. Srednji tečaj je bil namenjen ponavljanju morfologije in nadaljnjem učenju slovnice. Predvideno je bilo tudi branje lažjih proznih del in tudi pesmi, prav tako pa tudi prevajanje, konverzacija, korespondenca in pisanje po nareku. Tudi tem tečajnikom naj bi učitelji s pomočjo izdelanega učnega načrta, se pravi z branjem razno raznih knjig, približali Nemčijo iz geografskega, politično zgodovinskega in kulturnega vidika.
3. Višji tečaj je bil namenjen osebam, ki so nemško znale dobro. Dopolnil naj bi slovnično znanje, predvideval je vaje v fonetiki in stilistiki. Tečajniki so brali književna dela in časopise. Konverzacija je predvidela teme o šegah in navadah nemškega naroda ter o gospodarskem in kulturnem življenju Nemčije.
4. Konverzacijski tečaj je bil namenjen osebam, ki so osvojile že dovolj praktičnega in slovničnega znanja, da so lahko tekoče razpravljale v nemščini. Ti pogovori so bili vodeni v smislu nadaljnjega spoznavanja Nemčije in dogajanja, povezanega z njo.
5. Tečaj za poklicno specializacijo – v tak tečaj so se smeli vpisati tisti, ki so že zaključili srednji tečaj. V tem tečaju so sicer nadaljevali s poglobljenim študijem slovnice, branjem in konverzacijo, vendar vse s posebnim obzirom na razne veje specializacije. V glavnem so se učili sestavljati pisma in razne dokumente, spodbujali so tudi k čim boljšem prevajanju tekstov določenih poklicnih vsebin.¹¹⁷⁶

---

¹¹⁷⁵ ARS, AS 1016, Swoboda Henrik, 1942–1945, ovoj 1.

¹¹⁷⁶ Prav tam.

Mladina "nekoč in danes"

O medvojni mladini govori članek, ki je izšel leta 1943. Citiran izsek tega besedila je sicer nekoliko daljši, vendar nazorno pokaže odnos učencev in dijakov do šole in pouka, ki je bil podoben tistemu pred vojno in tudi tistemu po njej: "Današnja mladino predvsem označuje v šoli načelo: čim manj, tem bolje! Sem spada vseskozi materialistični ter utilitaristični motiv pri študiju v večini primerov. Borba za zanesljivejši in boljši kruh sili sodobno mladino predvsem v šole, zlasti v srednjo šolo. Težnja po ugodnosti v življenju jo sili notranje, priganja pa jo skrb staršev, ki dobro vedo, da danes prideš komaj z nižjo gimnazijo naprej, sicer neusmiljeno obtičiš nekje spodaj, medtem ko je včasih zadoščala marsikje tudi že ljudska šola sama. Zaradi prenapolnjenosti razredov in prenatrpanosti predpisane učne snovi se je razpasla primeroma precejšnja špekulacija učencev za redi. /.../. Dijak se danes mnogo manj časa pripravlja za šolo, kot se je nekdanj. To bo bržčas v zvezi z motnjami, ki jim je današnji dijak podvržen bolj kot njegov nekdanji tovariš (kino, šport, radio, vsepovsod avtomobilska brzina i. p.). /.../. Že v ljudski šoli pomagajo dandanes starši otroku reševati njegove naloge tako, da skrajšajo svojemu ljubljjenčku sleherni napor. Isto se seveda nadaljuje v srednji šoli. Če s svojo učenostjo ne zmorejo, poiščejo inštruktorja v osebi starejšega otroka, sorodnika ali koga drugega za nekatere predmete ali pa tudi kar za vse po vrsti.

Starši danes na splošno preveč direktno pomagajo in dajejo tako le potuho lenobnosti svojega otroka, ali pa ga preveč silijo k učenju in priganjajo kakor neusmiljeni pastir živino. Zato je današnji dijak izgubil precej samostojnosti, samostvarjalnosti, izgubil je zaupanje v svoje zmožnosti in voljo do osebne dela. /.../. Današnji mladini očitajo učitelji površnost, zaletelost, drzkost in domišljavost, zlasti pa še objestnost, igrivost, neresnost in lahkoživost. To so težki očitki in ker so večji del upravičeni, tudi težke napake. /.../. Glede uspehov v šoli današnja mladina ni preveč prizadevna in ambiciozna. /.../, da izdeluje res dobro le okoli 50% vseh učencev, da pa jih kakih 20% pade. /.../. Potem da bi videli, ko-

liko je opravičevanj ob začetku vsake ure, ki je že itak kratka, in kakšna so ta opravičevanja! /.../. "Špricanje" je na dnevnem redu, če pa je kdo v resnici kak dan bolan, mu še na misel ne pride, da bi kakega sošolca vprašal, kaj so med tem časom vzeli, in skušal stvarino dohiteti /.../. Tudi je res, da prihaja po večini v srednjo šolo le meščanski otrok, medtem ko je podeželski bolj redek in bolj izbran, zlasti, če je revnejši. Meščani pa skoraj vsi rinejo svoje otroke v srednjo šolo, ki jo imajo pred nosom. Tudi narašča število dijakinj in koedukacija slabo vpliva na sodobno mladino. /.../.

Boljše socialne prilike, ki jih prej nismo poznali, ustvarjajo tisto ozračje, ki po svoje oblikuje današnjo študirajočo mladino in mladino sploh. Po svetovni vojni l. 1918 je nastopilo na splošno svobodnejše obdobje, starši so se oddahnili od prestanih vojnih naporov in strahot. Kar smo doživljali predvojni rodovi, bedo in pomanjkanje, zatiranje in zapostavljanje, trpljenje in strogost, vse to so starši hoteli prikrajšati svojim otrokom in tako smo dobili mladino, ki ni vajena oboževati nikako avtoriteto, ki ji pouk v šoli z vsem učiteljstvom vred ne predstavlja ničesar vzvišenega, ki ne trpi nikake discipline in strogosti, pa tudi nikakega napora in vztrajnosti."¹¹⁷⁷

---

¹¹⁷⁷ Bojc, Etbin: Današnja mladina v šoli. V: Slovenski učitelj. Pedagoška revija in glasilo Slomškove družbe, št. 10-11-12, 1943, str. 110-112.

Zadnje šolsko leto pod okupacijo

Kljub slabim razmeram v šolskih klopeh do 7. maja

V teku vojne je bilo čedalje bolj ovirano tudi delovanje vrtcev, saj je nekaj njihovih prostorov pristalo v rokah vojaških enot. Prostori, ki pa so ostali na voljo za varstvo otrok, so bili zaradi pomanjkanja kuriva premrzli in zato neprimerni za svojo dejavnost, vendar je kljub temu na začetku šolskega leta 1944/1945 v Ljubljani delovalo še 7 javnih vrtcev (v Spodnji Šiški, Gornji Šiški, Mostah, Bežigradu in trije v centru) in 4 zasebni (v Šiški, na Viču, v Zeleni jami in v centru). Vsi oddelki teh vrtcev so šteli 196 dečkov in 162 deklic, nadzornih oseb je bilo 21. V vseh vrtcih so otroci dobili kosilo in kruh za malico, v treh (enem javnem in dveh zasebnih) pa so imeli celo svoje ležišče. Salezijanci na Rakovniku in na Kodeljevem pa so organizirali dnevno varstvo za dečke. Prosti čas so preživljali z igro, petjem, reševali pa so tudi šolske naloge. Vsako od teh varstev je obiskovalo okoli 100 fantov.¹¹⁷⁸

V zvezi z osnovnimi in srednjimi šolami je prezident Rupnik oktobra 1944 izdal odredbo, ki je velevala, da se mora pouk ne glede na slabe razmere nadaljevati. S poukom so v zadnjem šolskem letu pod okupacijo tako nadaljevale vse ljubljanske osnovne šole (od I do V

---

¹¹⁷⁸ ARS, AS 199, f. št. 851–1000, 1945, ovoj 956/1945, Bericht über die Kinderhorte in Laibach, 19. 2. 1945.

deške ljudske šole, od I do VIII dekliške ljudske šole, od I do VI mešane ljudske šole, zasebna deška ljudska šola v Marijanišču, zasebna dekliška ljudska šola v Lichenturnovem zavodu, zasebna dekliška ljudska šola pri uršulinkah, državna pomožna šola, vadnica na državni učiteljski šoli, vadnica v zasebnem učiteljsku pri uršulinkah¹¹⁷⁹) in tudi srednje šole. Zaradi prostorske stiske so šole učence in dijake v klopi poklicale "šele 11. ali 12. oktobra, I. moška gimnazija pa še kasneje."¹¹⁸⁰ Upoštevaajoč omenjeno odredbo so morale vse šole, ki so imele poškodovane zgradbe oziroma so jih zasedle vojaške enote, poiskati nadomestne prostore. Kolektivi, ki niso našli ustreznih šolskih poslopij, kjer bi gostovali, so bili primorani poiskati drugačne nadomestne prostore (sobe v zasebnih hišah, gostilniške prostore, prazna skladišča ali delavnice ipd.). Tam naj bi učitelji razdelili učno snov, katero bi otroci obdelali sami oziroma doma s pomočjo staršev ali starejših bratov in sester.¹¹⁸¹ Redno poučevanje verouka naj bi potekalo v cerkvi ali župnišču. Pouk telovadbe pa naj bi prvenstveno izvajali na prostem.¹¹⁸² Pouk so močno motili tudi alarmi, ki so najjavljali prelete zavezniških letal. Od 1. januarja 1945 do 24. aprila 1945 je bilo točno 100 alarmov.¹¹⁸³ Pouk je bil prestavljen na zgodnejše jutranje ure, saj so računali, da takrat ne bo pogostejših prekinitev: "Pouk se je pričel zaradi stalnih letalskih alarmov že ob 6.30 zjutraj."¹¹⁸⁴ Kljub vedno prisotni nevarnosti in zato časovni stiski, so šolske ure še naprej trajale 45 minut.¹¹⁸⁵ Otroci so na zadevo gledali iz svojega zornega kota: "Nadvse čudovito pa je bilo, da so zaradi teh letalskih poletov sirene dajale alarm in s tem oznanjale konec mukotrpnega šolskega pouka. /.../. Zamislite si, kako je bilo fino."¹¹⁸⁶ Šolsko delo sta močno okrnila tudi pomanjkanje kuriva in omejena razsvetljava. Šole so že konec leta 1944 poročale, da (v glavnem le osnovnošol-

¹¹⁷⁹ ZAL, LJU 489, f. 2402, II/A/10, str. 255.

¹¹⁸⁰ Škerl: Ljubljanske srednje šole, str. 171.

¹¹⁸¹ ZAL, LJU 489, f. 2402, I, str. 178.

¹¹⁸² ARS, AS 199, f. 7001-7850/1944, ovoj 7006/1944: št. 7006/1.

¹¹⁸³ ARS, AS 199, f. 1001-1600, leto 1945, št. 1412-45.

¹¹⁸⁴ Weber: 150 zgodb, str. 187.

¹¹⁸⁵ Ustni vir: Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

¹¹⁸⁶ Žagar: Vojna, str. 65.

ski) otroci niso mogli vzdržati v nezakurjenih prostorih dalj časa. Šolski nadzornik za mesto Ljubljana je predlagal, naj šole, ki nimajo kuriva, otroke v šoli zadržijo le toliko časa, da to ne bo nevarno za njihovo zdravje. V večjem mrazu naj bi otrokom le razdelili naloge, jim dali navodila za učenje in jih poslali domov.¹¹⁸⁷ Dodaten nered v pouku "je povzročila "delovna služba"¹¹⁸⁸ za izvršitev fortifikacijskih objektov, ki so jih okupatorji ukazali napraviti v neposredni bližini Ljubljane. Za njihovo izvršitev pa so v veliki meri uporabljali tudi dijaštvo.¹¹⁸⁹ /.../. Dijaki so potem lahko ostali doma in samo preko dneva prihajali na kopanje jarkov. Prva partija je prišla na delo 12. decembra 1944, rok zanjo pa je bil določen na 6 tednov."¹¹⁹⁰ Konec marca 1945 so v delovno službo vključili tudi dekleta, vendar so sredi aprila pristojni organi na prosvetnem oddelku in mladinskem uradu izjavili, da učenk ne bodo več klicali na obvezno delo. Učenka, ki so jo slučajno poklicali, je morala predložiti izkaz šolskega vodstva. Ko so se organi oblasti prepričali, da obiskuje šolo, so jo avtomatično oprostili delovne službe.¹¹⁹¹ Nekateri otroci pa pouka niso obiskovali preprosto zato, ker so morali pomagati doma: "Hodil sem v šolo vsak dan, če nisem ves dopoldan stal v vrsti."¹¹⁹² Šolska oblast je starše opozarjala, da morajo šoloobvezne otroke redno pošiljati k pouku, in zagotovila stroge kazni za vse, ki teh določil niso spoštovali in izpolnjevali. Od njih je tudi pričakovala, da bodo vsaj enkrat na mesec obiskali šolo in se prepričali, kako je z njihovim otrokom.¹¹⁹³ 7. maja 1945 je bil v vseh šolah ukinjen pouk. Že nekaj dni prej je bil obisk še bolj skromen kot v preteklih tednih, saj so se mnogi starši v zadnjih dneh vojne svoje otroke bali pustiti same od doma, bili pa so tudi drugi vzroki, npr. selitve.

---

¹¹⁸⁷ ARS, AS 199, f. 7351–7650, ovoj 7361/1944, št. 2687.

¹¹⁸⁸ Prezident je januarja 1944 z odredbo ustanovil Urad za delovno službo in obnovo. Naloga urada je bila pripraviti vse potrebno za začetek obnovitvenih del v pokrajini. V: ARS, AS 1876, f. 70, I, 1, str. 1/3.

¹¹⁸⁹ Pri tem so mišljeni dijaki višjih razredov srednjih šol, pisna izjava: Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

¹¹⁹⁰ Škerl: Ljubljanske srednje šole, str. 228 in 230.

¹¹⁹¹ Prav tam, str. 231.

¹¹⁹² Kovačič: Prišleki, str. 309.

¹¹⁹³ Slovenec, št. 37, 16. 2. 1944, str. 3, Obisk ljudskih šol.

Kultura

“Kulturna stroka je bila v upravnem organizmu ljubljanske mestne uprave do najnovejšega časa prava pastorka. Sicer so se vse uprave od župana Ivana Hribarja dalje zavedale, da ima glavno mesto Slovenije tudi posebne kulturne naloge, niso pa se povzpele do kake smotrno urejene akcije.”¹¹⁹⁴ Uprava pod županom dr. Juro Adlešičem je poskušala rešiti vsaj del teh kulturnih nalog. Izboljšala je razmere v mestnem arhivu s selitvijo v Turjaško palačo, v življenje je prebudila mestni muzej in mestno knjižnico. Podala je načrt o ustanovitvi Slovenske knjižnice mesta Ljubljane. Začela je s podeljevanjem nagrad posameznim zaslužnim osebam. V okviru mestnega kulturnega odseka so bili od leta 1939 vsako leto s knjigami nagrajeni najboljši učenci ljubljanskih osnovnih, strokovnih in srednjih šol. Od tega leta dalje je mestni župan na dan Prešernove smrti vsako leto izročil nagrade za najboljša slovenska leposlovna dela zadnjega leta. Leta 1940 so prvič najboljšemu arhitektu podelili Plečnikovo nagrado, s katero naj bi mu bil omogočen poglobljen študij urbanističnih problemov mesta Ljubljane.¹¹⁹⁵ V Ljubljani sta (dokaj) uspešno delovali opera in drama ter drugi manjši odri. Iz raznih dvoran so doneli koncerti. Ljudje so se drenjali po otvoritvah razstav ali v vrstah za kino vstopnice. Skoraj vsi pa so v natrpanem urniku z veseljem našli čas za obisk kavar-

---

¹¹⁹⁴ Pet let dela za Ljubljano. Ljubljana 1940, str. 161.

¹¹⁹⁵ Prav tam, str. 166.

ne, kjer so lahko v miru poklepetali z znanci, odigrali igro šaha ali pa prebrali časopis, ki jih je zanimal.

Čeprav je prestolnica aprila 1941 doživela hud udarec in pretres, se je kulturno udejstvovanje Ljubljancev kmalu stabiliziralo: "Od prilike do prilike se vrstijo koncerti, ki so dosledno na umetniški stopnji. Spet je omogočen reden obisk naše opere, v kateri se uveljavljajo sloveča operna dela, /.../. Po kinematografih so še večji del na sporedu starejši, toda dobri filmi, ki nemara še bolj privabljajo, kakor svoj čas ob premieri. Vse naše javne knjižnice so dan na dan dobro obiskovane. Do svojih družabnih pomenkov pa pridejo Ljubljanci ob večernih urah, ko se odpro vrata gostiln."¹¹⁹⁶

---

¹¹⁹⁶ Slovenski narod, št. 9, 26. 2. 1945, str. 4, Ljubljana pred pomladjo.

Ljubljana je obnemela

6. aprila 1941 je Ljubljana obnemela. Molc je trajal nekaj dni. Proti koncu meseca so časopisi začeli objavljati prispevke o obnovljenem kulturnem delovanju. Napovedan je bil prvi koncert Glasbene Matice. Poročali so tudi o prvi razstavi. V tem času je izšla nova slovenska knjiga, prva v času okupacije.¹¹⁹⁷ Ljubljana je počasi začela dobivati predvojno podobo.

Okupacijska oblast osrednjih slovenskih kulturnih in znanstvenih ustanov (Univerze, Akademije znanosti in umetnosti, Drame, Opere, Glasbene matice, Filharmonije idr.) ni ukinila. Te so se v glavnem preživljale z državnimi podporami, zato jih je nova oblast sklenila podpreti. To sodelovanje pa se je odražalo v programih teh ustanov,¹¹⁹⁸ ki so bili v večini usmerjeni k spoznavanju italijanske kulture.

Mnogi se z vsesplošnim kulturnim delovanjem niso strinjali. Zavzemali so se za kulturni molk. Sprva je kulturni molk prepovedoval le kulturne dejavnosti ali pa obiskovanje prireditev, ki bi kazale na simpatiziranje z italijansko ali fašistično kulturo. Ni pa prepovedoval celotne kulturne ustvarjalnosti. Pomen kulturnega molka, ki se je najprej med kulturnimi delavci¹¹⁹⁹ širil ustno,

---

¹¹⁹⁷ Gabrič, Aleš: Odziv slovenskih kulturnikov na okupacijo leta 1941. V: Prispevki za novejšo zgodovino: Slovenci in leto 1941. Znanstveni posvet: Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem, 2001, št. 2, str. 213 (dalje Gabrič: Odziv).

¹¹⁹⁸ Godeša: Kdor ni z nami, str. 84.

¹¹⁹⁹ O delovanju in ustvarjanju kulturnih delavcev tudi: Cesar, Emil: Slovenska kul-

*Poziv k bojkotu italijanskega koncerta v Ljubljani
(24.–26. 11. 1941). MNZS*

je bil javno razglašen v resoluciji kulturnih delavcev v Slovenskem poročevalcu (6. aprila 1942) oziroma natančneje razložen v časopisu Mlada Slovenija. Članek Naša kultura in odnos do nje je spodbujal k usklajeni akciji, ki bi bila dosežena le s popolnim bojkotom vsega, kar je kazalo na sožitje z okupatorjem. Bojkotirati naj bi bilo treba vse prireditve fašističnih organizacij, kinematografov, gledališke in operne predstave, razstave, časopise, revije idr., ki bi kazale na sožitje z okupatorjem

tura v obdobju okupacije in narodnoosvobodilnega boja od aprila 1941 do 8. septembra 1943. Ljubljana 1996 (dalje Cesar: Slovenska kultura).

oziroma naj bi bile le sredstvo fašizacije. Po drugi strani pa je bil zaželen obisk vseh prireditelj, ki so izražale odpor slovenskega ljudstva.¹²⁰⁰

Kulturni molk je obvezoval vse enako – umetnike in narod kot uporabnika kulturnih dobrin. Kulturni molk so najbolj upoštevali književniki, občuten je bil tudi padeč likovne dejavnosti, čeprav so likovni umetniki priredili kar precej razstav. Slednje je razvidno iz dnevnega časopisja, ki je na take razstave mnogokrat opozarjalo v vsem obdobju italijanske okupacije. Iz časopisja je razbrati, da kulturnega molka niso upoštevale niti znanstvene institucije (akademija,¹²⁰¹ univerza) niti kulturne (opera, drama). Njihovo delo je teklo naprej, “toda že od poletja 1941, še bolj pa od leta 1942 so bile redke prireditve, ki bi bile v ostrem nasprotju z jasnimi zahtevami kulturnega molka. Pri tem ni šlo zgolj za upoštevanje politike Osvobodilne fronte, pač pa tudi za iskreno dožemanje družbene stvarnosti pri kulturnih izvajalcih različnih idejnih usmeritev.”¹²⁰²

Po kapitulaciji Italije so se merila za kulturni molk poostrila, pa ne zaradi vtikanja nemškega okupatorja v kulturne prireditve, temveč zaradi tega, ker je Rupnikova uprava želela kulturo do neke mere izkoristiti tudi v propagandne namene. Kulturni molk je tako pomenil prepoved vsakršnega kulturnega delovanja.¹²⁰³ Ljubljanci, ujeti za žico, pa so v vojni vihri iz dneva v dan bolj hlepeli po čem lepem: “Ljudje potrebujejo duhovne hrane, sam na sebi to čutim.”¹²⁰⁴ Tisti, ki so imeli možnost in denar, so poskrbeli, da dan ni bil enak dnevu. Vsi Ljubljanci t. i. kulturnega molka niso upoštevali.

---

¹²⁰⁰ Gabrič, Aleš: Kulturni molk. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1989, št. 2, str. 386 (dalje Gabrič, Kulturni molk). O kulturnem molku tudi: Cesar, Emil: Kulturni molk. V: Naš zbornik, Ljubljana 1996, str. 82sl.

¹²⁰¹ Šef pokrajinske uprave Leon Rupnik je z odredbo novembra 1943 Akademijo znanosti in umetnosti preimenoval v Slovensko akademijo znanosti in umetnosti v Ljubljani.

¹²⁰² Gabrič: Odziv, str. 219.

¹²⁰³ Šipič, Maja: Gostujoči italijanski umetniki v Ljubljanski pokrajini med okupacijo. Diplomatska naloga. Ljubljana 1999, str. 17 in 18 (dalje Šipič: Gostujoči).

¹²⁰⁴ Šnuderl: Dnevnik, str. 180.

Gledališče

V letu 1940 sta delovali Narodni gledališči v Ljubljani in Mariboru, poleg teh pa še mestni gledališči v Celju in Ptuju. Tega leta je bilo zabeležiti 21 opernih, 11 operetnih, 51 dramskih premier in 2 baleta. Vseh predstav je bilo 688 ter 227.034 prodanih vstopnic. V primerjavi z letom 1939 se je v letu 1940 število predstav zvišalo za 23, število obiskovalcev pa za 6.330.

V ljubljanskem Narodnem gledališču, ki je februarja 1939 zabeležilo 20-letnico delovanja,¹²⁰⁵ se je v Drami zadnja predstava pred napadom na Jugoslavijo odvijala 5. aprila 1941.¹²⁰⁶ Gledališče je bilo nato do 18. aprila zaprto. Tega dne je odprlo svoja vrata in na ogled ponudilo Shakespearjevo tragedijo "Romeo in Julija".¹²⁰⁷ Pod italijansko okupacijo je imelo gledališče naziv "Državno gledališče" oziroma "Teatro di stato", 14. oktobra 1943 pa je italijanski naziv zamenjal nemški "Staatstheater".¹²⁰⁸

---

¹²⁰⁵ Misel in delo. Kulturna in socialna revija, november–december 1939, str. 61 (dalje Misel in delo).

¹²⁰⁶ Jerman, Ivan: Slovenski dramski igralci med 2. svetovno vojno. Ljubljana 1968, str. 13 (dalje Jerman: Slovenski dramski igralci).

¹²⁰⁷ Prav tam, str. 14.

¹²⁰⁸ Ljubljana Gradišče 1941–45. Ur.: Sotelšek, Janko. Ljubljana 1987, str. 39 (dalje Ljubljana Gradišče).

Drama

V letih 1941–1943 so v Drami gledalci gledali razno razne predstave: “V gledališču je bila prilagoditev novi kulturnopolitični usmeritvi vidna v načrtovanju programa po treh kriterijih izbora del: slovenskem, italijanskem in ostalem. Sezono 1941/42 je v drami odprla predstava Rina Alessija Katarina Medičejska in v naslednjih dveh sezonah se je število italijanskih predstav približevalo številu slovenskih. Šlo je za novejša lahkotna dela, ki so se izogibala tako ostri propagandi kot družbeni kritičnosti in so bila vsebinsko precej neizrazita.”¹²⁰⁹ Sezona 1941/42 je gledalcem ponudila 28 del, 7 italijanskih in 10 slovenskih, pri čemer dela italijanskih avtorjev niso bila deležna tolikšne pozornosti kot slovenskih,¹²¹⁰ sezona 1942/43 pa 32 del, 11 italijanskih in 12 slovenskih. Dela slovenskih avtorjev so bila mdr. delo Cankarja (Kralj na Betajnovi), Leskovca (Dva bregova), Jalna (Dom), Novačana (Veleja), Trdine (V provinci), Krefta (Kranjski komedijanti) idr.¹²¹¹ V Drami je bilo v letih 1940–1943 odigranih 781 predstav in prodanih 286.000 vstopnic.¹²¹² V letih 1943–1945 je bilo na sporedu več uprizoritev nemških avtorjev. Še vedno so bile prisotne igre, narejene po predlogi domačih avtorjev. Igrali so Cankarjevega Kralja na Betajnovi, Župančičevo Veroniko Deseniško, Tavčarjevo Cvetje v jeseni, pa Leskovčevo Vero in nevero, Cajnkarjev Potopljeni svet in druge.¹²¹³ Kljub relativno visoki ceni vstopnic (v letu 1944 je znašala okoli 20 lir, v letu 1945 pa že 40 lir) so bile predstave, ki so bile v večini “dostojno uprizorjene”, dobro obiskane. Gledališki kritik je zapisal: “Nekatere režije pa so vendar prešle tisto vsakdanjo mero in so pokazale nadpovprečen uspeh. /.../. Režijsko najbolj zanimivi in uspeli predstavi sta bili Skrbinškov Azazel in

¹²⁰⁹ Gabrič: Odziv, str. 214.

¹²¹⁰ Več o obisku Drame v sezoni 1941/1942 Gabrič: Kulturni molk, str. 406.

¹²¹¹ Gledališki koledarček za sezono 1941–1942, Ljubljana 1941, str. 71 in 72, Letošnji repertoar Drame.

¹²¹² Valant, Milan: Okraj Šmarje pri Jelšah. Ljubljanci od aprila 1941 dalje (krajevna zgodovina). Ljubljana 1988, str. 13 (dalje Valant: Okraj Šmarje pri Jelšah).

¹²¹³ Gledališki koledarček za sezono 1943–1944, Ljubljana 1942, str. 106, Letošnji repertoar Drame.

Debevčeva Maria Stuart.”¹²¹⁴ K povečanemu zanimanju za teater v sezoni 1944/1945 sta svoje verjetno doprine-sli tudi “mladi vedi”,¹²¹⁵ scenografija in kostumografija: “Ne spominjamo se, da bi bil v zadnjih 25 letih po obnovitvi slovenskega gledališča v Ljubljani odziv občinstva kdaj tolikšen, kakršen se je pokazal v pravkar zaključeni-dneih razpisa in nabiranja gledališkega abonmaja. Če bi ne bilo to izredno zanimanje, zlasti v teh časih, za vsakega kulturnega, še bolj pa seveda za vsakega gleda-liškega človeka naravnost ganljivo in skrajno razveselji-vo, bi imel človek skoraj vtis, da je zavzel ta nenavadni zagon proti gledališču včasih malone bolestne oblike in dimenzije. “Naročba za vsako ceno!” – to je bojni klic na-vidézno skoro četrtnine Ljubljane. Udeleženci so goreli, uradništvo je žarelo, opazovalci so se čudili, uprava se je kitajsko smehljala, igralci pa so se muzali /.../. Gleda-lišče je postalo za nekaj dni nenadoma spet središče javnega obkrožanja, snubljenja in osvojevanja. Marsi-kaj na tem je popolnoma razumljivo. Splošna draginja raste, gostilne so vedno bolj prazne, pijača pojema, izleti so omejeni, družine so razmajane, ljudje si že le razve-drila, morda hrepenijo nekateri med njimi celo po du-ševni hrani, nekaterim se hoče spremembe, nekaterim pozabe, nekaterim veselja, nekaterim moči, nekaterih je strah ... vsi ti pa se shajajo in se tešijo v skupnem duševnem okrevališču in letovišču – v gledališču. /.../ gledališče le ni samo ljubiteljsko raztavišče in družbeno zabavišče – temveč da je – zlasti v teh časih – čeda-lje bolj naše skupno ognjišče, naše srčno zatočišče in naše edino torišče, /.../ kjer lahko nemoteno uživamo in poslušamo našo ljubo /.../ slovensko besedo.”¹²¹⁶ Ob misli na slednjo in iz hvaležnosti do igralcev, “ki nam toliko dajejo, se mi je srce kar širilo”,¹²¹⁷ je v svoj dnev-nik zapisala mlada Ljubljancanka. V podobnem duhu je o kulturnem molku po vojni razmišljal tudi znani slo-venski umetnik. Namesto molka se je ponovno odločil

¹²¹⁴ Slovenec, št. 210, 14. 9. 1944, str. 6, Delo našega gledališča v pretekli sezoni.

¹²¹⁵ Prav tam.

¹²¹⁶ Debevec, Ciril: Odziv občinstva. V: Gledališki list. Drama. 1944–45, št. 2, str. 13 in 14.

¹²¹⁷ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 2. 4. 1942.

za besedo, govorjeno besedo, polno življenja: "Razglasitev kulturnega molka je pomenila za gledališče težko in odgovorno vprašanje. Če bi ravnali po črki in duhu, bi morali gledališču onemogočiti delo in ga zapreti. Laže je bilo v tem pogledu individualnim umetnikom. Lahko so sami zase svobodno delali in svojih del ne objavljali. Igralec pa je vezan na skupno delo in gledališče je javna ustanova. V njem slovenska beseda ni bila zatrta in, kar je več vredno, v njem je bil slovenski duh, medtem ko so bila tedanja javna glasila le po besedi. Slovensko narodno gledališče z Dramo in Opero je bilo pod dvojno okupacijo velika stvar, nekak otok, na katerem si se čutil varneje kot na ulici ali v javnem lokalu."¹²¹⁸

Po osvoboditvi je prva gledališka predstava "Slovenskega narodnega gledališča" potekala 19. maja 1945.¹²¹⁹ Uprizoril jo je ansambel, ki je kot del odporniškega gibanja med vojno deloval na terenu.

Opera

Prav tako kot Drama je bila tudi Opera stalna ustanova, ki je razpolagala s stalnim osebjem. Držala naj bi se začrtanega sporeda, ki bi odgovarjal zahtevam občinstva. V letih pred vojno temu ni bilo tako, saj se je kvaliteta predstav poslabšala: "Nazadovanje kvalitete predstav, pomanjkljiva osvežitev sporeda, česta navezanost na gostovanja, ki so napravila spored nestalen, in materialni primanjkljaji so izzvali krizo, ki še danes ni popolnoma premostena."¹²²⁰

Opera je odprla svoja vrata kmalu po okupaciji. V zvezi s prilagoditvijo na nove razmere ni imela toliko te-

¹²¹⁸ Jerman: Slovenski dramski igralci, str. 50.

¹²¹⁹ Ljubljana Gradišče, str. 39.

¹²²⁰ Misel in delo, str. 26. "Materialni primanjkljaj" je narekoval tudi vzdušje v samem ansamblu: "Razpoloženje med člani orkestra je ravno radi slabega materialnega položaja zelo slabo in bati se je, da se še poslabša, vsled česar trpi tudi umetniško stanje zavoda." Uprava Narodnega gledališča je apelirala na ministrstvo za prosveto v upanju na dvig plač oziroma izenačitev plač članov ljubljanskega orkestra s plačami, ki so jih prejemale člani beograjskega in zagrebškega orkestra: solist beograjskega gledališča je mesečno prejel 2.500 din place (všteti sta draginjska in gledališka doklada), solist zagrebškega gledališča 2.100 din in ljubljanskega 1.754 din. V: ASCG, fond 66, Ministarstvo prosvete, 1918–1944. Poverljiva arhiva, f. 55, št. 131, 132.

Koncert solistov Kraljeve opere iz Rima na Kongresnem trgu (v ospredju tenorist Beniamino Gigli), 10. 7. 1941. MNZS

žav kot drama, saj se je “obrnila k italijanski klasiki, ki v večini svetovnih opernih hiš tako in tako tvori jedro železnega repertoarja.”¹²²¹ Opera je julija gostila soliste Kraljeve opere iz Rima, ki so izvajali Traviato (“Predstava je bila naenkrat razprodana.”¹²²²) in Madame Butterfly. Ena od gledalk je v svoj dnevnik zapisala: “Zvečer sem bila v operi. Prispela je namreč vsa rimska opera z Gilijem vred v Ljubljano. /.../. Pevsko so na vsak način boljši od naših tudi orkester je odličen. Igralsko pa še dolgo ne dosejajo Zlate in Jožeta.¹²²³ Ne rečem, da je igra slaba, vendar toliko naučena, da niti malo ne osvoji, /.../. Ker je dvorana bila napolnjena do zadnjega kota je akustika slaba.”¹²²⁴

V času italijanske okupacije je bilo na sporedu poleg italijanske klasike tudi več drugih del, od nemškega pozno-baročnega sloga, italijanske, nemške, francoske in slovanske romantike do italijanskega verizma in še nekaj del iz italijanske in slovenske povojne moderne.

¹²²¹ Gabrič: Odziv, str. 214.

¹²²² Pavlin: Ljubljana 1941, str. 181.

¹²²³ Zlata Gjungenac in Josip Gostič.

¹²²⁴ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 9. 7. 1941.

Na sporedu je bilo tudi nekaj vedno priljubljenih operet.¹²²⁵ V sezonah 1941/1942 in 1942/1943 je operni ansambel uprizoril skupno 21 oper, "od tega 4 Verdi-jeve, 3 Puccinijeve, pa še Rossinija in Donizzetija. Slovenski skladatelji so bili zastopani s šestimi operetami od katerih sta dve doživeli krstno predstavo, ena v vsaki sezoni."¹²²⁶ Ljubljancani so radi gledali tako dela italijanskih kot slovenskih avtorjev; v sezoni 1942/43 si je predstavo, narejeno po predlogi slovenskega avtorja, ogledalo povprečno 480 ljudi, po predlogi italijanskega avtorja pa 449.¹²²⁷ Vsa dela so bila prevedena in izvedena v slovenščini oziroma so jih v slovenščini peli domači pevci, zaradi gostovanja tujih umetnikov pa so bile nekatere predstave večjezične: "Kakšna posebna, nenavadna in zanimiva mešanica, ko človek sliši dva solista, ki izražata svoje občutke vsak v svojem jeziku."¹²²⁸ V Operi je bilo v letih 1940–1943 prikazanih 673 predstav, prodanih je bilo 299.000 vstopnic,¹²²⁹ posamezna je v prvih letih okupacije stala do 30 lir,¹²³⁰ v letu 1944 do 40 lir, leto kasneje pa kar do 60 lir.

Operne predstave so bile v slovenščini do konca vojne in to tudi tiste, ki so bile enkrat tedensko na sporedu izključno za nemške vojake.¹²³¹ V času nemške okupacije je še posebej velik uspeh požela Massenetova opera visoke romantike – *Thais*: "Bomba je pa sedaj "Thais" /.../, tudi vedno razprodana že prvi dan ko se prodajajo vstopnice."¹²³² Za njo ni prav nič zaostajalo Gregorčevo novo delo, opereta *Melodije srca*.¹²³³ Marsikomu je dobesedno zaigralo srce, saj se je namreč zavedal, da je praznik, ko zastor na odru odkrije novo domače delo. Še posebej med vojno v okupirani deželi: "Naša najnovejša izvirna opereta "Melodije srca" je v vsakem posamezniku, ki v nji nastopa ali kakor koli že sodeluje, povzročila

¹²²⁵ Gledališki koledarček za sezono 1941–1942. Ljubljana 1941, str. 72 in 73, Letošnji repertoar Opere.

¹²²⁶ Gabrič: Kulturni molk, str. 391.

¹²²⁷ Prav tam, str. 406.

¹²²⁸ Milač: Kdo solze naše posuši, str. 60.

¹²²⁹ Valant: Okraj Šmarje pri Jelšah, str. 13.

¹²³⁰ Šnuderl: Dnevnik, str. 120.

¹²³¹ Ustni vir: Vilma Bukovec, izjava pri avtorici.

¹²³² Pismo, naslovljeno na Martino Pogačar (brez datuma), osebni arhiv avtorice.

¹²³³ Janko Gregorc je bil skladatelj in dirigent omenjene operete. Gledališki koledarček za sezono 1943–1944. Ljubljana 1943, str. 103, Letošnji repertoar Opere.

nekak prijeten trepet, poln napetega pričakovanja ... Vsi se zavedajo, da bodo sodelovali pri uprizoritvi izvirnega slovenskega dela in hočejo vsak po svoje prispevati čim lepšemu njegovemu krstnemu uspehu.”¹²³⁴ V tem delu, katerega premiera je potekala 21. decembra 1943, je nastopalo kar 25 igralcev in pevcev. V Ljubljani pred tem še ni bila uprizorjena opereta s toliko nastopajočimi solisti.

Z repertoarjem in izvedbo posameznih del so bili obiskovalci gledališča na splošno zadovoljni: “Obiskovanje opere pa tudi drame [se je splačalo], posebej še zato, ker sta imeli obe hiši, /.../, naravnost sijajno igralsko in pevsko zasedbo, vsekakor boljšo kot danes. Ob napadu na Jugoslavijo 1941 je namreč pribežala v Ljubljano skoraj vsa mariborska operna in dramska zasedba, pa tudi iz Zagreba, Beograda in Splita. /.../. Zaživela je tudi opereta, neštetokrat smo poslušali Gregorčeve Melodije srca. /.../. Obisk dramskih in opernih predstav med vojno je bil za dijake materialno sprejemljiv. Odeon je bil namreč razdeljen glede na socialne sposobnosti obiskovalcev. Dijaki smo imeli svoj prostor na koncu parterja, dijaško stojišče, na vrhu galerije pa je bilo stojišče, ki smo mu rekli “Oksenstand”. /.../. Ko sem pozneje nekoč preštel vse vstopnice za dramo ali opero med vojno, sem ugotovil, da sem ju obiskal v treh letih 162 krat ali povprečno vsaj eno na teden.”¹²³⁵ Predstave, tako operne kot dramske, ki so bile od začetka vojne zaradi policijske ure prestavljene na pozno popoldanske ure, so bile od konca leta 1944 zaradi vse pogostejših alarmov odigrane še nekoliko prej, ob 17. uri.¹²³⁶ Če je alarm trajal manj kot eno uro, se je predstava 10 minut po razglasitvi končane splošne nevarnosti nadaljevala.¹²³⁷ Predstave pa so bile motene tudi zaradi pomanjkanja električne energije, zato so bile 12. januarja 1945 začasno ukinjene.¹²³⁸ Operni ansamble je s svojim delom nadaljeval že mesec kasneje, dramski ansambel pa

---

¹²³⁴ Frelj, Emil: Iz delavnice za našo opereto. V: Gledališki list. Opera. 1943/1944, št. 6, Gregorc-Stepančič: Melodije srca, str. 61–63, tu 62.

¹²³⁵ Weber: 150 zgodb, str. 107.

¹²³⁶ Slovenec, št. 246, 16. 10. 1944, str. 5, Dramsko gledališče.

¹²³⁷ Prav tam.

¹²³⁸ Slovenec, št. 8, 12. 1. 1945, str. 3, Operno gledališče.

šele v začetku aprila. Zadnja predstava pod okupacijo je bila 27. aprila 1945 "Matere" Stanka Majcna.¹²³⁹

Amaterski odri

V letu 1940 je bilo v banovini zabeleženih tudi 12 večjih ljudskih odrov, ki so pripravili 196 predstav in prodali 38.362 vstopnic.¹²⁴⁰

V Ljubljani je delovalo več amaterskih oziroma t. i. diletantskih odrov: **Šentjakobsko gledališče** (v sezoni 1938/39 je razpolagalo z 268 sedeži in stojišči in je prodalo 8.852 kart), **Rokodelski oder** (v sezoni 1938/39 je razpolagal z 257 sedeži in stojišči in je prodal 3.420 vstopnic) in **oder Frančiškanske prosvete**, ki je imel svoje prostore na lokaciji današnjega Mestnega gledališča ljubljanskega (v sezoni 1938/39 je razpolagal s 576 sedeži in stojišči ter je prodal 13.080 vstopnic).¹²⁴¹ Tudi ti so bili v času vojne dobro obiskani.¹²⁴² Razlog za to so bile verjetno bolj dostopne cene predstav: "Čeprav niso bile njihove predstave na višini uprizoritev profesionalnega gledališča, so bile skoro vedno dobro obiskane in največkrat razprodane. Ljubljanci smo pokazali veliko zanimanje za igre. Ljubezen do iger se ni omejevala samo na ljudi, ki imajo kaj več pod palcem in lahko žrtvujejo visoko vstopnino. K igram so radi zahajali tudi delavci, splošno preprosti ljudje, ki so morali pri izdatkih za tako imenovane kulturne potrebe štediti z vsakim novčičem."¹²⁴³ Od julija 1941 do maja 1942 je v Ljubljani deloval tudi **Veseli teater**. Sestavljali so ga igralci mariborskega gledališča, ki so se po okupaciji umaknili v prestolnico. Teater, ki je deloval pod vodstvom Boža Podkrajška, je imel svoje prostore na Miklošičevi cesti v dvorani Pokrajinske delavske zveze. V dobrih desetih mesecih je ansambel uprizoril več kot 150 predstav.

¹²³⁹ Ljubljana Gradišče, str. 39.

¹²⁴⁰ ARS, AS 77, f. 15, 3. seja XIII. rednega zasedanja banskega sveta Dravske banovine, 19. 2. 1941, str. 53, 54.

¹²⁴¹ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 90.

¹²⁴² Slovenec, št. 15, 20. 1. 1942, str. 3, Kulturni obzornik. Rokodelski oder.

¹²⁴³ Slovenski narod, št. 231, 15. 10. 1943, str. 2, Ob začetku nove gledališke sezone.

Satirično-zabavni program, ki je bil sestavljen iz osem do dvanajst točk, od skečev do spevoiger, je namigoval na družbeno stvarnost in tako na nek način nastopal proti okupatorju. Nemalokatera predstava je cenzorjem povzročala velike skrbi, ljubljansko občinstvo pa je na moč zabavala.¹²⁴⁴ V začetku leta 1945 je bila v Ljubljani uprizorjena tudi prva predstava lutkovnega gledališča, t. i. **Pavlihovega gledališča**.¹²⁴⁵ Tako je na račun prišla tudi mlajša publika, ki je na programu ostalih odrov le redko našla kaj za svoje veselje.

---

¹²⁴⁴ O delovanju Veselega teatra: Jutro, št. 20, 25. 1. 1942, str. 3, Praznik veselega teatra; Cesar: Slovenska kultura, str. 169–175; Gabrič: Odziv, str. 220.

¹²⁴⁵ Slovenec, št. 32, 10. 2. 1945, str. 2, Oživljeno Pavlihovo gledališče.

Koncerti

Koncerti so se v Ljubljani odvijali že kmalu po okupaciji. Prvi koncert, ki je bil v veliki dvorani filharmonije, je 9. maja 1941 priredila Glasbena matica.¹²⁴⁶ Ta je bila dejavna tudi v sezoni 1941/1942, saj je organizirala 62 koncertov, k tem pa je treba prišteti še nastope glasbenih šol Glasbene matice in Glasbene akademije.¹²⁴⁷ Domači in tuji glasbeniki koncertov niso prirejali le v filharmoniji ampak tudi v veliki dvorani hotela Union. V mestu so poslušalci lahko prisluhnili še več manjšim koncertom in vokalnim koncertom; v času okupacije je Ljubljana dobila prvi komorni orkester, ki je štel 16 članov.¹²⁴⁸ Omeniti je potrebno tudi promenadne koncerte vojaških godb, ki so bili še posebej prisotni med italijansko okupacijo. Godba 13. artilerijskega polka je nastopala na Aleksandrovi cesti pred Narodnim domom ob nedeljah od 11 do 12.30, godba poveljstva mesta ob nedeljah in četrtdkih v Tivoliju od 18.30 do 20, godba 1. polka Sardinjskih grenadirjev v Zvezdi ob sobotah od 18 do 19 in vsak večer pred Prešernovim spomenikom ob 20.30, ko so zaigrali le nekaj skladb.¹²⁴⁹ Med nemško okupacijo so promenadne koncerte pred Narodnim domom prirejali pripadniki Slovenskega Domobranstva.¹²⁵⁰

---

¹²⁴⁶ Več o tem: Godeša: Kdor ni z nami, str. 93.

¹²⁴⁷ Gabrič: Kulturni molk, str. 391.

¹²⁴⁸ Jutro, št. 17, 22. 1. 1942, str. 5, Zapiski. Ustanovitev komornega orkestra v Ljubljani.

¹²⁴⁹ Slovenec, št. 130, 5. 6. 1941, str. 4, Ljubljana.

¹²⁵⁰ Gl. npr.: Slovenec, št. 167, 23. 7. 1944, str. 5, Promenadni koncert.

*Koncert italijanske vojaške godbe pred Kazino
na Kongresnem trgu. MNZS*

Glede na kvantiteto in tudi kvaliteto so ljubitelji koncertne glasbe očitno lahko prišli na svoj račun tudi med vojno: “Pravkar smo prišli od koncerta /.../. Bilo je bajno, kot v drugem svetu”,¹²⁵¹ vendar je interes in s tem obisk koncertov na splošno usihal: “Nemško orientirana publika, ki je tvorila pred vojno močan kontingent obiskovalcev, se je izgubila. Slovenski pridobitni krogi so le z redkimi izjemami naklonjeni glasbeni umetnosti, v uradništvu pojema interes, vzgoja mladine pa ni niti v šoli, niti doma taka, da bi mogla vzbuditi v njej posebno zanimanje. Društva, ki drugod podpirajo z vnetim obiskom prireditve, so pri nas hudo popustila v svoji aktivnosti. Izredno redki so na primer člani Glasbene Matice ali društva Glasbene akademije, ki jih vidimo na koncertih. Ker ni mogoče zagotoviti večjih honorarjev v naprej, se le redko pojavi pred ljubljanskim občinstvom umetnik največje slave. /.../. Orkestralnih skupin k nam ni v goste, ker je njih nastop zvezan z ogromnimi

¹²⁵¹ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 11. 9. 1942.

stroški. Veseli smo, če nas poseti prvorazredni dirigent, loteč se koncerta domače Filharmonije. Pa tudi koncerti ljublj. filharmonije so gmotno večinoma odvisni od mecenov, kar se potem jasno odraža na enostranski sestavi sporedov.”¹²⁵²

---

¹²⁵² Misel in delo, str. 27.

Umetniške razstave

Od novembra 1938 do novembra 1939 je bilo v Ljubljani 19 razstav. K tem niso prištete razstave umetniških fotografij, ki so v času pred drugo svetovno vojno komaj pridobivale na veljavi.¹²⁵³ V času okupacije so bili prav likovniki tisti, ki so "spregovorili" med prvimi. T. i. razstavni molk je pretrgal umetniški klub Slovenski lik.¹²⁵⁴ Za čas italijanske okupacije so bile značilne velike, tudi kolektivne razstave.

Več skromnejših razstav je bilo tudi po ljubljanskih knjigarnah, npr. v knjigarni Žužek v prehodu Nebotičnika. Od jeseni 1943 so večje likovne razstave postale redkost, pogostejše so bile le manjše, v glavnem samostojne.

---

¹²⁵³ ARS, AS 77, f. 14, 3. seja, 14. 2. 1940, str. 26.

¹²⁵⁴ Več o tem: Godeša: Kdor ni z nami, str. 93.

Legalni tisk

V letu 1939 je v banovini izhajalo 226 raznih listov. Dnevno 7, trikrat na teden 2, dvakrat na teden 2, tedensko 24, trikrat mesečno 2, dvakrat mesečno 20, mesečno 119, desetkrat letno 9, osemkrat letno 3, šestkrat letno 11, štirikrat letno 19 in enkrat letno 7. 31 listov je bilo političnih, 36 stanovskih, 37 nabožnih, 16 literarno kulturnih, 16 znanstvenih, 35 strokovnih, 14 mladinskih, ostali pa poljubne vsebine.¹²⁵⁶ V letu 1940 je izhajalo 231 listov. Omembe vredna sprememba v primerjavi z letom pred tem je le padec števila dnevnikov s 7 na 6, nekoliko pa se je dvignila produkcija mesečnih publikacij. Glede na tematiko publikacij ni opaznih večjih sprememb.¹²⁵⁷ Po okupaciji so nekatere revije (Dejanje, Mi mladi borci, Modra ptica, Sodobnost itd.) prenehale izhajati, "toda celotna knjižna produkcija v času italijanske zasedbe kaže, da so bile to bolj izjeme."¹²⁵⁸ Dnevno in periodično časopisje je tako izhajalo dalje, vendar je bilo podvrženo strogi cenzuri pri tiskovnem uradu civilnega komisariata. Cenzura je povzročila

---

¹²⁵⁵ O založniški dejavnosti: Zemljič, Igor: Pregled založniške dejavnosti v Ljubljanski pokrajini leta 1942. Diplomaska naloga. Lenart v Slovenskih goricah 1998; Pivec-Stelè, Melita: Vpliv vojne na slovensko knjižno produkcijo. V: Zbornik Zimske pomoči 1944, str. 329–330.

¹²⁵⁶ ARS, AS 77, f. 14, 3. seja, 14. 2. 1940, str. 25.

¹²⁵⁷ ARS, AS 77, f. 15, 3. seja XIII. rednega zasedanja, 19. 2. 1941, str. 56, 57.

¹²⁵⁸ Godeša: Kdor ni z nami, str. 92.

la, da so časopisi postajali vse tanjši: "Slovenec je sicer izhajal na štirih straneh, /.../, dela ni bilo, bili smo v rokah cenzure, torej ...".¹²⁵⁹ Časopise je še stanjšalo in tudi zredčilo pomanjkanje papirja oziroma varčevanje z njim. Novembra 1943 sta se zato npr. Slovenski narod in Slovenski dom iz (popoldanskih) dnevnikov spremeni-
nila v tednika. Slovenski narod je v bistvu izhajal kot ponedeljkova priloga Jutra.¹²⁶⁰

*Ilegalni tisk*¹²⁶¹

V času vojne so Ljubljančani lahko prebirali tudi ilegalni tisk. Med najbolj poznanimi listi so bili Slovenski poročevalec, Mlada Slovenija, Mladina, Delo, Slovenski partizan, Naša žena. Poleg časopisov, glasil, drobnih tiskov (lepakov, letakov), so bile na voljo tudi brošure. Ilegalno literaturo je v prestolnici razmnoževalo 6 ilegalnih tiskarn in več deset ilegalnih tehnik. V teh tiskarnah je bila leta 1941 natisnjena tudi zbirka revolucionarnih pesmi Mateja Bora "Previharimo viharje", kar je predstavljalo edinstven primer v okupirani Evropi.¹²⁶²

---

¹²⁵⁹ Jurčec: Skozi luči, str. 403.

¹²⁶⁰ Slovenski narod, št. 1, 3. 1. 1944, str. 3, Ljubljana v luči dogodkov v letu 1943.

¹²⁶¹ Danes je to gradivo združeno v en fond, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije: AS 1887, Zbirka narodnoosvobodilnega tiska, 1941–1945.

¹²⁶² Ljubljana mesto heroj: 30 let svobode, ur. Bazobičar, Ivica. Ljubljana 1975, str. 26. O ilegalnem tisku gl. tudi: Čepe, Marica: Tisk in tiskarne v prvem letu boja. V: Junaška Ljubljana 1941–1945. Ljubljana 1985, str. 122–142.

Knjižnice in knjigarne

Od leta 1935 do leta 1938 je število slovenskih ljudskih knjižnic poraslo od 2086 na 2642, število knjig, ki so bile last teh knjižnic pa od 1,138.000 na 1,586.000.¹²⁶³ V Sloveniji je bilo 1. avgusta 1939 zabeleženih 2791 knjižnic, od tega 952 šolskih in mladinskih, 927 učiteljskih, 34 okrajnih učiteljskih, 465 društvenih, 388 javnih in 25 znanstvenih. Te knjižnice so razpolagale z več kot tremi milijoni knjig.¹²⁶⁴ 31. avgusta 1940 pa je bilo v banovini zabeleženih 950 šolskih mladinskih knjižnic, 971 učiteljskih knjižnic, 506 društvenih knjižnic, 349 javnih in 26 znanstvenih knjižnic.¹²⁶⁵ Dobro razvejana knjižnična mreža je tako razveseljevala ljudi širom Dravske banovine: "Revnejši sloji, ki knjig ne morejo kupovati, se pridno poslužujejo javnih knjižnic. Te so že močno razpredene po vsej Sloveniji, tako da skoraj ni večje vasi brez knjižnice."¹²⁶⁶

V Ljubljani je bila največja knjižnica vseučiliška. Prve dni novembra 1941 se je preselila v nove prostore, v palačo, s katero je arhitekt Jože Plečnik obogatil mesto. Ko je bila knjižnica, ki se je imenovala Univerzitetna biblioteka v Ljubljani,¹²⁶⁷ za silo urejena, je sledila

---

¹²⁶³ ARS, AS 77, f. 13, 1. seja X. rednega zasedanja banskega sveta Dravske banovine, 13. 2. 1939, str. 59.

¹²⁶⁴ ARS, AS 77, f. 14, 3. seja, 14. 2. 1940, str. 25.

¹²⁶⁵ ARS, AS 77, f. 15, 3. seja XIII. rednega zasedanja banskega sveta Dravske banovine, 19. 2. 1941, str. 57.

¹²⁶⁶ Prav tam.

¹²⁶⁷ Po osvoboditvi je bila ta knjižnica (v skladu z uredbo o ustanovitvi federalnih

katastrofa. 29. januar 1944 je bil gotovo najhujši udarec v zgodovini knjižnice:¹²⁶⁸ "Januarja 1944 je bilo v veliki čitalnici knjižnice zelo mrzlo. Radiatorji centralne kurjave so bili samo še za okras. Vsi uslužbenci so se stiskali v eni sami sobi ob zakurjeni peči. Čitalnica je bila za javnost zaprta. V stavbi je vladala tišina. /.../. Naenkrat je zabobnelo. /.../. Stavba se je stresla, stekla v oknih so se drobila v kosce. Zdelo se je, da vsa palača razpada."¹²⁶⁹ Na knjižnico, natančneje v čitalnico, je strmoglavilo manjše nemško letalo. Po požaru, ki ga je nesreča povzročila, je zgorelo nad 60.000 knjig. Zgorele so tudi vse kartoteke, ki so bile v čitalnici.¹²⁷⁰ Posledice strmoglavljenja bi lahko bile še bolj tragične: "Kot srečo v nesreči pa lahko beležimo sledeča dejstva: da ni bilo človeških žrtev (razen ene, ki jo je plamen dosegel na hodniku), ker je bila čitalnica zaradi pomanjkanja kuriva že teden dni pred katastrofo zaprta in tudi v seminarjih nad čitalnico ni bilo nikogar (pri polnem obratovanju pa bi zgorelo 120–150 ljudi, ker je bila čitalnica vedno polna, zlasti takrat, ko je bila okupatorska oblast ukinila predavanja na univerzi); da letalo ni padlo v sobo za katalogizacijo in uničilo matičnega kataloga, v tem primeru knjižnica sploh ne bi mogla vršiti svojega dela in bi postala tako za 10 let – skladišče; da niso bile prizadete najstarejše in najbolj dragocene knjige v skladiščih in rokopisi v rokopisnem oddelku."¹²⁷¹ Obnovitvena dela knjižnice so potekala vse do jeseni 1945. Poleg te knjižnice je bilo v Ljubljani leta 1941 še 16 znanstvenih knjižnic, 7 društvenih, 41 učiteljskih in strokovnih, 12 javnih knjižnic, 46 mladinskih šolskih knjižnic. Te knjižnice so premogle zalogo 946.681 knjig.¹²⁷²

V Ljubljani je bilo med vojno tudi 15 knjigarn, ki so bile obiskane precej slabše od knjižnic. Za vse knjižnice

---

centralnih knjižnic v vseh federalnih enotah) spremenjena v centralno slovensko knjižnico z imenom Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

¹²⁶⁸ Pivec-Stelè, Melita: Obnova čitalnice Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. V: Zgodovinski časopis. Kosov zbornik, Ljubljana 1952–1953, str. 798–800 (dalje Pivec-Stelè: Obnova čitalnice).

¹²⁶⁹ Kajzer, Janez: S tramovi podprto mesto. Ljubljana 1995, str. 363, 364.

¹²⁷⁰ ZAL, LJU 499, Kulturni oddelek (dalje LJU 499), f. 1, ovoj 29 in Pivec-Stelè: Obnova čitalnice, str. 798–800.

¹²⁷¹ Pivec-Stelè: Obnova čitalnice, str. 801.

¹²⁷² Slovenčev koledar 1942, Ljubljana 1941, str. 49, Ljubljana v številkah razpolaga.

je bilo za ves čas vojne namreč značilno: "Ob pultih se je drenjalo zmeraj veliko ljudi ... vseh starosti, spolov, vseh mogočih poklicev ... /.../ ... Dolga kača ljudi do tam, kjer so vpisovali sposojnino, in cela truma, po pet metrov debel obroč ljudi, ki so drug drugega prevpijali z naslovi ali imeni pisateljev."¹²⁷³ To pa ni bilo nič nenavadnega: "Med značilnimi pojavi in vplivi vojnega časa je nedvomno eden najbolj razveseljiv, da so se mnogi ljudje s posebno ljubeznijo oklenili knjige in se duhovno poglobili."¹²⁷⁴ V potrditev te teze govorijo podatki, da so skoraj vse knjižnice iz leta v leto beležile večji obisk. Med njimi na primer tudi Šentjakobska knjižnica. Leta 1940 je bilo v njej izposojenih 190.421 knjig, leta 1941 245.184, leta 1942 362.456 in leta 1943 394.837. Sposojenih je bilo 129.735 leposlovnih knjig oziroma knjig z razvedrilno tematiko, 4.704 knjig s poučno tematiko in 170.398 knjig v tujih jezikih. Tudi Ljudska knjižnica je beležila vedno boljši obisk. Leta 1942 je izposodila 48.388 knjig, leta 1943 pa 51.432 knjig. V tej knjižnici so obiskovalci najbolj segali po leposlovnih knjigah oziroma knjigah z razvedrilno tematiko, saj so si v teh dveh letih izposodili 46.951 takšnih knjig. Nadalje so si izposodili 16.362 knjig v tujih jezikih (v glavnem kriminalne in "lahke" romane) in 4.481 poučnih knjig.¹²⁷⁵ Med domačimi pisatelji so šli v bralsko "slast" predvsem Finžgar, Bevk, Jurčič, Tavčar ter Kersnik, med tujimi pa Shakespeare in Karl May.¹²⁷⁶

---

¹²⁷³ Kovačič: Prišleki, str. 348.

¹²⁷⁴ Slovenski narod, št. 32, 7. 8. 1944, str. 5, Zmerom več ljubiteljev knjig.

¹²⁷⁵ Prav tam.

¹²⁷⁶ Slovenec, št. 41, 19. 2. 1942, str. 3, Ljubljančani radi berejo.

Radio

Radio Ljubljana

Prosvetna zveza je leta 1928 zgradila in opremila prvo ljubljansko radijsko postajo. Uprava, pisarna in studio so bili v centru mesta, sama postaja pa v Domžalah. Radio Ljubljana je s poskusnimi oddajami začel 1. septembra 1928, slovesna otvoritev pa je sledila konec meseca.¹²⁷⁷ Leta 1929 je zabeležil 2370 ur programa in 6.105 naročnikov.¹²⁷⁸ Med slovenskimi poslušalci je dosegel veliko zanimanje, saj je poskušal zabavati in poučevati. Na sporedu so bili tečaji petih tujih jezikov, poročila o svetovnih in domačih dogodkih, razne oddaje o kulturnih, gospodarskih in socialnih vprašanjih, mladinske in šolske ure. Del programa je bil namenjen razvedrilu, predvsem glasbi domačih in tujih avtorjev. Oddajna postaja je imela svojo igralsko zasedbo, svoj orkester, pevski zbor, v svojem arhivu pa veliko not in gramofonskih plošč.¹²⁷⁹

Kljub prvim uspehom so nekateri dvomili v uspešen prodor radia med širše množice. Bali so se, da bo služil zgolj za zabavo.¹²⁸⁰ Očitno so se zmotili. Radio Ljubljana je navduševal mnoge Slovence, saj je bilo leta 1939, ko

---

¹²⁷⁷ Radio Ljubljana. Tednik za radiofonijo, januar 1939, št. 2, str. 1, Iz zgodovine naše postaje.

¹²⁷⁸ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 93.

¹²⁷⁹ ARS, AS 77, f. 14, 3. seja, 14. 2. 1940, str. 23 in Spominski zbornik, str. 570, Radiofonska oddajna postaja Ljubljana.

¹²⁸⁰ Misel in delo, str. 27.

je oddajal 3.022 ur, zabeleženih kar 21.615 naročnikov, torej kar 3000 več kot leto pred tem.¹²⁸¹ Ob koncu leta 1940 se je njihovo število dvignilo za 4.706, se pravi, da je bilo zabeleženih 25.046 naročnikov.¹²⁸² V Ljubljani so tega leta našteji 6101 radijskega naročnika, kar je bilo za 968 naročnikov več kot leto prej.¹²⁸³ Mesečna naročnina je do začetka leta 1941 znašala 12 din, potem se je dvignila na 15 din. Tisti, ki so plačevali naročnino vsake tri mesece, so morali odšteti 45 din, tisti, ki vsake pol leta 90 din, tisti, ki pa so naročnino poravnali enkrat letno, so morali odšteti 180 din.¹²⁸⁴

Kukavica je utihnila

Vojne dogodke in njihove posledice je bilo zaznati tudi v radijskem svetu. Prišlo je do izostanka mnogih tujih oddaj, sporedi so se brez napovedi spreminjali. Nekaterе tuje radijske postaje so v večernih urah celo prekinile z oddajanjem.

Takoj po okupaciji je iz Rima v Ljubljano prispel dr. Casolini, inšpektor radijske službe ministrstva za ljudsko kulturo. Prevezel je vodstvo in mikrofonsko ljubljanskega radija. Obljubil je, da bo kukavica, simbol slovenskega radija, ostala slišna. V program ljubljanske postaje je nameraval vključiti samo nujen del italijanskih poročil, napovedal pa je radijski tečaj italijanskega jezika. Radio je začel redno oddajati v slovenščini in italijanščini že 16. aprila 1941.¹²⁸⁵ V začetku maja je izšla odredba civilnega komisarja Graziolija, ki je velevala, da mora Prosvetna zveza prenehati s poslovanjem. Ljubljansko radijsko postajo in njene posle je prevzela italijanska družba EIAR (Ente italiano Audizioni radiofoniche – Ita-

¹²⁸¹ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 93. V virih je zabeležen tudi nekoliko drugačen podatek, leta 1939 naj bi bilo 20.340 naročnikov. V: ARS, AS 77, f. 14, 3. seja, 14. 2. 1940, str. 23.

¹²⁸² ARS, AS 77, f. 15, 3. seja XIII. rednega zasedanja banskega sveta Dravske banovine, 19. 2. 1941, str. 54. Nekoliko drugačen podatek najdemo v: Radio Ljubljana. Tednik za radiofonijo, februar 1941, št. 9, str. 1 in 3, V letu 1940 smo dobro napredovali. Avtor članka trdi, da je bilo konec decembra 1940 25.101 naročnikov.

¹²⁸³ Radio Ljubljana. Tednik za radiofonijo, februar 1941, št. 9, str. 1 in 3, V letu 1940 smo dobro napredovali.

¹²⁸⁴ Prav tam, januar 1941, št. 5, str. 1, Bili smo prisiljeni zvišati naročnino.

¹²⁸⁵ Slovenec, št. 88, str. 2, Radio Ljubljana zopet oddaja.

lijanske radijske oddajne postaje). Od meseca maja je tudi radijska naročnina padala v žep te ustanove.¹²⁸⁶ Prosvetni zvezi je bilo tako onemogočeno upravljanje radijske postaje, predvojnemu osebjju pa je bilo onemogočeno opravljanje nekdanjih poslov. Vodstvo predvojne postaje je na prigovarjanje Prosvetne zveze vse zaposlene obvestilo o prenehanju delovnega razmerja na ljubljanski radijski postaji. Čez približno dva meseca so slovenski uslužbenci dobili odločbo o ponovni zaposlitvi, vendar se nihče ni vrnil na svoje delovno mesto. Vodilne položaje so si pridržali Italijani. Ministrstvo za ljudsko kulturo je poslalo v Ljubljano načelnika za tiskovno službo in propagando. Ta naj bi organiziral novo postajo in jo opremil z najmodernejšo tehnično opremo. Kukavica je utihnila. Radio Ljubljana se je oglašal z italijanskim znakom. Nekaj ur na dan je smel oddajati svoj program v slovenščini. V eter je šlo nekaj tradicionalnih slovenskih ljudskih pesmi, drugače pa je Radio Ljubljana prenašal predvsem italijanske opere. Od vključitve v mrežo E.I.A.R. je namreč lahko direktno prenašal koncerte ali poročila italijanskih postaj. Na posebno zahtevo načelnika za tiskovno službo so včasih predvajali v slovenščini tudi predavanja o Italiji, njeni zgodovini in kulturi.¹²⁸⁷ Pomemben del sporeda je bil prenos svetih maš iz italijanskih cerkev.¹²⁸⁸ Radijski poslušalci so po volji lahko začeli z enournim jezikovnim tečajem italijanskega jezika. Predviden je bil trikrat tedensko, ob torkih, četrtek in sobotah zvečer.¹²⁸⁹ Nekateri so bili nad novim programom po eni strani navdušeni, po drugi pa vendar zadržani: "Prenosi so bili res odlični s takrat tako slavnimi pevci in pevkami, nerodnost je bila samo v tem, da so vsi bili Italijani."¹²⁹⁰

V začetku februarja 1942 je bilo omejeno kupovanje radijskih aparatov. V Ljubljani so morali ljudje, ki so hoteli kupiti radio, nasloviti prošnjo in utemeljitev na poli-

---

¹²⁸⁶ Sl. list, št. 36, 3. 5. 1941, str. 319–320, Preosnova radiooddajne službe na slovenskem ozemlju, zasedenem po italijanski vojski.

¹²⁸⁷ Povzeto po: Bezljaj Krevel, Ljudmila: Halo, tu radio Ljubljana. Ljubljana 1998, str. 45 in 46 (dalje Bezljaj Krevel: Halo).

¹²⁸⁸ Slovenec, št. 137, 12. 6. 1941, str. 7, Radio Ljubljana, spored.

¹²⁸⁹ Slovenec, št. 96, 25. 4. 1941, str. 2, Radio Ljubljana v mreži E.I.A.R. in Šipič: Gostujoči, str. 11.

¹²⁹⁰ Jurčec: Skozi luči, str. 378.

cijo. Vsi aparati pa so morali imeti nameščeno napravo, ki je blokirala določene valove. Pripravo za blokiranje so morali pooblašteni mojstri zapečatiti z zalivko.¹²⁹¹ Oblasti namreč niso dovolile, da bi ljudje poslušali poročila in obvestila "sovražnih ali nevtralnih" radijskih postaj. 26. marca 1942 je bila javnosti predstavljena uredba, ki je določala obvezno oddajo radijskih sprejemnikov. Oddaja naj bi bila izpeljana do 20. aprila istega leta.¹²⁹² V Cukrarni je več mestnih komisij sprejemalo v hrambo radijske aparate. Komisija je aparat ocenila in glede na njegovo vrednost odmerila hrambno pristojbino od 1 do 3 lir na mesec.¹²⁹³ Vsakemu posamezniku je morala komisija izstaviti potrdilo o oddaji radijskega aparata. Radijske aparate so uskladiščili kar v stavbi Cukrarne, kjer so ostali do kapitulacije Italije. Nemške oblasti so aparate lastnikom vrnile. Od 20. septembra 1943 so bili vsi radijski sprejemniki ljubljanskega prebivalstva oproščeni plombiranja srednjih valov. Plombiranje dolgih in kratkih valov je ostalo v veljavi. Po vrnitvi radijskih aparatov in dovolitvi poslušanja srednjih valov, so na svoj račun prišli trgovci z radijskimi aparati. Lastnikom vrnjenih "zvočnih škatel" so pošiljali pozive, kdaj in kam naj dostavijo aparate zaradi "razplombiranja" srednjih valov. Ta "poseg" je stal 30 lir.¹²⁹⁴

V času nemške okupacije je bila radijska postaja v pristojnosti poštne uprave, radijski program pa je bil zaupan upravi dunajskega radia (Rawag). V začetku je bil program v treh jezikih, v slovenščini, nemščini, italijanščini. Kasneje je program potekal le v slovenščini in nemščini.¹²⁹⁵ Novembra 1943 je radijska naročnina za aparate stala 240 lir, za prenosne pa 600 lir. Lastniki radijskih aparatov so naročnino plačevali na poštah, ki so sestavile spisek vseh naročnikov.¹²⁹⁶

---

¹²⁹¹ Sl. list, št. 12, 10. 2. 1943, str. 49–51, Spremembe predpisov glede poslušanja radia.

¹²⁹² Sl. list, št. 26, 1. 4. 1942, str. 159 in 160, Obvezna oddaja radijskih sprejemnikov in odstranitev radijskih anten.

¹²⁹³ Slovenski dom, št. 83, 14. 4. 1942, str. 2, Danes se začenja oddajanje radijskih sprejemnikov.

¹²⁹⁴ Trgovski list, št. 76, 21. 9. 1943, str. 1, Razplombiranje radijskih aparatov.

¹²⁹⁵ Bezljaj Kregel: Halo, str. 48.

¹²⁹⁶ Sl. list, št. 85, 23. 10. 1943, str. 416, Zvišanje radijskih naročnin. Gl. tudi: Jutro, št. 238, 22. 10. 1943, str. 2, Zvišanje radijske naročnine.

Poslušanje radia je bilo v času vojne družaben dogodek. Družina, ki je imela radio, je z lahkoto napolnila svoje stanovanje: "Pri nas doma smo imeli radio. To je bilo takrat redkost. Ob večerih so prihajali k nam sedje, da so ga poslušali. /.../. Odrasli so ob večerih radio pritišali, nato pa napeto poslušali novice. Ne vem, ali so res razumeli vse jezike, v katerih so brbljale radijske postaje, ali pa so samo ugibali, kaj so sporočili."¹²⁹⁷ Jože Javoršek je zapisal, da je radio v času vojne odigral pomembnejšo vlogo od tiska, saj je bil ujet v manj kletk in je laže prehajal čez razno razne meje in ovire.¹²⁹⁸

Ljubljanska radijska postaja je večer pred vkorakanjem partizanskih enot v glavno mesto razglasila, da morajo biti po 19. uri ljubljanske ulice povsem prazne. Uro kasneje je okupatorjeva radijska postaja za vedno utihnila.¹²⁹⁹ V noči 8. na 9. maj 1945 so člani radijskega sektorja Centralne tehnike Komunistične partije Slovenije ljubljansko radijsko postajo pripravili za nemoteno delo, ki so se ga 9. maja zjutraj lotili sodelavci Radia Osvobodilne fronte¹³⁰⁰ in ob 9. uri poslušalcem predstavili radio Svobodna Ljubljana. Iz zvočnikov, ki so bili postavljeni po mestu, je zadonel pozdrav osvoboditeljem in himna Hej, Slovenci.¹³⁰¹

*Radio Kričac*¹³⁰²

V Ljubljani je delovala ilegalna radijska postaja Radio Kričac. Oddajala je od 17. novembra 1941 do aprila 1942. Glavni urednik je bil Prežihov Voranc, članke pa so prispevali najrazličnejši kulturni delavci, predvsem pa Edvard Kardelj in Boris Kidrič. V glavnem je Kričac podajal poročila o stanju na domačih in tujih bojiščih,

¹²⁹⁷ Žagar, : Vojna, str. 37.

¹²⁹⁸ Javoršek, Jože: Radio Osvobodilna fronta. Ljubljana 1979, str. 5 (Javoršek: Radio OF).

¹²⁹⁹ Ljubljana v letu 1945, str. 74.

¹³⁰⁰ Prav tam, str. 9.

¹³⁰¹ Čepe, Marica: Ljubljana v zadnjih mesecih vojne. V: Ljubljana v ilegali IV. Ljubljana 1970, str. 546.

¹³⁰² Več o tem: Reisp, Sonja: Kričac, Radio Osvobodilne fronte 1941–1942. Ljubljana 1975; Javoršek: Radio OF; Osredkar, Milan: "Kričac". V: Ljubljana v ilegali II. Država v državi. Ljubljana 1961, str. 362–367 in isti, "Kričac", v: Junaška Ljubljana 1941–1945, 1. knjiga, Ljubljana 1985, str. 378–381.

predstavljal pa je tudi recitacije in glasbo. “Oddaje so se začele s tiktakanjem ure, kar je pomenilo “Naš čas prihaja” in s slovensko himno Naprej Zastava Slave, zaključevale pa s Prešernovimi verzi.”¹³⁰³

---

¹³⁰³ Bezlaj Kregel: Halo, str. 47.

Prosti čas

Poleg kulturnih prireditev so se Ljubljanci v prostem času radi udeleževali številnih in priljubljenih zabavnih¹³⁰⁴ ter športnih prireditev, mnogi pa so bili tudi sami športno aktivni. Nekatere te dejavnosti so bile v času okupacije prepovedane, nekatere odpovedane, nekatere pa tako ali drugače okrnjene.

---

¹³⁰⁴ O zabavnih prireditvah v Ljubljani do leta 1941 gl. Budna Kodrič, Nataša: Komedija, cirkus in druge zabavne prireditve. V: Podobe družabnosti, ur.: Monika Kokalj Kočevar. Ljubljana 2005, str. 13–20. O družabnih prostorih v Ljubljani, tudi o znamenitih velesojmih, gl. Zupančič, Bogo: Družabni prostori v Ljubljani med obema vojnama. V: Podobe družabnosti, ur.: Monika Kokalj Kočevar. Ljubljana 2005, str. 33–42.

Kinematografi

Ena najbolj priljubljenih prostočasnih aktivnosti je bil obisk kino predstav. Konec leta 1939 je bilo v Jugoslaviji 432 kinematografov, od tega 64 v Sloveniji.¹³⁰⁵ Vsi so bili prirejani za zvočne filme, saj sta v letu 1939 z obratovanjem prenehala zadnja dva, namenjena nemim filmom. V letu 1939 je bilo predvajanih 18.840 predstav, katere je obiskalo 2,365.661 oseb. Domača filmska industrija je bila še vedno v povojih, zato je bila Slovenija vezana samo na tuje izdelke. V kinematografih so v glavnem vrteli filme ameriške, francoske in nemške produkcije.¹³⁰⁶ V letu 1940 je število stalnih kinematografov ostalo nespremenjeno, sezonskih pa je bilo 12.¹³⁰⁷ Vsi so predvajali le zvočne filme. V letu 1940 si je 20.683 predstav ogledalo 2,792.339 gledalcev.

V Ljubljani je med vojno obratovalo pet kinematografov:¹³⁰⁸ Matica (na Kongresnem trgu), Union (na Miklošičevi cesti), Sloga (na Kolodvorski ulici), Kodeljevo (v dvorani salezjanske zgradbe) in Moste (na Tovarniški ulici).¹³⁰⁹

---

¹³⁰⁵ Brenk, Francè: *Kratka zgodovina filma na Slovenskem*, zv. 13. Ljubljana 1979, str. 43 (dalje Brenk: *Kratka zgodovina*).

¹³⁰⁶ ARS, AS 77, f. 14, 3. seja, 14. 2. 1940, str. 23 in 24.

¹³⁰⁷ Vsi kinematografi so bili v zasebni lasti, o tem Urbanc, Nataša: *Gremo v kino (1945–1955)*. V: *Podobe družabnosti*, ur.: Monika Kokalj Kočevar. Ljubljana 2005, str. 119–128.

¹³⁰⁸ Guida di Lubiana. Ljubljana 1941 poleg teh petih omenja še kino Vič in kino Bežigrad. O teh dveh kinematografih v medvojnem dnevnem časopisju ni nobenega zaznamka.

¹³⁰⁹ Kažipot, str. 100. V dnevnem časopisju je bil spored za kino Moste objavljen samo do leta 1942.

Največ govora in pisanja je bilo o mestnih kinematografih. To pa še ni pomenilo, da so bili tudi lepši in bolj opremljeni od repriznih. Kino Kodeljevo je avtor članka v glasilu Naš kino podrobneje predstaviti ljubljanski publiki: "Zakaj ne bi enkrat spregovorili nekoliko tudi o naših repriznih kinematografih? Saj imajo pomembni že itak dovolj reklame. Sicer pa, ali je sploh potrebna reklama našim kinom v predmestju? Ne verjamem! Brez posebnega "obešanja na veliki zvon" se polnijo njihove dvorane. Imajo že tako zvano stalno občinstvo. Kot ni za marsikoga brez maše nedelja, tako ni za to publiko praznika, če ga ne zaključi s kinom. /.../. Človek iz predmestja ne gre v kino, ker se film "izplača videti", marveč, ker je "navada-železna srajca." /.../. Tedaj se spremeni v mravljišče in vse "kar leze ino gre" roma tja čez most ob Ljubljani do Kodeljevega. /.../. Od mosta, ki veže "Moste" s "Kodeljevim", pa prav do kina korakaš mimo "martinčkov", ki sede na ograji ob Ljubljani in čakajo, da se bodo zadrevili v dvorano, kajti "škoda je vsake plošče, ki jo preslišiš." Tu ni razpasena tista grda navada, ki jo opazujem dan za dnem v mestu, ko prihajajo ljudje četrte ure po začetku v dvorano in s truščem ter "prosim, malo ..." sedajo – v sredo vrste. /.../. Kodeljevo poseduje prostorno dvorano, v katero gre po mojem mnenju dokaj več kot šesto ljudi. Torej popolnoma moderen kinematograf. /.../. Moderna aparatura "Zeiss Ikon 4" deluje brezhibno. Zvok je jasen in razločen. Od časa do časa se pojavi hiba v reprodukciji in projekciji slovenskega besedila, kar pa je neizbežno tudi pri najmodernejših aparaturah."¹³¹⁰ Dvorana je imela balkon in galerijo, opremljena je bila z ventilatorji kljub temu da je bil strop visok in je bilo že tako dovolj čistega zraka.

V ljubljanskih kinematografih je bilo v letu 1939 prodanih 988.888 vstopnic:¹³¹¹ "Te številke kažejo, da je postal film že nekaka ljudska umetnost."¹³¹² Da slednja trditev drži, naj navedem le za primerjavo – istega leta je bilo v ljubljanski drami prodanih 69.153 kart, v operi

¹³¹⁰ Naš kino, 3. 6. 1943, št. 23, str. 5, Obisk v kinu "Kodeljevo".

¹³¹¹ Slovenčev koledar 1942, str. 49, Ljubljana v številkah razpolaga.

¹³¹² ARS, AS 77, f. 15, 3. seja XIII. rednega zasedanja banskega sveta Dravske banovine, 19. 2. 1941, str. 55.

pa 91.078. To pomeni, da so Ljubljanci, in to vsi sloji, pogosteje zahajali v kino, v povprečju na leto kar enajstkrat, v gledališče pa v povprečju trikrat.¹³¹³

Po italijanski okupaciji je bilo v kinematografih največ italijanskih filmov, prednjačili so pred vsemi ostalimi.¹³¹⁴ Tisti filmi, ki niso bili italijanske produkcije, so bili v italijanščino sinhronizirani. Od jeseni 1943 so v ljubljanskih kinematografih vrteli v glavnem nemške filme "in končno spet francoske, iz Petainove Francije."¹³¹⁵ Kvaliteta filmov, ki so jih gledali Ljubljanci med vojno, je bila različna. Večina se je tega zavedala, menila pa je, da je dobro, da je bilo na sporedu dovolj glasbenih in zabavnih filmov. Pred vsakim filmom pa so med nemško okupacijo redno predvajali nemški tednik Wochenschau, ki je prikazoval nenehne zmage nemških vojakov na bojišču.¹³¹⁶ Vsi predvajani filmi so bili opremljeni s slovenskim besedilom. Postavitev podnapisov je bila delo kinooperaterjev in njihovo delo nikakor ni bilo lahko. Večina si je pomaga tako, da je projicirala skozi drug projekcijski aparat steklen diapozitiv, ki je nosil potrebni prevod besedila. Kinooperaterji kina Union so šli korak dlje. Besedilo filma so prevedli in ga prenesli na poseben filmski trak. S posebno napravo so te napise projicirali na filmsko platno, na katerem so istočasno projicirali zvočni film. Premikanje napisov, ki jih je moral pri steklenih diapozitivih ustavljati kinooperater sproti po svoji presoji, je v drugem primeru opravljal avtomat. Tako je bil ves čas ohranjen pravilni vrstni red in časovno zaporedje.¹³¹⁷ Trud kinematografskih delavcev pa ni vedno požel uspeha: "Napisi so bili pa tako revni, da nismo nič razumeli, ker so glavne stvari spustili."¹³¹⁸

Obisk kinematografov se je znatno povečal po obžičenju mesta, saj so se možnosti, kaj početi v prostem času ali za zabavo, še bolj zožile.¹³¹⁹ To potrjuje tu-

---

¹³¹³ Slovenčev koledar 1942, str. 49, Ljubljana v številkah razpolaga.

¹³¹⁴ Šipič: Gostujoči, str. 14.

¹³¹⁵ Kovačič: Prišleki, str. 382.

¹³¹⁶ Weber: 150 zgodb, str. 107.

¹³¹⁷ Slovenec, št. 49, 28. 2. 1942, str. 3, Vsi sloji prebivalstva obiskujejo kinematografe.

¹³¹⁸ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 7. 2. 1942.

¹³¹⁹ Weber: 150 zgodb, str. 107.

di visoka številka prodanih kino vstopnic v letu 1943 – 1,962.486,¹³²⁰ le za primerjavo: v letu 1942 je bilo v ljubljanskih kinematografih prodanih 1,062.000 vstopnic.¹³²¹ Obisk je bil dober, kljub temu, da so se vstopnice podražile. Za karto je bilo potrebno odšteti od 5 do 9 lir, leto prej pa le od 2 do 5 lir, pač odvisno od sedeža. Poleti 1944 je šef pokrajinske uprave odobril prošnjo Sekcije kinematografov v Ljubljani in še enkrat dovolil dvigniti cene vstopnic. Sedeži, za katere je bilo pred tem potrebno odšteti od 5 do 6.50 lir, so se podražili za 0.50 lir, sedeži za 8 in 9 lir pa za 1 liro.¹³²² Ta podražitev je večino Ljubljančanov udarila po žepu, ni pa jih odvrnila od obiska kinematografov. V letu 1945 je bil naval na kinematografe še večji kot v letih poprej, saj je zaradi pomanjkanja električnega toka gledališče zaprlo svoja vrata.¹³²³ Vsi Ljubljančani pa niso imeli podobnih interesov, saj v spominih lahko beremo tudi: “Bojkotirali smo gledališča, kino predstave.”¹³²⁴

V času okupacije si je v mestnih kinematografih filme ogledovalo tudi vojaštvo, vendar za obisk ni potrebovalo vstopnic; vojaki so namreč hodili na predstave, ki so bile namenjene zgolj njim. Med nemško okupacijo so nemški vojaki obiskovali kino, ki ga je Roessener postavil na sedežu nemškega štaba v Kazini.¹³²⁵

Tisti, ki so radi hodili v kino, se včasih tam niso dobro počutili. Največkrat jih je zmotilo slabo obnašanje kakšnega izmed gledalcev: “Obiskovalce vseh kinematografov sveta delimo na redoljubne in take, ki sta jim vljudnost in smisel za red devetindevetdeseta briga, pa si kljub temu domišljajo, da so kulturni ljudje. Take “cvetove” spoznamo že, ko pridrvijo v zadnjem trenutku pred začetkom predstave (po navadi ob deževnih sobotnih ali nedeljskih popoldnevih in večerih, ko je kino še najprijetnejše in najcenejše pribežališče!) v prenapolnjeno vežo in si s krepkim udejstvovanjem svojih komolcev

¹³²⁰ Slovenski narod, št. 30, 24. 7. 1944, str. 4, Ljubljančani so “odkrili” gledališče.

¹³²¹ Valant: Okraj Šmarje, str. 13. Slovenski narod, št. 30, 24. 7. 1944, str. 4 navaja, da je bilo v letu 1942 prodanih 714.171 vstopnic.

¹³²² Slovenec, št. 188, 18. 8. 1944, str. 4, Povišanje kino vstopnine.

¹³²³ Slovenec, št. 11, 16. 1. 1945, str. 4, Vsakdanja Ljubljana po kronistovih zapisih.

¹³²⁴ Brajer: Spomini, str. 77.

¹³²⁵ Brenk: Kratka zgodovina, str. 43.

utirajo pot do blagajne. Za pritožbo odrinjencev se tak junak bontona (po navadi je moškega spola) sploh ne zmeni, ako pa le opazi, da je kaki mladi in prav fletni dami, s katero slučajno ni skregan, s svojim korenjaškim stopalom št. 44 prav učinkovito stopil na nežne "kurje oči", se veselo nasmeje in opraviči, rekoč: "O hop-sa"! Ko je to opravljeno, preiskuje z nekako prezirljivim pogledom vrsto, ki mirno in potrpežljivo čaka pred blagajniškim okencem, dokler med njo ne iztakne slučajnega znanca. Ker ima srečo, najde po navadi človeka, kateremu je bil kedaj kje predstavljen in obraz se mu takoj razjasni: "O, servus!" pozdravi po domače, kakor da mu je najmanj pobratim in omeni v tonu, kakor da bi hotel onega posebno nagraditi s svojo naklonjenostjo: Oh, prosim vas, storite mi to malo uslugico in vzemite vstopnico še zame! Bolj v sredini mora biti, ne preveč spredaj in še kako fletno sosedo mi "skomandirajte"! Pa po - 4 Din in pol - več ne dam zanjo, saj film itak ni vreden pol fajfe tobaka. /.../. Če se drzne kdo zagodrnjati, se pa naš gospod razburi in prične takoj z dvignjenim glasom predavati o pomanjkanju srčne kulture pri ljudeh, ki so taki, kakršen on pač ni."¹³²⁶

---

¹³²⁶ Naš kino, 16. 5. 1941, št. 15, str. 238, O nelepem vedenju v kinu.

Športno udejstvovanje

Športne prireditve

Ko so bila športna društva s področja Ljubljanske pokrajine v okviru Slovenske športne zveze vključena v italijansko državno zvezo oziroma Comitato Olimpico Nazionale Italiano (CONI),¹³²⁷ so športniki v drugi polovici maja 1941 lahko nadaljevali z načrtovanjem nove športne sezone.¹³²⁸ Treningi, ki so sledili, so bili prilagojeni novim razmeram, saj je bilo število športnih klubov zreducirano, športno delovanje v Ljubljani pa izolirano. Ljubljanski športniki so imeli le malo stikov s tistimi iz Ljubljanske pokrajine, še manj s tistimi iz ostalih slovenskih pokrajin, nekaj izmed njih (plavalci, atleti, kajakaši, tenisača in umetnostna drsalka) pa je jeseni 1941 nastopilo na različnih tekmovanjih v Italiji. V času nemške okupacije je bila avtonomija športa obnovljena v tej meri, da je bil v pokrajinski vladi organiziran Športni referat pri pokrajinski upravi, ki je nadzoroval in usmerjal delo več športnih zvez ter klubov. Med vojno je bilo v Ljubljani največ tekmovanj v nogometu.

Vstopnice za zanimivejše tekme je kupilo tudi tisoč in več gledalcev: "Kot smo že poročali, je bil nedeljski obisk [nogometne, op. av.] tekme res ogromen. Ko ste stopili okrog 14.30 v stadion je bil ves za gledalce namenjen prostor zaseden. Pred tribuno pa so poleg tega bili

---

¹³²⁷ Prav tam, Slovenska športna društva v italijanski državni zvezi.

¹³²⁸ Slovenec, št. 115, 16. 5. 1941, str. 3, Članom in prijateljem SK Ilirije.

Na nogometno tekmo na stadion v Šiški, 1944. MNZS

v treh vrstah razvrščeni stoli, ki so tudi bili do zadnjega zasedeni. Seveda ni manjkalo vojakov.”¹³²⁹ Ena zanimivejših nogometnih tekem je bila prav gotovo tista, na kateri si je pokalno tekmovanje za pokal Slovenske nogometne zveze za leto 1941 priboril športni klub Ljubljana. Poleg nogometnih tekem so bila najštevilčnejša in dobro obiskana še tekmovanja v namiznem tenisu, ki so se pogosto odvijala v prostorih Korotana na Rakovniku in na Kodeljevem, pomembnejša tudi v dvorani hotela Miklič. Priljubljeno je bilo veslanje, ki ga je priredil Ljubljanski kajakaški klub na Ljubljani. V mestu so bile organizirane tudi tekme drugih športnih disciplin, ki pa večjega števila gledalcev niso pritegnile. Te tekme so bile v lahki atletiki, plavanju in skokih v vodo, odbojki, tenisu, kolesarske tekme, proti koncu vojne tudi v smučanju in boks.

Med nemško okupacijo je Ljubljana vzpostavila športne vezi z Gorenjsko ter Koroško, tako je bilo odigranih celo nekaj reprezentančnih tekem v nogometu in namiznem tenisu.¹³³⁰

¹³²⁹ Slovenec, št. 240, 19. 10. 1944, str. 2, Sport. Nekaj drobnih z nedeljske nogometne tekme.

¹³³⁰ Pavlin, Tomaž: Organizacija slovenskega športa in športna politika v 19. in 20. stoletju. V: Telesna vzgoja in šport v preteklosti/Seminar za mentorje zgodovinskih krožkov. Ljubljana 2003, str. 16 in 17; Kokalj Kočvar, Monika: Šport med drugo

Nogometna tekma na stadionu v Šiški, 1944. MNZS

Zimske radosti

Ljubljančani so radi smučali. V prvih letih vojne in v prvi smučarski sezoni pod okupacijo, ko mesto še ni bilo obdano z žico in prepoved ni odredila drugače, so čez vikende, pa tudi ob delovnikih po službenih in šolskih obveznostih, svoje spretnosti radi preizkušali na notranjskih in dolenjskih strminah, vendar so vse bolj priljubljene postajale točke v bližnji okolici, predvsem Sodražica in Višnja gora.¹³³¹

Med nemško okupacijo je bilo smučanje ponovno dovoljeno, vendar zaradi žice, ki je oklepala mesto, omejeno. Tako so v letu 1945 oživele kar močno zasnežene strmine Golovca, Rožnika in Ljubljanskega gradu,¹³³² ki so razveseljevale tako mnoge izkušene smukače, slalomiste, veleslalomiste, tekače in skakalce kot tudi neizkušene tečajnike in tečajnice.¹³³³ Veselo je bilo predvsem

---

svetovno vojno. V: Telesna vzgoja in šport v preteklosti/Seminar za mentorje zgodovinskih krožkov. Ljubljana 2003, str. 56–62.

¹³³¹ Slovenec, št. 28, 4. 2. 1942, str. 3, Kam se Ljubljančani hodijo smučat.

¹³³² Januarja 1945 je bilo v Ljubljani zelo veliko snega, prav nič manj kot leta 1895 ali 1929. V: Slovenec, št. 9, 13. 1. 1945, str. 3, Krížem prek po beli Ljubljani.

¹³³³ Slovenec, št. 8, 12. 1. 1945, str. 4, Sport. Dijaki smučarjil; prav tam, št. 17, 23. 1. 1945, str. 4, Sport. Dekleta na smučarskem tečaju. Te tečaje za mladino je prirejal Športni referat pri pokrajinski upravi. Ta referat je organiziral tudi več

na prvenstvu v slalomu v Šiški ob Vodnikovih cestah, ki so se ga marca 1945 udeležili gospodje, dame in mladi-
na.¹³³⁴ Priljubljena zimska športna aktivnost je bilo tudi
drsanje, "na ledu je bilo sila živahno."¹³³⁵ Med sezono so
se vrstili dijaški drsalni tečaji, ki so nadebudneže na led
prikovali po dve uri dnevno. Zanimanje za te tečaje je
bilo veliko, celo tako, da vsi, ki so si želeli naučiti drsa-
nja oziroma svoje znanje izboljšati, niso dobili prostega
mesta v skupini.¹³³⁶

Poletna rekreacija. Urejena in "divja" zunanja kopališča

Časopisni izsek in ljubljanskega dnevnika nazor-
no pokaže, kako razširjeno in priljubljeno je bilo med
Ljubljančani tudi kopanje: "Včerajšnja vroča, soparna
nedelja je pokazala na pereče vprašanje, ki je za Ljublja-
no velike važnosti – na vprašanje ljubljanskih kopališč.
Kdor je gledal prizore ob vhodu v kopališče Ilirije, videl
nabrežje Save od Ježice do Tomačevega ali pa napravil
izprehod ob Gradaščici /.../, ta šele pojmuje, kaj je za
Ljubljančane ob nedeljah kopališče ob vodi in na soncu
in kako jih je prizadela izguba Sore ter kopališč na Go-
renjskem."¹³³⁷ Na nek način dejstvo, da je bilo kopanje
popularno in množično, potrjujejo tudi številne notice
v dnevnem časopisju, ki so poročale o smrtnih žrtvah
med kopalci.¹³³⁸

Olimpijski bazen Ilirija, ki je bil zgrajen leta 1934
kot najmodernejše kopališče v takratni Jugoslaviji, saj
je ustrezalo vsem mednarodnim normam,¹³³⁹ je popula-

---

poletnih počitniških telesno-vzgojnih tečajev. Dečki so imeli na voljo tečaje za lahko
atletiko in igre z žogo, deklice pa za lahko atletiko, plavanja in spoznavanje plesnih
korakov.

¹³³⁴ Slovenec, št. 49, 2. 3. 1945, str. 4, Sport. Razpis prvenstva Ljubljane v slalo-
mu.

¹³³⁵ Slovenec, št. 11, 16. 1. 1945, str. 4, Vsakdanja Ljubljana po kronistovih zapi-
skih. Nedelja in zimski šport.

¹³³⁶ Slovenec, št. 8, 12. 1. 1945, str. 4, Sport. Dijaški drsalni tečaj.

¹³³⁷ Slovenec, št. 146, 24. 6. 1941, str. 4, Kam se bomo hodili kopat.

¹³³⁸ Gl. npr. Slovenec, št. 162, 20. 7. 1943, str. 4, Drobna ljubljanska kronika; prav
tam, št. 163, 21. 7. 1943, str. 3, Drobna ljubljanska kronika idr.

¹³³⁹ Poleg bazena samega je bila zavidanja vredna tudi njegova okolica. Obiskovalci
so lahko najeli celo kabino (za 8 din), veliko omarico (za 5 din), malo omarico (za 4
din), mogoča in cenejša pa je bila souporaba kabine ali omarice (3 din). Otroci, ki

ren ostal vsa vojna leta. Ob in v njemu so mnogi preživeli cel dan: "Je pa toliko ljudi, da ne dobim prostora za ležati, pa sedim ob bazenu."¹³⁴⁰ Na žalost mnogih je bilo kopališče v letu 1944 odprto le do 16. ali 17. ure, saj je bilo v pozno popoldanskih urah namenjeno vojaštvu. Prevelika zasedenost oziroma "preobremenjenost" tega kopališča je (kljub temeljitemu nadzoru s strani uslužbenec mestnega zdravstvenega urada), poleti 1943 med kopalci terjala več primerov vnetja očesnih veznic, ki so kazali epidemičen značaj. Pristojne organe pa ta redka očesna bolezen, ki je Ljubljana do takrat skoraj ni poznala, ni presenetila. Izdali so navodila za razkuževanje in še pogostejšo menjavo vode v bazenu. Ustrezni ukrepi so ostali v veljavi do nadaljnjega, nadležna bolezen pa je izginila.¹³⁴¹

V letih pred vojno se je mesto zavzemalo za gradnjo oziroma obnovitev kopališča Kolezija, vendar so se tam po okupaciji vsa dela ustavila.¹³⁴² Na pol zgrajeno kopališče je navkljub odbijajoči okolici, ki je bila vsa prekopana in podobna odlagališču gradbenega materiala, privabilo tiste, ki so hlepeli po soncu. Mestna občina je lahko poskrbela le za osvežitev obiskovalcev t. i. "sončilišča" Kolezija¹³⁴³ – poleti 1942 je v velikem in globokem bazenu namreč postavila tri prhe.¹³⁴⁴

Številni Ljubljančani so se, še posebej od leta 1942 dalje, "ko je Sava (Štern in Tomačevo) postala zaradi ograditve Ljubljane z bodečo žico nedostopna,"¹³⁴⁵ bolj ali manj radi kopali tudi v Ljubljani. Edino organizirano kopališče ob njej je bilo t. i. mestno kopališče oziroma Livada, ki je imelo svoja vrata odprta od leta

---

so se želeli preobleči v kabini ali pa svoje stvari varno spraviti v takšno ali drugačno omarico, so bili deležni popusta (za omenjeno so morali plačati 2 din). V: ZAL, LJU 359, t. e. 10, a. e. 93, Pismo sina očetu, 9. 7. 1937.

¹³⁴⁰ Pismo, naslovljeno na Martino Pogačar, 22. 6. 1944; isto, 20. 7. 1944, osebni arhiv avtorice.

¹³⁴¹ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 19, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943, str. 54.

¹³⁴² ARS, AS 1886, f. 66, Jahresbericht über die gesundheitliche Verhältnisse in Laibach 1943, str. 70.

¹³⁴³ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 19, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani 1943, str. 53.

¹³⁴⁴ Slovenec, št. 157, 11. 7. 1942, str. 3, Na poživljeni Koleziji vlada živahno vrvenje.

¹³⁴⁵ Weber: 150 zgodb, str. 227.

1923.¹³⁴⁶ Morda se je komu zdelo od rok, vendar je bilo poskrbljeno za dobre prometne zveze. S Špice so s čolnom kopalci do Livade potrebovali pet minut, prav toliko od tramvajske postaje. Kopališče je imelo dva lesena bazena.¹³⁴⁷ Gostje so lahko igrali namizni tenis in odbojko, zelo priljubljeno je bilo tudi balinanje. Poleti 1944 je najemnik kopališča obiskovalce razveselil celo z biljardom.¹³⁴⁸

Med vojno se je, zaradi vse večjega zanimanja prebivalcev, mestno županstvo zavzemalo za ureditev dodatnih kopališč ob Ljubljani. Pri tem je županstvo naletelo na nasprotovanje mestnega fizikata. Slednji je namreč vseskozi svaril pred kopanjem v Trnovskem pristanu in na Špici, češ, da je tam umazana voda. Galjec, ki se je pod starim mestnim kopališčem iztekal v Ljubljano, naj bi s seboj prinašal odplake greznic z Galjevice, Rakovnika in Dolenjske ceste. Kopalcem bi tako grozile črevesne bolezni.¹³⁴⁹ Izliv potoka Galjec so nekoliko preusmerili in v letu 1943 odprli novo kopališče med Špico in Prulskim mostom. Imenovalo se je "Na Špici". Kopališče so lepo uredili, postavili so igrala in toaletne prostore. Poleg teh je bilo v mestu še več neorganiziranih kopališč, najbolj znani sta bili Mali graben in Gradaščica.

Glede kopališč in obiskovanja le teh so bili Ljubljanci precej strogo opredeljeni: "Največ jih poseča novo ljudsko kopališče na Špici. Tu se počutijo kakor v prirodi. Prav nič jih ne skrbi, če bodo dobili prostor ali ne, zakaj obrežje je tako dolgo, da lahko sprejme vsak dan vseh dva do tri tisoč kopalcev. Prostor za sončenje sicer ni najudobnejši – včasih je že kar prevelika gneča – toda tu gre brez vstopnine, možnosti za plavanje pa so naravnost obilne. Manj izkušeni se zadovoljijo z brode-

---

¹³⁴⁶ ZAL, LJU COD VIII, Zbirka rokopisnih knjig, t. e. 116, a. e. 36 (1939), mag. št. 27327/39, str. 7.

¹³⁴⁷ Italijanski okupator je ta bazena odstranil. Kopališče Livada od takrat dalje ni bilo več tako zanimivo. Kopalci so se preselili drugam, v glavnem na kopališče Špico, ki je bila organizirana kot nekakšno nadomestno kopališče za oddaljeno Livado. Ustni vir: Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

¹³⁴⁸ Slovenec, št. 184, 12. 8. 1944, v. Vsakdanja Ljubljana po kronistovih zapiskih.

¹³⁴⁹ ZAL LJU 489, f. 2401, III, str. 74 in 75; Slovenec, št. 161, 16. 7. 1944, str. 4, Prepoved kopanja v Trnovskem pristanu.

njem po nizki vodi, pogumnejši kopalci pa jo režejo zdaj proti kopališču na Ljubljani, zdaj v globoko vodo Gruberjevega kanala. Na Špici je pravo ljudsko kopališče. Nič te ne stane, prideš kadar hočeš in greš kadar hočeš in konec koncev tudi ni potrebno, da bi nosil elegantno kopalno obleko po najnovejši modi. Važno je samo to, da si dostojno napravljen. Posamezne družine skrbijo za ljudsko zabavo. Nekateri prinašajo seboj glasbene instrumente, drugi žoge, tretji igralne karte. Tako se zabavajo in sončijo, ko pa jim postane prevroče, se podajo spet v hladne valove Ljublanice. So pa spet taki, ki hodijo samo na Ilirijo. Tam so udobnejše slačilnice, tam je stoječa voda, pa otroško brodišče, skakalne naprave in podobno. Ilirija je zbirališče ljubljanske športne družbe, /.../. Malokdaj boš videl Ilirjana na kopališču na Ljubljani.”¹³⁵⁰

---

¹³⁵⁰ Slovenec, št. 180, 10. 8. 1943, str. 2, Kje in kako preživljajo Ljublančani letošnje počitnice.

Sprehodi in promenada

“Ljubljana slovi kot mesto z lepo okolico. In resnica je to. Izbira je zelo težavna. Kam gremo jutri? Se vprašujejo na predvečer prijatelji in znanci, – kam greva? Se pobarata on in ona in “veš, tam je dobro vino,” vzpodbujata vinski bratec brata.”¹³⁵¹ Po okupaciji oziroma po obžičenju mesta so izleti v okolico odpadli. Ljubljančani so se morali zadovoljiti s krajšimi potmi. “Danes je šel na izlet v Štepanjo vas, skozi Moste in Zeleno jamo, vidiš /.../, kako krasno okolico imamo, da lahko tako lepe izlete delamo.”¹³⁵² Na Grad, na Rožnik in na Podrožnik. Radi so se sprehajali tudi po mestnih parkih in po Večni poti.¹³⁵³ Bellevue, ki je bil pred vojno priljubljena sprehajalna točka in središče večernih prireditev, je po okupaciji postal prebivališče italijanskega okupatorja ter kasneje nemškega.¹³⁵⁴ Vendar to Ljubljančanov ni odvracalo od zahajanja v Tivoli. Mestna občina je leta 1880 Tivoli polepšala s stalnim ribnikom, ki je sprehajalce spomladi, poleti in jeseni razveseljeval s čolnarjenjem, pozimi pa z drsanjem.¹³⁵⁵ Otroci so poleti 1943 dobili v Tivoliju ob ribniku novo igrišče “Otroški paradiz”.

Na igrišču je bila gugalnica in vrtiljak, bazen z nizko vodo, kolobar s sipo (peskovnik). Naval je bil velik,

---

¹³⁵¹ Suchy: Ljubljanski tipi, str. 116.

¹³⁵² ZAL, LJU 439, t. e. 1, ovoj 1, dopisnica za Hedo Perovič, 23. 6. 1943.

¹³⁵³ Andrejka, Rudolf: Ljubljana, die Hauptstadt Sloveniens. Ljubljana 1929.

¹³⁵⁴ Spodnja Šiška v revolucionarnem delavskem gibanju in v NOB. Ljubljana 1987, str. 10.

¹³⁵⁵ Pozdrav iz Ljubljane. Mesto na starih razglednicah. Ljubljana 1985, str. 84.

Otvoritev otroškega igrišča v Tivoliju (v ospredju ljubljanski župan Leon Rupnik in tedanji visoki komisar Giuseppe Lombrassa), 11. 7. 1943. MNZS

vsi otroci pa niso točno vedeli, kaj pomenita besedi red in tovarišstvo. Tako so si prislužili javni opomin:¹³⁵⁶ “Spet poudarjamo in opominjamo majhne in velike obiskovalce otroškega paradiža na županove besede, da je Otroški paradiž last najmanjših Ljubljančank in Ljubljančanov, torej predvsem otrok, ki še ne hodijo v šolo. Že pri otvoritvi pa so dečki, stari po 10 in tudi več let, zaslužili prav strog ukor, ker svojih manjših tovarišev niso pustili k malinovcu in bonbonom, še manj pa na vrtiljak in gugalnici.”¹³⁵⁷ V paradižu so otroke razveseljevali mali jagenjčki in dva oslička. Najmlajše sta prevažala v majhnem vozičku, malo starejši pa so ju smeli tudi jahati. Poskrbljeno je bilo za varnost tistih otrok, ki so prišli na igrišče sami, saj so nad njimi bdele od mesta najete varuške.¹³⁵⁸ V Tivoliju pa Ljubljančani niso doživljali samo lepih zgodb, kar velja še posebej za vojni čas: “Šel sem v Tivoli proti Tičistanu. /.../. Ko sem zaman klical svoje male prijatelje [veverice, op. av.], se mi je približal star

¹³⁵⁶ ZAL, LJU 489, f. 2396, II A/13, str. 508–517.

¹³⁵⁷ Slovenski dom, št. 157, 14. 7. 1943, str. 2, V otroškem paradižu je zelo živahno.

¹³⁵⁸ ZAL, COD III, Rokopisne knjige, t. e. 127, a. e. 98, Javne občinske seje 1941, 1942, Zapisnik pete redne javne seje mestnega sveta ljubljanskega, str. 135.

Promenada med italijansko okupacijo. MNZS

gospod in rekel: “Ni jih več ...” “Kako to ...?” “Italijani so vse podavili ...” Tudi siničke in ščinkavci niso več prišli iz mojih ust vzet drobtin ali sončničnih semen. Le v velikih lokih so me obletavali in sedali daleč od mene.”¹³⁵⁹

Tivoli je bil zanimiv tudi zaradi Ljubljanskega velesejma, ki pa nemške okupacije ni dočakal,¹³⁶⁰ in promenade:¹³⁶¹ “Promenada je bila oblika druženja, pri kateri je prišel družabni vidik najbolj do izraza. Srečati znance in spoznati nove, zanimive ljudi in biti sam opažen, to so bili glavni motivi za obiskovanje promenade. Zato so se je udeleževali vsi sloji prebivalstva, od najpremožnejših do revnih /.../, od starih do najmlajših.”¹³⁶² Ljubljanska promenada, ki se je po prvi svetovni vojni skoncentrirala v glavnem na današnjo Cankarjevo ulico in Tivoli, je potekala celo leto. Obisk promenade je bil

¹³⁵⁹ Kociper: Kar sem živel, str. 65.

¹³⁶⁰ O velesejmu: Andrejašič, Alenka: Ljubljanski velesejem (1921–1941). Diplomaska naloga. Ljubljana 1993.

¹³⁶¹ Več o zgodovini promenade v Ljubljani Jerman, Katja: Promenada v Ljubljani. Diplomaska naloga. Ljubljana 2001; ista: Promenada v Ljubljani. Ljubljana 2003 (dalje Jerman: Promenada); Pozdrav iz Ljubljane. Mesto na starih razglednicah. Ljubljana 1985, str. 71sl.; Ovsec, Damjan: Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne. Idrija 1979, str. 99–109.

¹³⁶² Cvirn, Janez: Kri v luft! Čreva na plot! Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja. Celje 1990, str. 64.

odvisen od vremena, saj se v močnem deževju, mrazu in gosti megli sprehajalcem ni ljubilo iz hiš. Tudi v času vojne je promenada ostala priljubljena, predvsem ob nedeljah. Nedelja je bila pravi promenadni dan. Nihče ni smel manjkati:¹³⁶³ “Po maši sem šla z Mileno in Majdo po promenadi.”¹³⁶⁴

---

¹³⁶³ Ustni vir: Vilma Bukovec, Justi Pleterski, Tomaž Weber, izjave pri avtorici. Dru-
gačni podatki v: Jerman: Promenada, str. 79sl.

¹³⁶⁴ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 31. 8.
1941.

Otroška igra

Poleg raznih družinskih iger je bila tudi v času vojne vedno in povsod prisotna otroška igra. Otrok pri niti motila niti zima, še manj poletje. Igrali so se doma, na dvoriščih, v parkih, v šoli, še celo v zakloniščih: "To posedanje v zaklonišču je lahko kaj dolgočasno, toda za nas ni bilo tako. Od nekod je nekdo privlekel lutkovni oder pa Gašperčka pa policaja pa lopova. Igrice so bile preproste."¹³⁶⁵

Otroci so vojne dogodke očitno spremljali z zavedanjem, saj so kot odraz tega doživljanja nastale tudi povsem nove igre: "Franci in Stanko sta imela leseni puški z jermeni, ki sta si jih naredila sama. /.../. Z njima sta tekala okrog hiše, hleva ali kozolca in vpila: "Pok, pok, pok. Si že mrtev!" Franci je predlagal, da se gremo vojno. Toda – kako naj se vojskujem, če nimam puške?! Franci je menil, da to ni ovira, da bom pa vojni ujetnik. /.../. V vlogi ujetega Rusa, ki hodi spredaj, sem se počutil čisto dobro. Prav lepo bi se igrali, če ne bi Stanko vso igro pokvaril. Menil je, da je treba vojnega ujetnika tepsti."¹³⁶⁶ Starši in šolniki se teh igric niso najbolj razveselili. Bolj prav se jim je zdelo, če so si otroci izbrali igre, ki so poleg telesa razgibale tudi njihovo glavo in duha. V času vojne je izšla knjiga z naslovom Veselja dom, ki je ponujala predvsem tak način sprostitve: "Oziralni smo se na vse letne čase, na igre na prostem in v

---

¹³⁶⁵ Žagar: Vojna, str. 66.

¹³⁶⁶ Prav tam, str. 22.

Otvoritev otroškega igrišča v Tivoliji, 11. 7. 1943. MNZS

sobi, na igre, ki se v njih telo razgiblje, in na igre, ki bistrijo duha.”¹³⁶⁷ Knjiga je bila odraz težkih časov in je otroke hote ali nehoče navajala na skromnost. Ponujala je igre, pri katerih ni bilo potrebno uporabljati kakšnih posebnih pripomočkov (izdelava voščilnic, izdelava igrač iz raznega odpadnega materiala, razne športne igre). Še bolj pa so bile zaželenе igre, pri katerih otroci pripomočkov sploh niso potrebovali (uganke, “zajčki” na steno, gibalne, pevske in dramske igre idr.).

Kupljene igrače in razni drugi igralni pripomočki so bili v tem času zelo dragi in zato prava redkost. Za punčke je bilo potrebno odšteti od dobrih 1.600 do dobrih 4.000 lir, za pleten voziček od dobrih 1.500 do dobrih 2.500 lir, za aluminijaste posodice dobrih 260 lir in za vrvice za skakanje skoraj 60 lir. Risanke so stale do skoraj 40 lir, barvice (12) pa malo manj kot 50 lir.¹³⁶⁸ Že tako težko dostopne igrače so oktobra 1942 postale sanje. V uradnem listu je bila objavljena prepoved izdelovanja igrač. Prodaja že izdelanih igrač pa je bila dovoljena do 1. marca 1943.¹³⁶⁹ V začetku leta 1944 je bilo izdelovanje in prodajanje igrač ponovno dovoljeno, a le

¹³⁶⁷ Veselja dom. Igre in razvedrila v družini. Ljubljana 1942, str. 8.

¹³⁶⁸ ARS, AS 208, f. 1, 217/3, januar 1945.

¹³⁶⁹ Sl. list, št. 86, 28. 10. 1942, str. 644 in 645, Prepoved izdelovanja in prodaje igrač.

tistih, narejenih iz neracioniranih materialov, pridobljenih na domačem trgu. Tisti starši, ki svojih otrok niso mogli razveseliti niti s takimi igračkami, so ob posebnih priložnostih obiskali starinarnice, kjer se je mnogokrat našlo kakšno ustrezno presenečenje. Še bolj iznajdljivi pa so pobrskali po malih oglasih, objavljenih v dnevnem časopisju. V rubriki "prodam" ali "zamenjam" so se večkrat skrivali pravi zakladi.

Prazniki in praznovanja¹³⁷⁰

---

¹³⁷⁰ Za predvojno obdobje gl.: Tozon: Rože in trnje.

Pust(ovanje)¹³⁷¹

Med okupacijo čas pusta ni bil več tako živobarven kot nekoč. V začetku februarja 1942 je bila v uradnem listu objavljena prepoved uporabljanja mask in preoblek na javnih mestih.¹³⁷² Odpadli so pustni sprevod, plesi in pustna noč, vendar otrokom, ki so našemljeni tekali od vrat do vrat in prosili dobrot, tega nihče ni poskušal preprečiti.¹³⁷³ Po večini so odpadle tudi pustne pojedine. Krofe so sicer pekli, a verjetno manj mastne kot pred vojno.¹³⁷⁴ Ljubljančani so hrano poskusili nadoknadi z vinom. Po kronistovih zaznamkih so bile v pustnem času zelo dobro obiskane gostilne.¹³⁷⁵

---

¹³⁷¹ O pustovanju v letih pred drugo svetovno vojno Kučan, Špela: Pustovanje v Ljubljani v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. Ljubljana 2004.

¹³⁷² Sl. list, št. 12, 11. 2. 1942, str. 75, Prepoved uporabe mask in preoblek.

¹³⁷³ Ustni vir: Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

¹³⁷⁴ Pismo, naslovljeno na Martino Pogačar, 1. 3. 1944, osebni arhiv avtorice.

¹³⁷⁵ Slovenec, št. 43, 23. 2. 1944, str. 3, Dostojen predpust.

Velika noč

V prvih letih okupacije je v pričakovanju velikega praznika vladalo še veliko veselja: "Vsa Ljubljana se smeje, je dobre volje in računa na – veliko noč."¹³⁷⁶ Priprave so se začele že pred cvetno nedeljo. Ljudje so kupovali butarice, ki so jih prodajali na Cankarjevem nabrežju, ob Zmajskem mostu in tudi drugje. Med vojno je bilo prodajalcev čedalje manj. Prihajali so v glavnem le iz bližine Rudnika, pa tudi iz Bizovika in Štepanje vasi. Tako je bilo tudi butaric čedalje manj, postale pa so tudi čedalje bolj skromne in majhne, hkrati pa vse dražje. "Takšna, da bi šla v gumbnico" je stala 15 lir, nekoliko večje pa kar 50 lir. Le redke prodajalke so ponujale vejice pretihotapljene butare istrske oljke, za katere je bilo treba odšteti od 5 lir naprej.¹³⁷⁷ Butarice in vejice so bile kljub visokim cenam hitro razprodane.

Gospodinje seveda niso pozabile na veliko spomladansko čiščenje, vendar so ga opravile "na hitro". Dragocen čas so raje posvetile obdelovanju zemlje in skrbi za domače živali. Verjele so, da bo družina bolj kot čistoče vesela mize, ki ne bo povsem prazna. V teku vojne se je morala večina gospodinj zelo namučiti, da je na mizo poleg prazničnega prta postavila še kaj drugega: "Kako bomo preživeli Veliko noč? Šunka bo še ali potičke pa ne bo, ker ni nobene stvari za namazat."¹³⁷⁸ Gospodinje

---

¹³⁷⁶ Šnuderl: Dnevnik, str. 440.

¹³⁷⁷ Slovenec, št. 69, 27. 3. 1945, str. 2, Živilski trg na cvetni teden.

¹³⁷⁸ Pismo, naslovljeno na Martino Pogačar, 16. 3. 1945, osebni arhiv avtorice.

so skrb namenile tudi starim oblačilom, da bi izgledala čim bolj slavnostno: "In tako bomo čez nekaj dni dočakali Veliko noč. Oblekli se bomo v nanovo očiščeno ali prebarvano obleko, mislili bomo na potice, gnjat in pirhe in zadovoljni bomo, če bomo praznike mirno preživeli."¹³⁷⁹ Po stari navadi so se ljudje na velikonočno nedeljo udeležili cerkvenih obredov, potem pa dan ob (skromnih) prigrizkih preživeli doma v družinskem krogu, v ponedeljek so obiskovali znance ali pa so šli na krajše izlete.

---

¹³⁷⁹ Slovenski narod, št. 13, 26. 3. 1945, str. 4, Ljubljana se pripravlja na Veliko noč.

Vsi sveti in ljubljanska pokopališča

Ljubljančani so za poseben dan šteli tudi 1. november. Spomnili so se pokojnih in to dokazali z obiskom pokopališč(a). Kljub težkim časom so grobove lično uredili in jih polepšali s cvetjem: “Od jutra do večera je obiskalo grobove gotovo blizu 10.000 ljudi. /.../. Skoro vse pokopališče z malimi izjemami je na gosto posejano z majhnimi cvetnimi gredicami, na katerih kraljuje večinoma krasen cvet belih krizantem. /.../. Tramvajski promet proti Sv. Križu je bil že v nedeljo pomnožen.”¹³⁸⁰

Ljubljana je imela več pokopališč, ki so bila higijensko neoporečna. Glavno pokopališče je bilo pri Sv. Križu,¹³⁸¹ merilo je 180.942 m² in je bilo z novo progo električne cestne železnice lahko dostopno. V Ljubljani je bilo še nekaj manjših pokopališč: na Viču (10.119 m²), v Dravljah (16.205 m²), v Štepanji vasi (2.590 m²) in evangeličansko pokopališče v bližini Navja (1.190 m²), kjer od leta 1941 pokopi niso bili več dovoljeni.¹³⁸² Omeniti je potrebno tudi opuščeno pokopališče pri Sv. Krištofu (5.700 m²), severno od ljubljanske železniške postaje, ki ga je mestna občina uredila kot park in ga 13. oktobra 1938 poimenovala pokopališče “zaslužnih

---

¹³⁸⁰ Slovenski narod, št. 240, 26. 10. 1943, str. 2, Grobovi se že pripravljajo.

¹³⁸¹ Več o Žalah in nekaj o judovskem ter evangeličanskem pokopališču Piškur Milena: Ljubljanske Žale. Vodnik po pokopališču. Ljubljana 2004.

¹³⁸² Filo, Geza, duhovnik evangeličanske cerkve, mi je posredoval informacijo (po elektronski pošti, dne 14. 8. 2007), da so bili posmrtni ostanki, pokopanih na evangeličanskem pokopališču v bližini Navja, pred začetkom gradnje Gospodarskega razstavišča preneseni v skupno grobnico na ljubljanske Žale.

mož Navlje”.¹³⁸³ To častno pokopališče je bilo neke vrste slovenski Panteon, ki so ga s spomeniki zaslužnih mož dopolnjevali tudi v času vojne,¹³⁸⁴ ljudje pa so ga predvsem spomladi zelo radi obiskovali.

Pokopi rajnkih so bili klasični. Tudi do maja 1943, ko so bili v mestu opuščeni pogrebni sprevodi s krsto na konjski vpregi,¹³⁸⁵ ki so se proti pokopališču pomikali od doma oziroma iz bolnišnične mrtvašnice, se je večina pogrebov vršila iz samih Žal. Od pokojnika so se poslovili v javni mrliški vežici: “Prvotna bojazen, da bi “Žale” ne bile dovolj frekventne [zaradi oddaljenosti od centra, op. av.], se je izkazala za neutemeljeno. Večina pogrebov se vrši iz te javne mrliške veže in prebivalstvo Ljubljane je izredno zadovoljno, da mu ni treba v tesnih prostorih svojih stanovanj postavljati mrtvaškega odra.”¹³⁸⁶ Pri Mestnemu pogrebniemu zavodu so stranke lahko naročile gala pogreb, ki je stal nekaj več kot 4.000 lir, in navaden pogreb, ki se je po kvaliteti in ceni delil v pet kategorij. Skoraj 2.500 lir je bilo treba odšteti za pogreb I. razreda, za pogreb V. razreda pa le 320 lir.¹³⁸⁷

---

¹³⁸³ Več o tem Piškur Milena, Žitko Sonja: Ljubljansko Navje. Ljubljana 1997. O Navju in Žalah tudi: Wester, Josip: Navje in Žale. V: Kronika slovenskih mest, 1938, št. 4, str. 243.

¹³⁸⁴ Za izdelavo spomenikov dr. Antonu Korošču, ki je bil na Navjah pokopan kot zadnji, in dr. Francu Kulovcu je bil na seji mestnega finančnega odbora 9. 8. 1941 odobren kredit v znesku 50.000.- lir. V: ZAL, COD III, Rokopisne knjige, t. e. 127, a. e. 98, str. 215.

¹³⁸⁵ ZAL, COD III, Rokopisne knjige, t. e. 127, a. e. 99, str. 73.

¹³⁸⁶ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 17, Letno poročilo 1940, str. 28.

¹³⁸⁷ ARS, AS 208, f. 1, 218/7, marec 1945. Mrhovino je pokopaval mestni konjač v Mestnem logu. Zaradi močvirnega terena je bilo razkranjanje upočasnjeno, tako da okužbe okoliških travnikov niso bile izključene. V: ARS, AS, Oddelek II, Neurejeno gradivo Prevoda, Relazione annua. 1941.

Miklavž(evanje)

Največji otroški praznik je na Kongresnem trgu vsako leto pričaral tradicionalni (med okupacijo močno "racioniran") Miklavžev sejem. Največ vika in krika so povzročali prodajalci šib, ki so svoje blago vneto ponujali mimoidočim.¹³⁸⁸ Pravo veselje so otroci doživeli v Narodnem domu, kjer se je vsako leto odvijalo javno miklavževanje, čeprav so po tihem računali, da jih bo sveti mož obiskal tudi doma. Otroške želje so v vojnem času postale skromnejše, saj so jim matere razložile, da sv. Miklavž v tako hudih časih nima priložnosti za nakup lepih in dragih daril. Otroška pisemca sv. Miklavžu so bila tako krajša. Neka deklica je zapisala: "Ljubi gospod Miklavž! Zelo rada bi imela novo punčko, ker ima moja Martica razbito glavo. Če ne moreš dobiti nove punčke, pa kupi na starini malo rabljeno, samo da bo imela celo glavo. Ali pa prinesi kar moji Martici novo glavo, bom tudi zadovoljna. Te srčno pozdravlja tvoja Metka."¹³⁸⁹ Otroške želje so bile res skromnejše in skromne, njihovo pričakovanje in veselje pa zato ni bilo nič manjše. Na predvečer Miklavževega prihoda so vsi otroci nestrpno čakali, da se zasveti soba in pride svetnik. Na vse načine so se trudili, da bi ostali budni in tako priča njegovemu prihodu. Premagal jih je spanec in šele zjutraj so hiteli gledat, kaj je vrli mož pustil v nastavlje-

---

¹³⁸⁸ Slovenski narod, št. 48, 4. 12. 1944, str. 2, "Racionirano" veselje na Miklavževem sejmju.

¹³⁸⁹ Prav tam, str. 5, Miklavž pregleduje tudi male oglase v dnevniku.

nih jerbaščkih. Vsi starši in stari starši so se potrudili, da bi otroci v njih našli kar čim več: “Prinesel Miklavž Marinki pri stari mami blago za oblekco /.../ pa lepe igrače”.¹³⁹⁰ Praznično vzdušje je zajelo tudi otroke tistih staršev, ki so v košarico lahko položili le par jabolk in kakšen svinčnik.

---

¹³⁹⁰ Osebni dnevnik Ljubljančanke (brez imena), osebni arhiv avtorice.

Božič(ni večer)

V dnevih pred tem družinskim praznikom so bil med vojno v dodatni stiski vsi tisti, ki so želeli obdariti svoje bližnje, še posebej pa žene in matere, ki so se spraševale, kako naj pripravijo čim lepše praznovanje. Nasvete za obdarovanje so poleg prijateljev nudile tudi razne revije: “Kako naj darujemo, ko je vse na točke?” se ta ali ona s skrbjo vprašuje. Nič skrbi, ljuba moja, za lepo in ljubo božično darilo ne potrebujemo točk, samo dobre volje, ljubezni in okusa. /.../. Rokavice niso na točke. /.../ – toaletno milo. /.../. To darilo ni samo domiselno, temveč je tudi izraz pozornosti in današnjemu času ustrezajočega okusa.”¹³⁹¹ Revije so iz zagate poskušale rešiti tudi gospodinje: “Pomagajte si s kakšno divjačino, morda imate doma kakšnega domačega zajčka, ki ga, če je velik, spečete, če je manjši ocvrete. Pri znancih ali kje drugje dobite morda tudi kakšno kokoš, /.../. Tako pripravite na sveti večer večerjo, ki jo sestavite iz kakšne divjačine v kvaši, narezka, kompota, kakšnega drobnega peciva ali pa potice, za moške pri hiši pa steklenico vina. /.../, da daste svojemu domu tudi nekaj svečane domačnosti. Iz omare vzemite bel prt, ki ga sicer varujete pred vsemi nezgodami. Prav gotovo imate v omari za posodo spravljen praznične krožnike, sklede in drugo posodo. /.../. Za praznike si privoščite tudi še to razkošje, da dobro zakurite eno izmed sob in preseli-

---

¹³⁹¹ Družinski tednik, št. 51, 18. 12. 1941, str. 6, Ti meni, jaz tebi.

te vanjo vso svojo družino.”¹³⁹² Taki nasveti pa niso bili primerni za vse Ljubljančane, veliko jih je bilo primornih praznovati skromneje, a vendar lepo. Za domačimi vrati se je namreč odvijal ritual, podoben predvojnemu. Otroci so imeli nič koliko drobnega in veselega dela z jasljami. Nabirali so mah, največkrat izpod zapadlega snega, popravljali okrušene pastirce in ovčice, iskali stare božične okraske.¹³⁹³ Predvsem pa so se radovedno sukali okrog drevesca, ki je čakalo na svojo slavnostno opravo: “Na Cankarjevem nabrežju so že nekaj dni pred tem pokupile ljubeče ljubljanske mamice božična drevesca in smrekove veje”.¹³⁹⁴ Matere so z žarom opazovale svoje otroke in se vneto vrtele po kuhinji: “Miče peče kekse in potico. Je to preko razmer, a naj bo nekaj za božične iluzije.”¹³⁹⁵

Na božični večer je mnogo Ljubljančanov obiskalo grobove svojih bližnjih in polnočnico, ki je bila zaradi strogih odredb o zatemitvi in policijski uri prestavljena na večerne ure božične vigilije.¹³⁹⁶ Praznovanje so nadaljevali in zaključili doma in kljub slabim časom so se mnogi strinjali, da so imeli lep večer: “Sinoči smo imeli lep sveti večer. /.../. Fanta sta napravila jaslice s figurami iz lesa, z mahom in palmami, ki sta jih Miče in Olgica delali prejšnje večere. V štalci je gorela mala električna žarnica. Bonček je zaigral ‘sveta noč’”.¹³⁹⁷

Vsa leta okupacije pa je verjetno prav vse Ljubljančane družila skupna želja: “Bog daj, da bi bil prihodnji božič /.../ v zlati svobodi!”¹³⁹⁸

---

¹³⁹² Prav tam, str. 7, Gospodinjam za Božič.

¹³⁹³ Vrtec, december 1943/44, št. 4, str. 53, Francetovi božični prazniki.

¹³⁹⁴ Slovenski narod, št. 51, 27. 12. 1944, str. 4, Božični prazniki v Ljubljani.

¹³⁹⁵ Šnuderl: Dnevnik, str. 230.

¹³⁹⁶ Ljubljanski škofijski list, št. 9–12, 31. 12. 1941, str. 79. Božična polnočnica.

¹³⁹⁷ Šnuderl: Dnevnik, str. 231.

¹³⁹⁸ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 25. 12. 1941.

Silvestrovo

Zadnji dan leta je bilo mesto čez dan precej polno. Na ulicah so se pojavljali koledniki in sveti Trije kralji, ki so prepevali priložnostne božične pesmi in voščili mimoidočim srečno novo leto.¹³⁹⁹ Ljubljancani so opazili, da je med okupacijo število prvih in drugih poskočilo, vendar: "Po zunanosti in opremi pa ste se lahko na prvi mah prepričali, da jim je poglavitna stvar puščica, v katero so pobirali desetice, dvajsetice in petdesetice. /.../. Lepa in prikupna navada nekdanjih kolednikov, ki so obiskovali pred novim letom hiše in prepevali stare ljudske pesmi, se je spremenila v zasebne nabiralne akcije. /.../. Vse kaže, da koledniška navada ne bo izumrla kakor grozi marsikateri drugi lepi ljudski šegi, fantičkom pa, ki bodo še te dni obiskovali hiše, priporočamo malo več truda pri "režiji nastopanja" in pri izbiri pevskega programa."¹⁴⁰⁰ Proti popoldnevu pa so ulice glavnega mesta postale tihe in prazne. In take so tudi ostale. Silvestrovi večeri in noči so šli v vojnem času v zaton brez hrupa in bučnih javnih prireditev. Zaradi vojnih razmer so namreč odpadli silvestrske prireditve in plesi. Večina Ljubljancanov je praznovala doma, ponekod "v iskrenih pomenkih in razgovorih, drugod pa z raznimi družabnimi igrami in zabavami."¹⁴⁰¹

¹³⁹⁹ Slovenec, št. 1, 3. 1. 1945, str. 3, Vsakdanja Ljubljana po kronistovih zapiskih.

¹⁴⁰⁰ Slovenec, št. 2, 3. 1. 1943, str. 3, "Trije kralji" romajo po mestu.

¹⁴⁰¹ Slovenec, št. 1, 3. 1. 1945, str. 3, Vsakdanja Ljubljana po kronistovih zapiskih. Ob prehodu starega v novo leto.

“Zadnjega nisem letos nič napisala. Bila sem ves dan v pisarni. Ko sem prišla domov sem pomagala delati obložene kruhke za dobro pričakovanje novega leta. Za večerjo smo imeli krompir z repo in rebrca. /.../. Nato smo igrali tombolo. /.../. Ob enajstih smo se vrgli na čaj in kruhke. Bilo je izvrstno in sem le želela, da bi mogli vsi prihodnje Silvestrovo tako dobro praznovati. Bog je čudežno bdel nad Ljubljano in lahko rečem še posebno nad našo hišo.”¹⁴⁰²

---

¹⁴⁰² ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 1. 1. 1942.

God in rojstni dan

V začetku okupacije so nekateri god praznovali še bolj razkošno: "Lepo so mi včeraj proslavili god. Miček mi je dal cvetice, Bonček gamaše, Boris La Toja, Olgica pepelnik in steklenico vina. Miček je napravil imenitno torto kot v nekdanjih časih."¹⁴⁰³ Sčasoma pa je pri večini prevladala skromna navada, da so godovniku na predvečer priredili zgolj "ufreht" z "glasbili": kuhinjske pokrovke, trobila zvita iz papirja, kozarec in žlička, glavniki s svilenim papirjem, škafovi in kuhalnici: "Trobila so tulila, žličke v kozarcih so zvončkljale, pokrivače so tolkle druga ob drugo, glavniki so cvilili in kuhalnici so udarjale po škafovi. Bil je tak trušč, da je človeku skoraj ušesa razneslo."¹⁴⁰⁴ Drobna darila so postala redkost, morda le šopek rož in napitnica. Tudi rojstnodnevniki večjega razkošja niso bili deležni, delno tudi zato, ker praznovanje tega praznika takrat še ni bilo tako razširjeno.

---

¹⁴⁰³ Šnuderl: Dnevnik, str. 189.

¹⁴⁰⁴ Vojskovič: Hiša, str. 31 in 32.

Nedeljska maša, procesije in romanja

Ob začetku okupacije je bilo v Ljubljani devet župnih cerkev:¹⁴⁰⁵ sv. Jakoba na Florjanski ulici, sv. Nikolaja oziroma stolna, Marijinega oznanjenja oziroma frančiškanska, sv. Petra, sv. Janeza Krstnika v Trnovem, sv. Frančiška v Spodnji Šiški, sv. Cirila in Metoda za Bežigradom, sv. Antona na Viču, sv. Družine v Mostah. Najmlajša ljubljanska fara je bila fara v Zgornji Šiški s cerkvijo sv. Roka, katere legitimnost je visoki komisar potrdil z odlokom z dne 5. maja 1942.¹⁴⁰⁶ Ustanovljena je bila zaradi vojnih razmer, v njo so bile namreč vključene vse vasi, ki so pred letom 1941 spadale v župnijo Št. Vid nad Ljubljano, katere jedro je z župno cerkvijo vred po okupaciji ostalo na nemškem okupacijskem ozemlju.¹⁴⁰⁷ Poleg župnih cerkev je bilo v prestolnici še več kot deset katoliških cerkev, starokatoliška cerkev z župnim uradom na Kolodvorski ulici, evangeličanska župna cerkev na Gosposvetski cesti in pravoslavna cerkev sv. Cirila in Metoda v Trubarjevem parku.¹⁴⁰⁸

Ljubljanske cerkve so pred in tudi med vojno odigrale pomembno družabno vlogo. Ljubljančani so se v njih zbirali na vse zapovedane praznike, tudi ob nede-

---

¹⁴⁰⁵ Informatore-Informator. Ljubljana 1941, str. 79.

¹⁴⁰⁶ Ljubljanski škofijski list, št. 4–6, 30. 5. 1942, str. 32, Župnijski urad v Zgornji Šiški v Ljubljani.

¹⁴⁰⁷ Slovenec, št. 4, 6. 1. 1945, str. 4, Kaj pripovedujejo matrike ljubljanskih župnij.

¹⁴⁰⁸ Elenco delle strade, vie e piazze di Lubiana, degli uffici statali, pubblici, ecc./Seznam ljubljanskih ulic, trgov, javnih uradov itd. Ljubljana 1942, str. 33.

ljah.¹⁴⁰⁹ “Nedeljska maša je postala središče pobožnosti in življenja slovenskega katoličana, običaji, povezani z vsakdanjim življenjem posameznika (po koledarskem oziroma cerkvenem letu), pa so bili zelo tesno povezani s cerkvenim življenjem. /.../. Ljudje so svojo pobožnost izražali z naslednjimi oblikami čaščenja: angelovo čaščenje, rožni venec, litanije, šmarnice, ure molitve pred Najsvetejšim, križev pot, svete stopnice, božji grob, jaslance, procesije in romanja.”¹⁴¹⁰

Procesije, ki so “javni bogočastni sprevodi ali obhodi, pri katerih vodi vernike duhovščina navadno iz enega svetega kraja v drugega”,¹⁴¹¹ so bile v Ljubljani zelo priljubljene. Najpomembnejša je bila prav gotovo procesija sv. Rešnjega Telesa, prednjačila je tista, ki jo je pripravila cerkev sv. Nikolaja. Začela se je s slovesno mašo v stolnici, potem se je odpravila po ulicah. Po Stritarjevi se je kolona vila do frančiškanske cerkve, kjer je bil prvi blagoslov. Nato je krenila po Wolfovi ulici na Kongresni trg, kjer je bil pred spomenikom sv. Trojice drugi blagoslov. Procesija je pot nadaljevala po Vegovi ulici, Emonski cesti in Zojzovi cesti, kjer je pred šentjakobskim znamenjem potekal tretji blagoslov. Nato se je premikala po Starem trgu, Mestnem trgu in pred mestno hišo doživela četrti blagoslov. Udeležba te procesije je bila res številna, tudi med vojno. Prisostvovali so ji sledeči udeleženci: društva, bandero Naše ljube Gospe (gojenke šolskih sester idr.), Ženske Marijine družbe, bandero presvetega Rešnjega Telesa, narodne noše, kraljevi karabinjerji z godbo, zastopstva stanovskih zbornic in drugih javnih korporacij, sosvet Ljubljanske pokrajine oziroma mestni župan z občinskim svetom, duhovščina z Najsvetejšim, visoki komisar s civilnimi in vojaškimi pomembneži.¹⁴¹² Procesije so se vile tudi iz trnovske, bežigradske, moščanske in frančiškanske cerkve ter iz cerkve sv. Petra.

---

¹⁴⁰⁹ Ljubljanski verniki so radi združili potrebno s koristnim, kar je kazala vedno polna cerkev na Rožniku.

¹⁴¹⁰ Jan, Darja: Povezanost cerkve in njen vpliv na življenje posameznika. V: Podobe družabnosti, ur.: Monika Kokalj Kočevar. Ljubljana 2005, str. 72.

¹⁴¹¹ Potočnik A.: Procesije v stari in novi Ljubljani. V: Kronika slovenskih mest, 1940, št. 1, str. 1.

¹⁴¹² Slovenec, št. 137, 12. 6. 1941, str. 6, Procesija sv. R. T. v stolnici.

Procesija prečka Kongresni trg. Foto: Jakob Prešeren, MNZS

Okupacija je prizadela tudi romarje, saj je njihov najljubši romarski kraj Brezje postal nedostopen. Tako sta postali med drugimi najbolj obiskani Marijina božja pot na Dobrovo pri Ljubljani in romarska pot na Kurašček. Tam se je ljudi, ki so prosili za mir, trlo predvsem za veliki in mali šmaren.¹⁴¹³ Po obžičenju mesta so se Ljubljančani zatekali predvsem k rakovniški Mariji Pomočnici, kjer so se odvijale razne slovesnosti.¹⁴¹⁴ Zadnjo besedo v pričujoči monografiji naj ima Ljubljančan Miran Pavlin, zato citiram izsek iz njegovega objavljenega dnevnika, ki oriše eno izmed rakovniških procesij, namenjenih vsem romarjem: “Popoldne sem se namenil na Rakovnik, kjer je praznovanje Marije Pomočnice kristjanov. Prirejajo procesijo, ki daje fotografu mnogo zanimivih motivov. Dobro sem preštudiral vrstni red procesije, ki je bil danes priobčen v dnevniku Slovenec. Seznam je dolg, saj obsega kar 31 točk. Tako sem zvedel, da bodo

¹⁴¹³ Slovenec, št. 187, 10. 8. 1941, str. 3, Marijina božja pot na Dobrovi pri Ljubljani; prav tam, Kurašček. Vrh lepega razgleda in oddiha.

¹⁴¹⁴ Slovenec, št. 120, 22. 5. 1941, str. 4, Ljubljana in isto, št. 123, 27. 5. 1941, str. 3, Nedeljska slovesnost na Rakovniku.

igrale tri godbe, v procesiji pa se bodo zvrstili ministranti, belo oblečeni dečki, belo oblečene deklice, narodne noše, redovnice, duhovščina, verske organizacije, potem Fantovski odseki v krojih, Dekliški krožki v krojih, pevski zbori in še mnogo drugih organiziranih skupin.

Na prostoru med rakovniško cerkvijo in Dolenjsko cesto je pričakovala procesijo množica ljudi. Večina so bili verniki, mnogo pa je bilo tudi gledalcev”.¹⁴¹⁵

---

¹⁴¹⁵ Pavlin, Ljubljana 1941, str. 147.

Povzetek

Monografija opisuje življenje prebivalcev Ljubljane med drugo svetovno vojno, pri čemer nazorno pokaže, da se je nemški "fantom", ki je od aprila 1941 na prestolnico prežal že pri Šentvidu, v vsakdanje življenje vpletal veliko manj od italijanskega okupatorja. V času nemške okupacije so se v okviru neke vrste slovenske avtonomije na področju t. i. Ljubljanske pokrajine oblasti celo trudile, da bi izboljšale življenjski standard prebivalcev, vendar zaradi dolgotrajne vojne to ni bilo mogoče. Poleg spremembe vsakdanjika Ljubljančanov monografija prikaže tudi novo podobo samega mesta in razkrije, da na zunanji videz prestolnice niso vplivali le obvezna zatemnitev, policijska ura in drugi ukrepi okupatorja, temveč predvsem vsesplošno pomanjkanje. To potrjujejo dolge čakalne vrste pred trgovinami, spreminjanje mestnih parkov v njive, okrnjen promet, ki se je zaradi pomanjkanja bencina odvijal samo s kolesi, tema, v katero je bilo mesto ovito zaradi pogostih redukcij elektrike in še marsikaj drugega.

Ljubljana je v času med prvo in drugo svetovno vojno doživela znaten razvoj. Leta 1935 je na predlog ministrstva za notranje zadeve pod svoje okrilje sprejela precej primestnih občin s skoraj 20.000 osebami in tako z 80.000 prebivalci in več kot 17.000 gospodinjstvi na 6538 km² postavila temelj za novo "Veliko Ljubljano". Po združitvi se je mestna občina prizadevala za čim večji napredek vseh nivojev življenja v prestolnici, hkrati pa je skrbela za razvoj infrastrukture mesta in za njegovo

zunanjo podobo. Urejala je parke, sprehajališča, tržnico in Žale ter marljivo gradila razne objekte. Kljub trudu mestnih oblasti je univerzitetno mesto Ljubljana ob začetku druge svetovne vojne še vedno spominjalo na dolgo vas. Med pristnimi meščanskimi hišami so stale v strogem centru prave kmetije. Njive in vrtovi so zavzemali polovico mestne površine. Obdelovanje teh pa je bilo glede na podatke neuradnega popisa iz leta 1931 postranska dejavnost večine Ljubljančanov. Po popisu je bilo skoraj 60% Ljubljančanov zaposlenih, od tega malo manj kot 30% v industriji in obrti, skoraj 24% v javnih službah, svobodnih poklicih in vojski, 20% v trgovini in prometu, 25% oseb pa je bilo uvrščenih pod razdelek "ostalo", kar pomeni, da so bili rentniki ali pa brez poklica. Preostalo malenkost so tvorili tisti, ki so se deklarirali za poljedelce, živinorejce ali gozdarje. Ti podatki jasno kažejo, da je bila prestolnica kljub podeželskemu videzu povsem upravičena do naziva upravnega središča takratne Dravske banovine.

V drugi polovici 30. let prejšnjega stoletja se je s krepitvijo nacistične Nemčije in z njenimi pripravami na uresničitev ideje o "Veliki Nemčiji" oziroma z napadom Nemčije na Poljsko, ustvarjala vojna psihoza. V Ljubljani je bilo vojno čutiti še preden je bila Slovenija neposredno ogrožena. Že spomladi 1939 je bila izdana uredba o zaščiti prebivalstva v vojnem času in jeseni istega leta uredba o državni mobilizaciji. Septembra 1939 je bil pri ljubljanskem mestnem poglavarstvu ustanovljen XI. zaščitni urad, ki je bil zadolžen za zaščito pred napadi iz zraka, pa tudi za preskrbo rezervne hrane in podpora pomoči potrebnim družinam. Mesto je bilo razdeljeno na 11 rajonov z zdravstvenimi, gasilskimi in tehničnimi ekipami, ki so organizirale in vodile dnevne in nočne zaščitne vaje. Oblasti so si želele, da bi bilo civilno prebivalstvo na vojno čim bolj pripravljeno. Največje spremembe so se v času pred začetkom vojne pokazale v preskrbi. Poleg draginje je Slovence že spomladi 1940 pestilo pomanjkanje osnovnih življenjskih potrebščin. Tako je bilo kot neizogibno uvedeno t. i. dirigirano gospodarstvo. Med prvimi ukrepi je bil predpis o varčevanju z mesom in uvedba mesnih in brezmesnih dni. Sledile so uredbe, ki so določale prodajo moke in peko

kruha, kmalu pa še nakaznice za kruh in moko, ki so hkrati regulirale prodajo testenin in drugih izdelkov iz pšenične in ržene moke. Kljub že očitni stiski v letih 1939 in 1940 Ljubljančani lakote niso trpeli.

Po zasedbi je italijanski okupator pustil predvojno upravno-politično razdelitev skoraj nedotaknjeno in to tako na državnem kot tudi na mestnem nivoju, pri čemer je na vsa pomembna mesta postavil Italijane. Ljubljanski župan je bil sicer Slovenec, vendar je namesto njega dejansko odločal italijanski civilni oziroma visoki komisar. Krojil je politično, gospodarsko, kulturno ter celo socialno in družabno življenje prebivalcev Ljubljanske pokrajine oziroma Ljubljane. V oči bode tudi ukrep italijanskega okupatorja, ki je prestolnico celo fizično spremenil v neke vrste taborišče. Ljubljana je bila center odporniškega gibanja in so v njej potekali oboroženi spopadi, zato je bila zaradi lažjega nadzora februarja 1942 obdana z žico. Okupator je v tako zastraženem mestu izvajal čistke, aretacije in deportacije. Z mnogimi prepovedmi in zapovedmi je ujetnikom za žico življenje še dodatno okrnil.

Glede preskrbe so se Ljubljančani znašli v nezaviljivem položaju že prvi mesec okupacije. Takrat je nova državna meja odrezala od Ljubljane njeno gospodarsko zaledje na severu. Zadnjo vez z okolico pa je mesto, preplavljeno s tisoči beguncev, zgubilo po obžičenju. Organizacije, ki so za čim bolj urejeno preskrbo skrbele pred vojno, so v vojnem času pod novim imenom in nadzorom oblasti delovale dalje, ustanovljene pa so bile tudi nove – italijanske. V veljavi je ostala omejena prodaja moke, kruha in testenin, pa tudi predpis o peki kruha iz mešane moke. Sledila je omejena potrošnja mesa in mleka, čedalje več osnovnih življenjskih potrebščin se je dalo kupiti zgolj z živilskimi nakaznicami. Vsem potrebščinam, tudi racioniranim, so močno poskočile cene. Italijanski uradniki so obljubljali zaustavitev rasti cen oziroma dvig plač. Vse je ostalo le pri besedah. Prebivalci glavnega mesta so se lahko zanesli edino na lastno iznajdljivost. Na pomoč tistim, katerih obstoj je bil ogrožen, predvsem beguncem, so priskočile organizacije socialne pomoči. Ta je bila v mestu razvejana že nekaj let pred vojno, v času vojne pa je svoje delovanje

še okrepila, čeprav je bila v času italijanske okupacije dovoljena le dobrodelnost v sklopu fašističnih institucij oziroma pod budnim očesom države. Prisotnost italijanskega okupatorja pa je bilo občutiti še posebej v šolstvu in tudi v kulturi. Visoki komisar je že prvo leto okupacije z odredbo ukinil vse spominske dneve in šolske svečanosti, ki so bile do takrat stalnica v slovenskem šolskem sistemu. Znižal je starostno dobo za šolsko obveznost, tako so postali otroci šoloobvezni s šestimi leti. Predpisal je nove učne načrte, pri čemer k sreči ni poskušal črtati pouka slovenskega jezika oziroma je dopustil, da se je v tem jeziku celo poučevalo. Novi učni načrti so z urnika ljudskih in srednjih šol zbrisali srbohrvaščino in vpisali več ur italijanščine tedensko. Velike spremembe so bile storjene tudi na področju pouka zgodovine in zemljepisa, saj naj bi se učenci in dijaki skozi poveličevanje fašizma in spoznavanje Italije poglobljeno seznanili s kulturo okupatorja. Univerza je bila odprta ves čas italijanske okupacije, vendar je bilo njeno delovanje, predvsem pa študenti, pod budnim očesom okupatorskih oblasti. Italijanska okupacijska oblast je pustila vrata osrednjih kulturnih in znanstvenih ustanov odprta, kar je izkoristila kot dovolilnico za nadaljnje vpletanje v njihovo delo. Prav tako se je vpletala v delo časnikarjev in publicistov ter s cenzuro dosegla obvladovanje informacij. Lotila se je tudi radijske postaje in njene posle predala italijanski radijski družbi. Ta je dovolila dnevno nekaj ur slovenskega programa, drugače pa je Radio Ljubljana predvajal jezikovni tečaj italijanščine, predavanja o Italiji, njeni zgodovini in kulturi, predvsem pa je prenašal koncerte, opere in poročila italijanskih postaj.

Po nemški zasedbi Ljubljane je postalo jasno, da vojne še ne bo konec. To je pri ljudeh povzročilo potrto in negotovost. Nekoliko so si oddahnili, ko so spoznali, da nemški okupator Ljubljanske pokrajine ne bo priključil k rajhu. Vrhovni komisar okupacijske cone "Jadransko primorje" Friedrich Rainer je izdal odredbo, s katero je na čelo Ljubljanske pokrajine postavil Leona Rupnika kot šefa pokrajinske uprave. Rupnikova uprava je bila takšna kot predvojna banska uprava, tudi mestna uprava se ni spremenila. Izstopali so le nemški svetovalci, od katerih so bili odvisni tako šef pokrajinske uprave kot

tudi vsi uradi. Rupnikova pokrajinska uprava je v času nemške okupacija v veliki meri odstranila sledove italijanske okupacije in na več nivojih poudarila slovenski značaj mesta. Razveljavljenih je bilo več prepovedi, ki jih je uzakonil italijanski visoki komisar. Dovoljena je bila vožnja s kolesi, smučanje, Ljubljančanom so bili vrnjeni celo radijski aparati, ki so od konca marca 1942 ležali v deponiji. Vsi uradni napisi in tiskovine, štampljke ipd. so bili dvojezični, nemško-slovenski, na grbu se je, namesto dotedanjega italijanskega, šopiril kranjski orel, vzet iz grba nekdanje vojvodine Kranjske. Ulice, ki so bile v času italijanske okupacije preimenovane in so nosile imena predvsem italijanskih veljakov, so bile pod nemško okupacijo ponovno preimenovane, vendar je kar nekaj od teh dobilo predvojna imena. Žica, ki je obkrožala mesto, pa je ostala na svojem mestu do konca maja 1945. Prebivalce Ljubljane je vsak dan znova spominjala, da so le neke vrste vojni ujetniki.

V času nemške okupacije so v veljavi ostali vsi ukrepi v zvezi s preskrbo, ki so bili sprejeti že pred vojno oziroma za časa italijanske okupacije. Rupnikova uprava je zagrizeno spodbujala kmetijstvo in živinorejo ter podpirala samopreskrbo. Kljub temu je preskrba prebivalstva ostala problem številka ena. Osnovnih življenjskih potrebščin je bilo vse manj, bile pa so vse dražje. Na področjih, ki so bila od začetka vojne pod nemško okupacijo, je bil kontingent racioniranih živil višji kot na ozemlju, okupiranem od italijanskega okupatorja. Poskus izravnave je požel le kratkotrajen uspeh. V prvi polovici leta 1943 je dnevna količina živil na nakaznice znašala 246,5 g oziroma 771,66 kalorij, konec istega leta pa 246 g oziroma 766,81 kalorij. V začetku leta 1944 je bilo zaznati rezultate truda oblasti, saj je bil posameznik dnevno upravičen do nakupa 315,46 g živil oziroma 888,73 kalorij. Zaradi onemogočene trgovine je bil že začetek leta 1945 v znamenju lakote. Posameznik je bil upravičen do 230,23 g živil na dan oziroma 674,85 kalorij. Premožnejši prebivalci Ljubljane zaradi pomanjkljive prehrane problemov z zdravjem vsaj do leta 1945 niso imeli. Poleg tržnice in slabo založenih trgovin so hranljiva živila in celo priboljške kupovali na črnem trgu, ki pa je nekaj mesecev pred koncem vojne zaradi vsesplo-

šnega pomanjkanja prenehal s svojo dejavnostjo. Hujših težav z lakoto niso imeli niti maloštevilni kmetje in polkmetje. Večina Ljubljančanov (nameščenci in delavci), ki so svoje mesto imenovali kar Revnograd, pa se je z lakoto dobro seznanila. Posledice tega so se odražale v številu tuberkuloznih obolenj, ki se je grozeče dvigalo. Veliko je bilo tudi drugih obolenj, značilnih za vojni čas, nenazadnje tudi prehladov. Marsikdo se je prehladil zaradi pomanjkljive obleke in obutve, ki sta bili sicer racinirani, pa kljub temu le redko na policah ljubljanskih trgovin. Poleg hrane, obleke in obutve je primanjkovalo tudi kuriva. Po okupaciji so pošiljke revirskega premoga v Ljubljano prihajale neredno in redko. Premog iz reaktiviranih dolenskih rudnikov še zdaleč ni kril vseh potreb, zato je nemški svetovalec za gospodarstvo pri pokrajinski upravi izdal odredbo, s katero je ustavil prodajo premoga za ogrevanje in kuho. Ljudem je svetoval, naj premog nadomestijo z drvmi. To pa ni bilo mogoče, saj je od konca leta 1943 primanjkovalo tudi drv, ker je njihov dovoz izostal zaradi vse hujših vojnih razmer. Od začetka leta 1944 je bilo posamezno gospodinjstvo tako upravičeno le do 50 kg drv na mesec. Ta količina je bila odločno premajhna, zato so Ljubljančani sekali in kurili staro pohištvo, lesene ograje, iz Tivolija so izginile celo klopi. Proti koncu vojne je bila omejena tudi poraba vode, plina in elektrike. Pri varčevanju je sodeloval celo ljubljanski tramvaj, ki se je za nekaj tednov umaknil v remizo. Vse več prebivalcev Ljubljane se je po pomoč obračalo na socialne ustanove. Uprava je morala mrežo pomoči razširiti. Posameznikom in družinam je poskušala pomagati z aktivnostjo novoustanovljenih institucij in raznimi dobrodelnimi akcijami. Pogosta je bila tudi samoiniciativa posameznikov ali raznih skupin. Ogroženim so s hrano, obleko in obutvijo, denarjem, iskanjem zaposlitve ali namestitve pomagala različna državna in cerkvena humanitarna društva in organizacije, pa tudi karitativne institucije narodnoosvobodilnega gibanja. Svoja vrata so imela odprta tudi zavetišča za odrasle in otroke.

Tudi med nemško okupacijo je šolstvo ostalo slovensko. Šolski sistem je bil v veliki meri podoben predvojnemu, predvsem kar se tiče praznikov. Izreden pomen,

ki ga je imela telesna vzgoja v času italijanske uprave, je usahnil. Nemški okupator se v strukturo in vsebinsko delo ljubljanskega šolstva ni spuščal. Zahteval pa je nove učne načrte, ki so se v glavnem tikali jezikov. Na srednjih šolah je namesto italijanščine v ospredje stopila nemščina. Za šolsko leto 1943/1944 je značilna uvedba protikomunističnih predavanj. V tem šolskem letu so bila z Rupnikovo odredbo zaradi vojnih razmer (novačenje v domobransko vojsko in delovno službo) ukinjena predavanja in vaje na univerzi, kar pa ni pomenilo, da je univerza zaprla svoja vrata. Izpiti in promoviranja so potekali nemoteno dalje.

Nemški okupator je na Ljubljančane poskušal vplivati predvsem s pomočjo radijskega programa, zato je vsem lastnikom vrnil zaplenjene aparate, in s pomočjo cenzuriranega časopisja. Od opere in drame okupator ni imel večje koristi, kljub temu pa je dopustil, da sta nemoteno nadaljevali s svojim poslanstvom. Število prodanih vstopnic je pričalo, da so ljudje, ujeti za žico, potrebovali vsaj malo zabave oziroma duhovne hrane. Velik obisk so beležili tudi t. i. diletantski odri in kinematografi. Z delom so bili preobremenjeni tudi knjižničarji, ki so iz leta v leto izposodili večje število razno raznih knjig.

V prostem času se Ljubljančani niso udeleževali le na kulturnem in športnem področju temveč so se radi sprostili tudi v lokalu ob kozarcu vina ali pa na sprehodu, še najraje na popularni promenadi. Ob lepem vremenu so množično obiskovali kopališča, tako urejena (Ilirija in Livada) kot tudi divja: "Je pa toliko ljudi, da ne dobim prostora za ležati, pa sedim ob bazenu."¹⁴¹⁶ Zaradi obžičenja mesta je bilo onemogočeno kopanje in sončenje na Savi, zato je moralo mestno županstvo na vrat na nos urediti novo kopališče "Na Špici".

Kljub navidez vsakdanjemu življenju je bila ves čas vojne v Ljubljani prisotna nevarnost iz zraka, zato so odgovorni organi od njenih prebivalcev terjali upoštevanje obvezne zatemnitve zgradb in prevoznih sredstev, upoštevanje alarma in umik v za to ustrezno pripravljena zaklonišča. Uredili in celo gradili so javna zaklonišča.

---

¹⁴¹⁶ Pismo, naslovljeno na Martino Pogačar, 22. 6. 1944, osebni arhiv avtorice.

Za primer nesreče so organizirali gasilske in tehnične oddelke, postaje za prvo pomoč in krizna zbirališča. Ljubljancani, ki v začetku vojne opozoril pred napadom iz zraka niso jemali dovolj resno, so postali malo bolj osveščeni šele leta 1944, ko je nevarnost zračnih napadov postajala iz dneva v dan večja. Živčna vojna se je dotaknila prav vsakega, višek pa je dosegla 9. marca 1945, ko je bilo mesto bombardirano. Leta 1944 je bilo v prestolnici zabeleženih 200 alarmov, ki so trajali 17.359 minut oziroma 289 ur in 19 minut. V zadnjih mesecih vojne, od 1. januarja 1945 do 24. aprila 1945, pa so prebivalci glavnega mesta doživeli točno 100 alarmov,¹⁴¹⁷ ki so trajali skoraj 200 ur.

Prebivalci medvojne Ljubljane si v marsičem niso bili enaki. Razlikovali so se glede na socialno strukturo, na izobrazbo oziroma poklic in dohodke ter tudi glede na politično in versko pripadnost. Vsem pa je bilo skupno eno: vojna in s tem pomanjkanje, strah in trpljenje. Večina je okupacijo sprejemala z bolečino in jezo, vendar se je nanjo različno odzvala. In tako je tudi pod težo vojnih dni in okupacije življenje teklo dalje. Spremenjen in prilagojen vsakdan je bil zaradi prizadevnosti posameznikov do neke mere celo uspešen: "Pa se človek čudovito navadi vseh takih in podobnih nevšečnosti in življenje gre svojo pot, pa kaj hitro,"¹⁴¹⁸ pri mnogih tudi zato, ker "upanje na boljše čase raste vedno bolj."¹⁴¹⁹

---

¹⁴¹⁷ ARS, AS 199, f. 1001–1600, leto 1945, št. 1412–45.

¹⁴¹⁸ ZAL, LJU 439, t. e. 3, ovoj 30, pismo Dolžanovih, 22. 9. 1944.

¹⁴¹⁹ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 31. 8. 1941.

Summary

The monograph illustrates the life of Ljubljana inhabitants during WW II. It clearly shows that the German occupying authorities were much less involved in the every-day life of these inhabitants than their predecessors, the Italian occupying formations. The authorities, who operated within some sort of Slovene autonomous territory of the so-called Ljubljana Province, even tried to improve the living standard of Ljubljana's inhabitants during the time of the German occupation. However, the long-lasting war prevented the realization of this goal. In addition to a depiction of the changes made in the daily routine of the Ljubljana population, the monograph also presents the new, wartime portrait of Ljubljana. It reveals that various measures implemented by the occupying bodies, such as compulsory blackout and the police curfew, as well as the general shortages, together affected the overall outlook of Ljubljana. This was clearly reflected in the long queues at stores, the turning of city parks into cultivated fields, the reduction in traffic and the increase of bicycles due to the lack of gasoline, as well as frequent power blackouts that often eliminated lighting in the city.

Ljubljana developed significantly during the time between the two World Wars, In 1935, encouraged by the initiative of the Ministry for Internal Affairs, the city authorities decided to take charge of the surrounding municipalities with a population of almost 20.000; thus was established a new "Great Ljubljana", with 80.000

inhabitants and more than 17.000 households within an area of 6.538 km². Following the merge, the municipality strived to achieve the best possible city infrastructure, while at the same time it tended to the general image of the capital. The Ljubljana authorities arranged and maintained parks, walking areas, the market place and the Žale cemetery; furthermore, they assiduously carried on with the construction of various types of buildings. Despite the efforts invested in its outward appearance, at the outbreak of WW II Ljubljana still bore the image of a long, extended village. The very centre of the city, with its genuine urban villas, actually featured proper farms. Cultivated fields and gardens were covering half of the municipality area; and farming, as is evident from an unofficial census performed in 1931, represented a sporadic activity for the majority of Ljubljana inhabitants. According to the census, nearly 60% of the Ljubljana population was employed, whereby almost 30% of those employed worked in different crafts and industries, approximately 24% in public administration, freelance professions and military services, 20% in trade and traffic, and the remaining 25% were categorised as “other”, which meant they were either annuitants or not qualified for any occupation. The rest of the population comprised of people who declared themselves farmers, cattle breeders or foresters. This information clearly shows that the Slovene capital was, at that time, rightfully entitled to be marked as the administrative centre of the then Drava Province, regardless of its somewhat rural image.

In the late 1930s, with the rise of the Nazi regime in Germany and its preparations to implement ideas of a “Great Germany” – that is, the German attack on Poland – an atmosphere of wartime psychosis was being created. Tensions were present in Ljubljana even before Slovenia became directly endangered by the war. As early as the spring of 1939, authorities issued a decree on citizen protection during the war; this was followed by a decree defining general military conscription. The Ljubljana city authorities established the Protection Office XI in September 1939; it was responsible for air raid protection, spare food supplies, and support for families

in need. The city was divided into 11 zones, each featuring their own medical aid, fire protection and technical teams, all of which organised and managed protective training both during the day and by night. They all wanted to be prepared for the upcoming war as best possible. Shortly before the outbreak of WW II, the most drastic changes became evident in the supply of goods. Aside from the generally high prices, the Slovene population was troubled by constant shortages for basic living items. It seems that the so-called 'dictated economy' introduced by the authorities was more or less inevitable. The first implemental steps of this policy included a regulation for lowering the consumption of meat and the introduction of "meat days" vs. "meatless days". Further decrees, regulating the domain of bread production and flour consumption, were soon followed by the introduction of flour and bread coupons. The coupons also regulated the sales in pasta and other wheat and rye products. However, regardless of the obvious shortages, from 1939 to 1940, famine was not something the Ljubljana population would have had to endure.

After the Italian occupation, the occupying authorities left pre-war administrative and political arrangements virtually intact, both at the national as well as at the city level, the only difference being in that persons of Italian nationality were assigned to all the important positions. The Ljubljana mayor was a Slovene, yet all the important decisions were decided upon by an Italian High Commissioner who tailored the political, economic, cultural and even social life, and social gatherings of the Ljubljana province inhabitants. One regulation introduced by the Italian occupying authority physically changed the capital into a kind of war camp. Ljubljana was at that time a centre for the resistance movement, and as such the city also witnessed armed conflicts. Hence the Italians, in February 1942, encircled the capital with barbed wire to enable better control over the city. The occupying forces within the city itself, performed purges, arrests, and deportations and made living conditions even worse by enforcing several prohibitions and restrictions upon the people enclosed within the wired area.

As far as the goods supply was concerned, the Ljubljana population found itself in an unenviable position: the new state border cut the city off from its economic background at the north. Once barbed wire encircled Ljubljana, crowded with thousands of refugees, it lost its last connection with the surrounding area. The organisations that secured an optimal supply system before the war continued to operate during the war, only this time under new names and supervised by the new regime, with new establishments being founded by Italians. This system of flour, bread and pasta sales remained in force, as well as the regulation on mixed flour and bread production. Following these regulations was also the limited consumption of meat and milk, and an increasing number of living supplies could only be purchased by food coupons. Prices heavily increased for all types of goods, including the rationed goods. While Italian authorities promised that inflation would eventually settle down and that salaries would increase, this was never the case. The population of the Slovene capital could only count on their inventiveness. Social aid organisations worked to help those whose life existence was imperiled, especially refugees. A social care system had been established in the city already a few years before the war. And during the war, organisations of this type reinforced their efforts even though the Italian authorities only allowed charity to be performed by fascist institutions or under strict government control. The presence of the Italian aggressor was especially reflected in the schooling programme, as well as through culture. Already during the first year of the occupation the High Commissioner abolished all commemoration days and school celebrations; up until now, these had always been carried out within the school system. The Italians also lowered the school age for children, now requiring that they enter school at the age of 6. New curricula were prescribed; and it seems sheer luck that the Slovene language remained part of the agenda. Italians even permitted the native language to be used in other school subjects as well. However, in line with the new curricula, Serbo-Croatian no longer appeared on timetables in public and high/vocational schools. Extra

Italian language lessons replaced it. Substantial changes were implemented in the field of history and geography lessons: pupils and students were expected to learn about Italy and attain an in-depth understanding of Italian culture through the subjective lens of fascism. The city university continued to operate throughout the period of Italian occupation; however the occupying authorities enforced strict control over its activities and students. They kept the major cultural and scientific institutions open only to claim their title to further influence work in these establishments. The authorities were also involved in the work performed by journalists and publicists; through censorship they gained control over publicly presented information. The Ljubljana radio station presented no exemption. Its management was placed at the hands of an Italian radio establishment, which allowed only a few hours of radio time to be broadcast in Slovene. The rest of the programme comprised of lessons in Italian, as well as in Italian culture and history and, above all, concerts, operas and news broadcasts by other Italian radio stations.

After the Germans occupied the city, the inhabitants of Ljubljana were faced with a bitter reality: war was not to end any time soon. A depression imbued the people and an atmosphere of uncertainty reigned. The city inhabitants felt a slight relief when they realised the German occupying authorities did not intend to annex the Ljubljana province to the Third Reich. Friedrich Rainer (Supreme Commissioner of the Adriatic Littoral Operation Zone) passed a decree assigning Leon Rupnik in charge of the Ljubljana province as Head of the province administration. In its essence, the Rupnik administration preserved the characteristics of the pre-war administration, with the city administration preserving its pre-war organisation as well. One new feature was that German consultants controlled the Head of the province, the administration, and every administrative office. The Rupnik province administration, which was active at the time of the German occupation, for the most part removed signs left by Italian occupying forces and restored the Slovene image of the city on a number of different levels. A number of prohibitions legally in-

troduced by the Italian High Commissioner were abolished. Cycling and skiing were permitted, and radios, deposited and stored since March 1942, were returned to their rightful owners. All official signs, publications, stamps, etc. were bilingual - in German and Slovene - while the coat-of-arms was ornamented with the Carniola eagle symbol taken from the former Duchy of Carniola coat-of-arms, which replaced the Italian eagle. Streets, which had been assigned Italian names during the Italian occupation, were once again renamed, with quite a few of them receiving their pre-war names. The wire surrounding the city however remained intact until the end of May 1945. With the wire in its place, the Ljubljana inhabitants were daily reminded of the fact that they were, after all, merely wartime prisoners.

During the German occupation, all measures adopted and implemented by the Italian occupying authorities and in relation with supply, remained in force. The Rupnik administration strenuously encouraged farming and cattle breeding and supported self-sufficiency. Despite their efforts, supply to the inhabitants remained the most burning problem. Basic supplies were scarcer by the day, while inflation just continued to soar. Food rations were larger in those areas that fell under German control right from the very start of the war, as opposed to the territory that was first occupied by Italians. The attempt to equalize succeeded for only a short period. In the first half of 1943, daily rations obtained by coupons equalled 246.5 grams or 771.6 calories; by the end of that year, they amounted to 246 grams or 766.81 calories. In early 1944, the efforts of the authorities started to show actual results: every individual was now entitled to 315.46 grams of food or 888.73 calories per day. A decrease in trade marked the first signs of the nearing famine started to emerge in early 1945. Every individual was given 230.23 grams of food per day, which was the equivalent of 674.85 calories. Those Ljubljana inhabitants who were in a slightly better economic position had no health problems typical of starvation, at least not during the first years of war. In addition to visiting the market place and the poorly supplied stores, these inhabitants were also buying nutritious

foods and even deserts on the black market. However, the black market ceased to operate a few months before the end of the war. This was due to general shortages in supplies. Starvation did not present a major problem among the few professional or semi farmers either. However, most of the inhabitants of Ljubljana (contemporary residents and workers), who cynically referred to the city as Poorville (Slovene: Revnograd), became well acquainted with starvation, which resulted in a rising number of tuberculosis cases. There were several other types of typical wartime diseases present. Many people suffered from the cold or fell ill due to inadequate clothing and footwear, which were, though rationed, rarely found on the shelves of Ljubljana stores at all. Besides food, clothes and footwear, there was also a shortage in fuel. After Ljubljana was occupied, the supply in local coal was both scarce and irregular. The coal from the reactivated coal mines in the Dolenjska region did not nearly cover the needs. As such, the province's administrative German Consultant in Economics issued a decree stopping all coal sales for heating and cooking purposes. People were advised to replace coal with wood; this however was impossible, since by the end of 1943 there was also a shortage in wood. As wartime conditions flailed, supplies remained undelivered. From early 1944 onwards, every household was entitled to 50 kg of wood per month. Needless to say, this quantity was not nearly enough; therefore, Ljubljana citizens started to chop and burn old furniture, wooden fences, and even wooden benches, which disappeared from the Tivoli city park. As the war drew to an end, even consumption in water, gas and electricity was limited. Even the city tram - kept at the tram depot for a few weeks - was part of this economization project.

Increasing numbers of the Ljubljana population started to seek help from charity organisations. The authorities had to expand their charity network by trying to help both individuals and entire families through actively establishing new institutions and organising different charity events. Self-initiative was common among individuals and groups. This way, those facing the lack of food, clothing, footwear, money, employment, and

lodgings were helped by various national and church humanitarian societies and organisations, as well as charitable institutions founded by the National Liberation Movement. Shelters for children and adults also opened their doors.

The school system was not germanised during the German occupation. To a large extent, the system was similar to pre-war school programmes, especially as far as the holiday calendar was concerned. The extraordinary importance that was put on physical education during the Italian occupation lost its significance. The German occupying authorities did not interfere with the work structure and contents found in Ljubljana school programmes. They did, however, require the introduction of some new curricula, mostly that relating to foreign language teaching. In high schools and vocational schools, Italian language lessons were replaced by lessons in German. The introduction of anti-communist lectures was typical for the 1943/44 academic term. Rupnik issued a decree during the same term relating to wartime requirements (conscripted into the Home Guard army and work service), which terminated all university lectures and courses. However, this did not mean the establishment closed down all together; that is, exams and promotional activities continued to be conducted without obstruction.

The German occupying authorities attempted to influence the Ljubljana inhabitants through radio – this is also why all owners were returned their previously confiscated radios – as well as through censored newspaper publications. The city opera and drama theatres were of no significant use to Germans, yet the authorities permitted these institutions to continue their missions. The number of tickets sold proved that the inhabitants, captured within the limits of the wire, needed at least some form of entertainment or “food for the soul”. The so-called “dilettante” (amateur) theatres and cinemas also recorded high numbers among their audiences. Librarians were swamped with work as the number of books borrowed at libraries continued to grow year after year. The Ljubljana citizens did not only engage themselves in the realm of culture in their free time,

they also frequented pubs and cafes or went walking, preferably along the popular local promenade. Weather permitting, swimming areas were visited in masses, both those man-made (Ilirija and Livada swimming pool facilities) as well as those found in their natural surroundings: "There are, however, so many people there that I can hardly get a space to lie down, so I choose to sit beside the swimming pool."¹⁴²⁰ Due to the barbed wire fence surrounding the city, swimming and sunbathing along the Sava River were impossible. As such, the mayor's office had to act quickly and arrange a new swimming area; this one, named Na Špici, was located near the city centre, along the Ljubljana River.

Even though life in Ljubljana almost seemed to follow its usual course, there was an ongoing constant threat of air raids present throughout the war period; as such, the authorities demanded that inhabitants adhere to the rules relating to mandatory blackouts in buildings and means of transport, and to take shelter upon hearing the alarm signal. Public shelters were arranged and some were even constructed anew. Fire brigades and technical squads, first aid stations, and emergency areas were set up for the worst-case scenario. However, the inhabitants of Ljubljana alone seemed to show a little less responsibility, that is, most of them did not take the air attack warnings quite seriously enough at the beginning of the war. In 1944, when air raid threats became more intense day by day, the population became thoroughly familiar with the meaning of "psychological war", which affected each and every inhabitant and was at its peak on 9th March 1945, when the city was bombed. In 1944, the capital recorded 200 alarm warnings, which lasted 17,359 minutes or 289 hours and 19 minutes in total. During the last months of the war, from 1st January 1945 to 24th April 1945, the Ljubljana inhabitants experienced precisely 100 alarm warnings¹⁴²¹, which lasted almost 200 hours in total.

The WW II Ljubljana citizens differed in many re-

---

¹⁴²⁰ A letter addressed to Martina Pogačar, 22nd June 1944, author's personal archives.

¹⁴²¹ ARS, AS 199, f. 1001-1600, year 1945, no. 1412-45.

spects. Their social structure differed, as well as their education and professional careers, incomes, and their political as well as religious beliefs. Yet all of them had one thing in common: war and its subsequent shortages, fear and agony. Most of them accepted wartime hardships with anger, yet reacted to them in diverse ways. Life thus went on, despite the fact that the Ljubljana inhabitants had been struck by wartime deprivation and the occupation. The altered daily routine was somewhat successfully practiced due to cumulative efforts invested by every individual: “Well, people miraculously get used to all kinds of unpleasantness and life is quick to assume its usual course”¹⁴²², part of the reason being the fact that “hope for better times is growing stronger by the day”.¹⁴²³

---

¹⁴²² ZAL, LJU 439, f. 3, 30, A letter by the Dolžan family, 22nd September 1944.

¹⁴²³ ZAL, LJU 439, f. 2, 11, IV, Zorka Bartol Diary, entered on 31st August 1941.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije

- AS 72, Kraljeva banska uprava Dravske banovine, Posvetni oddelek
- AS 73, Kraljeva banska uprava Dravske banovine, Tehnični oddelek
- AS 77, Banski svet Dravske banovine 1930–1941
- AS 197, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Kmetijski oddelek 1941–1945
- AS 199, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Prosvetni oddelek 1941–1945
- AS 202, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Oddelek za trgovino, obrt in industrijo 1941–1945
- AS 207, Urad za menjavo in valute v Ljubljani 1941–1943
- AS 208, Urad za kontrolo cen v Ljubljani 1940–1945
- AS 213, Pokrajinski prehranjevalni zavod Prevod 1941–1944
- AS 350, Višje državno tožilstvo v Ljubljani 1918–1945
- AS 448, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani, 1850–1948
- AS 1016, Swoboda Henrik, 1942–1945
- AS 1218, Zdravniška zbornica za Slovenijo
- AS 1220, Ravnihar, rodbina, 1752–1959, tu: Vladimir Ravnihar, 1871–1954
- AS 1287, Zbirka stara Ljubljana, Jaka Rozman

- AS 1625, Pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva
- AS 1711, Notranjsko-ribniško okrožje
- AS 1876, Policijski varnostni zbor v Ljubljani
- AS 1790, Okrajno glavarstvo Črnomelj
- AS 1886, Mestni preskrbovalni urad Ljubljana
- AS 1887, Zbirka NOB tiska – periodika
- AS 1893, Pokrajinski podporni zavod v Ljubljani
- AS 1902, Zbirka tiskov nasprotnikov narodnoosvobodilnega boja in tiskov politične sredine
- AS 1912, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Informacijski oddelek, 1943–1945
- AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS
- AS, Oddelek II, Neurejeno gradivo Prevoda

Zgodovinski arhiv Ljubljane

- ZAL, LJU COD III, Rokopisne knjige (javnih občinskih sej in županskih sklepov)
- ZAL, LJU COD VI, Rokopisne knjige (tajne občinske seje)
- ZAL, LJU COD VIII, Zbirka rokopisnih knjig
- ZAL, LJU 118, Mestna elektrarna Ljubljana
- ZAL, LJU 182, Dnevna zavetišča za revno šolsko mladi-
no v Ljubljani
- ZAL, LJU 359, Zbirni fond Ljubljana
- ZAL, LJU 466, Mestna občina ljubljanska (MLO), Taj-
ništvo
- ZAL, LJU 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna regi-
stratura, Reg. I
- ZAL, LJU 490, Mesto Ljubljana, Predsedstvena registra-
tura, Reg. II
- ZAL, LJU 499, Kulturni oddelek
- ZAL, LJU 501, Zaščitni urad
- ZAL, LJU 503, Socialno politični urad
- ZAL, LJU 609, Mesto Ljubljana, Statistični urad
- ZAL, LJU 708, Mesto Ljubljana, Mestni fizikat
- ZAL, KOČ 1, Okrajno glavarstvo Kočevje

Arhiv Srbije i Crne gore

- ASCG, fond 37, Zbirka Milan Stojadinović

ASCG, fond 38, Centralni presburo predsedništva ministarskega sveta

ASCG, fond 39, Ministarstvo socialne politike i narodnog zdravlja Kraljevine Jugoslavije (1919–1941)

ASCG, fond 66, Ministarstvo prosvete (1918–1944). Poverljiva arhiva

Muzej novejše zgodovine Slovenije

Oddelek za dokumentarno fotografijo: fotografije, objavljene v monografiji

Arhivska zbirka

Slovenski šolski muzej

Arhivska zbirka

Dokumentacijska zbirka Osnovne šole

Osebni arhiv avtorice (temelji na radodarnosti gospe Justi Pleterski in gospoda Cirila Ulčarja)

Korespondenca Pogačar Martine

Korespondenca Novak Marijana

Korespondenca Žurc Jožeta

Dnevnik družine Kogej

Osebni dnevnik Ljubljancanke (brez imena)

Objavljeni arhivski viri

Ferenc, Tone: Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941–1942. Maribor 1987

Dokumentacijski viri

Baza podatkov "Seznam žrtev druge svetovne vojne in zaradi nje (1941–1946)", ki jo je pripravila raziskovalna skupina Inštituta za novejšo zgodovino: Tadeja Tomišek Čehulić, Mojca Šorn, Dunja Dobaja in Marta Rendla v sodelovanju z raziskovalci Inštituta za novejšo zgodovino: Vida Deželak-Barič, Jerca Vodušek-Starič, Jure Gašparič, Bojan Godeša, Damijan Guštin, Boris Mlakar, Peter Vodopivec, stanje na dan 28. avgusta 2007. Raziskavo so v okviru raziskovalnega projekta "Konkurenčnost Slovenije 2001–2006" in "Konkurenčnost Slovenije 2006–2013" omogočili Ministrstvo za visoko

šolstvo, znanost in tehnologijo, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Ministrstvo za pravosodje in Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Iz lastnih sredstev jo financira tudi Inštitut za novejšo zgodovino.

Informatorji

Bukovec Vilma
Flere Lilian
Pleteriški Just
Weber Tomaž
Žagar France

Časopisi in revije

Deutsche Adria Zeitung, I, II
Domovina in kmetski list, XXIII
Domovina, XXII
Družinska pratika za prestopno leto 1944, Ljubljana
Družinska pratika za navadno leto 1945, Ljubljana
Družinski teden, XIII
Družinski tednik
Gospodinja. Glasilo Zveze gospodinj, VIII
Gospodinjski koledar 1943. Ljubljana 1942
Jutro, XX–XXV
Kronika slovenskih mest, II, V, VI, VII
Ljubljanski škofijski list, LXXVIII
Ljudska pravica, VI
Mali gospodar, I–III
Mati in gospodinja
Misel in delo. Kulturna in socialna revija, V.
Narodni gospodar. Glasilo zadružne zveze v Ljubljani, XXXXII
Naš kino, I, II, III
Naš rod, XI
Nova doba, XXII
Popotnik. Časopis za sodobno pedagogiko, LX
Priatelj, XV
Radio Ljubljana. Tednik za radiofonijo, XI

Slovenčev koledar 1942. Ljubljana 1941
Slovenčev koledar 1943. Ljubljana 1942
Slovenčev koledar 1944. Ljubljana 1943
Slovenčev koledar 1945. Ljubljana 1944
Slovenec, LXVII–LXXIII
Slovenski dom, V–IX
Slovenski mlekarški list. Glasilo Zveze mlekarških za-
drug v Ljubljani, I
Slovenski narod LXVIII, LXXI–LXXVII
Slovenski poročevalec VI
Slovenski učitelj. Pedagoška revija in glasilo Slomškove
družbe, letnik XLIV
Sodobnost. Neodvisna slovenska revija, VIII
Tovariš XXII
Trgovski list, XXII–XXVII
Trgovski tovariš, XXXVII
Vazdušna odbrana: list za pouk stanovništva protiv
vazdušnih napada
Velika pratika za prestopno leto 1944, Ljubljana
Vigred, XI
Vodnikova pratika 1939. Ljubljana 1939
Vodnikova pratika 1944
Vrtec, letnik 73, št. 1–2, Ljubljana 1942/1943
Vrtec, letnik 74, december 1943/44
Žena in dom, VII
Ženski svet, letnik XVII

Tiskani viri in literatura

Abelshauser, Werner: Germany: guns, butter, and eco-
nomic miracles. V: The economics of World War II.
Six great powers in international comparison. Ur.:
Harrison, Mark. Cambridge 1998
Andrejašič, Alenka: Ljubljanski velesejem (1921–1941).
Diplomska naloga. Ljubljana 1993
Andrejka, Rudolf: Ljubljana, die Hauptstadt Sloveniens.
Ljubljana 1929
Andrejka, Rudolf: Zgodovina hotela Slona, Ljubljana
1938
Beg, Ante: Črtice o bivši občini Vič. V: Kronika sloven-
skih mest, VII, št. 1, 1940, str. 26–31

- Bevk, France: Lepo vedenje. Gorica 1938
- Bezljaj-Krevel, Ljudmila: Pošta, telegraf, telefon 1918–1950. Organizacija poštno-telegrafsko-telefonske dejavnosti v Sloveniji. Ljubljana 2004
- Bezljaj-Krevel, Ljudmila: Halo, tu radio Ljubljana. Ljubljana 1998
- Bojc, Etbin: Današnja mladina v šoli. V: Slovenski učitelj. Pedagoška revija in glasilo Slomškove družbe, letnik XLIV, 1943, št. 10–11–12, str. 110–112
- Bollettino Ufficiale per la provincia di Lubiana/Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine. Ljubljana 1941–1943
- Brajer, Metod: Spomini na čas, ki ga je vredno pomniti, Ljubljana 2003
- Brandes, Detlef: Die Tschechen unter deutschem Protektorat, I, München in Dunaj 1969
- Brandes, Detlef: Die Tschechen unter deutschem Protektorat, II, München in Dunaj 1975
- Brate, Tadej: Tramvaj pripoveduje. Zgodbe ljubljanskega tramvaja. Ljubljana 2001
- Braudel, Fernand: Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV–XVIII stoletje. Strukture vsakdanjega življenja: Mogoče in nemogoče, I. del. Ljubljana 1988
- Brenk, Francè: Kratka zgodovina filma na Slovenskem, zv. 13, Ljubljana 1979
- Brodnik, Vilma: Preskrba Ljubljane med 1. svetovno vojno. V: Prispevki za novejšo zgodovino, XXIX, št. 2, Ljubljana 1989, str. 281–323
- Budna Kodrič, Nataša: Komedija, cirkus in druge zabavne prireditve. V: Podobe družabnosti, ur.: Monika Kokalj Kočevar. Ljubljana 2005, str. 13–20
- Cankar, Ivan: Kurent, Ljubljana 1976
- Cesar, Emil: Kulturni molk. V: Naš zbornik, Ljubljana 1996, str. 82–89
- Cesar Emil, Slovenska kultura v obdobju okupacije in narodnoosvobodilnega boja od aprila 1941 do 8. septembra 1943. Ljubljana 1996
- Ciperle, Jože, Vovko, Andrej: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja. Ljubljana 1987
- Ciperle, Jože: Okupatorjevo šolstvo. V: Pionir, leto 1980/1981, št. 9, str. 6–9

- Corni, Gustavo in Gies, Horst: Brot, Butter, Kanonen. Die Ernährungswirtschaft in Deutschland unter der Diktatur Hitlers, Berlin, 1997
- Cvirn, Janez: Kri v luft! Čreve na plot! Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja. Celje 1990
- Čamernik, Anton: Spomini na sodne zapore. Pričevanje upravnika ljubljanskih sodnih zaporov v letih 1941–1942. Ljubljana 1980
- Čepe, Marica: Ljubljana v osvobodilnem boju. V: Kronika XII, 2. zvezek, Ljubljana 1964, str. 81–94
- Čepe, Marica: Ljubljana v zadnjih mesecih vojne. V: Ljubljana v ilegali IV. Ljubljana 1970, str. 531–548
- Čepe, Marica: Ljubljana za bodočo žico. V: Iz boja junške Ljubljane. Ljubljana 1972, str. 29–47
- Čepe, Marica: Skrb in varstvo za žrtve nasilja. V: Junška Ljubljana 1941–1945, 2. knjiga. Ljubljana 1985, str. 220–241
- Čepe, Marica: Tisk in tiskarne v prvem letu boja. V: Junška Ljubljana 1941–1945. Ljubljana 1985, str. 122–142
- Čepič, Zdenko, Guštin, Damijan, Ivanič, Martin: Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni. Ljubljana 2005
- Deželak Barič, Vida: Slovenska narodna pomoč. V: Ilegalčki. Vojna Ljubljana 1941–1945: iz zapuščine Ade Krivic, 1. knjiga. Ljubljana 2004, str. 279
- Dobaja, Dunja: Rojstva v Ljubljani med drugo svetovno vojno s poudarkom na nezakonskih rojstvih ter skrb za matere in otroke. V: Prispevki za novejšo zgodovino, XLVII, št. 1, Ljubljana 2007, str. 131–149
- Dular, Andrej: Prehrana med NOB v Metliki. V: Borec, XXXV, 1983, št. 10, str. 642–658
- Elenco delle strade, vie e piazze di Lubiana, degli uffici statali, pubblici, ecc./Seznam ljubljanskih ulic, trgov, javnih uradov itd. Ljubljana 1942
- Enciklopedija Slovenije, 14, Ljubljana 2000
- Erpič, Jože: Razvoj našega mlekarstva. Referat na V. seji agrarno-tehničnega odseka (poljedeljski pododsek). V: Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva. Poročilo o kmetijski anketi, II. del, Ljubljana 1939, str. 290–310

- Ferenc, Tone in Godeša, Bojan: Slovenci pod nacističnim gospodvom 1941–1945. V: Slovensko avstrijski odnosi v 20. stoletju. Ur.: Nečak, Dušan idr. Ljubljana 2004, str. 177–218
- Ferenc, Tone: Gospodarstvo pod okupacijo. Italijansko zasedbeno območje. V: Slovenska novejša zgodovina, I. del, Ljubljana 2005, str. 597–600
- Ferenc, Tone: Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien (1941–1945). V: Österreichische Osthefte, 31. Dunaj 1989, št. 1
- Ferenc, Tone: Nemški okupator v Ljubljani. V: Ljubljana v ilegali IV. Do zloma okupatorjev, Ljubljana 1970, str. 187–229
- Ferenc, Tone: Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo. V: Arhivi, II, št. 1–2, Ljubljana 1979, str. 47–56
- Ferenc, Tone: Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XX, Ljubljana 1980, št. 1–2, str. 31–56
- Ferenc, Tone: Problem rezervne hrane za Ljubljano ob začetku 2. svetovne vojne. V: Vilfanov zbornik, Ljubljana 1999, str. 625–635
- Ferenc, Tone: Razmere v Sloveniji jeseni 1943. Gospodarstvo pod nemško okupacijo v Ljubljanski pokrajini in na Primorskem. V: Slovenska novejša zgodovina, I. del, Ljubljana 2005, str. 696
- Ferenc, Tone: Štetje prebivalstva Ljubljanske in Reške pokrajine 1941. leta. V: Gestrinov zbornik. Ljubljana 1999, 485–495
- Ferenc, Tone: Razmere v Sloveniji jeseni 1943. Ustanovitev operacijske cone “Jadransko primorje” in pokrajinske uprave za Ljubljansko pokrajino. V: Slovenska novejša zgodovina, 1. del. Ljubljana 2005, str. 691–696
- Fратиanni, Michele in Spinelli, Franco: A monetary history of Italy. Cambridge 1997
- Frelih, Emil: Iz delavnice za našo opereto. V: Gledališki list. Opera. 1943/1944, št. 6, str. 61–63
- Frevert, Ute: Frauen-Geschichte zwischen Bürgerlicher Verbesserung und Neuer Weiblichkeit. Frankfurt am Main 1986

- Gabrič, Aleš: Kulturni molk. V: Prispevki za novejšo zgodovino, XXIX, št. 2, Ljubljana 1989, str. 385–413
- Gabrič, Aleš: Odziv slovenskih kulturnikov na okupacijo leta 1941. V: Prispevki za novejšo zgodovino: Slovenci in leto 1941. Znanstveni posvet: Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem, XLI, Ljubljana 2001, št. 2, str. 211–223
- Gantar, Kajetan: Utrinki ugaslih sanj. Ljubljana 2005
- Gerlovič, Alenka: Ko je bila Ljubljana najlepše mesto na svetu (II). V: Ljubljana. Glasilo mestne občine Ljubljana, X, št. 4, 5, maj 2005, str. 24 in 25
- Gledališki koledarček za sezono 1941–1942, Ljubljana 1941
- Gledališki koledarček za sezono 1943–1944, Ljubljana 1943
- Godeša, Bojan: Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana 1995
- Godeša, Bojan: Priključitev Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji. V: Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995. Ljubljana 1996, str. 14 in 15
- Godeša, Bojan: Z vsako prelomnico je Ljubljane več. Glavni dogodki v razvoju mesta. V: Ljubljana mesto kulture. Ljubljana 1997, str. 186–190
- Gosar, Andrej: Gospodarstvo po načrtu, njegove naloge in problemi. Zbirka študij št. 1. Socialno ekonomski inštitut v Ljubljani. Ljubljana 1938
- Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955, Ljubljana 1965
- Guida di Lubiana. Ljubljana 1941
- Guštin, Damijan: Finančni viri in denarništvo narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem 1941–1945. V: Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije. Ljubljana 1987, str. 81–104
- Guštin, Damijan: Za zapahi. Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945. Ljubljana 2006
- Hausmeyer, Karl-Heinrich in Caesar, Rolf: Kriegswirtschaft und Inflation (1936–1948). V: Währung und Wirtschaft in Deutschland 1876–1975. Frankfurt am Main, 1976, str. 367–429

- Healy, Maureen: Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I. Cambridge 2004
- Himmelreich, Bojan: Namesto žemlje črni kruh. Celje 2001
- Himmelreich, Bojan: Organizacija prehrane v Celju v času vojne. Primerjava med prvo in drugo svetovno vojno. Magistrsko delo. Celje, 1999
- Hribnik, Rudolf: Opredelitev. Ljubljana 1980
- Hutař, Vera: Slovenski Rdeči križ (od septembra 1943 do septembra 1944), Novo mesto 2000
- Ilegalčki. Vojna Ljubljana 1941–1945 : iz zapuščine Ade Krivic, 2 knj. Ljubljana 2004
- Informatore-Informator, Ljubljana 1941
- Internacije. Zločini italijanskega okupatorja v "Ljubljanski pokrajini", Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo. Ljubljana 1946
- Izgoršek, Amalija: Kako se lahko varčuje v gospodinjstvu. V: Kako lahko varčuješ v gospodarstvu in gospodinjstvu. Ljubljana 1937
- Jan, Darja: Povezanost cerkve in njen vpliv na življenje posameznika. V: Podobe družabnosti, ur.: Monika Kokalj Kočvar. Ljubljana 2005, str. 71–76
- Javoršek, Jože: Radio Osvobodilna fronta. Ljubljana 1979
- Jelinčič, Zmago: Rupnikove lire. Rupnik lira. Ljubljana 1996
- Jerina – Lah, Pavla: Ljubljansko zdravstvo in OF. V: Borec, 546–547, 1996, str. 5–261
- Jerman, Ivan: Slovenski dramski igralci med 2. svetovno vojno. Ljubljana 1968
- Jerman, Katja: Promenada v Ljubljani. Diplomaska naloga. Ljubljana 2001
- Jerman, Katja: Promenada v Ljubljani, Ljubljana 2003
- Jovanovič, Nataša: Ljubljanski hoteli od leta 1731 do leta 1945. Diplomaska naloga. Ljubljana 1993
- Jurčec, Ruda: Skozi luči in sence (1914–1958), III. del (1935–1941). Buenos Aires 1969
- Kajzer, Janez: S tramovi podprto mesto. Ljubljana 1995
- Kažipot po Ljubljani. Ur.: Vadnjal, Stane. Ljubljana 1939

- Kladnik, Darinka: Ljubljanske metamorfoze. Ljubljana 1991
- Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955. Ljubljana 1995
- Kobal, Nada: Slovensko šolstvo v Ljubljanski pokrajini 1941–1943. V: Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije, VIII, št. 1–2, Ljubljana 1985
- Kociper, Stanko: Kar sem živel. Ljubljana 1996
- Kokalj Kočevar, Monika: Šport med drugo svetovno vojno. V: Telesna vzgoja in šport v preteklosti/Seminar za mentorje zgodovinskih krožkov, Ljubljana 2003, str. 56–62
- Koledar Osvobodilne fronte slovenskega naroda 1946
- Kološa, Vladimir: Banska uprava Dravske banovine in njeno gradivo. V: Arhivi, II, št. 1–2, Ljubljana 1979, str. 41–47
- Kološa, Vladimir: Banski svet Dravske banovine 1931–1941. Ljubljana 1980
- Komovec, Peter: Pastir, nemški vojak in češki sin. Kranj – Hüttenberg – Jalo – Olomuc 1942–1948. Kranj 2003
- Korošec, Branko: Ljubljana skozi stoletja. Mesto na načrtih, projektih in v stvarnosti. Ljubljana 1991
- Kos, Peter: Slovenska partizanska plačilna sredstva. Ljubljana 1977
- Kosmač, France: O našem Radiu. V: Koledar Osvobodilne fronte slovenskega naroda 1946. Ur.: Koprivec, Ignac. Ljubljana 1946, str. 180 in 181
- Kostnapfel, Janko: Osvetljena stran meseca, Ljubljana 1999
- Kováč, Dušan: Bratislava 1939–1945, Bratislava 2006
- Kovačič, Lojze: Prišleki. Ljubljana 1984
- Kožuh, Jože: Domovina je ena. Ljubljana 1979
- Kragl, Viktor: Zelena jama. V: Kronika slovenskih mest, VII, št. 3, 1940, str. 158–165
- Kraigher, Nada: Pet temnih svetlih let. Maribor 1963
- Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937
- Kranjec, Barbara in Dimnik, Milena: Ljubljanski živilski trg in njegova struktura. V: Geografski obzornik, XXXVIII, leto 1991, št. 1, str. 27–29
- Kremenšek, Slavko: Uvod v etnološko preučevanje Ljubljane novejšje dobe, Ljubljana 1980

- Kresal, France: Oris gospodarskega razvoja Slovenije in ekonomski položaj delavstva 1918–1941. V: Delavsko gibanje v Sloveniji 1918–1941, Murska Sobota 1974
- Kresal, France: Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji, Ljubljana 1998
- Kronika revolucionarnih let 1941–1945 na terenu "Dušana Turka – Duleta". Ljubljana 1957
- Kučan, Špela: Pustovanje v Ljubljani v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja, Ljubljana 2004
- Kulišer, Josif: Splošna gospodarska zgodovina srednje in novega veka, II. del. Ljubljana 1959
- Kunčič, Mirko: Krompir in krompirjevci. V: Vrtec, letnik 73, št. 1–2, Ljubljana 1942/1943, str. 17
- Lazarevič, Žarko: Dohodki prebivalstva med vojno. V: Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995, Ljubljana 1996, str. 18
- Lazarevič, Žarko: Menjava dinarjev za okupatorske valute. V: Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995, Ljubljana 1996, str. 16
- Lešnjak, Pavle in Šmicberger, Djuro: Uporni Bežigrad. Delavsko gibanje in narodnoosvobodilni boj v občini Ljubljana – Bežigrad. Ljubljana 1989
- Letopis ljubljanske škofije za leto 1944 po stanju dne 15. septembra 1944. Ljubljana 1944
- List Slovenskega narodno osvobodilnega sveta in Narodne vlade v Sloveniji, I/II
- Ljubljana Gradišče 1941–45. Ur.: Sotelšek, Janko. Ljubljana 1987
- Ljubljana mesto heroj: 30 let svobode, ur. Bazobičar, Ivica. Ljubljana 1975
- Ljubljana-mesto heroj: zbor jugoslovanskih pionirjev: 40-letni jubilej OF, vstaje slovenskega naroda in ustanovitve poveljstva slovenskih partizanskih čet. Ljubljana 1981
- Ljubljana v letu 1945. Ob štiridesetletnici svobode in petdesetletnici Mestnega muzeja Ljubljana. Ljubljana 1985
- Ljubljanska bolnica. Ljubljana 1935
- Logar, Ivan: Iz zgodovine otroške bolnišnice v Ljubljani. V: Priroda, človek in zdravje, XI, 1956, št. 9–10, str. 148–151 in št. 11–12, str. 176–180

- Lubej, Biserka in Šibila, Polona: Žehta. Raziskovalna naloga za 34. srečanje mladih zgodovinarjev. Starše 2003
- Lukež, Niko in Kos, Janez: Ljubljana 1170 dni v žični zapori 1942–1945. Ljubljana 2002
- Mal, Josip: Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris, Ljubljana 1957
- Matičič, Nada: Moja hoja z očetom. Ljubljana 1987
- Matković, Hrvoje: Povijest Nezavisne Države Hrvatske. Zagreb 2002
- Melik, Anton: Slovenija. Geografski opis, Ljubljana 1963
- Melik, Vasilij: Nekateri strani razvoja Ljubljane 1848–1941. V: Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Kronika, Ljubljana 1984, str. 201–211
- Mencelj, Martin: Razvoj šolstva za duševno zaostalo in defektno deco pri Slovencih od 1918–1938. V: Popotnik. Časopis za sodobno pedagogiko, letnik LX, št. 1–2, 1938/1939, str. 53–59
- Mencelj, Pavel, v: Ilegalčki. Vojna Ljubljana 1941–1945, 2. del, str. 32, 33
- Mihelič, Mira: April. Ljubljana 1959
- Mikuž, Franc: Stročnice in okopavine. Referat na III. seji agrarno-tehničnega odseka (poljedeljski pododsek). V: Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva. Poročilo o kmetijski anketi, II. del. Ljubljana 1939, str. 79–202
- Milač Metod: Kdo solze naše posuši. Doživetja slovenskega dijaka med drugo svetovno vojno. Celje 2003
- Milward, S. Alan: Der zweite Weltkrieg. Krieg, Wirtschaft und Gesellschaft 1939–1945. München 1977
- Mohorič, Ivan: Zgodovina železnic na Slovenskem. Ljubljana 1968
- Montanari, Massimo: Lakota in izobilje. Ljubljana 1998
- Musek, Ludvik: Protituberkulozni dispanzer za najbolj pereči problem našega zdravstvenega skrbstva. V: Slovenski narod, LXXVII, št. 16, 16. 4. 1945, str. 2
- Najvažnejši predpisi o prehrani v Ljubljanski pokrajini. Pokrajinski prehranjevalni zavod. Ljubljana 1942
- Naredba o ustanovitvi kmečkega poverjeništvu za Ljubljansko pokrajino, Ljubljana 1944

- Naša prosveta in kultura. O delu Ministrstva za prosveto Narodne vlade Slovenije od osvoboditve, Ljubljana 1945
- Nedog, Alenka: Protidraginske akcije v Sloveniji leta 1940. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV, št. 1–2, Ljubljana 1974, str. 137–156
- Nikolič, Kosta: Strah i nada u Srbiji 1941–1944. Svakodnevni život pod okupacijom. Beograd 2002
- Norme sulla protezione antiaerea. Navodila za protiletalsko zaščito. Pokrajinski odbor za protiletalsko zaščito. Ljubljana 1943
- Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969. Ur.: Vlado Schmidt idr. Ljubljana 1970
- Osredkar, Milan: "Kričač". V: Ljubljana v ilegali II. Država v državi. Ljubljana 1961, str. 362–367
- Osredkar, Milan: "Kričač", v: Junaška Ljubljana 1941–1945, 1. knjiga, Ljubljana 1985, str. 378–381
- Ostanek, France in Pavlič, Slavica: Pregled razvoja šolstva v obdobju 1945 do 1965. Šolstvo ob 20-letnici osvoboditve 1945–1965. Ljubljana 1965
- Ovsec, Damjan: Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne. Idrija 1979
- Pančur, Andrej: Ena država, en denar? Zelo kratka, vendar toliko bolj burna zgodovina enotnih državnih valut na Slovenskem. V: Zgodovina za vse, XIII, št. 2, Celje 2006, str. 26–48
- Pavlič, Slavica: Predšolske ustanove na Slovenskem 1834–1945. Ljubljana 1991
- Pavlin, Miran: Ljubljana 1941. Pričevanja fotoreporterja. Ljubljana 2004
- Pavlin, Tomaž: Organizacija slovenskega športa in športna politika v 19. in 20. stoletju. V: Telesna vzgoja in šport v preteklosti/Seminar za mentorje zgodovinskih krožkov, Ljubljana 2003, str. 5–19
- Pčeljnikov, Andrej: Gospodinjstvo in sodobna meščanska slovenska kuhinja. Maribor, 1938
- Pečar, Janez: V Ljubljani 8. in 9. septembra 1943. V: Slovenčev koledar 1944, Ljubljana 1943, str. 51–54
- Perko, Marija: Delovanje Lekarniške zbornice, sekcije za Dravsko banovino v Ljubljani od ustanovitve leta

- 1931 do leta 1945. Diplomaska naloga. Ljubljana 1986
- Perovšek, Jure: Dravska banovina in banski svet. V: Slovenska novejša zgodovina, I. del. Ljubljana 2005, str. 327–332
- Pet let dela za Ljubljano. Ljubljana 1940
- Petrovič, Mateja: Ljubljana v času obnove 1945–1947. Diplomaska naloga. Ljubljana 1994
- Pirc, Ivo: Zdravje v Sloveniji, 2. knjiga. Zdravstvene prilike in delo higijenske organizacije v Sloveniji 1922–1936. Spomenica ob petnajstletnici higijenskega zavoda v Ljubljani. Ljubljana 1938
- Piškur Milena: Ljubljanske Žale. Vodnik po pokopališču. Ljubljana 2004
- Piškur Milena, Žitko Sonja: Ljubljansko Navje, Ljubljana 1997
- Pivec-Stelè, Melita: Obnova čitalnice Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. V: Zgodovinski časopis. Kosov zbornik, VI–VII, Ljubljana 1952–1953, str. 798–800
- Potočnik A.: Procesije v stari in novi Ljubljani. V: Kronika slovenskih mest, VII, št. 1, 1940, str. 1–5
- Pozdrav iz Ljubljane. Mesto na starih razglednicah. Ljubljana 1985
- Prebivalstvo Ljubljane v letu 1945. Statistični odsek MOL, b.1
- Prebivalstvo Slovenije 1931 in 1941. Demografska statistika. Statistični urad Slovenije, zvezek I, Ljubljana 1945
- Prinčič, Jože: Racionirana preskrba. V: Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995. Ljubljana 1996, str. 106
- Prinčič, Jože: Zamenjava denarja. V: Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995. Ljubljana 1996, str. 112
- Ravnihar, Božena: Ljubljansko zdravstvo in OF. V: Borec, 1996, št. 548–550, str. 5–261
- Ravnik, Mojca: Galjevica. Ljubljana 1981
- Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva. Beograd 1951
- Rdeči križ Slovenije 1944–1974. Ur.: Klanšek, Maks idr. Ljubljana 1974

- Reisp, Sonja: Kričač, Radio Osvobodilne fronte 1941–1942. Ljubljana 1975
- Rijavec, Leopold: Ljubljanske bolnišnice 1786–1960. Prispevek k njihovi zgodovini, Ljubljana 1960
- Schmid, Josef: Hamburg im “Dritten Reich”, Göttingen 2005
- Semi, Francesco: Bojna komedija ali “osvojitev Ljubljane”. V: Tovariš, XXII, št. 13, 31. 3. 1966, str. 24 in 25, št. 14, 7. 4. 1966, str. 24 in 25, št. 15, 14. 4. 1966, str. 25 in 26, št. 16, 21. 4. 1966, str. 22 in 23, št. 17/18, 28. 4. 1966, str. 42 in 43, št. 19, 12. 5. 1966, str. 58 in 59 in št. 20, 19. 5. 1966, str. 44 in 45
- Shirer, William: Vzpon in padec tretjega rajha. Ljubljana 1969
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, II. del (I–Na), Ljubljana 1975, str. 990
- Slovenska narodna pomoč v okupirani Ljubljani med 1941–1945. Ur.: Kikelj, Tone idr. Ljubljana 1995
- Slovenski študenti in Univerza 1941–1945, ur. Gestrin, Ferdo idr. Ljubljana 1999
- Službene novine Kraljevine Jugoslavije. Beograd 1929–1941
- Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine. Ljubljana 1930–1941
- Službeni list šefa pokrajinske uprave v Ljubljani. Ljubljana 1943–1945
- Smersu Rudolf: Zavarovanje za onemoglost, starost in smrt, Ljubljana 1937
- Splošni pregled Dravske banovine. Priredil Državni statistični urad v Zagrebu. Ljubljana 1939
- Spodnja Šiška v revolucionarnem delavskem gibanju in v NOB. Ljubljana 1987
- Spomini na revolucionarno gibanje in upor v proletar-skih Mostah, Ljubljana (1980)
- Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939
- Stanonik, Marija: Bela Ljubljana. Zgodbe iz slovenske prestolnice. Ljubljana 2001
- Statistički godišnjak 1938–1939, knjiga IX, Beograd 1939
- Statistični letopis LRS, Ljubljana 1953

- Statistični letopis LRS, Ljubljana 1955
- Stele, France: Ljubljana. Ljubljana 1940
- Stepišnik, Drago: Šolska telesna vzgoja do leta 1945. V: Razvoj šolske telesne vzgoje na Slovenskem (Ob 30-letnici dneva mladosti). Ljubljana 1978, str. 16–21
- Studen, Andrej: Ženska naj se drži kuhalnice. V: Pot na grmado. Historični seminar. Zbirka ZRC. Ljubljana 1994, str. 149–164
- Stuhlpfarrer, Karl: Die Operationszonen "Alpenforland" und "Adriatisches Küstenland" 1943–1945, zvezek 7. Dunaj 1969
- Suchy, Josip: Ljubljanski tipi. Satiričnopsihološki obrazi. Ljubljana 1924
- Sušnik, Lovro: O šolstvu v Ljubljanski pokrajini, V: Zbornik Zimske pomoči 1944, str. 305–318
- Svoboda in pomlad v Ljubljani, 9. maj 1945–9. maj 1995. Ur.: Kos, Janez in Mrvič, Stane. Ljubljana 1995
- Šipič, Maja: Gostujoči italijanski umetniki v Ljubljanski pokrajini med okupacijo. Diplomaska naloga. Ljubljana 1999
- Škerl, Franc: Ljubljanske srednje šole v letih 1941–1945. Ljubljana 1964
- Šnuderl, Makso: Dnevnik 1941–1945. V okupirani Ljubljani, I. del. Maribor 1993
- Šolstvo na slovenskem ozemlju v obdobju 1941 do 1945. Katalog. Ur.: Pavlič, Slavica, Ljubljana 1971
- Šorn, Mojca: Idejni in politični nazori Rupnikovega kroga. V: Prispevki za novejšo zgodovino, XLIII, Ljubljana 2003, št. 1, str. 65–75
- Šorn, Mojca: Preskrba Tretjega rajha. V: Prispevki za novejšo zgodovino, XLII, Ljubljana 2002, št. 1, str. 83–93
- Štrukelj, Pavla: Pranje perila v okolici Ljubljane. V: Slovenski etnograf, XI, 1958, str. 131–154
- Torkar, Igor: Meditacije o mojem času. Ljubljana 1989
- Tozon, Mirjam: Rože in trnje. Moje življenje, Celje 2005.
- Trgovina in preskrba. O delu Ministrstva za trgovino in preskrbo Narodne vlade Slovenije od osvoboditve do danes. Ljubljana, 1945

- Trstenjak, Dragotin: Uprava v Sloveniji. V: Spominski zbornik Slovenije ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939, str. 109–129
- Tršan, Lojz: Življenje v okupirani Ljubljani (feljton). V: Delo, XXXII, št. 178, 2. 8. 1990, str. 4, št. 179, 3. 8. 1990, str. 5, št. 180, 4. 8. 1990, str. 4, št. 181, 6. 8. 1990, str. 4, št. 182, 7. 8. 1990, str. 6
- Trstenjak, Dragotin: Uprava v Sloveniji. V: Spominski zbornik Slovenije ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939, str. 109–129
- Uradni list Slovenskega narodno osvobodilnega sveta in Narodne vlade v Sloveniji
- Urbanc, Nataša: Gremo v kino (1945–1955). V: Podobe družabnosti, ur.: Monika Kokalj Kočevar. Ljubljana 2005, str. 119–128
- Urbanus: Knjiga o lepem vedenju. Ljubljana 1918
- Vahen, Damjan: Ljubljana: Kratek pregled življenja in naseljevanja ljudi v ožji ljubljanski kotlini od prazgodovine do začetka druge svetovne vojne. Ljubljana 1995
- Valant, Milan: Kraj Šmarje pri Jelšah. Ljubljancani od aprila 1941 dalje (krajevna zgodovina). Ljubljana 1988
- Valant, Milan: Ljubljana od 1895 do 1941. Ljubljana 1977, str. 34
- Veselja dom. Igre in razvedrila v družini. Ljubljana 1942
- Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva republike Slovenije, III, del. Ljubljana 1999
- Vogelnik, dr. Adolf: Donesek k stanovanjskemu vprašanju Ljubljane. V: Tehnika in gospodarstvo, leto V, Ljubljana 1939, str. 23–33
- Vogelnik, dr. Adolf: Stanovanjske razmere v delavskih kolonijah na področju mesta Ljubljane. V: Kronika slovenskih mest, V, št. 1, 1938, str. 43–48
- Vojskovič, Marija: Hiša št. 15. Ljubljana 1988
- Vovko, Andrej: Oris ljubljanskega šolstva od 1848 do 1945. V: Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Kronika, Ljubljana 1984
- Vovko, Andrej: Šolstvo stare Jugoslavije. V: Pionir, leto 1980/1981, št. 8, str. 14–16

- Vranc, Ernest: Šolski razred v preteklosti, sedanjosti in bodočnosti. V: Popotnik. Časopis za sodobno pedagogiko, letnik LX, št. 1–2, 1938/1939, str. 44–49
- Vrišer, Igor: Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane. Ljubljana 1956
- Vrščaj Zima: Tihe akcije. V: Junaška Ljubljana 1941–1945, 1. knjiga, Ljubljana 1985, str. 292–299
- Vulikič, Velimir: Delovanje zobozdravstvenih delavcev. V: Borec 1941–1945. Usode. Revija za zgodovino, literaturo in antropologijo. Ljubljana 1996
- Weber, Tomaž: 150 zgodb Ljubljančana (1910–2002). Ljubljana 2004
- Wehler, Hans-Ulrich: Deutsche Gesellschaftsgeschichte. Vom Beginn des Ersten Weltkriegs bis zur Gründung der beiden deutschen Staaten 1914–1949. München 2003
- Wester, Josip: Navje in Žale. V: Kronika slovenskih mest, V, št. 4, 1938, str. 243
- Zaščita otrok in mladine. Izdaja Jugoslovanska Unija za zaščito otrok, sekcija za Dravsko banovino, II, št. 1–2, Ljubljana 1940
- Zemljanova, Jerica: Nekaj nasvetov naši gospodinji. V: Gospodinja. Glasilo Zveze gospodinj, X, št. 5, str. 36
- Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979
- Zupančič, Bogo: Družabni prostori v Ljubljani med obema vojnama. V: Podobe družabnosti, ur.: Monika Kokalj Kočvar. Ljubljana 2005, str. 33–42
- Zupančič Bogo: Usode ljubljanskih stavb in ljudi. 25–48. Ljubljana 2006
- Žagar, France: Vojna, kaj je to? Utrinki mojega otroštva. Oživiljanja. Ljubljana 2005
- Žagar, Janja: Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno. Ljubljana 1994
- Žebot, Ciril: Vojno gospodarstvo. V: Slovenec, LXVII, št. 221, 27. 9. 1939, str. 4
- Židov, Nena: Ljubljanski živilski trg in prehrana meščanov v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. V: Traditiones 25, Ljubljana 1996, str. 229–237
- Židov, Nena: Ljubljanski živilski trg. Odsev prostora in časa (1920–1940), Ljubljana 1994

- Življenje v Ljubljani 1930–1950. Etnološka raziskovalna delavnica 1991. Zbornik raziskovalnih nalog učencev osnovnih šol v občini Ljubljana-Center. Ljubljana 1991
- Žnidarič, Marjan: Do pekla in nazaj. Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945, Maribor 1997
- Žnidarič, Marjan: Vpliv okupacije na življenje Slovencev leta 1941. V: Prispevki za novejšo zgodovino. Slovenci in leto 1941, XLI, Ljubljana 2001, št. 2, str. 191–200
- Žnidaršič, Ivica: O nastanku in razvoju mednarodne organizacije Rdečega križa. Rdeči križ pri nas, Ljubljana 1976

Seznam fotografij

1. Kongresni trg pred okupacijo, v ospredju spomenik jugoslovanskega kralja Aleksandra Karađorđevića. Muzej novejšje zgodovine Slovenije (dalje MNZS), str. 21
2. Italijanska vojaška parada na današnji Prešernovi cesti. MNZS, str. 41
3. Kongresni trg po odstranitvi spomenika kralja Aleksandra Karađorđevića, 26. 7. 1941. Foto: Miran Pavlin, MNZS, str. 42
4. Mejni blok pri Šentvidu nad Ljubljano, kjer je bila tudi nemško-italijanska meja. Foto: Jakob Prešeren, MNZS, str. 44
5. Grafičen prikaz obžičene Ljubljane. MNZS, str. 46
6. Prevoz v racijah zajetih moških v vojašnico. MNZS, str. 48
7. Prihod partizanov v Ljubljano, 9. 5. 1945. Foto: Maksimilijan Zupančič, MNZS, str. 56
8. Zaklonišča pred sodnijo, 22. 4. 1945. Foto: Jakob Prešeren, MNZS, str. 88
9. Vila v Groharjevi 14 na Mirju po bombardiranju, marec 1945. Foto: Jakob Prešeren, MNZS, str. 96
10. Plenjenje skladišča sladkorja za Bežigradom, 11. 4. 1941. Foto: Miran Pavlin, MNZS, str. 116
11. Plenjenje skladišča sladkorja za Bežigradom, 11. 4. 1941. Foto: Miran Pavlin, MNZS, str. 118
12. Vrste ob zamenjavi dinarjev v lire, junij 1941. Foto: Jakob Prešeren, MNZS, str. 121

13. Ljubljanska tržnica, junij 1941. Foto: Jakob Prešeren, MNZS, str. 167
14. Vrsta za kruh pred pekarno v Gradišču. Foto: Miran Pavlin, MNZS, str. 189
15. Ljubljanski tramvaj z dvojezičnim napisom, 9. 10. 1941. Foto: Jakob Prešeren, MNZS, str. 261
16. Obed v podporni ustanovi. MNZS, str. 293
17. Deklica pri obedu v podporni ustanovi. MNZS, str. 315
18. Bolniška soba na kirurški kliniki. Ljubljanske bolnišnice 1786–1960 (str. 59), str. 323
19. Poziv k bojkotu italijanskega koncerta v Ljubljani (24.–26. 11. 1941). MNZS, str. 384
20. Koncert solistov Kraljeve opere iz Rima na Kongresnem trgu (v ospredju tenorist Beniamino Gigli), 10. 7. 1941. MNZS, str. 390
21. Koncert italijanske vojaške godbe pred Kazino na kongresnem trgu. MNZS, str. 396
22. Na nogometno tekmo na stadion v Šiški, 1944. MNZS, str. 420
23. Nogometna tekma na stadionu v Šiški, 1944. MNZS, str. 421
24. Otvoritev otroškega igrišča v Tivoliju (v ospredju ljubljanski župan Leon Rupnik in tedanji visoki komisar Giuseppe Lombrassa), 11. 7. 1943. MNZS, str. 427
25. Promenada med ljubljansko okupacijo. MNZS, str. 428
26. Otvoritev otroškega igrišča v Tivoliju, 11. 7. 1943. MNZS, str. 431
27. Procesija prečka Kongresni trg. Foto: Jakob Prešeren, MNZS, str. 449

Osebno kazalo

A

- Abelshauser Werner 99
Adlešič Jure 25, 61, 107, 295, 381
Alessi Rino 387
Alujevič Branko 286, 295
Andrejašič Alenka 428
Andrejka Rudolf 271, 426
Avšič Jaka 297
Avšič, ljubljanski trgovec, brat Jake Avšiča 297

B

- Bahovec Josip 114
Bartol Zorka 36, 37, 40, 43, 46, 61, 93, 135, 230,
360, 388, 390, 396, 416, 429, 443, 445, 458, 468
Bazobičar Ivica 400
Beg Ante 18
Bevk France 236–238, 240, 403
Bezljaj Krevcl Ljudmila 274, 275, 406, 407, 409
Bizjak Ivan 65
Bojc Etbin 357
Brajner Metod 361, 364, 417
Brate Tadej 53, 260, 261, 263
Brenk Francè 414, 417
Bogataj Lovro 65
Brandes Detlef 172, 179, 184, 369
Braudel Fernand 236
Broz Josip 57
Bucceri, izredni komisar uprave Rdečega križa 305

Budna Kodrič Nataša 413
Bukovec Vilma 391, 429

C

Caesar Rolf 171
Cajnkari Stanko 387
Cankar Ivan 29, 387, 428, 436
Casolini, inšpektor radijske službe ministrstva za ljudsko kulturo 405
Celjar Anica 11, 188, 190, 213, 372
Celjar Jože 190, 213
Cesar Emil 383, 384, 385, 394
Ciperle Jože 358, 359
Corni Gustavo 174
Cvirn Janez 428

Č

Čamernik Anton 40
Čepe Marica 45, 55, 313, 400, 408
Čepič Zdenko 47, 63

D

D' Este Antonio 360
De Nakich Anton 305, 306
Debevec Ciril 388
Deželak-Barič Vida 95, 313
Dimnik Milena 162
Dobaja Dunja 95, 314, 326, 328, 335
Donizzeti Gaetano 391
Doujak Hermann 64
Dular Andrej 194

E

Erpič Jože 149

F

Ferenc Tone 12, 23, 24, 51, 61–65, 114, 119, 121, 122, 124, 146, 170, 203, 207, 215, 228, 285, 360, 368
Fettich Oton 304–306, 308
Filo Geza 438
Finžgar Fran Saleški 403

Fратиани Michele 188
Frelih Emil 392
Frevrt Ute 247

G

Gabrič Aleš 383, 385, 387, 390, 391, 394, 395
Gambara Gastone 50
Gantar Kajetan 358
Gašparič Jure 95
Gerlovič Alenka 48
Gestrin Ferdo 370
Gies Horst 174
Gigli Beniamino 390
Gjungjenac Zlata 390
Godeša Bojan 42, 43, 61, 95, 360, 383, 395, 398, 399
Gosar Andrej 108
Gostič Josip 390
Granda Stane 14
Grazioli Emilio 42, 61, 63, 122, 127, 179, 285, 360,
405
Gregorc Janko 391, 392
Guštin Damijan 47, 63, 95, 120

H

Harrison Mark 99
Hausmeyer Karl-Heinrich 171
Hervatin Konrad 341
Himmelreich Bojan 100, 108, 111, 124, 125, 128, 174
Hočevar Maks 309
Hoppe Leopoldina 330
Hribar Ivan 381
Hribernik Rudolf 41
Hubad Josip 64, 65
Hutař Vera 304, 305, 311

I

Ivanič Martin 47, 63
Izgoršek Amalija 245

J

Jacklin Friedrich 209
Jalen Janez 387

Jan Darja 448
Jančigaj Franc 290, 295, 296
Javoršek Jože 408
Jelinčič Zmago 169
Jerina-Lah Pavla 324, 330
Jerman Ivan 386, 389, 429
Jerman Katja 428
Jurčec Ruda 43, 400, 406
Jurčič Josip 403

K

Kadunc Franc 341
Karađorđević Aleksander 21, 42
Karađorđević Peter 42
Kardelj Edvard 408
Kersnik Janko 403
Kidrič Boris 408
Kikelj Tone 28
Kladnik Darinka 351
Klanšek Maks 305
Kobal Nada 357
Kociper Stanko 52, 65, 428
Kokalj Kočvar Monika 413, 414, 429, 448
Kološa Vladimir 62
Korošec Anton 439
Korošec Branko 20
Kos Janez 45, 47, 55
Kos Peter 313
Kos Stanko 91
Koschier, nemški svetovalec za prosveto 370
Kosi Anton 65
Kovačič Gisela 37
Kovačič Lojze 37, 38, 40, 94, 111, 164, 178, 179, 183,
210, 230, 233, 238, 371, 378, 403, 416
Kožuh Jože 116
Kragl Viktor 17
Kraigher Nada 43
Kranjec Barbara 162
Kreft Bratko 387
Kregar Janko 65
Krejči Viljem 304
Kremenšek Slavko 17

Kresal France 179, 279, 321, 325–327, 330
Križman Francka 229
Kučan Špela 435
Kulišer Josif 236
Kulovec Franc 439
Kumer David 175, 184, 191
Kunčič Mirko 176

L

Lazarevič Žarko 14, 119, 171
Lenassi Marjan 360
Leskovec Anton 387
Leskovšek Ivan 56
Lešnjak Pavle 18
Logar Ivan 328
Lombrassa Giuseppe 61, 427
Lozar Dunja 156
Lubej Biserka 251, 252
Lukež Niko 45, 47, 313

M

Majcen Stanko 64
Mal Josip 236
Massenet Jules 391
Matičič Nada 95, 133
Matković Hrvoje 135, 188
May Karl 403
Melik Anton 22
Melik Vasilij 61
Mencelj Martin 349
Mencelj Pavel 50
Merčun Ljudevit 329
Mežan, vodja XI. oddelka pokrajinske uprave 65
Mihelič Mira 37, 39, 40, 111, 116
Mikuž Franc 129
Milač Metod 29, 35, 41, 116, 124, 391
Mis Franta 310
Mlakar Boris 95
Mohorič Ivan 188
Moizo Riccardo 61
Montanari Massimo 236
Moser, pooblaščenec za gospodarstvo 127

Mrvič Stane 55
Musek Ludvik 341
Mussolini Benito 45, 61

N

Natlačen Marko 35, 64, 77, 108, 354, 357
Nedeljkovič Petar 74
Nedog Alenka 103, 104
Neuschitzer, major nemških oboroženih sil 51
Nikolič Kosta 170
Novak Marijan 179
Novačan Anton 387

O

Orel Filip 65
Orlandini, sekretar fašistične stranke 60
Osredkar Milan 408
Ovsec Damjan 428

P

Pacek Sonja 313
Pančur Andrej 169
Pavlin Miran 36, 38, 41, 42, 109, 111, 116, 118, 124,
189, 222, 366, 390, 449, 450
Pavlin Tomaž 420
Pčeljnikov Andrej 245
Pečar Janez 13, 50, 51, 52
Perko Marija 324
Perovšek Jure 62
Petelin Miroslav 65
Petrovič Mateja 30, 50, 56, 188
Pirc Ivo 177
Piškur Milena 438, 439
Pivec-Stelè Melita 399, 402
Plečnik Jože 20, 133, 381, 401
Pletherski Jana 227, 429
Podgornik Anton 65
Podhorski Renato 65
Podkrajšek Božo 393
Pogačar Martina 47, 52, 54, 94, 95, 157, 162, 166,
173, 183, 188, 189, 209, 213, 217, 235, 391, 423,
435, 436, 457, 467

Prašnički Martin 50
Prelovšek Matko 20
Prešeren Jakob 44, 96, 167, 261, 449
Prežihov Voranc 408
Prinčič Jože 169
Puccini Giacomo 391
Puš Ludvik 65

R

Rainer Friedrich 64, 141, 142, 171, 454, 463
Ravnihar Božena 325
Ravnihar Vladimir 353
Ravnik Mojca 280
Reisp Sonja 408
Rendla Marta 95
Repe Božo 14
Rigler Vekoslav 103
Rijavec Leopold 323, 325, 326, 354
Robotti Mario 45
Romero Federico 41
Rösener Erwin 64
Rossini Gioacchino 391
Rozman Jaka 35
Rueh Franc 65
Rupnik Leon 42, 61, 64, 65, 84, 92, 95, 96, 121, 144,
165, 169, 170, 197, 209, 210, 217, 218, 230, 232,
235, 298, 341, 370, 376, 385, 427, 454, 455, 457,
463, 464, 466
Rus Mavricij 91, 177

S

Schmidt Vlado 347
Semi Francesco 40, 117
Shakespeare William 386, 403
Shirer William 99
Skrbinšek Milan 387
Snoj France 108, 112, 188
Spinelli Franco 188
Stanonik Marija 254
Stepišnik Drago 364, 369
Strada Carl 122
Studen Andrej 244

Stuhlpfarrer Karl 63
Suchy Josip 163, 254, 426
Suša Vladimir 65
Sušnik Lovro 65, 356, 358, 362, 364, 365, 370

Š

Šibila Polona 251, 252
Šimec Malka 334
Šipič Maja 385, 406, 416
Škerl Franc 357–359, 363, 370, 377, 378
Šmicberger Djuro 18
Šnuderl Makso 49, 120, 127, 140, 385, 391, 436,
443, 446
Šorn Mojca 14, 95, 121, 154
Šuflaj Emanuel 65

T

Tavčar Ivan 387, 403
Tominšek Čehulič Tadeja 95
Torkar Igor 45
Tozon Mirjam 160, 178, 254, 433
Trstenjak Alojz 65
Trstenjak Dragotin 62
Tršan Lojz 40, 140

U

Ulčar Ciril 11, 13
Unkas Cattaneo 305
Urbanc Nataša 414
Urbanus, avtor Knjige o lepem vedenju 244, 245

V

Vadnjal Stane 255
Vahen Damjan 61
Valant Milan 26, 156, 387, 391, 417
Velikonja Narte 289, 290
Vodopivec Peter 95
Vodušek Starič Jerca 95
Vogelnik Adolf 280
Vojskovič Marija 25, 283, 334, 446
Vovko Andrej 347, 353, 358, 365, 370, 372
Vranc Ernest 348

Vrišer Igor 23, 30
Vrščaj Zima 42
Vulikić Velimir 324

W

Weber Tomaž 21, 47, 81, 82, 94, 117, 154, 201, 252,
254, 260, 269, 280, 297, 329, 353, 363, 364,
370–372, 377, 378, 392, 416, 423, 424, 429, 435
Wehler Hans-Ulrich 188
Wester Josip 439
Wolsegger Ferdinand 64

Z

Zemljich Igor 399
Zupančič Bogo 259, 413
Zupančič Maksimilijan 56

Ž

Žagar France 48, 53, 137, 144, 148, 165, 208, 363,
369, 370, 377, 408, 430
Žagar Janja 27, 251
Žebot Ciril 99
Židov Nena 162, 163, 164
Žitko Sonja 439
Žnidaršič Ivica 305
Žnidarič Marjan 33, 117
Župančič Oton 49, 387
Žurc Jože 229, 360